

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23, Sayı: 1, Mart-2021

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences

Volume: 23, Issue: 1, March-2021

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 23, Sayı: 1, Mart-2021	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:23, Issue:1, March-2021	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji –Felsefe –Psikoloji -Sosyoloji / Anthropology -Philosophy -Psychology -Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Coğrafya –Tarih / Geography -History

Doç. Dr. Selim KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat –Eğitim –İlahiyat / Language and Literature –Education –Theology

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

İktisadi ve İdari Bilimler –Hukuk / Economics and Administrative Sciences -Law

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

Halkla İlişkiler -İletişim -Turizm / Public Relations -Communication -Tourism

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Sanat –Tasarım / Art -Design

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE
Doç. Dr. Selim KAYA

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Asuman PEKYAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp Sabri FANİ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özgür CENGİZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere

* Danışma Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi
ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Ali ERSOY	Anadolu Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ali YAMAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Belma KEKLİK	Süleyman Demirel Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Bülent KARA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Dilek DÖNMEZ POLAT	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL	Kırıkkale Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Engin YARBAŞI	Yeditepe Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Erdiñç YÜCEL	Necmettin Erbakan Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Ersañ ERSOY	İnönü Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Göktuğ Cenk AKKAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Halim SÖZBİLİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Halit Targan ÜNAL	Doğuş Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ	İstanbul Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Handan AKÇAÖZ	Akdeniz Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Hatice Gülsen ERDEN	Ankara Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Havva KÖK ARSLAN	Üsküdar Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
18.	Prof. Dr. İshak TORUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
19.	Prof. Dr. Kadriye ÖZTÜRK	Anadolu Üniversitesi
20.	Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi
21.	Prof. Dr. Köksal HAZIR	Toros Üniversitesi
22.	Prof. Dr. Mahmut Kubilay AKMAN	Uşak Üniversitesi
23.	Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
24.	Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER	İstanbul Üniversitesi
25.	Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ	Yıldız Teknik Üniversitesi
26.	Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI	Bursa Uludağ Üniversitesi
27.	Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK	Yıldız Teknik Üniversitesi
28.	Prof. Dr. Semra BORAN	Sakarya Üniversitesi
29.	Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi
30.	Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
31.	Prof. Dr. Tuncay ZORLU	İstanbul Teknik Üniversitesi
32.	Prof. Dr. Uğur SİVRİ	Artvin Çoruh Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Atakan DURMAZ	Samsun Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Filiz MEŞECİ GIORGETTI	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
35.	Doç. Dr. Görkemli KAZAR	Munzur Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Hasan COŞKUN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Hüsnü Levent DALYANCI	İstanbul Arel Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Mehmet Nurullah KURUTKAN	Düzce Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Merter MERT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
43.	Doç. Dr. Nurten POLAT DEDE	İstanbul Medipol Üniversitesi
44.	Doç. Dr. Oya KORKMAZ	Tarsus Üniversitesi
45.	Doç. Dr. Pelin VARDARLIER	İstanbul Medipol Üniversitesi

46.	Doç. Dr. Sevinç GÜLER ÖZÇALIK	Dokuz Eylül Üniversitesi
47.	Doç. Dr. Tayfun DOĞAN	Üsküdar Üniversitesi
48.	Doç. Dr. Veli SIRIM	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
49.	Doç. Dr. Yasemin BAL	Yıldız Teknik Üniversitesi
50.	Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Aysel TÜFEKÇİ	Gazi Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZAYDIN ÖZKARA	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Cahit ERDEM	Afyon Kocatepe Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Deniz İŞIKER BEDİR	Mardin Artuklu Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Engin Bağış ÖZTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜNGÖR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram İRHAN	Istanbul Esenyurt Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÖCAL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi İsa YILMAZ	Istanbul Medeniyet Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CIRANOĞLU	Bursa Uludağ Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARITEPECİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
63.	Dr. Öğr. Üyesi Naciye GÖKÇE	Afyon Kocatepe Üniversitesi
64.	Dr. Öğr. Üyesi Özgül ÖZKOÇ	Altınbaş Üniversitesi
65.	Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin ÇİĞDEM	Gaziantep Üniversitesi
66.	Dr. Öğr. Üyesi Şerif CANBAY	Düzce Üniversitesi
67.	Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ERUYAR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
68.	Dr. Öğr. Üyesi Şule Betül TOSUNTAŞ	Bursa Uludağ Üniversitesi
69.	Dr. Öğr. Üyesi Timuçin AKTAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
70.	Dr. Öğr. Üyesi Tolga KABAS	Çukurova Üniversitesi
71.	Dr. Öğr. Üyesi Uğur TAŞKAN	Trakya Üniversitesi
72.	Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT	Aksaray Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Antropoloji – Felsefe – Psikoloji - Sosyoloji / Anthropology - Philosophy - Psychology - Sociology				
1	Bir Temsil Alanı Olarak Türkiye’de Düşünce Kuruluşları / <i>Turkey’s Think Tanks as A Sphere of Representation</i>	Dr. Mehmet Münip BABUR	Araştırma Research	1-19
2	Bekçilerin Toplumsal Rollerini: Savunulabilir Mekân Teorisinden Hareketle Medya Temsilleri Üzerine Bir Değerlendirme / <i>Social Roles of Night-Watchmen: An Assessment of Media Representations Based on Defensible Space Theory</i>	Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÇALIŞKAN	Araştırma Research	20-36
Dil ve Edebiyat – Eğitim – İlahiyat / Language and Literature – Education – Theology				
3	Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri / <i>Alevi-Bektashi Society's Internal Problems and Possible Solutions</i>	Doç. Dr. İbrahim GÜL	Araştırma Research	37-50
4	Maârif Salnâmelerine göre Halep İdadisinde Eğitim (1898-1904) / <i>Education in Aleppo High School according to the Yearbooks (1898-1904)</i>	Arş. Gör. Büşra ELÇİÇEĞİ, Prof. Dr. Ali YILMAZ	Araştırma Research	51-69
5	Öğrencilerin İşbirliğine Dayalı Problem Çözme Yönteminin Uygulandığı Öğrenme Ortamına İlişkin Görüşleri / <i>Students’ Views on the Learning Environment Designed Based on Collaborative Problem Solving Method</i>	Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÜNAL, Prof. Dr. Hasan ÇAKIR	Araştırma Research	70-84
6	Türk ve Alman Üniversitelerinde Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği Programlarının Karşılaştırılması / <i>A Comparison of German Language Teaching Programs in Turkey and Germany</i>	Dr. Öğr. Gör. Bilal ÜSTÜN, Dr. Öğr. Gör. Aysel DEREGÖZÜ	Araştırma Research	85-96
7	The Contribution of Syntactic and Lexical Knowledge to Foreign Language Reading Comprehension / <i>Yapı Bilgisi ve Sözcük Bilgisinin Yabancı Dilde Okuduğunu Anlama Becerisine Katkısı</i>	Dr. Samet TAŞÇI, Prof. Dr. Ümit Deniz TURAN	Araştırma Research	97-112

İktisadi ve İdari Bilimler – Hukuk / Economics and Administrative Sciences - Law				
8	İş Aile Çatışması ve Çalışmaya Tutkunluk Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma / <i>A Study on the Relationship between Work-Family Conflict and Work Engagement</i>	Doç. Dr. Mutlu TOKMAK	Araştırma Research	113-124
9	Atatürk'ün Özdeyişleri ve Yönetim: Sevgi – Saygı, İtimat – İtaat, İş Disiplini ve Özyeterliliğin Algılanan Kariyer Başarısına Etkisi / <i>Ataturk's Quotes and Management: The Effect of Love - Respect, Trust - Obedience, Work Discipline and Self-Efficacy on Perceived Career Success</i>	Dr. Elif BİLGİNOĞLU, Prof. Dr. Uğur YOZGAT, Prof. Dr. İnci ERDEM ARTAN	Araştırma Research	125-138
10	Piyasa Zamanlaması Teorisi Üzerine Türkiye'de Karşılaştırmalı Bir Analiz / <i>A Comparative Analysis in Turkey on Market Timing Theory</i>	Doç. Dr. Göknur BÜYÜKKARA	Araştırma Research	139-157
11	Genelleştirilmiş Trapezoidal Bulanık Esnek Kümeler: Yeşil Tedarikçi Seçimi Problemine Uygulanması / <i>Generalized Trapezoidal Fuzzy Soft Set: Application to Green Supplier Selection Problem</i>	Dr. Öğr. Üyesi Nalan Gülten AKIN	Araştırma Research	158-171
12	Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonları İlişkisi: Çin Örneği / <i>Economic Growth, Energy Consumption and Carbon Emissions Relation: The Case of China</i>	Dr. Öğr. Üyesi Musa ATGÜR	Araştırma Research	172-186
13	Havayolu Taşımacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği / <i>Investigation of the Relationship Between Airline Transportation And Economic Growth: The Case of Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUNTAŞ, Arş. Gör. Emre KILIÇ	Araştırma Research	187-202
14	Politik Kutuplaşma ve Kamu Sektörü İstihdamı / <i>Political Polarization and Public Sector Employment</i>	Prof. Dr. Sacit Hadi AKDEDE, Dr. Öğr. Üyesi Nazlı KEYİFLİ	Araştırma Research	203-218
15	Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi / <i>The History of Personal Development Area in Turkey</i>	Serkan ŞENGÜL, Doç. Dr. Osman Kürşat ACAR	Derleme Review	219-235
16	Haftanın Günü ve Ocak Ayı Anomalilerinin BIST 100 ile KAT 30 Endekslerinde Tespiti / <i>Determination of Day of The Week and</i>	Arş. Gör. Dr. Hidayet GÜNEŞ	Araştırma Research	236-248

	<i>January Anomalies in BIST 100 and KAT 30 Indexes</i>			
17	Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Aracının Liyakate Esas Görüşlerle Olan İlişkisi: Sağlık Çalışanları Örneği / <i>The Relationship Between the Strategic Human Resources Management Tool and the Views on Merit: Healthcare Professionals</i>	Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ÇAĞATAY, Dr. Selman KIZILKAYA	Araştırma Research	249-267
18	Kadın Girişimciliğinin İslamiyet Perspektifinden Değerlendirilmesi / <i>Evaluation of Women's Entrepreneurship from an Islamic Perspective</i>	Doç. Dr. Nilüfer YÖRÜK KARAKILIÇ	Araştırma Research	268-289
19	ABD-Çin Mücadelesi Üzerine Bir Çözümleyici Bağlam Analizi Örneği: Hindistan Stratejik Bir Araç Olabilir Mi? / <i>An Example of Net Assesment on US-China Struggle: Could India Be A Strategic Tool?</i>	Hurşit DİNGİL, Aydın GÜVEN	Araştırma Research	290-302
20	Entegre Raporlama İçerik Öğelerinin Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi / <i>The Impact of Content Elements of Integrated Reporting on Investor Decision</i>	Dr. Ahmet AKBAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇOŞKUN, Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA	Araştırma Research	303-326
21	Sağlık Kurumlarında Transformasyonel Liderlik Davranışlarının Personel İş Doyumuna Etkisi: Bir Meta Analiz Araştırması / <i>Effect of Transformational Leadership Behaviors on Job Satisfaction in Healthcare Institutions: A Meta Analysis Research</i>	Doç. Dr. Arzu YİĞİT, Öğr. Gör. Mine ALAOĞLU	Araştırma Research	327-347

Bir Temsil Alanı Olarak Türkiye’de Düşünce Kuruluşları*

Turkey’s Think Tanks as A Sphere of Representation

Dr. Mehmet Münip BABUR ¹

Öz

Türkiye’de toplumsal kesimler arasında sosyal, politik, ekonomik ve kültürel alanlarda demokrasi ve çoğulculuğun elverdiği ölçüde rekabet ve iş birlikleri sözkonusu olmaktadır. Düşünce kuruluşları alanı bu rekabet ve iş birliğinin görüldüğü arenalardan biridir. Türkiye’de 1960’lardan itibaren düşünce kuruluşları ortaya çıkmış, 1990’larda sayıları ciddi oranda artmış 2000’li yıllar sonrasında önemli bir “fikir sektörü” haline gelmişlerdir. ABD ve Avrupalı muadilleri kadar etkili olmasalar da Türkiye’de düşünce kuruluşları güvenlik, dış ve iç politika konularında önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. Rapor ve önerileri sınırlı sayıda da olsa ülke gündemini etkilemekte ve olumlu –olumsuz eleştirilerin konusu olabilmektedir. Bu makale, toplumsal kesimlerin entelektüel temelde varlık göstermeye çaba gösterdikleri bir temsil alanı haline gelen düşünce kuruluşlarını incelemektedir. Makalenin kapsamı sivil toplum temelli düşünce kuruluşları ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, temelde teorik olarak yürütülmüştür. Ayrıca sınırlı sayıda düşünce kuruluşu temsilcileri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda sivil temelli 55 düşünce kuruluşu, bu kuruluşların coğrafi ve tarihsel yığılma durumları tespit edilmiştir. Bu düşünce kuruluşlarının farklı toplumsal kesimlere düşünsel temelde kendini sunum imkânı sağladığı ve bu doğrultuda özellikle 2000’li yıllardan itibaren etki ve nüfuzlarını arttırdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düşünce kuruluşları, toplumsal kesimler, kendini sunum, etki inşası

Makale Türü: Araştırma

Abstract

There are competition and cooperation between Turkey's social segments in social, political, economic, and cultural fields to the extent permitted of democracy and pluralism. Think tanks' sphere is one of the arenas where this competition and cooperation happen. In Turkey, think tanks have emerged in 1960s, increased in numbers since 1990s, become an "ideas sector" after 2000s. Although they are not as effective as US and European counterparts, in Turkey's have become an important actor in security, foreign and domestic policy issues. Their reports and proposals, albeit in limited numbers, have affected the agenda of country and have been the subject of positive and negative criticism. This article examines think tanks as a representation sphere where social segments strive to exist on an intellectual basis. The scope of study is limited with civil society-based think tanks. The study has conducted on a theoretical based. Also, a limited number of in-depth interviews has been used. After all, 55 civil-based think tanks and their aggregation of geographical and historical have been determined. Also, it has been determined that these organizations provide for different social segments to represent themselves on an intellectual basis, and in this direction, they have increased their impact and influence especially since 2000s.

Keywords: Think tanks, segments of society, presentation of self, constructing impact

Paper Type: Research

* Bu makale 2019 yılında kabul edilen “Bilgi, İktidar ve Politika Alanının İnşası: Türkiye’de Düşünce Kuruluşları” başlıklı doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş, güncel literatür ve diğer kaynaklarla geliştirilmiş halinden türetilmiştir.

¹Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, munipbabur@gmail.com.

Giriş

Küresel bilgi toplumlarında bilgiye talebin artmasıyla birlikte bilgi üreten aktörlerden biri olan düşünce kuruluşlarının etki ve nüfuzları artmıştır. Bu etkinin derecesi ülkeden ülkeye bölgeden bölgeye değişmektedir. Türkiye’de düşünce kuruluşları yarım yüzyılı geride bırakarak özellikle konjonktürün elverişli olduğu 2000’li yıllardan itibaren sayı ve etki bakımından önemli bir aktör haline gelmiştir. Yaptığımız çalışmada sadece sivil toplum kuruluşu niteliğinde 55 düşünce kuruluşu tespit edilmiştir. Bunun dışında üniversitelere ve devlet kurumlarına bağlı düşünce kuruluşları da bulunmaktadır. *Yeni bilgi üretiminin genişlemesi ve medya ortamlarının çeşitlenmesiyle birlikte etkilerinin artması sonucunda düşünce kuruluşları alanı, toplumsal kesimlerin rekabet ve işbirliklerinin arenalarından biri olmuştur. Böylece, entelektüel temelde politik, ekonomik, toplumsal gruplara Goffman’cı (2014) anlamda bir sunum aracı ve mekanı haline gelmişlerdir.*

Günümüzde birey gibi mikro birimlerden BM gibi makro birimlere kadar aktörlerin kuramsal bilgiden ziyade pratik bilgi temelinde politika analiz ve öneri ihtiyaçları artmıştır. Düşünce kuruluşları, bilginin üreticileri ve bilgi temelinde kamuoyu propagandacıları olarak etki ve nüfuz oluşturmaları nedeniyle toplumsal kesimlerin bu temelde *kendini sunum* araçlarından biri konumundadır. Toplumsal kesimlerin rekabet ve işbirlikleri demokrasi ve çoğulculuk ortamlarında artma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle düşünce kuruluşlarının etkili olmaları için demokrasi ve çoğulculuk en uygun ortamı sağlamaktadır. Konjonktürel olarak toplumsal kesimler arasında keskin ayrımların meydana geldiği periyotlarda ise etkileri önemli ölçüde azalmaktadır. Politik, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılara etki ettikleri ve etkilerini giderek arttırdıklarından düşünce kuruluşları incelenmeye değer kuruluşlardır. Bu doğrultuda tanımları, tarihsel gelişimleri, tipolojileri, ne tür işlevler üstlendiklerinin yanısıra nasıl etki meydana getirdikleri, bunun için kullandıkları araç ve yöntemlerin neler olduğu ve toplumsal kesimlerin kendini sunum araçları olmaları yönleriyle araştırılmıştır.

Genel olarak düşünce kuruluşlarına ilişkin gelişmiş bir literatürün varlığından bahsedilebilir. Ancak son yıllarda Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin düşünce kuruluşlarını kapsamaya başlasa da literatürün çoğunluğu ABD başta olmak üzere İngilizce konuşan ülkelerin düşünce kuruluşlarına ilişkindir (Koellner, 2013). Düşünce kuruluşları Türkiye’de akademik çalışmalar yönünden henüz sınırlı olarak incelenmiştir. Türkiye’de düşünce kuruluşlarına ilişkin farklı isimlendirmeler sözkonusu olduğundan en geniş kapsamlı olarak “think tank” terimi üzerinden yapılan sorgulamada 16 akademik çalışmanın bulunduğu görülmektedir (YÖK Tez Merkezi, 2020). Ancak bilimsel makaleler yönünden son birkaç yılda bir artış dikkati çekmektedir (Dergipark, 2020). Bu çalışmaların yoğunluklu olarak siyasal bilgiler, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi bölümlerinde yapıldığı ancak ekonomi, iletişim ve sosyoloji bölümlerinden de yapılmış çalışmaların bulunduğu görülmektedir.

1. Yöntem

Bu çalışma, farklı ilişki ve bağlara sahip olanlar arasında sivil nitelikte düşünce kuruluşlarını odağa almaktadır. Bağımsız ve bağlı düşünce kuruluşları arasında ayırım yapılmakta; bağımlılık durumu da organik ve düşünsel –entelektüel yönlerden olması açısından ayrılabilir. Bu çalışmada devlete ve üniversiteler bağlı olanlar dışında kalan düşünce kuruluşları sivil toplum temelli düşünce kuruluşları olarak kabul edilmiştir. Bu ayırım en geniş tanımıyla aynı zamanda devlet-dışı (non-state actor) alana denk gelmektedir. Sivil toplum düşünce kuruluşları toplumsal kesimlerle ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Farklı şekilleri olsa da sözkonusu ilişki burada düşünce kuruluşlarının Goffman’ın “benliğin sunumu” kavramında hareketle sivil toplum kesimleri açısından görüşlerini, ilgi/çıkarlarını, beklentilerini, taraflarını göstermek (temsil) ve kendilerini orada muhataplarına sunmaları şeklinde olan ilişkiyi temel almaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye’de sivil temelli düşünce kuruluşlarının tespiti yapılarak listelenmiştir. Daha sonra kaynak ve çıktılar ve bunların etkileri bakımından öne çıkan 10 düşünce kuruluşu tespit edilerek daha derinlemesine bir analize tabi tutulmuştur.

Çalışma web-siteleri, dergi, analiz, yorum, sosyal medya ve etkinlikleri gibi görsel ve yazılı dokümanlar üzerinden yürütülmüştür. Bu kaynaklardan sağlanan bilgiler literatürün yardımıyla teorik bir temelde analiz ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Düşünce kuruluşlarının yayın ve etkinlikleri betimsel içerik analizi; web-siteleri ve sosyal medya ortamları betimsel web-siteleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca sınırlı ancak önde gelen düşünce kuruluşu temsilcisi 4 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. 2019 yılında kabul edilen tez çalışmasına dayandığından sınırlı olarak kullanılan derinlemesine görüşmeler için etik kurul kararının ayrıca alınması gerekmemektedir. Görüşmecilerin sosyo-demografik özelliklerine ve kodlarına ilişkin Ek 1 makale ekine konulmuştur. Çalışma kapsamında başvuru düşünce kuruluşu görsel ve yazılı kaynaklarından çoğu zaman gerekli ve yeterli bilginin elde edilmesinde zorluklarla karşılaşmıştır. Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının tanımlarında, Batılı emsallerinin yer verdikleri bilgilerin çoğuna yer vermedikleri, özellikle finansal durumlarına ilişkin bilginin bulunmadığı, bir kısmının ise sadece ortak proje yaptıkları kurum ve kuruluşlara yer vermekle yetindikleri görülmektedir. Çalışma düzeni açısından, genel ve Türkiye özelinde düşünce kuruluşlarına ilişkin teorik bilgiler ilk kısımlarda; etki ve nüfuz oluşturmaları ve toplumsal kesimlerin kendini sunum ortamı veya araçları olarak analizleri sonraki kısımda yapılmıştır.

2. Düşünce Kuruluşu Tanımları

Düşünce kuruluşları, birçok ülkede politik manzaranın fark edilebilir bir özelliği haline gelmiş (Stone, 2000b, s. 149), bir araştırma konusu olarak da 1990’lar ve 2000’lerde popülerlik kazanmıştır (Pautz, 2011, s. 419). Think tank kavramının semantik belirsizliğinden kaynaklanan bir tanımlama problemi (Medvetz, 2012, s. 115) bulunmakta, pek çok yazıya konu edilmesi ve bir kısım kabullere rağmen Sherrington’a (2000, s. 174) göre, uzlaşılan tek bir tanım bulunmamaktadır. Ancak bu belirsizliğin özü Koellner’e (2013, s.1-3) göre, tanımın geniş veya dar tutulup tutulmayacağıyla ilgilidir. Bu nedenle tanım, düşünce kuruluşlarının boyut, uzmanlık ve finansman kaynaklanan çeşitli tür ve renklerini zımnen kabul etmelidir.

Düşünce kuruluşları, politika yapım sürecini etkilemek ve destek sağlamak için temelde fikir ve uzmanlık üreten ve ona dayanan bağımsız, çıkar-temelli olmayan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır (Rich, 2004, s. 11). Farklı disiplinlerde araştırmalar yürüten özel bir örgütlenmiş araştırmacı gruplarını kapsar (Weaver ve McGann, 2017, s. 3). McGann’e (2007, s.11) göre, kamu politikaları araştırma, analiz ve sözleşme kuruluşları olup, kamuoyunun ve karar alıcıların bilgiye dayalı kararlar almalarını sağlamak amacıyla karar – odaklı araştırma, analiz ve öneri oluşturan kuruluşlardır. Sıklıkla akademi ile karar – alıcı topluluklar arasında köprü oluşturarak kamusal talepleri bağımsız bir ses olarak uygulamaya aktarırlar ve temel araştırmaları karar – alıcılar ve kamuoyu için anlaşılabilir, güvenilir ve erişilebilir bir dil ve şekle dönüştürürler. Bu yönüyle düşünce kuruluşları Stone’a (2000a, s. 154) göre, birçok durumda yarı –devlet veya yarı –akademiktir; tam bağımsızlıktan yoksundur ve genellikle hükümet dışı organizasyonlarla ilişkili sivil toplumla bağlantılı, “devlet –dışı aktör”lerden (non –state actor) biridir. Düşünce kuruluşunu tanımlamanın bir yolu “ne olmadığını” tespittir. Bu doğrultuda aralarında kesin sınırlar çizilemeye de bir düşünce kuruluşu, temelde üniversite, araştırma enstitüsü, lobi grubu, çıkar ve baskı grubu değildir (Stone ve Garnett, 1998, s. 2). Yine bunlar Leeson vd. (2012) göre, ABD’de geleneksel lobi faaliyetlerinden ve seçimlerde adaylara herhangi bir yardım sağlama faaliyetlerinden yasaklanmışlardır.

“Entelektüel girişimciler” olarak hareket eden düşünce kuruluşları fikir üretimi ve pazarlaması yapan “fikir fabrikaları”, “küresel fikirler endüstrisi” (McGann, 2007, s. 122) oluşturmuştur. Ayrıca adaylar açısından bekleme yeri ve sonraki seçimlerde Washington’da olası “sırasını bekleyen hükümetler” (McGann, 2009, s. 82) konumunda, ‘fildişi kuleler’ (Tromblay, 2018, s. 2-3) olmayıp politik pozisyonların desteklenmesi ve meşrulaştırılmasında işlevler üstlenen “sembolik entelektüel otoriteler”dir (Stone ve Garnett, 1998, s.2).

Düşünce kuruluşu tanımındaki genel belirsizliğe benzer şekilde “think tank” kavramının Türkçeleştirilmesinde uzlaşma sağlanamamasından kaynaklanan bir belirsizlik bulunmaktadır.

Farklı isimlendirmelere başvurulduğu halde Ediger’e (2009, s. 198) göre biri üzerinde uzlaşılammış olması ciddi bir eleştiri konusudur. Bu doğrultuda, Güvenç (2006, s.159), ‘*think tank*’ kavramının Türkçe karşılığı olarak, ‘*düşünce üretim merkezi*’, ‘*düşünce fabrikası*’, ‘*düşünce küpü*’, ‘*düşünce havuzu*’ ve ‘*akıl deposu*’ kavramlarının önerildiğini ancak kendisinin ‘*düşünce kuruluşu*’ kavramını tercih ettiğini belirtmektedir. Genel itibarıyla geleceğe yönelik strateji belirleme grupları olduklarını belirten Arslan’a (2009, s.34) göre, bu kuruluşlar Türkçede ‘*düşünce kuruluşu*’, ‘*düşünce tankı*’, ‘*stratejik araştırmalar yapan sivil toplum örgütleri*’ olarak tanımlanmışlardır. Karabulut’a (2010) göre, Türkiye’de bu işle uğraşan kişiler ‘*stratejist*’, ‘*analist*’, ‘*siyasi analist*’, ‘*dış politika uzmanı*’, ‘*dış politika araştırmacısı*’, ‘*düşünce merkezi uzmanı*’, ‘*think-tanker*’ olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye’de düşünce kuruluşları ABD ve hayalet (phantom) tipi (McGann, 2009, s.82) Çin merkezli kuruluşlar arasında ancak ABD’dekilere daha yakın bir yere konumlanabilmektedir. Bu anlamda, Kıta Avrupası ve Fransa örneğine daha yakın bir pozisyona sahiptirler (Güvenç, 2006). Türkiye’de farklı toplumsal kesimlere ait düşünce kuruluşları bulunmaktadır. Politik, sosyal, ekonomik ve kültürel arenalarda yaşanan rekabet ve işbirliği ilişkilerinin, bir alt-alan veya alan-arası bir alan olarak düşünce kuruluşlarına yansımaları vardır. Bu nedenle en soldan en sağa farklı toplumsal –düşünsel eğilimlerde düşünce kuruluşları vardır. Dolayısıyla bunlar toplumsal kesimlerin kendini sunum veya temsil alanı (Goffman, 2014) konumundadır. Türkiye literatüründe, liberal –muhafazakâr veya İstanbul–Ankara merkezli düşünce kuruluşları arasında bir ayırım yapılabilmektedir. Bu ayırım anlamında, analiz ve önerilerde giderek bir saflaşma halini alan Türkiye perspektifine yapılan vurgu (Güvenç, 2006, s. 172) düşünce kuruluşları bağlamında giderek daha fazla konuşulan bir gündem maddesi olmuştur.

Türkiye’de düşünce kuruluşu alanının tanımına, bunun resmi bir altyapısının inşasına ve alana girişin kontrolüne ilişkin bir çaba sözkonusudur. Türkiye’de düşünce kuruluşları dış politika yapma süreçlerine olumlu katkı sunan (Özpek, 2009, s.457), ulusun stratejik plan, amaç ve eylemlerine yardımcı olmak üzere oluşturulan resmi ve gayri resmi sivil toplum kuruluşlarınınca kurulan (Nurhan, 2009, s. 433) kurumlar olup, onları dış politikada çözüm ve politika önerileri geliştiren diğer aktörlerden ve/veya baskı ve çıkar gruplarından ayırıştırabilmek zordur (Güvenç, 2007, s.137). Bu anlamda bürokrasiden gelen tecrübeli uzmanlar için emekliliklerinde evde oturmanın “*güzel bir alternatifi*”, potansiyel olarak aktif politikaya giriş kapısı olan düşünce kuruluşları alanında Kanbolat’a (2009, s. 310) göre, emekliliklerinde herhangi bir yerle irtibatlı olmadan evden stratejist kimliğini kullanarak amatörce yazıp çizen bir ‘*pijamalı analistler*’ grubu bulunmaktadır. Kurumsal yapının dışında ancak “*düşünce kuruluşu alanı*” olarak belirttiği alanda yazılar yazan, genellikle emekli üst düzey bürokratlardan oluşan bu grubu Kanbolat’ın bir düşünce kuruluşu temsilcisi olarak “*mesleki bir duyarlılık*”tan hareketle alana sınır çizmek amacıyla böyle resmettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de düşünce kuruluşları Güvenç’e (2007, s. 138) göre, büyük ölçüde stratejik araştırma merkezleri ile özdeşleştirilmektedir. ‘*Askeri*’ bir tekel alanı olarak değerlendirilen ‘*strateji*’ kavramı Bilhan’a (2009, s. 131-133) göre, yaygınlaşmaları ile birlikte Türkiye’de düşünce kuruluşlarının adlarında en çok kullanılan kelimelerden biri olmuştur. “*Strateji belirleme grupları*” olan düşünce kuruluşları Mütercimler’e (2006, s. 177) göre 2000’lerden itibaren yoğunlaşmışlardır. Eski ASAM daire başkanı ve başkonsolos Nurhan’a (2009, s. 433) göre, “*stratejik araştırmalar ... çok pahalı, özellikle ofansif, proaktif dış politika geliştirme aşamasına ulaşmamış ülkeler için lüks faaliyetlerdir*”. Ayman’ın (2009, s. 46) tespitine göre, Türkiye’de özellikle üniversitelerde kurulmuş dış politika ve stratejik araştırmalar çalışan merkezlerin önemli bir çoğunluğu ‘*stratejik araştırma merkezi*’ adını almıştır. Tablo 1’de yer alan 55 sivil düşünce kuruluşunun 23’ünün isminde gösterge niteliğine sahip strateji kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tespitten hareketle bile Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının büyük bir kısmının “*Ankara merkezli*” bir eğilime sahip oldukları söylenebilir. Bu görüşlerden hareketle, bir kısım araştırmacı ve temsilcinin yaklaşımının, düşünce kuruluşlarının çalışmalarının düşünsel-ideolojik eğilimleri doğrultusunda geleceği şekillendirme, ona etki etmenin hedeflenmesi

yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Milli Güvenlik Kurulu veya Harp Akademileri gibi resmî kurumların bile geniş anlamda düşünce kuruluşu kategorisinde değerlendirildikleri (Koçer, 2009) tespiti yapılabilir.

Tez çalışması kapsamında Türkiye’de düşünce kuruluşlarının listelenmesine, faaliyetlerinin yoğunluğu, kuruluş yerleri ve tarihleri, hukuki statüleri, gelir ve personel durumları, yayınlar ve seminer, kongre, konferans gibi faaliyetlerine ilişkin tespitler yapılmıştır. Listedeki kuruluşlar belirlenirken öncelikle kendilerini düşünce kuruluşu olarak tanımlamalarına dikkat edilmiştir. Ancak bu tanımlama yoksa şirket veya danışmanlık gibi farklı bir türe işaretler olmaması kaydıyla entelektüel bir işgücünün varolması, faaliyet konuları ve çalışma tarzlarına bakılarak karar verilmiştir. Böylece hazırlanan tablo aşağıda basitleştirilerek yer almaktadır. Bu çalışma sırasında yapılan tespitlerden biri de Türkiye’de genel olarak düşünce kuruluşlarının üzerlerinde değerlendirme ve yorum yapılabilecek hususlarda yeterli bir açıklık ve şeffaflığa sahip olmadıkları hususudur. Web-sitelerinde bulunan tanımlarında düşünce kuruluşlarının etkililik durumlarına ilişkin temel bilgilerin birçoğunun bulunmadığı görülmektedir. Bu anlamda kuruluş yıllarına yer vermeyen düşünce kuruluşlarından iletişim e-mailleri yoluyla bu bilginin yanısıra tanıtımları ve faaliyetleriyle ilgili kısa bir not talebinde bulunulmuştur. Ancak bu makalenin yayın tarihine kadar bir dönüş sağlanamamıştır.

Tablo 1. Türkiye’de sivil toplum temelli düşünce kuruluşları listesi

No	Düşünce Kuruluşunun Adı	Kur. Yılı	Kur. Yeri	Web Siteleri
1	Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)	2005	Ankara	www.setav.org
2	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	1961	İstanbul	www.tesev.org
3	Dış Politika Enstitüsü (DPE)	1974	Ankara	foreignpolicy.org
4	Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM)	B.Y. ²	İstanbul	http://edam.org.tr/
5	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)	1999	İstanbul	http://asam.org.tr
6	Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (GASAM)	2004	İstanbul	htt://gasam.org.tr
7	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)	2014	Ankara	www.tepav.org.tr
8	Liberal Düşünce Topluluğu (LDT)	1996	Ankara	www.liberal.org.tr
9	İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)	1965	İstanbul	www.ikv.org.tr
10	Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı	1985	İstanbul	marmaragrubu.org
11	Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)	2009	Ankara	www.orsam.org.tr
12	Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAY)	1991	Ankara	www.koksav.org.tr
13	Uluslararası Stratejik Tahli ve Araştır. Merkezi (USTAD)	2011	Mardin	www.ustad.org.tr
14	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)	2004	İstanbul	www.tasam.org/tr
15	21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü (21YYTE)	2006	Ankara	www.21yyte.org
16	Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği (ORDAF)	2008	İstanbul	http://ordaf.org/
17	Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Merkezi (SASAM)	2012	Ankara	sahipkiran.org
18	İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)	2016	Ankara	iramcenter.org/
19	Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi (BK)	2015	İstanbul	bosphorusglobal.org
20	Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE)	2009	Ankara	www.sde.org.tr
21	Adaleti Savunanlar Stratejik Araştır. Merkezi (ASSAM)	2014	İstanbul	www.assam.org.tr/
22	Birlik Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİRSAM)	2014	İstanbul	http://birsam.org/
23	Uluslararası İliş. ve Stratejik Analizler Merkezi(TÜRKSAM)	2004	Ankara	turksam.org/
24	Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi (YTSAM)	2013	Ankara	yeniturkiye.com/
25	Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM)	1969	Ankara	www.esam.org.tr/
26	Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştır. Merkezi(SEKAM)	1993	İstanbul	ww.sekam.com.tr/
27	Sağlık -Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi (SASAM)	B.Y.	Ankara	www.sasam.org.tr/
28	Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)	2006	Ankara	www.adam.org.tr/
29	Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştır. Vakfı (TESAV)	1993	Ankara	www.tesav.org.tr/
30	Ankara Politikalar Merkezi (APM)	2012	Ankara	www.apm.org.tr
31	Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)	2009	Ankara	ww.avim.org.tr/tr
32	Bilge Adamlar Stratejik Araştır. Merkezi (BİLGESAM)	B.Y.	İstanbul	www.bilgesam.org
33	Global İlişkiler Forumu (GIF/GRF)	2009	İstanbul	www.gif.org.tr/
34	İstanbul Stratejik Düşünce ve Araştır. Merkezi (İSDAM)	2014	İstanbul	www.isdam.org.tr/

² (B.Y.) Bilgi yok kısaltması web-sitelerinde ve yayınlarında bu bilginin elde edilemediğini göstermektedir.

35	Küyerel Düşünce Enstitüsü	1995	İstanbul	www.kuyereel.org/
36	Küresel Araştırma Düşünce Merkezi (GRTC)	2015	Kütahya	http://grtc.org.tr/
37	Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araş. Vakfı (TÜSES)	1988	İstanbul	www.tuses.org.tr
38	Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştır. Vakfı	2012	Ankara	www.tasav.org/
39	Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştır. Merkezi	2008	Ankara	http://ulisam.org/
40	İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)	B.Y.	İstanbul	http://insamer.com/
41	Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (KAFKASSAM)	2002	Ankara	kafkassam.com/
42	Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi (TURAN –SAM)	2007	Kars	ww.turansam.org
43	Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi (DİTAM)	2010	D.bakır	www.ditam.org.tr
44	Rumeli Balkan Stratejik Araştırmalar Merkezi	B.Y.	İstanbul	www.rubasam.com
45	Ekonomistler Platformu	2000	İstanbul	ekonomistler.org.tr
46	Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV)	B.Y.	İstanbul	http://sodev.org.tr
47	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı	1990	Ankara	www.tesav.org
48	Uluslararası Tek. Ekonomik ve Sosyal Araş. Vakfı	1995	İstanbul	http://utesav.org.tr
49	Avrupa Birliği ve Küresel Araştırmalar Derneği	2014	Ankara	http://abkad.org/
50	Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi	B.Y.	Ankara	www.ankasam.org
51	Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi	2000	Bursa	http://tesam.org.tr
52	ANKA Enstitüsü Stratejik Araştırmalar Merkezi	B.Y.	Ankara	ankaenstitusu.com
53	İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi İGAM	2013	Ankara	http://igamder.org
54	Eğitim Reformu Girişimi (ERG)	2003	İstanbul	egitimreformgirisimi.org
55	TESUD Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESSAM)	2011	Ankara	www.tesud.org.tr

Bu tabloya göre, 55 düşünce kuruluşunun 27’si Ankara, 23’ü İstanbul, 1’er tanesi Kütahya, Mardin, Kars, Diyarbakır ve Bursa illerinde kurulmuştur. Oran olarak Ankara %50, İstanbul %40 diğerleri %10’luk bir paya sahip görünmektedir. Bu haliyle Türkiye’de düşünce kuruluşları politika ve ekonominin merkezleri olan Ankara ve İstanbul illerinde yığılmışlardır. Bu durum Türkiye’de ekonominin, politika, sosyal ve kültürel etkinlerinin coğrafi yığılma durumu ile eş görülmektedir. Bu yığılma durumu aynı zamanda üniversite düzeyindeki coğrafi yığılma ile de uyumlu görülmektedir. En etkili düşünce kuruluşlarının tamamına yakını (%90) da bu iki ilde toplanmış bulunmaktadır.

3. Düşünce Kuruluşu Kısa Tarihi

Düşünce kuruluşlarının tarihçesi ortaya çıktıkları dönemin politik –sosyal iklimi ve yaşanan kilit önemdeki olaylar tarafından biçimlendirilmiştir. Yerel ve uluslararası olaylar tek başına veya birlikte birçok durumda düşünce kuruluşlarının kaynak ve çıktılarını belirleyebilmiştir. Düşünce kuruluşlarının çalışma konuları, ürettikleri analiz ve önerileri bu izleri göstermektedir. Tarihsel süreçte çevresel koşullarda değişimler gerçekleşmekte ve bu koşullara dayalı dönemleştirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye açısından ortaya çıkış ve sonraki dönem kısıtlı ancak günümüzü kapsayan son dönem daha yoğun ele alınmıştır.

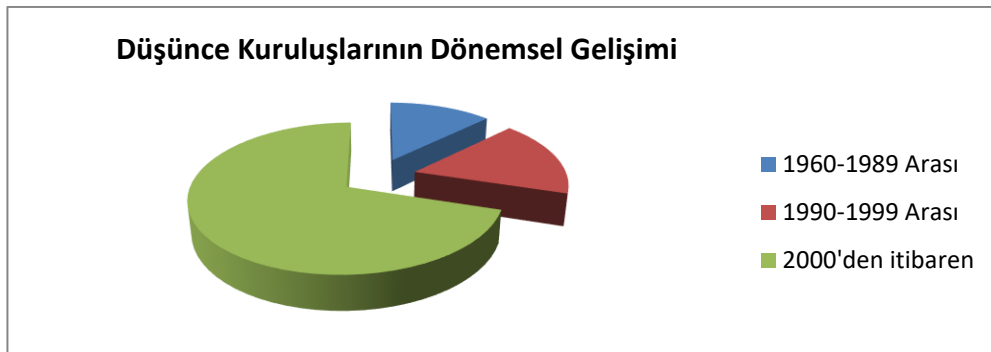
Düşünce kuruluşlarının ilk defa ne zaman ortaya çıktıkları ve ilk örneklerinin hangileri olduğuna ilişkin belirsizlik (Medvetz, 2012, s. 115) bulunduğundan dikkatli bir yaklaşım öneren Koellner’e (2013, s. 1) göre dönemleştirilmelerinde birçok zorluklar bulunmaktadır. Öncelikle bu yüzyılın bir fenomeni olan (Stone, 2000a, s. 156), 20. yy’ın son çeyreğinde itibaren görülmeye başlayan düşünce kuruluşları McGann’e (2007, s. 8) göre, tarihsel olarak birçok ülkede ancak 30-40 yıl öncesine giderken ABD 100 yılı aşkın bir süredir bunlara ev sahipliği yapmaktadır. 2. Dünya Savaşı askeri jargonunda alınan, ilk defa 1950’lerde Amerikan ordusu tarafından kurulan The Rand Corporation’dan kaynaklanan 1960’lara kadar geniş bir dizi özel araştırmacı grubunu tanımlayan “think tank” kavramı (Denham ve Garnett, 2015, s. 7-8) 1960’lardan sonra popülerleşmiştir (Stone, 2005, s. 2). 1950’lere değin ABD’de 20 kadar düşünce kuruluşu varken Abelson ve Carberry (1997, s. 681) 1980’lerin başlarına kadar 100’lerce düşünce kuruluşunun ortaya çıktığını belirtmektedir. Tabii 1990 ve özellikle 2000’lerde sayıları daha fazla artarken ayrıca küresel olarak yayılmışlardır.

Düşünce kuruluşlarının tarihlerine ilişkin farklı dönemleştirmeler sözkonusudur. Bunlardan ikisi McGann (1992) ile Stone'un (2000a) dönemleştirmeleridir. McGann dönemleştirme çalışmasında, tarihsel dönüm noktaları ve sembol düşünce kuruluşlarını temel alırken, Stone uluslararası politik önemli gelişmeleri ve uluslararasılaşma trendlerini temel almaktadır. Buna göre, McGann (1992, s. 733-737), kamu politikaları araştırma enstitülerinin yükselişini temsilen Brookings Institution'ın (1916) öne çıktığı 1900-1929 yılları Birinci Dünya Savaşı Dönemi; asker entelektüel birleşimini temsilen The Rand Corporation'ın (1948) öne çıktığı 1930-1959 yılları İkinci Dünya Savaşı; yerli düşünce kuruluşlarının yükselişini temsilen The Urban Institute'm (1968) öne çıktığı 1960-1975 Yoksullukla Savaş; uzman düşünce kuruluşlarının yükselişini temsilen The Heritage Foundation'ın (1973) öne çıktığı 1976-1990 Fikir Savaşları dönemleri olmak üzere dört dönem belirlemiştir. Uluslararasılaşmalarında üç dönem tespit eden Stone (2000a, s. 156) ise 2. Dünya Savaşına kadar olan *birinci dalgada* düşünce kuruluşlarının devlet temelli kurulduklarını ve elit ulusal takipçilerine hizmet ettiklerini; 1945'lerden başlayan *ikinci dalgada* gelişmekte olan ülkelerden az sayıda olmalarına karşın ABD, Almanya, Büyük Britanya gibi ülkelerde sayılarının bariz şekilde arttığını; 1974 Petrol Kriziyle başlayan *üçüncü* gelişme *dalgasında*, bariz şekilde ulus –aşırı, küresel ve bölgesel düzlemlerde hareket ettiklerini belirtmektedir.

Türkiye'de araştırmacılar arasında düşünce kuruluşlarının dönemleştirmelerine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Güvenç (2007, s. 138) düşünce kuruluşlarının faaliyetlerinin yönünü, kapsamını ve önceliklerini önemli ölçüde etkilediğinden Soğuk Savaş öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırım kullanmaktadır. Ancak 1960, 1990 ve 2000'ler sonrası şeklinde bir dönemleştirme (Aras vd. 2010; Bağcı ve Aydın, 2009) yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, dış politika ve güvenlik eksenli çalıştıklarından Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya dengesinin şekillendirdiği dış politika ve güvenlik yaklaşımlarının benimsendiği 1960-1989 yılları arası *birinci dönem*; 1990-1999 yıllarını kapsayan Soğuk Savaşın sona erdiği ve henüz yeni bir dengenin kurulmadığı ancak dış politika ve güvenlik konularında analiz ve öneri oluşturan aktörlerin çeşitlendiği ve bu konuların görece demokratik tartışma ortamına çekildiği *ikinci dönem* ve nihayet 2000'li yıllardan başlayarak süren çok kutuplu bir yapı gösteren, küreselleşmenin tartışıldığı, yeni ve farklı yapıların ortaya çıktığı, ulus-dışı aktörlerin güçlendiği *üçüncü dönem* şeklinde bir dönemleştirme kullanılmaktadır.

Türkiye'de düşünce kuruluşlarının Tablo 1'e dayalı olarak dönemsel gelişimlerine ilişkin aşağıdaki grafik oluşturulmuştur. Bu grafikte, Türkiye'de düşünce kuruluşlarının sayısal yığılma ve gelişmelerinin ilgili dönemlerde yaşanan toplumsal, politik gelişmelerle ve düşünce kuruluşları genel trendiyle uyumlu olduğu görülebilmektedir.

Şekil 1. Türkiye'de düşünce kuruluşlarının dönemsel yığılması

Dönemsel gelişim ve yığılmalarına dikkat çekmeyi amaçlayan Tablo 1 verilerine dayanan bu grafiğe göre; Türkiye'de halen faaliyetlerini sürdüren düşünce kuruluşlarının %12'sinin birinci dönem, %17'sinin ikinci dönem ve %71'inin son dönemde kurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, yığılmanın bariz şekilde 2000'li yıllar sonrasında olduğu, bunun da küreselleşme, çok

kutupluluk, AB uyum süreci ve demokratik gelişmeler, uluslararası ortam ve konjonktürün uygunluğundan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Tarihsel süreçte toplumsal kesimler ve onların temsili anlamında politik partilerle organik olmasa da düşünsel ideolojik temelde ilişkili düşünce kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) Sosyal Demokrat Halkçı Partiyile (SHP), Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV) Doğru Yol Partisiyle (DYP), Türk Demokrasi Vakfı ANAP’la (Güvenç, 2006, s. 166) ilişkili görülmüştür. Günümüzde ise SETA ile AK Parti arasında benzer bir ilişkiden bahsedilebilir.

4. Düşünce Kuruluşu Türleri

Düşünce kuruluşu tanımının kapsamı ve üstlenilen roller temelinde çok farklı türler sözkonusudur. Bu türler, politik, sosyal, ekonomik, kültürel farklı sistemlerde yayılmaları, tarihsel süreçte yaşanan önemli iç ve dış politik ve sosyal olayların etkisiyle oluşmuştur. Bu nedenle Batılı düşünce kuruluşlarının kendi aralarında ve gelişmekte olan Çin ve Hindistan gibi ülkelerin kuruluşlarını kapsayan ayırmalardan ve bu ayırımların şekillendirdiği türlerden bahsedilmektedir.

Düşünce kuruluşlarının Anglosakson Dünyanın ardından küresel düzeyde yayılmasının ardından klasik tanım ve türlerde sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bir düşünce kuruluşunu tanımlayan şeyin ne olduğu, yaptıkları şeyleri nasıl yaptıkları ve rollerinin ne olduğu tartışmaları Pautz’a (2011, s. 419-420) göre, 1980’ler ve 1990’larda tasarlanan tipoloji ve tanımlara dayanmalarından kaynaklanmaktadır. Politik öneri tablosunun doğasının değişmesi, üniversite enstitüleri ve yönetim danışmanlık kuruluşları ile aralarındaki sınırların bulanıklaşması, bu fenomeninin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. McGann’e (2007, s. 12) göre, tanımlamaya ve kategorize etmeye girişildiğinde “*kamu politikası araştırması*”, “*düşünce kuruluşu*” ve “*müdafilik*” terimleri üzerinden bir tartışma ortaya çıkmakta, akademik mi, danışman mı yoksa müdafii mi oldukları soruları tartışılmaktadır. Tanımlama ve yürütülen tartışmalar çerçevesinde ilgili araştırmacılarca farklı türleştirmeler yapılmıştır. Bu anlamda klasikleşen ve o ölçüde eleştirilen Weaver’ın yanı sıra McGann, Stone ve Scott tarafından yapılan tipolojiler bulunmaktadır.

Düşünce kuruluşlarını “öğrencisiz üniversite”, “sözleşmeli araştırma kuruluşu” ve “müdafii kuruluş” olarak türlere ayıran Weaver’ın (1989) tipolojisi klasikleşen bir tipoloji olmuştur. Weaver ve McGann’ın (2017, s. 7-9) yaptığı başka bir türleştirmeye göre düşünce kuruluşlarının çoğu (a) akademik (veya öğrencisiz üniversiteler), (b) sözleşmeli araştırmacılar, (c) müdafii/savunma (advocacy) ve (d) parti düşünce kuruluşları olmak üzere dört temel ideal tipten birinin versiyonları olarak anlaşılabilir. İlk iki tip olan akademik ve sözleşmeli düşünce kuruluşları bilim yöntemlerini titizlikle kullanmada güçlü bir eğilim taşımaktadır. Diğer iki tür ise bilimsel yöntemlerden ziyade bağlı oldukları kuruluşların hedef ve öncelikleri ve düşünsel ideolojik eğilimleri doğrultusunda faaliyet yürütmektedir. Scott (1999, s. 150) ise düşünce kuruluşları arasında, araştırma, analiz ve öneri oluşturma yoluyla iletişim kuran *geleneksel analiz yapan ve taraf tutan düşünce kuruluşları* ile araştırma değil pratiği, analiz değil katılımı, öneri değil uygulamayı taahhüt eden ve böyle işleyen *eylem – odaklı düşünce kuruluşları* ayırımı yapmaktadır. Ayrıca Çin ve Rusya gibi gelişmekte olan ülke düşünce kuruluşlarını da kapsayacak şekilde ayrı bir tipolojiyi McGann (2009, s. 82) politika -yapıcılar (the policymakers), parti düşünce kuruluşları (the partizans), hayaletler (the phantoms), bilimciler (the scholar), eylemciler (the activists) olarak yapmaktadır.

Toplumların yapıları, farklı hatlar boyunca farklılaşır. Aynı zamanda bütünleşme dereceleri de farklılık gösterir. Sosyal durumlar arasında varolan bağlantılar nedeniyle tek bir toplum yapısı oluşabilmektedir. Bu anlamda farklılaşma ve entegrasyon tamamlayıcı kavramlardır (Blau, 1977, s. 32). Türkiye’de politik partilerde temsil olanağı bulan politik gruplar; seküler, dinsel, etnik toplumsal kesimler ile liberalizm, muhafazakârlık ve radikalizm gibi büyük düşünsel akımlarla kendilerini tanımlayan kesimler, ayrı veya bunlardan kesitler oluşturarak

toplumsal kesimleri oluşturmaktadır. Toplumsal kesimler baskı ve ilgi/çıkar gruplarını (Duverger, 1984, s. 112) da geniş anlamda kapsamaktadır. Düşünce kuruluşlarının toplumsal kesimleri temsil veya onların kendilerini sunma yollarından biri olması politik gruplarla sınırlı olmayıp daha geniş toplumsal kesimleri kapsamaktadır. TEPAV ve İKV gibi ticaret oda ve borsaları ile organik/finansal bağı açık olanların dışındaki düşünce kuruluşlarının açıklanan bir organik bağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla gerek politik grup ve gruplaşmalarla gerekse daha geniş toplumsal kesimlerle bağları entelektüel düzeyde bulunmaktadır. Zaten Almanya örneği dışında Batı düşünce kuruluşları içinde parti düşünce kuruluşu örneği bulunmamaktadır. Literatürde, Almanya örneğinin Türkiye düşünce kuruluşları için önerildiğine (Bilhan, 2009) şahit olunmaktadır. Bu öneri görüşmelerde görüşmecilerimizden biri (G1) tarafından da ifade edilmiştir. Ancak genel olarak 2000'lerden sonra artan şekilde politik arenada etkinlik arayan grupların (Bulut ve Güngör, 2009; Güvenç, 2007) topluma kendini sunum araçlarından biri düşünce kuruluşları olmuştur. Genel itibarıyla gündemlerinin şekillenmesinde entelektüel –ideolojik eğilimleri belirleyici durumdadır. Düşünce kuruluşları bu nedenle toplumsal kesimlerin düşünsel-ideolojik bakımdan kendilerini sunum alanlarından biridir. Muhafazakâr düşünce kuruluşları çoğunlukta olup liberal ve sosyalist eğilimlere sahip kuruluşlar da bulunmaktadır. Ayrıca liberalliği öne çıkaran “*İstanbul merkezli*” ile devlet odaklı, dış politika, güvenlik öncelikli “*Ankara merkezli*” düşünce kuruluşları (Güvenç, 2006) ayırımı sözkonusudur. Yine belli örnekler ve örgütlenme yerlerini kriter alan Arslan'ın (2009, s. 32) Genelkurmay, Dışişleri, İçişleri bakanlıkları, üniversite, sendika, vakıf bünyesinde kurulanlar, doğrudan vakıf şeklinde örgütlenilen, sivil toplum örgütü olarak yapılandırılanlar, cemaat ve tarikatların içerisinde vakıf, dernek şeklinde örgütlenilenler, ayrılıkçı hareket içerisinde yapılandırılanlar şeklinde yaptığı bir sınıflandırma bulunmaktadır.

Bağlılık/ilişkilik bakımından yapılan temel sınıflandırmalardan birine dair McGann'ın (2005, s. 8) tablosu, Türkiye'de toplumsal-politik bağlılık/ilişkilik ve uluslararası literatürle uyumluluğa ışık tutması açısından Tablo 2 olarak aşağıdaki şekilde uyarlanmıştır.

Tablo 2. Türkiye'de bağlı ve bağımsız düşünce kuruluşları

Kuruluşun Adı	Örgüt Tipi
Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)	Politik parti
Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM)	Hükümet
(?) ³	Şirket
Bahçeşehir Üniv. Stratejik Araştırmalar ve Uygulama Merkezi	Üniversite temelli
Liberal Düşünce Topluluğu (LDT)	Bağımsız

Türkiye'de bağımsızlık –bağlılık/ilişkilik temelinde düşünce kuruluşlarının farklı türlerine tabloda görüldüğü şekilde örnekler mevcuttur. Ancak şirket türünde düşünce kuruluşu tespit edilememiştir. Bu gruplarda birden fazla düşünce kuruluşu bulunabilmektedir. Ancak tek bir örnek vermekle yetinilmiştir. Bu Tablo 2'nin amacı farklı kurum ve yapılara bağlı düşünce kuruluşlarının varlığını göstermektir. Aynı zamanda genel literatürde yapılan bu sınıflandırmaya uygun örneklerin Türkiye'de de bulunduğunu ortaya koymaktır. Bağımsız düşünce kuruluşu sayısı sınırlıdır. Bağlılık çoğunlukla organik ve finansal olmaktan ziyade ideolojik- düşünsel temeldedir. Bu nedenle formel anlamda nerdeyse tümü bağımsız kuruluşlardır. Türkiye'de kurumsal/organik yönden politik partiye bağlı düşünce kuruluşu bulunmamaktadır. SETA'nın bağımsız bir düşünce kuruluşu olduğu tanıtımında vurgulanmasına ve herhangi bir partiye aralarında organik/kurumsal bir bağ olmamasına karşın politik partiye bağlantılı sayılması, yayınlar ve entelektüel faaliyetlerinden yapılabilen çıkarımlar ve hükümetle aralarında entelektüel işgücü temelinde geçişliğin olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer bir ilişki TÜSES ile politik hayatta artık yer almayan SODEP ve SHP partileriyle sözkonusu olmuştur. Burada da parti –düşünce kuruluşu ilişkisi organik/kurumsal bir ilişkiden ziyade entelektüel düzeyde bir ilişki olup bu partilerin genel başkanları olan Erdal İnönü, TÜSES kurucu genel başkanı olmuştur (TUSES, 2020). Türkiye'de geçmişte de politik partiye organik bir bağı olmaksızın entelektüel

³ (?) Yaptığımız çalışmada şirket türünde düşünce kuruluşu tespit edilememiştir.

olarak ilişkilendirilmiş başka düşünce kuruluşları bulunmaktadır (Güvenç, 2006). Benzer şekilde McGann (2005, s. 8) partiyle ilişkili gösterdiği 1989’da kurulan Washington merkezli Progressive Policy Institute de bir partiyle kurumsal organik bir bağa sahip olmadığı halde böyle gösterilmiştir. Bu düşünce kuruluşu tanıtımında, ideolojik ve partizan çıkmazının dışında fikirler üretmek misyonuyla hareket ettiklerini ve ABD eski başkanı Bill Clinton’la ilişkili olduklarını belirtmektedir (PPI, 2020). LDT’nin bağımsız bir düşünce kuruluşu olarak gösterilmesi, resmi bir kurumdan bağış kabul etmemeleri (Stone, 2000a) ve aktif politikayla ilgilenmediklerini (LTD, 2020) belirtmelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının çoğu politik temellidir ve entelektüel ve ideolojik müdafii tiptedir. Bilgi üretmekten ziyade bu kuruluşlarda varolan bilimsel ve diğer bilgilerin kamuoyu ve hedef kitlelerin etkilenmesi amacıyla kullanımı yaygındır. Ancak akademik kaygılarla çalışmalarını şekillendiren düşünce kuruluşları da bulunmaktadır.

5. Düşünce Kuruluşlarının Temsil Alanını Olarak Ortaya Çıkması

Toplumsal yaşamı Goffman “Günlük yaşamda benliğin sunumu” eserinde, tiyatro metaforuyla, insanların rollerini nasıl oynadıklarıyla, farklı ortamlarda birbirlerinde hangi izlenimleri bıraktıklarıyla analiz etmektedir (Marshall, 2005, s. 273). Böylece toplumsal yaşantıyı Goffman, sahnede sergilenen drama performansının bir dizisi olarak kavramıştır (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 362). Toplumsal etkileşim Goffman’a (2014, s. 77) göre, “bir sahne gibi dramatik açıdan şişirilmiş eylemler, karşı-eylemler ve son sözlerin karşılıklı alışverişinden oluşmaktadır. Tüm dünya tabii ki bir sahne değildir ama aksini söylemek de kolay değildir”.

Genelde, toplumsal bir düzende yer alan bir etkinliğe katılanlar etkinliklerini belli bir yönde sunmak için işbirliği yaptıklarında takım üyeleri haline gelirler (Goffman, 2014, s. 104). Bu nedenle Goffman’ın temel çözümleme birimi takımdır (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 365). Toplumsal yaşam için metafor olarak kullanılan sahnenin, ön ve arka bölgeleri ile dışarıya vardır (Giddens, 2012, s. 181). Etkileşim sözkonusu olduğunda takımlar başkalarının kabul edebileceği bir benliği sunmak isterler. Bunun için *izlenim yönetimini* kullanırlar. Böylece benlik sunumlarının karşı tarafça istedikleri doğrultuda algılanmasını sağlamaya ve ortaya çıkabilecek sunumu engelleyen sorunları ortadan kaldırmaya çalışırlar (Ritzer ve Stepnisky, 2013, s. 120).

Eyleyenler genellikle “kendilerinin idealleştirilmiş bir resmini sunmaya çabalar”, “sahne önünde, izleyicilere gerçekten olduğundan daha yakın oldukları izlenimini vermeye çalışır” “*gizemlileştirme*” tekniğini kullanarak performanslarına gizemli bir hava verme eğilimi gösterir, izleyicileri ile kendi aralarında “toplumsal mesafe” oluşturarak izleyicinin performansı sorgulamalarını engellerler” (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 364-365).

Aktörlerin ritüelleştirilmiş gündelik davranış kodları niteliğinde "etkileşim ritüelleri" var olduğundan Goffman, tiyatro metaforu ile *izlenim yaratma* yollarına ışık tutmaya çalışmıştır (Marshall, 2005, s. 163). Goffman, yaşam dünyası içindeki olayları, bir yere yerleştirme, algılama, teşhis etme ve nitelendirmelerine olanak veren “yorumlama şemaları”nın günlük durumları görünmez bir şekilde yöneten yapılar olduğunu söyler (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 367). "Çerçeveler", "toplumsal olaylara ve bu olaylarda öznel biçimde yer alışıma yön veren düzenleme ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş durum tanımları"dır (Marshall, 2005, s. 115). Çerçeveler dışında kalan çok az söz anlamlı bir biçimde yorumlanabilir. Aynı olaylar dizisine uygulanan farklı çerçeveler farklı anlamlar üretilmesini sağlar (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 368).

Düşünce kuruluşları Goffman’ın belirttiği gibi kendilerinin veya entelektüel anlamda temsil ettikleri toplumsal kesimlerin “idealleştirilmiş bir resmini” sunmaya çalışır. Düşünce kuruluşu temsilcileriyle yapılan görüşmeler, arka bölge eylemlerine benzetilebilir. Arka bölgede sahneye hazırlık dışında aktörlerin sahnedeki rolünden farklı olarak daha kendinden davranması olasıdır. Dolayısıyla bu bölgeyle temas kurmak sahnede oynanan oyunun ve temsil edilen rolün arkaplanı hakkında fikir edinmeyi sağlayabilir. Düşünce kuruluşları bu anlamda hem bir sahne hem de bir performanstır (gösteri). Tabii bu performans sahip olunan kaynaklara sıkı bir şekilde bağlıdır. Ancak temsilin idealleştirilmiş bir resmini sunmak için gizemlileştirmeye başvurmak

durumunda kalınmakta ve sahnelenen performansın izleyiciden bırakacağı etki büyütülmeye çalışılmaktadır. Kendi aralarında veya hedef kitleleri ile hem iletişim kurmak hem de araya sosyal mesafe koymak için toplumsal kesimlerin kimliğinin bir parçası olan muhafazakarlık, liberalizm ve radikalizm gibi büyük fikirsel akımları kullanırlar. Bu fikirsel akımlar aynı zamanda “yorumlama şemaları” veya “çerçeve” işlevi görmektedir. Bunlar aynı zamanda “etkileşim ritüelleri”nin bir boyutunu oluşturmaktadır. Düşünce kuruluşlarının kendilerine ait farklı konulara özgü üretmiş oldukları çerçeveleri ve bu çerçeveleri kullanarak ürettikleri anlamlar vardır. Bu durum farklı toplumsal kesimlerin temsilini üstlenen düşünce kuruluşlarının, aynı zamanda oluşan aynı olayları, çok farklı veya bazen birbirlerinin tam zıttı olabilecek şekilde yorumlanıp değerlendirilmesini ve sunumunu açıklar.

Düşünce kuruluşları, büyüklük, finans, yapı ve faaliyet çerçeveleri itibariyle farklılık göstermektedir. Türkiye’de yarım asrı aşan bir geçmişe sahip bu kuruluşların son 20 yılda sayıları ve görünürlükleri önemli oranda artmıştır. Batılı düşünce kuruluşları gibi geniş bir alanda değil genelde iç, dış politika ve güvenlik konularında çalışmaktadırlar. Ancak sınırlı sayıda da olsa, sivil toplum, demokrasi ve haklar, yerel yönetim, kent, göç gibi konuları çalışan kuruluşlar bulunmaktadır. ABD’de 25-30 üst düzey düşünce kuruluşu yerel ve uluslararası cephede çeşitli araştırma gündemlerine sahipken (McGann, 2007, s. 6) Türkiye’de etkili düşünce kuruluşlarının sayısı olumlu bir değerlendirmeyle 10 civarındadır. Türkiye’de düşünce kuruluşlarının sayısı literatürde 30-40 arası (Güvenç, 2007; Aras vd. 2010, s. 54) tahmin edilmektedir. Ancak bizim tespitlerimize göre sadece sivil nitelikte 55 düşünce kuruluşu bulunmaktadır. Bunların tamamına yakını politika, medya, ekonomi, sosyal ve kültürel çevrelerle temas bakımından en uygun şehirler olan İstanbul ve Ankara’da kurulmuşlardır.

Düşünce kuruluşunun rol ve işlevleri faaliyette bulunulan sistem, ülke ve bölgeye göre değişebilmektedir. Akademik ile müdafilik arasında çeşitli konumlarından kaynaklanan türlerini bu rolleri biçimlendirmektedir. Rollerin çeşitlenmesi hedef kitlelerinin çeşitlenmesinin hem sebebi hem de sonucu olabilmektedir. Bu nedenlerle düşünce kuruluşlarının nüfuz etme ve etkileme yol ve yöntemleri farklılık göstermektedir. Gittikçe daha fazla ihtiyaç haline gelen düşünce kuruluşları McGann’e (2007, s. 1) göre, fikirler ile politika, ham bilgi ile uygun bilgi, araç ile mesaj arasında köprü kurar. Konuları, olayları ve politikaları farklı mecralarda halkın anlamasını kolaylaştırmak için yorumlar. Stone’a (2000a, s. 154) göre düşünce kuruluşlarının en temel ortak noktaları, akademik teorilerle bilimsel paradigmaları politikaya uygun hale getirme çabalarıdır. Farklılıklarına karşın Abelson ve Carberry’e (1997, s. 680) göre, aynı amaçla, kamuoyunu ve kamu politikalarını etkilemekle motive olmaktadır. Hükümet-dışı gruplara medya görünürlüğü sağlamak ve politika değişikliklerine etki etmek en önemli amacı olmuştur (Rich and Weaver, 2011, s. 81). Görev süreleri dolduğunda orta ve üst düzey kariyer sahibi hükümet görevlilerine, “beklemedeki hükümet” için bekleme mekânı (McGann, 2007, s. 6) veya ‘stok deposu’ olarak (Tromblay (2018, s. 2) hizmet sunmaktadırlar. Weaver ve McGann’e (2017, s. 2-3) göre, düşünce kuruluşları, halk ile hükümet arasında aracılık rolü oynamak, mevcut veya yeni ortaya çıkan konular, problemler veya önerileri belirlemek, değerlendirmek, fikirler ve problemleri politik konulara dönüştürmek, politik tartışmalara bilgili ve bağımsız bir ses olarak katılım sağlamak, politikanın formüle edilmesi sürecindeki önemli paydaşlar arasında fikirlerin ve bilgilerin değişimi için uygun bir zemin sağlamak gibi bir dizi kritik rol üstlenir. Salas-Porras ve Murray’a (2017, s. 5) göre, kamu ve özel çıkar grupları tarafından kontrol edilmekte; yasama ve yürütme lobiciliği yapmakta; gündem belirlemek, ideolojik veya politik söylem oluşturmak ve yaymak için medya dahil çeşitli şekillerde kamu politikalarına nüfuz etmekte; finansman ihtiyaçları olan fon ile araştırmanın yürütülmesi arasında sembiyotik bir ilişki yaratmakta; yeni fikirleri ve bilgiyi politika-yapımıyla bütünleştirmek için araştırmalarında farklı şekil ve derecelerde analiz, danışmanlık, lobicilik, ikna, müzakere ve müdafiliği karıştırmaktadırlar.

Düşünce kuruluşları farklı amaçlar ve hedefler doğrultusunda nüfuz etmek ve etki oluşturmak amacıyla kurulmaktadır. Nüfuz ve etkinin hedefi olan toplumsal kesimler, politik, ekonomik, kültürel gruplar vardır. Ayrıca yapılan sözleşmeler veya düşünsel bağlar gereği

düşünce kuruluşlarından etki oluşturmalarını talep edenler bulunmaktadır. Bu nedenle ilişkili oldukları yerler, hedefledikleri odaklar ve kullandıkları kaynaklar, takip ettikleri bir çalışma gündemi ve tüm bunlarla ilişkili olarak ürettikleri çıktılarını vardır. Düşünce kuruluşlarının etkisi, sahip olabildikleri kaynaklar, bu kaynaklarla ortaya çıkarılan yayınlar ve düzenledikleri etkinliklerle, faaliyetlerine olan rağbet ve talebe bağlı olarak değerlendirilebilmektedir. Türkiye’de düşünce kuruluşları Ayman’a (2009, s. 55-56) göre, “arabulucu”, “iletişimi kolaylaştırıcı”, “problem çözümü” ve “eğitim işlevi” gibi işlevleri yerine getirmektedir. Ergüvenç’e (2009, s. 222) göre, yaygın olarak araştırmalar sipariş üzerine yapılmakta “özgünlük değil uygunluk esas alınmakta”dır. Kodaman’a (2009, s. 403) göre, ABD ve Avrupa’daki muadilleriyle kıyaslandığında gelişme durumunda olsalar da hükümetin izlediği politikaları, medyayı ve kamuoyunu etkileme noktasında geçmişe oranla daha başarılıdır. Nurhan’a (2009, s. 437) göre, Türkiye’de askeri darbelerin sıklığından kaynaklı mevcut parti yapılanmalarında düşünce kuruluşları ile işbirliği kültürü ileri düzeyde değildir. Bu nedenle, “siyasi partilerin gölge kabineler kurmaları, bu kabineleri besleyecek düşünce kuruluşlarının olgunlaşması zaman alacaktır”. Bir düşünce kuruluşunun temel işlevi Sönmez’e (2009, s. 494) göre, “milli menfaatler doğrultusunda” projeler yaparak ilgililere sunmak ve kamuoyunu aydınlatmak olmalıdır. Şahin’e (2009, s. 499) göre, Türkiye’de düşünce kuruluşlarının temelleri daha çok askeri motiflerle atılmıştır. Bu görüşler değerlendirildiğinde düşünce kuruluşlarının işlevlerine ilişkin iki farklı yaklaşımın varlığından söz edilebilir. Bu yaklaşımlar literatürdeki “İstanbul merkezli”, “Ankara merkezli” ayrımı ile örtüşmektedir. Genel olarak düşünce kuruluşlarının işlevlerinin Türkiye’de güvenlik ve dış politika ekseninde tanımlandığı, bu yaklaşımın daha ziyade “Ankara merkezli” bir yaklaşımı yansıttığı söylenebilir. Yine Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının ABD’de Cumhuriyetçi ve Demokrat düşünce kuruluşları için geçerli olan sırasını bekleyen “gelecekteki hükümet” için bekleme hizmeti sunma işlevini üstlenemedikleri ancak bir görüşmeci (G2) “..mümkün think tanklerde yetişen uzmanların, başlıca kamu kurumlarında istihdam edilmeleri, önemli pozisyonlara gelmesi. İşte bunu SETA’da görüyoruz” demek suretiyle bu işlevin artık üstlenilebileceğini belirtmektedir.

Türkiye’de düşünce kuruluşlarının politik, ekonomik, sosyal çevresel faktörlerden etkilendikleri derinlemesine görüşmelerde dile getirilmiştir. 2000’li yılların başında Avrupa Birliği, Türkiye içinde özgürlükler, demokratikleşme, kimliklerini tanınması, bir arada yaşama, toplumsal uzlaşma ve siyaseti sivilleştirme gibi önceliklere sahip olduğundan düşünce kuruluşlarının “güzel performanslar göster[erek]” etkili olduklarını belirten bir görüşmeciye (G1) göre “ama şimdi ülkenin siyasi iklimi sertleştiği için o kutuplaşma ve sertleşme düşünce kuruluşlarının bilgi üretimine de yansı[dığı]”ndan etkileri sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla düşünce kuruluşları politik partiler ve iktidarla uyuşmalar bile zamana, konulara, bunların işleniş tarzına bağlı olarak sıkıntılar ortaya çıkabildiğinden istikrarlı bir ilişkiden bahsetmek zordur. Bu zorluk toplumsal kesimler arasındaki kutuplaşmanın arttığı dönemlerde iyice büyümektedir.

Türkiye’de düşünce kuruluşları toplumsal kesimlerle organik ve düşünsel eğilimler temelinde ilişkili olup bir rekabet veya “kendini sunum” alanıdır. Türkiye’de en büyük “müşteri”leri, Altınbaş’a (2009, s. 23) göre, hükümetler, politik partiler, medya mensupları, akademisyenlerdir. Bulut ve Güngör’e (2009, s. 267) göre, 2000’li yıllarda politik partiler, etnik gruplar, baskı grupları ve iş dünyası gibi etkinlik arayan yeni aktörlerin yanısıra geleneksel aktörlerden sivil ve askeri bürokrasi düşünce kuruluşları aracılığı ile dış politika stratejilerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Güvenç’e (2007, s. 143) göre, AB müzakere heyetine katılma talebini TOBB, sahibi olduğu Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü’nün (TEPAV) mevcudiyetiyle meşrulaştırmaya çalışması örneğinde olduğu gibi bir düşünce kuruluşuyla donatılmak dış politika konusunda söz söyleme “ehliyetine” sahiplik anlamına gelmektedir. Toplumsal kesimler açısından Oğuzlu’ya (2009, s. 445-452) göre, ASAM ve TESEV özellikle güvenlik ve dış politika konusunda iki farklı yaklaşımı temsil etmektedir.

Türkiye’de liberal, İslami, milliyetçi, muhafazakâr, sol düşünsel eğilimlere sahip düşünce kuruluşları bulunmaktadır. Bu eğilimleri doğrultusunda toplumsal kesimlerle organik ve düşünsel

örtüşme temelinde ilişkileri bulunmaktadır. Düşünce kuruluşlarının düşünsel eğilimleri genelde yayınlarından ve kamuoyunca bilinen uzmanlarının varlığı üzerinden tespit edilebilmektedir. Bu anlamda Türkiye geçmişte ve halen toplumsal kesimler ve politik gruplarla (Güvenç, 2006, s. 166) ilişkili düşünce kuruluşları bulunmaktadır. Ancak 2000'lerden itibaren "muhafazakar" eğilimli olanlar çoğunluktadır. Görüşmelerde (G1), Türkiye'de düşünce kuruluşlarının "siyasi derterli olan yapılar" olduğu, "siyasi karar alıcılara sivil alandan katkı yapmak" ve "kamuoyu farkındalığı" oluşturmak amacıyla kuruldukları belirtilmektedir. Ancak "Türk stratejistin gönlünde aktif politika olmasına" rağmen yeterince temsil imkânı bulamadıklarından yakınan Kanbolat'a (2009, s. 315-316) göre, "parti içinde düşünce kuruluşu açmak parti yönetimine alternatif yaratabileceği için arzulan bir durum değildir". Toplumsal politik kesimlerle ilişkilere dair bir görüşmeci (G2) "MHP'nin bir think tankı var. Daha önce Cumhuriyet Gazetesiyle bağlantılı çalışan bir think tank vardı. O da biraz kısa ömürlü oldu"[ğunu] belirtmektedir. Görüşmecilerden (G4) birine göre, bu ilişkinin ABD'deki benzerleri gibi "belli bir miktarda olması anlamlı ve masum" kabul edilebilirse de "ancak düşünce kuruluşlarımız yakınlığı aşan bir partizanlık ve parti arka bahçesi konumuna gelmişlerdir". Bir görüşmeci (G2) Türkiye'de sivil toplumun parçalı görünümü nedeniyle ilişkilerin "mahalle" temelinde kurulduğunu belirtmektedir. Görüşmecilerden (G3) birine göre, düşünce kuruluşlarının tüm paydaşlarla ve genel olarak sivil toplumla "şeffaflık sağlanabildiği müddetçe" ilişkiler kurması teşvik edilmelidir. Derinlemesine görüşmelerde (G4) düşünce kuruluşlarının politik güç merkezleri ile ilişki kurma şeklinin, finansman kaynaklarını da etkilediği "iktidarın açıktan veya zımnen işaret ettiği düşünce kuruluşları[nın] büyük ekonomik kuruluşların yardımına mazhar olabil[diği] belirtilmektedir. Görüşmecilerden (G1) birine göre, sermaye merkezleri ile ilişkiler iyi olmayıp "[İlişkiler] yeni yeni belki bundan sonra gelişirse gelişir". Sorun bu görüşmeciye (G1) göre "siz biraz siyaseten o iş adamının siyasi bağlantılarıyla ters düşecek bir şeye [mevzuya] girdiğiniz zaman geleceğiniz olmuyor çok fazla". Bu yaklaşımın tersine ilişkilerin iyi olduğunu belirten başka bir görüşmeciye (G2) göre ise "TÜSİAD'ın sanırım TESEV'le önemli ilişkileri var. TESEV'in çalışmalarına destek veriyorlardı. TOBB'un da TEPAV'ı var. Büyük holding kuruluşların doğrudan onlara bilgi üreten merkezleri var". Medya, düşünce kuruluşlarının en önemli bir partnerleri ve bilgi dağıtım, kamuoyunu ve diğer hedef kitleleri etkilime aracıdır. Çok sayıda araştırma kurumuna karşın Köni'ye (2009, s. 409) göre, AB konusunda devlet politikasını "liberal grup" olarak adlandırılan "medyacılar" kadar etkileyememiştir. Bir görüşmeci (G1), düşünce kuruluşlarının kendilerini akademi ile medya arasında konumlandırarak "akademi kadar derinlikli, medya kadar hızlı bilgi üretme"yi hedeflediklerini, medya ortamlarında görünürlüklerinin artması ile "medyanın kalitesini artır[arak]" bu anlamda olumlu sonuçlara yol açtıklarını belirtmektedir.

Düşünce kuruluşlarının düşünsel-ideolojik temelde ilişkili oldukları toplumsal kesimleri göstermek amacıyla McGann'den (2005, s. 11) alınan tablo sadeleştirilerek Türkiye'de en etkili oldukları değerlendirilen 10 düşünce kuruluşuna uyarlanarak Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 3. Politik –felsefi eğilimler

Sıra	Düşünce Kuruluşunun Adı	Politik –Felsefi Eğilimi
1	Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)	Muhafazakâr
2	Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)	Muhafazakâr
3	Liberal Düşünce Topluluğu (LDT)	Özgürlükçü
4	Dış Politika Enstitüsü (DPE)	Merkezci (Centrist)
5	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)	Merkezci (Centrist)
6	İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)	Merkezci (Centrist)
7	Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM)	Merkezci (Centrist)
8	Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESAM)	Merkez –Sağ (Center –right)
9	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Merkez –Sol (Center –Left)
10	Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES)	Merkez –Sol (Center –Left)

Tablo 3'te yer alan düşünce kuruluşlarının seçiminde, kamuoyu görünümü, uluslararası indekslerde yer alma, faaliyetlerinin yoğunluğu, üretimlerinin toplumsal tepkiler oluşturması,

politik, sosyal, ekonomik ve kültürel çevrelere nüfuz etme gibi kriterler dikkate alınmıştır. Aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin düşünce kuruluşları üzerinden temsilinin gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu tabloda da anlaşılacağı üzere aralarında ciddi güç ve etki farkları olmasına karşın toplumsal kesimlere hitap eden ve onların düşünsel ideolojik temsilini sağlayan düşünce kuruluşları vardır. Bu anlamda toplumsal rekabet ve işbirliğinin var olduğu alanlardan biri de düşünce kuruluşları arenasıdır. Türkiye’de Aras vd.ne (2010, s. 55) göre, bazı düşünce kuruluşları, çıkar veya baskı grupları tarafından doğrudan desteklenmekte veya o grup bünyesinde faaliyet göstermektedir.

Türkiye düşünce kuruluşlarının etki ve nüfuzlarını küresel bir ölçekte değerlendiren GGTTT Index düşünce kuruluşları bazında diğer ülkeler ve bölgelerle kıyaslamalı olarak değerlendirme imkanı sağlamaktadır. 2019 yılı Küresel ölçekli Global Go To Think Tank Index’te (GGTTT) ABD (1872), Hindistan (509), Çin (507) ve Birleşik Krallık’ın (321) en fazla düşünce kuruluşuna sahip ülkeler olduğu; Türkiye’nin Ortadoğu Kuzey Afrika Bölgesi’nde (MENA) 48 düşünce kuruluşu ile İsrail (69) ve İran’ın (64) ardında üçüncü sırada yer aldığı (McGann, 2020, s. 41) görülmektedir. Yine Türkiye’den 2019 yılı Dünya Çapında En Tepe Düşünce Kuruluşları İndeksine Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı’nın (TESEV) 78’inci, Liberal Düşünce Topluluğu’nun 89’uncu (McGann, 2020, s. 65-71) sırada girebildiği görülmektedir. Bu iki kuruluş haricinde MENA bölge ve çalışma alanı indekslerinde Türkiye’den SETA, EDAM, TESAM, USTAD, TEPAV, İstanbul Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Dışişleri Bakanlığının Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), Global İlişkiler Forumu, İstanbul Politikalar Merkezi, Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar ve Uygulama Merkezi, Kültür Üniversitesi Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi ile Trakya Tarımsal Araştırma Enstitü Müdürlüğü yer almıştır (McGann, 2020).

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de düşünce kuruluşları yarım asrı geride bıraksa da ancak 2000’li yıllardan itibaren güçlü bir görünüm ve bilinirlik kazanmışlardır. ABD ve diğer Batılı düşünce kuruluşlarının sergilediği etkinin çok uzağında olsalar da etkileri 2000’li yıllardan itibaren oldukça artmıştır. Etkilerinin artmasıyla daha fazla araştırma konusu olmuşlardır. Ancak araştırmalarında bir kısım zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklar özellikle etkilerini değerlendirme açısından gösterge niteliğinde olan verilerin elde edilmesinde yaşanmaktadır. Web-sitelerinde genellikle tanıtımları var olmakla birlikte yeterli bilgileri içermemesi bakımından yayınları, medya taramaları ve benzeri başka kaynaklara başvurmak gerekmektedir. Ancak bu zorluklara karşın önemli bir araştırma konusu olarak araştırmacıların ilgisini artan bir şekilde çekmeyi sürdürmektedir.

Türkiye’de düşünce kuruluşlarına ilişkin, literatür, betimsel içerik analizi, betimsel web-siteleri ve sosyal medya ortam analizi ve derinlemesine görüşmelerden bir kısım tespitler yapılabilmektedir. Buna göre, düşünce kuruluşları yaygınlaşmakla birlikte think tank kavramının Türkçe karşılığı üzerinde henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Türkiye’de düşünce kuruluşlarının isimlerinde yaygın olarak “strateji” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kavram daha liberal eğilimlere sahip “İstanbul merkezli” olanlardan ziyade “Ankara merkezli” düşünce kuruluşlarının yaklaşım ve eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu iki yaklaşım tarzı, düşünce kuruluşlarının tanımından, rol ve işlevlerine, bağımsızlık durumları ve üretimlerinin içerik ve biçimlerine kadar birbirlerinden farklı iki yaklaşım tarzı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, sivil toplum kuruluşları hakkında derinlemesine bir analize girişmeden devlete ve üniversitelere bağlı olanlar dışında kalan tüm düşünce kuruluşları sivil temelli düşünce kuruluşları kabul edilmiştir. Bu ayırım sivil toplum kuruluşlarına ilişkin geniş tanımlı (non-state actor) esas almaktadır. Buradan hareketle Türkiye’de 55 sivil nitelikte düşünce kuruluşu tespit edilerek bir tabloda (Tablo 1) gösterilmiştir. Bu sayı, GGTTT Index’te sivil, üniversite ve hükümete bağlı Türkiye’deki tüm düşünce kuruluşlarını kapsayacak şekilde tespit

edilen 48 düşünce kuruluşu sayısından daha fazlasına tekabül etmektedir. Bu anlamda yaptığımız tespitle Türkiye’de düşünce kuruluşlarının daha güncel bir resminin ortaya konulması sözkonusu olmuştur. Bunun tablo şeklinde, isim, kuruluş yeri, yılı ve web-sitelerine yer verilerek somut bir şekilde yapılması ayrıca önem kazanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Tablo 1’e dayalı olarak Türkiye’de 55 sivil toplum temelli düşünce kuruluşunun coğrafi yayılma, yığılma durumlarına ilişkin tespitler yapılmıştır. Buna göre, kuruluşların %90’nın Ankara ve İstanbul illerinde kurulmuş olduğu, bu oran içinde Ankara’nın %50’lik ve İstanbul’un %40’lık bir paya sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu durumun ülkenin politik, ekonomik ve kültürel coğrafi yoğunlaşma durumuyla uyumlu olduğu, aynı zamanda üniversitelerin yoğunlaşma durumuyla eşleştiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, yine Tablo 1’e dayalı olarak Türkiye’de düşünce kuruluşlarının tarihsel gelişim ve yığılımlarına bakılmış ve Grafik 1 oluşturulmuştur. Buna göre, düşünce kuruluşlarının 1960-1989 döneminde %12, 1990-1999 arası dönemde %17 ve 2000 ve sonrasında %71 oranında çoğaldıkları tespit edilmiştir. 2000’li yıllardan sonra gözlenen bu sayısal çoğalmanın, Türkiye’de bu kuruluşlar açısından gelişen uygun politik, sosyal, ekonomik ve kültürel çevresel konjonktürel şartların bir sonucu olduğu değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’deki düşünce kuruluşları toplumsal kesimlerle ilişkiler bakımından incelenmiştir. Toplumsal kesimlerle organik bir ilişkilerinin olmadığı ancak düşünsel ve ideolojik bir temelde ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Türkiye’de genelde düşünce kuruluşlarının yeni bilgi üretiminden ziyade zaten varolan bilgilerin yeniden biçimlendirilerek kamuoyu ve hedef kitlelerin etkilenmesi amacıyla kullanımı yaygındır. Türkiye’de politik parti, hükümet, üniversite temelli düşünce kuruluşları bulunmaktadır. Ancak şirket türünde bir düşünce kuruluşu tespiti yapılamamıştır. Yine toplumsal kesimlerin temsil veya kendilerini sunum amacıyla düşünce kuruluşlarına sahip oldukları, Türkiye’de muhafazakâr, özgürlükçü, merkez, merkez –sağ ve merkez –sol eğilimlere sahip düşünce kuruluşlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla düşünce kuruluşları alanı aynı zamanda bu eğilimlerdeki toplumsal kesimler için bir rekabet ve işbirliği alanı durumundadır.

Toplumsal temsil ve sunum alanı olarak sivil toplum temelli düşünce kuruluşlarının incelendiği bu çalışmada yapılan tespitlerin üniversite ve hükümet temelli düşünce kuruluşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Yine gelir durumları ve hukuki statülerine ilişkin net tespitlerin yapılması bu alana katkı sunacaktır. Bir başka öneri ise tüm düşünce kuruluşlarını, onların işgücünü, kaynakları ve çıktılarını, paydaşlarını kapsayan genel bir anket çalışmasının yapılmasına yönelik olacaktır.

Kaynakça

- Abelson, D. E. ve Carberry, C. M. (1997). *Policy experts in presidential campaigns: a model of think tank recruitment*. Presidential Studies Quarterly, 27(4), 679-697.
- Altınbaş, D. (2009). İyi bir think tank, iyi bir think tanker. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 22-30). Ankara: Nobel Yayınları.
- Aras, B., Toktaş, Ş. ve Kurt, Ü. (2010). *Araştırma merkezlerinin yükselişi: Türkiye’de dış politika ve ulusal güvenlik kültürü*. Ankara: SETA Yayınları.
- Arslan, E. (2009). Düşünce Kuruluşlarının Türkiye Serüveni. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 31-36), Ankara: Nobel Yayınları.
- Ayman, S. G. (2009). Üniversitelerde kurulan stratejik araştırma merkezleri: Boğaziçi Üniversitesi -TÜSİAD Dış Politika Forumu (DİF) örneği. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.)

- (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 45-56). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bağcı, H. & Aydın, A. (2009). Dünyada ve Türkiye’de düşünce kuruluşu kültürü. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 57-123). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bilhan, M. (2009). Stratejik araştırma merkezleri konusunda bazı görüşler. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 131-143). Ankara: Nobel Yayınları.
- Blau, P. M. (1977). A macrosociological theory of social structure. *American journal of sociology*, 83(1), 26-54.
- Bulut, A. T. ve Güngör, F. A. (2009). Think tankler ve dış politika: Türkiye ve ABD örneği. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss.262-280). Ankara: Nobel Yayınları.
- Dergipark (2020). www.dergipark.org.tr, (Erişim tarihi: 18.11.2020).
- Duverger, M. (1984). *Politikaya Giriş*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ediger, V. Ş. (2009). Türk think tankı’nın olgunlaşma dönemine doğru. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* içinde (ss. 197-208). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ergüvenç, Ş. (2009). Türkiye’de stratejik araştırma kültürü üzerine bir gözlem. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 221-224). Ankara: Nobel Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güvenç, S. (2006). Türkiye’nin dış politikası ve düşünce kuruluşları. S. C. Mazlum ve E. Doğan (Ed.) (2007). *Sivil toplum ve dış politika: yeni sorunlar ve yeni aktörler* içinde (ss.159-180). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Güvenç, S. (2007). Türkiye’de düşünce kuruluşları ve uluslararası ilişkiler disiplini. *Uluslararası ilişkiler/ international relations*, 4(13), 137-144.
- Kanbolat, H. (2009). Türkiye’de düşünce merkezi kültürünün oluşum süreci: Türkiye’de dış politika ve güvenlik alanındaki düşünce merkezleri. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* içinde (ss. 305-319). Ankara: Nobel Yayınları.
- Karabulut, B. (2010). Dünyada ve Türkiye’de think tank kuruluşları: karşılaştırmalı bir analiz. *Akademik bakış* (4), 91-104.
- Koçer, G. (2009). Türkiye’de stratejik düşünme /düşünce üzerine bir deneme: küreselleşme karşısında sevkülceyş. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 385-393). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kodaman, T. (2009). Düşünce kuruluşları ve Türkiye’de gelişimleri. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* içinde (ss. 394-405). Ankara: Nobel Yayınları.
- Koellner, P. (2013). Think tanks: the quest to define and to rank them. *GIGA Focus International Edition English*, 10, ISSN 2196-3940.

- Köni, H. (2009). Gelişmekte olan ülkelerde düşünce kuruluşları ve Türkiye. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye 'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 406-412). Ankara: Nobel Yayınları.
- Leeson, P. T., Ryan, M. E. and Williamson, C. R. (2012). Think tanks. *Journal of comparative economics* 40 (2012) 62-77. United State: Elsevier.
- Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) (2020) *LDT hakkında*. <http://www.liberal.org.tr/> (erişim tarihi: 18:11.2020).
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Medvetz, T. (2012). Murky power: “think tanks” as boundary organizations. *Rethinking power in organizations, institutions, and markets* (ss. 113 – 133). Bradford: Emerald Group Publishing
- McGann, J. G. (1992). Academics to ideologues: a brief history of the public policy research industry. *Political science and politics* 25 (4), 733-740.
- McGann, J. G. (2005). Think tanks and policy advice in the US. *Foreign Policy Research Institute*, (3), 4.
- McGann, J. G. (2007). *Think tanks and policy advice in the United States, academics, advisors and advocates*. New York: Routledge
- McGann, J. G. (2009). The think tank index. *Foreign Policy* Jan/Feb 2009, (p. 82).
- McGann, J. G. (2011). Think Tanks: The Global, Regional and National Dimensions. *Think Tanks in Policy Making: Do They Matter* (ss. 8-15).
- McGann, J. G. (2020). *2019 The global go to think tanks index report*. https://repository.upenn.edu/think_tanks/17/ (Erişim tarihi: 30.10.2020).
- Mütercimler, E. (2006). *Yüksek stratejiden etki odaklı harekate geleceği yönetmek*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nurhan, A. (2009). Gelişmekte olan ülkelerde stratejik araştırma kültürü. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye 'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* içinde (ss. 443-442). Ankara: Nobel Yayınları.
- Oğuzlu, T. (2009). Türkiye'de stratejik araştırma kültürü: düşünce kuruluşlarının artan önemi ve TESEV örneği. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye 'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 444-452). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özpek, B. B. (2009). Türkiye'de SAM'lerin teorik altyapı sorunları. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye 'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* içinde (ss. 457-463). Ankara: Nobel Yayınları.
- Pautz, H. (2011). Revisiting the think-tank phenomenon. *Public policy and administration*, 26(4), 419-435.
- Progressive Policy Institute (PPI). *About us*. <https://www.progressivepolicy.org/> (erişim tarihi: 18.11.2020).
- Rich, A. (2004). *Think tanks, public policy, and the politics of expertise*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rich, A., & Weaver, K. (2011). Think tanks in the political system of the United States. *Think Tanks in Policy Making: Do They Matter* (ss. 16-24).
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. Ankara: De Ki Basım Yayın.

- Salas-Porras, A. and Murray, G. (2017). Think tanks and global politics: key spaces in the structure of power. New York: Palgrave Macmillan.
- Scott, J. M. (1999). Transnationalizing democracy promotion: the role of western political foundations and think –tanks. *Democratization* 6(3), 146-170.
- Sherrington, P. (2000). Shaping the policy agenda: think tank activity in the European Union. *Global Society*, 14(2), 173-189.
- Sönmez, M. (2009). Türkiye’de düşünce merkezlerinin kurumsallaşması. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *T Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (ss. 490-496). Ankara: Nobel Yayınları.
- Stone, D. and Garnett, M. (1998). Introduction: think tanks, policy advice and governance. Stone, D., Denham, A. and Garnett, M. (Eds.) (1998). *Think tanks across nations: a comparative approach* (ss. 1-21). Manchester: Manchester University Press.
- Stone, D. (2000a). Think tank transnationalisation and non-profit analysis, advice and advocacy. *Global Society*. 14(2), 153-172.
- Stone, D. (2000b). Introduction to the symposium: the changing think tank landscape. *Global Society*, 14(2), 149-152.
- Stone, D. (2005). Knowledge, power and policy. D. Stone (Ed.) (2005). *Banking on knowledge: the genesis of the global development network* (ss. 243-260). London: Routledge.
- Şahin, A. (2009). Sömürgecilikten günümüze think tankler ve Türkiye. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri içinde* (ss. 499-501). Ankara: Nobel Yayınları.
- Tromblay, D. E. (2018). Intelligence and the intelligentsia: Exploitation of US think tanks by foreign powers. *International journal of intelligence and counterintelligence* 31(1) 1-18.
- Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) (2020). *Erdal İnönü ve Tüses*. <http://www.tuses.org.tr> (Erişim tarihi: 20.11.2020).
- Weaver, R. K. (1989). The changing world of think tanks. *PS: Political Science and Politics*, 22(3), 563-578.
- Weaver, R. K. and McGann, J.G. (2017). Think tanks and civil societies in a time of change. R.K. Weaver ve J. G. McGann (Eds) (2017). *Think tanks and civil societies catalysts for ideas and action içinde* (ss.1-36). London: Routledge.
- Weidenbaum, M. (2010). Measuring the influence of think tanks. *Social science and public policy*, 47 (2), 134-137.
- YÖK Ulusal Tez Merkezi (2020). <https://tez.yok.gov.tr> (Erişim tarihi: 18.11.2020).

EK 1. Görüşmecilerin sosyo-demografik özellikleri

Görüşmeci	Yaş Aralığı	Meslek	Cinsiyet	Kurum
G ⁴¹ Mahir	40-50 aralığı	Üniversitede halen Öğretim Üyesi Düşünce kuruluşunda geçmişte direktör	Erkek	Üniversite Düşünce kuruluşu
G2 Mutlu	40-45 aralığı	Üniversitede halen öğretim üyesi Farklı düşünce kuruluşlarında araştırmacı ve danışman	Erkek	Üniversite Düşünce kuruluşu
G3 Bülent	50-55 aralığı	Üniversitede halen öğretim üyesi Düşünce kuruluşunda yönetim kurulu üyesi ve halen başkan	Erkek	Üniversite Düşünce kuruluşu
G4 Orkun	35-40 aralığı	Üniversitede araştırma görevlisi Düşünce kuruluşunda araştırmacı	Erkek	Üniversite Düşünce kuruluşu

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

⁴ Görüşmeciler alıntılarda G kodlaması ile yer almıştır.

Bekçilerin Toplumsal Rollerini: Savunulabilir Mekân Teorisinden Hareketle Medya Temsilleri Üzerine Bir Değerlendirme

Social Roles of Night-Watchmen: An Assessment of Media Representations Based on Defensible Space Theory

Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÇALIŞKAN ¹

Öz

Güvenlik hizmetlerinin asayişini temin ve halka yardım vazifelerinde yerel düzlemde sorumluluk üstlenen ve kentlerin en küçük mahalli birimlerinde görev alan çarşı ve mahalle bekçileri Türk toplumunun geleneksel bir toplumsal grubudur. Çarşı ve mahalle bekçiliği süregeldiği farklı tarihsel dönemlerde varlığını kurumsal açıdan her zaman korumuş, ancak suçun önlenmesi noktasında görev anlayışı ve sahadaki uygulamaları dönemsel şartların beklentilerine göre değişikliğe uğramıştır. Bununla beraber modern toplum anlayışı sosyalleşme süreçlerine atfettiği rol nedeniyle psiko-sosyal dürtüler arasında yer alan güven duygusunun toplumun üyeleri arasında yaygınlaşmasına da odaklanmıştır. Bu çalışma; çarşı ve mahalle bekçilerinin görev tanımlarının düzenlendiği ve 2020 yılında yürürlüğe giren 7245 sayılı kanun kapsamında çarşı ve mahalle bekçilerinin toplumsal rolünü medya temsilleri üzerinden incelemektedir. Suç önleme faaliyetleri çerçevesinde hazırlanan medya temsillerini savunulabilir mekân teorisinin önceliğinde post pozitivizm bakış açısıyla nitel araştırma yöntemiyle analiz etmektedir. Bu çerçevede 2016-2020 yılları arasında haber sitelerinin “Çarşı ve Mahalle Bekçisi”, “Suç İstatistikleri” ve “Suç Önleme” kavramları üzerinden yapılan tarama sonuçları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bekçilerin suç önlemeye dönük katkıları asayiş uygulamaları üzerinden makro veriler üzerinden anlatılırken, toplumsal iş birliği ve duyarlılığın gelişiminde başarılı faaliyetlerin belirtildiği anlaşılmış, ancak toplum destekli suç önleme faaliyetlerine dair sağlıklı bir veri elde edilememiştir. Çarşı ve mahalle bekçilerinin sorumlu olduğu mahallelerde suç önlemeye dair faaliyetlerinin mikro ölçekte daha belirgin bir şekilde ifade edilmesi ve suç olaylarının çözümlenmesinde toplum desteğinin katkısının yansıtılmasının faydalı olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent sosyolojisi, mekân, medya, suç önleme, bekçi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The night-watchman is a traditional social group of the Turkish society, who take responsibility at the local level in the duties of ensuring the security. Night-watchman has always preserved its existence institutionally in different historical periods, however, the understanding of duty and its practices in the field have changed according to the expectations of the periodic conditions in terms of preventing crime. Also, the understanding of modern society has also focused on the dissemination of trust emotion among the psycho-social drives among the members of the society due to the role it attributes to socialization processes. This work: it examines the social role of night-watchman through media representations within the scope of the law number 7245, which regulates the job descriptions of the night-watchman and entered into force in 2020. It is to analyze the media representations prepared within the framework of crime prevention activities with the qualitative research method with the perspective of post-positivism, with the priority of defensible space theory. In this context, the results of the screening of news sites on the concepts of "Night-watchman", "Crime Statistics" and "Crime Prevention" between 2016- 2020 were subjected to content analysis. While the contributions of the guards towards crime prevention are explained through macro data through public order practices, it has been understood that successful activities in the development of social cooperation and sensitivity are indicated, but no reliable data on community-supported crime prevention activities have been obtained. It was concluded that in the neighborhoods where

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, aykut629aykut@hotmail.com.

Atf için (to cite): Çalışkan, A. (2021). Bekçilerin toplumsal rollerini: Savunulabilir mekân teorisinden hareketle medya temsilleri üzerine bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 20-36.

the night-watchman is responsible, it would be beneficial to express the crime prevention activities more clearly on a micro scale and to reflect the contribution of the community support in the resolution of crime.

Keywords: Urban sociology, space, media, crime prevention, night-watchman

Paper Type: Research

Giriş

Günümüz insanı dış çevreden gelen tehdit ve tehlikelere karşın kendisini ve birlikte yaşadığı diğer insanları koruyabilmek amacıyla büyük çaplı kurumlar üzerinden güvenlik taleplerini karşılama yoluna gitmektedir. Genel asayiş ve güvenliğin sağlanması noktasında kamu kurumları arasında yer alan İçişleri Bakanlığı Türkiye’de bu işlevinin yerine getirilmesinden sorumludur. İçişleri Bakanlığı ve bağlı kuruluşları arasında yer alan Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı merkez ve taşra teşkilatları vasıtasıyla kentsel ve kırsal alanda güvenlik hizmetlerini yerine getirmektedir. Büyük ölçekte kurumların teşkilat yapıları mahalli idarelerin en küçük birimi olan mahallere ulaşmakta sadece güvenlik hizmetleri olarak değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, yerel hizmetler ve altyapı gibi pek çok gereksinimin karşılanması görevlerini üstlenmektedir.

Güvenlik hizmetlerinin asayişini temin ve halka yardım vazifelerinde yerel düzlemde sorumluluk üstlenen ve kentlerin en küçük mahalli birimleri olan mahallerde görev alan çarşı ve mahalle bekçileri ilk bakışta geleneksel bağlarına benzer nitelikte görev anlayışı sürdürdüğü söylenebilir. Öyle ki Çarşı ve Mahalle Bekçiliği süregeldiği farklı tarihsel dönemlerde varlığını kurumsal açıdan her zaman korumuş, ancak suçun önlenmesi noktasında görev anlayışı ve sahadaki uygulamaları dönemsel şartların beklentilerine göre değişikliğe uğramıştır. Bununla beraber bekçilik görevi olarak modern zamanda ihtiyaç duyulan yerel güvenlik taleplerine kamu güvenliği ve suçun önlenmesi açısından katkı sağlarken, özellikle güvenlik hizmetlerinde liberal yaklaşımı esas alan ve güvenlik hizmetlerinin özelleşmesi sonucu ortaya çıkan mikro ölçekli özel güvenlik hizmetlerinden sorumluluk, yetki ve kurumsal düzeyde de farklılaşmıştır.

Bu çalışma, 18 Haziran 2020 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu dikkate alınarak çarşı ve mahalle bekçilerinin genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere Emniyet ve Jandarma birimleri bünyesinde yer aldığının neşredilmesi bilgisi dâhilinde hazırlanmıştır. Mezkûr düzenlemeyle çarşı ve mahalle bekçilerine halka yardım, önleyici ve koruyucu görevler, durdurma ve kimlik sorma, adli görevler, zor ve silah kullanma ile genel kolluk birimlerine yardımcı olma gibi görev ve yetkiler verilmiştir.

Çarşı ve mahalle bekçilerinin temel asayiş hizmetlerinin sağlanması açısından yetki sınırları hali hazırda görev yapan genel kolluk kuvvetleriyle benzer bir örüntüye kavuşturulmuş, mahalli birimlerde yaşanan suç olaylarına ilk elden müdahale etmeleri sağlanmış, pro-aktif suç önleme süreçlerinde kültürel doku günümüzün değişen koşullarına göre yeniden uyarlanmıştır.

Bu amaçla çarşı ve mahalle bekçileri tarafından suç önlemeye dönük yapılan faaliyetlerin medya içerikli veriler üzerinden temsilleri ve topluma bakan yansımaları diğer toplumlarda uygulanan ve yerel güvenlik anlayışıyla bireye sorumluluk yükleyen Savunulabilir Mekân Teorisi’nden hareketle anlaşılmasına çalışılmıştır. Geleneksel motifleri taşıyan bekçilik kavramının modernleşme süreci tarihsel süreç içerisinde ifade edilirken, bekçilik unvanının tasviri ve sahaya dönük katkıları 7245 sayılı mevzuat uyarınca incelenmiştir.

Bu bağlamda yapılan araştırma geçmiş tarihli kanun düzenlemeleri üzerinden çarşı ve mahalle bekçilerinin geleneksel ve modern anlamda güvenlik hizmetleri bağlamında yeniden değişimini ele alırken, suçun önlenmesi sürecinde görev ve yetkilerini medya temsilleri üzerinden sunumunu nitel araştırma yöntemiyle analiz etmektedir.

1. Çarşı ve Mahalle Bekçisine Tarihsel Bakış

Çarşı ve mahalle bekçilerinin tarihsel süreç içerisinde işlevinin anlaşılabilmesi için gündelik yaşamda önemli yeri olan ve idari açıdan mahalli yönetim birimi olarak nitelendirilen mahallelerin tasviri önemlidir. Gündelik hayat pratiklerinde bireyin gereksinimlerine yön veren ve önde gelen mekânların çarşı veya pazar ile mahalleler olarak isimlendirildiğini bilmekteyiz. Çarşı ve pazar yerleri mal veya hizmetlerin temini ve dağıtımını sağlamakta, mahalleler ise barınma ihtiyacının karşılandığı konutlar ile küçük çaplı işletmelere ev sahipliği yapmaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanması bakımından çarşı ve mahalleler sadece fizyolojik gereksinimlerin karşılanmasına da cevaz vermemekte aynı zamanda sosyal yaşamın ilişkilerinin işlendiği ve gündelik yaşamın yoğun geçirildiği alanları bizlere sunmaktadır.

Dolayısıyla bireye mekân sağlama gibi özellikleri haricinde toplumsal bir kimlik edindirme sürecinde yer alan mahalleler bireysel ve kurumsal ilişkilere zemin sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde mahallerin statüsü; sosyal ve mali ilişkilerinin kontrol aracı olarak tarif edilmektedir (Bayramoğlu, 2008, s.123, Aliğaoğlu ve Uğur, 2016, s.215). Gündelik yaşamın yoğun olduğu bu mekânlarda güvenliğin sağlanarak toplumsal huzurun sağlanması ise asli önem taşımaktadır. Fiziki olarak anlamlandırılan ve sosyal yapının sürdürülebilirliğine olanak tanıyan toplumsal mekânların sağlıklı bir biçimde devamlılığın sağlanabilmesi ise güvenlik ihtiyacının yerel talepler dikkate alınarak çözümlenmesiyle sağlanmaktadır. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde güvenlik taleplerinin karşılanması noktasında bekçilik kurumunun örneklerinin İngiltere'de görüldüğü anlaşılmaktadır.

Gece Bekçiliği tarihsel süreç içerisinde İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde kanunların uygulanması amacıyla bir sistem içerisinde uygulanmıştır. Bekçilerden beklenen görev akşam dokuz ile on gibi saatlerden sonra sabaha kadar devriye gezmeleri ve şüpheli karakterleri incelemeleridir. Bu uygulamaların Avrupa'da XVII. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Nüfusun artması, dönemin sosyal ve kültürel yaşamının ekonomik ve endüstriyel gelişmelerin etkisiyle değişime uğraması gece bekçiliği görevinin de gerçekleştirilmesini zorlaştırmıştır. Çünkü geceleri ilerleyen saatlere kadar açık olan eğlence yerleri (tiyatro, restoran, dükkân, diğer eğlence yerleri) belirli bir saat sonrasında bireylerin dışarı çıkmamaları yönünde geçmiş dönemlerde uygulanan kararları da değiştirmiştir. Gece bekçiliğinin değişen kentsel yaşamdan etkilenmesi işlevini yitirmesine sebep olmuştur. XVII. yüzyıl sonunda İngiltere'de birçok ev sakininin önceleri sırayla kendileri tarafından yerine getirilen bekçilik görevini bu işi parayla yerine getiren başka bireylere devretmesi ve yükümlülükten kaçması yaygınlaşmıştır. Ancak erken dönem İngiliz tarihinin büyük bölümünde kamu yaptırımlarının ücretsiz ve sıradan insanlar tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Ceza adalet sisteminde uygulanan jüri görevi gibi modern kolluk faaliyetlerinin öncesinde herkese düşen rol vatandaşlık görevinin gereği suç önleme faaliyetlerine katılmaktadır (Thornburn, 2010, s.432-433).

Bu nedenle ilerleyen dönemlerde gönüllü olarak savcılık kurumlarının ücret karşılığında erkek bireyleri devriye hizmetlerinde kullandıkları görülmüştür. 1820'li yıllardan sonra ise artan suç oranları nedeniyle gece bekçileri yerine polislerin işlevsel hal aldığı anlaşılmıştır (Beattie, 2001, s.170-172). Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk toplumsal koruma biçimleri ise İngiltere'de geliştirilen uygulamalar ile benzerlik taşımıştır. Baston şehri XVII. yüzyılda gece nöbeti kurulan ilk yerleşim yeri olmasından sonra diğer kentlere de bu sistem yayılmış, yasaların birleştirilmesi ve merkezi otoritesinin etkinliğinin artmasından sonra devlet tarafından yönetilen polis güçlerine dahil edilerek bekçilik uygulamasına son verilmiştir (Plymouth Polis Bölümü, 2020).

Osmanlı Devleti'nde ise koruma ve güvenlik hizmetlerinde mahalle kavramının yeri önemlidir. Suç işleyen bireylerin tespiti ve cezalandırılması, vergilerinin alınması, sosyal kontrolün sağlanması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin karşılanması gibi işlevlerin yerine getirilmesi için mahalleler mekân sağlamaktadır (Doğan, 2019, s.258-260). Ayrıca bu mahallerde; sosyal ve fiziki bir birim olmasının yanında birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde beraber yaşayan toplulukların tanımlanması yapılmıştır (Düzbakar, 2003, s.98-99).

Osmanlı Devleti'nde mahallede yer alan bireyler gündelik yaşamın getirdiği zorunlu faaliyetleri sürdürmekte, genel ahlak ve birlikte yaşamın kültürel dokusunda yer alan ve yazılı olmayan kuralların mahalle sakinleri tarafından takip edilmesine de özen göstermektedirler.

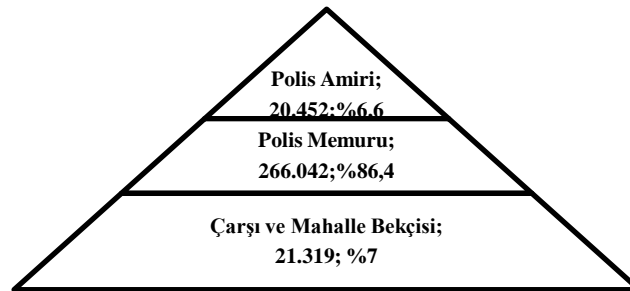
Geçmişe dönük uygulamaların Osmanlı Devleti'nde de görüldüğü bekçilik müessesinin başlangıç tarihine dair net bir tarih bilinmemektedir (Lévy, 2008, s.138). Bekçiler, öncelerinde mahallelerin bedesten, çarşı ve konakların korunması gibi görevleri üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19 uncu yüzyıl modernleşme çabaları içerisinde bekçilik kurumunun ücret sisteminde değişikliğe gidilmiş, çıkarılan Muvakkat Kanunuyla ücretlerin halktan toplanması yerine belediyeler tarafından belirlenen tutar doğrultusunda halktan karşılanmasına karar verilmiştir. Bekçilik görevi üstlenen kişiler; sorumluluklarında yer alan mahalle sakinlerini tanıyan, kefile bağlanmış, yaşlı ve namuslu kimseler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca görev gereği geceleyin hava karardıktan sonra sorumlu olduğu alanlarda huzur ve güveni sağlama noktasında asayiş hizmetlerinin sürdürülmesinde mahalle sakinlerine hizmet vermiştir. 1914 yılında çıkarılan "Çarşı ve Mahalle Bekçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat" 1966 yılına kadar uygulanmasına devam edilmiştir. Buna göre kent ve kasabalarda yer alan çarşı ve mahallerde bekçilerin görevlendirilmesi zorunlu kılınmıştır (Şeker, 2009, s.262-263).

Cumhuriyet döneminde ise var olan bekçilik kurumuna dair düzenlemenin korunduğu görülmekle birlikte 1966 yılında çıkarılan Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile çarşı ve mahalle bekçilerinin ödeme ve giderlerinin İl Özel İdarelerine devredildiği anlaşılmaktadır. Belirtilen yasal düzenlemeye göre çarşı ve mahalle bekçileri polise yardımcı zabıta memuru olarak görevlendirilmiş ve polis karakollarında görev alarak sorumlu oldukları mahallelerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Çarşı ve mahalle bekçileri belirli bir süre sonra yardımcı hizmetler sınıfına dâhil edilmiş ve mahallelerden çekilmişlerdir (Gökçe ve Kulu, 2019, s.155).

Devamında, 8 Mayıs 2008 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 5757 sayılı kanunla çarşı ve mahalle bekçileri yardımcı hizmetler sınıfından 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda yer alan emniyet hizmetleri sınıfına aktarılmıştır. Emniyet hizmetleri sınıfında görev ve yetkileri bağlamında 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'na tabi olarak değil de 772 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'na göre fiili görevleri devam etmiş, ancak bu süreç içerisinde de fiziki olarak mahallerde görevlerini sürdürmemişlerdir. Bu süreç içerisinde bekçiler polis merkezlerinde görevlendirmeleri yapılmış, ancak geceleyin güvenlik hizmetleri bağlamında geçmiş dönemlerde beklenen görevlerini yerine getirmemişlerdir.

Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde yeniden alım yapılmaya başlanılan 06.04.2016 tarihinden sonra çeşitli dönemlerde çarşı ve mahalle bekçi alımlarında artış gözlemlenmiştir. Bu tarihten sonra belirli aralıklarla alım süreçleri devam etmiş ve 18 Haziran 2020 tarihinde ise yasal mevzuat açısından genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere 7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu yayınlanmış ve son haliyle yürürlüğe girmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Şekil 1. Çarşı ve mahalle bekçi sayısının emniyet hizmetleri sınıfı içerisinde görünümü

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2020

Bu çerçevede Anadolu Ajansı tarafından 09.04.2020 tarihinde güncel çarşı ve mahalle bekçi sayısına ilişkin bildirilen veriler üzerinden 21.319 kişi olduğu anlaşılmıştır. Toplam 307.813 olan emniyet hizmetleri sınıfı personelinin %7'sinin çarşı ve mahalle bekçileri olduğu anlaşılmıştır.

2. Savunulabilir Mekân Teorisi ve Bekçilerin Toplumsal Rolü

Bilginin anlamlı hale getirilme sürecinde araştırma çerçevesinde sunulan bilgi toplama araçlarının kıymetlendirilmesi ve olguların ele alınış şekli öncelikle metodolojik kaygılar özelinde epistemolojik bir tartışma alanı içerisinde kendisine yer bulur. Tümdengelimsel bir yaklaşım mevcut olguların sosyal gerçekliği inşasında kuramsal bakış açısını bizlere sunarken, farklı uygulamaların toplumlar üzerinden inşasında sistematize edilmiş önermeleri benzer işlevlere sahip örüntüler içerisinde sayıltılarıyla test edilmesine imkân sağlar. Bu bakış açısından yola çıkarak yapılan araştırma tümdengelimsel bir teknikle anılan kuramın sayıltılarını test etmek yerine, tümdengelimsel bir akıl yürütme tekniğiyle öncelikle belirtilen kuramın bakış açısını ele almaktadır. Çalışmada nitel bir araştırma öncesi epistemolojik açıdan postpozitivizm bakış açısıyla tümevarımsal bir akıl yürütme tekniği geliştirilmesinde savunulabilir mekân teorisinin bakış açısından istifade edilmiştir.

Bu noktada gündelik hayatın güvenlik ihtiyaçları kamusal bir hizmet anlayışıyla Türkiye özelinde çarşı ve mahalle bekçileri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber modern toplum anlayışı sosyalleşme süreçlerine atfettiği rol nedeniyle psiko-sosyal dürtüler arasında yer alan güven duygusunun toplumun üyeleri arasında da yaygınlaşmasına odaklanmaktadır. Metropol ve kent yaşamının göç, nüfus artışı, dikey yapılanmaların artan yönde ivmelenmesi ve farklı kültürel özellikleri barındıran bireylerin çeşitliliğinde yaşanan artışlar nedeniyle güvenlik ihtiyaçları özelinde bireye yüklenen sorumluluk ve ödevlerde de değişim yaşanmıştır. Bu çerçevede temel güvenlik ihtiyacının toplum üyeleri arasında yapılı ve fiziki çevre üzerinde inşa edilmesine yönelik Oscar Newman tarafından sunulan Savunulabilir Mekân Teorisi'nin kuramsal yapısı incelenmek istenilmiştir.

Suç önleme çalışmaları kapsamında asıl mesleği mimarlık olan Oscar Newman (1972) tarafından geliştirilen savunulabilir alan yaklaşımı dört temel tasarım unsuru üzerine şekillenmiştir. Kuram suçun önlenmesinde bölgecilik, doğal gözetleme, imaj ve çevre özelliklerinin kentsel yapı dizaynında önemli olduğunu savunmaktadır (Newman, 1972, Kaya ve Cicaleri, 2018, s.104). "*Savunulabilir Alan: Şehir Tasarımıyla Suç Önleme*" isimli kitabında kuramını izah eden Oscar Newman sosyal birliği sağlayacak şekilde geliştirilen sosyal çevrelerin merkezi otoritenin katkısıyla beraber suçun önlenebileceği tezini savunmuştur (Donnelly, 2010, s.3).

Kuram; şehirlerde ve yerleşim yerlerinde suça yönelik geliştirilebilecek fiziki ve estetik düzenlemeler yoluyla yerleşim yerlerinin daha güvenilir hale geleceğini belirtmektedir. Ayrıca, çevre planlamaları açısından kentlerde yapılacak sistematik düzenlemeler ile birlikte bölgesel hâkimiyet ve toplumsallık duygusuyla hareket eden insanların güvenilir bir çevre oluşturulmasına katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (Koca ve Erkan, 2019, s.171-172). Fiziksel çevreye dair uygulamaların çevre sakinleri tarafından bireysel performans ile buluşması durumunda rasyonel tercih bağlamında hareket eden suçluların ise engellenebileceği düşüncesi kuramın en belirgin açıklaması olarak ortaya çıkmaktadır (Newman, 1996, s.9).

Kentlere dair tasarım unsurlarını incelediğimizde bölgecilik özelliği; mekânların suçların önlenmesine yönelik inşa edilme sürecinde bölgede yaşayan sakinlerin teşvik edilmesi ve mahallede yaşamayan yabancıların fark edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Gözetleme özelliği ise yaşanan yerlerin kolay bir şekilde takip edilmesine olanak sağlayacak şekilde tasarlanması olarak ifade edilmektedir. İzlenim özelliği binaların ve yerleşim yerlerinin birbirinden farklı olmayacak şekilde belirli bir imaja ve görüntüye sahip olması şeklinde açıklanırken, dışarıdan gelen yabancıların binaların fiziki özellikleri ile ilgili ayırmda bulunmaması durumu tasvir edilmektedir. Bu çerçevede etiketlenmeyen yerleşim yerlerinde suçun önlenmesi yerleşim yeri

sakinleri açısından daha kolay bir hale gelmektedir. Çevre özelliği ise; yaşanılan yerin civarında bulunan yaşam alanlarına ilişkin olumlu veya olumsuz imajlardan etkilenecek bir süre sonra bu yerlerin yakınında bulunan malum yerler ile ilişkilendirilmesi sonucunda oluşan algının suçun oluşumuna ortam sağlanabileceğini vurgulamaktadır (Newman, 1973, s.50). Savunulabilir mekân teorisi özetle yerleşim yerlerinin sosyal birlikteliğine önem atfetmesi ve suçun önlenmesi kapsamında yerleşim yerlerinde yaşayan bireylere gözetim ve takip etme olgusu üzerinden verilen ödev ile yapılması gereken bir dizi faaliyetlerin önemine dikkatleri çekmektedir.

Çarşı ve mahalle bekçiliği ise mahallelerde suç önlenmesi sorumluluğunu sürdürmekte ve mahalle sakinlerinin güvenlik alanında ihtiyaç duyduğu hizmetlerin yerine getirilmesinde resen veya gelen şikâyet ve bilgiler doğrultusunda suçun olmadan önce önlenmesi açısından görev üstlenmektedir. Bunun yanı sıra tarihsel süreç içerisinde etkinliği ve sahada olan görünürlüğü dönemsel koşullara ve politik tercihlere göre değişim göstermiştir.

Çarşı ve mahalle bekçiliği Türkiye özelinde Oscar Newman tarafından 4 temel sacayağı üzerine kurgulanan teorisinin fiziki unsurlar harici insan kaynağının temelini katkı sağlayan bir konumda yer almaktadır. Bu çerçevede mahalle sakinleriyle birlikte güvenlik talepleri nezdinde suç önleme, oluşan suçla unsurlarıyla birlikte müdahale etme gibi görevleri bulunan ve yardımcı kolluk birimi olarak görev yapan bekçilerinin durumsal açıdan rolünün aktarımı önem taşımaktadır. 7245 sayılı kanun kapsamında suç önleme faaliyetlerinde görev üstlenen çarşı ve mahalle bekçilerinin görev tanımları hukuki açıdan yeni düzenlenirken, toplumsal boyutuna yönelik durumu ise ilerleyen kısımda medya temsilleri üzerinden değerlendirilmiştir.

3. 7245 Sayılı Kanun Kapsamında Çarşı ve Mahalle Bekçilerinin Suç Önlemedeki Sorumlulukları

Genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere görevlendirilen çarşı ve mahalle bekçilerinin görev ve yetkilerinin düzenlendiği yasal mevzuatın son hali 18 Haziran 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede mülga edilen 772 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'nun üçüncü maddesi kapsamında görevleri sıralanırken; görevlerin yürürlükten kaldırılan yasal mevzuata göre acele ve zaruri hallerde olan görevleri, genel kolluk kuvvetlerine yardım yönünden olan görevleri, istirahat, sağlık ve selameti sağlamak bakımından görevleri olarak düzenlendiği anlaşılmıştır.

Diğer taraftan 7245 sayılı güncel mevzuatta ise görev ve yetkilerinin adli veya idari görev olarak ayrıldığı anlaşılmış, çalışma kapsamında suçun önlenmesine yönelik değerlendirilen idari görevlerinin ise halka yardım, önleyici ve koruyucu görevler, durdurma ve kimlik sorma gibi görevlerden oluştuğu görülmüştür. Adli görevleri ise yürürlükte olan mevzuatta ayrı bir madde kapsamında düzenlenmiştir. Böylece çarşı ve mahalle bekçilerinin görev tanımlarının içeriğinde suç sonrası tanımlanan adli görevler ile suç öncesini kapsayan idari görevler yönünden ayrıma gidildiği tespit edilmiştir.

Tablo 1. Önleyici görevler karşılaştırma cetveli

Mülga 772 Sayılı ÇMB Kanunu Resmî Gazete Tarihi: 22/07/1966	7245 Sayılı ÇMB Kanunu Resmî Gazete Tarihi: 18/06/2020
MADDE 3 –	“Halka Yardım Görevi
A) Genel kolluk kuvvetlerinin derhal müdahalesine imkân bulunmayan acele ve zaruri hallerdeki görevleri,	MADDE 5 –
...	...
B) Genel kolluk kuvvetlerine yardım yönünden görevleri,	“Önleyici ve Koruyucu Görev ve Yetkiler
...	MADDE 6 –
C) Mahalle sakinlerinin istirahat, sağlık ve selametini sağlamak bakımından görevleri,	...
	“Durdurma ve Kimlik Sorma
	MADDE 7 –
	...

Çarşı ve mahalle bekçilerinin önleyici kapsamda yer verilen görevlerinin madde başlığı olarak mülga kanuna kıyasla durdurma ve kimlik sorma, önleyici ve koruyucu görev ve yetkiler bakımından değiştiği görülmüştür. Geleneksel olarak Osmanlı Devletinden beri var olan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden önleyici ve koruyucu tedbirlerinin geçerliliğini koruduğu görülürken ilave olarak yeni düzenlemeyle durdurma, kimlik sorma, yoklama ve kontrol yetkisinin yasa koyucu tarafından eklendiği anlaşılmaktadır.

Suç önleme kapsamında çarşı ve mahalle bekçilerinin devriye hizmeti yürütmesi, konut, iş yeri ve araçlarda yer alan malların sahipleri tarafından noksan görülen eksikliklerin tamamlanması, kişilerin can, ırz ve malına yönelik saldırı ve tehditlerin önlenmesi, uyuşturucu, kumar ve fuhuş gibi suçlara dair tespitlerin genel kolluk kuvvetlerine bildirilmesi olarak görevleri sıralanmıştır. Çarşı ve mahalle bekçilerinin geçmiş dönemlerde süregelen ve toplum tarafından talep edilen suç önlemeye dönük hizmet beklentisinin yerine getirilmesi noktasındaki görevinin halen geçerliliğini koruduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, anlık olaylara müdahaleyi kolaylaştıran durdurma ve kimlik sorma gibi yetkilerin yasa koyucu tarafından yeni düzenlemede yer verildiği tespit edilmiştir.

Bu bakımdan güncel mevzuat değişikliği süregelen görev tanımlarında benzer bir tanımlama ihtiva ederken, mevcut düzenlemede yapısal yönden farklılaşmaya ve değişikliğe gidilmediği görülmüştür. Durdurma, kimlik sorma gibi yetkiler ise suç önleme faaliyetlerinde suça başvuran bireylerin tespit edilmesi, yakalanması gibi koruyucu tedbirlere başvurulmasında hukuka uygun olması durumunda görevinin tabiatı gereği fiziki açıdan ön şart niteliği taşıyan işlemler olarak yeni düzenlemede yer verildiği görülmüştür.

Bununla beraber, adli makamlar tarafından ilgili kanunun amir hükmü gereği kolluk birimlerine suç sonrası araştırma süreçleri dahilinde maddi gerçeğin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla verilen emir çerçevesinde suçun soruşturulması kapsamına takip edilen adli işlemler ise şüphe kavramının ağırlığıyla ilişkili, temel bir hakkın hüküm kesinleşmeden önce sınırlandırılması sağlayan ve koruma tedbirleri olarak nitelendirilen işlemlerdir. Tablo 1’de yer verilen görev tanımlarından anlaşılacağı üzere çarşı ve mahalle bekçilerinin adli görevlerinin genel kolluk personelinden ayrıldığı, ziyadesiyle idari yönü ağır basan görev ve yetkilerinin mülga kanuna göre geçerliliğini koruduğu anlaşılmıştır. Bekçilerin adli görev ve yetkilerinin ise suçun işlenmesi esnasında gecikmesinde sakınca bulunan hali tanımlayan ve işlenen suça müdahale edilmesini sağlayan görev ve yetkileri kapsadığı görülmüştür².

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda yer verilen adli arama, gözaltı, el koyma gibi adli bir olayın devamı niteliğinde suçun delil ve unsurlarını ortaya çıkaran koruma tedbirleri ise suçun fail ile eşleştirilmesine imkân tanıyan ve adli emir gerektiren koruma tedbirleridir. Başka bir anlatımla, kolluk birimleri tarafından yerine getirilen görev ve yetkiler yasal mevzuatın öngördüğü yetki sınırları içerisinde gerçekleştirilen, yasal dayanağının belirlediği usul ve esaslara göre gerçekleştirilen hukuki işlemlerdir.

Kolluk birimlerine yasa koyucu tarafından önleyici kolluk faaliyetleri kapsamında verilen durdurma ve kimlik sorma yetkisi ise içeriği gereği makul bir sebep gerektiren, fiziki açıdan temas edilmesini mümkün kılan ve görelî olarak koruma tedbirlerinden ayrılan hukuki bir işlemdir. Yardımcı kolluk birimi olarak hukuki statüsü verilerin ve hiyerarşik düzen içerisinde konumu belirlenmiş olan çarşı ve mahalle bekçilerinin sorumlu oldukları alanlarda koruma görevlerini yerine getirirken durumundan şüphe ettikleri ve bunu hukuken gerekçelendirebildikleri kimselere durdurması gerektiğinden dolayı önleyici kolluk faaliyeti yetkisinin çarşı ve mahalle bekçilerine verildiği değerlendirilmektedir³.

Dolayısıyla 7245 sayılı kanunun suçun önlenmesi açısından çarşı ve mahalle bekçilerinin görevlerini düzenleyen ve mülga edilen kanunun devamı kapsamında benzer görev ve yetkilere

² İlgili açıklamaya ilişkin 7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu’nun 8. maddesine bakılabilir.

³ İlgili açıklamaya ilişkin 7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu’nun 7. maddesine bakılabilir.

yer verdiği görülmektedir. Bunun yanında yapılan işlemin hukuki açıdan tüm boyutlarıyla dayanağının oluşturulması noktasında durdurma ve kimlik sorma yetkisiyle de görülen ihtiyacın düzeltilmesi yoluna gidildiği anlaşılmıştır. Çalışma kapsamında ilgili mevzuat hükümleri uyarınca çarşı ve mahalle bekçilerinin geçmiş dönem suç önlemeye dönük görevleriyle benzer işleve sahip olduğu görülmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi esas alınarak veri toplama teknikleri arasında yer alan yazılı doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Bu amaçla çarşı ve mahalle bekçilerinin yeniden alımlarının yapılmaya başlandığı 2016-2020 yılları arasında haber sitelerinin “Çarşı ve Mahalle Bekçisi”, “Suç İstatistikleri” ve “Suç Önleme” kavramları üzerinden yapılan tarama sonucu elde edilen yazılı dokümanlar içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan soru cümleleri Tablo 2’de belirtilmiştir. Temaların görselleştirilmesinde Microsoft Excel programından istifade edilmiştir.

Tablo 2. Araştırma soru cümleleri

S.N.	Araştırma Soruları
1	Yazılı dokümanlarda çarşı ve mahalle bekçilerinin sosyal rolüne ilişkin vurgulanan kavramlar nelerdir?
2	Çarşı ve mahalle bekçilerinin hangi suçları önlemede öne çıktığı görülmektedir?
3	Çarşı ve mahalle bekçilerince gerçekleştirilen başarılı faaliyetler nelerdir?

Çalışma; topluma bilgi verme işlevinden sorumlu medya içeriklerini suç önleme kavramı üzerinden nitel araştırma yöntemi esasıyla analiz etmektir. Metodolojik açıdan tercih edilen bu yaklaşım hukuki düzenlemeyle görev tanımlarının yeniden hüküm altına alınan çarşı ve mahalle bekçilerinin medya temsilleri üzerinden kamuoyuna sunumunu postpozitivizm bilgi edinilmesi tekniğiyle tümevarımsal bir bakış açısıyla irdelemektir. Bu nedenle yerel güvenlik taleplerinde birey ve toplum odaklı suç önleme anlayışını benimseyen “Savunulabilir Mekân Teorisi” nin sunumu dikkate alınarak, bu kuramın insan kaynağı açısından dışavurumsal yansımaları Türkiye özelinde kesitsel bir tarih aralığı üzerinden benzer işlevi kamu adına yerine getiren çarşı ve mahalle bekçileri üzerinden incelenmek istenilmiştir.

Çarşı ve mahalle bekçilerinin uzun süre sonra yeniden alım yapıldıkları 2016 yılı başlangıç olarak kabul edilmiş ve 2020 yılına kadar gelişen süreç gözetilerek çalışmanın tarihsel çerçevesi oluşturulmuştur. İnternet üzerinden sunulan haber içerikli verilerin suç oranlarını esas alan metinleri bekçilerinin suçun önlenmesindeki sosyal rolleri dikkate alınarak analiz edilmiş, Türkiye özelinde uygulamada eşleniği olduğu değerlendirilen bekçilerin sosyal rolünün yansımaları incelenmiştir.

Çalışmada yer verilen ve haber sitelerinin paylaşımlarında belirtilen tarih aralığı üzerinden (2016-2020) detaylı veriye ulaşılabilmesi için farklı zaman dilimlerinde yeniden araştırma yapılarak elde edilen verilerin çeşitliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bahse konu anahtar kelimeler üzerinden yapılan çalışmada bekçilerin suçun önlenmesi kapsamında rolleri değerlendirilerek araştırma soruları ulaşılan tema ve kategoriler bağlamında yorumlanmıştır.

5. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında haber siteleri üzerinden taraması yapılan “Çarşı ve Mahalle Bekçisi”, “Suç İstatistikleri” ve “Suç Önleme” anahtar kelimeleri üzerinden ulaşılan haber kaynaklarının anlam ve ifade özlerine dokunulmaksızın, araştırma soru cümleleri çerçevesinde tema ve kategorilerin oluşturulmasına özen gösterilmiştir.

5.1. Yazılı Dokümanlarda Vurgulanan Kavramlar

Topluma ve bireye bilgi verme işlevinden sorumlu medya kurumlarının internet siteleri üzerinden paylaştıkları haber içerikleri suç önleme faaliyetleri başlığı altında içerik analizine tabi

tutulmuştur. Tablo 1’de belirtilen “Yazılı Dokümanlarda çarşı ve mahalle bekçilerinin sosyal rolüne ilişkin vurgulanan kavramlar nelerdir?” sorusu kapsamında elde edilen içerikler aşağıda ulaşılan kategorilere göre sıralanmıştır:

“...81 il emniyet müdürlüğü kadrosundaki 21 bin 723 bekçi, geceleri yaya devriye göreviyle suçun önlenmesi, şüphelilerinin yakalanması ve sorumluluk alanına giren bölgelerde asayişin sağlanmasında etkin görev yapıyor...” (Anadolu Ajansı, 09.03.2020; Asayiş Hizmeti, Yaya Devriye)

“...Çarşı ve mahalle bekçileri, geceleri yaya devriye göreviyle suçun önlenmesi, şüphelilerin yakalanması ve asayişin sağlanması için etkin bir şekilde görev yapıyor...” (Hürriyet, 26.07.2019; Asayiş Hizmeti, Yaya Devriye)

“...2016 yılında Emniyet Teşkilatı bünyesinde yeniden hayata geçirdi. 81 İl Emniyet Müdürlüğü bünyesinde görevli 21 bin 723 Çarşı ve Mahalle Bekçisi geceleyin yaya devriye görevi gerçekleştirerek suçun önlenmesi, meydana gelen suçun şüphelilerinin yakalanmasında ve sorumluluk alanına giren bölgelerde asayişin düzenli bir şekilde sağlanmasında etkin bir şekilde görev alıyor...” (İçişleri Bakanlığı, 09.03.2020; Asayiş Hizmeti, Yaya Devriye)

“...Asayiş politikalarının uygulanması, şehirlerde çarşı ve mahalle bekçilerinin göreve başlaması, sokakta polisin ve jandarmanın görünürlüğünün artması ve ülke genelinde uygulanan eş zamanlı Güven- Huzur Uygulamaları malvarlığına karşı işlenen tüm suçları ciddi oranda azalttı...” (Haber Türk, 11.11.2018, Asayiş Hizmeti, Görünürlük, Huzur-Asayiş Uygulamaları)

“...Bekçilerin, görev yaptıkları alanlarda muhtar, esnaf ve mahalle sakinleri ile kurdukları iletişimin önleyici müdahale, suçun kaynağının belirlenmesi ve bilgi edinme konularında güvenlik güçlerine fayda sağladığı tespit edildi...” (İçişleri Bakanlığı, 24.07.2019; Suç Kaynağında Bilgi Edinme)

“...Gece yaya devriye görevi icra etmeleri vatandaşlarımızın güvenlik algısını olumlu yönde etkilemiş, görev yaptıkları bölgelerde esnaf ve mahalle sakinleri ile kurdukları iletişim önleyici polislik hizmetlerinde fayda göstermiştir...” (Elâzığ Son Haber, 05.09.2019; Yaya Devriye)

“...Genel kolluk kuvvetlerinin yardımcı pozisyonundalar. Bir kimsenin canına, malına, ırzına saldıranları önleme, suç işlendikten sonra veya suç işlenirken sanıkları suçüstü yakalama ve kamu düzenliğini bozacak birtakım eylemlere müdahale etme yetkilerine sahipler... uyuşturucu madde satılan ve kumar oynanan yerleri, gizli fuhuş yapanları, halkın istirahatini bozanları, rezalet çıkaracak derecede sarhoş olup başkalarını rahatsız edenleri kolluk kuvvetlerine haber vermek ve önlenmesi gerekenleri önlemek” (BBC News, 22.08.2017; Suç Kaynağında Bilgi Edinme)

“...Aldığı yoğun tedbirler, park ve umuma açık yerlerde görevlendirilen Çarşı ve Mahalle Bekçileri ile tüm ekiplerle şüpheli şahıs ve araçlar üzerinde yapılan uygulamalar, uyuşturucu satan ve kullananlar ile Organize Suç Örgütlerine yönelik yapılan operasyonlar suç oranlarının düşüşünde etkili olduğu görülüyor.” (Ses Gazetesi, 26.07.2020; Asayiş Uygulaması).

“...Çarşı ve Mahalle Bekçileri yaya devriye göreviyle suçun önlenmesi, şüphelilerin yakalanması ve sorumluluk alanına giren bölgelerde asayişin sağlanması için etkin görev yapıyor...” (Manisa Kulis Haber, 26.07.2019; Yaya Devriye).

“...Devletin en önemli görevi ve özelliklerinden bir tanesi caydırıcı tedbirlerle suçun işlenmeden engellemek, tabiri caiz ise testi kırılmadan tedbir almaktır. Devletimizin sahadaki vatandaşların malına, ırzına, çoluğuna, çocuğuna gelecek her türlü tehdide bir gözçüsü, bir koruyucusu olarak istihdam ettiği bekçiler, suçun önlenmesinde ciddi rolü olan aktörlerdir...” (Adana Hilal, 03.06.2020; Koruma).

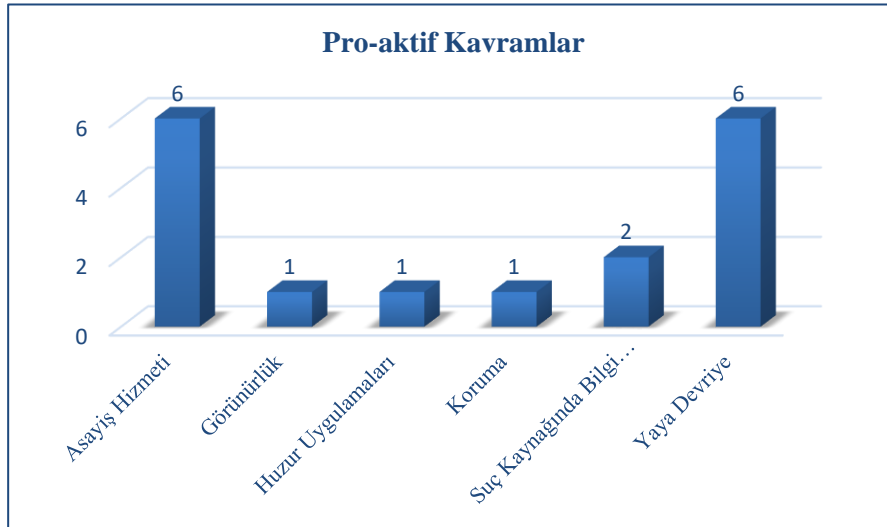
“...çarşı ve mahalle bekçileri geceleri yaya devriye göreviyle suçun önlenmesi, şüphelilerinin yakalanması ve sorumluluk alanına giren bölgelerde asayişin sağlanması için

etkin bir şekilde görev yapıyor...” (Türkiye Haber Merkezi, 26.07.2019; Asayiş Hizmeti, Yaya Devriye)

Çarşı ve Mahalle Bekçilerinin güvenlik hizmetlerinin ifası sürecinde sosyal rollerine dair yazılı dokümanlarda geçen kategorilerinin altı başlık altında sınıflandığı tespit edilmiştir. Haber sitelerinde yer alan metin içeriklerin Tablo 1’de belirtilen çarşı ve mahalle bekçilerinin suç önleme faaliyetleriyle benzer ifadeler üzerinden izah edildiği görülmüştür. Geleneksel açıdan taşıdığı ismi devam ettirmenin yanı sıra görev tanımı açısından geçmiş dönemler ile benzer mahiyette görev yapan bekçilerin suç önleme görevleri açısından en çok vurgulanan kategorinin ise asayiş hizmetleri ve yaya devriye olduğu tespit edilmiştir.

Çarşı ve mahalle bekçilerinin görev yaptıkları fiziki alanlarda yeniden görünür olmasının somut görev tanımlarının içeriğinde yer alan yaya devriye göreviyle özdeşleştirildiği görülmüştür. Geceleri yaya vardiya görevi sürdürdüğü belirtilen bekçilerin suçun önlenmesi için görev aldıkları özellikle ifade edilmiştir. Ayrıca güvenlik ve huzur uygulamalarında görev aldıklarına yönelik bilgi ise diğer ifade edilen kavram olarak ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda topluma dönük bilgi verme sürecinin yoğunlukla çarşı ve mahalle bekçilerinin şekli açıdan görev tanımları üzerinden ifade edildiği anlaşılmıştır.

Şekil 2. Dokümanlarda çarşı ve mahalle bekçiliğine ilişkin vurgulanan pro-aktif kavramlar

Haber sitelerinde çarşı ve mahalle bekçilerinin görev tanımlarının anlatıldığı ve içeriklerinin geneli itibarıyla İçişleri Bakanlığında yapılan yazılı açıklamalara göre şekillendiği anlaşılmıştır. Yerel ölçekte Manisa, Adana, Elazığ illerinde özel açıklamalar ile bilgi verildiği görülmüştür. Ancak medya temsilleri kapsamında sunulan bilgiler içerisinde toplumun katkısı ve verdiği destek bağlamında suç oranlarına ne oranda yansıdığı ifade edilmediği anlaşılmıştır.

Asayiş hizmetleri doğrudan topluma dönük ve ilk elden gelişen suç olaylarına müdahale edilmesini esas aldığından çarşı ve mahalle bekçilerinin görünürlüğü ve sorumlu oldukları mahallerde görev almalarının caydırıcılık açısından vurgulanan bir diğer boyut olduğu görülürken, sıklıkla bu kavram üzerinde durulduğu anlaşılmıştır. Ayrıca çarşı ve mahalle bekçilerinin suçun oluşması durumunda olaya dair kaynağında bilgi edinmeleri olayların çözülmesi ve soruşturma süreçlerinin etkinliği açısından da fiziki unsurlara ek olarak suç çözümlemesini de kolaylaştıracağından dolayı güvenlik hizmetlerine katkı veren diğer kavram olarak belirtildiği anlaşılmıştır.

Savunulabilir Mekân Teorisi kapsamında mahalle sakinleri haricinde geceleyin genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere görev tanımları çizilen çarşı ve mahalle bekçilerinin Türkiye özelinde geleneksel tanımları üzerinden mevzuatta belirtilen geçmişe dönemlere dönük benzer görevleri ifa ettikleri ve medya temsilleri üzerinden sunumunun yapıldığı anlaşılmıştır.

Tarihsel açıdan geçmiş dönemlerde uygulamaları olduğu bilinen ancak 2016 yılı sonrasında fiziki açıdan yeniden mahallerde görev alan bekcilerinin görev tanımlarını ve suç önlenmesine dönük katkılarının haber siteleri üzerinden Şekil 2’de belirtilen kavramlar aracılığıyla birçok kez aktarıldığı görülmüştür. Öte yandan somut olaylar üzerinden toplumsal dayanışmanın ve sosyal birlikteliğinin artmasına katkı sağlayan, yerel sakinler tarafından destek verilerek önlenen suç olaylarının ne oranda azalma gösterdiği ve toplumsal yansımaların suç oranlarına katkısına dair sağlıklı bir bilgiye ulaşılammıştır.

5.2. Çarşı ve Mahalle Bekçileri Tarafından Müdahale Edilen ve Önlenen Suçlar

Medya kurumlarının haber siteleri üzerinden paylaştıkları haber içerikleri müdahale edilen ve önlenen suçlar başlığı altında incelenmiş, Tablo 1’de belirtilen “Çarşı ve mahalle bekcilerinin hangi suçları önlemede öne çıktığı görülmektedir?” sorusu kapsamında elde edilen içerikler aşağıda kategoriler halinde sıralanmıştır:

“...Mal varlığına karşı işlenen tüm suçlar 2019’da 2018’e göre yüzde 10, evden hırsızlık olayları ise yüzde 16,7 azaldı... Mal varlığına karşı işlenen suçların aydınlatılması oranı Ocak 2018’de yüzde 41,3 iken, Şubat 2020 itibarıyla yüzde 50,1 seviyesine yükseldi.” (Anadolu Ajansı, 09.03.2020, Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...Geçen yılın ilk 6 ayı ile bu yılın ilk 6 ayı kıyasladığında; mal varlığına karşı işlenen suçlarda yüzde 10’luk düşüş, olayların aydınlatma oranlarında ise yüzde 3,3’lük artış sağlandığı görüldü. Özellikle aynı dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir’de evden hırsızlık olaylarında günlük ortalama olay sayısındaki düşüş ise yüzde 16’yi buldu...” (Hürriyet, 26.07.2019, Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...motorize ve yaya devriye ekiplerinin sayılarının güçlendirilip sokakta polisin görünürlüğünün artırılması ile birlikte mal varlığına karşı işlenen tüm suçlarda ciddi oranda düşüş oldu. Buna göre; mal varlığına karşı işlenen tüm suçlarda 2018 yılı ile 2019 yılı karşılaştırıldığında yüzde 10’luk düşüş yaşanırken evden hırsızlık olaylarında bu düşüş yüzde 16,7 oldu...” (İçişleri Bakanlığı, 09.03.2020; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...Hırsızlık, yankesicilik, oto hırsızlığı, yağma, kapkaç gibi mal varlığına karşı yoğun işlenen asayiş suçlarında bu yılın 10 ayında yüzde 25,5’lik azalma sağlandı. Ayrıca 2017 yılının 10 aylık döneminde mal varlığına karşı işlenen tüm olayların aydınlatma oranları yüzde 38 iken, bu yıl bu oran yüzde 6 artış göstererek yüzde 44’e ulaştı...” (Haber Türk, 11.11.2018, Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...Mal varlığına karşı suç işleyen 643 kişiye müdahale eden bekciler, yapılan uygulama ve sorgulama sonucu 52 bin 849 aranan kişiyi yakaladı. Bekçiler, ayrıca kişilere karşı işlenen suçlarda 114, millete ve devlete karşı işlenen suçlarda 233, topluma karşı işlenen suçlarda 4 bin 60, takibi gereken olaylarla ilgili ise 265 kişiye müdahale etti.” (İçişleri Bakanlığı, 24.07.2019; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar, Millete ve Devlete Karşı İşlenen Suçlar, Topluma Karşı İşlenen Suçlar)

“...İl Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamada, “01 Mart 2019 tarihinden itibaren göreve başlayan Çarşı ve Mahalle Bekçileri, asayiş olaylarının yoğun olduğu mahallelerde görevlendirilerek, Mala ve Kişilere Karşı İşlenen Suçlarla Mücadelede büyük katkı sağlamıştır.” (Elazığ Son Haber, 05.09.2019; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar)

“...bekçilerin göreve başladıkları tarihten bugüne 6 aylık süreçte bir önceki yıl ile yapılan kıyaslamada Kişilere Karşı İşlenen Suçlar yüzde 4,1, Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar ise yüzde 17,8 oranında azalma gösterdiği öğrenildi...” (Elazığ Günışığı Gazetesi, 05.09.2019; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar)

“...Aydın’ın Nazilli ilçesinde 2019 yılı ile 2020 yılı aynı dönemler karşılaştırıldığında Evden Hırsızlık olaylarında yüzde 38, İş yerinden hırsızlık olaylarında yüzde 50, Otodan Hırsızlık olaylarında yüzde 40, Açıkta Hırsızlık olaylarında ise yüzde 25 oranında azalış görüldü...” (Ses Gazetesi, 26.07.2020; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...Çarşı ve Mahalle Bekçilerinin göreve başlamasından sonra hırsızlık başta olmak üzere malvarlığına karşı işlenen suçlarda 2019’un ilk 6 ayında geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 10 düştü...” (Manisa Kulis Haber, 26.07.2019; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

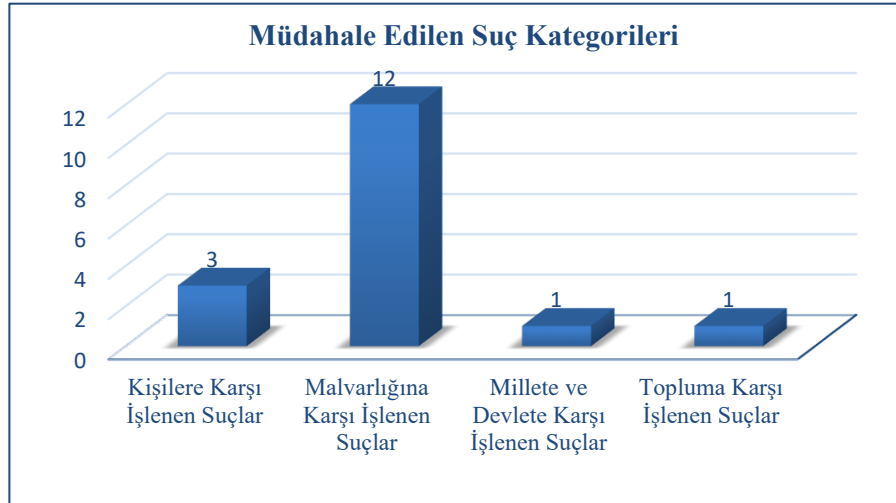
“...Bekçilerin yeniden göreve başlaması ve şehirlerde alınan güvenlik tedbirleri meyvesini verdi. Hırsızlık, yankesicilik, oto hırsızlığı, yağma, kapkaç gibi mal varlığına karşı yoğun işlenen asayiş suçlarında bu yılın 11 ayında yüzde 25.6’lık düşüş yaşandı...” (Sputnik, 04.12.2018; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...Hırsızlık başta olmak üzere mal varlığına karşı işlenen suçlarda 2019’un ilk 6 ayında geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 10 düştü...” (Türkiye Haber Merkezi, 26.07.2019; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

“...Elazığ’da 6 ay önce görev başlayan çarşı ve mahalle bekçileri kentte mal varlığına karşı işlenen suçları yüzde 17,8, kişilere karşı işlenen suçları ise yüzde 4,1 oranında düşürdü.” (Time Türk, 05.09.2019; Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar)

Bekçilerin müdahale ettikleri suç türleri incelendiğinde öne çıkan suç kategorisinin malvarlığına karşı işlenen suçlar olduğu⁴ görülmüştür. Mekân ve suç bağlamında sunulan yaklaşımların özellikle mülkiyet kavramı üzerinden yoğun oranda tanımlandığı tespit edilmiştir.

Şekil 3. Çarşı ve mahalle bekçileri tarafından müdahale edilen suç türleri

Çarşı ve mahalle bekçilerinin malvarlığına karşı işlenen suçların azalmasına katkı sağladığı ifade edilmiş ve yılın belirli dönemleri arasında suç oranlarında yaşanan düşüşlerde bekçilerin faydası haber içeriklerinde görülmüştür. Çarşı ve mahalle bekçilerinin sorumlu oldukları görev tanımları dâhilinde suç olaylarının azalmasında sunulan gerekçelerde bekçilere intikal eden olayların mahalle sakinleri tarafından bildirilen ihbar, şikâyet gibi bilgi edinme mekanizmalarının katkısına dair veri elde edilememiştir.

Bu bağlamda suçun önlenmesi açısından mikro ölçekli yerleşim yerleri özelinde toplum desteği bakış açısının yeteri kadar yazılı dokümanlarda ifade edilmediği görülmüştür. Toplumsal açıdan kişinin sorumluluğu altında yer almasının yanında kamu tarafından korunan, birey ile mülkiyet arasında bulunan fayda yükümlülüğünün ortadan kalkması sonucu gerçekleşen malvarlığına karşı işlenen suçların çarşı ve mahalle bekçilerinin müdahale ettiği suçlar arasında en belirgin kategori olduğu tespit edilmiştir.

⁴ Malvarlığına karşı suçlar 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda yer verilen kişilere karşı suçlar başlığı altında suç türlerine ilişkin sınıflandırmalarından biridir. Medya temsillerinde sunulan metinlerin içerisindeki kullanımlarında iki farklı suç türü olarak nitelendirilmiştir, halbuki malvarlığına karşı suçlar kişilere karşı suçlar altında yer alan bir sınıflandırmadır. Metinlerde çarşı ve mahalle bekçilerin müdahale ettiği suç türlerine ilişkin sunulan kavramlar üzerinden kategoriler oluşturulmuştur.

5.3. Çarşı ve Mahalle Bekçileri Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetler

Haber içeriklerinde çarşı ve mahalle bekçileri tarafından gerçekleştirilen faaliyetler Tablo 1’de belirtilen “Çarşı ve mahalle bekçilerince gerçekleştirilen başarılı faaliyetler nelerdir?” sorusu kapsamında değerlendirilmiş, elde edilen içerikler suç öncesi yapılan idari görevler gözetilerek aşağıda belirtilen kategoriler halinde sıralanmıştır:

“...Bekçiler tarafından 253 kilo 319 gram uyuşturucu madde, 36 bin 103 adet uyuşturucu hap, 20 uzun namlulu silah, 2 bin 321 tabanca, 876 av tüfeği, 5 el yapımı patlayıcı, 6 el bombası, 23 bin 483 mermi/av tüfeği kartuşu, 3 bin 399 kurusıkı tabanca, 3 bin 538 tabanca şarjörü ve muhtelif parçalar ele geçirildi...” (Anadolu Ajansı, 09.03.2020, Uyuşturucu Madde, Tabanca ve Unsurları, Patlayıcı Madde)

“...2018 yılı Eylül ayından bugüne kadar geçen sürede, çarşı ve mahalle bekçileri tarafından 11 milyon 703 bin 894 kişi sorgulandı. 27 bin 921 kişi hakkında ise adli işlem yapıldı. Bekçiler tarafından 372 hırsızlık olayına müdahale edilirken, 870 kayıp şahıs bulundu. 313 kayıp çocuk bulunarak ailelerine teslim edildi...” (Hürriyet, 26.07.2019, Şahıs Sorgulama, Kayıp Şahıs)

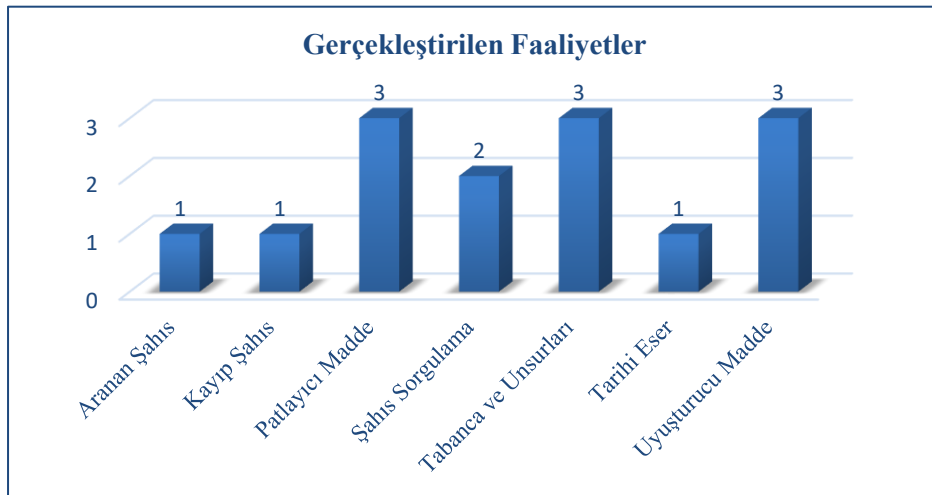
“...253 kilo 319 gr uyuşturucu/uyarıcı (kokain, eroin, esrar, bonzai vb.) madde ile 36 bin 103 adet hap, 20 adet uzun namlulu silah, 2 bin 321 adet tabanca, 876 adet av tüfeği, 5 adet el yapımı patlayıcı, 6 el bombası, 23.483 adet mermi/av tüfeği kartuşu, 3 bin 399 adet kurusıkı tabanca, 3 bin 538 adet tabanca şarjörü ve muhtelif parçaları ele geçirildi...” (İçişleri Bakanlığı, 09.03.2020; Uyuşturucu Madde, Tabanca ve Unsurları, Patlayıcı Madde)

“...Buna göre, İstanbul, Ankara, Antalya, Bursa, Gaziantep ve Erzurum'da, geçen yılın eylül, ekim, kasım ve aralık ile bu yılın ocak ayları arasında 6 milyon 59 bin 610 kişiye Genel Bilgi Toplama (GBT) sorgulaması yapıldı. Mal varlığına karşı suç işleyen 643 kişiye müdahale eden bekçiler, yapılan uygulama ve sorgulama sonucu 52 bin 849 aranan kişiyi yakaladı.” (İçişleri Bakanlığı, 24.07.2019; Şahıs Sorgulama, Aranan Şahıs)

“...Son aylarda yakalanan çok sayıda ruhsatsız tabanca ve tüfek, patlayıcı madde, tarihi eser ve uyuşturucu madde de gözlerden kaçmadı.” (Ses Gazetesi, 26.07.2020; Uyuşturucu Madde, Tabanca ve Unsurları, Patlayıcı Madde, Tarihi Eser)

Çarşı ve mahalle bekçileri tarafından yapılan faaliyetlerin medya içerikli veriler üzerinden sunumu resmi makamların açıklamaları üzerine şekillenmiştir. Uyuşturucu madde, ateşli silah veya tabanca ile patlayıcı maddelerinin daha fazla vurgulanan faaliyetler olduğu görülmüştür. Haber kaynaklarının içeriğinin İçişleri Bakanlığının tarafından sunulan basın bültenleri kapsamında hazırlandığı görülmüştür.

Şekil 4. Çarşı ve mahalle bekçileri tarafından yapılan faaliyetler

Çarşı ve mahalle bekçilerinin görevleriyle ilgili açıklamaların güvenlik hizmetlerine ilişkin görev tanımları üzerinden sunulduğu ve genel kolluk kuvvetlerinin iş tanımlarına yardımcı mahiyette görevlerden oluştuğu anlaşılmıştır. Kamu diplomasisi açısından halka dönük bu tarz bilgilendirmeler toplumun yaşam sürdürdüğü mekânlarda müdahale edilen faaliyet türlerinin anlaşılması bakımından fayda sağlarken, sonuçları itibariyle toplumsal iş birliğine katkı sağlaması açısından önemli birer çıktılar olarak görülmüştür.

Çarşı ve mahalle bekçileri tarafından yapılan faaliyetler arasında genel sağlığı olumsuz yönde etkileyen uyuşturucu madde ile kamu güvenliğini tehlikeye sokan silah ve patlayıcı maddelere ilişkin içeriklerin öne çıkan kategoriler arasında yer aldığı görülmüştür. Yapılan faaliyetler açısından diğer ifade edilen kategoriler; aranan şahıs, kayıp şahıs, şahıs sorgulama ile tarihi eser kategorileri olarak sıralandığı görülmüştür. Güncel mevzuatta suçun önlenmesine dönük görevlerin karşılığı olarak çarşı ve mahalle bekçileri tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin sunumunun bilinçli bir toplum inşası açısından önem teşkil edeceği değerlendirilmektedir.

Tartışma

Çarşı ve mahalle bekçilerinin geleneksel rollerinin devamı niteliğinde görülen günümüz görev tanımları medya temsillerinden elde edilen bulgular aracılığıyla değerlendirildiğinde suçun önlenmesi noktasında önemli pay sahibi olmuştur. Toplumsal alanın savunulması ve suçun önlenmesi noktasında bireye gözlem rolü düşerken, Türkiye’de kamusal ölçekte güvenlik hizmetlerinin sahaya dönük uygulamalarının yeniden bekçilerle buluşturulması suçun rasyonel çözümlenmesinde beşerî açıdan caydırıcı bir işlev sağlamıştır. Topluma bilgi verme işlevinden sorumlu medya içerikleri arasında çarşı ve mahalle bekçiliğinin caydırıcı rolü bu bağlamda en çok üzerinde durulan kavramlardan biri olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda 2016 yılında yeniden alımları yapılan çarşı ve mahalle bekçileri tarafından suçun mekânda gerçekleşmeden önce önlediği ve genel suç istatistikleri bağlamında suç olaylarının azalmasında önemli rol oynadığı medya temsillerine yansımıştır.

Kanuni düzenlemelerin yanında tarihsel süreç içerisinde kanun uygulayıcı olarak görev yapan kolluk birimlerinin merkezi otorite altında toplanmasının öncesinde çarşı ve mahalle bekçiliğine benzer bir işlevi sürdüren gece bekçiliği uygulamasının yer aldığı görülmüştür. XVIII. yüzyılda güvenlik hizmetlerinin merkezi otoritelerin altında toplanması sonrasında toplum içerisinde suçla mücadele alanında suç oranlarının artış göstermesi diğer toplumlarda bir takım çevresel ve fiziki düzenlemelerin de suçun önlenmesine katkı sağlayabileceği görüşünün benimsenmesinde katkı sağlamıştır.

7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu’nun görev tanımlarını düzenleyen madde hükümleri çarşı ve mahalle bekçilerine geçmiş dönem uygulamalarında yer aldığı gibi önleyici bir rol vermekte, ancak anlık gelişen olaylarda da gelişen suç olayına müdahalesinde hareket kabiliyetini kolaylaştırmaktadır. İlgili mevzuat uyarınca yapılan incelemede çarşı ve mahalle bekçilerinin görev tanımlarının önceki dönemler ile benzerlik gösterdiği, bunun yanında önleyici kolluk faaliyetleri arasında yer alan durdurma ve kimlik sorma yetkisinin ise idari yönü ağır basan bir yetki olarak tanımlandığı görülmüştür. Suç önleme sürecinde hareket kabiliyetinin artırılması amacıyla düzenleme altına alınan durdurma ve kimlik sorma yetkisi ile beraber adli görevlerinin ise gecikmesinde sakınca bulunan hallerde suçla mücadele alanında katkı sağlamak üzere adli görevleri arasında sıralandığı tespit edilmiştir.

Toplumsal açıdan bilginin yaygınlaşması ve ilk elden bireye dönük haberleşme imkânı sağlaması bakımından haber sitelerinin işlevi aynı zamanda toplumsal duyarlılığı artırmaktadır. Çarşı ve mahalle bekçilerinin haber siteleri üzerinden yansımaları geneli itibariyle kamu kurumlarınca hazırlanan basın bültenleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bekçilerin suç önlemeye dönük katkıları asayiş uygulamaları üzerinden makro veriler üzerinden anlatılırken, toplumsal iş birliği ve duyarlılığın gelişiminde başarılı faaliyetlerin aktarıldığı anlaşılmış, ancak toplum

desteği sayesinde elde edilen bilgi edinme mekanizmaları vasıtasıyla çarşı ve mahalle bekçilerinin suç önleme faaliyetlerindeki rolüne dair sağlıklı bir veri elde edilememiştir.

Sonuç ve Öneriler

Mekânın iş birliği çerçevesinde suç olaylarında çözümlenmesini benimseyen yeni akım şehir planlamaları bu rolü mahalli sakinlerine ödev olarak vermektedir. Bununla beraber Türkiye özelinde bekçilik uygulamasının varlığı bu rolün mahalle sakinleriyle paylaşılmasına ve iş birliğinin sağlanmasında önemli bir beşeri unsur olarak görülmelidir. Ayrıca çarşı ve mahalle bekçilerinin sorumlu olduğu mahallelerde suç önlemeye dair başarılı faaliyetlerin belirgin bir şekilde basın bültenleri üzerinden toplumun istifadesine sunulması işlenen suçlara dönük toplumsal bilinç düzeyinin artışına katkı sağlayarak suçun önlenmesi noktasında fayda sağlayacağı öngörülmektedir.

Suç oranlarının dağılım trendlerinin yıllara göre değerlendirmesiyle birlikte yapısal özelliklerinin keşfi sonucunda mekânsal alanların korunması, birey ile mekânın inşasının bir arada değerlendirilmesi suçun önlenmesi alanında farklı bir ivme kazandıracaktır. Toplumsal sorumluluk duygusuyla mahalle sakinlerine düşen rol ise çevresine duyarlı bir birey olarak güven ilişkilerin gelişimini gözetmektedir. Böylelikle mekânın fiziksel açıdan inşa sürecinin toplumsal dayanışma olgusuyla birleşmesi suç olaylarında da beklenen etkinin görülmesine katkı sağlayabilecektir.

Güvenlik birimlerinin takdir ettiği önemli olaylarda mikro ölçekli yerel haber sitelerinin hızlı ve etkin bir şekilde haber yapmaları toplumsal iş birliği açısından çarşı ve mahalle bekçilerinin etkinliğine katkı sağlayacaktır. Ayrıca suçun toplumsal iş birliği dâhilinde çarşı ve mahalle bekçilerine verilen destek ile çözüldüğünün saptanması ve medya temsilcileri üzerinden topluma yönelik sunumu suçla mücadele alanında istenilen başarının yakalanmasında etkili olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Adana Hilal (2020). *Bekçi düdüğü, bekçiler göreve başlayınca suç oranı azaldı*, <https://www.adanahilal.com/haber-mhp-li-atay-bekciler-goreve-baslayinca-suc-orani-azaldi-18190.html>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2016). *Osmanlı şehri*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (38), 203-226. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/23719/252644>.
- Anadolu Ajansı (2020). *Bekçiler asayiş olaylarının azalmasında etkili oldu*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bekciler-asayis-olaylarinin-azalmasinda-etkili-oldu/1759218>, (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2020).
- Anadolu Ajansı (2020). *Emniyet Teşkilatı 175 yaşında*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/emniyet-teskilati-175-yasinda/1798184>, (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2020).
- Bayramoğlu A. (2008). *Osmanlı şehrinde mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul.
- BBC News (2017). *Bekçi alımı: İstanbul sokaklarına geri dönen bekçiler nasıl karşılandı*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41002954>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Beattie, J. M. (2001). *Policing and Punishment in London in 1660-1750*. Great Britain: Oxford University Press. p. 170-172.
- Cicerali, E. ve Kaya Cicerali, L. (2018). *Şehir ve güvenlik yaklaşımlarında çevresel kriminolojiye tarihsel bir bakış*. İdealkent, 9 (23), 95-112. DOI: 10.31198/idealkent.417303.
- Doğan, C. (2009). Eski İstanbul'da mahalle bekçisi ve 11. meşrutiyet'te bekçi teşkilatının düzenlenmesi bağlamında mahalle bekçileri nizamnamesi (1908-1918), *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6(14), <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2019.123>.

- Donnelly, P. G. (2010). *Newman, Oscar: Defensible space theory, in encyclopedia of criminological theory*. sage publishing. retrieved from <https://works.bepress.com/patrick-donnelly/9/>.
- Düzbakar, Ö. (2003). Osmanlı döneminde mahalle ve işlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 97-108. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/23116/246910>.
- Elâzığ Son Haber (2019). *Bekçiler suç oranlarını düşürdü*, <https://www.elazigsonhaber.com/gundem/bekciler-suc-oranlarini-dusurdu-h50319.html>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Gökçe A. F., Kulu, S. (2019). *Çarşı mahalle bekçilerinin asayişe olan etkileri: Gaziantep ili ve Erzurum İli Örneği*, KAYFOR 17 Bildiriler Kitabı, Karaman.
- Günışığı Gazetesi (2019). *Bekçiler işe başladı; suç oranı azaldı*, <https://www.gunisigigazetesi.net/elazig-guncel/bekciler-ise-basladi-suc-orani-azaldi-h73140.html>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Güven Ş. (2009), *Polisin kent güvenlik uygulaması ve yönetim modeli*, (Doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Haber Türk (2018). *İçişleri Bakanlığı açıkladı! Bekçilerle birlikte suç oranları düştü*, <https://www.haberturk.com/icisleri-bakanligi-acikladi-bekcilerle-birlikte-suc-oranlari-dustu-2216326>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Hürriyet (2019). *Bekçilerin göreve başlamasıyla hırsızlık oranları düştü*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bekcilerin-goreve-baslamasiyla-hirsizlik-oranlari-dustu-41285232>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- İçişleri Bakanlığı (2020). *Bekçi düdüğü, asayiş olaylarının azalmasında etkin rol oynadı*, <https://www.icisleri.gov.tr/bekci-dudugu-asayis-olaylarinin-azalmasinda-etkin-rol-oynadi>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Koca, T. ve Çolpan Erkan, N. (2019). *Yaşam kalitesinin artırılmasında bir etmen: Mekânsal güvenlik ölçütleri*. Megaron, 14.
- Manisa Kulis Haber (2019). *Bekçiler geldi suç oranı düştü*, <https://www.manisakulishaber.com/ulusal/bekciler-geldi-suc-orani-dustu-h62973.html>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Mevzuat (2020). *22/07/1966 tarihli Mülga 772 sayılı çarşı ve mahalle bekçisi kanunu*, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2020).
- Newman O., (1973). *Defensible Space: people and design in the violent City*, London, UK: Architectural Press.
- Newman, O. (1972). *Defensible Space: crime prevention through urban design*. New York: Macmillan.
- Newman, O. (1996). *Creating Defensible Space*, U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research, <https://www.humanics-es.com/defensible-space.pdf>.
- Noémi Lévy, (2008). *Yakından korunan düzen: Abdülhamid devrinden ikinci meşrutiyet dönemine bekçi örneği, Osmanlı'da asayiş, suç ve ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der: Noémi Lévy ve Alexandre Tourmarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Plymouth Police Department (2007). *A brief history of the plymouth*, Massachusetts Police Department, <https://web.archive.org/web/20070814000306/http://www.plymouthpolice.com>, (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2020).

- Resmî Gazete (2020). 18/06/2020 tarihli 7245 sayılı çarşı ve mahalle bekçileri kanunu, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2020).
- Resmî Gazete (2020). *Emniyet teşkilatı kanunu, devlet memurları kanunu ve genel kadro ve usulü hakkında kanun hükmünde kararnamede değişiklik yapılmasına dair kanun*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/>, (Erişim Tarihi:29.08.2020).
- Ses Gazetesi (2019). *Nazilli'de suç oranları azaldı*, <https://www.sesgazetesi.com.tr/haber/5052937/nazillide-suc-oranlari-azaldi>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Sputnik (2018). *Bekçiler göreve başladı hırsızlık yüzde 25 azaldı*, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201812041036457106-bekciler-goreve-basladi-hirsizlik-yuzde-yirmi-bes-azaldi/>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Thorburn, M. (2010). *Reinventing the night-watchman state?*. University of Toronto Law Journal, 60(2), 425-444.
- Time Türk (2019). *Bekçi düdüğü, bekçiler, kişi ve mal varlığına karşı işlenen suçları düşürdü*, <https://www.timeturk.com/bekciler-kisi-ve-mal-varligina-karsi-islennen-suclari-dusurdu/haber-1194095>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).
- Türkiye Haber Merkezi (2019). *Bekçiler sokaklara huzur getirdi: Suç oranı yüzde 16 düştü*, <https://www.turkiyehabermerkezi.com/gundem/bekciler-sokaklara-huzur-getirdi-suc-orani-yuzde-16-dustu-h262213.html>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2020).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri

Alevi-Bektashi Society's Internal Problems and Possible Solutions

Doç. Dr. İbrahim GÜL ¹

Öz

Öz Alevilik-Bektaşîlik, İslam dinine bağlı bir inançtır. Bu inancın temeli Hacı Bektaş Veli öğretisine dayalıdır. Hacı Bektaş Veli'nin Dört Kapı Kırk Makam öğretisi içinde Alevi-Bektaşî inancı ikinci kapı içinde yer alır. Yani Alevi-Bektaşîler kendilerini Tarikat kapısı içinde görürler. Her inancın yaşanması ve yaşatılmasında sorunlar ortaya çıkabilir. Bu araştırmanın amacı, Alevi-Bektaşî inancına yönelik sorunları ortaya çıkarmak ve bunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmektir. Alevi-Bektaşî toplumundaki sorunların geleneksel inanca yönelik değerlerin bozulmasından kaynaklandığı söylenebilir. Şehirleşmeyle birlikte geleneksel Alevi-Bektaşî değerlerinden bir uzaklaşma görülmektedir. Araştırma kültür analizi yöntemiyle desenlenmiş nitel bir çalışmadır. Alevi-Bektaşî toplumu dışı açılmasına rağmen halen kapalılık özelliği göstermektedir. Alevi-Bektaşî yaşamında yazılı kaynakların sınırlı olması, güvenilir bilgi toplamayı güçleştirmektedir. Bu bakımdan bilgilerin önemli bir kısmı katılmalı gözlem tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir: Şehirlerde yaşayan bazı Aleviler hangi Alevi ocağına mensup olduklarını bilmemektedirler. Şehirlerde dernek ve vakıflar kendi anlayışlarına göre yol-erkân sürmektedirler. Alevi dedelerinin pedagojik eğitimi yetersizdir. Alevi-Bektaşî kimliğine ilişkin birtakım sorunlar bulunmaktadır. Gençlerin çoğunluğunun inanca yönelik bilgileri yetersizdir. Alevi Bektaşî toplumunda cem evleri ibadethane olarak kabul edilmemektedir. Diğer yandan örgütlenmeye yönelik bazı sorunlar bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevi-Bektaşî, cem evi, şehirleşme, mürşit, erkân

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Alevilik ve Bektaşîlik is a belief connected to the religion of Islam. The basis of this belief is based on the doctrine of Hacı Bektaş Veli. The Alevi-Bektashi belief is within the second door of Hacı Bektaş Veli's doctrine of Dört Kapı Kırk Makam. In other words, Alevi-Bektashis see themselves inside the Tarikat Kapısı. Problems may arise in living and keeping every belief alive. The aim of this research is to reveal the problems regarding the Alevi-Bektashi beliefs and to develop solutions for them. It can be said that the problems in the Alevi-Bektashi society are caused by the deterioration of values regarding traditional beliefs. A estrangement from traditional Alevi-Bektashi values is observed with urbanization. The research is a qualitative study patterned with cultural analysis method. Although the Alevi-Bektashi community is open to the outside, it still shows the feature of being closed. Limited written sources in Alevi-Bektashi life make it difficult to collect reliable information. In this respect, an important part of the information was obtained by the attended observation technique. The results obtained in the study can be summarized as follows: Some Aleviler living in the cities do not know which Alevi ocağı they belong to. In the cities, associations and foundations continue the yol-erkân according to their own understanding. The pedagogical training of Alevi Dedeleri is insufficient. There are a number of problems regarding the Alevi-Bektashi identity. Most of the youth have insufficient knowledge of belief. In the Alevi Bektashi community, cem evleri are not considered as houses of worship. On the other hand, there are some organizational problems. Some suggestions have been made on the subject.

Keywords: Alevi-Bektashi, cem evi, urbanization, guide, manner

Paper Type: Research

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, igul@omu.edu.tr.

Atf için (to cite): Gül, İ. (2021). Alevi-Bektaşî toplumunun iç sorunları ve çözüm önerileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 37-50.

Giriş

Alevi-Bektaşîliğin kendi içinde birtakım sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların ortaya çıkarılması ve çözüme kavuşturulması, Alevi-Bektaşî inancının daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Bu sorunların bir kısmı şehirleşmeyle birlikte ortaya çıkmıştır. Benzeri sorunlar Sünni İslam inancında da görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun olması, Sünni inancın sorunlarını bir dereceye kadar çözmeye çalışırken, Alevi-Bektaşî inancına yönelik sorunlar çözüm beklemektedir. Alevi-Bektaşî inancına yönelik önemli sorunlar farklı kaynaklarda ve bazı çalıştaylarda raporlandırılmıştır. Alevi-Bektaşîliğin sorunları üzerine yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır. Onat'ın (2020), "Alevilik-Bektaşîlik,din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri ve Diyanet" başlıklı makalesinde, konu ile ilgili bilimsel araştırmaların yok denilebilecek kadar az olduğu; Kenanoğlu'nun (2016), "Türkiye'de Alevilik: sorun ve çözüm yolları" başlıklı yazısında, bu sorunun demokrasi ve laiklikle çözüleceği belirtilmektedir. Çamuroğlu (1992) bu sorunları, Diyanetin asimilasyon hareketi, Alevilik İslam mıdır? içki ve Alevilik, Şiilik ve Alevilik, laiklik kavramı, Tanrı ve Alevilik başlıkları altında ele almaktadır. Alevi Kültür Enstitüsü'nün hazırlamış olduğu raporda (2013) bu sorunlar, güven eksikliği ve diyalog sorunu, Diyanetin yeniden yapılanması, din eğitimi, cem evlerinin ibadet yeri kabul edilmeyişi, Alevi ve Bektaşîlerin kendi kültürlerine yönelik bilgilendirilmeleri sorunu olarak sıralanmıştır. Sambur (2009), bu sorunu, "özgürlük ve insan hakları açısından" ele almaktadır. Demirci (2019), Alevi-Bektaşî inancının şehirleşmeyle değişimini, önemli sorunlar arasında görmektedir. Buna benzer çalışmalar bulunmakla birlikte Alevi-Bektaşî toplumunun iç sorunlarına yönelik yapılmış çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bu konuda bir boşluğu doldurması beklenmektedir. Ancak kapalı bir topluluk olan Alevi-Bektaşî toplumunda "yöntem" önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yıldız (2018) "Alevîlik-Bektaşîlik araştırmalarında yöntem sorunu" başlıklı çalışmasında, farklı alanlardan araştırmacıların olaylara, karşısındakilerin penceresinden bakarak birbirini doğru anlama çabası içinde olmaları ve konunun çok disiplinli bir çalışma gerektiğini belirtmektedir. Güngör (2014) ise "Aleviliğin Caferilikle İlişkinin Sosyolojik İçerik Analizi" başlıklı makalesinde, Alevi inancının İran Şiiliğinden farklı olduğunu ve İslam'ın tasavvufi bir yorumu olduğunu belirtmektedir. Atiker (2005) "Günümüz Aleviliğinin Sorunları" başlıklı makalesinde, Alevi-Sünni sorununun çözümünü her iki tarafın din adamlarının birbirini anlamaya yönelik diyalogundan geçtiğini belirtmektedir. Çalışmanın bu yönü dikkate alınarak bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden kültür analizi (Ethnographic) yöntemi kullanılmıştır. Kültür analizi, küçük toplumların inançlarının, sosyal etkileşimlerinin ve davranışlarının uzun bir süre katılımlı gözlemlerle veri toplamaya ve bu verilerin yorumlanmasına dayalı bir inceleme yöntemidir (Denzin & Lincoln, 2011).

Farklı bakış açılarına göre değişmekle birlikte, Alevi-Bektaşî inancının kendi iç sorunlarını şu başlıklar altında ele alıp incelemek yerinde olacaktır: 1)Ocak sistemi ile ilgili sorunlar, 2)Şehirleşmenin getirdiği sorunlar, 3)Dedelerin eğitimi sorunu, 4)Alevi-Bektaşî kimliğine ilişkin yaşanan sorunlar 5)Alevi gençlerin cem evlerine gelmemeleriyle ilgili yaşanan sorunlar, 6) Alevi-Bektaşî örgütlenmeleri ve cem evlerine yasal statü verilmemesi sorunu, 7)Alevi-Bektaşî inancında yazılı kaynaklar sorunu. Alevi-Bektaşî inancına yönelik sorunlar elbette bunlarla sınırlı değildir. Ancak bu makalede Alevi-Bektaşî inancının daha çok kendi iç sorunları ele alınıp incelenerek bir takım çözüm önerileri getirilmeye çalışılmaktadır. Böylece Alevi-Bektaşî inancının yaşatılmasına bir derece katkıda bulunulacaktır.

1. Alevi-Bektaşî İnancında Ocak Sistemiyle İlgili Sorunlar

Geleneksel Alevi sosyal örgütlenmelerinin temelini oluşturan ocak sistemi, Türkmen Alevilerinin kendi içlerinde kendilerine has oluşturdukları kuvvetli bir sosyal örgütlenme modelidir. Ocakların nasıl ortaya çıktığı ile ilgili yaygın görüş, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen dervişlerin hizmet ve soy esaslı gerçekleştirdikleri yapılanmalar olup, Safevi politikasıyla yaygınlaşmıştır (Yaman 2004). Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'da otuz altı bin ocak uyandırmıştır.

Bunlardan üç yüz altmış Hünkâr'ın huzurunda hizmet görürlerdi. Hünkâr Hakk'a yürüyünce bu ocak sahiplerinin her biri kendilerine bildirilen yere gitmişlerdir (Gölpınarlı, 1958, s. 81). Ocak sistemi bu temele dayalı olup, bu erenlerin vardığı yerdeki talipleri kendi ocaklarına bağlamışlardır.

Balkanlarda Bektaşilik, Anadolu'da daha çok Alevilik inancı yaygındır. Bektaşi tarikatı, tasavvuf ve Şii inancının bir karışımı olup, farklı örgütlenme biçimlerine sahip iki kola ayrılmıştır. Bunlar Çelebi kolu ve Babagan koludur (Yıkılmış, 2014, s. 17). Babagan kolunun tezine göre, Hacı Bektaş-ı Veli evlenmemiştir. Bu nedenle onun “bel evladı” olmayıp “tarikat evladı” vardır. Çelebiler kolu ise, Hacı Bektaş-ı Veli'nin İdris Hocanın kızı Fatma Nûriye (kadıncık ana) ile evlendiğini ve bu evlilikten İbrahim Seydi (Seyyid Ali Sultan, Timurtaş) isimli bir çocuğun dünyaya geldiğini ileri sürmektedirler (Ulusoy, 1986, s.29).

İmam Cafer Buyruğunda, Hacı Bektaş Veli'nin mücerret olduğu (Buyruk, 1958, s.117) belirtilmiş olmasına rağmen, Alevilerin yaygın inancına göre, Hacı Bektaş-ı Veli evlenmiştir. Çelebi Cemalettin Efendi, *Müdafaa* adlı eserinde bu görüşü savunmaktadır (Ulusoy, 1986, s.37). Hacı Bektaş-ı Veli'nin mücerret (evlenmemiş) olduğu iddiasının ortaya atılmasında Zelyurt'a (2015, s. 82–83) göre, sosyal, siyasi ve ekonomik sebepler bulunmaktadır. Bunlar; Osmanlı devletinin böyle bir güçten çekinmesi, Alevi-Bektaşi çatışmasının Osmanlı'nın işine gelmesi, Bektaşilerin devletle olan ilişkilerinin iyi olması ve bazı sufi süreklilerinin de buna benzer iddiaları dillendirmesi olarak sıralanabilir.

Aleviliğin Çelebi kolu, mürşit, dede ve talip hiyerarşisine sahip Alevi toplumunun lideri konumundadır. Babagan Bektaşilere göre, tarikata giriş ve tarikatta yükselme belli bir tasavvufi eğitimi gerektirir ve bu şartı yerine getirenler Bektaşi olabilirler. Çelebi koluna göre ise, dedelik veya mürşitlik soy takip eder. Yani bir ocağa bağlı bir dedenin çocukları “dede” unvanı alırlar zira Evladı-ı Resuldürler. Bu yönüyle Bektaşilikten ayrılırlar. Dedelik kurumunda da böyle bir uygulama yapılabilir. Yani çocuklar arasından dedeliğe en layık olanı seçilebilir. Yani liyakat esasına göre bir seçim yapılabilir. Bunun en kolay yolu, babanın çocuklarından birisine “el vermesi” yani işi ehline teslim etmesidir. Böylece ocak sisteminde bir yenileşmeye gidilebilir. Hacı Bektaş Veli dergâhında postnişin görevine getirilmede, Erşed (ergin uyarıcı, bilgili) ve Eslah (temiz ve dürüst) olma şartı (Akseymen ve Yürükoğlu, 2014, s. 151) dedelik kurumu için düşünülebilir.

Türkiye'de Alevi Ocakların çoğunluğu Hacı Bektaş Veli Dergâhında bulunan Çelebi evlatlarına saygı duymakta, pır, mürşit, kara kazan hakkı gibi sitemler (düşkün olan kimseden alınan para) buraya gönderilmektedir. Postnişin Veliyettin Hürrem ve Sefa Ulusoy tarafından “Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vakfı” adı altında bir vakfın kurulmuş olup “Dergâhta birlik” adı altında toplantılar yapılmaktadır. Bazı erkânameler hazırlanarak uygulamalarda birlik ve beraberlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Hacı Bektaş Veli Dergâhı bir bakıma bir denetleme ve denetim merkezi görevini üstlenmektedir. Ancak dergâhın dede görevlendirme veya dedelik görevini yerine getirme konusunda bir işlevselliği bulunmamaktadır.

2. Şehirleşmeyle Birlikte Alevi-Bektaşi Toplumunda Ortaya Çıkan Sorunlar

Ocak sistemi kırsal kesimde etkili bir şekilde işletilirken, şehre göçle birlikte, köylerde farklı ocaklara mensup kişiler (canlar) şehrin farklı mahallelerine rastgele dağılmışlardır. Toplumun bazı kesimlerinin Alevilere karşı önyargılı tutumları, Alevilerin kendilerini gizlemelerine sebep olmuştur. Birçok kişi ya camilerde Sünnilerle birlikte ibadete devam etmiş ya da bulunduğu şehirde-eğer cemevi varsa- cem evine giderek inancını yaşamaya çalışmıştır. Cem evlerine devam eden Aleviler, kendi ocağından olmayan bir dedenin “cem erkânına” katılmak zorunda kalmışlardır. Kaldı ki uzun süre şehirde ikamet eden ve Alevi-Bektaşi inancını unutmamış hatta hangi ocağa bağlı olduğunu bilmeyen Alevilere bile rastlanmaktadır (Gül, 2017, s. 216). Pirini ve mürşidini tanımayan böyle kişiler yolu ve erkânı da bilmediğinden, Alevi inancının gereklerini yerine getirirken bazı güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Örneğin dara durma, tevella ve

teberra, görülme, sorulma, cem hizmetlerini yerine getirirken mutlaka bir rehber ihtiyacı duymaktadırlar.

Şehirlerde, bağımsız cem evleri olduğu gibi derneklere bağlı olan cem evlerine de rastlanmaktadır. Bu cem evlerinde “görgü cemlerine” birbirini tanımayan insanlar katılmakta olup, “görgü-sorgu”, “musahip olma” gibi erkânlar, geleneksel Alevi-Bektaşî inancının temel prensiplerine uygun şekilde yerine getirilememektedir (Coşkun, 2014, s.175). Alevi-Bektaşî inancında “yol bir sürekin bin bir” anlayışı, şehirlerde yapılan cemlere katılan insanları (canları) kendi yörelerinin dışında farklı bir erkâna uymaya zorlamaktadır. Örneğin ceme katılanlar kendi yöresindeki semaha benzemeyen bir “semah dönmek” veya cemde farklı okunan “gülbankleri” dinlemek zorunda kalmaktadırlar. Çelebiler tarafından kurulan bir vakfın çıkardığı erkânname’ler ile birliklilik sağlanmaya çalışılsa da pek başarılı olmadığı görülmektedir. Farklı Alevi-Bektaşî vakıf ve dernekleri değişik erkânlarla cemlerini yürütmektedirler. Hacı Bektaş Dergâhına bağlı olmayan ocaklar ise tamamen bu uygulamanın dışında kalmaktadırlar. Kaldı ki bu erkânname’ler de bile “yol bir sürekin bin bir” anlayışının dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir (Ulusoy, 2016). Yani farklı uygulamalara yeşil ışık yakılmıştır. Şehirleşme ile ortaya çıkan bu sorunların çözümü, ocak sisteminde bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

3. Dedelerin Seçimi ve Eğitimleri ile İlgili Sorunlar

Dede (pir) veya mürşit, talibi pişiren ve yola hazırlayan kişidir. Çelebi koluna göre, bir ocağa bağlı dedenin Hacı Bektaş Veli dergâhından bir belge alması yeterlidir. Bu belgede “... ocağına mensup Hüseyin ... Hacı Bektaş Veli dergâhını ziyaret etmiş olup, söz konusu bu kişiye ilgi ve hürmet edilmesi beyanı muhabbet olunur” biçiminde bir açıklama yer almaktadır. Bu belge verilirken “dede” herhangi bir sınavdan geçirilmemekte, dede adayının herhangi bir eğitim almasına da gerek duyulmamaktadır. Elbette her Alevi dedesinin mutlaka Alevilik konusunda bir alt yapısı bulunmaktadır. Ancak talib olan kişi dedesinin ilmi bilgisinin yeterli olup olmadığı sorgulanmaz. Dedelerin seçimle işbaşına gelmemesi ve bir eğitim programının takip edilmemesi, dedelik müessesesinin ilkel seviyede kalmasına neden olmuştur (Türkdoğan, 2005, s. 22). Yani dedelerin devam edeceği örgün eğitim kurumlarının olmaması, onları usta-çırak ilişkisi biçiminde bir öğrenmeye mecbur bırakmıştır. Bu tür bir eğitimin başarısı daha çok dede adayının ezberleme yeteneğine bağlı olmaktadır. Eğer dede adayı, ustasından öğrendiğine bir şeyler katabilmişse yani okuyarak bir şeyler ekleyebilmişse, kendisini geliştirme fırsatı elde etmiş demektir. Aksi halde Alevi dedesi, üstadından öğrendiklerini tekrar etmekten öteye geçemeyecektir.

Bektaşilikte ise dedebabanın seçimi belli ölçütlere bağlanmıştır. Bektaşilikte “baba” olmak dördüncü derecede manevi bir makam olup, bu makama gelmek için belli bir eğitimi gerekir. Halife baba bu eğitimi başarı ile tamamlayan kişiye bir törenle kutsal emanetleri (taç, hırka, sancak, seccade, sofrası, çerağ) teslim eder. Ayrıca ona bir hüccet verir. Libâs-ı Fahire adı verilen bir giysi giyerek tacına yeşil destar sarar (Yeşilkandil, 2015). Bektaşilikte dede-babanın liyakat ile seçimi ve belli bir eğitimden geçerek bu makama gelmesi, elbette ona olan saygıyı artıracaktır. Elbette dede-babanın herkesin sevgisini kazanmış insanlar arasından seçilmesi, onun liderlik konumuna gelmesine yardım edecektir (Gül, 2018. s.73).

Bektaşî tarikatında mürşit önemli bir yer tutar. Kamil insan olmaya giden yolun mertebeleri ancak mürşit sayesinde aşılar. Mürşit, peygamber gibi insanlara doğru yolu gösterendir. Doğru yolu takip ederek kâmil insan olmak ise nefisle mücadele etmeyi, gayret ve çabayı gerektirir. Elbette Allah’a teslimiyet de önemli yer tutar. Kur’an-ı Kerim’de buyrulmaktadır ki (Ey Muhammed), *sen, sevdiğini doğru yola iletmezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir* (Kasas/56). Mürşit, Hakk’ın buyruğunu tutup sırrı hakikate ermiş kişidir. Bazı kaynaklarda onlara “Bende-i Rical” yani gaip erenleri denilmektedir (Vaktidolu, 1996, s.9). Niyazi-i Mısri (2012), mürşit seçiminin önemine değinmektedir (Gümüsoğlu, 2018).

*Mürşîd gerektir bildire Hakk’ı sana Hakk’elyakîn
Mürşîdi olmayanların bildikleri gümân imiş.*

*Her mürşide dil verme kim yolunu sarpa uğradır
Mürşidi kâmil olanın gayet yolu âsân imiş.*

4. Alevi-Bektaşî Kimliğine İlişkin Yaşanan Sorunlar

Alevilik din midir? mezhep midir? yol mudur? İslamiyet'in için de midir yoksa dışında mıdır? Alevilik, dini mi yoksa etnik mi bir yapılanma mıdır? Bu tür sorular muhataplarınca farklı şekillerde cevaplanmaktadır. Onu İslam'ın özü olarak görenler olduğu gibi (Kirazlı, 2008; Verde, 2019), dinsel ve etnik bir yönü olan bir inanç (Şener, 1991), Ali yanlısı insanlar topluluğu (Aksüt, 2003) olduğunu savunan yazarlar bulunmaktadır. Diğer yandan İslam öncesi eski Türk inançlarıyla ilişkilendiren (Şişman ve Şahin, 2019, Erdener, 2018), on üçüncü yüzyılda Anadolu'da etnik ve sosyal dini kaynaşmaların bir sonucu ortaya çıkmış bir mezhep olarak gören (Ocak, 2009), İslam görüntüsü ve İslam ile paylaştığı kimi kavramsal öğeler altında özgün bir inanç gören (Aydın, 2013) kişilere de rastlanılmaktadır. Alevi-Bektaşî inancını akla uygun ve çağa en uygun bir şekilde yorumlayan hiç şüphesiz Hacı Bektaş Veli olmuştur.

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'da yaşayan bütün insanların ortak değeridir. Hocası, Türkistan piri Hâce Ahmet Yesevî dergâhı halifelerinden Lokman-ı Perende hazretleridir. Şeyhinin "Müjdeler olsun ki Kutb'ul aktâblık" senindir. Seni Rum abdallarına baş yaptık demesiyle Anadolu'ya gelmiştir. Kendisine atfedilen bazı eserler bulunmakla birlikte, Makâlât'ın ona ait olduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır (Güzel, 1994, s. 18, 20). Kaygusuz, (2020) bir makalesinde, "Makâlât'ın Hacı Bektaş Veli'ye ait olmadığını ileri sürenlerin kuşkularını ortadan kaldıracak, doğrulayıcı kanıtlar vermektedir (Coşan, 1996).

Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ı ile Hâce Ahmet Yesevî'nin Fakr-nâme'si benzerlik gösterir. Her ikisinde de dört kapı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat) ve kırk makam (her kapıda onar madde üzere yazılmıştır) bulunmaktadır. Bunlardan otuzdan fazla madde birbirinin aynıdır (Güzel, 1991, s.33). Her ikisi de Kur'an ve Hadis'i birinci kaynak olarak almışlardır. Hâce Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş-ı Veli aynı zamanda sade Türkçe hikmet söyleme geleneğiyle, ilmin öncülüğünü yapmışlardır (Korkmaz, 2001, s.344). Benzerlik göstermek elbette aynı anlamına gelmez. Hacı Bektaş Veli kendi öğretisini oluştururken Melamilik, Haydarilik, Babailik, Vefailik ve Ahilik gibi inanç akımlarından etkilenmiş olması muhtemeldir (Aktaş, 2000). Balım Sultan tarafından sistemli hale getirilen Alevi öğretisinde, daha sonraları Hurufilik gibi akımların etkisini de görmek mümkündür.

Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında yer alan "Dört Kapı Kırk Makam" öğretisi, bir bakıma Alevi-Bektaşî toplumuna kimlik kazandırmaktadır. *Allah nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda en ileri olandır* (Hucurat, 13) ayetinde belirtildiği gibi, insanların birbirine üstünlüğünün Hakk'a olan yakınlığı nispetinde olacağına açıklık getirilmiştir. Bu bağlamda Makâlât'ı doğru anlamak gerekir. Hacı Bektaş Veli'nin "Dört Kapı ve Kırk Makam" öğretisi Alevi buyruklarında (Yaman, 2013), bazı Alevi- Bektaşî klasiklerinde de geçmektedir (Vaktidolu, 1996). Hacı Bektaş Veli'nin, "Hak Teâlâ Âdemi dört türlü nesneden yarattı ve onun evladını da dört bölüğe ayırdı. Bu dört grubun her birini dört türlü ibadete bıraktı" (TDV, 2011, s.44) derken, insanın manevî yönden olgunlaşma basamaklarını kastettiği açıkça görülebilir.

Şeriat olarak bilinen ve Hacı Bektaş Veli'nin abitler olarak nitelendirdiği insanların içinde yer aldığı kapı, İslam'ın temel prensiplerini içerir. Yani Allah'ı bir Hz. Muhammed'i onun kulu ve elçisi olarak gören herkes Şeriatı hak bilmelidir. Hacı Bektaş-ı Veli böyle bir programının (Dört Kapı Kırk Makam) çok düşünülerek hazırlanmış olduğunu vurgular. Bu makamlardan hiç birisinin eksik bırakılmadığının da altını çizer. Sünni İslam inancı mensupları Şeriat ehli olup, bu kapıda buyrulanları yapmakla mükelleftirler.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre, kibir, haset, cimrilik ve düşmanlık Şeriat kapısındaki kişilerde her zaman görülebilir (Coşan, 1996, s.2). Zira Şeriatteki kişi hamdır ve olgunlaşmamıştır. Alevi-Bektaşî inancına göre, Şeriat kapısında buyrulan ibadetler (namaz, Ramazan Orucu, hac vb

ibadetler) bu kapıdaki insanlarca, kendilerini olgunlaştırmaları bakımından yapılmalıdır. Bu tür ibadetler daha çok Sünni inanç pratiklerine uygun düşmektedir. Şeriat kapısındaki ibadetlerin herkes için geçerli olduğunu savunan bazı Alevi-Bektaşiler olsa da (Üstüner, 2017), Alevi inancını taşıyan kişiler çoğunlukla halka namazı kılar ve muharrem orucu tutarlar (Gül, 2014, s.121). Aslında *ibadetin yalnız ve ancak Allah için yapılacağı* (Fatiha/5) gerçeği göz önüne alındığında, bireylerin bu konuda özgür bırakılmasının en uygun yol olacağı ortaya çıkar.

Hacı Bektaş Veli'nin zahitler olarak tanımladığı Tarikat kapısındaki insanların besmeleyi dillerinden düşürmemeleri gerekir. Bu kapı, insanın olgunlaşmaya başladığı ilk basamak olarak görülmektedir. Alevi-Bektaşî toplumu kendisini tarikat kapısında görür. Her Alevinin bağlı olduğu piri ve ocağı vardır. Bektaşilikte ise “Bektaşî Babası” aynı görevi üstlenmiştir. Olgunlaşmaya karar veren kişi talib konumundadırlar. Talib, yola hizmet eden, kâmil insan olmaya gayret gösterendir. Talip pirinin gönlüne girmeye çalışır zira gönül Hakk’ın evidir (Yaman, 2013). Talip, dünya süsünden vazgeçerse takva elbisesi giymeye karar vermiş demektir. Yola giren kişi “saç kesme” töreni ile yani tıraş edilerek kabul edilir ve Hz. Ali’nin sünnetidir (Üstüner, 2017). Tarikat ehli kişi nefsiyle sürekli mücadele eder. Allah sevgisinin göstergelerinden biri, “nefsi köreltip, vücudunu sarartmak ve soldurmaktır” (TDV, 2012, s.48). Talib, Hakk’a ve halka hizmet edendir. Hz. Peygamber’e “Kırklar Cemi”nde “Hâdimül Fukara” yani fakirlerin hizmetçisi diye hitap edilmiştir. Hizmet etmek peygamber sünnetidir. Tarikat ehli kişi, korku ile ümit arasında yaşar. Tarikat kapısının sekizinci makamına kadar gelen ve nefsinin terbiye etmiş, vilayet makamına ermiş kişiye “cihaz-ı fakr” (hırka, zembil, makas, seccade, teşbih, iğne, asa) yani bir “icazetname” verilir. Bu makama ermiş kişi, takva elbisesiyle örtünür, zembille eşyasını taşır, seccadesiyle ibadetini yapar ve tespihle zikrini tamamlar, iğne ile batan diken çıkarır (Üstüner, 2017). Pirini dinleyerek olgunlaşan talip nasihat ve muhabbet sahibi olur. Muhabbetin gayesi Allah sevgisidir. Muhabbet sadece toplantılarla sınırlı olmayıp daimi olmalıdır. Bu kapısının son makamı alçak gönüllülük yani kişinin özünü fakir görmesidir. Zira *Allah büyüklük taslayanları asla sevmez* (Nahl/23). Allah, şeytana büyüklendiği ve kibirlendiği için lanet etmiştir.

Alevi buyruklarında bir Alevinin büyük günah işlediğinde, onun derdine derman olmayacağı (Buyruk, 1958) belirtilmiştir. Belki buyrukta bu sorunun cevabı açıkça belirtilmemiş olsa da böyle bir suç işleyen kişi bir alt kapıya iner. Dinden çıkmaz ama itibarını kaybeder. Veli Baba Sultan Ocağı Ahitnâmesi’nde inkâr-hıyanet, şirk, Allah’tan ümit kesmek gibi suçlar “yol düşkünü” olarak kabul edilmiştir (Ersal, 2007, s.15). Bunlar ceme kabul edilmezler.

Hacı Bektaş Veli'nin arifler olarak nitelendirdiği kişiler suya benzetilerek açıklanmıştır. Marifetli kişi kendini bilendir. Su hem arı hem artıcıdır. Marifetli kişi edepli, hata yapmaktan korkan, az yiyen, sabırlı ve utanma duygusu taşıyan cömert kişidir. Aynı zamanda ilmi ledün okuyan, miskin ve marifetli olmanın yanında kendini bilen kişidir. Bu makama ulaşmak için gayret etmek, sabırlı olmak ve çile çekmek gerekir. Alevi-Bektaşî inanç önderlerinin en azından marifet kapısında olmaları lazım gelir (Gül, 2018, s.73). Mürşidin talibini eğitip pişirebilmesi için hiç olmazsa talibinden bir kapı yukarıda olması beklenir. *Sen ancak bir uyarıcısın ve her kavmin bir de hidayete erdiricisi vardır* (Rad/7) ayetinde belirtildiği gibi mürşit olan Alevi inanç önderi bir bakıma talibi hidayete erdiren kişidir.

Hacı Bektaş Veli'nin muhipler olarak nitelendirdiği ve toprakla özdeştiirdiği kişiler hakikatin sırlarına erenlerdir. Dördüncü sırada yer alan bu kapıya ancak insan-ı kâmil olan erenler ve evliyalar ulaşırlar. Hakikat kapısından içeri giren kişi, toprak gibi mütevazî, yetmiş iki millete bir nazarla bakan ve elinden gelen iyiliği yapmaya özen gösteren ve bütün yaratılmışların kendinden emin olduğu kişidir. Hakka karşı itaatkâr, hakikatin sırlarından haber veren hakikat yolunun yolcusudur. Hakkın sırları kendisinde mevcut olup sürekli Allah’ı çağırır ve Hak ile bütünleşmiştir.

Hakikatin sırlarına ermek her kişiye nasip olmaz. İmam Cafer Buyruğunda *Hakikat Hak Teâlâ’nındır* buyrulmaktadır (Buyruk, 1958). Alevi-Bektaşî inancına göre, hakikatin sırlarına

ermek için musahip olmak gerekir. *Kendi ayıplarını örtüp başkalarının ayıbını görenler* hakikatte cünüp sayılırlar. Marifetin cünübü nefsini bilmemek, Tarikatta cünüplük pirsiz olmaktır Şeriatta cünüplük suyla temizlenir (Gül, 2018, s.30). Hakikat makama ulaşan ve bu makama erenler daha dikkatli yaşamalı ve buldukları makamı kaybetmemek için çaba sarf etmelidirler. Zira hiçbir makam insana kalıcı değildir. Bu makama erenler, elbette kendi benliğinden vazgeçip dünyadan elini eteğini çekenlerdir.

Konuyu daha iyi anlamak bakımından dört kapı eğitim kademelerine benzetilebilir. Geçmiş yıllarda toplumu oluşturan insanların çoğunluğu, ilkokul mezunuydu. Ancak günümüzde zorunlu eğitim on iki yıla çıkarılmıştır. Yani *iyi bir vatandaş* olabilmek için en az on iki yıl okumak gerekir. Bazen bu süre bile yeterli görülmeyebilir. Birçok kişi üniversite eğitimi almaktadır. Aynı durum inanç açısından da düşünülmelidir. İnsanlar Şariat kapısına takılıp kalmamalı, tarikat, marifet ve hatta hakikat ehli olmak için çaba sarf etmelidir. Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemlerde, insanların bu gayreti gösterdiği ve Anadolu insanının çoğunlukla *sevgi dolu* bir yaşam sürmeye gayret ettiği belirtilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin öğretisinde, tüm dünya insanları birlik olma olanağını bulur (Temren,1996, s.760).

5. Alevi gençlerin cem evlerine gelmemeleriyle ilgili yaşanan sorunlar

Gençlerin cem evlerine gelmemelerinin sebepleri, Alevi-Bektaşî felsefesini ve öğretini bilmeme, anlamama, Alevi-Bektaşî dedelerinin eğitim seviyelerinin gençlerin gerisinde kalması ve dedelerin pedagojik bilgisinin olmaması, gençlere zahir bilgi verilmeden batını bilgilerin verilmesi, gençlerin aş, eş ve iş bulmaya öncelik vermesi yani gelecek kaygısı taşımaları olarak sıralanabilir. Bunlara Alevi-Bektaşî gençlerin siyasi akımlar içinde yer alması ve inanç konusuna ilgi göstermemeleri de eklenebilir. 1968 ve 1978 gençliği daha çok sol akımlar içinde yer almışlar (Özmen, 2011, s.20) ve Alevi-Bektaşî inancı yerine, daha çok işin siyasi yönüne ağırlık vermişlerdir. Doksanlardan sonra Alevi gençler, Alevi olduklarını tekrar hatırladılar ve kaybettikleri Aleviliği aramaya başladılar. Yıllarca hiçbir ceme katılmamış, görgüden geçmemiş, din adına hayatlarında hiçbir emare bulunmayan Aleviler var olageldi (Aktürk, 2018). Bu gençler ne var ki geleneksel Alevi-Bektaşî felsefesini bilmiyorlardı. Bir araştırmada, genç bir delikanlı, Alevi gençlerin pek cem evlerine gitmediğini, Aleviliği aile büyüklerinden öğrendiğini (Geçgin, 2019) dile getirirken, başka bir çalışmada ise kentlerde büyüyen Alevi gençlerin cem evini savunmak veya buralarda ibadet etmekten öte hak arama mücadelesine önem verdikleri belirtilmektedir (Tol, 2016).

Alevi-Bektaşî felsefesi, Vahdet-i Vücut kavramıyla açıklanmaktadır. Felsefi konular soyuttur, bu nedenle anlaşılması zordur. Varlığın birliği anlamına gelen bu felsefede varlık, Allah'ın sıfatlarının tezahürü ile meydana geldiğinden, yaratılanla yaratan bir olarak kabul edilir. O halde tek ve mutlak varlık olan Allah bütün varlıkların aslıdır (Cevizci, 200: 293). Nesevi' ye (1990) göre, her ne kadar birden fazla varlık yoksa da o varlığın zahiri ve batını vardır. Vücudun batını nurdur ve bu âlem sonsuzluğa sahip engin bir deniz gibi nurla doludur. Varlığın zahiri ise bu nurun fanusudur. Varlıktaki tüm fertler bu nurun sıfatlarının görüldüğü yerlerdir (Akt. Ünver, 2009, s.539).

Alevi-Bektaşî düşüncesi Hurufilikten de etkilenmiştir. Hurufilik; kâinat; nübüvvet, imamet ve ulûhiyet olmak üzere üç temel esasa dayanır. Nübüvvet, Hz. Âdemle başlamış ve Hz. Muhammed ile son bulmuştur. İmamet, Hz. Ali ile başlamış ve İman Hasan Askeri ile son bulmuştur. Mehdi olan Fazlullah ile ulûhiyet başlamıştır. Tanrı fazl'da zuhur ettiğinden Tanrı'nın arşı insandır. Bütün evren insanın tüm vücudunda açığa çıkar (Birge, 1991, s.169). Nesevi'ye göre, her varlığın aslı Allah'ın zatıdır ve ikiliğin gereği yoktur. Bütün varlıklarda Hak görünür ancak bu hakikati görebilmek için insanın gönül gözünün açık olması gerekir. Haktan başka bir varlık olmadığına göre, insanların birbirleriyle kavga etmesine de gerek yoktur (Ünver, 2009, s. 545–548). Eğer insanlar Vahdet-i vücut iyi anlaşılmalı olsalardı, onların oluşturduğu toplumda kin, nefret ve düşmanlık olmazdı. Zira bütün varlıklar Allah'ın tecellisi sayesinde var olmuşlardır.

Alevi-Bektaşilik öğretisini Hacı Bektaş-ı Veli'den alır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin soyu Ehlibeyte çıkar. Allah kullarına bildirmek istediklerini vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e bildirmiş ve bunlar daha sonra kitap (Kur'an-ı Kerim) haline getirilmiştir. Buradaki emir ve yasaklar zahir bilgi olup Şeriat olarak nitelendirilir. Peygamber ile sonlanan nübüvveti Hz. Ali'nin velayeti takip etmiştir. Doğru bilgi bu kanaldan yani on iki imamlar yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bilgilere batın bilgi yani hakikat ilmi adı verilir. Hz. Muhammed, "Allah Teâlâ bana gizli bir şey koymadı. Hakikati, marifeti, tarikatı ve şeriatı cümlesini bana bildirdi. Ama şeriatın anahtarını bana, tarikatın anahtarını Ali'ye verdi. Şeriat ilmini öğrenen bizden öğrenir... Hakikati biz öğresek, sünnet olurdu. Sünnetin terki ise caiz değildir (TDV, 2012, s.30) buyurmuştur. Gençlere, Hacı Bektaş Veli öğretisi küçük yaştan itibaren öğretilirse, onların cem evlerine daha sık gelmeleri sağlanabilir. "Ağaç yaş iken eğilir" atasözünden hareketle, ebeveynler kendi inançlarını çocuklarına küçük yaştan itibaren öğretmeli ve onların inançlarını doğru bir şekilde yaşamalarına imkân sağlanmalıdır.

Yasaklamalara rağmen, inanma ve tapınma güdüsü, insanlar için bir ihtiyaç olduğundan, Alevi-Bektaşî toplumu ibadetlerini gizlice yapmaya devam etmiştir. Yani geleneksel Alevi-Bektaşî düşüncesi özellikle kırsal kesimde varlığını devam ettirmiştir. Toplu bir ibadet biçimi olan cemler yapılmış, musahiplik kurumu yaşatılmaya çalışılmış, görgü-sorgulamalar yapılarak Alevi-Bektaşî felsefesi yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu dönemlerde çocuklar ve gençler (ikrarları olmadığı halde) cemlere alınmışlardır. Yani örgün eğitim kurumları olmadığı için Alevi-Bektaşilik inancı yaygın eğitim (halk eğitimi) yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Alevi gençlerin çoğunlukla eğitim seviyesinin ilkökul düzeylerinde olduğu zamanlarda, dedeler bir inanç önderi olarak eğiticilik görevlerini sürdürmüşlerdir. Ancak gençlerin eğitim seviyelerinin artmasıyla birlikte, inanç önderi dedeler ilmi ve fikri yönden gençlerin gerisinde kalmışlardır. Cem ibadetine katılan ve bu durumun farkında olan gençler cem evlerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Pedagojik eğitimi bulunmayan dedeler bilgili olsalar bile, bu bilgilerini gençlere aktarma konusunda başarılı olamamışlardır.

Alevi-Bektaşî dedeleri, cemlerde yapmış oldukları sohbetlerde, olayların batını yönünü anlattıklarında, gençler çoğunlukla bunu anlamakta zorlanmaktadırlar. Olağan üstü anlatılan bu kahramanlıklar bilimsel yaklaşımla ele alınmadığı için gençlerin pek ilgisini çekmemektedir. Hâlbuki bir olayın zahiri yönünü anlamak daha kolaydır. Soyut kavramların somut kavramlarla açıklanması ya da anlaşılması mümkündür (Çinçin, 2016, s.240). Somut şeyler örneklerle açıklanabildiği gibi bu tür anlatımların zihinde kavramsallaştırılması daha kolay olmaktadır. Zahiri ilim, bedenle yapılan iş ve ibadetlerin dini hükümlerini içerir. Batını ilim, kalbi ameller ve bunların hakikatlerini anlatır. Batını ilim tasavvuf ilminin konusudur ve tarikat bu ilimlerin pratiği ve uygulamasıdır. Ancak bilinmelidir ki tasavvuf erbabı pek çok tuzaklarla karşı karşıyadır. Bu nedenle tasavvuf yoluna ancak bir rehberle devam edilebilir (Safa, 2006).

Alevi-Bektaşî gençlerin cemlere katılmamalarının başka bir nedeni aş, eş ve iş bulma sorunudur. Günümüzde iş bulmak zorlaşmıştır. Makinelerin kullanılması insan emeğine olan ihtiyacı azaltmış, bu nedenle işsizlik artmaya başlamış ve halen artış göstermektedir. Yükseköğretim mezunu olan birçok gencin işsiz olduğu görülmektedir. Bu oran genç nüfusta (15–24 yaş aralığı) Ekim 2018'de 19,9 olarak açıklanmıştır (TUİK, 2018). Fakülte mezunları çoğunlukla zirai işlerde çalışmak istememektedirler. İş olmayan gençler evlenememekte böylece evlenme yaşı gittikçe yükselmektedir. İş bulamayan ve evlenemeyen gençler aileleriyle birlikte yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Alevi-Bektaşî erkânında aş, eş ve işinde eksikliği olanlar ise Şeriat ehli olarak kabul edilmektedirler (Vaktidolu, 1996, s. 25).

6. Alevi-Bektaşî Örgütlenmeleri ve Cemevlerine Yönelik Sorunlar

Alevi-Bektaşî inancı taşıyan ve halen kırsal kesimde yaşayan kişiler (canlar) bağlı olduğu ocakların pir ve mürşitleri önderliğinde ibadetlerini sürdürürler. Şehirlerde ise durum biraz daha farklıdır. Bir kısım insanlar Alevi-Bektaşî inancının temel öğretilerini yerine getiremediklerinden asimile olmuşlardır. Alevi-Bektaşîlerin asimile olma nedeni daha çok yol-erkân sürmeyen

kişilerin bu inançtan uzak kalmasından kaynaklanmaktadır. Şehirde yaşamasına rağmen cem evlerine katılarak ibadetlerini devam ettiren Alevi-Bektaşî inancına mensup kişiler olsa bile, bunları da farklı sorunlar beklemektedir. Bir vakfa veya derneğe bağlı olmayan cem evlerinde fazla bir sorun yaşanmazken, derneklere bağlı cem evlerinde bazı sorunlara rastlanmaktadır. Bunların başında Alevi-Bektaşî inancının siyasallaştırılması gelmektedir. Her dernek bağlı olduğu genel merkezin politikalarına uygun bir Alevilik anlayışı ortaya atmaktadır. Bu durum Alevi-Bektaşî toplumunda bölünmelere yol açmaktadır. Diğer yandan “yol bir süre bin bir” anlayışına bağlı olarak yürütülen cem erkânları değişiklik göstermektedir. Yani kişi kendi yöresinin dışında bir erkân ile ceme katılırken farklı bir gülbank (dua) işitmekte veya değişik bir semah dönmek durumunda kalmaktadır. Farklı bir açıdan bakıldığında, bu durum bir zenginlik olarak da görülebilir (Gül, 2017, s. 38). Kısacası, şehirlerde farklı ocaklara mensup Alevi-Bektaşîler kendi ocakları dışında bir dedenin erkânına bağlı olarak cem ibadetini yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Türkiye’de Alevi-Bektaşî örgütlenmesini diğer inançlarla birlikte ele almak gerekir. Türkiye gibi farklı inançları bünyesinde barındıran ülkeler, ülke içinde değişik inanç örgütlenmelerine sıcak bakmamaktadırlar. Kaldı ki laik devlet yapısını benimsemiş ülkelerde, devletin din işlerini organize etmesi doğru bir yaklaşım değildir. Laik devlet yapılanmasında devletin görevi, kendi vatandaşlarının dini inançlarını özgür bir şekilde yaşamalarına olanak sağlamak olmalıdır. Bir bakıma devlet din işlerini organize etmemeli sadece denetim işlevini üstlenmelidir. Din ve inanç işleri insanların özgür iradesine bırakılmalıdır. Böyle bir inanç örgütlenmesinde, devlet din işlerine kaynak ayırmayacağı gibi din görevlisi alma, atama gibi işlerle de uğraşmak zorunda kalmayacaktır. Din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulması, dinin siyasete alet edilmemesine yardım edecektir. Birçok Avrupa ülkesinde dini gruplar faaliyetlerini yürütmek için devletten izin almak bile zorunda değillerdir. Kayıt yaptırmak, cemaatlere vergi muafiyeti, devlet yardımı, okullarda din eğitime katılma gibi hak ve ayrıcalıklar kazandırmaktadır (TBMM, 2011, s. 86).

Türkiye’de laiklik uygulaması, çağdaş ve laik toplum düzenine geçilebilmesi için M. Kemal Atatürk’ün ortaya attığı önemli bir adımdır (DTK, 2018). Bu uygulama, İslam dininin özüne de uygundur. Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden süre içinde 1925 yılında Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla birlikte; şeyhlik, dervişlik, mürşitlik, dedelik, seyitlik, çelebilik gibi unvanların kaldırılması (Resmi Gazete, 1925) bu amaca hizmet ederken, Alevi-Bektaşîlik inancı da kısmen bundan olumsuz etkilenmiş, en azından kendi örgün eğitim kurumlarını oluşturamamıştır. Bu kanunun güncel şekliyle devam etmesi Alevilik gibi değişime ve etkilenmeye açık dini grupları dış etkilere açık hale getirmiştir. Başka bir anlatımla, Alevi dini otoritelerini yasaklamak, cem evlerini gayri hukuki kabul etmek, Aleviliğe yok muamelesi yapmak Aleviliği ideolojik bir hale getirerek, aydın görünümlü kişilerin ideolojik tercihlerini Alevilik adı altında insanlara sunmaya ortam hazırlamıştır (Aktürk, 2018). Kanunun olumsuz etkisinden Sünni inanç daha az etkilenmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı Sünni İslam’ın daha güçlü örgütlenmesine yardım etmiştir.

7. Alevi-Bektaşî İnancında Yazılı Kaynaklar Sorunu

“Alevilik-Bektaşîlik nedir? Böyle bir inanç nasıl ortaya çıkmıştır?” gibi sorulara geleneksel Alevi-Bektaşî yazılı kaynaklarında cevap bulmak mümkündür. Aleviliğin yazılı kaynakları şöyle sınıflanabilir: 1. Elyazması eserler, 2. Basılı eserler, 3. İcazname veya Şecereler, 4. Mektup, tapu vb. diğer arşiv belgeleri (Yaman, 2012). Ancak günümüzde bu kaynakların çarpıtılarak değiştirildiği ya da farklı şekillerde tercüme edildiği bilinmektedir. Bazı Alevi-Bektaşîler bu kaynaklara kuşku bakmaktadırlar (Kutlu, 2019). Böyle bir durumda, Alevi-Bektaşî topluluklarında dini ve dünyevi problemler sözlü kültürden beslenerek çözülmeye çalışılmıştır (Coşkun, 2017). Hâlbuki Alevi-Bektaşî kültürüne ait yazılı kaynakların ortaya çıkarılması, kültürel zenginliğe, barış ve uzlaşmaya, toplumsal gelişmeye önemli katkı sağlayacaktır.

Geleneksel Alevi-Bektaşî inancının temel esasları yazılı kaynaklara göre yürütülmektedir. Bu kaynakların başında Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Hz. Muhammed'in sözleri ikinci kaynak olarak görülmektedir. Bu kaynakları, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ı, İmam Cafer Buyruğu ve velâyetname gibi kaynaklar izlemektedir. Buyruklar bir bakıma "Erenlerin Buyruğu" olarak kabul edilir ve her dedenin mutlaka okuması gereken yazılı kaynaklar içinde yer alır (Yaman, 2012). Faziletname, Saadete Ermişlerin Bahçesi, Kumru (Kenzül Musahip) gibi kaynaklar en çok okunan yazılı kaynaklar arasındadırlar. Alevi-Bektaşî klasikleri olarak bilinen İlmi Cavidan, Cabbar Kulu, Hüsniye (Yıldız, 2004) gibi kaynaklara yedi ulu ozan da eklenebilir.

Alevi-Bektaşî yazılı kaynaklarının yetersizliği doğru olsa bile, bu konuda hiç güvenilir yazılı kaynak olmadığını iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. İslam dininin temel yazılı kaynağı Kur'an-ı Kerim olup, Allah kelamı olduğu için güvenilirliğinden şüphe duyulmamaktadır. Ancak Kur'an'ın farklı tercüme ve tefsirlerinin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Alevi Bektaşîler Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirinde öte batını bir yorumunun olduğunu (tevil) düşünürler. Buna göre zahiri anlam Şeriat, batını anlam hakikattir (Öztürk, 2009).

Alevi-Bektaşî inancında yazılı kaynakların azlığı ve güvenilirliği bazen önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadar yazılı kaynakları görmezden gelip, Alevi-Bektaşî inancının köklerini İslam dini dışında arayan kişilere rastlanmaktadır (Çınar, 20123). Bu kişilerin görüşlerine göre, Alevilik eski Anadolu uygarlıklarının (Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük) ortaya çıkardığı bir inanç olup ayrı bir din olarak gösterilmektedir. Ancak bilinmelidir ki kaynağı kutsal bir kitaba dayanmayan, herhangi bir peygamberin tebliğ etmediği bir inancın meşruiyeti kabul edilemez.

Alevi Bektaşî yazılı kaynaklarının güvenilirliğine ilişkin A. Celâlettin Ulusoy'un 1986 yılında hazırlanmış olduğu "Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu" kitabı örnek gösterilebilir. Bu kitapta cem yürütülürken hangi hizmette hangi Kur'an ayetlerinin okunacağı belirtilmiştir. Bunların bazılarının Arapça okunuşlarına bile yer verilmiştir (Ulusoy, 1986). Ancak daha sonra Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişinleri tarafından hazırlanan erkânnamelerde bu ayetlerin bırakın Arapçasını Türkçesine bile rastlanmamaktadır. Yani adeta Alevi-Bektaşî inancının Kur'an-ı Kerim ile bağları koparılmaya çalışılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Alevi-Bektaşî toplumunun iç sorunlarının ele alındığı bu çalışmada, sorunların temel kaynağı, geleneksel Alevi Bektaşî inancına yönelik değerlerde meydana gelen bozulmalardır. Bunlar: ocak sistemine yönelik sorunlar, şehirleşmeyle ortaya çıkan sorunlar, dedelerin eğitim sorunu, kimlik sorunu, gençlerin cem evlerine gelmemeleri, örgütlenme ve cem evlerinin yasal statüsüne yönelik sorunlardır. Geleneksel Ocak sistemi kırsal kesimde kısmen uygulanırken şehirlerde uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Hacı Bektaş Veli dergahında görevli Çelebi evlatlarına saygı duyulmakla birlikte, dergahın ocaklar üzerinde denetim etkisi gittikçe zayıflamaktadır. Yani ocaklar hiyerarşisinin tepesinde kimin olacağı konusunda bir kargaşa yaşanmaktadır.

Şehirleşme beraberinde önemli sorunlar getirmiştir. Şehirlerde Alevi-Bektaşî inancını öğrenme ve yaşama konusunda bazı sıkıntılar bulunmaktadır. Bunların başında çocuklara ve gençlere Alevi-Bektaşî inancını öğretememe sıkıntısı gelmektedir. Yeterli sayıda cem evi olmaması da ikinci bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dernek ve vakıfların bünyesinde yer alan cem evlerinin Alevi-Bektaşî inancını siyasallaşması ve özünden uzaklaştırması da başka önemli bir sorun olarak görülmektedir. Kendi inancını yaşamayan Alevi-Bektaşîler ise asimilasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Alevi-Bektaşî inancında kimlik sıkıntısı da yine önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alevi-Bektaşî inancının günümüze kadar ulaşmasında inanç önderlerinin önemli bir katkısının olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ancak günümüzde gençlerin eğitim seviyesi artmış olmasına rağmen dedelik görevini yürüten ilkokul mezunu birçok dede bulunmaktadır. Bu dedeler

ahlaken yüksek bir derecede bulunmalarına rağmen pedagojik yönden yetersizdirler. Bilgi toplumunun gerisinde kalan bu dedelerin günün koşullarına göre eğitilmeleri kaçınılmaz görülmektedir. Diğer yandan bir babadan doğan erkek çocukların hepsi dedelik sıfatını taşımakta olup bunlar arasından bir seçim yapılması gerekmektedir. Bunun liyakatle nasıl yapılacağına bir açıklık getirilmelidir. En azından babanın bir tercih yapması ve en yetenekli olanı bu işe görevlendirmesi adeta bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel Alevi-Bektaşî erkânında bozulmalar başlamıştır. Nasıl gıdaların genleriyle oynanarak orijinal tohumlar yok ediliyorsa, benzer bir uygulama inançlar üzerinde yapılmaktadır. Yani Alevi-Bektaşî inancının genleriyle oynanmakta ve inancın geleneksel yapısında değişiklikler yapılmakta, bir bakıma modernleşme uğruna Alevilik yok edilmeye yüz tutmaktadır. Bireyler Alevi-Bektaşî erkânı ve yoluna uyma yerine yolu kendisine uydurmaya çalışmaktadırlar. Böylece son elli yıl gibi kısa bir süre içinde çok farklı bir Alevilik inancı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yapılan gözlemlerde ve bazı araştırmalarda gençlerin cem evlerine uğramadığı dile getirilmektedir. Bunun önemli bir nedeni aş-eş-iş sorunudur. Gençler iş bulmayı önelemekte ve ibadet etmeyi ikinci plana bırakmaktadırlar. Başka önemli bir nedeni ise, gençlerin Alevilik-Bektaşîlik inancından öte daha çok siyasi faaliyetlere ilgi duymalarıdır. Şehirlerde yaşayan gençlerin cem evlerinde ibadet etme yerine, hak arama yolunu tercih ettikleri bilinmektedir. Yani siyasi faaliyetler, dini inançlara göre gençlerin daha çok dikkatini çekmektedir. Yani inancın ibadet boyutunu fazla önemsememektedirler. Gençlerin okul yıllarında Şeriat kapısıyla ilgili bilgileri öğrendikleri ancak bunun ilerisindeki kapılara ilişkin bilgi verilmemesi veya bunların sapkın inançlar olarak nitelendirilmesi de gençlerin cem evlerine gelmemelerinde etkili olabilmektedir. Ceme katılan gençler dedeleri dinlediklerinde, inancın zahiri yönünden önce batını yönünü duyduklarında bunları bazen saçma veya hayal ürünü bulmaktadırlar.

Alevi kimliğinin tanınmaması, Alevi-Bektaşîleri farklı bir şekilde örgütlenmeye zorlamıştır. Şehirlerde daha çok dernek ve vakıflar şeklinde bir örgütlenme biçimi, Alevi-Bektaşî inancının farklı şekillerde yorumlanmasına yol açmıştır. Her dernek veya vakıf kendi inandığı şekilde Aleviliği yaşamaya çalışmakta, bu durum bölünmeleri beraberinde getirmektedir. Hatta bazen Alevi-Bektaşî inancına mensup kişilerin kendi içinde anlaşamadığı izlenimini vermektedir.

Alevi-Bektaşî inancıyla ilgili yazılı kaynaklarının yetersizliği bir başka sorun olarak görülmektedir. Diğer yandan bazı kaynakların çarpıtıldığı yönünde şüpheler bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Alevi Bektaşî topluluklarında dini ve dünyevi problemlerin bir kısmı sözlü kültürle çözümlenmeye çalışılmaktadır. Alevi Bektaşî toplumunda en çok okunan yazılı kaynaklar: Makâlât, İmam Cafer Buyruğu, Kumru, Saadete Ermişlerin Bahçesi, Faziletname, Cabbar Kulu, İlmi Cavidan olarak sıralanmaktadır. Kur'an-ı Kerim daha çok Türkçe olarak okunmaktadır.

Bu sonuçlara dayalı olarak bazı önerilerde bulunmak mümkündür. Alevi-Bektaşîlerin kendi iç sorunlarının iyi teşhis edilmesi daha sonra bunlara doğru çözümler bulunması önemlidir. Türkiye’de İslam inancı taşıyan insanların Alevi-Sünni olarak ayrıştırılması, Hacı Bektaş Veli’nin “Bir olalım, iri olalım, diri olalım” sloganına da aykırıdır. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti’ni idare edenlerin “inanç sorununa” mezhepler üstü olarak bakmaları önemlidir. Bu tür bölücü yaklaşımlara karşı birlik ve beraberlik anlayışı içinde olunmalıdır. Alevilik ve Bektaşîlik konusu okullarda doğru anlatılmalıdır. Gerektiğinde bu konuda Alevi-Bektaşî inancıyla ilgi çalışmaları bulunan akademisyenlerden yardım alınmalıdır.

Kaynakça

- Akseymen, İ. N. ve Yürükoğlu, R. (2014). *Okunacak en büyük kitap insandır. Tarihte Alevilik ve günümüzde Alevilik*. (8. Baskı), İstanbul: Alevi Yayınları.
- Aksüt, H. (2009). *Aleviler*. Ankara: Yurt Kitap Yayın, Araştırma İnceleme Dizisi.
- Aktaş, Ç. (2000). Toplumsal açıdan erenlerin ser çeşmesi: Hacı Bektaş Veli, Ankara: Gazi Üniversitesi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*,14, 199-231.
- Aktürk, H. (2018). *Alevi dedelerin itibarsızlaştırılması*, (Erişim tarihi: 18.01.2018). <http://www.yorungedergi.com/2018/03/alevi-dedelerin-itibarsizlastirilmasi/>.
- Alevi Kültür Enstitüsü (2013). *Alevi-Bektaşilerin sorunları ve çözümlerine ilişkin rapor*, https://www.alevibektasi.eu/images/stories/makale/20130813_alevibektasienstit%C3%BCs%C3%BCnraporu.pdf (Erişim tarihi: 18.01.2018).
- Atiker, E. (2005). Günümüz Aleviliğinin sorunları, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (11), 15–36.
- Aydın, E. (2013). *Kimlik mücadelesinde Alevilik*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Birge, J., K. (1991). *Bektaşilik tarihi*, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul: Ant Yayınları.
- Buyruk (1958). *İmam Cafer buyruğu*, (Der. Sefer Aytekin), Ankara: Emek Basım-Yayınevi.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe terimleri sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coşan, E. (1996). *Makâlât*, (Sadeleştiren Hüseyin Özbay), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.
- Coşkun, H. (2014). *Geleneksel Alevi sosyal örgütlenmesi, Sivas Kangal Türkmen Alevileri örneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Coşkun, H. (2017). Tokatlı Alevi dedelerinin Alevilik ve Bektaşilik anlayışına sosyolojik bir bakış, *Turkish Studies*, 12(35), 89-104., Doi: 10.7827/TurkishStudies.12685 (Yayın No: 3882915).
- Çamuroğlu, R. (1992). *Günümüzde Aleviliğin sorunları*, İstanbul: Ant Yayınları.
- Çinçin, K. (2016). Matematiksel soyut kavramlar ile somut kavramların bilgisi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, (13), 239–246.
- Demirci, O. (2019). *Alevi Bektaşî inancının şehirleşmeyle değişimi*, *TurkishStudies -Social Sciences*, 14 (4),1421-1433. DOI: 10.29228/TurkishStudies.22771.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.) (2011). *The sage handbook of qualitative research* (5th Ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- DTK (2018). *Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması*, (Erişim Tarihi: 23. 12. 2018) <http://www.atam.gov.tr/duyurular/tekke-zaviye-ve-turbelerin-kapatilmasi>.
- Erdener, Y. (2018). *Alevilik, Şamanizm ile İslam'ın yoğrulmasından doğan bir Anadolu sufizmi'dir*. <http://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/yildiray-erdener/alevilik-samanizm-ile-islam-in-yogrulmasindan-dogan-bir-anadolu-sufizmidir/1698/> (Erişim: 31.8.2020).
- Ersal, M. (2007). Alevî-Bektaşî inanç sisteminde hukuka örnek: Veli Baba Sultan Ocağı Ahitnâmesi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-26).
- Geçgin, E. (2019). Kimlik yönelimleri açısından Alevi gençlik. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1030-1075. DOI: 10.26466/opus.527939.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, “vilayet-nâme”*, İstanbul: İnkilâp ve Aka.

- Gül, İ. (2018). Alevi inanç önderlerinin hizmetkâr liderlik davranışları, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 38, 61–78.
- Gül, İ. (2017). Alevî-Bektaşî cemlerinde erkân ve süreklilik farklılığı (HerneCemevi Örneği), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82, 25–41.
- Gül, İ. (2017). Türkiye’de ve Almanya’da Alevilik yapılanmaları üzerine bir tartışma. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 13, 205–230.
- Güngör, Ö. (2014). Aleviliğin Caferilikle ilişkisinin sosyolojik içerik analizi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 71, 83-109.
- Kaygusuz, İsmail (2020). *Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli*, <http://www.ismailkaygusuz.com/index.php/makalelerim/arastirma-inceleme-makaleleri/476-476> Erişim tarihi: 30.08.2020.
- Kenanoğlu, A. (2016). *Türkiye’de Alevilik: sorun ve çözüm yolları; yedi talep, yedi öneri*, <https://tr.boell.org/tr/2016/04/12/turkiyede-alevilik-sorun-ve-cozum-yollari-yedi-talep-yedi-oneri> Erişim tarihi: 30.08.2020.
- Kirazlı, A. (2008). *Alevilik İslâm’ın özüdür*, İstanbul: Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.
- Kutlu, S. (2019). Alevi-Bektaşî yazılı (Arap harfli) kaynakların neşri ve ortaya çıkan sorunlar (Yeni). <http://www.sonmezkutlu.net/> (Erişim Tarihi: 4.01.2019).
- Kur’an Meali (2018). Kasas suresi, Hucurat suresi Fatıha suresi, Nahl suresi, Rad suresi, <http://www.kuranmeali.org>, Erişim tarihi: 20.12.2018.
- Nesefi, A. (1990). *Tasavvufta insan meselesi insan-ı kamil* (çev. Mehmet Kanar), İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Niyazi-i Mısri (20123). *Hakk ilmine bu âlem bir nüsha imiş ancak, Ol nüshada bu Âdem bir nokta imiş ancak*, <http://niyaziimisri.blogspot.com/> (Erişim tarihi: 20.12.2018).
- Ocak, A. Y. (2009). *Tarihsel Terminoloji (Bektaşîlik, Kızılbaşlık ve Alevilik)*, Geçmişten günümüze Alevi-Bektaşî kültürü, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Onat, H. (2020). *Alevilik-Bektaşîlik, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri ve diyanet*, <http://www.hasanonat.net/index.php/96-alevilik-bektasilik-din-kueltuerue-ahlak-bilgisi-ders-%20leri-ve-diyanet> (Erişim Tarihi: 30.08.2020).
- Özmen, F. A. (2011). Politik bir gençlik kuşağı: post 80 Alevi gençliği, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (1), 11-22.
- Öztürk, M. (2009). Aleviliğin/Alevilerin Kur’an tasavvuru, *Dem Dergi*, 6, 10-15.
- Resmi Gazete (1925). *Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun*, Kanun No: 677, Yayın T.: 13/12/1925, 243.
- Safa, A. (2006). Dinde iç-dış ilişkisi: zahir ve bâtin, *Semer kand Aylık Dergi*, 85, <https://ilimcephesi.com/dinde-ic-dis-iliskisi-zahir-ve-batin/> Erişim: 23.12.2018.
- Sambur, B. (2009). Özgürlük ve insan hakları açısından Alevilik problemi, *Liberal Düşünce*, 14 (55), 93-108.
- Şener, C. (1994). *Alevilik üstüne ne dediler*. Ant Yayınları.
- Şişman, B. ve Şahin, M. (2019). Alevi-Bektaşî kültürünün Türk halk inanışları ve uygulamalarına yansımaları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 92, 43-65.
- TBMM (2011). Bazı Avrupa ülkelerinde din ve devlet ilişkisi, *Rapor*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi.

- Temren, B. (1996). Anadolu'ya hoşgörü tohumları eken Hacı Bektaş-i Veli, *ERDEM, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Türklerde Hoşgörü Özel Sayı-III. Türk Tarih Kurumu, 8 (24), 762-766.
- Tol, U (2016). *Kentsel Alevilik ve Alevi gençlerin kimlik arayışları*, İstanbul: PODEM Yayınları.
- TUİK (2018). *İşsizlik rakamları açıklandı* (15 Ekim 2018), Erişim: 23.12.2018. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/issizlik-rakamlari-aciklandi-15-ekim-2018>.
- Türkdoğan, O. (2005), Alevi-Bektaşî/erde statü ve rol dağılımı, *Türk Yurdu*25, (210),8-19.
- Ulusoy, S. ve Ulusoy V. H. (2016). *Erkânlar Seti*, (2. Basım), İstanbul: Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vakfı, Serçeşme Yayınları.
- Ulusoy, A. C. (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, (2. Baskı). Hacıbektaş.
- Ünver, M. (1990). Nesimi ve vahdet-i vücud. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, 39, 537-552.
- Vaktidolu, A. A. A. (1996). *Cabbar kulu*, (3. Basım). İstanbul: Anadolu Matbaa.
- Verde, A. (2019). *Müminlerin efendisi imam-ı Ali (Kitab-ı Ayn), İmamet/Hilafet/Gadir Hum*, İstanbul: Hak Kitabevi Yılmaz Basım.
- Yaman, M. (1998). *Makalat Hacı Bektaş Veli*, İstanbul: Ayyıldız Yayınları.
- Yaman, M. (2013). *Buyruk Alevi inanç-ibadet ve ahlak ilkeleri*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- Yaman, A. (2004). *Alevilikte dedelik ve ocaklar: dedelik kurumu ekseninde değişim sürecinde Alevilik*. İstanbul: Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları.
- Yaman, A. (2012). *Alevilik ve kızılbaşlık tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.
- Yeşilkandil (2015). *Alevi Bektaşî geleneğinde "dede, baba"*, (Erişim tarihi: 20.12.2018). <https://yesilkandil.wordpress.com/2015/03/25/alevi-bektasi-geleneginde-dede-baba/>.
- Yıkılmış, M. S. (2014). *Hacı Bektaş Veli'nin evlatları "yol"un mürşitleri: ulusoy ailesi*, (1. Baskı), 2042 Araştırma-İnceleme Dizisi 338.İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, H. (2004). Anadolu Aleviliğinin yazılı kaynaklarına bir bakış, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 30, 323-359.
- Yıldız, H. (2018). *Alevilik-Bektaşîlik araştırmalarında yöntem sorunu*, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) bildiriler kitabı (697-710 sayfalar) içinde, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Zelyurt, R. (2015). *Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Ali'nin Sırrı*, Ankara: Kripto Basım Yayın Dağıtım Ltd, Şti.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Maârif Salnâmelerine Göre Halep İdadisinde Eğitim (1898-1904)*

Education in Aleppo High School According to the Yearbooks (1898-1904)

Arş. Gör. Büşra ELÇİÇEĞİ¹, Prof. Dr. Ali YILMAZ²

Öz

Eğitim sisteminin niteliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak için öncelikle tarihimizi, sonra Türk eğitim sistemimizin yapısını çok iyi bilmek mecburiyetindeyiz. Halep, Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletler içinde üç yüzyıllık sürecin verilebildiği tek şehirdir. Bu nedenle İstanbul ve Kahire'den sonra dönemin üçüncü büyük ili kabul edilen Halep'in merkez sancağı araştırılmıştır. Maârif Salnâmeleri'ndeki bilgiler doğrultusunda bu çalışmada, Halep Mektep İdadisi'nde gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetleri incelenmiştir. Araştırma nitel desende tasarlanmış olup doküman incelemesi tekniği kullanılarak betimsel analiz yapılmıştır. Bu amaçla H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli salnâmeler incelenip Halep Sancağı'ndaki mevcut idadi, bu okuldaki idareciler, öğretmenler, okutulan dersler, öğrenci ve hademe sayıları ele alınmıştır. Ayrıca Halep'te bulunan medreseler, buldukları yerler, medreselerde görevli müderrisler, öğrenci sayısı, medresenin kurucusu, kütüphaneler, kuruluş tarihleri, kitap adetleri, kütüphanelerin kurucuları hakkında bilgi verilmiştir. Halep'te basın yayın faaliyetlerinin sürdürüldüğü matbaa ve gazetelerin bulunduğu mevkiler, sahip oldukları imtiyazlar ve hangi lisanlarda eser neşrettikleri hakkında bilgiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, idadi, kütüphane, medrese, basın-yayın

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In order to increase quality of education system, we have to know our history and then structure of our Turkish education system very well. Aleppo is the only city within the provinces of Ottoman Empire that three-century process could yield. For this reason, central province of Aleppo, which is considered the third largest city after Istanbul and Cairo, was examined. In this study, educational and teaching activities carried out in Aleppo High School were examined in line with information in education yearbook. The study was designed in a qualitative design and descriptive analysis was performed using document analysis technics. For this purpose, yearbooks dated A.D.1316-1321 / C.E.1898-1904 were examined and current administration in sanjak of Aleppo, administrators in these schools, teachers, lessons taught, number of students and janitors were researched. In addition, information was given about madrasahs in Aleppo, their places, mudarris in madrasahs, number of students, founder of madrasah, libraries, dates of establishment, number of books and founders of libraries. Information about positions where printing presses and newspapers in Aleppo, privileges they have and languages in which they are published were conferred.

Keywords: Education, high school, library, madrasah, press

Paper Type: Research

* Bu çalışma 07.11.2019-09.07.2019 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi bünyesinde düzenlenen 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, belcicegi@gmail.com.

²Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, ayilmaz@marmara.edu.tr.

Giriş

Suriye'nin kuzeyinde bir vilâyet merkezi olan Halep, Fırat ile Asi nehirleri arasında geniş bir ova üzerinde kurulmuş olup büyük bir kısmı sûrlarla çevrili, 9 kapısı, 155 cami, 164 mescidi, 23 medrese, 90 ilkokulu bulunan önemli bir yerleşim yeridir. Batısında Adana vilâyeti ve Akdeniz, güneyinde Trablusşam vilâyeti, güneybatısında Beyrût ve Suriye vilâyetleri, güneydoğusunda Zûr Sancağı, doğuda Musul, Rakka ve Bağdat, kuzeyinde Maraş, Antep, Elazığ ve Sivas vilâyetleri, kuzeydoğusunda Diyarbakır bulunmaktadır (Çakar, 2003; Çakar, 2006; Kılıç, 2016; Sami, 1306).

Halep şehri, XVII. asırda, Payas, İskenderun, Lazkiye, Trablusşam limanları ve Süveyde iskelesi ile Akdeniz'e, Anadolu ve Basra'ya açılma imkânı bulmuştur (Çakar, 2006; Göyünç, 1975; Heyd, 2000; Sedillot, 2005). Canlı bir ticaret güzergâhı olan Bağdat- Âna- Hit- Halep ve İpek yoluna ev sahipliği yapan şehir Fırat nehri ile Akdeniz'e eşit mesafede olması nedeniyle bu yolları birbirine bağlayan tek karayolu olma özelliği taşımaktadır (İnalçık, 2008; Masters, 2003; Oğuzoğlu, 2009; Sauvaget, 1967). Ayrıca demiryolu ile İstanbul ve Medine'ye bağlanmaktadır (Kılıç, 2016). Halep'in coğrafi konumundan dolayı Avrupalı milletlerin bölgeye ilgisi artmış ve başta İtalyanlar (Venedik) olmak üzere Fransa, İngiltere ve Hollanda şehirde konsolosluk açmıştır. İngiliz ve diğer yabancı tüccarların yerleşik düzen kurduğu tek iç bölge kentidir (Karakoç, 2013; Masters, 2003; Sauvaget, 1967).

Halep eyaleti, yaşama kabiliyeti, verimli tarım alanları, zeytin ve dut ağaçlarına sahip olması nedeniyle bölgenin ünlü sabun ve ipek kumaş ihracatçısı olmuştur. Bölgede yaşayan halk kervan ticaretinin devamlılığı için yük hayvanı temini ve rehberlik faaliyetleri ile hizmet sektörünün öncüsü konumundadır. Çöl ile kent arasında kurulan ilişki Halep'in savunmaya uygun konumu ile dengelenmiştir (Halaçoğlu, 1997; Masters, 2003; Öztürk, 1997). Halep hakkında Sauvaget, Avrupalı gezginlerin coşkulu beğenilerinin asla abartılı olmadığını söylerken; D'Arvieux ise Halep'in Konstantinopolis ve Kahire'den sonra imparatorluğun en büyük, en güzel ve en temiz kenti olduğunu belirtmiştir (Raymond, 1995).

Halep, böyle bir coğrafi konuma sahip olması hasebiyle tarih boyunca çeşitli uygarlıkların güç gösterisine sahne olmuş ve bu durum kentin farklı milletlerin egemenliği altına girmesine neden olmuştur. Tarih sahnesinde ilk kez M.Ö. 20. asırda görülen Halep, bir köy iken coğrafi konumu sayesinde çevresindeki yerleşim yerlerine hâkim olarak büyük bir yerleşim yerine dönüşmüştür (Sauvaget, 1967). Adı ilk olarak M.Ö. 3000 bin yıllarında Akad tabletlerinde geçen, dünyanın ilk yerleşim bölgelerinden biri olan Halep, M.Ö. 19. yüzyılda Hitit egemenliğinde görülmektedir (Yazıcı, 1997). Bölge sırasıyla Yamhad krallığı, Mitanni, Hurri, Mısır, Arami, Asur, İran ve Selevikler hâkimiyetine girmiştir. Halep, Romalılar döneminde kalesi ve kutsal yerleriyle Akrapolise dönüşmüştür. Bizans devrinde, çok sayıda kilisenin yer aldığı Hristiyanlık merkezi olmuştur. Kent günümüzde başpiskoposluk ve Mârûnî piskoposluğudur. Hz. Ömer döneminde İslam ordusu tarafından feth olunmuştur (Çakar, 2006; Lammens, 1970; Yazıcı, 1997). İslamiyet döneminde şehir Emeviler, Tolunoğulları ve Abbasilerin egemenliğinde yönetilmiştir (Brocekelman, 1992; Çakar, 2006; Merçil, 1997). Daha sonra bölgeye Karmatiler, İhşidler, Arap Beni Tağlib kabilesinden olan Seyfü'd-Devle hâkim olmuştur (Ethem, 1927; Merçil, 1997; Sauvaget, 1967). Seyfü'd-Devle, Halep'i Hamdâniler'in başşehri yapmış (H.333/M.944) ve bu tarihten itibaren şehir bölge tarihinde önemli bir misyona sahip olmuştur. Seyfü'd-Devle'nin vefatı sonrasında elli yıl boyunca Halep'te Bizans saldırıları, Bedevi yağmaları ve Fatimilerin mücadeleleri sonucunda istikrar sağlanamamıştır. Bedevi kabilelerin 1022'de Suriye'yi aralarında taksim etmeleri sonucunda Halep, Beni Kilab kabilesinden Salih b. Mirdas'ın hâkimiyetine girmiştir (Brocekelman, 1992; Ethem, 1927; Işıltan, 1966; Ostrogorsky, 1986; Yazıcı, 1997).

Sultan Alparslan Mısır seferi sırasında şehri Selçuklulara bağlamıştır. Halep en parlak dönemini Selâhaddin Eyyûbi'nin oğlu, Melik Gazi döneminde yaşamıştır (Çakar, 2006; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997). Orta çağda, Halep'in geleceğinin üst seviyelere ulaştığı devir Eyyubiler

dönemi olmuştur. Halep şehri, 1207, 1225, 1229 ve 1254 senelerinde gerçekleştirilen ticaret anlaşmaları sayesinde daimî ticaret merkezi açma hakkı elde eden Venedikliler ile yapılan ticaret sonucu zenginleşmiştir (Heyd, 2000; Sauvaget, 1967). Hülâgu 1260 yılında, altı gün şehri yağmalayarak katliam yapmıştır (Grausset, 1980; Yazıcı, 1997). Ayn-Calut savaşında Moğollar yenilerek Memlûklü egemenliği Suriye’de sağlanmıştır (Köprülü, 1961; Yazıcı, 1997). Memlukler tarafından Suriye altı idari bölgeye ayrılmış ve bu bölgelerden biri Halep olmuştur (Lammens, 1970). Merc-i Dâbık savaşında Memlûkler mağlup edilerek bölge Osmanlı egemenliğine girmiştir (Çakar, 2006; Tansel, 1969; Uzunçarşılı, 1975). Yavuz Sultan Selim Halep’lilerin isteği üzerine şehrin yağmalanmasına izin vermemiştir (Tansel, 1969). Osmanlı hâkimiyetinde önce Şam beylerbeyliğine bağlı sancak konumuna dönüştürülen Halep Şam valisi Canberdi el-Gazali’nin ayaklanma çıkarmasının ardından M.1549’da İstanbul’a bağlı müstakil bir beylerbeyliğine dönüştürülmüştür. Şam ve Halep’e Türkçe konuşan valiler atanarak tımar sistemi kurulmuştur (Çakar, 2003; Masters, 2003). Şehir M.1897-1898 yıllarında yapılan düzenlemeler ile Halep vilâyeti, merkezi Halep olmak üzere Maraş ve Urfa dâhil üç sancak ve onlara tabii 23 kaza, 64 nahiye ve 4.541 köyden meydana gelmiştir (Bayraktar, 2004; Cevdet Paşa, 1991; Düvenci, 2013). Kent en parlak dönemini Osmanlı Devleti döneminde 15.-18. Yüzyıllar arasında yaşamıştır (Sauvaget, 1967). I. Dünya Savaşı öncesinde diğer bölgelerde olduğu gibi Halep’te Arapçı faaliyetler görülmemiş ve Halepli gençler Osmanlı ordusuna katılarak devlete olan bağlılıklarını göstermişlerdir. Osmanlı Devleti 1918 yılında fiilen yıkıldığında Hıristiyan ve Yahudi halk Fransız mandası yanlısı bir tutum sergilerken bir kısmı Faysal’ın Arap Krallığı’ndan yana olmuştur. Müslümanlar ise Mustafa Kemal öncülüğünde kurtuluşu arzu etmişlerdir. Halep’in 1920 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine İbrahim Hannanu liderliğinde direniş başlarken Halepliler sessiz kalarak Fransız mandasında kentin eyalet başkenti olmasına rıza göstermişlerdir (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 2007; Masters, 2003). Halep günümüzde Suriye’nin 14 idari bölgesinden birini oluşturmaktadır (Çakar, 2006; Umar, 2003; Umar, 2004).

Halep’te etnik yapı olarak İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik dinine mensup olan kişiler, Avrupalılar, Yakubi Hıristiyanlar, Maruniler, Rumlar, İranlı Ermenilerin yanında Kuzey Afrikalı, Hindistanlı ve Buharalı tüccarlar bir arada yaşamıştır. Farklı milletlerin yaşaması Arapça, Türkçe, Ermenice, İspanyolca ve Farsça’nın konuşulduğu dil çeşitliliğine neden olmuştur. Halep’in nüfusu, 16. yüzyıl sonlarında merkez sancak olarak (Nefs-i Şehir) 30 bini, eyalet olarak ise nüfusu 200 bini aşmıştır. Şehrin 17. yüzyıla gelindiğinde nüfusu 120 bine ulaşarak İstanbul ve Kahire’den sonra en büyük üçüncü şehir merkezi olmuştur (Masters, 2003; Öztürk, 1997). Bu yüzyıl sonunda mahalle sayısı ise 72’dir (Raymond, 1995). 1885 tarihli salnâmede yer alan bilgiler doğrultusunda kentte; 72.155 Müslüman, 21.051 Hıristiyan, 7.790 Yahudi ve 153 Ecnebi olmak üzere toplam 101.149 insan ikamet etmiştir (SVH, 1303, s.158). Halep Vilâyeti’nde 1890’larda 110 mahalle olup toplam 106.313 insan yaşamıştır. Nüfus Nezareti verileri doğrultusunda 1896-1897 yılında Halep merkez sancağının nüfusu 100 bine, eyalet geneli 816.057 kişiye ulaşmıştır (SVH, H.1314, s.157, 181).

Halep’in toplumsal hayatında erkeğin yanında kadınında rol aldığı görülmektedir. XVIII. yüzyıla ait bazı kayıtlarda Halep’in, eski valisi Kara Mustafa Paşa’nın kızı Abide Hanım’ın babasının kurduğu vakfın hanını yönettiği; avarız defterlerinde 136 kadının hane reisi olarak kaydedildiği görülmektedir (Masters, 2003; Öztürk, 1997; SVH, H. 1312, s.121). Ayrıca kentin, basınla erken tanışarak Osmanlı Devleti’nin Arapça ilk basımevine sahip oluşu (1706) coğrafyadaki diğer şehirlerden kültürel ayrıcalığıdır (Masters, 2003; Raymond, 1995). Yönetimin zayıfladığı devirlerde Halep eyaletinde bazı ayaklanmalar ve iç huzursuzluklar görülmesine rağmen bu olaylar etnik veya dini temelli farklılıklardan kaynaklanmamıştır (Tutar, 2010). Halep Müslümanlarının, Avrupalı ziyaretçilere ve Gayrimüslim halka hoşgörü ile muamele ettiklerine örnek olarak, Fransız Constantine Volney’in şu yorumu verilebilir: “Türk ya da Hıristiyan olsun kentin halkı, layık oldukları üzere, tüm Türkiye’nin en uygar unsurları olarak takdir edilmektedir. Bundan dolayı Avrupalı tüccarlar böylesi özgürlüğü ve saygılı yaklaşımı hiçbir yerde görmemiştir” (Masters, 2003, s.52). Türk eğitim tarihi çalışmaları geçmiş ile günümüz arasında

bağ kurmamızı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Gerçekleştirilen literatür taramasında Osmanlı Devleti döneminde mevcut vilâyetler arasından genel olarak Türkiye sınırları içerisinde yer alan bölgelerin çalışıldığı gözlenmiştir. Bu çalışmalar içerisinde de eğitim tarihi alanına yönelik çalışmaların ihmal edildiği saptanmıştır.

Türkçeye Tanzimat devrinden sonra giren salnâmeler; bir yıllık süreç boyunca yaşanan olayları ve değişiklikleri göstermek için hazırlanan eserlerdir. Kelime köken olarak Farsça “sene” manasına gelen “sal” ile mektup, kitap manasında kullanılan “name” sözcüklerinin birleşimi ile oluşturulmuştur. Bu kelime günümüzde “yıllık” kelimesine karşılık gelmekte olup Osmanlı salnâmeleri, içeriğinde devletin ve vilâyetlerin tarihi, coğrafyası, nüfusu, idari, askeri, hukuki teşkilatları, ekonomik durumu ve eğitim yapısı hakkında bilgiler yer almaktadır (Pakalın, 1983 s.105-106, Palalı, 2010, s.1-14). Maârif Nezareti tarafından çıkarılan salnâmelerde, nezâretin tarihçesi, nazırları, memurları, ülkedeki medreseler, müderrisler, Müslüman, Gayrimüslim ve ecnebi okullarının isimleri, öğrenci sayıları, kuruluş ve ruhsat tarihleri, kütüphaneler, kitap sayıları, kurucularının adlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle eğitim tarihi ile ilgili çalışmalarda kaynak eser niteliğindedir. II. Abdülhamit döneminde Maârif Nezareti, M.1894-1895 yılından itibaren, ilk defa ülke genelinde eğitim istatistikleri; M.1898-1904 yılları arasında da Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye adıyla eğitim-öğretim yıllıkları yayınlanmıştır. Mevcut belgeler, ülke genelindeki eğitim durumunu istatistiksel olarak ve toplu biçimde gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Akyüz, 2019). “Maârif Salnâmelerine göre Halep İdadisinde Eğitim (1898-1904)” konusunun araştırılmasında salnâmelerde konuya ilişkin kıymetli bilgilerin olması etkili olmuştur. Halep mektep idadisindeki, öğretici kadro, öğrenci sayıları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Halep’te bulunan matbaa ve gazeteler hakkında elde edilen bulgular sunulmuştur.

1. Yöntem

Araştırma nitel araştırma desenine uygun olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinde bu yöntemin belirli durumları yorumsamacı yaklaşım ile araştırmaya olanak vermesi etkili olmuştur (Büyüköztürk vd, 2012).

1.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacı doğrultusunda verilerin toplanmasında doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında yazılı bilgi içeren her türlü kaynağın analiz edilerek çözümlenmesine dayalı bir tekniktir (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Çalışmanın veri kaynağını H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmeleri oluşturmaktadır. İSAM aracılığı ile ulaşılan Maarif Salnâmelerinin, Osmanlıca Türkçesinden günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Halep Sancağı’ndaki mevcut idadi, bu okuldaki idareciler, öğretmenler, okutulan dersler, öğrenci ve hademe sayıları ele alınmıştır. Ayrıca Halep’te basın yayın faaliyetlerinin sürdürüldüğü matbaa ve gazetelerin bulunduğu mevkiler, sahip oldukları imtiyazlar ve hangi lisanlarda eser neşrettikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra konu ile ilgili kitap, makale, tez ve müfredattan yararlanılmıştır. Bu amaçla Marmara Üniversitesi ve İSAM kütüphane katalogları, veri tabanları, Google Akademik, Ulusal Tez Merkezi’nden faydalanılmıştır.

1.1.1. Veri Analizi

Bu çalışmanın verilerine erişimde doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, dokümanlara ulaşma, dokümanların orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma olmak üzere beş aşamadan meydana gelmektedir. Buna göre; araştırmanın ilk aşamasında İSAM’dan elde edilen salnâmelerin Türkiye Türkçesindeki tercümesi yapılmıştır. Marmara ve İSAM kütüphanesi, veri tabanları, ulusal tez merkezi, Google akademiden ulaşılan eser, tez ve makaleler okunmuştur. İkinci aşamada dokümanların orijinalliği teyit edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü aşamada, dokümanların anlaşılması için belgeler belirli bir sistem içinde birbirleriyle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir (Şimşek ve Yıldırım, 2011).

Verilerin analizi betimsel analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiştir (Büyüköztürk, 2012). Betimsel analiz gözlem, görüşme, doküman vb. veri toplama araçlarından elde edilen bilgilerin analiz edilmesine dayanmaktadır. Ayrıca incelenen konu hakkında yararlanılan kaynaklardan doğrudan alıntı yapılmasına olanak verir (Ekiz, 2013).

1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma erişilen beş Maârif Salnâmesi ile sınırlı tutulmuştur.

Halep Mektep İdadi'sindeki idareciler, öğretici kadro, okutulan dersler, öğrenci-hademe sayıları, basın-yayın faaliyetleri ile sınırlıdır.

Araştırma kaynakçada belirtilen kitap, tez, makale ve salnâmeler ile sınırlıdır.

2. Bulgular

2.1. Osmanlı Devleti'nde İdadi Okulları

Arapça, hazırlamak, geliştirmek anlamında "idad" kökünden türeyen idadi sözcüğü hazırlama yeri demektir. 1869 yılından önce çoğu okulun hazırlama sınıfı idadi olarak adlandırılmıştır. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilk kez başlı başına orta öğretimin kademesi olarak değerlendirilmiştir. Böylece idadi kavramı eski anlamını yitirerek yeni bir mahiyet kazanmıştır. Bu nizamname ile idadi okulları ile ilgili hususlar şu şekilde belirtilmiştir: 1) Rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve Gayrimüslim çocukların beraber eğitim aldığı yer idadi okullarıdır. 2) Buldukları yerin önem derecesine göre seçilen ve nüfusu 1.000 haneden fazla olan kasabalarda idadi okulu açılacaktır. 3) Bu okulların masrafları vilâyet maârif idaresi sandığından temin edilecektir. 4) Her idadide muavinlerle beraber 6 öğretmen olacaktır. 5) Bu okulların yıllık ödeneği, personel masrafları dâhil 80.000 kuruş olacaktır. 6) Öğretim süresi 3 yıl olup şu derslerin eğitimi yapılacaktır: Türkçe kitâbet ve inşa, Fransızca, Kavâinin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i servet-i milel, Coğrafya, Tarih-i umumî, İlm-i Mevâlid, Cebir, hesap ve defter tutma, Hendese ve İlm-i mesâha, Hikmet-i tabiiye, Kimya ve Resim. 4 yıl süren rüşdiye eğitiminden sonra 3 yıl eğitim veren okullar idadilerdir. Nizamname'de bu okullar rüşdiyelerin üstünde, sultanilerin altında kabul edilir (Baltacı, 2002, Öztürk, 2000). Okulların yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları Vilâyet Maârif Sandığından karşılanacaktı. Bu okullarda muavinlerle birlikte 6 öğretmen bulunacaktı (Ergin, 1977; Hayta, 1995; Koçer, 1991; Kodaman, 1980).

Taşrada bulunan idadiler öğretim sürelerine göre beş ve yedi yıl olarak ikiye tasnif edilmiştir. İdadilerin iki türü de rüşdiye sınıflarını içermekteydi. Yedi yıllık leyli idadilere ücretli ve ücretsiz öğrenci kaydı yapılmaktadır. İdadiler 1869 nizamnamesine göre yönetilmiştir. 1892 tarihinde, talimatname hazırlanmış ve müdürlerin, muavinlerin, mubassırların görevleri, öğrenciler ile ilgili konular bir karara bağlanmıştır. H.1321/M.1904 numaralı Maârif Salnâmesi verileri doğrultusunda; taşrada 1896'da 54 idadi 7.644 öğrenci, 1901'de 68 idadide 11.445 öğrenci, 1906'da 93 idadi ve imparatorluk genelinde 109 idadi bulunmaktadır. 1909 tarihinde idadilerde 20.000 dolaylarında öğrenci öğrenim görmüştür (Ergin, 1977; Hayta, 1995; Kodaman, 1980).

2.2. Halep Mekteb-i İdadisi

Halep'te 1885 tarihinde idadi açılmasına karar verilerek yapımına başlanmıştır. Halep Vilâyeti'nde 1898-1904 yılları arasında bir adet idadi düzeyinde okul bulunmaktadır. Bu okul, Osman Paşa Vakfı arsasının Maârif tarafından kiralanması üzerine inşa edilmiştir. İnşa edilen idadinin M. 1888 yılında 1.200 kuruş olarak belirlenen kira bedeli 1905'ten sonra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sebeplerden dolayı ödenememiştir. Halep mütesellimi olan Osman Paşa, 1730 yılında vezaret rütbesinin verilmesiyle Trablusşam, Sivas, Şam ve Halep'te (1737) valilik yapmıştır. Fakat dönemin koşullarınca yerine vekil gönderme uygulaması ile Halep'e hiç gitmemiştir (Yaslıçimen, 2018). İdadiler, Fransız okullarının mimarî usulüne göre yapılmıştır (Kodaman, 1980). Said Paşa'nın hazırlattığı planlara göre, idadilerin içinde 7 derslik, laboratuvar,

kiler, hamam bulunmaktadır. Halep Mektep İdadîsinin, başlangıçta üç katlı yapılması plânlanmışsa da ekonomik ve siyasi sıkıntılar nedeniyle 2 katlı olarak inşa edilmesine karar verilmiştir. Plana göre 300 talebenin eğitim alabileceği, hamam, mutfak ve çamaşırhane gibi ihtiyaçlara cevap verebilecek düzeyde yapılması tasarlanmıştır. Halep Mekteb-i İdadîsinin gündüzlü eğitim vermesi kararlaştırılmış, fakat idadi M.1892 yılında yatılıya çevrilmiştir. İdadî öğretici kadrosu, araç-gereçlerinin tamamlandığı ilk etapta 70 öğrenci ile eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Açılış yılı ihtilafli olsa da M.1890'da açılıp eğitim faaliyetlerine M.1892'de başladığı düşünülmektedir. İdadînin adı ilk kez M.1892 vilâyet salnâmesinde geçmiş olup M.1893 yılında programına ilişkin bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre, M.1893'te 55 öğrencisi bulunan idadide görevli hocalar ve sorumlu oldukları dersler şu şekildedir: Müdür, Tarih-i Umumî ve Tıbbiye Muallimi: Abdi Bey, İmam ve Mübassır: Şeyh Mehmet Ferit Efendi, Arabî Muallimi: Abdullah Efendi, Resim Muallimi: Hayri Bey (Yüzbaşı), Farişî Muallimi: Naci Efendi, Mübassır: Osman Efendi, Lisan-i Osmanî Muallimi: Ahmet Hamdi Efendi, Hendese, Fransızca ve Hesap Muallimi: Liyan Efendi. Ayrıca idadînin içerisinde gerekli malzemelerin temin edilmesi için bir eczane açılmış ancak eczacı başının maaşı ödenemediği için kapatılmıştır. Aynı şekilde bakkal dükkânının açıldığı ve bir süre sonra kirası karşılanamadığı için kapatılmak durumunda kalmıştır (Yaslıçimen, 2018).

Maârif ve Vilâyet Sâlnâmelerine göre 1898 yılında Halep'in eyalet bünyesinde mevcut 6 memuriyeti ve idarecileri şu şekildedir: Maârif Müdürü: Hüsnü Zeki Bey, Maârif Muhasebe Memuru: Ali Rıza Efendi, Maârif Kâtibi: Necib Efendi, Matbuat-ı Ecnebiye Muayene Memuru: Fettah Efendi, Maârif Muhasebe Memuru: Refiki Şakir Efendi ve Maârif Sandık Emni: Ahmed Rıza Efendi. Maârif Sâlnâmesinde 1899 yılındaki Maârif Kâtipliği isim değişikliğine gidilerek İdare Kâtipliği'ne dönüşmüştür. Maârif İdaresinin 1900 yılında Müdürlüğüne Mahmud Celaleddin Bey, Matbuat-ı Ecnebiye Muayene Memurluğuna Habip Raşid Efendi ve Sandık Emniğine Necip Efendi getirilmiştir. 1904³'te ise Mahmud Celaleddin Beyin 6 Nisan 1896 tarihinde Maârif Müdürü olduğu görülmektedir (Görür, 2016). 1898-1904 yılları arasında Halep Mekteb-i İdadisi'nin öğretici kadrosu ve okutulan dersler ile ilgili bilgiler Tablo 1'de verildiği gibidir.

Tablo 1. H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmesi'nde Halep mektep idadisinde okutulan dersler ve öğretici kadrosu

Yıllar	H.1316-1317/ M.1898-1899	H.1318/ M.1900	H.1319/ M.1901	H.1321/ M.1904	Rütbe	Tarih
Memuriyet						
Müdür	Hüsnü Hazım Efendi	Hüsnü Hazım Efendi	Mehmed Faik Beğ	Mehmet Faik Efendi	-	-
Muavin-i Evvel	Mehmed Rifat Efendi	Nabi Beğ	Şerif Efendi	Şerif Efendi	-	-
Muavin Sani	İzzet Beğ	İzzet Beğ	Mehmet Haşim Efendi	Mehmet Haşim Efendi	-	-
Muavin Salis	Haşim Efendi	Haşim Efendi	Musa El Kazım Efendi	Musa El Kazım Efendi	-	-
Katip	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Emin Efendi	-	-
Anbar ve depo Memuru	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	-	-

³ H.1321/M.1904 olan tarih yazar tarafından 1907 olarak belirtilmiştir.

İmam	Şeyh Ferid Efendi	Şeyh Ferid Efendi	Şeyh Ferid Efendi	Şeyh Ferid Efendi	-	-
Tabib	Agust Efendi	Agust Efendi	İsmail Şükrü Beğ	İsmail Efendi	Binbaş 1	-
Kitabet Resmîye Muallimi	-	-	Mahmud Celaleddin Beğ	Mahmud Celaleddin Beğ	Avlı Saniye	22 Şevval 1313/ 6 Nisan 1896
Kitabet Resmîye ve Cebir ve Kavanin ve Türkçe Muallimi	Hasan Hazım Efendi	Hasan Hazım Efendi	Hasan Hazım Efendi	Hasan Hazım Efendi	-	-
Cebir, Servet, Kavaniye, Edebiyat, Fransızca Muallimi	-	-	Mehmed Faik Efendi	-	-	-
Fransızca Muallimi	İzzet Beğ	İzzet Beğ	İzzet Beğ	İzzet Beğ	Selase (3)	29 Şaban 1314/ 2 Şubat 1897
Arabi ve Türkçe ve Ulum-i diniye Muallimi	İsmetullah Efendi	İsmetullah Efendi	İsmetullah Efendi	İsmetullah Efendi	Musul e-i sahn (2)	2 Receb 1302/ 17 Nisan 1885
Fransızca Muallimi	Antuvan Efendi	Antuvan Efendi	Antuvan Efendi	Antuvan Efendi	Rabia (4)	-
Kimya, Hikmet, Hıfzül sıhha Kozmoğrafya ve Mevalid Muallimi	-	-	Şükrü Efendi	-	-	-
Müsellesat ve Kozmoğrafya ve Mevalid ve Kimya ve Makine ve Malumat Nafia ve Hıfzül sıhha Muallimi	Mehmed Rıfat Efendi	Sabi Beğ	Abdurrahman Rahmi Efendi	-	-	-
Edebiyat ve Ahlak ve Hikmet ve Usul Defteri Muallimi	İzzet Beğ	İzzet Beğ	İzzet Beğ	İzzet Beğ	-	-
Tarih ve Coğrafya Muallimi	Haşim Efendi	Haşim Efendi	Haşim Efendi	Haşim Efendi	Müder ris	-
Arabi Muallimi	Abdi Efendi	Abdi Efendi	Abdi Efendi	Abdi Efendi	-	-
Akaid ve Fıkıh ve Farisi ve Türkçe Muallimi	Musa el-Kazım Efendi	Musa el-Kazım Efendi	Musa el-Kazım Efendi	Musa el-Kazım Efendi	-	-
Türkçe Usul Defteri, Hesab Muallimi	-	-	Şükrü Efendi	-	-	-
İnşa ve Kitabet ve Hesap ve Hendese Muallimi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	-	-

Hüsnuhat Muallimi	HasanTahsin Efendi	Hasan Tahsin Efendi	Hasan Tahsin Efendi	Hasan Tahsin Efendi	-	-
Ermenice Muallimi	Haçadur Efendi	Haçadur Efendi	Haçadur Efendi	Haçadur Efendi	-	-
Resim Muallimi	Fethullah Efendi	Fethullah Efendi	Fethullah Efendi	Fethullah Efendi	-	-
Mubassır ⁴	-	Emir Vasfi Efendi	Emir Vasfi Efendi	Habib Efendi	-	-
Mübayaa Memuru ⁵	-	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	-	-	-
Mevalid ilm-i Servet ve Fransızca, Ahlak, Hendese Muallimi ⁶	-	-	-	Faik Efendi	-	-
Mekanik, Kozmografya, Kimya, Hikmet, Müsellesat ve Hendese Muallimi	-	-	-	Şerif Efendi	-	-
Coğrafya, Tarih ve Cebir Muallimi	-	-	-	Mehmed Haşim Efendi	-	-
Ziraat dersleri ve ameliyat ziraiye Muallimi	-	-	-	Hamdi Efendi	-	-
Hesap ilmi, Coğrafya, İlm-i Eşya, Malumatı Ziraiyye ve Kavanin Muallimi	-	-	-	Yervunt Efendi	-	-
İlmi servetin ziraate tatbiki ziraat makineleri ve nebatat-ı ziraiye Muallimi	-	-	-	Şakib Efendi	-	-
Hikmet kimyanın tatbiki hayvanat ziraiye ve Hıfz'ı-Sıhha-ı Hayvanat ve Fen Muallimi	-	-	-	Kemal Efendi	-	-
Coğrafya zirai ve zirai usul defteri Muallimi	-	-	-	Nasuh Efendi	-	-
Mevalid-i Salis Muallimi	-	-	-	Abdullah Efendi	-	-
Hendese Zirai Muallimi	-	-	-	Cevdet Efendi	-	-
Ziraat Kesimi Mübaşiri	-	-	-	İbrahim Efendi	-	-

Kaynak: SNMU, 1316, s.1009-1010; 1317, s.1008-1009; 1318, s.1250-1251;1319, s.528-529; 1321, s.455-456

Tablo 1'de görüldüğü üzere idadi ders çeşitliliği ve öğretici kadrosu, eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesi açısından her türlü imkâna sahiptir. Müdür ve derecesine göre 3 adet müdür yardımcısı bulunmaktadır. Bu lisenin müfredatına bakıldığında; Türkçe'nin yanı sıra Fransızca, Arapça ve Ermenice dillerinin öğretildiğini görülmektedir. Devlete ait tüm eğitim kurumlarında Ermenice dersi Haçadur Efendi adındaki hocalar tarafından verilmektedir. Bu isim Ermeniler tarafından sıklıkla ad veya soyad olarak kullanılmakta ve genel olarak Haço diye

⁴ Mubassır ilk kez H.1318/M.1900 tarihli Maârif Salnâmesinde görülmektedir.

⁵ Mübaaya memuru ilk kez H.1319/M.1901'de neşredilen Maârif Salnâmesinde geçmektedir.

⁶ Buradan itibaren verilen dersler H.1321/M.1904 yılındaki salnâme kayıtlarında bulunmaktadır.

kısaltılmaktadır. Ermeniler yerine Haçolar da denilmektedir. Zaman zaman Haço kullanımı Gâvurlar'a dönüşmüş, Kürtler tarafından da Filla olarak adlandırılmışlardır (Margosyan, 2017).

İdadinin H.1316-1318/ M.1898-1900 yılları arasında müdürü Hasan Hazım Efendi iken H.1319-1321/M.1901-1904'te bu göreve Mehmet Faik Efendi getirilmiştir. Müdürlük vazifesinde bulunan Hasan Hazım Efendi'nin, kitabet, resmiye, cebir, kavanin, Türkçe derslerine; Mehmet Faik Efendi'nin H.1316-1319/M.1898-1901'de cebir, servet, kavaniye, edebiyat, Fransızca derslerine, H.1321/M.1904'te mevalid, ilm-i servet, Fransızca, ahlak, hendese derslerine girdiği görülür. Muavin-i evvel ise H.1316-1317/M.1898-1899'da Mehmed Rıfat Efendi, H.1318/M.1900'de Nabi Bey, H.1319-1321/M.1901-1904'te Şerif Efendi; muavin-i sani H.1316-1318/M.1898-1900'de İzzet Bey, H.1319-1321/M.1901-1904'te Mehmet Haşim Efendi'dir. Mehmet Rıfat, H.1316-1317/M.1898-1899'da Müsellesat, kozmoğrafya, mevalid, kimya, makine, malumat-ı nafia ve hıfzulsıhha derslerine girerek daha sonraki yıllarda bu derslere sırasıyla Sabi Bey ve Abdurrahman Rahmi Efendi girmiştir. Şerif Efendi mekanik, kozmoğrafya, kimya, hikmet, müsellesat, hendese derslerinde muallimlik yapmıştır. H.1321/M.1904'te coğrafya, tarih ve cebir derslerine Haşim Efendi girmiştir. Muavin-i Salis H.1316-1318/M.1898-1900 yıllarında Haşim Efendi, H.1319-1321/M.1901-1904'te Musa el Kazım Efendi'dir. Muavin-i Sani görevi olan Haşim Efendi'nin bir yıl sonra muavin-i salis vazifesinde üstlendiğini görülmektedir. Akaid, fıkıh, Farsça ve Türkçe derslerine giren Musa el-Kazım Efendi H.1319-1321/M.1901-1904 tarihlerinde okulun idareci kadrosunda da yer almaktadır. Haşim Efendi, tarih ve coğrafya derslerini vermiştir.

H.1316-1319/M.1898-1901 yıllarında kâtip vazifesinde Ahmed Şükrü Efendi, H.1321/M.1904'te Emin Efendi vardır. Ahmet Efendi H.1316-1321/M.1898-1903 yıllarında inşa, kitabet, hesap, hendese derslerine, H.1319/M.1901'de Türkçe usul defteri ve hesap derslerinin öğreticisidir. H.1319/M.1901 yılında aynı zamanda kimya, hikmet, hıfzulsıhha, kozmoğrafya, mevalid derslerine de girmiştir. H.1316-1321/M. 1898-1903 zaman aralığında ambar ve depo memuru Hüseyin Avni Efendi, imam Şeyh Ferid Efendi, Arabi muallimi Abdi Efendi, Edebiyat, ahlak, hikmet ve usul defteri muallimi İzzet Bey, Fransızca muallimleri Antuvan ve İzzet Efendi, Arabi, Türkçe, Ulum-i diniye muallimi İsmetullah Efendi, hüsnühat muallimi Hasan Hazım Efendi, resim muallimi Fethullah Efendi'dir. Fransızca öğretmeni İzzet Beye 29 Şaban 1314 (2 Şubat 1897)'de selase (3) rütbesi, Antuvan Efendiye rabia (4) rütbesi, Arapça ve Türkçe öğretmeni İsmetullah Efendiye 2 Receb 1302/17 Nisan 1885'te Musule-i sahn (2) rütbesi verilmiştir. H.1316-1318/M.1898-1900 yıllarında tabib olan Agust (Oğust) Efendi'nin rütbesi binbaşı olup, bu vazifeyi H.1319-1321/M.1901-1904 yıllarında İsmail Şükrü Bey ifa etmiştir. H.1319-1321/M.1901-1904 yıllarında kitabet resmiye dersine Mahmud Celaledin Bey girmiştir. Mahmud Beyin 22 Şevval 1313/Nisan 1896 tarihinde verilmiş olan avlı saniye rütbesi bulunmaktadır. H.1318-1319/M.1900-1901 tarihlerinde idadide Mubassır görevinde Emir Vasfi Efendi, 1903'te Habib Efendi; mübayaa memuru vazifesinde ise Mustafa Efendi vardır. 1904'te hesap ilmi, coğrafya, ilm-i eşya, malumatı ziraîyye ve kavanin muallimi ise Yervunt Efendi'dir.

H.1321/M.1904 yılına gelindiğinde daha önceki senelerde programda bulunmayan, ziraat, ziraat makineleri, nebatat, hayvanat, ziraat mübaşiri, kimyanın tatbiki gibi uygulamaya ve meslek eğitimine yönelik derslere yer verilmiştir.

5. sınıftan itibaren verilen Malumat-ı Fenniye dersi genel itibariyle ziraat, hayvancılık, iletişim araçları, bitkiler gibi konuları içermektedir. 3. yıldan itibaren verilen Hıfz'ı-Sıhha dersinde ise hava ve sağlığa etki eden unsurlar, bitkisel ve hayvansal gıdalar, bulaşıcı hastalıklar, sağlıkta dikkat edilmesi gereken faktörler hakkında bilgi verilmektedir. 3-4 ve 5. sınıfta yer alan Coğrafya dersini içeren İlm-i Eşya dersinde yer kürenin katmanları, hava, su, ateş ve insan bedenine dair konular, dokuma ürünleri, bitki tohumları, sanayi ve ziraata dair bilgiler, meslekler ve sanayi hakkında kademeli bir eğitim verilir.

6. sınıfta Edebiyat ve Kitabet-i Resmiye bazen Edebiyat ve Ahlâk olarak verilen derste öğrencilere üslup, söz sanatları, günlük ve resmi yazışmaların ayrımı ve yazımda dikkat edilmesi

gereken kurallar belirtilmekte, Ahlâk dersinde insan ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken kurallar öğretilmektedir. Bu derste yazışma, dilekçe rapor örnekleri verilmekte 7. sınıfta Osmanlı edebiyat tarihi hakkında bilgi verilir 8. sınıfta edebi makaleler yazdırılmaktadır. Bu eğitimin kademeli olarak sarmal bir program çerçevesinde özelden genele, yakından uzağa ilkesi temel alınarak öğretildiğinin göstergesidir. Bu derslerde kısa ahlak hikâyeleri okunarak öğrencilerin yaşama dönük çıkarımlar yapması sağlanmıştır. 7. sınıf programında yer alan Kavanin dersi çocuklara mahkemeler, görevleri ve kimlerden oluştuğu hakkında bilgi vermesi bakımından hak ve sorumluluklarını bilen etkin yurttaş yetiştirmeye hizmet eden bir derstir. 7. sınıfta verilen İlm-i Servet dersinde, iktisadın tanımı, çeşitleri, sınıflandırılması, üretim vasıtaları gibi başlıca konular ele alınmakta öğrencilere alım-satım, ithalat-ihracat, tüketim konularında bilgi verilmektedir. 7. sınıfta verilmeye başlanan İlm-i Mevalid dersinde, canlı-cansız varlıkların sınıflandırılmaları, hayvanlar ile bitkiler arasındaki farklar, bitkilerin yapısı, çoğalması, madenler ve jeolojik kayaçlar, dünyanın jeolojik yapısı, sıcaklık merkezi gibi konular anlatılmaktadır (Turan ve Ulusoy, 2010; Yaşlıçimen, 2018).

Öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirme açısından Malumat-ı fenniye, Kitabet, Türkçe, Edebiyat, Hüsnühat dersleri önemlidir. Malumat-ı Nafia ile öğrencilere gündelik hayatlarında yararlı olacak bilim ve teknik ile ilgili bilgiler verilir. Hüsnühat dersi ile öğrencilere güzel yazı yazma, okuduğunu iyi anlama, aynı zamanda dinleme becerilerinin gelişmesi sağlanır.

Tablo 2. H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmelerine göre Halep mektep idadisinin öğrenci ve hademe sayısı

	Yekûn (Toplam)		Nevari (Gündüzlü)		Leyli (Geceli)				Ha de me
	Gayri müslim	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Ücretsiz		Ücretli		
					G.müslim	Müslim	G.müslim	Müslim	
1313-1314 (1316) ⁷	7	114	6	59	-	19	-	36	-
1314-1315 (1317)	8	107	7	63	1	18	-	26	9
1315-1316 (1318)	11	141	10	98	1	20	-	23	8
1316-1317 (1319)	11	197	10	140	1	21	-	36	8
1318-1319 (1321)	11	233	10	181	1	16	-	36	9

Kaynak: SNMU, 1316, s.1009-1010; 1317, s.1008-1009; 1318, s.1250-1251; 1319, s.528-529; 1321, s.455-456

H.1316/M.1898 tarihli Maârif Salnâmesi verileri ışığında devlete ait Halep Mektep İdadisin'de 1313-1314 sene tedrisimi zarfında 114 Müslim öğrenci öğrenim görmekteyken gündüzlü 6, geceli (yatılı) 1 olmak üzere toplam 7 Gayrimüslim öğrenci eğitim görmüştür (SNMU, 1316, s.1009). H.1317/M.1899 tarihli Maârif Salnâmesi verilerine göre, 1314-1315 öğretim yılında Halep Mektep İdadisinde 107 Müslim öğrenci kayıtlı iken yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1, gündüz eğitim gören 7 toplam 8 Gayrimüslim öğrenci bulunmaktadır (SNMU, 1317, s.1109). 1315-1316 ders yılında ise Halep Mektep İdadisine devam eden 141 Müslim öğrenci varken, gündüzlü 10, yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1 olmak üzere toplam 11 Gayrimüslim öğrenci vardır (SNMU, 1318, s.1251). H.1316-1317/M.1898-1899 senesinde ise 197 Müslim

⁷ H.1316/M.1898 numaralı Maârif Salnâmesi olup 1313-1314 eğitim-öğretim yılının verilerini vermesinin nedeni Osmanlı salnâmeleri içeriği açısından yayımlandığı tarihten bir yıl öncesine ait devletin ve vilâyetlerin tarihi, coğrafyası, nüfusu, idari, askeri, hukuki teşkilatları ve ekonomik durumu, eğitim yapısı hakkında bilgi ihtiva eden vesikalardır (Pakalın, 1983; Palalı, 2010).

öğrenci mevcutken, gündüzlü 10, yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1 olmak üzere toplam 11 Gayrimüslim mevcuttur (SNMU, 1319, s.529). H.1318-1319/M.1900-1901 yılında 233 Müslim öğrenci öğrenim görmekte iken gündüzlü 10, yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1 olmak üzere toplam 11 Gayrimüslim eğitim faaliyetlerinden yararlanmıştır (SNMU, 1321, s.456-457). İdadî de H.1318-1319/M.1900-1901 yıllarında 8, H.1317/M.1899 ve H.1321/M.1904 yıllarında 9 hademe görev yapmıştır. İlk salnâme olan 1898'da hademe sayısı belirtilmemiştir. Osmanlılık fikrini aşılacak için Maârif-i Umumiye Nizamnamesi doğrultusunda her ne kadar eğitim kurumlarına önemli bir misyon yüklenerek idadilerde Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin bir arada okuması kararlaştırılsa da Gayrimüslimler için azınlık ve yabancı okulların varlığı, devletin bu politikasına sıcak bakmamalarına neden olmuştur.

2.3. Medreseler

Medreseler Türklerin yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte İslam dünyasında ortaya çıkan eğitim kurumlarıdır. Medreselerde ilköğretim üstü eğitim verilmiştir. Genellikle tek katlı, bir avlu etrafında dershane ve öğrenci odalarından oluşan bu kurumların faaliyetlerini sürdürmesinde çevresinde bulunan vakıf kütüphaneleri önemli rol oynamıştır (Sami, 1998; İpşirli, 2003). Gazneliler ile başlayan bu kurumlar Selçuklu döneminde gelişerek Nizamiye medreseleri kendinden sonraki dönemlerde inşa edilen medreselere model olmuştur. Selçuklu medreselerinin takipçisi konumunda olan Osmanlı medreseleri Fatih ve Kanuni döneminde yaptırılan Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreseleri olarak ikiye ayrılmıştır (Uzunçarşılı, 2014). Halep merkez kazasında yer alan medreseler tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo 3. H.1317-1321/M.1899-1904 Halep'te bulunan medreseler hakkında bilgiler

Medresenin İsmi	Bulunduğu Mevki	Müdürris	Öğrenci Sayısı			Medresenin Kurucusu
			1317-1899	1318/1319 1900/1903	1321-1904	
Osmaniye Medresesi	Karkara Mahalisi	Şeyh Hüseyin ve Selim ve Mehmed Efendiler	168	172	180	Osman Paşa
Karnahiye Medresesi	Karakara Mahalisi	Mehmed Cizmani ve Şeyh Beşir Paşa	35	30	40	Na'malum
İsmailiye Medresesi	Karakara Mahalisi	Şeyh Abdi Efendi	30	22	25	İsmail Paşa
Seyfiye Medresesi	Karakara Mahalisi	Şeyh Mehmed Nesani	01 ⁸	11	15	Seyyafzade İbrahim Ağa
Şabaniye Medresesi	Karakara Mahalisi	Şeyh Mehmed Zerne ve Şeyh Vediti Efendiler	80	83	85	Said Paşa
Mansuriye Medresesi	Karakara Mahalisi	Şeyh Mehmed Nesani ve Şeyh Ahmed Sadık Efendiler	-	-	5	Şeyh Mehmed Mansure
Asruniye Medresesi	Karakara Mahalisi	Kura-izade Rüşdi Efendi	13	13	10	Şeyh Hüsameddin Efendi
Bahaiye	Suyukta Hanım Mahali	Şeyh Emir Martini ve Şeyh Ahmedzade Efendiler	16	18	20	Bahaeddin Efendi
Cehar tekye	Suyukta Hanım Mahali	Şeyh Abdurrahman Efendi	4	6	8	Şeyh Esad Efendi
Ahmediye	Culum-ı Kübra Mahali	Şeyh Hüseyin ve Ahmed ve Mehmed ve Ahmed Efendiler	22	20	21	Tahzade Ahmed Efendi

⁸ Bu sayı 10 da olabilir. Katip salnâme kayıtları tutarken yanlış yazmış olma ihtimali vardır. Çünkü 1 öğrencisi olsa başına sıfır rakamı koyması gerekmezdi.

Hulviye	Ceb Esadah Mahali	Şeyh Mehmed Efendi	28	24	25	Şeyh Mustafa Efendi
Caferiye	Ceb Esadah Mahali	Şeyh Hüseyin Efendi	6	8	10	Eşref Efendi
Hacı Musa	Suykate Ali Mahali	Şeyh Ahmed Efendi Rızaz	8	15	12	Ahmed Ata Efendi
Seyidiye	Beyaza Mahali	Ahmed ve Mehmed ve Abdülkerim Efendiler ile Sairleri	20	8	9	Emeviyeden Sultan Abdülmelik
Eşrefiye	Suyukta Hanım Mahali	Şeyh Abdi Efendi	15	7	10	Ebul Hasan
Muytab Ahmed Paşa	Suyukta Hanım Mahali	Şeyh Ahmed Efendi Rızaz	2	10	12	Mehmed Paşa
Cami Kebir	Suyukta Hanım Mahali	Şeyh Abdi Efendi Maafi	1	220	200	Hüsrev Paşa
Cami Kebir ben-i aşli Medresesi	Suyukta Hanım Mahali	Müderriis yoktur	-	10	12	Şehabettin Efendi
Adliye Medresesi	Sefahe Mahali	Osman Efendi	7	3	-	Ali Elnacar Efendi
Hüsreviye Medresesi	Sefahe Mahali	Fahreddin Efendi	4	2	4	Na'malum
Sultaniye Medresesi	Sefahe Mahali	Osman Paşa	4	-	4	Sonkarlı Efendi

Kaynak: SNMU 1317, s.1114-1115; 1318, s.1258-1259; 1319, s.540-541; 1321, s.462

Tablo 3 incelendiğinde Halep merkez sancağında Osmaniye, Karnahiye, İsmailiye, Seyfiye, Şabaniye, Mansuriye, Asruniye, Bahaiye, Cehar tekye, Ahmediye, Hulviye, Caferiye, Hacı Musa, Seyidiye, Eşrefiye, Muytab Ahmed Paşa, Cami Kebir, Cami Kebir ben-i aşli, Adliye, Sultaniye ve Hüsreviye Medresesi olmak üzere toplam 21 medrese bulunmaktadır. Medreseler ağırlıklı olarak Karakara, Sefahe ve Suyukta Hanım mevkilerinde olmakla birlikte Beyaza, Ceb Esedah, Culum-i Kübra mevkilerinde inşa edilmiştir. Karnahiye ve Hüsreviye medreselerinin kurucuları belirtilmemiştir. Seyidiye medresesinin kurucusunun Emeviye'den Sultan Abdülmelik olduğu ifade edilmiştir. 1899 yılında 1 öğrencisi olan Camii Kebir ben-i aşli medresesinin o yıl müderriisi olmadığı bilgisi mevcuttur. 1899-1903 yılları arasında Mansuriye medresesinin, 1899 yılında Camii Kebir ben-i işla medresesinin, 1904 yılında Adliye medresesinin, 1900-1903 yılları arasında Sultaniye medresesinin öğrencisi bulunmamaktadır. Osmaniye medresesinde 1899 yılında 168; 1900-1903 yılları arasında 172; 1904 yılında 180 öğrenci öğrenim görmüştür. 1899 yılında bir öğrencisi olan Camii Kebir medresesinin 1900-1903 yılları arasında 220; 1904 yılında 200 öğrencisi mevcut olarak en fazla öğrencisi olan medrese olmuştur. En az öğrenciye sahip medreseler ise Mansuriye, Cehar tekye, Sultaniye, Hüsreviye, Adliye, Camii Kebir ben-i işla, Eşrefiye, Muytab Ahmed Paşa medreseleridir. 4 müderriis ile en fazla müderriise sahip medrese ise Ahmediye medresesidir.

Tablo 4. H.1317-1321/M.1899-1904 yılları arasında müderrisi ve kurucusu değişen medreseler

Medresenin İsmi	H.1317/ M.1899 Müderrisi	H.1318-1321/ M.1900-1904 Müderrisi	H.1317/ M.1899 Kurucusu	H.1318-1321/ M.1900-1904 Kurucusu
Caferiye	Şeyh Hüseyin Efendi	Şeyh Hüseyin Efendi	Eşref Efendi	Evkaf Hümayun
Hacı Musa	Şeyh Ahmed Efendi Rızaz	Abdülkadir ve Haşim Efendiler	Ahmed Ata Efendi	Hacı Musa Efendi
Seydiye	Ahmed ve Mehmed ve Abdülkerim Efendiler ile Sairleri	Şeyh Mehmed Rızaz ve Şeyh Cizmani Efendiler	Emeviye'den Sultan Abdülmelik	Meçhul
Eşrefiye	Şeyh Abdi Efendi	Müderrisi olmayıp medresede talebe zikir okurlar	Ebul Hasan	Eşref Efendi
Muytab Ahmed Paşa	Şeyh Ahmed Efendi Rızaz	Şeyh Ahmed Efendi Rızaz	Mehmed Paşa	Ahmed Ata Efendi
Cami Kebir	Şeyh Abdi Efendi Maafi	Ahmed ve Mehmed ve Abdülkerim Efendiler ile Saire	Hüsrev Paşa	Emeviye'den Sultan Abdülmelik
Cami Kebir ben-i aşli Medresesi	Müderris yoktur	Şeyh Abdi Efendi	Şehabettin Efendi	Ebul Hasan
Adliye Medresesi	Osman Efendi	Şeyh Ahmed Efendi	Ali Elnacar Efendi	Mehmed Paşa
Hüsreviye Medresesi	Fahredden Efendi	Şeyh Abdi Efendi	Na'malum	Hüsrev Paşa

Kaynak: SNMU 1317, s.1114-1115; 1318, s.1258-1259; 1319, s.540-541; 1321, s.462

Tablo 4 incelendiğinde Hacı Musa, Seydiye, Eşrefiye, Muytab Ahmed Paşa, Cami Kebir, Cami Kebir ben-i aşli, Adliye ve Hüsreviye medreselerinin 1899 yılı ile 1900-1904 yılları arasındaki müderris ve kurucusu isimleri değişiklik göstermektedir. Caferiye medresesinin müderrisi yıllara göre değişiklik göstermemiş olup sadece 1899 yılında kurucusu Eşref Efendi iken 1900-1904 arası Evkaf Hümayun olarak zikredilmiştir. 1899 yılında Seydiye medresesinin kurucusunun Emeviye'den Sultan Abdülmelik olduğu ifade edilirken 1900-1904 yılları arasında meçhul olarak zikredilmiştir. Aynı şekilde Hüsreviye medresesinin 1899'da kurucusu Na'malum (belirsiz) iken 1900-1904 arasında Hüsrev Paşa olduğu belirtilmektedir. Camii Kebir medresesinin 1899'da kurucusu Hüsrev Paşa olarak geçerken 1900-1904 arasında kurucusunun Emeviye'den Sultan Abdülmelik olduğu ifade edilmiştir. Müderris isimlerinin değişiklik göstermesinin vefat, atama, tayin gibi nedenlerle olası olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın medreselerin kurucu isimlerinin yıllara göre değişiklik göstermesi ise istisnai bir durumdur. İlk sene meçhul olarak zikredilip daha sonraki yıllarda medresenin kurucu isimlerinin zikredilmesini yapılan araştırmalar neticesinde kurucusunun kim olduğunun öğrenildiği ile açıklanabilir. 1899'da kurucu ismi belirtilirken sonraki yıllarda meçhul olduğu bilgisi olan medreselerde kurucunun yerine vasi bırakmadan vefat etmesi sonucu belirsizlik olduğu yorumu yapılabilir. Buna göre 1899 ve 1900-1904 yılları arasında isimlerin farklılık göstermesi ise asıl kurucunun vefat edip yerine vasi yoluyla veyahut medrese ile alakadar olan başka birinin olmasından kaynaklandığı söylenilebilir.

2.4. Kütüphaneler

Osmanlı klasik dönem eğitim-öğretim kurumları arasında önemli bir yeri bulunan kütüphaneler çoğunlukla özel araştırmalar yapılması amacıyla kurulan vakıf eserlerdir. Kütüphanelerde eğitim-öğretim faaliyetlerinden sorumlu olan kişilere Hafız-ı kütüp denilmekle

birlikte bu kişilerin liyakâtli insanlardan seçilmesine ehemmiyet verilmiştir (Baltacı, 2002; Krenkow, 1993). Halep merkez kazasında bulunan kütüphaneler şunlardır:

Tablo 5. H.1316-1321/M.1898-1904 Halep'te bulunan kütüphaneler hakkında bilgiler

Kütüphanenin Adı	Bulunduğu Mevki	Kurucusu	Kitap adet	Kuruluş Tarihi
Ahmediye	Culum-i Kübra	Tahzade Ahmed Efendi	1.467	1165
Camii Kebir	Suyukta Hanım	Hacı Mahmud Efendi	807	1305
Mevleviye	Babülcenin	Meçhuldur	228	Meçhul
Bahaiye	Suykate Ali	Bahaeddin Efendi	70	1262
Osmaniye	Karakara	Osman Paşa	1.242	1142
Karnahiye	Karakara	Meçhul	21	Meçhul
İsmailiye	Karakara	İsmail Paşa	51	1255
Vakfiye ⁹	Şuur-i Kadimde	Şeyh Yemeni	120	1300
Şeyh Abdurrahman	Darbiyede	Şeyh Abdurrahman Efendi	50	1303
Nakibiye	Nakib Camii Şerifi	Hacı Sadık Efendi	800	1280
Aşağı Suriyeli	Nuraldin	Kör Hasan Ağa	350	Meçhul
Mevlevihane	Tekye	Mevlevi Seyid Hamid Subuhi Efendi	244	1314
Şihabiye	Şihabiye	Hacı Bekir Şahab	77	Meçhul
Kayalızade	Kayalı	Kayalızade	350	Kadimdir
Martinizade	Martini	Martinizade	350	Kadimdir
Müftü Efendi	Fetvahanede	Ayaşzade	600	Kadimdir
Ke(a)ndizade	Ke(a)ndizade	Yusuf Efendi	1.200	Kadimdir

Kaynak: SNMU 1316, s.1018-1019; 1317, s. 1132-1133; 1318, s. 1280-1281; 1319, s. 548-49; 1321, s.478

Halep merkez sancağında Ahmediye, Camii Kebir, Mevleviye, Bahaiye, Osmaniye, Karnahiye, İsmailiye, Vakfiye, Şeyh Abdurrahman, Nakibiye, Aşağı Suriyeli, Mevlevihane, Şihabiye, Kayalızade, Martinizade, Müftü Efendi ve Ke(a)ndizade olmak üzere toplam 16 kütüphane bulunmaktadır. Osmaniye, Karnahiye, İsmailiye kütüphaneleri Karakara; Kayalı, Martini, Kendizade kütüphaneleri isimleri ile aynı adı taşıyan mevkilerde yer almakta olup kurucularının isimleri de aynıdır. Mevleviye ve Karnahiye kütüphanelerinin kurucuları ise meçhul olarak belirtilmiştir. Mevleviye, Karnahiye, Aşağı Suriyeli, Şihabiye kütüphanelerinin kuruluş tarihleri belli olmamakla birlikte Kayalızade, Martinizade, Müftü Efendi ve Ke(a)ndizade kütüphanelerinin kuruluşunun eskilere dayandığı bilgisi mevcuttur. İlk kurulan kütüphane 1142 ile Osmaniye olup diğer kütüphaneler sırasıyla Ahmediye 1165; İsmailiye 1255; Bahaiye 1262; Nakibiye 1280; Vakfiye 1300; Şeyh Abdurrahman 1303; Camii Kebir 1305'te açılmıştır. Faaliyete en son geçen kütüphane ise 1314 yılı ile Mevlevihane kütüphanesidir. En fazla kitap bulunan kütüphaneler Ahmediye (1.467); Osmaniye (1.242); Kendizade (1.200); Camii Kebir (807); Nakibiye (800) iken en az kitap bulunan kütüphaneler ise Karnahiye (21); Şey Abdurrahman (50); İsmailiye (51); Bahaiye (70); Şihabiye (77)'dir. Aşağı Suriyeli, Kayalızade ve Martinizade kütüphanelerinde ise 350 kitap bulunmaktadır. 16 kütüphane bünyesinde toplam 8.027 kitap mevcuttur.

2.5. Gazete ve Matbaalar

Halep'te Arapça ve Türkçe yayın yapan "Ferat" adında bir adet gazete, biri devlete ait Vilâyet, diğer ikisi Marûni ve Davudiye matbaası olmak üzere 3 adet matbaa bulunmaktadır (SNMU, 1316, s. 1020; 1317, s. 1124-1125; 1318, s. 1272-1273).

⁹ Vakfiye kütüphanesinden itibaren bulunan kütüphaneler H.1317/M.1899 tarihli Maârif Salnâmesi ve sonraki salnâmelerde yer almaktadır.

Tablo 6. Maârif salnâmelerine göre Halep Sancağı'nda bulunan matbaalar

Matbaanın İsmi	Bulunduğu Mevki	Sahip İmtiyazı	Nüa	Hangi lisanlarda eser tabî ettikleri	Kuruluş Tarihi
Vilâyet Matbaası	Hükümet Konağında	Resmi	Taş ve Harufat (Resim basılamaz)	Türkçe ve Arapça	H.1284/M.1867-1868
Maruni Matbaası	Salibe Mahallesinde	Haceneum ibn-i İlyas Hekim Efendi	Taş ve Harufat (Resim basılamaz)	Türkçe	H.1246/M.1830-1831
Davudiye Matbaası	Bahsita Mahallesinde	Haham Şabani	Taş ve Harufat (Resim basılamaz)	İbranice	H.1311/M.1893-1894

Kaynak: SNMU, 1316, s.1020-1021; 1317, s.1124-1125; 1318, s.1272-1273; 1319, s.548-549; 1321, s.469

Tablo'da yer alan bilgilere göre Hükümet konağı mevkisinde bulunan Vilâyet matbaası H.1284/M.1867-68 yılında faaliyete başlamış olup Türkçe ve Arapça dillerinde eser neşretmiştir. İlyas Hekim adına imtiyazı bulunan Maruni matbaası H.1246/M.1830-31'de Salibe mahallesinde kurulmuş olup Türkçe eser vermiştir. Bahsita'da H.1311/M.1893-94'te açılan Davudiye matbaasının imtiyaz sahibi Haham Şaban Efendi'dir ve İbranice dilinde yayın yapmışlardır. Tüm matbaalar taş ve harufat türünde basım yapmış olmakla beraber resim basmaları yasaklanmıştır.

Tartışma

Alan yazın incelendiğinde Halep'in eğitim tarihi ile ilgili sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bunların içinden Görür (2016)'ün Halep'teki eğitim-öğretim kurumları ile ilgili yayınlamış olduğu makalede 1898-1907 yılları arasında idadîde okutulan dersler, idareciler ve öğretici kadrosuna bakıldığında tek bir tablo yaptığı ve tüm yıllarda aynı derslere aynı hocaların girdiği, idarecilerin değişmediği yargısı çıkmaktadır. Fakat 1898-1904 yıllarını kapsayan bu çalışmada durumun böyle olmadığı yıllara göre hocaların değiştiği, bazı derslerin eklenip, bazılarının başka derslerle birleştirildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca H.1321/M.1904 yılına ait salnâmede ziraat, hayvanat ve nebatat ile ilgili derslerin hiçbirine çalışmada yer verilmemiştir. Matbaaların resim basma imtiyazı olmadığı bilgisine de değinilmemiştir. Makale de "1907 Maârif Salnâmesi" diye bir ibare bulunmakta olup son Maârif Salnâmesi gerçekten H.1325/M.1907-1908 yılına ait olmakla beraber bu ve H.1320/M.1903 tarihli salnâmelere günümüzde ulaşılammıştır. Araştırmacı tarafından H.1321/M.1904 tarihi yanlış çevrilerek 1907 olarak ele alınmıştır. 1904'ten sonra eğitim hakkındaki bilgilere vilâyet salnâmelerinden ulaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlıca'dan Türkçeye yapılan çevirilerde (Hasan=Hüsnü, Fethullah=Fettah, Rifat= Refet, Haçadur=Haçador, İsmetullah=İsmetah, Abdi=Abdah, Harufat=Hurufat gibi) yanlış çeviriler mevcuttur. Yashçimen (2018)'in yazdığı Halep Mekteb-i İdadisi (1898-1918) adlı tezde ise H.1321/M.1904'te okutulan bazı derslerin tam adı verilmemiş olup Ziraat mübaşiri dersine hiç yer verilmediği de görülmektedir. Bu bağlamda 1900-1901'de Mubassır görevinde bulunan Emir Vasfi Efendi'nin adının Ömer Vasfi; 1904'te ise bu vazife için görevli olan Habib Efendi'nin İbrahim olarak okunduğu dikkat çekmektedir. Bu okumanın Ömer olarak yapılabilmesi için vav harfinin olması gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Halep Sancağı'nda bir adet idadi, Ferat gazetesi ve resmi, Maruni, Davudiye olmak üzere üç adet matbaa mevcuttur. Resmi matbaa ve gazete Arapça-Türkçe, Marûni matbaası Türkçe, Davudiye matbaası İbranice dilinde eser neşretmiş olup matbaaların hepsinin taş ve harufat basımına izni vardır. Fakat resim basılması yasaktır. Bu durum bölgenin hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Marûni matbaası İlyas Hekim, Davudiye matbaası Haham Şaban adına

imtiyaza sahiptir. İdadide Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice ve Fransızca dil eğitimi verilmektedir. Halep Mektep İdadisin'de 1898'de 114 Müslim, 7 Gayrimüslim; 1899'da 107 Müslim, 8 Gayrimüslim; 1900'de 141 Müslim, 11 Gayrimüslim; 1901'de 197 Müslim, 11 Gayrimüslim; 1904'te 233 Müslim, 11 Gayrimüslim öğrenci eğitim görmüştür. İdadide H.1318-1319/M.1900-1901 yıllarında 8, H.1317/M.1899 ve H.1321/M.1904 yıllarında 9 hademe görev yapmış fakat H.1316/M.1898'de hademe sayısı belirtilmemiştir. 1898-1904 yılları arasında Halep Mekteb İdadisinde Kitabet Resmiye, Cebir, Kavanin, Türkçe, Servet, Edebiyat, Fransızca, Arapça, Ulum-i diniye, Kimya, Hikmet, Hıfzüllsihha, Hesap ilmi, İlm-i Eşya, Kozmografya, Mevalid, Müsellesat, Makine, Malumat Nafia, Ahlak, Usul Defteri, Tarih, Coğrafya, Akaid, Fıkıh, Farsça, İnşa, Kitabet, Hendese, Hüsnuhat, Ermenice, Resim, Mekanik, Müsellesat, Ziraat dersleri ve ameliyat ziraiye, Malumatı Ziraîyye, İlmi servetin ziraate tatbiki, ziraat makineleri ve nebatat-ı ziraiye, hayvanatı ziraiye, zirai usul defteri, Mevalid-i Salis derslerinin öğretimi gerçekleştirilmiştir.

Halep'te 16 kütüphane, bu kütüphanelerde toplam 8.027 kitap bulunmaktadır. Bunların arasında 1.467 kitap ile en çok kitaba sahip kütüphane Ahmediye iken 21 kitapla en az kitap bulunan kütüphane ise Karnahiye kütüphanesidir. Ayrıca sancakta 21 medrese mevcut olup en fazla öğrenciye sahip medreseler Camii Kebir beni işla ve Osmaniye medreseleri iken en az öğrencisi olan Sultaniye, Hüsreviye, Mansuriye medreseleridir. 1899 yılında Camii Kebir ben-i işla medresesinin müderrisi olmadığı için o sene bir öğrenciye sahip iken sonraki yıllarda öğrenci sayısı 220 ile 200 arasında değişkenlik göstermiştir. Ahmediye medresesi 4 müderris ile en fazla müderrise sahip olan medresedir. Medreseler ağırlıklı olarak Karakara ve Suyukta Hanım mevkilerinde inşa edilmiştir. Hacı Musa, Seydiye, Eşrefiye, Muhtab Ahmed Paşa, Cami Kebir, Cami Kebir ben-i aşli, Adliye ve Hüsreviye medreselerinin yıllara göre müderrisleri ve kurucu isimleri değişiklik göstermiştir. Müderrislerin değişiklik gösterme durumu tayin, emekli olma ve vefat gibi nedenlere bağlı olduğu söylenebilir. Caferiye medresesinin müderrisi aynı olmakla birlikte 1899 yılında kurucusu Eşref Efendi olarak zikredilirken 1900-1904 yılları arasında Evkaf Hümayun olarak belirtilmiştir. Seydiye medresesinin kurucusu 1899'da Emeviye'den Sultan Abdülmelik olarak belirtilirken 1900-1904 arası meçhul olarak belirtilmiştir. Hüsreviye medresesinin 1899'da kurucusu Na'malum (belirsiz) olarak ifade edilirken 1900-1904 arasında kurucusunun Hüsrev Paşa olduğu bilgisi mevcuttur. Medrese kurucularının yıllara göre değişiklik göstermesi ilk kurucularının vefat edip sonra yerine vekilinin geçmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Alanda konu ile ilgili çok fazla çalışma yapılmamış olmasına rağmen yapılan tez ve makale araştırmalarında, araştırmacıların yanlış bilgilendirmelere sebebiyet vermemesi için Osmanlıca metinlerin çevirisine dikkat etmeleri önerilebilir.

Çeviri gerektiren bilimsel faaliyetlerin çevirilerinin aslına uygunluğunu kontrol edecek akademik çeviri kurulları oluşturulabilir.

Yapılan her türlü akademik eserin yayınlanmadan önce bir komisyon tarafından detaylı incelemeye tabi tutulması güvenilir bilgi kaynaklarına erişim açısından fayda sağlayabilir.

Öğrencilerde ahlaki muhakeme yeteneğinin kazandırılması için eskiden olduğu gibi Ahlak/Etik adı altında doğrudan değer öğretimini konu alan seçmeli dersler müfredata eklenebilir.

Halep İdadisi'nin 300 öğrenciye eğitim verecek kapasitede tasarlandığı halde en fazla 1904 yılında 233 öğrenciye öğrenim verdiği dikkate alınarak günümüzde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden okulların öğrenci sayısı çok fazla olmamakla beraber belli bir kontenjanı olması ve bunun altında öğrenci alınmasının eğitimin kalitesini ve öğrenciye yönelik birebir eğitim imkanını arttırması ön görüldüğünden önerilmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2019). *Türk eğitim tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2018)*. (30. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Babuçoğlu, M., Eroğlu, C. ve Köçer, M. (2007). *Osmanlı vilâyet salnâmelerinde Halep*. Global Strateji Enstitüsü, Ankara: Kozan Ofset.
- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı devletinde eğitim ve öğretim. Türkler*. c.11, ss. 456. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bayraktar, H. (2004). *XIX. yüzyılda Halep eyaletinin iktisadi vaziyeti*. Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No.8. *Tarih Şubesi Yayınları No.7*. Elazığ.
- Brocekelman, C. (1992). *İslam ulusları ve devletleri tarihi* (N. Çağatay, Çev.). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Büyükoztürk, Ş. Çakmak, E. K. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çakar, E. (2003). *XVI. yüzyıl da Halep sancağı (1516/1566)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çakar, E. (2006). *XVII. yüzyılda Halep eyaleti ve Türkmenleri*. Fırat Üniversitesi, Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No.13, Tarih Şubesi Yayınları, No.11.
- Düvenci Karakoç, F. (2013). XIX. Yüzyıl sonunda Halep'te İngiliz belgelerine göre toplum, yönetim ve konsololar arasındaki ilişkiler. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 68-90.
- Dönmez, C., Akyol, C. (2017). A Critical Approach for the Values Education in Social Studies, *IJOESS*, 8, 30, 1396-1415.
- Ekiz, D. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri (yaklaşım, yöntem ve teknikler)*. (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ergin, O. (1977). *Türk maârif tarihi C.1-2*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Elhem, E. Goffman, D. ve Masters, B. (2003). *Doğu ile Batı arasında Osmanlı kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)* (S.Yalçın, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ethem, H. (1927). *Düvel-i İslamiye*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Görür, E. (2016). Maârif ve vilâyet salnâmelerine göre Halep vilâyetinde eğitim öğretim kurumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 424-431.
- Göyünç, N. (1975). *XVI. yüzyılda güneydoğu Anadolu'nun ekonomik durumu (Kanuni ve II. Selim devirleri)*. Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Ankara.
- Grausset, R. (1980). *Bozkır imparatorluğu* (N. Çağatay, Çev.). (1. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1997). *XVIII. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun iskân siyasetleri ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hayta, S. (1995). *1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-doğu ticaret tarihi* (E. Z. Karal, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Işıltan, F. (1966). *Seyfüd-Devle. İslam Ansiklopedisi*, (X), 536-539 İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- İnalçık, H. (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (28), 338-340 İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, R. (2016). XIX. Yüzyılda Halep vilâyeti idaresi. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, (39), 14-19.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köprülü, F. (1961). Baybars. *İslam Ansiklopedisi*, (2), 357-365 İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Krenkow, F. (1993). Kütüphâne. *İslam Ansiklopedisi*, (6). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Lammens, H. (1970). Suriye. *İslam Ansiklopedisi*, (11), ss.52. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Margosyan, M. (2017). *Gâvur mahallesi*. (20. Baskı). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Merçil, E. (1997). *Müslüman Türk devletleri tarihi*. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pakalın, M. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Palalı, İ. (2010). Osmanlı Salnâmeleri ve tarih araştırmalarındaki kaynak olarak önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23 (Ocak-Haziran), 1–14.
- Paşa, C. (1991). *Tezâkir 21-39 (III)* (C. Baysun, Çev.), (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı döneminde Arap kentleri* (A. Berkay, Çev.), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye H.1316 (M.1898), *Sene 1316, Def’a 1*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye H.1317 (M.1899), *Sene 1317, Def’a 2*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye H.1318 (M.1900), *Sene 1318, Def’a 3*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye H.1319 (M.1901), *Sene 1319, Def’a 4*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye H.1321 (M.1904), *Sene 1321, Def’a 6*, İstanbul: Asır Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, D02458130300000015. (İSAM)-1303.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, D02458131200000023. (İSAM)-1312.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, D02458131200000025. (İSAM)-1314.
- Sami, Ş. (1998). *Kamus-u Türki*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sami, Ş. (1306). *Kâmûsu’l-âlâm*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sauvaget, J. (1967). Halep. *İslam Ansiklopedisi*, V/I, 117-122 İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Sédillot, R. (2005). *Dünya ticaret tarihi* (E. N. Erendor, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

- Tansel, S. (1969). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tutar, A. (2010). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Halep şehrinin kültürel yapısı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21-31.
- Oğuzoğlu, Y. (2009). *Hint-Basra mallarının Akdeniz ticaretine aktarımı: İskenderun ve Payas limanları (XVI-XVIII yüzyıllar)*. Türk Deniz Ticaretini Tarihi Sempozyumu I, (İzmir ve Doğu Akdeniz), 110-127.
- Ostrogorsky, G. (1986). *Bizans devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, M. (1997). *1616 tarihli Halep avazız hane defteri*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11026.pdf>. 249-293.
- Öztürk, C. (2000). İdadî. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (XXI). İstanbul: TDV Yayınları.
- Umar, O. (2003). *Türkiye-Suriye ilişkileri 1918-1940*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Umar, O. (2004). *Osmanlı yönetimi ve Fransız manda idaresi altında Suriye 1908-1938*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı tarihi*. (II). (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Yaslıçimen, S. (2018). *Halep Mekteb-i İdadîsi (1888-1918)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Yazıcı, T. (1997). Halep. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (15), 239-242 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %75
2. yazar katkı oranı: %25

Öğrencilerin İş Birliğine Dayalı Problem Çözme Yönteminin Uygulandığı Öğrenme Ortamına İlişkin Görüşleri*

Students' Views on the Learning Environment Designed Based on Collaborative Problem Solving Method

Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÜNAL ¹, Prof. Dr. Hasan ÇAKIR ²

Öz

Bu araştırmanın amacı, iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamına ilişkin öğrencilerin görüşlerini belirlemektir. Bu amaçla meslek yüksekokulu bilgisayar programcılığı bölümü müfredatında yer alan Nesneye Dayalı Programlama I-II dersi iş birliğine dayalı problem çözme yöntemi ile tasarlanmış ve öğrencilerin bu ortama yönelik görüşleri araştırılmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden bütüncül tek durum deseni şeklinde tasarlanmıştır. Araştırmanın katılımcıları Nesneye Dayalı Programlama I-II dersini alan 33 öğrencidir. Öğrenciler gruplar halinde dersin başında kendilerine verilen iyi yapılandırılmamış problemleri çözerek bir yazılım geliştirmişlerdir. Dersin sonunda öğrencilerin iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamına ilişkin görüşlerini belirlemek için araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile odak grup görüşmeler yürütülmüştür. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmeleri sonucunda, tasarlanan öğrenme ortamına ilişkin olarak, öğrenme ortamına ilişkin beğenilen yönler, öğrenme ortamında yaşanan zorluklar/sıkıntılar, öğrenme ortamının diğer öğrenme ortamlarına göre avantajları, öğrenme ortamının kazandırdığı beceriler olmak üzere 4 tema bulunmuştur. Çıkan sonuçlara göre, birtakım önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş birliğine dayalı problem çözme, meslek yüksekokulu, öğrenme ortamı, yapılandırmacılık

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine students' views to the learning environment designed based on collaborative problem based learning method. To this end, the Object Oriented Programming I-II courses in the curriculum of computer programming were designed with collaborative problem solving method and students' views about this learning environment were examined. The holistic single case study design which was a type of qualitative research methods was employed in the study. The participants were 33 students taking the courses Object Oriented Programming I-II. Students worked in groups and developed software as a solution to ill structured problems which were given at the beginning of the course. At the end of the course, focus group interviews were conducted with a semi-structured interview form which was prepared by the researcher to examine students' views about the learning environment designed based on collaborative problem based learning method. As a result of focus group interview, 4 themes as positive aspects of the learning environment, challenges encountered in the learning environment, benefits of the learning environment, and skills acquired as a consequence of the learning environment were found. Some implications were presented according to the results.

Keywords: Collaborative problem solving, community college, learning environment, constructivism

Paper Type: Research

* Bu çalışma, ilk yazının 2017 yılında kabul edilen doktora tezinin bir bölümü olup, 11-13 Ekim 2017 tarihlerinde İzmir'de gerçekleştirilen 5. Uluslararası Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu, eunal@aku.edu.tr.

²Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanc@gazi.edu.tr.

Atf için (to cite): Ünal, E. ve Çakır, H. (2021). Öğrencilerin iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamına ilişkin görüşleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 70-84.

Giriş

Mesleki ve teknik eğitim süreci hem bireylere mesleki bilgi ve beceriler kazandırma hem de iş sektörünün talep ettiği biçimde bireyler yetiştirme görevini üstlenmiştir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2010). Mesleki ve teknik eğitim, “bireysel ve toplumsal yaşam için zorunlu olan bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri, tavır ve meslek alışkanlıkları kazandırarak bireyi zihinsel, duygusal, sosyal, ekonomik ve kişisel yönleriyle dengeli biçimde geliştirme sürecidir” (Şahinkesen, 1992, s. 691). Bu bağlamda dünyada ve Türkiye’de mesleki ve teknik eğitim süreci iş sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlayacak şekilde ulusal ve uluslararası standartlara dayalı müfredatlarla bireyleri yetiştirmeyi hedeflemektedir (Mesleki Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Çalışma Grubu [MEYYÇG], 2014). Bu hedef doğrultusunda, gelişmiş ülkeler, mesleki ve teknik eğitim sürecinde bireylerin teknolojiyi kullanabilme, iletişim kurabilme, problem çözebilme ve iş birliği içinde çalışabilme becerilerini kazanmalarına önem vermektedirler (Uçar ve Özerbaş, 2013). Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı’nın hazırlamış olduğu Dokuzuncu Kalkınma Planı (2006) ile mesleki eğitim sisteminin mesleki becerilerin yanında takım halinde çalışabilme, karar verebilme, problem çözebilme, sorumluluk alabilme gibi temel becerilere sahip bireyler yetiştirmesi vurgulanmıştır. Onuncu Kalkınma Planı’nda (2013) ise nitelikli insan ve güçlü toplum hedefiyle mesleki ve teknik eğitimin önemine dikkat çekilmiştir. Planda mesleki ve teknik eğitim sürecinin yerel, ulusal ve uluslararası iş sektörünün ihtiyacına uygun yapılandırılması ve böylece bireylerin iş sektöründe ihtiyacı karşılayabilecek bilgi, beceri ve yetkinliğe sahip olması hedeflenmektedir (MEYYÇG, 2014). Bu açıdan bakıldığında artık endüstri çağından bilgi çağına geçiş sonucunda yetiştirilmek istenen bireylerin teknolojiyi anlama ve uygulama, değişikliklere uyum sağlama, iletişim kurma, takım halinde çalışma, problem çözme gibi becerilere sahip olması beklenmektedir (Doğan, 1997).

Mesleki ve teknik eğitim sürecinde yükseköğretim düzeyinde eğitim veren meslek yüksekokulları önemli bir yere sahiptir. Ancak meslek yüksekokullarında farklı türlerde sorunlar yaşanmaktadır. Alanyazında, meslek yüksekokullarındaki eğitim programlarının mesleki becerilerin yanında iletişim kurma, iş birliği yapabilme, problem çözme gibi beceriler kazandırma noktasında sınırlılıklarının olması (Adıgüzel, 2014), eğitim programlarında uygulamaya dönük ders saatlerinin yetersiz olması (Adıgüzel, 2014; Göktürk, Aktaş ve Göktürk, 2013), derslerin öğretim sürecinde geleneksel öğretim yöntemlerinin kullanılması (Şahin ve Fındık, 2008), öğrencilerin çoğunun derslere karşı motivasyonlarının, derse katılımlarının ve ders başarılarının düşük olması (Alkan, Suiçmez, Aydınkal ve Şahin, 2014; Çetin, 2010; Kaya, 2014) ifade edilen sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunlardan bir kısmı eğitim programlarının gözden geçirilmesi ve güncellenmesi ile çözülebilir. Ancak öğrencilerin mesleki bilgi ve becerileri ve iletişim kurma, iş birliği yapabilme, problem çözme gibi becerileri kazandırmak için geleneksel öğretim yöntemlerinin uygulanması yetersiz olmaktadır. Bunun için öğretim teknolojileri alanı ile bu soruna çözüm üretilebilir.

Reiser’in (2007) öğretim tasarımı ve teknolojisi şeklinde yaptığı tanım, öğrenmeyi ve performansı geliştirmek için öğrenme ve performans problemlerinin analizi, öğretimsel ve öğretimsel olmayan kaynakların tasarımı, geliştirilmesi, uygulanması, değerlendirilmesi, yönetimiyle ilgilenen alan şeklindedir. Tanıma göre öğretim teknolojisi alanı öğrenme ve performansı geliştirme odaklıdır. O halde öğretim teknolojileri ile meslek yüksekokulları öğrenme ortamlarındaki öğretimsel problemler çözüme kavuşturulabilir. Böylece öğrenciler iş sektörünün istediği şekilde hem mesleki bilgi ve becerilerle hem de 21. yy becerileri ile donatılabilir.

Meslek yüksekokulları öğrenme ortamlarında geleneksel öğretim yöntemleri kullanmak öğrencilerin gerekli mesleki bilgi ve becerileri ve iş birliği, problem çözme, eleştirel düşünme, teknolojiyi kullanabilme gibi 21. yy becerilerini kazanmasında etkili olmayabilir. Çünkü düz anlatım, soru-cevap, gösterip yaptırma gibi yöntemler öğretim ortamlarını daha çok öğretmen

merkezli yapmaktadır (Mascolo, 2009). Dolayısıyla mevcut öğrenme ortamlarında öğrenciler aktif olarak öğrenme sürecine katılmadıklarından dolayı gerekli bilgi ve becerileri kalıcı bir şekilde öğrenememektedirler. Bu nedenle öğrencilere ilerde mesleklerini icra etmelerini sağlamak için gerekli bilgi ve becerileri kalıcı bir şekilde kazandırmak ve 21. yy becerilerini geliştirmelerini sağlamak için yapılandırmacılığa dayalı yöntemler kullanılabilir. Çünkü yapılandırmacılığa dayalı yöntemler yukarıda bahsedilen geleneksel ve öğretmen merkezli yaklaşımlardaki bilginin doğrudan öğrenciye aktarıldığı varsayımının aksine öğrencinin öğrenme sürecinde aktif olmasını gerektirmektedir (Ertmer & Newby, 2013). Yapılandırmacılığa dayalı yöntemler birisi de Nelson'un (1999) iş birliğine dayalı problem çözme yöntemidir. Bu yönteme göre öğrenciler kendilerine verilen iyi yapılandırılmamış problemleri çözmek için uğraşmakta, gerektiğinde gruplar halinde çalışmakta, gerekli bilgi kaynaklarını araştırmakta, çeşitli teknolojileri kullanarak elde ettiği bilgileri sentezlemekte, öğretim elemanından ve çevresinden destek almakta ve sürecin sonunda problemi çözmektedirler (Nelson, 1999). Dolayısıyla meslek yüksekokullarında yaşanan öğrenme ortamları ile ilgili sorunların çözümünde bu yöntem kullanılabilir. Sonuç olarak, iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı bir öğrenme ortamının tasarlanması ve bu ortama ilişkin öğrenci görüşlerinin incelenmesi, bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1 İş birliğine Dayalı Problem Çözme Yöntemi

İş birliğine dayalı problem çözme öğrencilerin iş birliğine dayalı öğrenmelerini sağlayan, öğrenme, grup becerilerini geliştirme, grupları oluşturma, problem çözme sürecinde uğraşı gösterme ve sürecin sonunda uygun sentez, değerlendirme yapma gibi etkinlikleri içeren öğrenme sürecidir (Nelson, 1999). İş birliğine dayalı problem çözme yöntemi daha çok tek bir doğru cevabı olmayan problemler için uygundur. Bir başka deyişle, problemin çözümünde farklı bilgi ve becerilerin kullanılabileceği durumlar için uygun bir yöntemdir.

İş birliğine dayalı problem çözme yöntemi probleme dayalı öğrenme ve iş birliğine dayalı öğrenme ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yöntem öğrencilere sürecin nasıl olduğunun tanıtılması, problemlerin hazırlanması, grupların oluşturulması, gruplara problemlerin verilmesi ve grupların problemleri tanımlamaları, problemlerin çözümü için grupta görev dağılımının yapılması, problemin çözümü için öğrencilerin çözüm önerileri sunması, uygun olan çözüm önerisinin seçilmesi, kaynakların araştırılması gibi görevleri yerine getirmesi, çözüm önerisinin uygulanması ve değerlendirilmesi, sürecin öğrencilere genel olarak katkılarının neler olduğunun tartışılması, ürünün ve sürecin değerlendirilmesi ve süreci kapatma şeklinde uygulanmaktadır (Nelson, 1999).

İş birliğine dayalı ve probleme dayalı tasarlanan öğrenme ortamlarının, ders başarısını artırdığı (Chávez, Gámiz-Sánchez & Cañas Vargas, 2020; Gündüz, Alemdağ, Yasar ve Erdem, 2016; Hursen, 2020; Orji & Ogbuanya, 2018); problem çözme, eleştirel düşünme, kendi kendine öğrenme ve yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirdiği (Othman & Muhd-Zain, 2015; Saputra, Joyoatmojo, Wardani & Sangka, 2019; Suarniati, Ardhana, Hidayah & Handarini, 2019;) bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin iş birliğine dayalı ve probleme dayalı tasarlanan öğrenme ortamlarına ilişkin olumlu görüş bildirdiği (Chung, Yeh & Chen, 2016; Ferreira & Trudel, 2012; Uzun, Onur ve Alabay, 2020) bulunmuştur. Bu bakımdan meslek yüksekokullarında yaşanan öğrenme-öğretme süreci ile ilgili sorunların çözümü için iş birliğine dayalı problem temelli bir öğrenme ortamının tasarlanması yerinde olacaktır.

2. Araştırmanın Önemi

Meslek yüksekokullarında yaşanan ve yukarıda ifade edilen öğretimsel problemlerin çözümünde öğrenme ortamlarının ele alınarak bir çözüm önerisi sunulması araştırılmaya değer bulunmuştur. Dolayısıyla bu çalışma meslek yüksekokullarında iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin nasıl uygulanacağını göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Bu çalışma sayesinde meslek yüksekokullarında derse giren öğretim elemanları böyle bir yöntemin nasıl

kullanılacağını öğrenerek derslerinde uygulayabilir. Ayrıca politika yapıcılar da müfredatın uygulanması için öğretim elemanlarına öğrenci merkezli yaklaşımları kullanması yönünde tavsiyede bulunabilirler. Son olarak bu çalışmanın meslek yüksekokulları öğrenme ortamlarında iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulanması sürecinde ortaya çıkan olumlu ve olumsuz yönlerin belirlenmesiyle daha etkili ve verimli uygulama süreci için alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamı tasarlamak ve bu ortama ilişkin öğrencilerin görüşlerini belirlemektir.

4. Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden bütüncül tek durum deseni şeklinde tasarlanmıştır. Durum çalışmalarında araştırmacı sınırları belirlenmiş bir ya da birkaç olayı, etkinliği, bireyi veya süreci derinlemesine inceler (Creswell, 2007). Bütüncül tek durum deseninde, araştırılan tek bir olgu veya olaya ilişkin ortam, süreç, bireyler gibi faktörler ayrıntılı bir şekilde araştırılıp raporlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada araştırılmak istenen durum, meslek yüksekokulunda tasarlanan iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamıdır. Bu bağlamda öğrencilerin derste oluşturmuş oldukları iş birliğine dayalı öğrenme gruplarıyla odak grup görüşmeleri yapılması ve sonuçların analiz edilerek sunulması hedeflenmiştir. Sonuç olarak, bütüncül tek durum deseni sayesinde öğrencilerle görüşmeler yapılarak tasarlanan öğrenme ortamına yönelik güçlü ve zayıf yanlar ortaya konulmuştur.

4.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırma bir devlet üniversitesinin meslek yüksekokulu Bilgisayar Programcılığı Bölümü'nde okuyan ve Nesneye Dayalı Programlama I-II dersini alan 33 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin %33.3'ü (f=11) kadın, %66.7'si (f=22) erkektir.

4.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamındaki öğrencilerin bu ortama ilişkin görüşlerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken öğrencilerin katıldıkları bu öğrenme ortamında karşılaştıkları olumlu yönler, diğer derslerindeki öğrenme ortamlarına göre beğendikleri yönler, ortamın kendilerine sağladığı beceriler, ortamda karşılaştıkları dezavantajlı durumlarla ilgili sorular yazılmıştır. Elde edilen taslak form için uzman görüşüne başvurulmuştur. Öğretim Teknolojileri alanında uzman iki kişi taslak formu değerlendirilmiş ve bazı öneriler sunulmuştur. Bu öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak görüşme formunun son hali elde edilmiştir. Dersin sonunda iş birliğine dayalı öğrenme gruplarıyla odak grup görüşmeleri yürütülmüştür. Nihai görüşme formundaki sorular iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamına ilişkin beğenilen yönler (grupla çalışma, öğretim elemanı rehberliği vb.), yaşanan zorluklar, ortamın diğer öğrenme ortamlarına göre üstün ve zayıf yanları, ortamın programlama öğrenmeye etkisi ve kazanılan becerilere (kişisel beceriler, mesleki beceriler vb.) ilişkindir. Odak grup görüşmeleri yaklaşık 30 dakika sürmüş ve araştırmacı tarafından ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir.

4.3. Öğrenme Ortamının Geliştirilmesi

Bu çalışmada meslek yüksekokulunda iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamı tasarlanmıştır. Öğrenciler gruplar halinde kendilerine verilen iyi yapılandırılmamış problemleri çözmek için çalışmışlar ve sonuçta bir yazılım geliştirmişlerdir. İş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamı geliştirirken Nelson'un (1999) iş birliğine dayalı problem çözme süreci benimsenmiştir. Bu süreç şu şekildedir:

1. Hazırlıkları gerçekleştirme: Araştırmacı tarafından iyi yapılandırılmamış problemler hazırlanmıştır. Bu tür problemler öğrencilerin günlük hayatta karşılaşılabilecekleri türden problemler olup çözümünü tek değildir (Jonassen, 1997). Bu nedenle bu tür problemler senaryolaştırıldıktan sonra gruplara sunulmuştur. Örneğin, öğrencilerin gelecekteki iş yaşamlarında karşılaşılabileceği bir otomasyon projesi, bağlama uygun bir biçimde senaryolaştırılarak ve iyi yapılandırılmamış olarak hazırlanmıştır. Daha sonra öğrencilere iş birliğine dayalı problem çözme yöntemi, problem çözme sürecinde kullanabilecekleri teknolojiler uygulama başlamadan önce anlatılmıştır. Böylece öğrencilerin ortamı tanımaları, süreç içinde neler yapacakları, hangi teknolojilerden yararlanabilecekleri, problemi çözme adımları gibi hususlara adapte olmaları sağlanmıştır.
2. Grupları Oluşturma ve Grup Kurallarını Belirleme: Uygulama başlangıcında her grupta 3-5 kişi olacak şekilde iş birliğine dayalı öğrenme grupları oluşturulmuştur. Gruplar oluşturulurken öğrencilerin daha önceki almış oldukları Programlama Temelleri dersinin notları baz alınmıştır. Bu dersten aldıkları notlara göre öğrenciler düşük orta ve ileri seviye olmak üzere üç gruba ayrılmış ve her seviye grubundan öğrenci seçilerek heterojen iş birliğine dayalı öğrenme grupları oluşturulmuştur.
3. Problemi Tanımlama: Verilen iyi yapılandırılmamış problemleri çözmek için iş birliğine dayalı öğrenme grupları yüz yüze ortamda toplantılar yapmışlardır. Ardından problemi tanımlayarak çözümüne yönelik taslak çözüm planı hazırlamışlardır. Daha sonra çözüme yönelik gerekli kaynakları, araçları vb. araştırarak taslak çözüm planı doğrulanmasına geçilmiştir.
4. Grupta Rollerini Belirleme: İş birliğine dayalı öğrenme gruplarındaki her bir öğrenci grup içindeki görevlerini yerine getirmişlerdir.
5. Gruplar Problemi Çözmek için İş birliğine Dayalı Problem Çözme Sürecinde Uğraşı Göstermesi: Verilen iyi yapılandırılmamış problemleri çözmek için iş birliğine dayalı öğrenme grupları haftalık olarak yüz yüze toplantılar yapma, toplantı kararlarını raporlaştırma, haftalık olarak yapılanları sınıfta diğer gruplarla paylaşma ve geri bildirim verme, yazılım için gerekli olan adımları uygulama gibi etkinlikleri yapmışlardır.
6. Grupların Çözümlerini/Projelerini Sonlandırması: İş birliğine dayalı öğrenme grupları kendilerine verilen iyi yapılandırılmamış problemlerin çözümü için hazırladıkları yazılımların final versiyonundan önceki versiyonlarını dersin öğretim elemanı ile ve diğer gruplarla paylaşarak geri bildirim almışlardır.
7. Öğretmenin ve Öğrencilerin Öğrenme Deneyimlerini Yansıtma ve Sentezleme Noktasında Uğraşması: İş birliğine dayalı öğrenme grupları süreç boyunca neler yaşadıklarını, neler kazandıklarını, neler öğrendiklerine dair raporlar hazırlamışlardır.
8. Ürünü ve Süreci Değerlendirme: Araştırmacı hazırlanan yazılımları ve süreci değerlendirmiştir. Değerlendirme yapılırken grupların hazırladıkları ürün ve 8 hafta boyunca yapılan iş ve işlemler (problemi tanımlama, analiz etme, çözüme yönelik tasarım, kodlamanın uygunluğu vb.) dikkate alınmıştır.
9. Öğrenme Sürecini Kapatma: Hazırlanan yazılımlar dersin öğretim elemanına teslim edilmiş ve süreç sonlandırılmıştır.

4.4. Uygulama Süreci

Bu araştırma bir devlet üniversitesinin meslek yüksekokulu Bilgisayar Programcılığı Bölümü'nde okuyan ve Nesneye Dayalı Programlama I-II dersini alan öğrencilerle 8 hafta boyunca yürütülmüştür. Nesneye Dayalı Programlama derslerinde öğrencilere nesne tabanlı bir dil kullanarak programlama bilgisi öğretilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda gerekli nesne tabanlı dil için gerekli yazılımın kurulması, sabit, değişken ve nesne kullanımı, operatör kullanımı, karar yapıları, döngüler, fonksiyonlar, dosya işlemleri, veri tabanı işlemleri gibi konuların kazandırılması önemli görülmektedir (Afyon Kocatepe Üniversitesi Bologna Bilgi

Sistemi, 2015). Öğrencilere nesneye dayalı programlama becerileri kazandırmak için araştırmanın uygulama sürecinde, öğrenciler kendilerine verilen gerçek problem senaryoları üzerinde uğraşmışlar ve ortaya ürün olarak bir yazılım koymuşlardır. Grupların hazırladıkları yazılım projeleri hastane, otel, okul gibi farklı sektörlerde karşılaşılabilecekleri problemlerin çözümüne yöneliktir. Araştırmanın uygulama süreci Şekil 1’de gösterilmiştir:

İş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamında iş birliğine dayalı öğrenme grupları iyi yapılandırılmamış problemleri çözme sürecinde diğer öğrencilerle, öğretim elemanı, kaynaklarla iletişim, iş birliği ve etkileşim kurmak için yüz yüze iletişim kurmuşlar ve masaüstü yazılımları kullanmışlardır. Dersi, öğretim elemanı ve araştırmacı birlikte yürütmüştür. Dersin öğretim elemanı, grupların iyi yapılandırılmamış problemleri çözmelerini sağlamak için tartışma, soru cevap, beyin fırtınası gibi yöntemlerle programlamaya yönelik bilgilerin öğrenilmesinde rehber rolü üstlenmiştir. Araştırmacı da grupların haftalık olarak yaptıklarını kontrol etme, gruplara geri bildirim verme, ihtiyaç duyulan kaynakları gruplara sağlama gibi görevleri yerine getirmiştir.

Verilen iyi yapılandırılmamış problemleri çözmek için iş birliğine dayalı öğrenme grupları haftalık olarak aşağıdaki etkinlikleri yapmışlardır:

- Grup arkadaşlarıyla haftalık toplantı
- Yüz yüze ortamda toplantının gerçekleştirilmesi
- Toplantıda alınan kararların hazırlanması
- Toplantıda yazılan kararların diğer gruplarla paylaşılması
- Haftalık olarak projeye ilişkin yapılanların yüz yüze ortamda tüm öğrencilerle paylaşılması
- Projeye ilişkin yapılanlara diğer gruplar tarafından geri bildirim verilmesi
- Haftalık olarak yapılan projelerin öğretim elemanı ile paylaşılması
- Uygulama sürecinde öğretim elemanı ile yüz yüze ortamda toplantı

8 haftalık uygulama sürecinin sonunda öğrenciler iyi yapılandırılmamış problemin çözümü olarak bir yazılım geliştirmişlerdir. Ayrıca gruplar projeleri hakkında raporu da hazırlayıp dersin öğretim elemanı ile paylaşarak süreci noktalamışlardır.

4.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında öğrenme ortamına ilişkin öğrencilerin görüşlerinin analizinde içerik analizine yer verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle veriler okunmuş ve ardından verileri açıklayan kodlara ulaşılmıştır. Ortaya çıkan kodlar düzenlenerek kategorilere daha sonra da birbirleriyle ilişkili kategorilerden temalara ulaşılmıştır. Kod, kategori ve tema düzenlemesinin ardından öğrencilerin görüşlerinden doğrudan alıntı yapılarak raporlama ve yorumlama işlemi gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). İçerik analizi sonucu elde edilen tema, kategori ve kod yapısında öğrencilerin görüşme esnasında sorulara verdikleri cevapların sıklıkları ve öğrencilerin ifadeleri doğrudan alıntı yapılarak, parantez içinde de grup numarası ve öğrenci numarası (G22, G33, G74 ... gibi) verilerek sunulmuştur.

Nitel veri analizinde geçerliği ve güvenilirliği sağlamak için çeşitli önlemler alınmıştır. İç geçerliği sağlamak için araştırmacı öğrenme ortamında uygulama süreci boyunca uzun süreli katılım sağlamıştır. Böylece öğrencilerle uzun süreli etkileşim kurularak daha samimi ve güvenilir bir ortam sağlanmış olur. Ayrıca araştırma süreci boyunca öğretim teknolojileri alanında uzman kişi tarafından araştırmanın tasarlanmasından veri toplama, analiz ve raporlaştırma gibi aşamalara kadarki süreçlerde görüş alınmıştır. Dış geçerliği sağlamak için öğrenci görüşleri herhangi bir yorum katılmadan doğrudan sunulmuştur. Bir diğer taraftan güvenilirliği belirlemek için kodlayıcılar arası güvenilirliğe bakılmıştır. Bunun için odak grup görüşmeleri nitel veri analizi konusunda uzman bir diğer araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Daha sonra araştırmacıların birbirinden bağımsız olarak yaptıkları kodların tutarlılığı “Görüş birliği” veya “Görüş ayrılığı” olarak belirlenmiştir. Daha sonra veri analizi güvenilirliği hesaplamak için $[Görüş\ birliği / (Görüş\ birliği + Görüş\ ayrılığı) \times 100]$ formülü kullanılmıştır (Miles & Huberman, 1994). Sonuçta kodlayıcılar arası güvenilirlik %83 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman’a (1994) göre bu değer nitel veri analizinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

5. Bulgular

Öğrencilerin iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamına ilişkin görüşlerine ait içerik analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Görüşme verilerine ilişkin içerik analizi sonuçları

Tema	Kategori	Kod	f
Beğenilen Yönler	İş birliğine dayalı öğrenme	Grupla çalışma	18
		Farklı fikirler tartışma	16
		Sorumluluk	7
		Gruplarla etkileşim	5
		Araştırma yapma	3
	Öğretim elemanı	Rehberlik	10

Yaşanılan zorluk/sıkıntı	İş birliğine dayalı öğrenme sürecinde yaşanan sıkıntılar	Bilgi sunma	4	
		Etkileşim	2	
		Diğer derslerdeki ödevler	8	
		Programlama	6	
		Görevleri yerine getirme	6	
		Gruplararası etkileşim	4	
		Yüz yüze iletişim	3	
		Teknik sıkıntılar	Rapor yazma	1
Diğer öğrenme ortamlarına göre avantajları	İş birliğine dayalı öğrenme	Zaman	1	
		Grupla çalışma	15	
		Farklı fikirler tartışma	3	
		Gruplarla etkileşim	3	
		Ders içeriğini öğrenmede kolaylık	Aktif katılım	15
		Probleme dayalı çalışma	4	
Kazandırdığı beceriler	Kişisel beceriler	Problem çözme	8	
		İş birliği	6	
		Sorumluluk	5	
		Planlı çalışma	4	
		Rapor hazırlama	3	
		Araştırma yapma	3	
		Sabırlı olma	2	
		Özgüven	1	
		Mesleki beceriler	Programlama	17
			Teknoloji kullanma	1

İçerik analizi sonuçlarına göre, öğrenme ortamına ilişkin beğenilen yönler, öğrenme ortamında yaşanan zorluklar/sıkıntılar, öğrenme ortamının diğer öğrenme ortamlarına göre avantajları, öğrenme ortamının kazandırdığı beceriler olmak üzere 4 tema ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu temalara ilişkin kategoriler, kodlar ve öğrencilerin cevaplarının sıklıkları ve doğrudan alıntılar detaylı bir şekilde aşağıda açıklanmıştır.

Öğrencilerin öğrenme ortamında memnun kaldıkları yönlerle ilişkin “Beğenilen yönler” teması bulunmuştur. Bu temanın altında ise “İş birliğine dayalı öğrenme” ve “Öğretim elemanı” kategorileri bulunmuştur. Öğrencilerin öğrenme ortamına ilişkin beğendiği yönlerden ilki iş birliğine dayalı çalışmalarınıdır. İş birliğine dayalı öğrenme kategorisi altında öğrenciler bu öğrenme ortamında grupta birlikte çalışmalarının öğrenmeyi kolaylaştırdığını (f=18), grup çalışmasında her öğrencinin görüşünü ifade ettiğini ve her görüşün değerlendirildiğini (f=16), grup çalışmasında her öğrencinin belli görevleri yerine getirdiğini (f=7), problem çözme sürecinde diğer gruplarla sürekli görüş alışverişi yaptıklarını (f=5) problemi çözmek için farklı kaynakları, fikirleri araştırdıklarını (f=3), ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ilişkin öne çıkan örnek öğrenci görüşleri şöyledir:

“Ne bakımdan yararlı mesela X’in bana göre bilgi düzeyi yüksek olabilir benim diğer grup üyelerine göre bilgi düzeyim düşük olabilir bilgi düzeyi yüksek arkadaşımız bilgi düzeyi düşük olan arkadaşımıza yardımcı olarak bir grup çalışması halinde eksik yönlerini tamamlayabilir bu şekilde yararlı oldu.” (G12)

“Fikir alışverişi gerçekleştirildi eksik bilgilerimiz tamamlandı bu çalışma ortamında çalışırken birçok kişiden fikir farklı görüşler çıktığı için bakış açımız tek yöne yönelmedi sabit kalmadı bu şekilde. (G13)

“Memnuluk açısından hani en azından herkes bir görev sahibi oluyordu. Bir görev üstleniyor. Hani o görevi yapıyor.” (G52)

“Onların (diğer grupların) takıldığı bir şey oldu mu bize soruyorlardı bizim takıldığımız bir şey oldu mu tasarım konusunda falan sizce ne yapalım falan diyorduk.” (G44)

“Bilemediğimiz şeyleri araştırarak kendimiz yapıyorduk hepsini. Bu yüzden yardımcı oldu.” (G41)

Öğrencilerin öğrenme ortamına ilişkin beğendiği yönlerden ikincisi de öğretim elemanı desteğine ilişkindir. Öğretim elemanı kategorisi altında öğrenciler bu öğrenme ortamında öğretim elemanı ile projeleri hakkında süreç boyunca geribildirim aldıklarını ve öğretim elemanını süreçte yol gösterici bulduklarını (f=10), öğretim elemanın programlamaya ilişkin temel bilgileri sunmasının faydalı olduğunu (f=4), öğretim elemanı ile kolayca iletişime geçebildiklerini (f=2), ifade etmişlerdir. Öğretim elemanı kategorisine ait örnek öğrenci görüşleri aşağıdadır:

“Hocamızdan her türlü yardımı gördük. Projeyi geliştirmemiz açısından yani eksik kaldığımız noktalarda hatalarımızı gösterdi, yapamadıklarımızı gösterdik ve onlara çözüm bulduk birlikte.” (G22)

“Kodlama konusunda gelişmemizi sağladı hocam. Program yazma, kod yazma konusunda bilgi sağladı. Kodları nasıl yazacağımızı gösterdi.” (G24)

“Sorularımıza cevap alıyorduk her türlü. Sıkıntı çekmedik hiç.” (G41)

Öğrencilerin öğrenme ortamında karşılaştıkları zorluklar “Yaşanılan zorluk/sıkıntı” teması adı altında toplanmıştır. “İş birliğine dayalı öğrenme sürecinde yaşanan sıkıntılar” ve “Teknik sıkıntılar” kategorileri de bu temanın alt boyutlarını oluşturmuştur. İş birliğine dayalı öğrenme sürecinde yaşanan sıkıntılar kategorisinde öğrenciler diğer derslerinde de yerine getirmeleri gereken sorumluluklarının bu derste süreci etkilediğini (f=8), projelerinde kodları yazarken çeşitli sorunlar yaşadıklarını (f=6), gruplardaki bazı öğrencilerin görevlerini aksattıklarını (f=6), diğer gruplarla yeterince görüş alışverişi yapamadıklarını (f=4), bazen yüz yüze toplantıları aksattıklarını (f=3) ifade etmişlerdir. İş birliğine dayalı öğrenme sürecinde yaşanan sıkıntılar kategorisine ait öğrenci görüşlerinin bazıları şöyledir:

“Fazla projelerimiz olduğundan zorlandık mesela biz şu an 3 projeyi birlikte yürütüyoruz.” (G83)

“Aynı şekilde hocam ders hakkında pek bir temel olmadığı için kodlama bölümünde zorluk yaşadık. Ben biraz daha çok zorluk yaşadım.” (G74)

“Arkadaşımızın dediği gibi biri yapıyor biri yapmıyor. Hani konuya çok Fransız kalıyor bazıları. Yapılanların hakkında bilgileri olmuyor. O yüzden öyle bir sıkıntı vardı.” (G53)

“Mesela hocam siz dediniz ya mesela gruplar arasın da bir iletişim olsun o tam olmadı.” (G61)

“Şimdi grup olunca toplanma sıkıntısı olabiliyor. Veya işi çıkabiliyor falan.” (G51)

Teknik sıkıntılar kategorisinde öğrenciler haftalık görüşmelere ilişkin rapor hazırlamayla ilgili sorunlar yaşadıklarını (f=1), yüz yüze toplantıları organize ederken her öğrenciye uygun zaman aralığını ayarlamakta sıkıntı yaşadıklarını (f=1) ifade etmişlerdir. Bu kategoride öne çıkan örnek öğrenci görüşleri şunlardır:

“Raporda kullandığımız dil mesela günlük hayatta kullandığımız dil değil acaba buraya ne yazsak ne daha güzel olur şeklinde düşündük”. (G11)

“Mesela Z arkadaşımız çalışıyor bazen tüm grup üyeleri toplantıya veya çalışma ortamına katılmıyor veya yapacağımız ödevi tek bir güne sığdırabiliyoruz o yönden zorlandık.” (G11)

Öğrenme ortamının diğer öğrenme ortamlarına göre üstün yanları “Diğer öğrenme ortamlarına göre avantajları” teması altında toplanmıştır. “İş birliğine dayalı öğrenme” ve “Ders içeriğini öğrenmede kolaylık” kategorileri bu temanın alt boyutları olarak bulunmuştur. İş birliğine dayalı öğrenme kategorisinde öğrenciler diğer öğrenme ortamlarına göre bu öğrenme ortamında, grupla birlikte çalışmanın öğrenmeye katkısı olduğunu (f=15), grup arkadaşlarıyla problem çözme sürecinde farklı fikirleri tartışmayı sağladığını (f=3), diğer gruplarla problem çözme sürecinde iletişim ve etkileşim halinde olmanın faydalı olduğunu (f=3) ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ait örnek öğrenci görüşleri şöyledir:

“Grup olarak olduğumuz için biraz daha yardımlaşarak yapıyoruz.” (G74)

“Bu yöntemi karşılaştıracak olursak grup çalışması olan şeylerde daha sorunları çözmeye yatkın olduğumuzdan herkes bir fikir koyduğu için ortaya, daha rahat oluyor daha kolay oluyor.” (G82)

“Bu grup çalışması amacı ile diğer arkadaşlarla da konuşup paylaştık fikirlerimizi.” (G51)

Ders içeriğini öğrenmede kolaylık kategorisinde öğrenciler diğer öğrenme ortamlarına göre bu öğrenme ortamında, ders içeriğini gerekli araştırmaları yaptıktan sonra uygulayarak kalıcı bir şekilde öğrendiklerini (f=15), verilen bir probleme dayalı olarak daha etkili öğrendiklerini (f=4) ifade etmişlerdir. Ders içeriğini öğrenmede kolaylık kategorisine ilişkin öne çıkan örnek öğrenci görüşleri şöyledir:

“Hocam Y başta söylemişti zaten lisede daha iyi öğrenemedik. Burada uygulama olarak yaptığımız için daha iyi öğrendik.” (G41)

“Mesela bu proje olmasaydı hoca anlattığında dersi büyük ihtimal ile hiçbirimiz bakmayacaktık vizeye veya finale kadar. Ama bu proje olduğu için projemiz çalışıyor mu hatalar ne diye falan kontrol ederken kodlarken mutlaka çalışmak zorunda kaldık.” (G44)

Öğrenme ortamının öğrencilerin kişisel ve mesleki becerilerinin gelişimine etkisi “Kazandırdığı beceriler” teması adı altında toplanmış olup bu temanın “Kişisel beceriler” ve “Mesleki beceriler” kategorilerinden oluştuğu bulunmuştur. Kişisel beceriler kategorisinde öğrenciler, karşılaştıkları bir problemi çözmeyi (f=8), iş birliğine dayalı bir şekilde çalışmayı (f=6), sorumluluklarını yerine getirmeyi (f=5), planlı çalışmayı (f=4), herhangi bir konuda rapor hazırlamayı (f=3), herhangi bir konu ile ilgili araştırma yapmayı (f=3), kodlama hususunda sabırlı olmayı (f=2), kendilerine güvenmeyi (f=1) öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bu kategoriye örnek verilebilecek öğrenci görüşleri şunlardır:

“İlk önce nerden başlayacağımı bularak neren bitireceğimi öğrendim.” (G74)

“İş hayatına atıldığımızda nasıl söyleyeyim kendimiz bir şeyler yapabileceğiz ya hani böyle grup olarak mesela burada yaptığımızın aynısını iş hayatında yapabileceğiz. Bence bu daha faydalı.” (G22)

“Ben de çok sorumsuz birisiydim. Burada sorumluluğumu fark ettim hani sürekli toplanacak mıyız toplanmayacak mıyız grupta”. (G14)

“Beceriler olarak hocam ben şunu söyleyeyim her işi son dakikaya bırakan bir insandım o yönden biraz daha sistemli çalışmayı öğrendim”. (G13)

“Rapor yazmak da çok faydalı oldu hocam. Daha önce yazmamıştık o nedenle faydalıydı”. (G14)

“Benim C# kitabım var formlar arası geçişin nasıl yapılacağını o kitaptan öğrendim. Mesela o kitaptan baktım bulabileceğimi düşündüm”. (G63)

“Çok kolay görünüp ama içine girince olayın sabırlı olmam gerektiğini öğrendim.” (G54)

“Kısaca insanın özgüveni artıyor”. (G82)

Mesleki beceriler kategorisinde öğrenciler, programlama ile ilgili bilgi ve becerilerinin geliştiğini (f=17), farklı teknolojilerden yararlanabilme becerilerinin (f=1) geliştiğini ifade etmişlerdir. Mesleki beceriler kategorisinde bazı öğrencilerin görüşleri şöyledir:

“Mesleki gelişim olarak benim için çok faydalı oldu. En azından çok kod öğrendim ileriki zamanlarda da kullanabileceğimi düşünüyorum.” (G81)

“Mesela o programı (kavram haritası programı) bilmiyordum veya öyle bir şey çıkacağını hiç düşünmemiştim ama üstünde çalışınca gayet de güzel olduğunu düşünüyorum.” (G14)

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada meslek yüksekokulu öğrenme ortamında iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulanmasının öğrenciler açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede iş birliğine dayalı problem çözme yöntemine dayalı öğrenme ortamı tasarlanmış ve bu yöntemin beğenilen yönleri, diğer öğrenme ortamlarına göre avantajları, öğrencilere sağladığı katkılar ve uygulanma sürecinde yaşanan sıkıntılar öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamından memnun kaldıkları görülmektedir.

İş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamında gruplar halinde çalışma, farklı fikirler tartışma, verilen bir problemi çözüme kavuşturma, sorumlulukları yerine getirme, grup içi ve gruplar arası etkileşim kurma, öğretim elemanın rehberliği, öğretim elemanın programlama ile ilgili bilgiler sunması ve öğretim elemanı ile iletişim kurma kolaylığı olarak ifade edilen görüşler öğrencilerin bu ortamı beğendiklerini göstermektedir. Nitekim öğrencilerin bu ortamda kendilerine verilen bir problemi çözmek için iş birliğine dayalı gruplar halinde çalışmalarının, gerekli kaynaklarla ve kişilerle iletişime geçmelerinin faydalı olduğunu ifade etmeleri bu yöntemin faydalarıyla örtüşmektedir (Duffy & Cunningham, 1996; Hmelo-Silver, 2004). Benzer şekilde alanyazında yapılan araştırmalarda öğrencilerin bu tür öğrenme ortamlarını iş birliği ve problem çözme bakımından beğendikleri sonucunu desteklemektedir (De Wet & Walker, 2013; Konstantaki, 2015; Korucu ve Çakır, 2015). Bir diğer taraftan öğrenciler iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamını diğer derslerindeki öğrenme ortamlarına göre avantajlı görmekteirler. Çıkan bu sonuç alanyazındaki diğer araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Lin, 2018; Oderinu, Adegbulugbe, Orenuga & Butali, 2020). Öğrenciler iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamının sağladığı olduğu grupla çalışma, grup içi farklı fikirleri değerlendirme, gruplararası etkileşim, ders içeriğini öğrenme sürecine etkin katılım, verilen bir problemi çözerek daha kalıcı öğrenme gibi yönlerden dolayı bu ortamı diğer öğrenme ortamlarına göre daha etkili olarak değerlendirmişlerdir.

İş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamının öğrencilere çeşitli becerileri kazandırdığı öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Alanyazında yapılan çalışmalar da probleme dayalı öğrenme ortamının katılımcıların eleştirel düşünme, öz düzenleyici öğrenme, problem çözme gibi becerilerini geliştirdiğini göstermektedir (Chávez, Gámiz-Sánchez & Cañas Vargas, 2020; Emlek ve Aktürk, 2017; Kadir, Abdullah, Anthony, Salleh & Kamarulzaman, 2016; Moradi ve Taghadosi, 2016; Warnock & Mohammadi-Aragh, 2016). Bu öğrenme ortamında öğrenciler hem mesleki hem de kişisel becerilerini geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Çünkü öğrenciler bu öğrenme ortamında bir problemin tanımlanmasından çözümüne

kadar çeşitli aşamaları takip etmektedirler. Bu sayede de öğrenciler iş birliği yapma, iletişim kurma, görev paylaşımı yapma, verilen görevleri yerine getirme, problemin çözümü için gerekli kaynakları araştırma, toplanan bilgileri organize etme gibi işleri yapmışlardır. Ayrıca öğrenciler problemi çözerek ders içeriğini kalıcı bir şekilde öğrenmekte ve ileride bu bilgileri kullanabileceğini düşünmektedirler. Dolayısıyla öğrenciler iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamında 21 yy.'da gerekli bu tür becerileri kazandıklarını ifade etmişlerdir. Öğrenciler iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamında bazı sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Alanyazında probleme dayalı öğrenme ortamında öğrenme ile ilgili görevlerin fazla olması, görevleri yerine getirmek için yeterli zamanın olmaması (Yuan et al., 2011), bazı öğrencilerin görevleri yerine getirmemesi (Silva, Bispo, Rodriguez & Vasquez, 2018) gibi ifade edilen çeşitli sıkıntılar bu sonucu desteklemektedir. Özellikle öğrencilerin diğer derslerdeki yükümlülükleri, haftalık toplantıları planlamada yaşanan sorunlar, grup üyelerinin görevlerini aksatması grup çalışmalarını etkilemiştir. Ayrıca programlama sürecinde gerekli kodlama ilkelerinin bilinmemesi, diğer gruplarla görüş alışverişlerinin düşük seviyede olması, grup toplantılarını organize ederken ve haftalık raporları yazarken yaşanan zorluklar iş birliğine dayalı öğrenme süreçlerini olumsuz etkilemiştir.

Genel olarak iş birliğine dayalı problem çözme yönteminin uygulandığı öğrenme ortamı meslek yüksekokulu öğrencileri tarafından beğenilmiştir. İş birliğine dayalı problem çözme yöntemi öğrenme-öğretme süreciyle ilgili meslek yüksekokullarında yaşanan öğretimsel sorunlara çözüm olarak kullanılabilir. Bu çerçevede dersler iyi yapılandırılmamış problemler etrafında tasarlanabilir. Böylece öğrencilerin hem ders içeriğini kalıcı bir şekilde öğrenmeleri hem de günümüzde gerekli olan 21. yy. becerileri olarak ifade edilen becerileri kazanmaları sağlanabilir. Ayrıca bu öğrenme yönteminin meslek yüksekokulları bağlamında başarı, kalıcılık, motivasyon gibi değişkenlere etkisi deneysel çalışma tasarlanarak incelenebilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O. (2014). Mesleki ve teknik eğitim: Temel sorunlar ve çözüm önerileri. *Toprak İşveren Sendikası Dergisi*, 102.
- Afyon Kocatepe Üniversitesi Bologna Bilgi Sistemi. (2015). *Bilgisayar programcılığı bilgi paketi*. <http://obs.aku.edu.tr/oibs/bologna> (Erişim tarihi: 01.03.2016)
- Alkan, R. M., Suiçmez, M., Aydınkal, M. ve Şahin, M. (2014). Meslek yüksekokullarındaki mevcut durum: Sorunlar ve bazı çözüm önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(3), 133-140.
- Chávez, A.D., Gámiz-Sánchez, V. M. & Cañas Vargas, A. (2020). Problem-based learning: Effects on academic performance and perceptions of engineering students in computer sciences. *JOTSE: Journal of Technology and Science Education*, 10(2), 306-328.
- Chung, P., Yeh, R. C. & Chen, Y. C. (2016). Influence of problem-based learning strategy on enhancing student's industrial oriented competences learned: an action research on learning weblog analysis. *International Journal of Technology and Design Education*, 26(2), 285-307.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.
- Çetin, A. Y. (2010). *Meslek yüksekokullarında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri*. (Rapor no: 7).
- De Wet, L. & Walker, S. (2013). Student perceptions of problem-based learning: A case study of undergraduate applied agrometeorology. *ISRN Education*, 1-9.

- Doğan, H. (1997). Mesleki ve teknik eğitimin yeniden yapılandırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 1-26.
- Duffy, T. M. & Cunningham, D. J. (1996). Constructivism: Implications for the design and delivery of instruction. D. H. Jonassen (Ed.), *Handbook of research for educational communications and technology* içinde (ss. 693-719). New York: Macmillan.
- Emlek, B. ve Akturk, A. O. (2017). Student views with regard to the web-based problem solving method. *International Journal of Research in Education and Science*, 3(1), 180-192.
- Ertmer, P. A. & Newby, T. J. (2013). Behaviorism, cognitivism, constructivism: Comparing critical features from an instructional design perspective. *Performance Improvement Quarterly*, 26(2), 43-71.
- Ferreira, M. M. & Trudel, A. R. (2012). The impact of problem-based learning (PBL) on student attitudes toward science, problem-solving skills, and sense of community in the classroom. *Journal of Classroom Interaction*, 23-30.
- Göktürk, İ. E., Aktaş, M. A. ve Göktürk, Ü. (2013). Sosyal bilimler meslek yüksekokullarının eğitim sürecinde; uygulama açısından karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *EJOVOC: Electronic Journal of Vocational Colleges*, 3(4), 1-8.
- Gündüz, A. Y., Alemdağ, E., Yasar, S. ve Erdem, M. (2016). Design of a problem-based online learning environment and evaluation of its effectiveness. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 15(3), 49-57.
- Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn?. *Educational Psychology Review*, 16(3), 235-266.
- Hursen, C. (2020). The effect of problem-based learning method supported by web 2.0 tools on academic achievement and critical thinking skills in teacher education. *Technology, Knowledge and Learning*, 1-19.
- Jonassen, D. H. (1997). Instructional design models for well-structured and ill-structured problem-solving learning outcomes. *Educational Technology Research and Development*, 45(1), 65-94.
- Kadir, Z. A., Abdullah, N. H., Anthony, E., Salleh, B. M. & Kamarulzaman, R. (2016). Does problem-based learning improve problem solving skills? A study among business undergraduates at malaysian premier technical university. *International Education Studies*, 9(5), 166-172.
- Kaya, A. (2014). Meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin eğitim öğretim ve geleceğe yönelik düşünceleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 349-356.
- Konstantaki, M. (2015). Applying problem based learning in the sports science curriculum. *Athens Journal of Sports*, 2(1), 7-16.
- Korucu, A. T. ve Çakır, H. (2015). Dinamik web teknolojileri ile geliştirilen iş birlikli öğrenme ortamını kullanan öğretmen adaylarının görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 221-254.
- Lin, L. F. (2018). Integrating the problem-based learning approach into a web-based English reading course. *Journal of Educational Computing Research*, 56(1), 105-133.

- Mascolo, M. F. (2009). Beyond student-centered and teacher-centered pedagogy: Teaching and learning as guided participation. *Pedagogy and the human sciences*, 1(1), 3-27.
- Miles, M.B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd edition). California: SAGE.
- Moradi, T. & Taghadosi, M. (2016). The effect of problem-based learning clinical education on nursing student's critical thinking. *Future of Medical Education Journal*, 6(3), 20-25.
- Nelson, L. M. (1999). Collaborative problem solving. C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional-Design Theories and Models, Vol. II* içinde (ss. 241-269). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Oderinu, O. H., Adegbulugbe, I. C., Orenuga, O. O. & Butali, A. (2020). Comparison of students' perception of problem-based learning and traditional teaching method in a Nigerian dental school. *European Journal of Dental Education*, 24(2), 207-212.
- OECD (2010). *Learning for jobs*. <http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/Learning%20for%20Jobs%20book.pdf> (Erişim tarihi: 01.03.2016).
- Orji, C. T. & Ogbuanya, T. C. (2018). Assessing the effectiveness of problem-based and lecture-based learning environments on students' achievements in electronic works. *International Journal of Electrical Engineering Education*, 55(4), 334-353.
- Othman, M. ve Muhd Zain, N. (2015). Online collaboration for programming: assessing students' cognitive abilities. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 16(4), 84-97.
- Reiser, R. A. (2007). What field did you say you were in?: Defining and naming our field. R. A. Reiser & J. V. Dempsey (Eds.), *Trends and issues in instructional design and technology* içinde (2. baskı ss. 2-9). Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Saputra, M. D., Joyoatmojo, S., Wardani, D. K. & Sangka, K. B. (2019). Developing critical-thinking skills through the collaboration of jigsaw model with problem-based learning model. *International Journal of Instruction*, 12(1), 1077-1094.
- Suarniati, N. W., Ardhana, I. W., Hidayah, N. & Handarini, D. M. (2019). The difference between the effects of problem-based learning strategy and conventional strategy on vocational school students' critical thinking skills in civic education. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 18(8), 155-167.
- Silva, A.B.D., Bispo, A.C.K.d.A., Rodriguez, D.G. & Vasquez, F.I.F. (2018). Problem-based learning: A proposal for structuring PBL and its implications for learning among students in an undergraduate management degree program. *Revista de Gestão*, 25(2), 160-177.
- Şahin, İ. ve Fındık, T. (2008). Türkiye'de mesleki ve teknik eğitim: Mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 65-86.
- Şahinkesen, A. (1992). Eğitimde ikili sistem (okul-işyeri iş birliğine dayalı sistem). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 687-701.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf> (Erişim Tarihi: 10.02.2016).

- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 10.02.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Mesleki eğitimin yeniden yapılandırılması çalışma grubu raporu*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/240/Mesleki%20E%C4%9Ftimin%20Yeniden%20Yap%C4%B1land%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1%20C3%87al%C4%B1C5%9Fma%20Grubu%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 10.02.2016).
- Uçar, C. ve Özerbaş, M. A. (2013). Mesleki ve teknik eğitimin dünyadaki ve Türkiye'deki konumu. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 242-253.
- Uzun, A., Onur, A. ve Alabay, S. (2020). Students' views on database management systems course designed according to problem-based learning. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 9(1), 177-187.
- Warnock, J. N. & Mohammadi-Aragh, M. J. (2016). Case study: use of problem-based learning to develop students' technical and professional skills. *European Journal of Engineering Education*, 41(2), 142-153.
- Yıldırım. A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Genişletilmiş 9. baskı). Ankara: Seçkin.
- Yuan, H. B., Williams, B. A., Yin, L., Liu, M., Fang, J. B. & Pang, D. (2011). Nursing students' views on the effectiveness of problem-based learning. *Nurse Education Today*, 31(6), 577-581.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %75
2. yazar katkı oranı: %25

Türk ve Alman Üniversitelerinde Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği Programlarının Karşılaştırılması

A Comparison of German Language Teaching Programs in Turkey and Germany

Dr. Öğr. Gör. Bilal ÜSTÜN¹ Dr. Öğr. Gör. Aysel DEREGÖZÜ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Almanya'nın Almanca öğretmenliği programlarının karşılaştırılmasıdır. Bu amaç kapsamında, iki ülkenin Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları incelenmiştir. Almanya'da ortak bir program bulunmamasından ve eyaletler arasında farklılıklar olmasından dolayı örnek olarak PH Freiburg Üniversitesi'nde uygulanan eğitim programı esas alınmıştır. Çalışmada, doküman analizi yöntemiyle içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi ile Almanca öğretmenliği eğitim programları, öğrenci seçme sistemi, müfredat ve mezuniyet koşulları açısından incelenmiş, programlar arasında benzerlik ve farklılıklar irdelenmiştir. İki ülkede uygulanan eğitim programlarındaki benzerliklerin yanı sıra farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Öğrenci seçme sisteminde farklılık, Türkiye'de merkezi sınavla öğrenci kabul edilirken, Almanya'da bireysel başvurudan kaynaklanmaktadır. Müfredatta ise, toplam Ects kredi sayısı, ders süresi ve eğitim süresi açısından farklılıkların olduğu görülmektedir. Mezuniyet koşullarında farklılık, Türkiye'de dersleri başarılı şekilde geçmek yeterli görülmesi, Almanya'da bitirme tezi ve heyet önünde ders anlatımı koşulundan kaynaklanmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye'de, öğrenci kabul koşullarının gözden geçirilmesi ve mezuniyet şartları arasına öğretmenlik becerilerinin ispat edilmesi koşulunun eklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alman dili, öğretmen eğitimi, eğitim programı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to compare German Language Teaching programs in Turkey and Germany. For this aim, the German Language Teaching programs of both countries are examined. As in Germany a national wide program for German Language Teaching is not implemented, the program of the university PH Freiburg is examined. The programs are investigated in terms of acceptance conditions, curriculum and graduation conditions. The evaluation revealed that there are similarities and differences of both programs. In terms of acceptance conditions, a national wide entrance exam is conducted in Turkey, whereas in Germany students apply individually. In terms of curriculum, there are differences regarding total Ects credit points, lesson hours and education time. In terms of graduation conditions, passing the lessons is sufficient in Turkey, whereas a final thesis is needed in Germany. It is suggested to revise acceptance and graduation conditions of German Language Teaching programs in Turkey.

Keywords: German language, teacher education, education programs

Paper Type: Research

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, bustun@nevsehir.edu.tr.

²İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, aysel.deregözü@inonu.edu.tr.

Atf için (to cite): Üstün, B. & Deregözü, A. (2021). Türk ve Alman üniversitelerinde yabancı dil olarak Almanca öğretmenliği programlarının karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 85-96.

Giriş

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri sahip oldukları etkili eğitim sistemleri ile doğru orantılı olup bu orantıda en önemli denge unsuru da öğretmenlerdir. “Bir ülkenin kalkınmasında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, toplumdaki huzur ve sosyal barışın sağlanmasında, bireylerin sosyalleşmesi ve toplumsal hayata hazırlanmasında, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında öğretmenler başrolde dirler” (Özden, 1999; akt. Karataş, 2020, s. 40). “Öğretmenler, bireyin eğitim hayatında en çok etkileşim kurulan, bireyi toplumsallaştıran, pedagojik dönüşümü gerçekleştiren ve insanların hayatında en çok etki ve iz bırakan kişiler olarak kabul edilmektedir” (Özer vd., 2016). Bu yönüyle öğretmenlik mesleğinin ileri düzeyde profesyonellik gerektirdiği söylenebilir. Alkan ve Hacıoğlu (2007; akt. Pelit ve Güçer, 2006, s. 101) öğretmenliği, “eğitim sektöründe yer alan sosyal, kültür, ekonomi, bilim ve teknoloji boyutlarına sahip, alanıyla ilgili uzmanlık ve beceriyi temel alan, mesleği ile ilgili gerekli formasyona sahip, profesyonel bir uğraşı alanı” olarak tanımlamaktadır. Erden (2005, s. 179) de öğretmenlik mesleğini Alkan ve Hacıoğlu’nu destekler nitelikte tanımlamakta, “öğretmenliğin bir meslek olarak; kültürel, ekonomik, bilimsel, sosyal ve teknolojik açılardan bilgi gerektirmesiyle birlikte özel alan bilgisi gerektiren profesyonel bir alan” olduğunu ifade etmektedir. Öğretmenliğin profesyonel bir meslek olması, maddi kaygılar güdüldüğü için yapıldığı anlamına gelmemelidir. Öğretmenlik mesleği, “Sadece ekonomik gereksinimlerin karşılanması için değil, aynı zamanda psiko-sosyal olarak gelişim ve doyum sağlamak için de sürdürülen bir uğraştır” (Yazıcı, 2009, s. 34). Bu açıdan öğretmenlerin aldıkları eğitim sadece kendi kişisel gelişimleri açısından değil, toplum açısından da oldukça önemlidir. Şişman’ın (2007) da belirttiği gibi, öğretmenlerin aldıkları eğitimin kalitesinin önemli olduğu söylenebilir.

1.1. Tarihsel Açıdan Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sistemi

Türkiye’nin öğretmen yetiştirme sistemine bakıldığında Cumhuriyetten önce ve Cumhuriyetten sonra ikiye ayrıldığı görülmektedir. Cumhuriyetten önce, “1848 yılında kurulan ilk erkek öğretmen okulu Darülmualimin, 1869’da açılan ilk kız öğretmen okulu Darülmualimat ve 1877’de ise, çeşitli kurumlara nitelikli muallimler yetiştirmek üzere İstanbul’da kurulan Büyük Darülmualimin öğretmenlik mesleğinde sistemleşmeye gidilen en önemli adımlardan” kabul edilmektedir (Akyüz, 2006; akt. Aras ve Sözen, 2012, s. 2). Cumhuriyetin ilanından sonra da öğretmen yetiştirme sistemi üzerine yeni çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ile birlikte Atatürk önderliğinde öğretmen yetiştirme politikaları değişmiş ve eğitim hizmetlerinin yürütülmesi Maarif Vekâletine verilmiştir. “Maarif Vekâleti, öğretmen yetiştirme amacı ile köy öğretmen okullarını, ana muallim mekteplerini, orta öğretmen okulu köy eğitim kurslarını, köy enstitülerini ve köy çocuklarının yükseköğrenim görmelerini sağlayan yüksek köy enstitüleri gibi yeni kurumları kurmaya özen göstermiştir” (Bilir, 2011, s. 232). Türk eğitim sisteminde Cumhuriyetin ilanından sonra öğretmen yetiştirmeye yönelik olarak çıkarılmış kanunlardan bir tanesi de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’dur. Bu kanun ile Millî Eğitim Bakanlığına bağlı iki yıllık eğitim enstitüleri Eğitim Yüksekokullarına, dört yıllık Yükseköğretim Okulları ise Eğitim Fakültelerine dönüştürülmüştür. Kavak (1999, s. 3) bu dönüşümü, “öğretmen eğitiminin niteliğinin artırılması ve sürekli bir iç ve dış denetim ile sistemli olarak geliştirilmesi, öğretmen eğitiminin niteliğinin güvence altına alınması, öğretmen eğitiminin hizmet sunulan kesimlere belirli standartlara dayalı olarak yürütüldüğünün güvencesinin verilmesi amacıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığını” şeklinde ifade etmiştir.

Eğitim fakülteleri lisans düzeyinde on altı program ile kurulmuştur. Bu programlar; Okul Öncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği, İngilizce Öğretmenliği, Almanca Öğretmenliği, Fransızca Öğretmenliği, Müzik Öğretmenliği, Resim Öğretmenliği, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Görme Engelliler Öğretmenliği, İşitme Engelliler Öğretmenliği, Zihin Engelliler Öğretmenliği ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği olarak sıralanabilir (YÖK, 1998). Öğretmenlik branşları arasında her ne kadar bir değer sıralaması

yapılması mümkün olmasa da gelişen teknolojik imkânlar ve bu imkânlar bağlamında doğan yeni ihtiyaçlar ışığında bir önem sırası yapılabilir. Globalleşen yeni dünya düzeninde, herkesin herkese internet vasıtası ile rahatça ulaşıp iletişim kurabildiği günümüzde yabancı dil ve yabancı dil eğitiminin daha da önem kazandığı söylenebilir. Türkiye’de yabancı dil denildiğinde akla ilk olarak İngilizce gelse de tarihten gelen kuvvetli bağlar sebebi ile Almanca’nın İngilizceden sonra ikinci sırada yer aldığı söylenebilir. Türkiye’de Almanca öğretmenliği bölümü ilk olarak 1947 yılında açılmıştır (Altunya, 2006). Bugün ise, Türkiye’de toplam 16 üniversitede Alman Dili Eğitimi Programlarında Almanca öğretmenliği eğitimi verilmektedir.

1.2. İlgili Araştırmalar

Alanyazın taraması, Türkiye’deki eğitim ile Almanya’daki eğitimi kıyaslayan birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Uygun ve arkadaşları (2011) Türkiye ve Almanya arasında öğretmen eğitimi programlarındaki uygulama eğitimini; Delibaş (2007) Türkiye ile Almanya arasında biyoloji öğretmeni yetiştirme programlarını; Erdem (2010) Almanya (Bavyera Eyaleti) ve Türkiye’de coğrafya öğretmeni yetiştirilmesini; Delibaş ve Babadoğan (2009) Almanya ve Türkiye biyoloji öğretmeni yetiştirme programlarını; Aykaç ve arkadaşları (2014) Türkiye ve Almanya’daki öğretmen yetiştirme uygulamalarını; Baki ve Bektaş Baki (2016) Türkiye ve Almanya’nın ortaokul matematik öğretmeni yetiştirme programlarını ve Meriç ve Tezcan da (2005) Türkiye ve Almanya’nın fen bilgisi öğretmeni yetiştirme programlarını karşılaştıran çalışmalar yapmışlardır. Alan yazında Türkiye ile farklı ülkeler arasında da karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığı gözlenmiştir. Sariboğa Alagöz (2006) Türkiye’deki ve Hollanda’daki İngilizce öğretmenliği programlarını; Ergun (2013) Türkiye ve İsviçre’deki kimya öğretmeni yetiştirme programlarını; Aldemir (2010) Türkiye ve Japonya’da İngilizce öğretmeni yetiştirme sistemlerini ve Ergun ve Ersoy (2014) ise Hollanda, Romanya ve Türkiye’deki öğretmen yetiştirme sistemlerini incelemişlerdir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Alan yazın taraması, Türkiye ve Almanya’da yabancı dil olarak Almanca öğretmenliği programlarının da karşılaştırılmasına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. İki ülkenin Almanca öğretmenliği eğitim programlarının karşılaştırılması, ülkemizde uygulanan eğitim programına ilişkin bilgiler verecek ve Almanca öğretmenliği eğitiminde niteliğin artırılması için, ipuçları sunacaktır. Programlar arasında benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması ile de, programların güçlü ve zayıf yönleri açığa çıkmış olacaktır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, ülkemizde Almanca öğretmeni eğitiminde niteliğin artırılması için program uygulayıcılarına öneriler sunulması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları ile Almanya’daki PH Freiburg Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programının öğrenci seçme sistemleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler nelerdir?
2. Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları ile Almanya’daki PH Freiburg Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programının müfredatları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler nelerdir?
3. Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları ile Almanya’daki PH Freiburg Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programının mezuniyet şartları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma bir karşılaştırmalı eğitim araştırmasıdır. Bu araştırma türlerinde kullanılan değişik yaklaşımlar vardır. Bu çalışma yatay yaklaşım ile tanımlayıcı yaklaşım deseni ile

tasarlanmıştır. “Yatay yaklaşım, karşılaştırma yapılacak ülkelerin eğitim sistemlerinin belli bir öğretim aşamasının içerdiği unsurları (örneğin öğretmen yetiştirme sistemlerinin öğrenci kabul, öğretim programı içeriği ve mezuniyet şartları gibi) karşılaştırır” (Erbilgin ve Boz, 2013, s. 160). “Tanımlayıcı yaklaşımda ise konu ile ilgili alanyazın incelenir, eğitim sistemlerinin ilkeleri ve amaçları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılır” (Ültanır, 2000; akt. Ergun, 2013, s. 120).

2.2. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada yer alan veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile toplanmıştır. Doküman analizi, “belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar ve alternatif düşünce ve fikirlerin varlıklarının netleşmesine yardımcı olur” (Çepni, 2010; akt. Baki ve Bektaş Baki, 2016, s. 232). Yıldırım ve Şimşek (2011, s. 189) ise doküman incelemesini, “araştırılan olgular hakkında yazılı kaynakların detaylı bir şekilde analiz edilmesi” olarak tanımlamaktadır. Çalışmada ihtiyaç duyulan bilgiler detaylı bir literatür taraması yapılarak elde edilmiştir. Bu araştırmada, Türkiye ile Almanya’da Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programlarının öğrenci seçme sistemleri, müfredatları ve mezuniyet koşulları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye’deki veriler, Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları ortak bir içeriğe sahip oldukları için Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından hazırlanan genel program içeriklerinden elde edilmiştir. Almanya’da ise, merkezi bir program olmadığı için Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği eğitimi veren PH Freiburg Üniversitesinin eğitim programlarından yararlanılmıştır (Pädagogische Hochschule Freiburg, 2009). PH Freiburg Üniversitesi, program içeriklerine kolay ulaşılabilir olmasından dolayı tercih edilmiştir. Araştırmada, iki ülkedeki öğretmen yetiştirme ve atama mevzuatları, eğitim sistemleri ve öğretmen eğitimi ile ilgili dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu veri kaynakları konu ile ilgili yazılmış tezler, kitaplar ve bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleler olarak sıralanabilir. Veri kaynağı olarak ayrıca Almanya ve Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği eğitimi veren üniversitelerin ve öğretmen atamasından sorumlu kurumların resmi internet sayfalarından da yararlanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aşamasında ulaşılabilen tüm kütüphanelerden, ilgili kurumlardan, veri tabanlarından ve ulusal ve uluslararası tüm arama motorlarından faydalanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmanın veri çözümlemesi yapılırken nitel araştırma yöntemlerinden, analiz sonuçlarının düzenlenmesi aşamasında ise, nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sorularına bağlı olarak Almanya ve Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programlarının benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konması amacı ile betimsel analiz yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışmada araştırma sorularından yola çıkılarak veri analizi için kodların ve temaların yer aldığı bir çerçeve oluşturulmuştur. Veriler bu çerçeve içerisinde değerlendirilerek iki program arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Çerçevede yer alan kodlar ve temalar konu ile ilgili detaylı literatür taranarak oluşturulmuştur. Nitel araştırmalarda, veriler önceden belirlenmiş kodlar kullanılarak analiz edilebilir (Miles ve Huberman, 1994). Tablo 1’de araştırmada kullanılan kodlar ve temalar gösterilmiştir.

Tablo 1. Literatüre dayalı elde edilen kodlar ve temalar

Tema	İlişkili Kodlar
Öğrenci Seçme Sistemi	Merkezi sınav, Abitur
Müfredat	Meslek Bilgisi Dersleri, Genel Kültür Dersleri, Alan Eğitimi Dersleri
Mezuniyet Şartları	Not ortalaması, bitirme tezi, sözlü sınav

2.4. Araştırmanın Etik İzinleri

Bu çalışmada, “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Yönergesi” esas alınarak, uyulması gereken tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında yer alan eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Çalışmanın niteliği Etik Kurul izni gerektirmediğinden, Etik Kurul onayı alınmamıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, Türkiye ve Almanya’da bulunan Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları belirlenmiş temalar ışığında madde madde sunularak, iki program arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.1. Öğrenci Seçme Sistemine İlişkin Bulgular

Türkiye ve Almanya arasında, üniversitelerin öğrenci seçme sistemleri karşılaştırıldığında iki ülke arasındaki öğrenci seçme sisteminin farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Türkiye’de öğrenciler, merkezi bir sınav sistemi ile üniversitedeki programlara yerleşmektedirler. Türkiye’de yükseköğretim programlarına alınacak öğrencilerin seçimi ve tercihlerine göre üniversitelere ve programlara yerleştirilmeleri işlemi ÖSYM (Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi) tarafından yapılan bir dizi sınav ile gerçekleştirilmektedir. Bu sınavların genel adı YKS’dir (Yükseköğretim Kurumları Sınavı). YKS’ye ortaöğretim kurumlarının (lise veya dengi okullar, açık öğretim liseleri) son sınıfında okumakta olan öğrenciler, ortaöğretim kurumlarının son sınıflarında beklemeli durumda bulunanlar, ortaöğretim kurumlarını bitirmiş olanlar ve ortaöğrenimlerini yurt dışında tamamlayıp durumları yukarıdakilerden birine uyanlar katılabilirler (ÖSYM, 2020). YKS, üç oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumlar TYT (Temel Yeterlilik Testi), AYT (Alan Yeterlilik Testi) ve YDT (Yabancı Dil Testi) olarak adlandırılmaktadır. Tüm öğrencilerin TYT sınavına girmeleri zorunludur. TYT sınavında öğrencilere Türkçe Testinden, Sosyal Bilimler Testinden, Temel Matematik Testinden ve Fen Bilimleri Testinden oluşan sorular sorulmaktadır. Öğrencilerden dört yıllık fakültelerde okuyabilme adına tercih yapabilmeleri için TYT sınavından en az 200 puan almaları beklenir. Bu 200 puan AYT ve YDT sınavlarının hesaplanabilmesi için bir baraj veya ön şart niteliği taşımaktadır. AYT sınavında ise öğrencilere Türk Dili ve Edebiyatından, Sosyal Bilimlerden, Matematikten ve Fen Bilimlerinden sorular sorulmaktadır. Öğrencilerden tercih etmeyi planladıkları bölümlerin puan türlerine göre soruları cevaplamaları beklenir. Bu puan türleri; SÖZ (Sözel), SAY (Sayısal) ve EA (Eşit Ağırlık)’dır. YDT sınavı ise, beş ayrı dilde yapılmaktadır. Bu diller Almanca, İngilizce, Fransızca, Arapça ve Rusçadır. Öğrenciler YDT sınavına hangi dilden girmek istediklerini sınav başvuru sırasında belirtirler. YKS puanı hesaplanırken öğrencilerin testlerden elde ettikleri puanlara bir de OBP (Ortaöğretim Başarı Puanı) eklenir. OBP, öğrencilerin ortaöğretim kurumlarından mezun olduklarında elde ettikleri başarı puanlarıdır. Ortaöğretim bitirme notları en küçüğü 250, en büyüğü 500 olmak üzere ortaöğretim başarı puanına dönüştürülür. Ortaöğretimde alınan 100 üzerinden diploma notu, 5 ile çarpılarak OBP’ye dönüştürülür. Böylece, 50 olan en düşük diploma notu için OBP 250 olurken, en yüksek 100 olan diploma notu için de OBP 500 olmaktadır (ÖSYM, 2020). Sınav sonuçları açıklandığında öğrenciler aldıkları puanlara göre okumak istedikleri üniversiteler ve bölümler için tercih yaparlar ve yine ÖSYM tarafından merkezi olarak tercih ettikleri üniversitelere ve bölümlere puanlarına uygun bir sıralama ile yerleştirilirler.

Almanya’daki öğrenci seçme sistemi ise, Türkiye’nin öğrenci seçme sisteminden daha farklıdır. Almanya’da öğrenciler “Gymnasium” adı verilen yüksek nitelikli liselerden 13. sınıfın sonunda elde ettikleri “Abitur” diploması ile üniversitelerin eğitim almak istedikleri programlarına bireysel olarak başvuru yapmaktadırlar. Abitur diploması aynı zamanda öğrencilerin yükseköğretim olgunluk seviyesine erişim belgesidir ve “Allgemeine Hochschulreife” olarak adlandırılmaktadır. Abitur, Alman eğitim sisteminde ortaöğretimden

yükseköğretime geçişi sağlayan ve sınav sonucunda elde edilen bir lise bitirme diplomasıdır (Kuş, 2019). “Kelime anlamı “bitirmek, ayrılmak” olan Abitur, Latince “Abire” sözcüğünden ortaya çıkmış olup, Alman eğitim sisteminde ulaşılabilecek en yüksek lise diplomasıdır” (Henderson, 1964; akt. Kuş, 2019, s. 11). Gymnasium denen yüksek nitelikli liseler, ilkokullarında başarılı olan öğrencilerin öğretmenleri tarafından yönlendirildikleri en yüksek okul türüdür. Gymnasium’ların amacı, yükseköğretim için donanımlı bireyler yetiştirmektir (Göçkan, 2019). Almanya’da Türkiye’deki gibi merkezi bir yerleştirme sistemi olmadığı için öğrenciler, Gymnasium adlı nitelikli liselerden mezun olurken elde ettikleri Abitur belgesi ile okumak istedikleri bölümlere bireysel olarak başvuru yaparak alacakları kabul mektupları ile üniversitelere kayıt yaptırmaktadırlar. Eğer tercih edilen bölüm için ayrılan kontenjan yetersiz ise, öğrenciler Abitur notlarına göre bölümlere kabul edilirler. Bu açıdan Almanya’da lisedeki not ortalamasının üniversitelere yerleşebilmek için çok önemli olduğu söylenebilir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’deki öğrencilerin merkezi bir sınav ve merkezi bir öğrenci yerleştirme sistemi ile; Almanya’daki öğrencilerin ise lise mezuniyet puanları ile üniversitelere bireysel başvuru yaparak yükseköğretim hayatlarına başladıkları belirlenmiştir.

3.2. Müfredat İlişkin Bulgular

İki ülke arasındaki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları Meslek Bilgisi Dersleri (MB), Genel Kültür Dersleri (GK) ve Alan Eğitimi Dersleri (AE) olarak üç kategoride değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloda iki ülkenin Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği müfredat programları ayrı ayrı tablolar halinde sunulmaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de yabancı dil olarak almanca öğretmenliği programı müfredat bulgusu

Ders Kategorisi	Teorik	Uygulama	Toplam (T+U)	AKTS	Müfredat İçerisindeki Oranı (%)
Meslek Bilgisi Dersleri (MB)	44	12	56	92	%34
Genel Kültür Dersleri (GK)	26	2	28	42	%19
Alan Eğitimi Dersleri (AE)	68	0	68	106	%47
Toplam	138	14	152	240	%100

Kaynak: YÖK, 2018

Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları müfredatında genel kültür derslerinin %19, meslek bilgisi derslerinin %34 ve alan eğitimi derslerinin ise %47 oranında yer aldıkları söylenebilir. Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programlarındaki toplam 138 olan teorik ders saatinin 26 saati genel kültür derslerine, 44 saati meslek bilgisi derslerine ve 68 saati de alan eğitimi derslerine ayrılmıştır. Toplam 14 saat olan uygulama derslerinin ise, 2 saati genel kültür derslerine ayrılırken 12 saati de meslek bilgisi derslerine ayrılmıştır (Deregözü, 2020, s. 156). Alan eğitimi derslerinde uygulamalı dersler bulunmamaktadır. Sonuç olarak Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programlarında öğrenciler 8 dönem (4 yıl) eğitim alarak 240 AKTS puanı toplamak zorundadırlar.

Tablo 3. PH Freiburg Üniversitesi yabancı dil olarak almanca öğretmenliği programı müfredat bulgusu

Ders Kategorisi	Teorik	Uygulam a	Toplam (T+U)	AKTS	Müfredat İçerisindeki Oranı (%)
Meslek Bilgisi Dersleri (MB)	26	4	30	66	%37
Genel Kültür Dersleri (GK)	21	1	22	36	%20
Alan Eğitimi Dersleri (AE)	28	3	31	78	%43
Toplam	75	8	83	180	%100

Kaynak: Pädagogische Hochschule Freiburg, 2009, s. 60- 65

Tablo 3 incelendiğinde, PH Freiburg Üniversitesindeki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programı müfredatında genel kültür derslerinin %20, meslek bilgisi derslerinin %37 ve alan eğitimi derslerinin ise %43 oranında yer aldıkları ifade edilebilir. 75 olan toplam teorik

ders saatinin 21 saatinin genel kültür derslerine, 26 saatinin meslek bilgisi derslerine ve 28 saatinin de alan eğitimi derslerine ayrıldığı görülmektedir. Uygulamalı derslere bakıldığında ise, toplam 8 saatin 1 saatinin genel kültür derslerine, 3 saatinin alan eğitimi derslerine ve 4 saatin de meslek bilgisi derslerine ayrıldığı söylenebilir (Pädagogische Hochschule Freiburg, 2009, s.60-65). Sonuç olarak Almanya'daki PH Freiburg Üniversitesi yabancı dil olarak Almanca öğretmenliği programında öğrenciler 6 dönem (3 yıl) eğitim alarak 180 AKTS puanı toplamak zorundadırlar.

İki programın müfredatları karşılaştırıldığında benzerliklerin yanında farklılıklar da göze çarpmaktadır. İki program arasında dikkat çeken ilk farkın AKTS kredi sayısı olduğu söylenebilir. Türkiye'de Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği eğitimi alan öğrenciler 8 dönem sonunda 240 AKTS puanı toplarken Almanya'daki PH Freiburg bölümünde öğrencilerin tamamlaması gereken AKTS puanı 180 olarak görünmektedir. Bunun sebebi Almanya'nın öğretmen yetiştirme sisteminden kaynaklanmaktadır. Almanya'daki öğretmenlik bölümleri Türkiye'deki gibi tek branşta eğitim vermemektedir. Almanya'daki üniversitelerde öğretmenlik alanında eğitim alan öğrencilerin aynı zamanda bir yandal veya çift anadal eğitimi almaları zorunludur. PH Freiburg Üniversitesinde de öğrencilerin Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programının yanında 60 AKTS puanı değerinde ikinci bir bölüm okumaları zorunlu tutulmaktadır. Böylece iki bölümde eğitim alan öğrenciler mezun olduklarında eşit AKTS puanları almış olmaktadır.

Programlar arası dikkat çeken diğer bir farklılık eğitim süreleridir. Türkiye'de eğitim alan Yabancı Dil Olarak Almanca öğretmen adaylarının Almanya'da PH Freiburg Üniversitesindeki öğretmen adaylarından 2 dönem (1 yıl) daha fazla eğitim aldıkları göze çarpmaktadır.

Programlar arası bir diğer farklılık da öğrencilerin lisans süreleri boyunca aldıkları toplam ders saatlerinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de eğitim alan öğrencilerin Almanya'da eğitim alan öğrencilerden neredeyse iki katı fazla ders aldıkları görülmektedir. Burada, Türkiye'de iki dönem fazla eğitim veriliyor olması şüphesiz en etkili argümandır. Ayrıca, Türkiye'deki üniversitelerde haftalık ders saatinin Almanya'daki PH Freiburg Üniversitesinden daha yoğun olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İki programın öğretmenlik uygulaması derslerinde ve staj uygulamalarında da farklılıklar olduğu söylenebilir. Öğretmenlik uygulaması ve staj dersleri Meslek Bilgisi Dersleri kategorisinde yer almaktadır. Türkiye'deki programlarda öğrenciler yedinci ve sekizinci dönemlerde staj okullarına gitmektedirler. Yedinci dönemde haftada bir kez staj okullarına gözlem yapmaya giden öğrenciler ikinci dönem ise staj hocası ve dersin öğretmenin olduğu sınıfta, hazırlamış oldukları dersi öğrencilere anlatmaktadırlar. Almanya'da ise staj dersleri daha erken başlamaktadır. Öğrenciler henüz üçüncü dönemlerinde staj okullarına giderek gözlem yaparken dördüncü dönemlerinde ders anlatmaktadırlar. Son dönemlerinde ise staj okullarındaki derslerini üniversiteden gelen bir heyet önünde anlatmaktadır. Bu aynı zamanda okulu bitirebilmek için bitirme tezinin yanı sıra gerekli olan sözlü sınav yerine geçmektedir. Dolayısıyla, Almanya'da PH Freiburg Üniversitesi'nde eğitim alan bir Almanca öğretmeni adayı okullarda daha fazla staj yaparak daha çok öğretmenlik deneyimi kazanmaktadır. Staj süresinin fazla olmasının nedeni ise, öğretmenlik deneyiminin kazanılmasında stajın önemli bir yer edinmesinden kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Tablolar incelendiğinde her iki ülkedeki derslerin (Meslek Bilgisi Dersleri, Genel Kültür Dersleri ve Alan Eğitimi Dersleri) oran olarak birbirine çok yakın olduğu ifade edilebilir. Buradan ders çeşitlerinin ağırlıklarının benzer olduğu sonucuna ulaşılması mümkündür.

3.3. Mezuniyet Şartlarına İlişkin Bulgular

İki program arasındaki mezuniyet şartları incelendiğinde benzerliklerden çok farklılıklar dikkat çekmektedir. İki program arasındaki tek ortak nokta her iki programda da öğrencilerin aldıkları tüm dersleri başarı ile vermiş olmalarıdır. Türkiye'deki programlardan mezun olabilmek için öğrencilerin not ortalamalarının 4 üzerinden en az 2 olması gerekmektedir. Bunun dışında

mezun olmak için başka bir koşul bulunmamaktadır. Bu şartlar yerine getirildiğinde programdan mezun olunabilir.

Almanya'daki PH Freiburg Üniversitesinde ise, öğrencilerden son dönemlerinde bir bitirme tezi yazmaları beklenir. Bitirme tezinin yanında öğrencilerin üniversite tarafından görevlendirilmiş bir heyet önünde ders anlatmaları ve stajlarını bu şekilde tamamlamaları istenir. Bu şartlar yerine getirildiğinde programdan mezun olunarak diploma alınabilir (Pädagogische Hochschule Freiburg, 2009).

Tartışma

Bu çalışmada Türkiye ve Almanya'daki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları öğrenci seçme sistemleri, müfredat ve mezuniyet şartları temaları altında incelenerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK, 2019) ortak müfredat programlarından ve PH Freiburg Üniversitesinin program içeriklerinden (Pädagogische Hochschule Freiburg, 2009) yararlanılmıştır.

Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları öğrenci seçme sistemleri bağlamında karşılaştırıldığında iki ülke arasında benzerliklerden çok farklılıkların dikkat çektiği belirlenmiştir. Türkiye'deki öğrenci seçme sisteminde öğrenciler Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) aracılığıyla merkezi bir dizi sınava girerek ve yine elde ettikleri puanlarla merkezi olarak üniversitelere yerleştirilirken, Almanya'da ise öğrencilerin lise bitirme puanlarıyla (Abitur) üniversitelere bireysel olarak başvurdukları ortaya çıkarılmıştır. Erben Keçici (2011, s. 118) de Almanya'da öğretmen eğitimi üzerine yapmış olduğu çalışmasının sonucunda Abitur sınavına değinmekte, "öğrencilerin Almanya'da üniversite eğitimi alabilmeleri için bu diplomaya mutlaka sahip olmaları gerektiğini belirtirken öğrencilerin Abitur belgesi ile üniversitelere doğrudan kayıt yaptırabildiklerini" ifade etmektedir. Koçak (2012, s. 161) da Türk ve Alman eğitim sistemlerinde yükseköğretime geçiş sürecini incelediği çalışmasında "Almanya'daki ortaöğretim kurumlarının Türkiye'nin aksine çeşitlilik gösterdiğini, herhangi bir okulu bitiren öğrencinin üniversiteye gidemediğini, Abitur'u olan öğrencilerin üniversiteye geçiş yapabildiklerini" tespit etmiştir. Almanya'nın Bavyera Eyaleti ile Türkiye'deki öğretmen yetiştirilme sistemlerinin karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada da Almanya'daki öğrencilerin liseyi bitirme notlarına göre üniversitelere kabul edildikleri belirlenmiştir (Erdem, 2010). Delibaş ve Babadoğan (2009) ise, yaptıkları çalışmalarında lise notuyla üniversiteye doğrudan geçişe farklı bir bakış açısıyla bakmaktalar ve Almanya'nın eğitim politikalarının her bireye kendi yetenek ve ilgi alanına göre en uygun eğitim olanağını sağlamak ilkesi üzerine kurulu olduğunu gördüklerini ifade etmişlerdir. Koçak (2012, s. 151) da konuya benzer bir yaklaşımla değinerek, "Türkiye'de ortaöğretimle yükseköğretim arasında bir kopukluğun olduğunu, yükseköğretim kurumlarına yerleştirmenin merkezi bir sınavla yapıldığını ve bunun da tartışmalara yol açtığının ileri sürüldüğünü" belirtmiştir. Türkiye'deki merkezi yerleştirme sisteminde de her ne kadar ortaöğretim başarı puanı etkili olsa da bu puan Almanya'da üniversite başvurularında kabul alabilmeye direkt etki etmektedir. Bu bilgiler ışığında lise bitirme puanlarının Almanya'daki yükseköğretim öğrenci adayları için daha belirleyici olduğu söylenebilir. Buradan, Almanya'da eğitim alan öğrencilerin ortaöğretim aşamasında okul derslerini daha ciddiye almaları gerektiği sonucu çıkarılabilir. Ancak, Gymnasium denilen okullara giriş koşullarının diğer okul türlerine göre daha yüksek olduğu konusu da göz önünde bulundurulmalıdır. Akademik başarısı yüksek öğrenciler Gymnasium'a kabul almakta ve bu okullardan da akademik anlamda iyi bir eğitim alarak üniversitelerde eğitim almaya hak kazanmaktadır. Dolayısıyla, Almanca öğretmeni adayları da bu süreçlerden geçerek nitelikli bir şekilde yetişmekte ve mesleğe geçmektedir. Türkiye'de ise liselerden mezun olan her öğrenci, Almanca öğretmenliği programlarına girebilmek için yeterli puanı karşıladığında, eğitim almaya hak kazanmakta, farklılaştırılmış bir eğitim sürecinden geçmemektedir.

İki ülke arasındaki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları müfredat başlığı altında karşılaştırılırken üç ana başlık ışığında incelenmiş, benzerlikler ve farklılıklar

ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde dersler üç kategoride karşılaştırılmıştır. Bu kategoriler Meslek Bilgisi Dersleri, Genel Kültür Dersleri ve Alan Eğitimi Dersleridir. Türkiye’de 56 saat meslek bilgisi dersi verilmektedir. Bu 56 saatin 44 saati teorik, 12 saati ise uygulamalıdır. Bu 56 saat eğitim karşılığında öğrencilere 92 AKTS puanı verilmektedir. Meslek bilgisi dersleri toplam müfredatın %34’ünü oluşturmaktadır.

Almanya’da ise, meslek bilgisi derslerinin 26 saati teorik, 4 saati de uygulamalı olmak üzere toplam 30 saattir. Bu 30 saat karşılığında öğrenciler 66 AKTS puanı toplamaktadırlar. Meslek bilgisi dersleri genel müfredatın %37’sini oluşturmaktadır. Türkiye’deki genel kültür derslerine bakıldığında 26 saati teorik, 2 saati uygulamalı olmak üzere toplam 28 saattir. Bu 28 saat karşılığında öğrencilere 42 AKTS puanı verilmektedir. Genel kültür dersleri genel müfredatın %19’unu oluşturmaktadır. Almanya’da ise, 21 saati teorik, 1 saati uygulamalı olmak üzere toplam 22 saat genel kültür dersi verilmektedir. Bu 22 saat karşılığında öğrencilere 36 AKTS puanı verilmektedir. Genel kültür dersleri genel müfredatın %20’sini oluşturmaktadır.

Türkiye’deki alan eğitimi dersleri incelendiğinde, bu derslerin toplam 68 saat olduğu görülmektedir. Alan eğitimi derslerinin tamamı teoriktir. Öğrencilere bu 68 saat karşılığında 106 AKTS puanı verilir. Alan eğitimi dersleri genel müfredatın %47’sini oluşturmaktadır. Almanya’da ise, alan eğitimi derslerinde toplam 31 saat vardır. Bu 31 saatin 28 saati teorik, 3 saati ise uygulamalı derslerdir. Bu 31 saat karşılığında öğrencilere 78 AKTS puanı verilmektedir. Alan eğitimi dersleri genel müfredatın %43’ünü oluşturmaktadır. Ayrıca Almanya’da öğretmenlik eğitimi alan öğrencilerin 60 AKTS puanı değerinde ikinci bir yandal veya çift anadal eğitimi almaları beklenir. İki programın müfredatları incelendiğinde ders kategorilerinin ve oranlarının birbirine oldukça benzer olduğu sonucuna ulaşılabılır. İki müfredat arasındaki farklılığın ders saatleri arasında olduğu söylenebilir. Burada alınan toplam eğitim süresinin farklılığının etkili olduğu söylenebilir çünkü Türkiye’de öğrenciler Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programlarında 8 dönem eğitim alırken, Almanya’da bu eğitim süresinin 6 dönem olduğu görülmektedir.

Konuya ilişkin alanyazın incelendiğinde araştırma ile ilgili benzer ve farklı sonuçlara ulaşılmış birçok çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmada PH Freiburg Üniversitesinde Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği bölümünün 6 dönem sürdüğü bilgisine ulaşılmıştır (Pädagogische Hochschule Freiburg, 2009). Erdem (2010) de yapmış olduğu çalışmanın sonucunda genel olarak üniversite eğitim süresinin Almanya’da 3 ila 5 sene arasında değiştiğini belirtmiştir. Aykaç ve arkadaşları (2014) da yapmış oldukları çalışmanın sonucunda Almanya’daki üniversite eğitim sürelerine değinerek 6 ila 8 dönem arasında mezun olunabileceğini ifade etmişlerdir. Sözen ve Çabuk (2013) ise, Türkiye, Avusturya ve Almanya öğretmen yetiştirme sistemlerini inceledikleri araştırmanın sonucunda farklı bir sonuca ulaşılmış ve Almanya’da öğretmen yetiştirme programlarının en az 4,5 yıl sürdüğünü belirtmişlerdir. Bu bilginin yanlış bir bilgi olduğu elbette iddia edilemez, zira Sözen ve Çabuk’un (2013) yaptıkları çalışma Almanya’nın başka bir eyaletinde yapılmış olabilir. Almanya’da 16 farklı eyalet bulunmakta ve eyaletlerdeki eğitim sistemleri ve süreleri birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir. Çalışmada Almanya’da eğitim alan öğrencilerin ikinci bir branş eğitimi almaları gerektiği belirtilirken Baki ve Bektaş Baki (2016) de yapmış oldukları çalışmada Türkiye’deki öğretmen adaylarının yalnızca bir alanda uzmanlaştıklarını, Almanya’daki öğretmen adaylarının ise, Almanca öğretmenliğinin yanı sıra seçmiş oldukları diğer bir programdan eğitim almalarının zorunlu olduğu ve iki programda eğitim alarak uzmanlaştıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada Türkiye’deki eğitim programlarının Almanya’daki eğitim programlarına göre daha yoğun olduğu belirlenmiştir. Erdem (2010) de çalışmasında Türkiye’de eğitim veren fakültelerin ders sayılarının ve ders programlarının oldukça yoğun olduğunu ifade etmektedir ve branş öğretmenlerinin tek bir alanda konuları bu kadar derinlemesine öğrenmek yerine iki branşta eğitim almaları gerektiğini savunmaktadır. Aykaç ve arkadaşları (2014) da Türkiye’de ve bazı Avrupa Birliği ülkelerindeki öğretmen yetiştirme uygulamalarını karşılaştırmalı olarak inceledikleri çalışmalarında öğretmenlik uygulamaları ve staj süreleri açısından öğretmen adaylarına en az uygulama imkânı veren ülkenin 1 yıl ile Türkiye

olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışmada da Aykaç ve arkadaşlarını doğrular nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada Almanya’da, PH Freiburg Üniversitesinde eğitim alan öğretmen adaylarının 3 dönem öğretmenlik uygulaması dersi aldıkları belirtilmiştir. Baki ve Bektaş Baki (2013) de bu konuda benzer bir yaklaşım sergilemektedirler. Yaptıkları çalışmanın sonucunda Türkiye’de derslerin çoğunlukla kuramsal olarak işlendiği için, Almanya’dan daha fazla alan dersi alan Türk öğrencilerin öğretmenliğe daha az hazır olarak başladıklarını ifade etmişlerdir.

İki program arasındaki mezuniyet şartlarına bakıldığında Türkiye’de eğitim alan öğrencilerin mezun olabilmeleri için gerekli not ortalamasını sağlamaları gerektiği görülmektedir. Bu not ortalaması 4,00 üzerinden 2,00 olarak belirlenmiştir. Baki ve Bektaş Baki (2013) de Türkiye’de 20 krediyi tamamlayan ve not ortalaması 2,00’in üzerinde olan öğretmen adaylarının başka bir mezuniyet sınavı uygulaması bulunmadan mezun edildiklerini söylemektedirler. Almanya’da ise öğrenciler mezun olabilmek için hem bitirme tezi yazmaları hem de bir sözlü sınavı başarı ile tamamlamaları gerekmektedir. Buradan, Almanya’daki mezuniyet şartlarının Türkiye’dekinden daha zor olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, Türkiye’deki Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programlarındaki uygulamalı derslerin artırılmasının (Deregözü, 2020, s. 159) ve mezuniyet şartlarının gözden geçirilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Mezuniyet şartı olarak genel not ortalamasının yeterli olmadığı, öğrencilerin öğretmenlik becerilerini ispat edebilecekleri sözlü bir sınava girerek mezun olmaya hak kazanmalarının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Böylece öğretmen niteliği taşımayan öğrencilerin sisteme girmelerinin engellenebileceği öngörülmektedir. Bu çalışmada Türkiye ve Almanya’da Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği programları karşılıklı olarak incelenerek benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda ülkemiz eğitim sistemine ışık tutabilecek bulguların elde edilmesi amacıyla, farklı bölümlerin ve ülkelerin eğitim programlarının karşılaştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aldemir, A. Y. (2010). *Türkiye ve Japonya’da İngilizce Öğretmeni Yetiştirme Sistemlerinin Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Altunya, N. (2006). *Gazi Eğitim Enstitüsü 1926-1980*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Aras, S. & Sözen, S. (2012). Türkiye, Finlandiya ve Güney Kore’de öğretmen yetiştirme programlarının incelenmesi. <https://docplayer.biz.tr/16179222-Turkiye-finlandiya-ve-guney-kore-de-ogretmen-yetistirme-programlarinin-incelenmesi.html> 19.12.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Aykaç, N., Kabaran, H., & Bilgin, H. (2014). Türkiye ve bazı Avrupa Birliği ülkelerindeki öğretmen yetiştirme uygulamalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi (Almanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere ve Türkiye Örneği). *Turkish Studies*, 9(3), 279-292.
- Baki, A. & Bektaş Baki, B. (2016). Türkiye ve Almanya’nın ortaokul Matematik Öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 7(1), 229-239.
- Bilir, A. (2011). Türkiye’de öğretmen yetiştirme tarihsel evrimi ve istihdam politikaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 223-246.
- Çepni, S. (2010). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Delibaş, H. & Babadoğan, C. (2009). Almanya, İngiltere ve Türkiye Biyoloji Öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması. *İlköğretim Online*, 8(2), 556-566.

- Delibaş, H. (2007). *Türkiye, İngiltere, Almanya ve Finlandiya biyoloji öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Deregözü, A. (2020). Geçmişten günümüze Almanca Öğretmenliği lisans programlarına ilişkin karşılaştırmalı bir çalışma. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik. Özel Sayı, 85 Jahre Germanistik in der Türkei*, 143-161.
- Erben Kesici, S. (2011). Almanya’da öğretmen eğitimi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 34, 117-132.
- Erbilgin, E. & Boz, B. (2013). Matematik öğretmeni yetiştirme programlarımızın Finlandiya, Japonya ve Singapur programları ile karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 156-170.
- Erdem, B. (2010). *Almanya (Bavyera Eyaleti) ve Türkiye’de coğrafya öğretmeni yetiştirilmesinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Erden, M. (2005). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Ergun, M. & Ersoy, Ö. (2014). Hollanda, Romanya ve Türkiye’deki sınıf öğretmeni yetiştirme sistemlerinin karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 673-700.
- Ergun, M. (2013). İsviçre ve Türkiye kimya öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması. *Journal of Turkish Science Education*, 10(1), 118-138.
- Göçkan, A. (2019). *Türk eğitim sistemi ile Alman eğitim sisteminde kademeler arası geçişlerin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Gürkan, T. (2007). Öğretmen nitelikleri, görev ve sorumlulukları. *Okul Öncesi Eğitimde Güncel Konular*, 124-137.
- Karataş, K. (2020). Öğretmenlik mesleğine kuramsal bir bakış. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(17), 39-56.
- Kavak, Y. (1999). Öğretmen eğitiminde yeni bir yaklaşıma doğru: Standartlar ve akreditasyon. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 5(3), 313-324.
- Koçak, M. (2012). Türk ve Alman eğitim sistemlerinde yükseköğretime geçiş süreci. *The Journal of Language and Linguistic Studies*, 8(1), 148-167.
- Kuş, M. (2019). *Türkiye’de uygulanan Abitur programlarının değerlendirilmesi: Bir durum çalışması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Meriç, G. & Tezcan, R. (2005). Fen bilgisi öğretmeni yetiştirme programlarının örnek ülkeler kapsamında değerlendirilmesi (Türkiye, Japonya, Amerika ve İngiltere örnekleri). *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 62-82.
- Miles, M. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks: SAGE.
- ÖSYM. (2020). *2020 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Kılavuzu*. Ankara: ÖSYM.
- Özden, Y. (1999). *Eğitimde dönüşüm, eğitimde yeni değerler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Özer, B., Gelen, İ., Alkan Hızlı, S., Çınar, G., ve Duran, V. (2016). The most common mistakes of teacher trainees former teachers. *Universal Journal of Educational Research*, 4(5), 963-972.
- Pädagogische Hochschule Freiburg (2009). Studien- und Prüfungsordnung der Pädagogischen Hochschule Freiburg für Bachelor-Studiengänge. <https://www.ph->

freiburg.de/fileadmin/dateien/fakultaet3/gesundheitspaedagogik/Studien-
_und_Pr%C3%BCfungsordnung_2009.pdf (Erişim tarihi:21.12.2020).

- Pelit, E. & Güçer, E. (2006). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği ile ilgili etik olmayan davranışlara ve öğretmenleri etik dışı davranışa yönelten faktörlere ilişkin algılamaları. *Ticaret ve Turizm Eğitimi Fakültesi Dergisi*, 2, 95-119.
- Sarıboğa Alagöz, N. (2006). *Türkiye'deki ve Hollanda'daki İngilizce Öğretmenliği Programlarının Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Sözen, S. & Çabuk, A. (2013). Türkiye, Avusturya ve Almanya öğretmen yetiştirme sistemlerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 213-230.
- Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Uygun, S., Ergen, G. ve Öztürk, İ. H. (2011). Türkiye, Almanya ve Fransa'da öğretmen eğitimi programlarında uygulama eğitiminin karşılaştırılması. *Elementary Education Online*, 10(2), 389-405.
- Ültanır, G. (2000). *Karşılaştırmalı eğitim bilimi*. Ankara: Eylül Kitabevi.
- Yazıcı, H. (2009). Öğretmenlik mesleği, motivasyon kaynakları ve temel tutumlar: Kuramsal bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 33-46.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YÖK (1998). *Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme lisans programları*. Ankara: YÖK.
- YÖK (2018). Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları. https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari_birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen_yetistirme-lisans-programlari (Erişim tarihi:18.05.2019) .

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50
2. yazar katkı oranı: %50

The Contribution of Syntactic and Lexical Knowledge to Foreign Language Reading Comprehension*

Yapı Bilgisi ve Sözcük Bilgisinin Yabancı Dilde Okuduğunu Anlama Becerisine Katkısı

Dr. Samet TAŞÇI¹, Prof. Dr. Ümit Deniz TURAN²

Abstract

The current study was designed to identify the relative significance of syntactic and lexical knowledge in English as a Foreign Language (EFL) reading comprehension of 254 adult Turkish university students. The role of two dimensions of lexical knowledge, lexical depth and breadth in L2 reading comprehension were also examined in the current study. A Syntactic Knowledge Test (SKT), Reading Comprehension Test (RCT) composed of TOEFL, Vocabulary Levels Test (VLT) and Word Associates Test (WAT) were used in the data collection process. Correlation and multiple regression analyses were utilized to analyze the data. The data analyses showed that all variables of the study positively and significantly correlated with each other. Moreover, all independent variables together significantly predicted RCT scores of the participants. However, when each variable was examined separately, syntactic knowledge was the most contributive variable to L2 reading comprehension. Lexical breadth also significantly explained L2 reading comprehension of EFL learners. The unique contribution of lexical depth to L2 reading comprehension was very low and not significant. Moreover, the independent variables were also correlated with each other. The findings of the current study were compared with the previous findings, discussed and justified in accordance with them. Pedagogical implications were offered.

Keywords: L2 reading comprehension, syntactic knowledge, lexical breadth, lexical depth

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışmanın amacı İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen 254 yetişkin Türk üniversite öğrencisinin yabancı dilde okuduğunu anlama becerisinde İngilizce yapı bilgisi ve İngilizce sözcük bilgisinin katkısını belirlemektir. İkinci dilde okuduğunu anlama becerisinde sözcük bilgisinin iki boyutunun, sözcük derinliği ve sözcük dağarcığı, rolü de incelenmiştir. Bu çalışmanın veri toplama sürecinde İngilizce yapı bilgisi testi, yabancı dilde okuduğunu anlama testi, İngilizce sözcük düzey testi ve sözcük ilişkilendirme testleri kullanılmıştır. Veri analizinde nicel veri analiz yöntemleri kullanılmış ve veri analizinde korelasyon ve çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Veri analiz sonuçları, bu çalışmanın bütün değişkenlerinin anlamlı bir biçimde ve pozitif yönde birbiriyle ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca tüm bağımsız değişkenler birlikte katılımcıların İngilizce okuduğunu anlama testi puanlarını anlamlı bir biçimde yordamıştır. Bununla birlikte, her bir bağımsız değişken ayrı ayrı incelendiğinde, yapı bilgisinin, yabancı dilde okuduğunu anlama becerisine en çok katkıda bulunan bağımsız değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca sözcük düzey testi de yabancı dil öğrenenlerin okuduğunu anlama düzeyini önemli ölçüde açıklamıştır. Sözcük derinliğinin ikinci dilde okuduğunu anlamaya özgün katkısının ise çok düşük olduğu ve anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Dahası, bağımsız değişkenlerin de birbirleriyle ilişkili olduğu bu çalışmanın bir diğer bulgusudur. Bu çalışmanın bulguları alan yazındaki diğer çalışmaların bulguları ile karşılaştırılmış ve tartışılmıştır. Bu çalışmanın bulgularından hareketle eğitimsel çıkarımlar önerilmiştir.

* This article is a part of PhD. dissertation titled “The role of L2 lexical and syntactic knowledge in L2 reading comprehension of Turkish EFL learners” prepared by the first author at Anadolu University, Turkey.

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Education, samettasci@nevsehir.edu.tr.

²Anadolu University, Faculty of Education, udturan@anadolu.edu.tr.

Atf için (to cite): Taşçı, S., ve Turan, U. D. (2021). The contribution of syntactic and lexical knowledge to foreign language reading comprehension. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 97-112.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dilde okuduğunu anlama, yapı bilgisi, sözcük dağarcığı, sözcük derinliği

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Reading in a foreign language is accepted as crucial for various reasons such as education, professional success, and personal development (Oakhill, Cain, & Elbro, 2015). In particular, it is an important skill not only for personal development, but also for academic achievement or language proficiency in general and L2 learners need to maintain fluency and accuracy in L2 reading comprehension because inadequate reading proficiency prevents students from attaining essential tools for further reading which, in turn, causes them to suffer academically (Koda & Zehler, 2008). However, it is not an easy skill for many EFL learners because L2 reading comprehension is multifaceted and involves the interaction of various cognitive sub-skills (Grabe, 2009; Jeon & Yamashita, 2014; Koda, 2005). Among these various cognitive sub-skills, L2 linguistic knowledge, i.e., lexical and syntactic knowledge, was stated to be equally important and the best predictors of L2 reading comprehension (*see* Jeon & Yamashita, 2014). Researchers also stated that inadequate lexical knowledge or deficiency in syntactic knowledge caused difficulty in comprehending L2 texts (Gass & Selinker, 2008; Richards & Rodgers, 2001). Despite such significance, the role of syntactic and lexical knowledge in L2 reading comprehension appears to be uncertain. Although some earlier studies reported that syntactic knowledge was the strongest contributor of L2 reading comprehension (Shiotsu, 2010; Shiotsu & Weir, 2007), some others disclosed that lexical knowledge predicted L2 reading comprehension better than syntactic knowledge (Nassaji, 2003; Zhang, 2012). Therefore, there is no consensus on the contributive performance of lexical or syntactic knowledge in L2 reading comprehension of EFL students.

The inconsistency between the findings of previous studies has been justified by a number of reasons, two of which are worth mentioning. First, most of previous studies considered lexical knowledge as a unidimensional construct. However, lexical knowledge has multidimensional structure (Anderson & Freebody, 1981; Qian, 1999; Schmitt, 2014). Thus, it is necessary to dissect the effects of sub-dimensions of lexical knowledge in order to better understand the predictive power of lexical knowledge in L2 reading comprehension. Second, lexical and syntactic knowledge may have differing contribution to L2 reading comprehension depending on the language distance between L1 and L2 groups (Jung, 2009). Accordingly, it is essential to explore the predictive power of syntactic and lexical knowledge in L2 reading comprehension of L1 Turkish EFL learners. Consequently, multidimensional structure of lexical knowledge and considering L1 background of the learners may present more accurate picture of syntactic and lexical knowledge in L2 reading comprehension. Determining their predictive performances in L2 reading comprehension may provide practical suggestions for instructors to adapt teaching materials in reading classes (Koda, 2007).

1. Literature Review

1.1. Lexical Knowledge

Lexical knowledge is widely accepted as an essential component for reading comprehension. Studies both in L1 (Ouellette, 2006; Tannenbaum, Torgesen & Wagner, 2006) and in L2 (Laufer, 1992; Laufer & Ravenhorst-Kalovski, 2010; Nassaji, 2003; Qian, 1998) have found lexical knowledge to be a vital predictor of reading comprehension. However, the amount of the contribution that lexical knowledge provides has not been constant across studies. Moreover, most of previous studies considered lexical knowledge as a unidimensional construct and focused largely on lexical breadth in measuring lexical knowledge of learners (Schmitt, 2014; Zhang, 2012). However, lexical knowledge was widely accepted to have at least two different dimensions: *breadth* and *depth* (Anderson & Freebody, 1981; Schmitt, 2014). While breadth or

size is associated with the number of words known by a learner, depth dimension is related to the quality of knowing these words (Anderson & Freebody, 1981). Nevertheless, there is a discussion over the usefulness of depth dimension in the literature because of high correlation between breadth and depth. On the one hand, some previous studies proposed that there is not conceptual difference between breadth and depth dimensions and these dimensions are affected by the same factors for learners (Vermeer, 2001). On the other hand, some others suggested that breadth and depth dimensions of lexical knowledge are empirically and conceptually inter-connected yet lexical depth had unique contribution to reading comprehension; therefore, these variables need to be treated uniquely (Qian, 1999, 2002).

Koda (2005) proposed that the relationship between lexical knowledge and L2 reading comprehension is higher than that of the relationship between reading comprehension and any other language skill. In L1 contexts, Tannenbaum et. al. (2006) indicated that breadth and depth/fluency model provided the best fit to the data and these factors explained significantly 50 percent of variance in reading comprehension. In L2 context, Laufer (1992) aimed to find out the necessary threshold level for effective reading and suggested that learners need to know at least 3000-word families to comprehend L2 texts, which was accepted as a lexical threshold by the researcher. The lexical threshold required for L2 reading comprehension was revisited and it was proposed that there were two different lexical thresholds: *the optimal threshold* consists of 8000-word families, with the coverage of 98%, and *the minimal threshold* consists of 4000-5000-word families with the coverage of 95% (Laufer & Ravenhorst-Kalovski, 2010). Qian (2002) revealed that there were close and positive link among lexical depth, lexical breadth, and L2 reading comprehension. The researcher concluded that depth and breadth had equal importance in university level ESL reading. On the other hand, Li & Kirby (2014) stated that both dimensions of lexical knowledge had contributive role in reading comprehension; however, these dimensions had differing predictive power in different reading measures.

Some other studies compared the relative contribution of lexical knowledge and that of syntactic knowledge in the prediction of L2 reading comprehension. For example, Nassaji (2003) revealed that vocabulary knowledge had a more important role than syntactic knowledge in discriminating good readers from less-skilled ones. In a similar vein, Zhang (2012) found that the relative contribution of lexical knowledge was significant after controlling for syntactic knowledge while the relative contribution of syntactic knowledge was not significant after controlling for lexical knowledge, and concluded that lexical knowledge had better performance than syntactic knowledge in predicting L2 reading comprehension of adult Chinese students.

1.2. Syntactic Knowledge

Syntactic knowledge is connected to reading comprehension and students should know the syntactic constructions of sentences in order for text comprehension take place (Gottardo et. al., 2018). Similarly, Jung (2009) noted that “even though reading comprehension is mostly conceptual, it still is affected by the knowledge of grammar either directly or indirectly” (p, 29). Therefore, it can be concluded that syntactic processing is needed for meaning construction of a reading text.

In spite of its considerable contribution to reading comprehension, syntactic knowledge is often overlooked (*see* Grabe, 2009; Shiotsu & Weir, 2007). The reason for this might be the strong correlation between syntactic knowledge and lexical knowledge which has caused an overemphasis of lexical knowledge in reading research (Shiotsu, 2010; Shiotsu & Weir, 2007). Urquhart & Weir (1998) referred to the problem of separating the measure of syntax from other sources of knowledge and advised to take “formal” “structuralism” model of syntactic knowledge with little emphasis on “meaning” or “communicative value” while measuring it.

Results of the previous studies on the predictive role of syntactic knowledge in L2 reading comprehension is ambiguous. While some studies found that students need some degree of syntactic knowledge to read fluently and comprehensively (Nergis, 2013; Shiotsu & Weir, 2007),

some others found that syntactic knowledge did not account variance or limited degree of variance in L2 reading comprehension (Brisbois, 1995; Lopez, 2008; Ulijn & Strother, 1990).

Nergis (2013), for example, investigated the role of depth, syntactic awareness and metacognitive awareness in the academic reading of Turkish undergraduate EAP learners. The results showed that morphological awareness was the best contributor of academic reading, followed by syntactic awareness. Depth was not found to contribute to the academic reading success of Turkish participants. Similarly, Shiotsu & Weir (2007) conducted a componential analysis in EFL and ESL contexts to find out contributory factors of L2 reading. The results showed that the variance in L2 reading comprehension can be best explained by syntactic knowledge even in the subgroup analysis. On the other hand, Lopez (2008) revealed statistically significant correlation between grammar knowledge and L2 reading comprehension of 186 Spanish university students; however, grammar knowledge accounted for only 0.22 percent of the variance in L2 reading comprehension. The researcher concluded that the scores in L2 reading comprehension cannot be predicted by the scores of grammar knowledge.

In addition to the role of syntactic knowledge in L2 reading comprehension, other studies have focused on the effects of syntactic simplification on L2 reading comprehension of learners. For example, Yano, Long & Ross (1994) revealed that students who read the linguistically simplified texts scored significantly higher in L2 reading comprehension test than the students who read the original ones. This result indicates that comprehending texts with less complex grammatical structures tends to be easier than comprehending texts with more complex grammatical structures. In other words, an interpretation for such a result may be that an L2 reader who has sufficient syntactic knowledge may not have any problem in comprehending structures of original L2 texts. On the contrary, Ulijn & Strother (1990) stated a minor role of syntactic simplification in L2 reading comprehension. The researchers asserted that the syntactically simplified version of L2 reading text did not really help the students to comprehend better or to read more quickly, either for the natives or for the non-natives. The researchers implicated that syntactic knowledge plays a minor role in reading comprehension of native and non-native advanced readers.

Comparing the relative contribution of syntactic and lexical knowledge to L2 reading comprehension, Maftoon & Tasnimi (2014) supported the superiority of syntactic knowledge over lexical breadth and metacognitive awareness in the prediction of L2 reading comprehension of Iranian EFL learners. In a similar context, Atai & Nikuinezhad (2012) demonstrated that syntax explained more variance in L2 reading comprehension than vocabulary knowledge. On the other hand, Brisbois (1995) asserted that L2 vocabulary knowledge contributed more than that of L2 grammatical knowledge, which in most cases contributes the least, to L2 reading comprehension of the participants. Moreover, the researcher stated that L2 grammatical knowledge did not significantly contribute to L2 reading comprehension scores of either beginners or upper levels.

In conclusion, previous findings have shown that the role of syntactic and lexical knowledge in L2 reading comprehension is unclear. Some studies were in favor of lexical knowledge as the best predictor of L2 reading (Brisbois, 1995; Nassaji, 2003; Ulijn & Strother, 1990; Zhang, 2012) while some others accepted syntactic knowledge as the stronger predictor of L2 reading (Atai & Nikuinezhad, 2012; Maftoon & Tasnimi, 2014; Nergis, 2013; Shiotsu & Weir, 2007; Yano, Long & Ross, 1994). Thus, in the light of previous literature, this study examined the predictive power of lexical and syntactic knowledge in L2 reading comprehension of adult Turkish EFL students. The research questions addressed in this study are as follow:

1. What is the relationship among lexical knowledge, syntactic knowledge, and L2 reading comprehension of EFL learners?
2. Which one of the variables, namely lexical breadth, lexical depth or syntactic knowledge, is a better predictor of L2 reading comprehension of EFL learners?

2. Method

2.1. Participants

The participants of the current study were 289 EFL students; however, the data from 254 participants were used for the data analysis on the grounds that thirty-five of them were left out of the study because they did not complete all the tasks required for the study or they were outliers. The participants were 2nd and 3rd year students studying at English Language Teaching Department of a Turkish public university. Non-probabilistic sampling method was employed in the selection of the participants because the participants were available, convenient, and represented target characteristics that the researchers seek to study (Creswell, 2012). The students were required to achieve sufficient scores from a standardized national examination to enroll the ELT program. Moreover, students had to pass a proficiency and a placement exam conducted by Anadolu University, School of Foreign Languages to be exempt from English preparation class and to start their education in their department. Before the data collection phase an approval was obtained that there was no ethical problem in the study with the decision numbered 5898 of Anadolu University Ethics Committee.

2.2. Instruments

This study aimed to explore the contribution of syntactic and lexical knowledge to L2 reading comprehension scores of the participants. Thus, each variable was under investigation. In total, there were four instruments used in the current study. The instruments were a Reading Comprehension Test, Vocabulary Levels Test, Word Associates Test, and a Syntactic Knowledge Test.

2.2.1. Reading Comprehension Test

Appropriate Reading comprehension sections of retired TOEFL tests were used to assess reading levels of the participants. In the compilation process of the Reading Comprehension Test (RCT), the titles of the reading texts and short summaries of the texts found in the reading comprehension part of the TOEFL were given as a small-scale questionnaire to the students. They were asked to check the most interesting topics and they were asked whether they had read anything about the topics of the texts or not. Among 12 TOEFL reading texts, three reading texts that were the least known and rated highest for interest by participants were chosen. Through this procedure researchers were attempting to control for topic familiarity, another important variable of reading comprehension. Three texts with 42 questions were determined as reading comprehension test of the study and the test were sent to field expert to assess whether the questions measure reading or not. Some questions of the test were eliminated on grounds that they did not measure reading comprehension. In the final version of the reading test, there were 31 reading comprehension questions and the possible maximum point that can be achieved from the test was 37. The test was found to be reliable ($\alpha=.77$).

Before application of the test, a lexical frequency profile of the passages was calculated through VocabProfile software (Cobb, 2002), and readability scores were determined through the Readability website (<http://www.readabilityformulas.com>). Readability, on the other hand, uses a type of readability formula and allows us to score the difficulty of a text. The Gunning FOG readability index was used to calculate the readability score of the texts. Readability index compares syllables and sentence lengths. A Fog score of 5 is readable, 10 is hard, 15 is difficult, and 20 is very difficult. Lexical frequency profile and readability scores of the texts are as shown in table 1.

Table 1. Lexical frequency profile and readability scores of the texts

	K1 Words (1-1000)	K2 Words (1001-2000)	Academic Word List Words	Readability Score
Orientation and Navigation	81.51%	3.13%	7.68%	13.3
Biological Clocks	66.57%	3.95%	15.09%	19.5
Transition to Sound in Film	71.75%	8.13%	9.42%	19.7

2.2.2. The Vocabulary Levels Test

The Vocabulary Levels Test (VLT) version (Schmitt, Schmitt & Clapham, 2001) was used for measuring lexical size of the participants. The test is composed of 5 levels measuring lexical breadth at the 2000, 3000, 5000, 10000, and an academic vocabulary level. In each part of the test, there are 10 questions and each question has six written forms of words with three definitions. Students are asked to match each definition with three written forms using the following form. Each correct answer is worth 1 point and the possible maximum score that can be achieved in the test is 150.

Figure 1. A sample question from the Vocabulary Levels Test

1 clerk	
2 frame	<u>6</u> a drink
3 noise	<u>1</u> office worker
4 respect	<u>3</u> unwanted sound
5 theater	
6 wine	

2.2.3. The Word Associates Test

The Word Associate Test (WAT) developed by Read (1993, 1998) was used to assess the quality of lexical knowledge of the participants. In each item of the test, there is a target word and eight options, four of which are associated with the target word. Students were expected to match the target word with other 4 associated words.

Figure 2. A sample question from the Word Associates Test

Broad

full	moving	<u>quiet</u>	<u>wide</u>	night	<u>rivers</u>	<u>shoulders</u>	<u>smile</u>

In the design of the WAT, Read (1998) took some criteria into consideration. For example, only adjectives are used as target words to provide consistency in the relationship of the target and its associates. Furthermore, rather than random selection, Read (1998) used purposeful selection of the adjectives which test takers have at least familiarity. In addition, the answers were distributed randomly to prevent or to minimize wild guessing. A sample question from WAT is as demonstrated in figure 2 above. The WAT composed of 40 questions, and each question is worth 4 points. Therefore, the possible maximum score that can be achieved from the test is 160.

2.2.4. Syntactic Knowledge Test

Grammar section of the ECPE by Cambridge Michigan Language Assessment was employed to assess syntactic ability of the readers. The grammar section composed of 40 multiple-choice questions. The Cronbach's Alpha score of the test was .86, which indicated that the test was reliable. VocabProfile (Cobb, 2002) was used to check the validity of the test. The software showed that 87% of the lexical items in the test were between 1-1000 frequency level. Therefore,

syntactic knowledge test (SKT) measured only the syntactic ability of the readers rather than lexical knowledge or reading comprehension ability of the participants.

Each item of SKT was checked by field experts to determine whether it contained a variety of syntactic constructions. Syntactic construction types found in the test were identified by field experts. Some questions required the knowledge of more than one type of syntactic knowledge simultaneously. The syntactic structures found in the test are as in Table 2.

Table 2. Essential types of syntactic structures found in the syntactic knowledge test

Grammatical Structures	Number of the items
Infinitive or Gerund Complements	3
Modals and Phrasal Modals	4
Subordinating and Coordinating Conjunctions	2
Prepositions and Prepositional Phrases	3
Comparatives and Superlatives	1
Adverbials	1
Adverbial Clauses	2
Pronouns and Reference	3
Passive Voice	2
Relative Clauses	4
Non-referential <i>it</i> and <i>there</i>	2
Word order	3
Adjectives and Adjective Phrases	4
Tense and Aspect	3
Noun Clauses	3
TOTAL	40

2.3. Data Collection and Analysis Procedures

These tests were administered to the students in their regular classes over two separate weeks. In line with the aim of the current study, a quantitative research design in which the researcher collects numeric data from the participants and analyzes them using statistics, was used. Both skewness and kurtosis of the values were checked. The outliers were determined by scatterplot and excluded from the study. In the process of data analysis, the Pearson-product moment correlation analysis was conducted to reveal the relationship between the variables. In addition, assumptions of regression were checked and multiple regression analyses were carried out to explore the total and the unique contribution of each variable to L2 reading comprehension. Simple bivariate regression is used to predict scores on one variable on the basis of scores on the second (Brantmeier, 2004). In other words, regression analysis allows us to find out the unique variance of independent variables accounted for in the dependent variable.

3. Results

The descriptive statistics of the participants' scores in RCT, VLT, WAT and SKT are illustrated in Table 3 below. The table shows the number of participants, minimum and maximum scores achieved by the participants, the optimal scores that can be taken, mean scores, standard deviations, and standard errors.

Table 3. Descriptive statistics of the study

	Number of participants	Min.	Max.	Optimal Score	Mean	Standard Deviation	Standard Error
RCT	254	5	35	37	19.96	6.254	.392
VLT	254	65	145	150	104.83	16.258	1.020
WAT	254	55	142	160	100.83	18.665	1.171
SKT	254	10	38	40	23.91	5.527	.347

RCT= Reading Comprehension Test Scores of the whole sample

VLT= Vocabulary Levels Test Scores of the whole sample

WAT= Word Associates Test Scores of the whole sample

SKT= Syntactic Knowledge Test Scores of the whole sample

The first research question investigated the relationship among vocabulary breadth, depth, syntactic knowledge and L2 reading comprehension. A Pearson Product Moment Correlation analysis was employed to reveal the relationship between the RCT, VLT, WAT, and SKT scores of the participants. Table 4 below shows the correlation matrix of the variables. According to table 4, all the variables correlated positively and significantly with each other. In other words, participants obtaining high scores from a test were likely to obtain high scores from the other tests. First of all, the table showed that the RCT scores (M=19.96, SD=6.254) and the VLT scores (M=104.83, SD=16.258) highly and significantly correlated ($r=.598$, $p<.01$), which indicates that RCT and VLT scores were likely to be parallel to each other among the participants of the study.

Table 4. Pearson Product Moment Correlation analysis of the variables

	RCT	VLT	WAT	SKT
RCT	1	.598**	.446**	.614**
VLT		1	.565**	.612**
WAT			1	.529**
SKT				1

RCT= Reading Comprehension Test Scores of the whole sample

VLT= Vocabulary Levels Test Scores of the whole sample

WAT= Word Associates Test Scores of the whole sample

SKT= Syntactic Knowledge Test Scores of the whole sample

Another significant and high correlation appears to be between SKT (M=23.91, SD=5.527) and RCT scores ($r=.614$, $p<.01$), as can be seen from the fact that when RCT scores of the participants increased, their SKT scores increased as well. The correlation between WAT (M=100.83, SD=18.665) and RCT was also significant but moderate ($r=.446$, $p<.01$) meaning that RCT and WAT scores were congruent with each other among the participants. The correlation between VLT and WAT scores was found to be high and significant ($r=.565$, $p<.01$). The participants obtaining high scores from VLT were likely obtain high scores from WAT as well.

Looking at our data, we can note that all of the independent variables namely lexical depth, lexical breadth, and syntactic knowledge significantly correlated with L2 reading comprehension. The most highly correlated variable with L2 reading comprehension was syntactic knowledge followed by lexical breadth and depth.

To find the best predictor of L2 reading comprehension among the variables of breadth, depth and syntactic knowledge, a linear multiple regression was run. The analysis shows the shared contribution of each variable to the dependent variable (Pallant 2010). The linear multiple regression analysis below shows how well this set of variables together are able to predict L2 reading comprehension of the participants. R square tells us how much of the variance in L2 reading comprehension is explained by this set of variables. R square was found to be .458; therefore, lexical breadth, depth, and syntactic knowledge all together explained for about 46 percent of the variance in L2 reading comprehension of the participants ($R^2= .458$, $F(3,250) = 70.479$). All independent variables together significantly contributed to L2 reading scores of the participants ($p <.01$).

Table 5. Multiple Regression for lexical breadth, lexical depth, syntactic knowledge, and L2 reading comprehension

Model	Model Summary			Std. Error of the Estimate	Change Statistics			
	R	R Square	Adjusted R Square		F Change	Df1	Df2	Sig
1	.677	.458	.452	4.631	70.479	3	250	.001

a. Predictors: (Constant), Lexical Breadth, Lexical Depth, Syntactic Knowledge

Table 6 below, tells us how much unique variance each of the independent variables (lexical breadth, depth and syntax) explains in L2 reading comprehension. To compare the unique

contribution of each variable, we will use Standardized Beta scores. The highest beta score indicates the best predictor of L2 reading comprehension.

Table 6. Relative contribution of lexical breadth, lexical depth, and syntactic knowledge to L2 reading comprehension

Variables	B	Standard Error	β	<i>t</i>	<i>Sig.</i>
Lexical breadth	.128	.024	.334	5.287	.001
Lexical depth	.019	.020	.056	.958	.339
Syntactic knowledge	.430	.069	.380	6.200	.001

a. Dependent Variable: Reading Comprehension
 $R^2 = .458, p < .01$

Of these three variables, syntactic knowledge provided a significant and the largest unique contribution to L2 reading comprehension ($\beta = .380, p < .01$). Similarly, the unique contribution of breadth to L2 reading comprehension of the participants was significant ($\beta = .334, p < .01$). However, the predictive power of lexical breadth was identified to be less than that of syntax. In the model, lexical depth was not found to contribute to L2 reading comprehension of the participants ($\beta = .056, p > .05$). In other words, while syntactic knowledge and lexical breadth positively and significantly predicted L2 reading comprehension of the participants, with syntactic knowledge having slightly more of an effect size, lexical depth did not make any significant unique contribution to L2 reading comprehension of the participants.

Discussion

The significant correlations of the measures with L2 reading comprehension are reasonable considering that reading requires the operation of multiple cognitive processes and the highly complex interaction of sub-skills, such as vocabulary and syntax (Grabe, 2009). The result of the current study is consistent with the result of previously related correlational studies (Atai & Nikuinezhad, 2012; Binder et al., 2017; Gascoigne, 2005; Horiba, 2012; Li & Kirby, 2014; Ouellette, 2006; Tannenbaum et al., 2006).

Previous research has shown that there is a strong correlation between lexical knowledge and reading comprehension both in L1 (Binder et al., 2017; Ouellette, 2006; Tannenbaum et al., 2006) and in L2 contexts (Horiba, 2012; Li & Kirby, 2014). Regarding L1 contexts, Ouellette (2006) found that vocabulary breadth and depth significantly correlated with reading comprehension, and stated that reading comprehension is related to both breadth and depth. In L2 contexts, Horiba (2012) found out that for Chinese and Korean students, reading comprehension had a moderate and significant relation to both vocabulary breadth and depth. Similarly, Li & Kirby (2014) noted that four vocabulary tests measuring lexical breadth and depth significantly correlated with L2 reading comprehension measures. All of these studies revealed significant relation between lexical breadth, depth, and reading comprehension of children or adults both in L1 and L2 contexts. In other words, performance in lexical knowledge affected reading comprehension.

As with lexical knowledge, syntactic knowledge was also found to be correlated with L2 reading comprehension in this study. Previous correlation research findings also supported the relationship between syntactic knowledge and reading comprehension both in L1 (Bowey, 1986) and L2 contexts (Atai & Nikuinezhad, 2012; Gascoigne, 2005). In L1 contexts, Bowey (1986) noted that syntactic knowledge is significantly related to reading comprehension by suggesting that children's ability to correct grammatically incorrect sentences correlates with reading comprehension. As for L2 context on the relationship between syntactic knowledge and reading comprehension, Gascoigne (2005) suggested that the success in form focused grammar activities was congruent with meaning driven reading comprehension tasks. Similarly, Atai & Nikuinezhad (2012) showed a significant relationship between the measures of lexical and syntactic knowledge and L2 reading comprehension of intermediate high school students in an Iranian context.

Another important finding of the study is that independent variables of the study significantly and highly correlated with each other. This finding may be justified by considering that vocabulary knowledge and syntactic knowledge are fundamentally associated. In other words, lexical items are found in grammatical context and lexical knowledge also involves knowing or anticipating grammatical patterns the lexical items found in (Paribakht, 2004). Therefore, it is difficult to think of vocabulary and grammar as separate entities. As for the high and positive correlation between lexical depth and breadth, Qian (2002) expressed that “The more words a learner knows, the more likely it is that he or she will have a greater depth of knowledge for these words” (p. 517). Consequently, these two variables are not completely separate from each other. The high correlation between these two dimensions of lexical knowledge has led some researchers to contend that there is no conceptual difference between depth and breadth of vocabulary knowledge (Vermeer, 2001, p. 231). The significant and positive correlation between lexical breadth and lexical depth may be explained by the overlap between these two variables.

The regression analysis showed the contribution of syntactic knowledge to L2 reading comprehension was more than that of breadth and depth. Our findings appear to be supported by the previous studies (Shiotsu & Weir, 2007; Yalin & Wei, 2011), albeit not all of them (Brisbois, 1995; Haynes & Carr, 1990; Ulijn & Strother, 1990). Shiotsu & Weir (2007) revealed that lexical breadth significantly contributed to L2 reading comprehension but not as much as syntactic knowledge. The relative contribution of syntax was bigger than that of lexical breadth in predicting L2 reading performance. Based on the findings, Shiotsu & Weir (2007) noted the role of lexical knowledge is overstated while that of syntax is understated. The researchers also implied the necessity to develop syntactic knowledge to enhance reading ability. Similarly, Yalin & Wei (2011) noted that “no matter how many words students have acquired, if they fail to understand the syntactic structures of the sentences, they are still unable to comprehend the reading text” (p. 123).

Not all of the previous research findings supported the superiority of syntactic knowledge over vocabulary breadth (Brisbois, 1995; Haynes & Carr, 1990; Ulijn & Strother, 1990). Testing the effects of syntactic simplification and background knowledge, Ulijn & Strother (1990) found no statistically significant difference between the groups reading syntactically simplified and unsimplified versions. Such a result led the researchers to propose that poor L2 reading is caused not by a deficiency in syntactic knowledge but rather inadequate lexical breadth. However, in the study of Ulijn & Strother (1990), the reading comprehension score of natives and non-natives was very high for simplified and original texts, and the researchers warned against the generalization of the results by asserting that reading tests might not be sensitive enough to show the effect of syntactic knowledge

Brisbois (1995) and Haynes & Carr (1990) also supported the superiority of lexical breadth over syntactic knowledge in L2 reading comprehension. Brisbois (1995) investigated the role of L1 reading, L2 lexical breadth and L2 syntactic knowledge to L2 reading comprehension of 131 students that enrolled in French at the U.S. air force academy. The hierarchical regression analysis of the study concluded that L2 lexical breadth consistently contributed more to L2 reading comprehension of the participants than did the L2 grammar scores, which contributed less. Similarly, Haynes & Carr (1990) proposed that the correlation between vocabulary and L2 reading comprehension was higher than that between grammar and L2 reading comprehension for Chinese readers of English; however, the multiple regression result with timed L2 reading measures as dependent variable in Haynes & Carr’s study revealed significant contribution of syntactic knowledge to L2 reading.

In the studies of Brisbois (1995) and Haynes & Carr (1990), there were some methodological problems. In these studies, while syntactic knowledge was measured by the items taken from standardized tests that measure general proficiency of learners, lexical breadth was measured by asking the meaning of the words found in the provided reading passages. Therefore, these studies measured general knowledge of syntax but specific word knowledge. In addition to

that, Brisbois (1995) always entered L2 grammar after L1 reading and L2 lexical breadth to hierarchical model on the grounds that they contributed more to reading. As the order in hierarchical model matters, the results of Brisbois may be misleading. In sum, Brisbois (1995) and Haynes & Carr's (1990) studies cannot be interpreted as clear evidence of superiority of lexical knowledge unless the studies are replicated by a more rigorous methodology.

The potential reasons for the superiority of syntactic knowledge over lexical breadth in L2 reading comprehension of adult ELT learners could be due to the syntactic structures found in the passages, measures of reading comprehension of the current study, and reading proficiency levels of the students. First of all, if the syntactic structures of the passages were the ones for which students already have well-developed knowledge, they might compensate comprehension losses by depending more on their syntactic knowledge. That is, if the participants do not know the meaning of each word found in the reading passages, to some extent, they may use other sources of information such as syntactic knowledge. Moreover, Givón (1995) suggested that syntactic knowledge provides readers basic cuing information in comprehending a text and stated that "overt grammatical signals -syntactic constructions, morphology, intonation- cue the text processor, they guide in the construction of a coherent mental representation of the text; and this is a vital cognitive boost" (p. 343).

Reading comprehension levels of the participants was measured by multiple choice questions. By answering multiple choice questions, the participants might have used syntactic cues found in the reading texts such as articles, tense/aspect, conjunctions, to aid comprehension. Considering the reading comprehension texts used in the current study, the length of the sentences might be a reason for syntactic knowledge to be a slightly stronger predictor of L2 reading comprehension. In other words, looking at the lexical profile of the texts, most of the vocabularies are between 1 to 1000 frequency. Even though The Gunning Fox readability indices showed the texts are difficult to read, The Gunning Fox readability formula calculates the readability of the texts based on the distribution of the total number of the words by the number of the sentences. Thus, the sentences of the texts are long with frequent words. This may be a reason for our participants to depend more on their syntactic knowledge while making sense of the sentences.

Another possible explanation for the superiority of syntax over breadth in L2 reading comprehension might be the L2 reading proficiency level of the participants. Shiotsu & Weir (2007) noted that "syntactic knowledge remains one of the deciding factors in the performance on text reading comprehension for learners up to a certain level" (p. 121). Although L2 proficiency level of the participants was not measured, participants were 2nd and 3rd year students of the ELT department and they had a proficiency exam before enrolling the faculty. Thus, they have a certain level of proficiency.

This study also showed that depth did not directly contributed to L2 reading comprehension of the participants. There was a significant and high correlation between lexical breadth and depth ($r=.565, p<.01$). Therefore, there might be a lot of shared variance when breadth and depth were entered into the model together. This might be explained by the overlap between breadth and depth. This finding seems to be consistent with related studies (Nurweni & Read, 1999; Tannenbaum, et. al., 2006; Vermeer, 2001). Nurweni & Read (1999) estimated the vocabulary knowledge of Indonesian first year university students and expressed that depth and breadth may overlap when learners have advanced level of proficiency but may diverge when the learners have lower level of proficiency. Investigating the association between lexical knowledge and reading comprehension of 3rd grade native students, Tannenbaum et al. (2006) reported that the correlation between breadth and reading comprehension were higher than the correlation between depth and reading comprehension and these two dimensions had significant overlapping variance. On the other hand, Vermeer (2001) stated that there was no conceptual difference between depth and breadth and depth test was as good measure as the breadth test in measuring learners' lexical knowledge. It can be concluded that the VLT might have overlapped with the words found in the WAT and prevented the depth factor from attaining significance. On the

contrary, Zhang & Yang (2016) revealed that lexical breadth and depth contributed differently across different L2 reading tasks. The researchers found that lexical depth contributed more to short texts while the contribution of lexical breadth was more to long reading tasks. The justification for such a finding was that because long texts were lexically complex, they required readers to know meanings of words. Therefore, the present study in which long reading texts followed by multiple-choice questions may not demanded the readers knowledge of lexical depth in reading comprehension.

Conclusions

The current study attempted to examine the relationship between L2 vocabulary size, depth, syntactic knowledge, and L2 reading comprehension of adult Turkish EFL learners. A Pearson Product Moment Correlation analysis revealed that there were significant and positive interrelationship among the variables of the current study. Therefore, it can be concluded that an increase in a variable positively affected the other variables as well. The multivariate regression analysis revealed that among the independent variables of the study, syntactic knowledge made the highest contribution to the L2 reading comprehension of adult Turkish EFL students. The findings of the current study also showed that vocabulary breadth had a substantial contribution to the L2 reading comprehension of adult Turkish EFL learners. These findings led us to conclude that successful L2 reading comprehension required the operation of syntactic ability and high levels of lexical breadth. Another important finding of the study was about the role of lexical depth. Depth did not make any direct contribution in the multiple regression analysis when entered with lexical breadth and syntactic knowledge. This finding can be interpreted as the overlap between the variables. In this context, Tannenbaum et. al. (2006) pointing out the overlap between depth and breadth stated “the two dimensions of word knowledge have significant overlapping variance that contributes to the prediction of reading comprehension.” (p. 381). This finding led us to conclude that it is difficult to disassociate these three components and that they share a substantial variance which contributes to L2 reading comprehension.

The findings of the current study shed light on the role of breadth, depth, and syntax in L2 reading comprehension of adult Turkish EFL learners. The results of the study offer some practical implications. Lexical breadth and syntactic knowledge should be emphasized in L2 reading instructions. However, the needs of the students should be determined first. In other words, failure in L2 reading comprehension may result from insufficient lexical breadth or syntactic knowledge. The contribution of these components in L2 reading comprehension is different; therefore, the emphasis of each kind of knowledge should be different based upon EFL reading proficiency of the students. Second, although syntactic knowledge was found to be a better predictor of L2 reading comprehension, EFL instructors are recommended to increase the learners’ lexical breadth in order to enhance students’ reading ability. Instructors should increase lexical breadth of the learners. The best way to increase lexical breadth which is necessary for reading is reading itself (Eskey, 2005). Similarly, Nagy (2005) stated that “wide reading is the primary engine that drives vocabulary growth for older and more able readers” (p. 29). The current study also revealed that lexical depth did not directly contribute to L2 reading comprehension of the participants; however, higher levels of lexical depth are associated with greater syntactic knowledge and lexical breadth which in turn would contribute to L2 reading comprehension. Direct instruction of lexical relations such as paradigmatic, syntagmatic, or collocational would be helpful to adult L2 learners to increase their lexical size and syntactic knowledge

Although the current study seems to have notable findings and contributes to the field, there is always room for improvement. The current study was conducted with Turkish adult learners. It is recommended for further studies to replicate this study with learners having different L1 backgrounds and different age groups to explain the exact role of breadth, depth, and syntax in L2 reading comprehension.

The current study focused only on lexical knowledge, syntactic knowledge and L2 reading comprehension. However, in order to study overall second language acquisition, further studies are needed. Further studies are recommended to include additional dependent variables, especially productive ones such as speaking and writing. Such an improvement may provide a clearer picture of the role of lexical and syntactic knowledge.

Different conceptualizing of depth and using different depth measures may have an effect on the contribution of depth variable to L2 reading comprehension (Schmitt, 2014). Therefore, further studies are recommended to use different lexical depth measures.

References

- Anderson, R. C. & Freebody, P. (1981). Vocabulary knowledge. In J. T. Guthrie (Ed.), *Comprehension and teaching: Research reviews* (pp. 77-117). Newmark: International Reading Association.
- Atai, M. R., & Nikuinezhad, F. (2012). Vocabulary breadth, depth, and syntactic knowledge: Which one is a stronger predictor of foreign language reading performance? *Iranian Journal of Applied Linguistics (IJAL)*, 15(1), 1-18.
- Binder, K. S., Cote, N. G., Lee, C., Bessette, E., & Vu, H. (2017). Beyond breadth: The contributions of vocabulary depth to reading comprehension among skilled readers. *Journal of Research in Reading*, 40(3), 333-343. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9817.12069>
- Bowey, J. A. (1986). Syntactic awareness and verbal performance from preschool to fifth grade. *Journal of Psycholinguistic Research*, 15(4), 285-308.
- Brantmeier, C. (2004). Statistical procedures for research on L2 reading comprehension: An examination of ANOVA and regression models. *Reading in a Foreign Language*, 16(2), 51-69.
- Brisbois, J. E. (1995). Connections between first- and second-language reading. *Journal of Reading Behavior*, 27(4), 565-584.
- Cobb, T. (2002). Web VocabProfile [accessed 7 March 2018 from <http://www.lexutor.ca/vp/eng/>], an adaptation of Heatley, Nation & Coxhead's Range.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston, MA: Pearson Education.
- Eskey, D. E. (2005). Reading in a second language. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of research in second language teaching and learning* (pp. 563- 580). New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Gascoigne, C. (2005). Toward an understanding of the relationship between reading comprehension and grammatical competence. *The Reading Matrix*, 5(2), 1-14.
- Gass, S., & L. Selinker (2008). *Second language acquisition. An introductory course.* (3rd ed.). New York: Routledge.
- Givón, T. (1995). Coherence in text vs. coherence in mind. In M. A. Gernsbacher and T. Givón (Eds.), *Coherence in spontaneous text* (pp. 59–115). Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins.
- Gottardo, A., Mirza, A., Koh, P. W., Ferreira, A., & Javier, C. (2018). Unpacking listening comprehension: the role of vocabulary, morphological awareness, and syntactic knowledge in reading comprehension. *Reading and Writing*, 31(8), 1741-1764. <https://doi.org/10.1007/s11145-017-9736-2>
- Grabe, W. (2009). *Reading in a second language: Moving from theory to practice.* New York: Cambridge University Press.

- Haynes, M., & Carr, T H (1990) Writing system background and second language reading: a component skills analysis of English reading by native speaker- readers of Chinese, in T. H. Carr and B. A. Levy (Eds.) *Reading and its development: Component skills approaches* (pp. 375–421). San Diego: Academic Press.
- Horiba, Y. (2012). Word knowledge and its relationship to text comprehension: A comparative study of Chinese and Korean speaking L2 learners and L1 speakers of Japanese. *Modern Language Journal*, 96(1), 108–121. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2012.01280.x>
- Jeon, E. H., & Yamashita, J. (2014). L2 reading comprehension and its correlates: A meta-analysis. *Language Learning*, 64(1), 160–212. <https://doi.org/10.1111/lang.12034>
- Jung, J. (2009). Second language reading and the role of grammar. *Working Papers in TESOL and Applied Linguistics*, 9(2), 29-48. <https://doi.org/10.7916/D88915FW>
- Koda, K. (2005). *Insight into second language reading*. New York: Cambridge University Press.
- Koda, K. (2007). Reading and language learning: Crosslinguistic constraints on second language reading development. In K. Koda (Ed.), *Reading and language learning* (pp. 1-44). Special issue of *Language Learning Supplement*, 57.
- Koda, K., & Zehler, A. M. (2008). Introduction: Conceptualizing reading universals, cross-linguistic variations, and second language literacy development. In K. Koda & A. M. Zehler (Eds.) *Learning to read across languages: Cross-linguistic relationships in first-and second-language literacy development* (pp. 1-9). Routledge.
- Laufer, B. (1992). Reading in a foreign language: How does L2 lexical knowledge interact with the reader's general academic ability. *Journal of Research in Reading*, 15(2), 95-103.
- Laufer, B., & Ravenhorst-Kalovski, G. C. (2010). Lexical threshold revisited: Lexical text coverage, learners' vocabulary size and reading comprehension. *Reading in a foreign language*, 22(1), 15-30.
- Li, M., & Kirby, J. R. (2014). The effects of vocabulary breadth and depth on English reading. *Applied Linguistics*, 36(5), 611-634. <https://doi.org/10.1093/applin/amu007>
- Lopez, A. L. (2008). To what extent does grammar knowledge account for competence in FL reading comprehension in university students? *RESLA*, 21, 181-200.
- Maftoon, P., & Tasnimi, M. (2014). Syntactic knowledge, vocabulary breadth, and metacognitive awareness of reading strategies in reading comprehension in self-regulated vs. non-self-regulated readers. *English Language Teaching*, 1(4), 37-61.
- Nagy, W. (2005). Why vocabulary instruction needs to be long-term and comprehensive. In Hiebert, E. and Kamil, M. (Eds.). *Teaching and Learning Vocabulary: Bringing research to practice* (pp. 27-44). Mahwah, NJ: Erlbau.
- Nassaji, H. (2003). Higher-level and lower level text processing skills in advances ESL reading comprehension. *The Modern Language Journal*, 87(2), 261-276. <https://doi.org/10.1111/1540-4781.00189>
- Nergis, A. (2013). Exploring the factors that affect reading comprehension of EAP learners. *Journal of English for Academic Purposes*, 12(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2012.09.001>
- Nurweni, A., & Read, J. (1999). The English vocabulary knowledge of Indonesian university students. *English for Specific Purposes*, 18(2), 161-175.
- Oakhill, J., Cain, K., & Elbro, C. (2015). *Understanding and teaching reading comprehension: A handbook*. Routledge.

- Ouellette, G. P. (2006). What's meaning got to do with it: The role of vocabulary in word reading and reading comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 98(3), 554-566. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0663.98.3.554>
- Pallant, J. (2010). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS*. Maidenhead.
- Paribakht, T. S. (2004). The role of grammar in second language lexical processing. *RELC Journal*, 35(2), 149–160. <https://doi.org/10.1177%2F003368820403500204>
- Qian, D. D. (1998). *Depth of vocabulary knowledge: Assessing its role in adults' reading comprehension in English as a second language* [Unpublished Doctoral Dissertation]. University of Toronto, Toronto, Ontario, Canada.
- Qian, D. D. (1999). Assessing the roles of depth and breadth of vocabulary knowledge in reading comprehension. *Canadian Modern Language Review*, 56(2), 282-308. <https://doi.org/10.3138/cmlr.56.2.282>
- Qian, D. D. (2002). Investigating the relationship between vocabulary knowledge and academic reading performance: An assessment perspective. *Language Learning*, 52(3), 513-536. <https://doi.org/10.1111/1467-9922.00193>
- Read, J. (1993). The development of a new measure of L2 vocabulary knowledge. *Language Testing*, 10(3), 355-371. <https://doi.org/10.1177%2F026553229301000308>
- Read, J. (1998). Validating a test to measure depth of vocabulary knowledge. In A. Kunnan (Ed.), *Validation in language assessment* (pp. 41-60). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Schmitt, N. (2014). Size and depth of vocabulary knowledge: What the research shows. *Language Learning*, 64(4), 913-951. <https://doi.org/10.1111/lang.12077>
- Schmitt, N., Schmitt, D., & Clapham, C. (2001). Developing and exploring the behaviour of two new versions of the Vocabulary Levels Test. *Language Testing*, 18(1), 55-88. <https://doi.org/10.1177%2F026553220101800103>
- Shiotsu, T. (2010). *Components of L2 reading: Linguistic and processing factors in the reading test performances of Japanese EFL learners*. New York: Cambridge University Press.
- Shiotsu, T., & Weir, C. J. (2007). The relative significance of syntactic knowledge and vocabulary breadth in the prediction of reading comprehension test performance. *Language Testing*, 24(1), 99-128. <https://doi.org/10.1177%2F0265532207071513>
- Tannenbaum, K., Torgesen, J. K., & Wagner, R. K. (2006). Relationships between word knowledge and reading comprehension in third-grade children. *Scientific Studies of Reading*, 10(4), 381-398. https://doi.org/10.1207/s1532799xssr1004_3
- Ulijn, J. M., & Strother, J. B. (1990). The effect of syntactic simplification on reading EST texts as L1 and L2. *Journal of Research in Reading*, 13(1), 38-54. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.1990.tb00321.x>
- Urquhart, A. H., & Weir, C. J. (1998). *Reading in a second language: Process, product and practice*. New York: Longman.
- Vermeer, A. (2001). Breadth and depth of vocabulary in relation to L1/L2 acquisition and frequency of input. *Applied psycholinguistics*, 22(2), 217-234. <https://doi.org/10.1017/S0142716401002041>

- Yalin, S., & Wei, T. (2011). The relative significance of vocabulary breadth and syntactic knowledge in the prediction of reading comprehension test performance. *Chinese Journal of Applied Linguistics*, 34(3), 113-126. <https://doi.org/10.1515/cjal.2011.028>
- Yano, Y., Long, M. H., & Ross, S. (1994). The effects of simplified and elaborated texts on foreign language reading. *Language Learning*, 44(2), 189-219. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1994.tb01100.x>
- Zhang, D. (2012). Vocabulary and grammar knowledge in second language reading comprehension: A structural equation modeling study. *The Modern Language Journal*, 96(4), 558-575. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2012.01398.x>
- Zhang, D., & Yang, X. (2016). Chinese L2 learners' depth of vocabulary knowledge and its role in reading comprehension. *Foreign Language Annals*, 49(4), 699-715. <https://doi.org/10.1111/flan.12225>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Anadolu Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 23.02.2017

No: 5898

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

İş Aile Çatışması ve Çalışmaya Tutkunluk Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma

A Study on the Relationship between Work-Family Conflict and Work Engagement

Doç. Dr. Mutlu TOKMAK ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, işgörenlerin yaşadıkları iş aile çatışması ile çalışmaya olan tutkunlukları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırma Türkiye’de Ağrı ilinde çalışan kamu kurumu personeline uygulanmıştır. Araştırmaya 170 kamu personeli katılmıştır. İş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca iş aile çatışmasının çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik basit regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi neticesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiş ancak regresyon analizi istatistiksel olarak ($F=3.833$; $R^2=0.022$; $p > 0.05$) anlamlı sonuç vermemiştir. Araştırma sonucunda, iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasında negatif yönlü ($r = -0.201$, $p < 0.01$) ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk alt boyutlarından dinçlik ile negatif yönlü ($r = -0.326$, $p < 0.01$), adanmışlık ile negatif yönlü ($r = -0.193$, $p < 0.05$) bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışanların iş ve aile ilişkilerinde yaşadıkları olumsuzluklar, çalışma yaşamlarına negatif olarak yansımakta ve onların çalışmaya tutkunluklarını azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş aile çatışması, çalışmaya tutkunluk, kamu çalışanları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study is to reveal the relationship between the work engagement and job family conflict that employees live. Research was applied to a provincial government agency working staff in Ağrı province in Turkey. 170 public personnel participated in the study. Correlation analysis was performed to determine the relationship between work family conflict and working passion. In addition, simple regression analysis was carried out to determine the effect of work-family conflict on working engagement. As a result of the correlation analysis, statistically significant results were obtained, but regression analysis did not yield ($F=3.833$; $R^2=0.022$; $P>0.05$) statistically significant results. As a result of the research, a negative and significant relationship of ($r = -0.201$, $p < 0.01$) was found between work-family conflict and working engagement. Among the sub-dimensions of affection to work with work-family conflict, a relationship with vigour was negatively ($r = -0.326$, $p < 0.01$), and dedication and ($r = -0.193$, $p < 0.05$). The negativities experienced by the employees in their business and family relations reflect negatively on their working lives and reduce their passion for working.

Keywords: Work family conflict, working engagement, public employees

Paper Type: Research

¹Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, mutlu-tokmak@hotmail.com.

Atf için (to cite): Tokmak, M. (2021). İş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 113-124.

Giriş

Çalışma ortamları ile aile yaşamları uyumlu olan işgörenlerin çalışma yaşamlarında daha başarılı olabilecekleri açıktır. Bazı durumlarda çalışanların iş yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar aile yaşamlarını da olumsuz etkilemektedir. Çalışanların iş ve aile yaşamlarında ki dengeyi kuramamaları ve çatışma halinde olmaları, iş yaşamlarında da kendilerini tam anlamıyla işlerine vermelerine engel olabilmektedir.

Bu çalışmada, işgörenlerin iş aile çatışma düzeyleri ile çalışmaya tutkunlukları arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla, kamuda güvenlik görevini yerine getiren personel üzerinde alan araştırması gerçekleştirilmiş ve sonuçları literatürde yer alan bilgilerle karşılaştırmalı olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde iş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk konularında ilgili yazında yer alan bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, araştırmanın yöntemi, kapsamı ve elde edilen verilerin analizine yer verilmiştir. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise, elde edilen analiz bilgileri diğer araştırmalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

İş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk kavramları bu bölümde açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca iş aile çatışması ve çatışmaya tutkunluk konularında literatürde yer alan araştırmalara da yer verilecektir.

1.1 İş-Aile Çatışması Kavramı

İnsanların hayatları boyunca yerine getirmeleri gereken birtakım roller bulunmaktadır ve bu rollerin yerine getirilmesi için mücadele hayat boyu devam etmektedir. Çalışma yaşamının başlamasıyla birlikte roller artmakta, hem iş yaşamında hem de iş dışındaki yaşama ilişkin roller arasında dengenin korunması gerekmektedir. Bu dengenin sağlanamaması durumunda iş aile çatışması ortaya çıkmaktadır (Korkmazer, 2018, s. 21).

İş ve aile çoğu insanlar için hayatın en önemli iki alanıdır. Eğer iş ve aile alanları arasında seçim yapmak zorunda kalınır ise bireyler genellikle ailelerini işlerinden daha önemli olduğunu belirtmektedirler (Gutek, Searle ve Klepa, 1991, s. 560). Aile ve iş ile ilgili rollerin bireye vermiş olduğu yükümlülüklerin her zaman kusursuz olarak ve sinerji içerisinde yerine getirilmesi her zaman mümkün değildir. Aile ve iş kapsamına ilişkin rol taleplerinin birbirleriyle uyumlu olmaması iki boyut arasında çatışmaların meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Bireylerin aile ve iş rollerinden kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için gereken en önemli kaynak zamandır. Bireyler aile ve iş alanı sorumluluklarının bilincinde olmalarına rağmen bu yükümlülüklerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli zamana sahip olmadıklarından veya evde yaşadıkları stres iş performanslarını olumsuz etkilemekte, bundan dolayı iş-aile çatışması meydana gelmektedir (Kopelman, Greenhaus ve Connolly, 1983, s. 200).

İş-aile çatışması kavramı, iş veya aile alanlarında ortaya çıkacak genellikle birbiriyle ilişki içerisinde olmayan baskı ve olayların bireyler üzerinde oluşturduğu olumsuzluk durumu olarak açıklanmaktadır. Bu olumsuzluk, kişilerin bulunacağı herhangi bir alanda (iş, aile) meydana gelmesi halinde yer alacağı diğer alana da (iş, aile) yansiyarak ek olarak olumsuzluk meydana getirmektedir. Dolayısıyla hem iş hem de aile ortamlarında kişilerin içerisinde kalacağı olumsuz durumlar her iki ortamda da uyumsuzluklar doğurmada ve sonucunda bireylerde çatışma durumu ortaya çıkmaktadır (Pitt-Catsouphe, Kossek ve Sweet, 2007, s. 76; Parasuraman ve Simmers, 2001, s. 556; Shakhbazov, 2018, s. 3). Literatürde, iş aile çatışmasının beklentilerin karşılanmadığı durumlarda ortaya çıktığı görüşü hâkimdir (Greenhaus ve Beutell 1985, s. 76-88; Kinnunen ve Mauno, 1998, s. 158; Lambert, Hogan ve Barton, 2002, s. 36)

İş aile çatışmasının bireysel, ailesel ve örgütsel bazı sonuçları olmaktadır. Bu sonuçları şu şekilde açıklamak mümkündür (Gina ve Frone, 2005, s. 127-129; Açıköz, 2014, s. 61; Korkmazer, 2018, s. 51):

Bireysel Sonuçlar: Kişinin genel olarak sağlığının bozulması, strese bağlı olarak depresyon ve anksiyete durumunun ortaya çıkmasıdır. Bu olumsuz durumlar karşısında bireylerde sigara ve alkol tüketiminde artışlar görülmektedir.

Ailesel Sonuçlar: Kişinin ailesel rollerini gerçekleştirememesine bağlı olarak eşlerde artan ebeveyn yükü ve yaşamdan duyulan mutluluk seviyesinin azalmasıdır. Bu durumlara bağlı olarak kişinin aile yaşamında sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Örgütsel Sonuçlar: Kişinin iş yaşamında mutsuz olması ve buna bağlı olarak iş yerindeki performansının düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kişinin örgüte karşı bağlılığı azalmakta ve buna bağlı olarak işten ayrılma niyetinde artış görülmektedir.

1.2 Çalışmaya Tutkunluk Kavramı

Çalışmaya tutkunluk, kişinin işine bağlı olmasının ötesinde, tüm benliği ile kendini işe vermesi ve işten duyulan tatmin düzeyinin en üst seviyelere çıkmasını ifade etmektedir (Esen, 2011, s. 381). Çalışmaya tutkunluk kavramı ilk olarak Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker (2002, s. 80) tarafından ortaya atılmıştır. Schaufeli vd. (2002, s. 80)' ne göre çalışmaya tutkunluk; olumlu, tatminkar, işine kendini adama ve işini benimse ile değerlendirilen ruh halidir. Koyuncu, Burke ve Fiksenbaum (2006, s. 300) 'a göre çalışmaya tutkunluk duygusal-bilişsel boyutları da olan kısa bir süreliğine gelip geçici bir şekilde değil geniş bir zamanda görülen süreklilik gösteren bir durumdur. Poon (2013, s. 1149)'a göre ise çalışmaya tutkunluk, çalışanların kendilerini mutlu, sağlıklı görmelerinin, kendilerini iyi hissetmelerinin ve huzurlu olmalarının göstergesi şeklinde tanımlanmıştır. Çalışmaya tutkun çalışanlar örgütlerinin amaçlarına ulaşabilmesi için bireysel katılımda bulunmaktadır. Bireysel katılım; her bir bireyin örgüte katkıda bulunması anlamına gelmektedir (Kazan, 2008, s. 162).

Literatürde çalışmaya tutkunluğun; dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma olmak üzere üç boyut ile ifade edildiği belirtilmektedir ve bu boyutlara ilişkin açıklamalar şu şekildedir (Gülyüz, 2016, s. 20-21; Turgut, 2011, s. 156):

Dinçlik Boyutu: Bu boyut çalışanın fiziksel olarak dayanıklılığını ifade etmektedir. İşgören diğer mesai arkadaşlarına naran daha az yorulur ve enerjisi diğerlerine göre daha fazladır. Bu boyutta kişi işi için harcadığı enerji konusunda son derece isteklidir ve işini ciddiye almaktadır.

Yoğunlaşma Boyutu: Bu boyutta kişinin işine karşı olan konsantrasyonunun en üst seviyede olduğu ve kişinin işine mutlulukla daldığı ifade edilmektedir.

Adanmışlık Boyutu: Bu boyutta çalışmaya karşı güçlü bir bağlılık vardır. Çalışanlar yaptıkları işle gurur duyarlar ve bir amaca hizmet ettiklerinin farkındadırlar. Yaptıkları çalışmayı hevesle yapmaktadırlar.

Kurumların çalışmaya tutkun çalışanlara sahip olabilmeleri için yapmaları gerekenler kısaca şu şekilde açıklanmaktadır (Çankır, 2016, s. 26; Hodgetts, 1997, ss. 451-452) :

- i. İdareciler, çalışanlar arasındaki sadakatin az olduğunun farkında olmak zorundadır. Bu problem genellikle üst yönetim tarafından yetersiz işbirliği ortamı olmasından ve iletişim eksikliğinden dolayı bilinmemektedir.
- ii. İdareciler, örgütün vizyonunu çalışanlarla nasıl paylaşacaklarını öğrenmek zorundadır.
- iii. Çalışan, örgütün çabalarında yer almalıdır. Planların bir parçası olduğunu ve örgütün kendisine güvendiğini hissetmek zorundadır.
- iv. Yöneticiler, çalışanlara önemli görevler vererek ve bu görevlerin örgüt için kritik işler olduğunu belirterek çalışanların örgüte bağlılığını sağlamalarıdır.
- v. Kurum, çalışanlarından girişimci ve sadık olanları maddi imkânlarla ödüllendirmelidir. Kademe arttıkça maddi ödül de artmalıdır.

vi. Örgüt, kişilere tanınma olanağı ve diğer maddi olmayan ödüller vermelidir. İnsanlar iyi ve yaratıcı fikirlerinden dolayı övülmeli, daha fazla çalışmalarını için cesaretlendirilmeli ve kendilerini işlerinde önemli bir birey olarak görülmelidir.

1.3 Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

İş aile çatışması üzerine yapılan araştırmalarda; uzun ve düzensiz çalışma saatleri (Baykal, 2014: 10), örgütün büyüklüğü (Ahuja, Chudoba, Kacmar, McKnight ve George, 2007, s. 1), üst yönetimin olumsuz tavrı ve iş ilişkileri (Parasuraman ve Simmers, 2001, s. 551), düşük ücret ve terfi (Frone, Yardley ve Markel 1997, s. 145), iş stresi (Kılıç ve Özafşarlıoğlu Sakallı, 2013, s.214), aile ilişkileri ve aile beklentileri (Cinamon, Weisel ve Tzuk, 2007, s. 79), sağlık durumu, çocuk sayısı, yaş, gelir, çalışan performansı (Madsen, 2003, s. 35) gibi çeşitli iş ve kişisel özellikler iş-aile çatışmasının en önemli nedenleri olarak görülmektedir. Cinsiyetin iş-aile çatışması üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda da kadınların erkeklerden daha fazla çatışma yaşadıkları belirtilmektedir (Çelik ve Turunç, 2011, s. 230; Gutek vd., 1991, s. 560; Lo, 2003, s. 376). Yukarıdaki sebeplerin yanı sıra, sahip olunan çocuk sayısı, eşlerden her ikisinin de çalışması, eşlerin birbirlerine destek olmamaları, çocukların bakımı ve sorumluluklarının eşlerden birinde toplanması gibi nedenlerin de iş aile çatışmasına yol açtığı ifade edilmektedir (Çelik ve Turunç, 2011, s. 230; Madsen, 2003, s. 35; Voydanoff, 1988, s. 749).

Çalışmaya tutkunluk ile ilgili yapılan çalışmalarda, çalışmaya tutkunluk düzeyi yüksek olan işgörenlerin diğer işgörene göre memnuniyet düzeylerinin daha fazla olduğu, kendilerini örgütlerine ait hissettikleri ve işten ayrılma düşüncelerinin daha düşük seviyelerde olduğu belirtilmiştir (Schaufeli ve Bakker, 2004, s. 293; Demerouti, Bakker, De Jonge, Jansse ve Schaufeli, 2001, s. 279). Bedenen ve zihnen çalışmaya tutkun işgörenlerin kendilerini daha iyi hissettikleri görülmüştür. Sorumluluk alma, öğrenme arzusu ve verimli davranışlar sergileme isteği çalışmaya tutkun personelde daha yüksektir (Sonnentag, 2003, s. 518; Çalışkan, 2014, s. 371).

Zöğ (2007, s. 15) tarafından eğitim çalışanları üzerine yapılan araştırmada, çalışmaya tutkunluk ile işgörenlerin iş doyumları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Karagöz (2008, s. 4) tarafından yapılan araştırmada da yöneticilerin etik liderlik rolleri ile işgörenlerin çalışmaya tutkunlukları arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

İş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalar yer almaktadır. Öge, Çetin ve Top (2018, s. 25) tarafından hava kontrolörlerine yönelik yapılan, çalışmaya tutkunluk ile iş aile çatışması arasındaki ilişkiyi ölçen araştırmaya göre, iş aile çatışmasının işgörenlerin çalışmaya tutkunluklarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Karatepe ve Karadaş (2006, s. 560) tarafından Romanya’da otel çalışanlarına yönelik yapılan araştırmada, iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasında negatif yönlü ve 0.408 oranında ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, araştırmada gerçekleştirilen regresyon analizi neticesinde iş aile çatışmasının çalışmaya tutkunluğu negatif yönde 0.26 oranında etkilediği tespit edilmiştir. Opie ve Henn (2013, s. 6) tarafından çalışan annelere yönelik yapılan bir araştırmada, iş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişki incelenmiş ve iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasında negatif yönlü ve 0.19 oranında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rothmann ve Baumann (2014, s. 523) tarafından Namibya’da maden çalışanlarına yönelik gerçekleştirilen araştırmada, iş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk arasında negatif yönlü ve 0.16 oranında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Turgut (2011, s. 168) tarafından yapılan benzer bir çalışmada iş aile çatışmasının çalışmaya tutkunluk boyutları ile ilişkisi araştırılmıştır. Zaman temelli iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk boyutlarından dinçlik ile negatif yönlü 0.26 ve adanmışlık ile negatif yönlü 0.28 oranında ilişki içerisinde olduğu, duygu temelli iş aile çatışması ile dinçlik boyutunun negatif yönlü 0.31 ve adanmışlık boyutu ile negatif yönlü 0.44 oranında ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir.

Literatürdeki araştırmalara katkı olarak, bu çalışmada da iş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkinin yönü ve seviyesi araştırılmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiş ve test edilmeye çalışılmıştır.

Hipotez 1: İş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “Dinçlik” boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “Yoğunlaşma” boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 4: Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “Adanmışlık” boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 5: İş aile çatışmasının çalışmaya tutkunluk üzerinde negatif yönlü etkisi vardır.

2. Metodoloji

Bu bölümde araştırmanın amacı, yöntemi, örnekleme ve veri toplama aracı hakkında bilgi verilecektir. Araştırma neticesinde toplanan verilerin değerlendirilmesi de bu kısımda yer almaktadır.

2.1 Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada amaç, iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca iş aile çatışmasının, çalışmaya tutkunluk boyutları olan dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık boyutları ile olan ilişkileri de araştırılacaktır. Bu amaçla alan araştırılması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında anket yöntemi kullanılmıştır. İş aile çatışmasını ölçmek amacıyla Carlson (2000) tarafından geliştirilen soru formundan yararlanılmıştır. İşgörenlerin çalışmaya tutkunluk düzeylerini ölçmek için de Schaufeli vd. (2002) tarafından oluşturulan ölçekten yararlanılmıştır. Araştırmada geliştirilen hipotezlerin değerlendirilmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Belirlenen hipotezlerin test edilmesi için korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların görüşlerini tespit etmek amacıyla betimsel istatistik verilerine yer verilmiştir.

2.2 Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırma güvenlik hizmeti sunan kamu çalışanlarına yönelik gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kolayca örnekleme yöntemi belirlenmiştir. Türkiye’de Ağrı ilinde güvenlik hizmeti veren kamu çalışanları örnekleme olarak alınmıştır. Çalışanlara 200 anket formu dağıtılmış, 170 anketten geri dönüş sağlanabilmiştir. Araştırmanın bir ilde yapılmış olması nedeniyle genelleme yapma iddiası yoktur.

Araştırma için veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yaş, eğitim, gelir düzeyi vb. gibi demografik bilgilere yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde iş aile çatışmasına yönelik bilgilerin toplandığı ölçekten yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeylerini belirlemeye yönelik ölçek yer almaktadır.

İş Aile Çatışması Ölçeği: Katılımcıların iş ve aile yaşamları ile ilgili uyumsuzlukları tespit etmek amacıyla Carlson (2000) tarafından geliştirilen ve Erdoğan (2009) tarafından Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen soru formu kullanılmıştır. Anket formunda iş aile çatışmasına yönelik altı ifade yer almaktadır. Ölçekte yer alan ifadelerde, 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde 5’li likert ölçeği kullanılmıştır.

Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği: Araştırmaya katılan kamu güvenlik personelinin çalışmaya tutkunluğu yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla Schaufeli vd. (2002) tarafından geliştirilen ve Turgut (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlaması gerçekleştirilen soru formundan

yararlanılmıştır. Ölçekte on yedi ifade yer almaktadır ve orijinal ölçekte dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık olmak üzere üç boyutta değerlendirilmiştir. Ölçekte 5’li likert ölçeği kullanılmış olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum’ u ifade etmektedir.

2.3 Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma bulgularının değerlendirilmesinde IBM SPSS 22. 0 paket programı kullanılmıştır. Belirlenen hipotezler %95 güven aralığında test edilmiştir. İş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk boyutları belirlenirken orijinal ölçekte yer alan ifadeler, ölçeğe bağlı kalarak gruplandırılmış ve boyutlara isimleri verilmiştir.

2.3.1 Demografik Veriler

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo1. Demografik özellikler

Demografik Bilgiler	Frekans	Yüzde (%)	
Yaş	25 yaş ve altı	66	38.8
	26-31 yaş arası	77	45.3
	32-37 yaş arası	19	11.2
	38 Yaş ve üzeri	8	4.7
Eğitim Durumu	Lise	83	48.8
	Önlisans	66	38.8
	Lisans	21	12.4
Medeni Durum	Evli	83	48.8
	Bekâr	87	51,2
Gelir Durumu	4500-5000 TL arası	27	15.9
	5001-5500 TL arası	89	52.4
	5501-6000 TL arası	15	8.8
	6001-6500 TL arası	11	6.5
	6501 TL ve üzeri	28	16.5
Mesleki Kıdem	1-4 Yıl	78	45.9
	5-8 Yıl	72	42.4
	9-12 Yıl	15	8.8
	13 yıl ve üzeri	5	2.9
Kurumdaki Çalışma Yılı	1Yıl	11	6.5
	2 Yıl	47	27.6
	3 Yıl	43	25.3
	4 Yıl	36	21.2
	5 Yıl ve Üzeri	33	19.4
	TOPLAM	170	100.0

Tablo 1’e göre araştırmaya katılanların yarıya yakını 26-31 yaş aralığında yer almaktadır. Eğitim durumları incelendiğinde yaklaşık %50’lik kısmı lise mezunudur. Medeni durumlarına bakıldığında yarıya yakın kısmının evli, diğer yarısının bekâr katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Gelir düzeyleri incelendiğinde yarıdan fazlasının 5001 ile 5500 TL arasında aylık gelire sahiptirler. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun mesleki kıdemleri 8 yılın

altındadır. Araştırmaya katılanların şu anda buldukları birimde çalışma yılında ise 2-3 yıl olanlar daha fazladır.

2.3.2 Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik değeri (Cronbach's Alpha) 0.949 çıkmıştır. Personelin çalışmaya tutkunluk düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin güvenilirliği ise (Cronbach's Alpha) 0.933' tür. Güvenilirlik düzeyi $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008, s. 405). Her iki ölçeğin de güvenilirlik düzeyi oldukça yüksektir. Ölçeklere ilişkin ortalama ve standart hatalar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. İş aile çatışması ölçeği tanımlayıcı istatistik sonuçları

İş Aile Çatışması Ölçeği	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
İş Aile Çatışması	170	1.00	5.00	3.21	1.78

İş aile çatışması ölçeği 6 ifadeden oluşmaktadır ve tek boyut olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ölçeğe ilişkin betimsel istatistik verileri incelendiğinde iş aile çatışması ölçeği ortalamasının 3.21 olduğu görülmektedir. 5'li likert sisteminde ortalama değer üç olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılan kamu güvenlik çalışanlarının iş aile çatışması düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Güvenlik hizmetlerinde çalışan kamu personelinin mesailerinin yoğun olması, uzun süreli güvenlik hizmeti sunmaları ve iş streslerinin yüksek oluşu iş aile çatışmasına neden olan başlıca etkenler olarak görülmektedir.

Çalışmaya tutkunluk ölçeğinde 17 ifade yer almaktadır. Schaufelli vd., (2002) tarafından geliştirilen orijinal ölçekte ifadeler üç boyutta gruplandırılmıştır. Araştırmada orijinal ölçekteki alt boyutlara sadık kalınarak dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık olmak üzere üç alt boyut olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Çalışmaya tutkunluk ölçeği tanımlayıcı istatistik sonuçları

Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Dinçlik	170	1.00	5.00	3.48	0.91
Yoğunlaşma	170	1.00	5.00	3.28	0.84
Adanmışlık	170	1.00	5.00	3.95	1.00
Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği (Genel Ortalama)	170	1.00	5.00	3.55	0.79

Araştırmaya katılan personelin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin belirlenmesine yönelik tanımlayıcı istatistik sonuçlarının gösterildiği Tablo 3'e göre, çalışmaya tutkunluk düzeyinin genel ortalamasının 3.55 ile ortalama değer biraz üstünde olduğu görülmektedir. Çalışmaya tutkunluk alt boyutlarından; dinçlik boyutunun 3.48; yoğunlaşma boyutunun 3.28; adanmışlık boyutunun ise 3.95 ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmaya tutkunluk boyutlarından adanmışlık boyutu en yüksek ortalamaya sahiptir.

2.3.3 Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmada belirlenen hipotezlerin sınanması için korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucu elde edilen tablolar aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4. İş aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk ilişkisi

Korelasyon Analizi		Çalışmaya Tutkunluk (Genel Ortalama)	Dinçlik	Yoğunlaşma	Adanmışlık
	Korelasyon Katsayısı	-.201**	-.326**	.042	-.193*
İş-Aile Çatışması	Sig. (2-kuyruklu)	.009	.000	.589	.011
	Kişi	170	170	170	170

*p< 0,05 **p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Hipotez 1: İş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Tablo 4’te görüldüğü üzere, kamu güvenlik çalışanlarının iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiyi ve yönünü belirlemek için gerçekleştirilen korelasyon analizi neticesinde negatif yönlü ve anlamlı ($r = -0.201$, $p < 0.01$) bir ilişki bulunmuştur. İş aile çatışması personelin çalışmaya tutkunluk düzeyini olumsuz yönde 0.201 oranında azaltmaktadır. Analiz neticesinde hipotez 1’in desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 2: Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “Dinçlik” boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Araştırmaya katılan kamu güvenlik personelinin, çalışmaya tutkunluk boyutlarından *dinçlik* boyutu ile iş aile çatışma durumları arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ($r = -0.326$, $p < 0.01$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4’te görüldüğü üzere, iş aile çatışması çalışanların *dinçlik* tutumunu 0.326 oranında azaltmaktadır. Analiz neticesinde hipotez 2’nin desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 3: Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “Yoğunlaşma” boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Tablo 4’te belirtildiği gibi, korelasyon analizi neticesinde kamu güvenlik personelinin iş aile çatışması düzeyleri ile çalışma tutumu boyutlarından *yoğunlaşma* boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede bir ilişki ($r = 0.042$, $p > 0.01$) olmadığı tespit edilmiştir. Analiz neticesinde hipotez 3’ün desteklenmediği görülmektedir.

Hipotez 4: Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “Adanmışlık” boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Kamu güvenlik personeline yönelik yapılan araştırma sonucunda, çalışmaya tutkunluk boyutlarından *adanmışlık* boyutu ile iş aile çatışma durumları arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ($r = -0.193$, $p < 0.05$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4’e göre, iş aile çatışması çalışanların *adanmışlık* tutumunu 0.193 oranında azaltmaktadır. Analiz neticesinde hipotez 4’ün desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 5: İş aile çatışmasının çalışmaya tutkunluk üzerinde negatif yönlü etkisi vardır

Araştırmaya katılan çalışanların iş aile çatışması düzeylerinin çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisini belirlemek için doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 5. Basit doğrusal regresyon analizi

Bağımlı Değişken: Çalışmaya Tutkunluk					
Bağımsız Değişken	R ²	F	β	t	P
İş Aile Çatışması	.022	3.833	-.092	-1.958	.052

Araştırmaya katılan kamu güvenlik personelinin iş aile çatışması düzeylerinin çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisine yönelik yapılan basit regresyon analizi neticesinde (F=3.833; R²=0.022; p> 0.05) anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Basit doğrusal regresyon analizi neticesinde hipotez 5 desteklenmemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

İş aile çatışması, çalışanların iş yaşamı ile aile yaşamı arasındaki yaşanan olumsuzlukları ifade etmektedir. Ailede yaşanan olumsuzluklar işgörenlerin çalışma yaşamlarına da olumsuz etki edebilmektedir. Bu çalışmada, kamuda güvenliğini sağlamak amacıyla çalışan personelin yaşadıkları iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

Kamu çalışanlarına yönelik yapılan araştırma sonucunda, personelin yaşadığı iş aile çatışmasının onların çalışmaya tutkunlukları ile negatif yönlü ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Kamuda güvenliğini sağlamak amacıyla çalışan personelin mesaipleri çok uzun ve düzensiz olabilmektedir. Ayrıca iş yaşamlarında karşılaştıkları olaylar neticesinde stres düzeyleri yüksek bir görev icra etmektedirler. Bu durum ailelerine çok fazla zaman ayıramamalarına sebep olabilir. İçinde buldukları iş aile çatışması, görevlerine olan tutkunluklarına da olumsuz düzeyde yansıtılmaktadır. Literatürde yapılan benzer araştırmalar neticesinde de, iş aile çatışmasının çalışmaya tutkunluk ile negatif yönlü ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (Karatepe ve Karadaş, 2006, s.560; Opie ve Henn, 2013, s. 1; Rothman ve Bauman, 2014, s. 523; Turgut, 2011, s. 168).

Araştırma neticesinde, çalışmaya tutkunluk boyutlarından “işimi yaparken enerji dolu olurum”, “işimde kendimi güçlü ve dinç hissederim”, “sabah uyandığımda işe gitmek için istekli olurum”, çok uzun saatler çalışabilirim” gibi ifadelerin yer aldığı *dinçlik* boyutu ile iş aile çatışması arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya tutkunluk boyutlarından “çalışırken işime dalıp giderim”, “çalışırken yaptığım işe kendimi kaptırırım”, “yoğun çalıştığım zamanlarda kendimi mutlu hissederim” gibi ifadelerin yer aldığı *yoğunlaşma* boyutu ile iş aile çatışması arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. “Yaptığım işin anlamlı olduğunu ve bir amaca hizmet ettiğini düşünüyorum”, “işimin ilgi çekici ve gayret gerektiren bir iş olduğunu düşünüyorum”, “yaptığım işle gurur duyarım” gibi ifadelerin yer aldığı çalışmaya tutkunluk boyutlarından *adanmışlık* boyutunun da iş aile çatışması ile negatif yönlü ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Turgut (2011, s. 168) tarafından hizmet sektörü çalışanlarına yönelik yapılan araştırmada, bu çalışma ile benzer sonuçlar elde edilmiş, iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk boyutlarından *dinçlik* ve *adanmışlık* boyutları arasında negatif yönlü ilişki olduğu, *yoğunluk* boyutu ile iş aile çatışması arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir.

İş aile çatışmasının, işgörenlerin çalışmaya tutkunluklarına olan etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi neticesinde istatistik olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Rothman ve Bauman (2014, s. 523), Öge, Çetin ve Top (2018, s. 25) ve Opie ve Henn (2013, s. 6) tarafından yapılan benzer araştırmalarda iş aile çatışmasının personelin çalışmaya tutkunluğunu negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, çalışanların aile yaşamlarında karşılaştıkları olumsuz durumlar çalışmaya tutkunluklarını etkilemektedir. İşgörenlerin çalışmaya tutkunluk düzeylerini yükseltmek için iş

aile çatışma düzeylerini en aza indirmek gerekmektedir. Yöneticilerin çalışanlardan üst düzeyde verimlilik elde edebilmeleri ve onların işlerine tutkuyla bağlı olmalarını sağlayabilmek için onları olumsuz etkileyen iş aile çatışmasının nedenlerini araştırıp bunları azaltıcı önlem almaları gerekmektedir.

Sonraki araştırmalara öneri olarak ise, iş aile çatışması ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiyi değişik sektörlerde ve kamu-özel karşılaştırmalı olarak gerçekleştirmek literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca iş aile çatışmasını en aza indirmek amacıyla yapılması gerekenler konusunda yönetici ve işgörenlerin görüşlerinin yer aldığı bir araştırma da hem akademik hem de iş dünyasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, B. (2014). *Çalışan annelerde başa çıkma stratejilerinin iş-aile çatışması üzerindeki etkileri: Zonguldak örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Zonguldak.
- Ahuja, M. K., Chudoba, K. M., Kacmar, C. J., McKnight, D. H. ve George, J. F. (2007). IT road warriors: Balancing work-family conflict, job autonomy, and Work Overload to Mitigate Turnover Intentions, *MIS Quarterly*, 31(1), 1-17.
- Baykal, B. (2014). Çalışma saatleri iş-aile çatışması açısından belirleyici midir? Erkek çalışanlar açısından bir inceleme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(2), 10-23.
- Carlson, D. S., Kacmar, K. M. ve Williams, L. J. (2000). Construction and initial validation of a multidimensional measure of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 56(2), 249-276.
- Cinamon, R. G., Weisel, A. ve Tzuk, K. (2007). Work-family conflict within the family: crossover effects, perceived parent-child interaction quality, parental self-efficacy, and life role attributions. *Journal of Career Development*, 34(1), 79-100.
- Çalışkan, C.S. (2014), Pozitif örgütsel davranış değişkenleri ile yeni araştırma modelleri geliştirme arayışları: pozitif örgütsel davranış değişkenlerinin işe adanmışlık, tükenmişlik ve sinizm üzerine etkileri ve bu etkileşimde örgütsel adalet algısının aracılık rolü üzerine bir araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 16(3), 363-382.
- Çankır, B. (2016). Çalışmaya tutkunluk ve tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi ve bir uygulama (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, M. ve Turunç, Ö. (2011). Duygusal emek ve psikolojik sıkıntı: İş-aile çatışmasının aracılık etkisi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40 (2), 226-250.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., De Jonge, J., Janssen, P. P. ve Schaufeli, W. B. (2001). Burnout and engagement at work as function of demands and control, *Scandinavian Journal of Work Environment and Health*, 27 (4), 279-286.
- Erdoğan, I. (2009). *The relationship between work-family conflict, life role salience and individual coping styles: A gender-sensitive study* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Esen, E. (2011). Çalışanların örgüte cezbolması, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30(1), 377-390.
- Frone, M. R., Yardley, J. K. ve Markel, K. S. (1997). Developing and testing an integrative model of the work-family interface. *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), 145-167.
- Gina M. B. ve Frone, M. K. (2005); Chapter 6: *Work-family conflict, handbook of work stress*, (Ed.: J. Barling, E. K. Kelloway ve M. R. Frone), California: Sage Publications.

- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.
- Gutek, B. A., Searle, S. ve Klepa, L. (1991). Rational versus gender role explanations for work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76(4), 560-568.
- Gülyüz, İ. (2016). *Öğretmenlerde işten ayrılma niyetinin yordayıcısı olarak, iş-yaşam dengesi ve çalışmaya tutkunluk* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Hodgetts, R. M. (1997). *Yönetim: Teori, süreç ve uygulama*, (Çev. Çetin, C. ve Mutlu, E. C.), İstanbul Der Yayınevi.
- Kalaycı, Ş., (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. (3.Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karagöz, A. (2008) *İlk ve ortaöğretim okulu yöneticilerinin öğretmenler tarafından algılanan etik liderlik rolleri ile öğretmenlerin örgütsel adanmışlıkları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karatepe, O. M. ve Karadas, G. (2016). Service employees' fit, work-family conflict, and work engagement, *Journal of Services Marketing*, 30(5), 554-566.
- Kazan, H. ve Ergülen, A. (2008). Toplam kalite yönetimi araç ve tekniklerinin üretimde etkin kılınması: Kobi uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 159-182.
- Kılıç, R. ve Özafşarlıoğlu Sakallı, S. (2013). Örgütlerde stres kaynaklarının çalışanların iş-aile çatışması üzerine etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 208-237.
- Kinnunen, U. ve Mauno, S. (1998). Antecedents and outcomes of work-family conflict among employed women and men in Finland. *Human Relations*, 51(2), 157-177.
- Kopelman, R. E., Greenhaus, J. H. ve Connolly, T. F. (1983). A model of work, family and interrole conflict: A construct validation study. *Organizational Behavior and Human Performance*, 32(2), 198-215.
- Korkmazer, F. (2018), *İş yükü fazlalığı algısının yaşam kalitesi üzerindeki etkisi: iş- aile çatışmasının aracı rolü*, (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Koyuncu, M., Burke, R. J. ve Fiksenbaum, L. (2006) Work engagement among women managers and professionals in a Turkish bank: Potential antecedents and consequences. *Equal Opportunities International*, 25(4), 299-310.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L. ve Barton, S. M. (2002). The impact of work-family conflict on correctional staff job satisfaction: An exploratory study. *American Journal of Criminal Justice*, 27(1), 35-52.
- Lo, S. (2003). Perceptions of work-family conflict among married female professionals in Hong Kong. *Personnel Review*, 32(3), 376-390.
- Madsen, S. R. (2003). The effects of home-based teleworking on work-family conflict, *Human Resource Development Quarterly*, 14(1), 35-58.
- Opie, T. J. ve Henn, C. M. (2013). Work-family conflict and work engagement among mothers: Conscientiousness and neuroticism as moderators. *SA Journal of Industrial Psychology*, 39(1), 1-12.
- Öge, E., Cetin, M., & Top, S. (2018). The effects of paternalistic leadership on workplace loneliness, work family conflict and work engagement among air traffic controllers in Turkey. *Journal of Air Transport Management*, 66, 25-35.

- Parasuraman, S. ve Simmers, C. A. (2001). Type of employment, work–family conflict and well-being: a comparative study. *Journal of Organizational Behavior*, 22(5), 551-568.
- Pitt-Catsoupes, M., Kossek, E. ve Sweet, S. (2006). *The work and family handbook*. New York: Routledge.
- Poon, J. M. (2013). Relationships among perceived career support, affective commitment and work engagement, *International Journal of Psychology*, 48(6), 1148-1155.
- Rothmann, S. ve Baumann, C. (2014). Employee engagement: the effects of work-home/home-work interaction and psychological conditions. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 17(4), 515-530.
- Schaufeli, W. B. ve Bakker A. B. (2004). Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study, *Journal of Organizational Behavior*, 25 (3), 293-315.
- Schaufeli, W.B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A. B. (2002) The measurement of engagement and burnout: A confirmative analytic approach, *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92
- Shakhbazov, A. (2018), *İş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti ile ilişkisi: Bir alan araştırması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sonnetag, S. (2003) Recovery, work engagement and proactive behavior: a new look at the interface between nonwork and work, *Journal of Applied Psychology*, 88 (3), 518-528.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: İş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Voydanoff, P. (1988). Work role characteristics, family structure demands, and work/family conflict. *Journal of Marriage and the Family*, 50(3), 749-761.
- Zöğ, H. (2007) *İstanbul ili Kağıthane ilçesinde görev yapan ilköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel adanmışlıkları ile iş doyumları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Atatürk'ün Özdeyişleri ve Yönetim: Sevgi – Saygı, İtimat – İtaat, İş Disiplini ve Özyeterliliğin Algılanan Kariyer Başarısına Etkisi

Ataturk's Quotes and Management: The Effect of Love - Respect, Trust - Obedience, Work Discipline and Self-Efficacy on Perceived Career Success

Dr. Elif BİLGİNOĞLU¹, Prof. Dr. Uğur YOZGAT², Prof. Dr. İnci ERDEM ARTAN³

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün “Nerede karşılıklı sevgi ve saygı varsa, orada itimat ve itaat vardır. İtimat ve itaatin olduğu yerde disiplin vardır. Disiplinin olduğu yerde huzur, huzurun olduğu yerde başarı vardır.” ve “Zafer, zafer benimdir diyebilenindir. Başarı ise başaracağım diye başlayarak sonunda başardım diyenindir.” özdeyişlerinin günümüz örgütlerinde geçerliliğini irdeleyen bu çalışma, bu özdeyişlerden hareketle, örgütlerde başarının öncelleri ve bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile gönüllü katılımı kabul eden özel sektör sanayi kuruluşlarının İstanbul'da 400 çalışanına anket uygulanmıştır. Değerlendirmeye uygun 367 çalışandan elde edilen verilerin analizi sonucunda sevgi ve saygının itimat ve itaat, itimat ve itaatin iş disiplini, iş disiplini ve özyeterliliğin de algılanan kariyer başarısı üzerinde olumlu etkisi olduğu, aynı zamanda özyeterliliğin iş disiplini ve algılanan kariyer başarısı arasındaki ilişkide düzenleyici role sahip olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma yerli alanyazında Mustafa Kemal Atatürk'ün özdeyişlerinin ampirik kanıtlarına dair yapılmış ilk çalışmalardan biridir. Atatürk'ün bu özdeyişlerinin günümüz örgütlerine ışık tutarak, çalışma bulgularının örgütlerde karşılıklı sevgi, saygı, güven içeren bir örgüt iklimi yaratmak ve çalışanlara otoriteye itaat, öz disiplin ve özyeterliliğin önemini vurgulamak konusunda yol gösterici olacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sevgi, saygı, güven, otoriteye itaat, iş disiplini, özyeterlilik, algılanan kariyer başarısı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The present study examines the validity of the quotes of the founder of Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk “Where there is mutual liking and respect, there is trust and obedience. There is discipline where there is trust and obedience. There is peace of mind where there is discipline, and success where there is peace of mind.” and “Victory is for those who can say, “Victory is mine.” Success is for those who can begin saying “I will succeed” and say “I have succeeded” in the end.” in today's organizations. Based on these quotes, it aims to measure the antecedents of success in organizations and the relationships between these variables. The questionnaire was applied to 400 employees of industry companies working in Istanbul who accepted voluntary participation using convenience sampling method. The analysis of the validated data obtained from 367 employees revealed that liking and respect has a positive effect on trust and obedience to authority, trust and obedience to authority has a positive effect on work discipline, work discipline and self-efficacy has a positive effect on career success. The findings also revealed that self-efficacy has a moderating effect on the relationship between work discipline and career success. This research is one of the first studies on the empirical evidence of Mustafa Kemal Atatürk's quotes in the Turkish literature. We hope that these quotes of Atatürk will shed light on today's organizations with its

¹ İstanbul, Türkiye, elifb@ada.net.tr.

² Nişantaşı Üniversitesi, Mimarlık Mühendislik Fakültesi, ugur.yozgat@nisantasi.edu.tr.

³ Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, iartan@marmara.edu.tr.

findings and will guide them in creating an organizational climate that includes mutual liking, respect, trust and emphasizing the importance of self-discipline and self-efficacy.

Keywords: Interpersonal liking, respect, trust, obedience to authority, work discipline, self-efficacy, perceived career success

Paper Type: Research

Giriş

Varsayımların test edilmesi, bilimde çok eskilere dayanan ve oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmada, buradan yola çıkılarak, ünlü kişilerin yönetim alanı ve iş hayatı ile ilgili sözlerinin incelenerek analiz edilmelerine karar verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleri incelenmiş ve oradan seçilmiş olan üç özdeyişle bir üçleme yapılmasına karar verilmiştir. Bu çalışma, bu üçlemenin ikinci çalışmasını oluşturmakta ve bu özdeyişlerden “*Nerede karşılıklı sevgi ve saygı varsa, orada itimat ve itaat vardır. İtimat ve itaatin olduğu yerde disiplin vardır. Disiplinin olduğu yerde huzur, huzurun olduğu yerde başarı vardır.*” (Köse, 2008) ve “*Zafer, zafer benimdir diyebilenindir. Başarı ise başaracağım diye başlayarak sonunda başardım diyenindir.*” (Atatürk'ün Büyük Taarruz ve Kurtuluş Savaşı'nda Söylediği Sözler, 2020) özdeyişlerinin, günümüz örgütlerinde geçerliliğini irdelemeye çalışmaktadır.

“*Nerede karşılıklı sevgi ve saygı varsa, orada itimat ve itaat vardır. İtimat ve itaatin olduğu yerde disiplin vardır. Disiplinin olduğu yerde huzur, huzurun olduğu yerde başarı vardır.*” özdeyişi ilk olarak ele alınıp analiz edilen özdeyiş olmuştur (Bilginoglu, Yozgat ve Erdem Artan, 2019).

İkinci çalışma, bu özdeyişle birlikte “*Zafer, zafer benimdir diyebilenindir. Başarı ise başaracağım diye başlayarak sonunda başardım diyenindir.*” (Atatürk'ün Büyük Taarruz ve Kurtuluş Savaşı'nda Söylediği Sözler, 2020) özdeyişinden hareketle, örgütlerde başarının öncelleri olarak karşılıklı sevgi, saygı, güven yanı sıra otoriteye itaat, öz disiplin ve özyeterlilik değişkenlerini ele almakta ve bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Schutz (1958) ortaya koyduğu Temel Kişiler Arası İlişkiler Oryantasyon Teorisi'nde insanların insanlara ihtiyaç duyduğunu ve bunun yanında insanın hayat boyunca başkalarının desteğini ve arkadaşlığını gerektiren sosyal bir varlık olduğunu ileri sürmektedir (Bruhn, 2009). Sevgi, saygı ve güvenin kişiler arası ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi için güçlü bir insan motivasyonu olduğuna çeşitli çalışmalarda değinilmiştir (Cushman ve Cahn, 1985; Nicholson vd., 2001, s. 3; Preece, 2000, s. 191). Araştırma bulgularının Atatürk'ün yukarıda bahsi geçen özdeyişlerinden yola çıkarak ve Temel Kişiler Arası İlişkiler Oryantasyon Teorisi'ne dayanarak günümüz örgütlerinde başarıya giden yolun çalışanlar arasında karşılıklı sevgi, saygı, güven yanı sıra çalışanların otoriteye itaatleri, öz disiplinleri ve özyeterliliklerinden geçtiğini ortaya koyması beklenmektedir. Atatürk'ün bu özdeyişlerinin günümüz örgütlerine ışık tutarak, çalışma bulgularının örgütlerde karşılıklı sevgi, saygı, güven içeren bir örgüt iklimi yaratmak ve çalışanlara otoriteye itaat, öz disiplin ve özyeterliliğin önemini vurgulamak konusunda yol gösterici olacağını ümit ediyoruz.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde araştırma modelinde yer alan değişkenlerin kısaca tanımlarına yer verilmiştir.

1.1. Sevgi

Kişisel duyguların iş ilişkilerinin kurulmasında önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Casciaro ve Lobo, 2005, s. 94). Etkileşimdeki en temel duygusal bileşenin, diğer

kişiyeye karşı asgari düzeyde pozitif bir duyarlılık olduğu ileri sürülmektedir (Collins, 1981, s. 1001). Sevgi, kişiler arası çekiciliğin özel bir alt kümesini oluşturmaktadır (Veksler ve Eden, 2017, s. 642) ve kişiler arasındaki çekicilik zaman içinde artan bir şekilde karşılıklı hale gelmektedir (Backman ve Secord, 1964, s. 19).

Sevgi, birinin bir başkası için hissettiği, sevgi ya da şefkat olarak görülebilecek duygusal bir bağlantı olup yetkin bir çalışma arkadaşının sadece kabul görmesinin ötesine geçen bir duygudur ve “iki kişi arasındaki işten kaynaklanan bağlantı sona erecek olsa bile, kişinin diğerinin yanında olmak istemesi çekimi” olarak tanımlanmaktadır (Nicholson vd., 2001, s. 5).

1.2. Saygı

Saygı, bir ya da daha fazla kişi tarafından bir kişiye verilen [algılanan] değer olarak tanımlanmaktadır (Spears vd., 2006, s. 179). Karşılıklı saygı, kişileri birbirine bağlamakta ve uzun vadeli bağlılığı kolaylaştırmaktadır (Singh, 2015, s. 124). Bu yüzden, yüksek kaliteli ilişkilerin belirleyici özelliklerinden biridir (Gittell, 2003).

Saygı, örgütsel alan içinde temel bir değer olarak kabul edilmektedir (Laschinger ve Finegan 2005, s. 7). Kendilerine saygı duyulduğunu düşünen çalışanların, çalışırken ellerinden gelenin en iyisini yapma ve örgütün başarısına bağlılık duyma olasılıkları artmaktadır. Örgütlerde çalışanlar arasında karşılıklı saygıya dayalı bir örgüt kültürü oluşturulması yoluyla, en iyi yetenekler cezbedilebilmekte ve farklı rekabet avantajları elde edilebilmektedir (Fortin, 2016; Ingram, 2011).

1.3. Güven

Güven, bir başkasının niyetinin ya da davranışının olumlu beklentilerine dayanarak kırılabilirliği kabul etme niyetini içeren psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Rousseau vd., 1998, s. 395). Güven, kişiler arasında her türlü anlamlı ilişkiyi sağlayan bağdır (Larson ve LaFasto, 1989, s. 85) ve kişilerin uzun vadede bir arada bir şeyler başarması gerektiği durumlarda, esastır (Kreitner, 2009, s. 386).

Güven, hem örgütlerde hem de kişiler arasındaki günlük ilişkilerde iş birliğini oluşturan temel bir faktör olarak kabul edilmektedir (Brower vd., 2000). Çalışanların yaşadığı güven iklimi, çalışma ortamı algısını yansıtmaktadır ve çalışanların örgüte bağlılıkları, iş birlikleri, bilgi paylaşımları ya da sivil davranışları gibi örgüte yönelik davranışları ve kararları konusunda çerçeveyi belirlemektedir (Altuntaş ve Baykal, 2010).

1.4. Otoriteye İtaat

İtaat, genellikle yüksek statü ya da yetkiye sahip bir kişiden gelen bir emre cevaben bir eylemin performansı olarak tanımlanmaktadır (Franzoi, 1996, s. 225). Kişi, otoriteye sahip birinin isteğini ya da talimatını aldığı zaman, fikirlerini, duygularını ya da davranışlarını değiştirdiğinde itaat ortaya çıkmaktadır (Packer, 2012, s. 580). Kişiler, kendilerine yardım etme ya da zarar verme gücü olmadığını düşündükleri kişilere itaat etmezler. Bu yüzden bir kişiye itaat etmek, aynı zamanda o kişiyi onurlandırmaktır (Hobbes, 2011, s. 96).

Örgütlerin en yaygın özellikleri, otorite ilişkisidir. Otorite ilişkisi ve otoriteye itaat, örgütlerin işleyişlerinin ayrılmaz birer parçasını oluşturmaktadırlar (Arrow, 1974). Otoriteye itaatin örgütte hâkim normlardan biri olmaması durumunda, çoğu örgüt verimli bir şekilde faaliyet gösteremeyecektir (Cialdini ve Goldstein, 2004, s. 596).

1.5. İş Disiplini

Öz disiplin, dürtülere karşı direnme, odaklanmayı sürdürme ve projeleri tamamlama sürecine kadar görme yeteneğidir. Bir çalışanın, dikkatini, bir göreve tatmin edici bir şekilde tamamlanmaya kadar adamak konusundaki ısrarı ve irade gücü ile nitelendirilmektedir. Yüksek öz disipline sahip olan çalışanlar, dikkatlerinin kolayca dağılmasına izin vermemekte ve diğer önceliklere ve gereksinimlere rağmen dikkatlerini yönelttikleri konu üzerindeki

konsantrasyonlarını koruyabilmektedirler (Anderson, 2016; Fannin, 2017; Jabbour, 2017). Öz disiplin, doğuştan gelen bir özellik değil, öğrenilmiş bir beceridir (Morin, 2014).

İşyerinde öz disiplin, çalışanın görevleri tamamlamasına, kilometre taşlarını aşmasına ve sonunda belirli hedeflere ulaşmasına yardımcı olan belirli eylemleri, düşünceleri ve alışkanlıkları geliştirmenin bir yolu haline gelmektedir (Self Discipline: Definition and Examples, 2020). Örgütlerin, başarılı olmak için, çalışanların öz disiplinlerini teşvik etmeye odaklanmaları gerekmektedir (Sapience, 2012).

1.6. Özyeterlilik

Özyeterlilik “kişilerin, belirli performans türlerine ulaşmak için gereken davranış biçimlerini düzenleme ve yürütme yeteneklerine ilişkin yargıları” (Bandura, 1986, s. 391) ya da “kişinin belirli kazanım seviyelerini gerçekleştirme gücüne dair inancı” (Bandura, 1997, s. 382) olarak tanımlanmaktadır. Özyeterlilik bir kişilik özelliği değildir (Maddux, 2009, s. 336) ve yetenekli olmaya değil, kişinin kendi kaynaklarına güvenmesine karşılık gelmektedir. Bir durumla baş etmede yeterli becerileri olan, ancak özyeterliliği düşük olan kişi, söz konusu becerilerini harekete geçiremeyecektir (Yıldırım ve İlhan, 2010, s. 302).

1.7. Algılanan Kariyer Başarısı

Kariyer başarısı, kişinin kariyer deneyimlerinin bir sonucudur ve kişinin iş deneyimlerinin bir sonucu olarak kazandığı olumlu psikolojik ya da işle ilgili sonuçlar ya da kazanımlar olarak tanımlanmaktadır. İşle ilgili istenilen sonuçların, kişinin zaman içindeki iş deneyimlerinin herhangi bir noktasında başarılması anlamına gelmektedir. Kariyerler, öznel ve nesnel kariyer başarısı olmak üzere temelde iki farklı şekilde tanımlanabilirler (Arthur vd., 2005, s. 179; Seibert vd., 1999, s. 417).

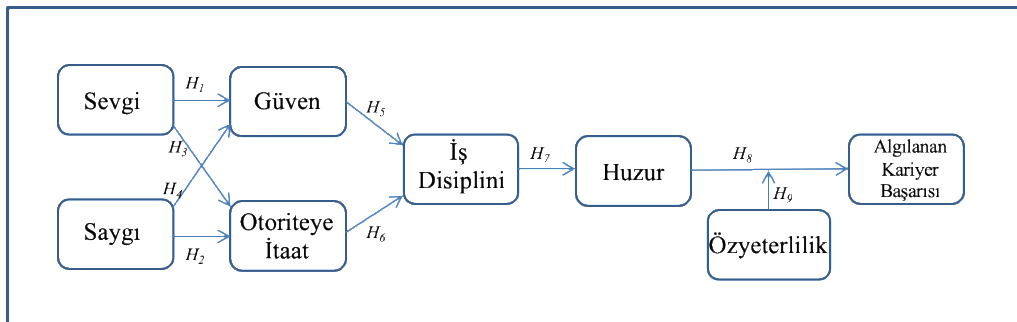
Öznel kariyer başarısı, bir bireyin göz önüne serilen kariyer deneyimlerine verdiği tepkilerle tanımlanmaktadır (Hughes, 1937) ve kişinin kariyerini, kendi için önemli olan her boyutta, kendi içsel anlayışı ve değerlendirmesine karşılık gelmektedir (van Maanen, 1977, s. 9). Öznel kariyer başarısı, herhangi bir kariyer başarısı için nihai kriter olarak kabul edilmektedir (Greenhaus vd., 2008, s. 290).

2. Yöntem

2.1. Model ve Hipotezler

Mustafa Kemal Atatürk'ün “Nerede karşılıklı sevgi ve saygı varsa, orada itimat ve itaat vardır. İtimat ve itaatin olduğu yerde disiplin vardır. Disiplinin olduğu yerde huzur, huzurun olduğu yerde başarı vardır.” ve “Zafer, zafer benimdir diyebilenindir. Başarı ise başaracağım diye başlayarak sonunda başardım diyenindir.” özdeyişlerinden hareketle, örgütlerde başarının öncelleri ve bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini kapsayan kavramsal bir model ve bu model bağlamında araştırma hipotezleri Şekil 1'deki gibi geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli ve hipotezler

Araştırma hipotezleri aşağıda belirtilmiştir:

H₁: Örgütlerde sevgi, örgütlerde güven üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₂: Örgütlerde saygı, örgütlerde otoriteye itaat üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₃: Örgütlerde sevgi, örgütlerde otoriteye itaat üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₄: Örgütlerde saygı, örgütlerde güven üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₅: Örgütlerde güven, iş disiplini üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₆: Örgütlerde otoriteye itaat, iş disiplini üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₇: İş disiplini, algılanan kariyer başarısı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₈: Özyeterlilik, algılanan kariyer başarısı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H₉: Özyeterlilik, iş disiplini ile algılanan kariyer başarısı arasındaki ilişkide düzenleyici etkiye sahiptir.

2.2. Örneklem

Araştırmanın örneklemini, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen özel sektör sanayi kuruluşlarının İstanbul'da çalışanları oluşturmaktadır. Anketler, ilk olarak 40 çalışan üzerinde bir ön teste tabi tutulmuş, bazı küçük değişiklikler yapıldıktan sonra soru formunun son haline ulaşılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (2019) işgücü istatistiklerine göre, Türkiye'de sanayi kuruluşlarında çalışan 5.546.000 kişi olduğundan hareketle, örneklem sayısı

$$n = Nt^2pq / (d^2(N-1) + t^2pq); N=5,546,000; t=1,96; p=0,5; q=0,5; t=0,05$$

formülünden hareketle, 360 olarak belirlendikten sonra, anketler kolayda örnekleme yöntemi ile gönüllü katılımı kabul eden 400 çalışana dağıtılmıştır. 382 (% 95,5) anket geri dönmüş, %10'dan fazla eksik doldurulmuş anketler elendikten sonra 367 (% 91,8) anket istatistik paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan 367 çalışanın 186'sını erkekler (% 50,7), 181'ini (% 49,3,8) kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların ortalama yaşı 36,83 (SS = 11,44), sektör deneyimleri ortalama 12,12 (SS = 10,20) yıldır. 194 (% 52,9) katılımcı üniversite ve üstü eğitim almıştır.

2.3. Ölçme Araçları

2.3.1. Sevgi

Katılımcıların sevgi algılarını ölçmek için, Pellegrini ve Scandura (2006) tarafından geliştirilen, Göksel ve Aydın (2012) tarafından Türkçe'ye çevrilen, lider-üye etkileşimi ölçeğinin 1 maddelik sevgi alt boyutu araştırmacılar tarafından çalışma arkadaşlarına uyarlanarak kullanılmıştır.

2.3.2. Saygı

Katılımcıların saygı algılarını ölçmek için, Carmeli ve Gitell (2009) tarafından geliştirilen 3 maddelik ölçek kullanılmıştır.

2.3.3. Güven

Katılımcıların güven algılarını ölçmek için, Bulińska-Stangrecka ve Bagieńska (2018) tarafından geliştirilen 3 maddelik ölçek kullanılmıştır.

2.3.4. Otoriteye İtaat

Katılımcıların otoriteye itaat algılarını ölçmek için, DeZoort ve Roskos-Ewoldsen (1997) tarafından geliştirilen 10 maddelik ölçek kullanılmıştır.

2.3.5. İş Disiplini

Katılımcıların iş disiplini algılarını ölçmek için, NEO PI-R'nin (Costa ve McCrae, 1995) Gülgöz (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanan öz disiplin boyutunu ölçen 8 madde, Hirschfield ve Feild (2000) tarafından da kullanıldığı şekliyle çalışma ortamı bağlamına uyarlanarak kullanılmıştır.

2.3.6. Özyeterlilik

Katılımcıların özyeterlilik algılarını ölçmek için, Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen, Aypay (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan özyeterlilik ölçeğinin Romppel ve diğerleri (2013) tarafından kısaltılmış 6 maddelik formu kullanılmıştır.

2.3.7. Algılanan Kariyer Başarısı

Katılımcıların kariyer başarısı algılarını ölçmek için, Greenhaus vd. (1990) tarafından geliştirilen ve Ulukök ve Akın (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5 maddelik kariyer tatmini ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların kariyer başarısı, kariyer gelişimi, gelir, terfi ve becerilerin geliştirilmesi konularında değerlendirmelerini belirttikleri bu ölçek, çalışmalarda öznel kariyer başarısını değerlendirmek için kullanılmaktadır (ör. Eby vd., 2003; Heslin, 2005; Jiayu vd., 2017).

3. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ayrışım geçerliliği en çok olabilirlik (maximum likelihood) hesaplama yöntemi kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile ölçüm modeli üzerinden test edilmiştir (Jöreskog ve Sörbom, 2006). Analiz sonucu uyum iyiliği indeksi değerleri incelendiğinde ölçüm modelinin doğrulandığı ve kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2/sd = 2.48$, RMSEA = .07, CFI = .89, NNFI = .88, SRMR = .06) (Meydan ve Şeşen, 2011).

Ortak yöntem yanlılığı (common method bias) orijinal faktör testi ile sınanmış, açımlayıcı faktör analizinde tek faktör baskın olmadığı için sorun tespit edilmemiştir (Podsakoff vd., 2003).

Güvenilirlik için Cronbach alfa değerleri hesaplanmış ve ölçeklerin güvenilirlik sınırları içinde olduğu (.710 ile .907 arasında değişmektedir) tespit edilmiştir (Tablo 2).

Geçerliliğin belirlenmesi için veriler açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuş, sevgi (SEV), saygı (SAY), güven (GUV), otoriteye itaat (ITA), iş disiplini (DIS), özyeterlilik (YET) ve algılanan kariyer başarısı (BAS) ifadeleri ayrı faktörler altında toplanmıştır (KM0 = 0,894 – Bartlett's Test of Sphericity = 6.009,501). Açıklanan toplam varyans %73,90'dir. Faktör yükleri 0,707 ile 0,861 arasında değişmektedir. Tüm anketin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,920 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçların kabul sınırları içinde olmasından hareketle analizlere devam edilmiştir. Değişkenlere ait ifadelerin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Demografik özellikler bağlamında ifadeler arasında yapılan t-testi ve Anova analizi sonuçları incelendiğinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Korelasyon analizi sonucunda örneklem bağlamında tüm değişkenler arasında istatistiki olarak pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. En yüksek ilişkinin saygı ile güven arasında ($r = ,587^{***}$), en düşük olanın ise sevgi ile otoriteye itaat arasında ($r = ,166^{**}$) olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon katsayıları Tablo 2'de raporlanmıştır.

Tablo 1. Değişkenlere ait ifadelerin ortalama ve standart sapma değerleri

İfadeler	Ort	SS
Sevgi		
<i>İş arkadaşlarımı, insan olarak çok seviyorum.</i>	4,17	1,50
Saygı		
<i>İşyerinde, kişiler, birbirlerine büyük ölçüde saygı duyarlar.</i>	4,05	1,36
<i>Birisi kendi farklı görüşünü ifade ettiğinde, ona saygı duyarız.</i>	4,16	1,42
<i>Bu örgütte, karşılıklı saygı, ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.</i>	4,14	1,53

Güven		
<i>İş arkadaşlarımın çoğu, işlerini yapmak konusunda güvenilebilir kişilerdir.</i>	4,08	1,51
<i>İş arkadaşlarımın çoğu, güvenilir kişilerdir.</i>	4,16	1,39
<i>İş arkadaşlarıma güveniyorum.</i>	4,05	1,53
Otoriteye İtaat		
<i>Çalışanlar, nedenini anlamıyor olsalar bile, yöneticilerinin kendilerine söylediğini yapmalıdırlar.</i>	3,08	1,60
<i>Bir çalışan, işyerinde mantıksız görünen talimatlara uymamalıdır (T).</i>	2,58	1,54
<i>Yöneticisinin isteklerine uymak, bir çalışanın işyerindeki görevlerinin en önemlilerinden biridir.</i>	3,54	1,44
<i>Bazen yöneticinin isteklerine karşı gelmek gerekebilir (T).</i>	2,62	1,58
<i>Bir örgütte, üstlerin isteklerine karşı isyana yer yoktur.</i>	3,52	1,47
<i>Çalışanlar, bazen emirleri yerine getiremediklerinde, disiplinin bozulacağından endişe etmemelidirler (T).</i>	2,44	1,35
<i>İşyerinde, üstlere itaat edilmesi arzu edilir.</i>	3,78	1,31
<i>Yöneticiniz bir şey yapmanızı söylerse, bunu yapmanız sizin için iyidir.</i>	3,56	1,52
<i>Çoğu durumda, çalışanlar, yöneticilerinin isteklerine uymazlarsa daha iyi olur (T).</i>	2,50	1,36
<i>Çalışanlar, bir üste karşı çıkarak başlarını derde soktuklarında, gelen tehditlere de aldırmamalıdırlar (T).</i>	2,52	1,41
İş Disiplini		
<i>İşleri zamanında bitirecek şekilde kendimi ayarlamak konusunda oldukça becerikliyim.</i>	4,21	1,46
<i>Çalışmaya başlamadan önce, çok zaman kaybederim (T).</i>	1,52	1,32
<i>Başladığı işleri her zaman bitiren, üretken birisiyim.</i>	4,24	1,29
<i>Çalışmak söz konusu olduğunda, yapmam gerekenleri yapmakta zorlanıyorum (T).</i>	1,63	1,41
<i>Başladığım işi her zaman bitiririm.</i>	4,35	1,38
<i>Bir proje ya da iş çok zor gelmeye başlarsa, bir yenisine başlama eğilimim vardır (T).</i>	1,76	1,68
<i>Yapılması gereken o kadar çok ufak tefek iş var ki, bazen hepsini göz ardı ederim (T).</i>	1,89	1,62
<i>Çalışmak söz konusu olduğunda, kararlı ve iradeliyim.</i>	4,40	1,50
Özyeterlilik		
<i>Bana karşı çıktığımda, istediğimi elde etmemi sağlayacak bir yol ve yöntem bulabilirim.</i>	3,77	1,59
<i>Amaçlarıma bağlı kalmak ve bunları gerçekleştirmek, benim için kolaydır.</i>	3,80	1,34
<i>Beklenmedik olaylarla, etkili bir biçimde başa çıkabileceğime inanıyorum.</i>	3,95	1,44
<i>Yeteneklerim sayesinde, beklenmedik durumlarla nasıl baş edebileceğimi biliyorum.</i>	3,86	1,48
<i>Baş etme gücüme güvendiğim için, zorluklarla karşılaştığımda soğukkanlılığımı koruyabilirim.</i>	3,94	1,53
<i>Önüme çıkan zorluk ne olursa olsun, üstesinden gelebilirim.</i>	3,91	1,50
Algılanan Kariyer Başarısı		
<i>Kariyerimde ulaştığım başarı, beni tatmin ediyor.</i>	3,22	1,63
<i>Tüm kariyer hedeflerimi gerçekleştirmeye yönelik ilerleme, beni tatmin ediyor.</i>	3,42	1,51
<i>Gelir hedeflerime yönelik gösterdiğim ilerleme, beni tatmin ediyor.</i>	3,35	1,42
<i>Terfi hedeflerime yönelik gösterdiğim ilerleme, beni tatmin ediyor.</i>	3,34	1,45
<i>Yeni beceriler geliştirme hedeflerime yönelik gösterdiğim ilerleme, beni tatmin ediyor.</i>	3,43	1,47

Tablo 2. Ortalamalar, standart sapmalar, Cronbach alfa güvenilirlik ve korelasyon katsayıları

Değişkenler	Ort	SS	1	2	3	4	5	6	7
1 Sevgi (SEV)	4,17	1,50	(,907)	,448***	,397***	,166**	,338***	,406***	,221**
2 Saygı (SAY)	4,11	1,30		(,894)	,587***	,167**	,358***	,359***	,325***
3 Güven (GUV)	4,10	1,32			(,876)	,168**	,382***	,417***	,320***
4 Otoriteye itaat (ITA)	3,48	1,13				(,779)	,375***	,233***	,343***
5 İş Disiplini (DIS)	4,30	1,20					(,872)	,530***	,326***
6 Özyeterlilik (YET)	3,87	1,22						(,905)	,445***
7 Alg. Kariyer Başarısı (BAS)	3,35	1,27							(,904)

Not 1. Parantez içindeki değerler, Cronbach alfa değerlerini göstermektedir.

Not 2. *** p <0.001, ** p <0.01, (N=367).

Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı test edilmiş, VIF değerleri 10'dan küçük (1,03 ile 3,96 arasında) olduğu için, gerekli şartların sağlandığı tespit edilmiştir (Hair vd., 1995).

Hipotezler 1 - 8'i test etmek için, regresyon analizi kullanılmıştır (Tablo 2). Regresyon analizi sonucunda, kariyer başarısının iş disiplini ve özyeterlilikten ($R^2 = 0,21$, $std.\alpha = 0,126^*/0,378^{***}$), iş disiplininin güven ve otoriteye itaatten ($R^2 = 0,25$, $std.\alpha = 0,328^{***}/0,320^{***}$), güvenin saygı ve sevgiden ($R^2 = 0,37$, $std.\alpha = 0,512^{***}/0,168^{***}$), otoriteye itaatin saygı ve sevgiden ($R^2 = 0,04$, $std.\alpha = 0,115^*/0,116^{**}$) etkilendiği bulunmuştur. Bu bağlamda, tüm hipotezler 1 – 8 doğrulanmıştır.

Özyeterliliğin, iş disiplini ve algılanan kariyer başarısı algısı arasındaki ilişkide uyumlaştırıcı rolü Cohen vd. (2003) tarafından geliştirilen yöntem ile irdelenmiştir; ilk olarak temel değişkenler sırasıyla Model 1 – 2 regresyon analizine dâhil edilmiş, daha sonra iki temel değişken iş disiplini ile algılanan kariyer başarısı algısının çarpan terimi Model 3' de analize dâhil edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Algılanan kariyer başarısı hiyerarşik regresyon analizi sonuçları

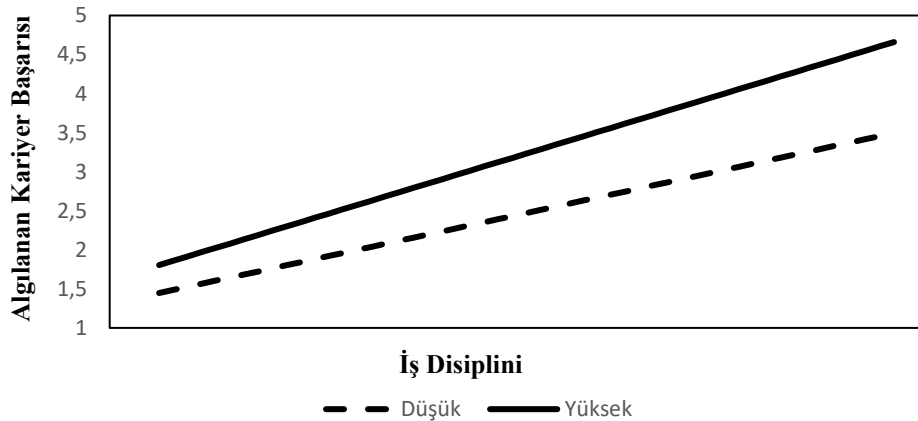
Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3
	β	β	β
Temel Değişkenler			
İş Disiplini (DIS)	,326 ^{***}	,126 [*]	-,236 [*]
Özyeterlilik (YET)		,378 ^{***}	-,079
Etkileşim Değişkenleri			
DIS*YET			,650 ^{***}
R ²	,106	,209	,213
ΔR^2	,106 ^{***}	,103 ^{***}	,004 [*]

Not 1. *p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001; (N = 367)

Uyumlaştırıcı etkinin tespiti için Model 3' de R²'deki artış ve istatistiki olarak anlamlılığı kontrol edilmiştir. R² değerindeki artışın ($\Delta R^2 = .004^*$) istatistiki olarak anlamlı olması çarpan terimin istatistiki olarak anlamlılığına işaret etmektedir (Cohen vd., 2003). Özyeterliliğin iş disiplini ve algılanan kariyer başarısı arasındaki ilişkide uyumlaştırıcı rolü de çarpan terimin istatistiki olarak anlamlı olduğu ($\beta = ,650^{***}$) tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Hipotez 9 kabul edilmiştir.

Özyeterliliğin uyumlaştırıcı etkisi Şekil 2'de grafik üzerinde gösterilmektedir. Özyeterliliğin düşük ya da yüksek seviyede olmasından bağımsız olarak iş disiplini ile algılanan kariyer başarısı arasında pozitif bir ilişki vardır. Ayrıca yüksek seviyede özyeterliliğe sahip olan çalışanların kariyer başarısı algıları iş disiplininin her seviyesinde daha yüksek seviyededir. Bunun yanında, kariyer başarısı algısındaki artış özyeterliliği yüksek olanlarda düşük olanlara oranla daha yüksektir (Şekil 2).

Şekil 2. Özyeterliliğin iş disiplini ve algılanan kariyer başarısı arasındaki ilişkide uyumlaştırıcı rolü

Tartışma

“Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için başarı için en gerçek yol gösterici ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında yol gösterici aramak gaflettir, cahilliktir, doğru yoldan sapmaktır. Yalnız ilmin ve fennin, yaşadığımız her dakikadaki safhalarının gelişimini anlamak ve ilerlemeleri zamanında takip etmek şarttır.” ve “İlim tercüme ile olmaz, inceleme ile olmaz.” özdeyişlerinde de vurguladığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bilime çok önem vermiş ve bilim ve bilimsel düşünceyi rehber edinmiştir. Mustafa Kemal Atatürk 1938 yılında hayatını kaybetmiştir. Çalışma sonuçları, sözlerinin 82 yıl sonra bile geçerliliğini koruduğuna ve bizlere ışık tuttuğuna dair ampirik kanıtlar ortaya koymaktadır. Örgütlerde başarıya giden yol karşılıklı sevgi ve saygıdan, güven ve otoriteye itaatten, iş disiplini ve özyeterlilikten geçmektedir.

Günümüzde iş ortamı giderek daha karmaşık, rekabetçi, öngörülemeyen (Kanter, 1999, s. 8) ve yönetilmesi zor (Liebhart ve Lorenzo, 2010) olarak tanımlanmaktadır. Durumsallık kuramı araştırmaları hızlı bilimsel ve teknolojik değişimlerle nitelendirilen belirsiz ortamlarda faaliyet gösteren örgütlerin daha az biçimsel bir örgüt yapısına sahip olma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır (Burns ve Stalker, 1961; Lawrence ve Lorsch, 1967). Bu örgütlerin kişiler arası yönelimleri daha az görev odaklı ancak daha fazla ilişki odaklı olma eğilimindedir (Nicholson vd., 1983, s. 149).

Modern örgütler iç ve dış paydaşların artan bilinçli beklentilerini karşılamalıdır. Bu yüzden de en yetenekli çalışanları işe almaya yönelik olarak, yüksek kaliteli, ilham verici bir çalışma ortamı yaratmaya çalışmaktadırlar (Lewicka, 2015, s. 83). Bir örgütte çalışanların birbirlerini destekleyici ilişkileri, yakınlık ve güven duygusuna, düşünce ve duyguların paylaşılmasına ve birinin diğerinden yardım isteyebileceği hissine dayanan çalışanlar arası derin ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Bacharach vd., 2005). Bir örgüt bağlamında çalışanlar için kaçınılmaz bir gerçek olan işyerinde kişiler arası ilişkiler (Reich ve Hershcovis, 2011) bağlamında çalışanlar sosyal bir amaç bulmaktadırlar (Jahoda, 1982, s. 24). Olumlu kişiler arası ilişkiler, zaman içinde bireyler arasında dinamik, yüksek kaliteli etkileşimler yoluyla geliştirilmekte (Ragins ve Dutton, 2007) ve karşılıklı saygı ve güven duygularına dayanmaktadır (Kahn, 2007). Günümüzün aşırı rekabetçi iş ortamlarında bir örgütün başarılı ve uzun ömürlü olması, çalışanların iş tanımlarında açıkça belirtilmeyen “sözleşme dışı” davranışlar dahil olmak üzere tüm insan sermayesine erişimi gerektirmektedir. Bu tür isteğe bağlı davranışlara katılma ya da katılmama, genellikle çalışanın bir örgütün niyetlerine ilişkin algılarına verdiği tepkiler olarak değerlendirilmektedir (Portis, 2015, s.11).

Her ne kadar araştırmacılar işyerinde olumsuz kişiler arası ilişkilerin örgütsel ve bireysel sonuçlarına odaklanma eğiliminde olsalar da (Reich ve Hershcovis, 2011), yapılan araştırmalar olumlu kişiler arası bağlantıların daha olumlu bireysel ve örgütsel sonuçlarla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadırlar (Heaphy ve Dutton, 2008). Çalışanların işyerinde oluşturdukları sevgi, saygı ve güvene dayanan kişiler arası ilişkiler kişinin otoriteye itaati, iş disiplini ve özyeterlilik algısıyla bir araya gelerek çalışanlar arasında etkili iletişim ve karşılıklı anlayışa olanak sağlayacak ve kariyer başarılarında önemli bir rol oynayacaktır. Bu yüzden de günümüzün örgütlerinde liderlerin çalışanlar arasında güçlü bağlar ve olumlu kişiler arası ilişkilerden oluşan bir örgüt iklimi yaratmada çok güçlü bir rol oynaması gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma yerli alanyazında Mustafa Kemal Atatürk'ün özdeyişlerinin ampirik kanıtlarına dair yapılmış ilk çalışmalardan biridir. Araştırmanın, alanyazında burada incelenen değişkenlerin etkisini ortaya koyan herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması ve çalışanların öznel kariyer başarıları algılarının öncellerinin bütüncül bir modelde incelenerek bu ilişkide yeni aracı bir değişkenin önerilmesi ile endüstri ve örgüt psikolojisi alanyazınına katkıda bulunması beklenmektedir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlar söz konusudur. Bu araştırmanın en önemli kısıtı; kariyerler, öznel ve nesnel kariyer başarısı olmak üzere temelde iki farklı şekilde tanımlanabilirken (Arthur vd., 2005, s. 179; Seibert, Crant ve Kraimer, 1999, s. 417), bu çalışmada sadece öznel kariyer başarısının değerlendirilmiş olmasıdır. Ancak araştırmacıların bu çalışmayı referans alarak hem nesnel hem de öznel kariyer başarısına dair veriler toplayıp değerlendirerek bir genellemeye gidebilmeleri mümkündür.

Atatürkçülük, toplumumuzun sorunlarına akılcı, bilimci ve gerçekçi bir görüşle yaklaşılmasını, sorunların bu görüşle çözümlenmesini gerektirmektedir (Tezgel, 2016). Bilimin ve bilimsel düşüncenin toplumsal hayatın her alanında ve toplumun tüm bireyleri tarafından etkin olarak işe koşulması düşüncesi ve uygulaması, Atatürkçülük'e ve Atatürk'ün mirasına sahip çıkma ve ileriye taşıma adına bir gerekliliktir (Erdem, 2014). Bu yüzden bizlere düşen, Atatürk'ün işaret ettiği yolda ilerlemek için var gücümüzle çalışmak olmalıdır. Çalışmamızın yönetim ve organizasyon alanında çalışan akademisyenleri bu konu üzerine yapılacak yeni çalışmalar konusunda yüreklendireceğini ümit ediyor, cumhuriyetimizin mimarı, büyük devlet adamı Mustafa Kemal Atatürk'ü bir kez daha saygı ve minnetle anıyoruz.

Kaynakça

- Altuntaş, S. ve Baykal, U. (2010). Relationship between nurses' organizational trust levels and their organizational citizenship behaviors, *Journal of Nursing Scholarship*, 42(2), 186–194.
- Anderson, B. (2016). *Leadership series: Self-discipline*. USA: SIGMA Assessment Systems, Inc.
- Arrow, K.J. (1974). *The limits of organization*. NewYork: Norton.
- Arthur, M.B., Khapova, S.N. ve Wilderom, C.P.M. (2005). Career success in a boundaryless career world, *Journal of Organizational Behavior*, 26(2), 177-202.
- Atatürk'ün Büyük Taarruz ve Kurtuluş Savaşı'nda Söylediği Sözler (2020, Ağustos 30). *Atatürk'ün Büyük Taarruz ve Kurtuluş Savaşı'nda söylediği sözler*. <https://www.haberturk.com/zafer-zafer-benimdir-diyeabilenindir-ataturk-un-buyuk-taarruz-ve-kurtulus-savasi-nda-soyledigi-sozler-2787843> (Erişim Tarihi: 30.09.2020)
- Aypay, A. (2010). The adaptation study of general self-efficacy (GSE) scale to Turkish, *İnönü University Journal Of The Faculty Of Education*, 11(2), 113-131.
- Bacharach, S.B., Bamberger, P.A. ve Vashdi, D. (2005). Diversity and homophily at work: Supportive relations among white and a peers, *Academy of Management Journal*, 48(4), 619 – 644.
- Backman, C. ve Secord, P. (1964). The compromise process and the affect structure of groups, *Human Relations*, 17(1), 19-22
- Bandura, A. (1986). *Social foundation of thought and action: A Social-Cognitive View*. Englewood Cliffs.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. NewYork: Freeman.
- Bilginoğlu, E., Yozgat, U. ve Erdem Artan, İ. (2019). Atatürk'ün yönetim organizasyon alanına bir katkısı: Sevgi – saygı, itimat – itaat, iş disiplini, huzurun kariyer başarısı üzerindeki etkisi, *27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 18-20 Nisan 2019 Antalya.
- Brower, H.H., Schoorman, F.D. ve Tan, H.H. (2000). A model of relational leadership: The integration of trust and leader-member exchange, *Leadership Quarterly*, 11(2), 227–250.
- Bruhn, J. (2009). *The group effect: Social cohesion and health outcomes*. USA: Springer Science+Business Media.

- Bulińska-Stangrecka, H. ve Bagińska, A. (2018). Investigating the links of interpersonal trust in telecommunications companies, *Sustainability*, 10(7), 2555.
- Burns, T. ve Stalker, G.M. (1961). *The management of innovation*. London: Tavistock.
- Carmeli, A. ve Gittell, J. H. (2009). High quality relationships, psychological safety, and learning from failures in work organizations, *Journal of Organizational Behavior*, 30, 709-729.
- Casciaro, T. ve Lobo, M.S. (2005, June). *Competent jerks, lovable fools, and the formation of social networks*. <https://hbr.org/2005/06/competent-jerks-lovable-fools-and-the-formation-of-social-networks> (Erişim Tarihi: 15.01.2019)
- Cialdini, R.B. ve Goldstein, N.J. (2004). Social influence: Compliance and conformity, *Annual Review of Psychology*, 55(1), 591–621.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S.G. ve Aiken, L.S. (2003). *Applied multiple regression / Correlation analysis in the behavioral sciences (3rd edition)*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Collins, R. (1981). On the microfoundations of macrosociology, *American Journal of Sociology*, 86(5), 984–1014.
- Costa, P.T. ve McCrae, R.R. (1995). Domains and facets: Hierarchical personality assessment using the revised neo personality inventory, *Journal of Personality Assessment*, 64(1), 21-50.
- Cushman, D.P. ve Cahn, D.D. (1985). *Communication in interpersonal relationships*. Albany: State University of Newyork Press.
- Dezoort, T. ve Roskos-Ewoldsen, D.R. (1997). The submissiveness to organizational authority scale as a measure of authoritarianism, *Journal of Social Behavior & Personality*, 12(3), 651-670.
- Eby, L. T., Butts, M. ve Lockwood, A. (2003). Predictors of success in the era of the boundaryless career, *Journal of Organizational Behavior*, 24(6), 689-708.
- Erdem, A.R. (2014). *Atatürk'ün bilime verdiği önem: Bilimi ve bilimsel düşüncüyü hayatta rehber edinmesi*, *Belgi*, 8(2), 1033-1046.
- Fannin, J. (2017, December 06). *Without self-discipline, you will fail!* https://www.huffingtonpost.com/jim-fannin/without-selfdiscipline-yo_b_9163946.html (Erişim Tarihi: 05.03.2019)
- Fortin, D. (2016, December 14). *Creating a workplace environment of mutual respect*, <https://www.predictiveindex.com/blog/creating-a-workplace-environment-of-mutual-respect/> (Erişim Tarihi: 15.01.2019)
- Franzoi, S.L. (1996). *Social psychology*. Madison, WI, US: Brown & Benchmark Publishers.
- Gittell, J. H. (2003). A theory of relational coordination. K. S. Cameron, J. E. Dutton ve R. E. Quinn (Ed.), *Positive organizational scholarship: Foundations of a new discipline* (ss. 279–295). San Francisco: Berrett- Koehler Publishers.
- Göksel, A. ve Aydınlan, B. (2012). Lider-üye etkileşimi düzeyinin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Görgül bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 247-271.
- Greenhaus, J.H., Parasuraman, S. ve Wormley, W.M. (1990). Effect of race on organizational experiences, job performance evaluations, and career outcomes, *Academy of Management Journal*, 33(1), 64-86.

- Greenhaus, J.H., Callanan, G.A. ve Drenzo, M. (2008). A *boundaryless perspective on careers*. J. Barling ve C. L. Cooper (Ed.), *The Sage handbook of organizational behavior: Volume one: Micro approaches* (ss. 277-299). London: Sage Publications.
- Gülgöz, S. (2002). Five-factor model and NEO-PI-R in Turkey. A. J. Marsella, R. R. McCrae ve J. Allik (Ed.), *The five-factor model of personality across cultures* (ss. 1-23). USA: Kluwer Academic Publishers.
- Hair, J.F. Jr., Anderson, R.E., Tatham, R.L. ve Black, W.C. (1995). *Multivariate data analysis. (3rd edition)* New York: Macmillan.
- Heslin, P.A. (2005). Conceptualizing and evaluating career success, *Journal of Organizational Behavior*, 26(2), 113-136.
- Hirschfeld, R.R. ve Feild, H.S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work, *Journal of Organizational Behavior*, 21, 789-80.
- Hobbes, T. (2011). *Leviathan, parts I and II (Revised edition.)* Canada: Broadview Editions.
- Hughes, E.C. (1937). Institutional office and the person, *American Journal of Sociology*, 43, 404-413.
- Ingram, D. (2011). *A workplace of mutual respect*. <http://smallbusiness.chron.com/workplace-mutual-respect-11235.html> (Erişim Tarihi: 05.03.2019)
- Jabbour, R. (2017, November 29). *The importance of cultivating self-discipline*. <https://www.entrepreneur.com/Article/305350> (Erişim Tarihi: 27.10.2018)
- Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Jiayu, D., Qishan, C., Shuting, Y. ve Yue, X. (2017). Effect of leaders' work engagement on followers' subjective career success: A multi-level model, *International Management Review*, 13(2), 45-52.
- Jöreskog, K.G. ve Sörbom, D. (2006). *Lisrel 8.80 for Windows*. Lincolnwood, IL: Scientific Software International.
- Kahn, W. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work, *The Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Ragins, B.R. ve Dutton, J. (2007). *Positive relationships at work: An introduction and invitation*. J. Dutton ve B.R. Ragins (Ed.), *Exploring positive relationships at work: Building a theoretical and research foundation* (ss. 3-25). New York: Lawrence Erlbaum.
- Köse, Ö. (2020, Mayıs 22). *Turizm sektörünün hammaddesi insandır*. <https://www.gazetebir.com.tr/yazarlar/omer-kose/turizm-sektorunun-hammaddesi-insandir/7336/> (Erişim Tarihi: 30.09.2020)
- Kreitner, R. (2009). *Management*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- Larson, C.E. ve LaFasto, F.M. (1989). *Teamwork: What must go right / What can go wrong*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Laschinger, H.K.S. ve Finegan, J. (2005). Using empowerment to build trust and respect in the workplace: A strategy for addressing the nursing shortage, *Nursing Economics*, 23, 6-13.
- Lawrence, P.R. ve Lorsch, J.W. (1967). *Organization and environment: Managing differentiation and integration*. Boston: Harvard University Graduate School.
- Lewicka, D. (2015). Interpersonal trust at work and organisational and professional commitment interdependency model, *Journal of Positive Management*, 6(3), 83-100.

- Liebhart, M., Lorenzo, L.G. (2010). Between planned and emergent change: Decision maker's perceptions of managing change in organisations, *International Journal of Knowledge, Culture And Change Management*, 10(5), 214-225.
- Maddux, J.E. (2009). Self-efficacy: The power of believing you can. S.J. Lopez ve C.R. Snyder (Ed.), *The Oxford handbook of positive psychology* (ss. 335-344). NewYork: Oxford University Press.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları*. Ankara: Detay.
- Morin, A. (2014, October 03). 6 ways to develop the self-discipline necessary to reach your goals. <https://www.forbes.com/sites/amymorin/2014/10/03/6-ways-to-develop-the-self-discipline-necessary-to-reach-your-goals/#3b40d6502bb1> (Erişim Tarihi: 05.03.2019)
- Nicholson, C.Y., Compeau, L.D. ve Sethi, R. (2001). The role of interpersonal liking in building trust in long-term channel relationships, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 29(1), 3-15.
- Nicholson, P. ve Goh, S. (1983). The relationship of organization structure and interpersonal attitudes to role conflict and ambiguity in different work environments, *The Academy of Management Journal*, 26(1), 148-155.
- Packer, D.J. (2012). Conformity and Obedience. V.S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior (2nd edition)*. (580-588) The Netherlands: Elsevier.
- Pellegrini, E.K. ve Scandura, T.A. (2006). Leader-member exchange (LMX), paternalism, and delegation in the Turkish business culture: An empirical investigation, *Journal of International Business Studies*, 37, 264-279.
- Podsakoff, P.M., Mackenzie, S.B., Lee, J.Y.ve Podsakoff, N.P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies, *Journal of Applied Psychology*, 88, 879-903.
- Portis, R. (2015). Fostering interpersonal trust as a norm in organizations: Five key starting points, *Development and Learning in Organizations*, 29(4), 10-13
- Preece, J. (2000). *Online communities: Designing usability, supporting sociability*. New York, NY: Wiley & Sons.
- Reich, T.C. ve Hershcovis, M.S. (2011). Interpersonal relationships at work. S. Zedeck (Ed.), *APA handbook of industrial and organizational psychology, Vol. 3*. (ss. 223-248). USA: American Psychological Association.
- Romppel, M., Herrmann-Lingen, C., Wachter, R., Edelmann, F., Dungen, H., Pieske, B. ve Grande, G. (2013). A short form of the general self-efficacy scale (GSE-6): Development, psychometric properties and validity in an intercultural non-clinical sample and a sample of patients at risk for heart failure, *GMS Psycho-Social-Medicine*, 10, 1-7.
- Rousseau, D.M., Sitkin, S., Burt, R.S., Farrell, C. ve Camerer, C.F. (1998). Not so different after all: A cross-discipline view of trust, *The Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.
- Sapience (2012, September 21). *Managers: Encourage self discipline in the workplace*. <https://sapienceanalytics.com/productivity-improvement/214-961-are-you-encouraging-self-discipline-at-workplace/> (Erişim Tarihi: 15.10.2020)
- Schutz, W. (1958). *Firo: A three dimensional theory of interpersonal behaviour*. New York: Holt, Rinehart&Winston.

- Schwarzer, R. ve Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-efficacy Scale. J. Weinman, S. Wright ve M. Johnston (Ed.), *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and Control Beliefs* (ss. 35-37). Windsor, UK: NFER-Nelson.
- Seibert, S.E., Crant, J.M. ve Kraimer, M.L. (1999). Proactive personality and career success, *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 416-427.
- Self Discipline: Definition and Examples. (2020, September 18). *Self discipline: Definition and examples*. <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/self-discipline> (Erişim Tarihi: 10.10.2020)
- Singh, K. (2015). *Organizational behaviour: Text and cases, (3rd edition)*. New Delhi: Vikas Publishing.
- Spears, R., Ellemers, N., Doosje, B. ve Branscombe, N.R. (2006). *The individual within the group: Respect!* T. Postmes ve J. Jetten (Ed.), *Individuality and the group: Advances in social identity* (ss. 175-195). London: Sage.
- Tezgel, İ. (2016). *Akil ve bilimin ışığında Atatürk gibi düşünmek*. İstanbul: Altaylı Basın Yayın.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019, Aralık 16). *İşgücü istatistikleri, Eylül 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=isgucu-istatistikleri-eylul-2019-30688#> (Erişim Tarihi: 18.10.2020)
- Ulukök, E. ve Akın, A. (2016). İşkoliklik ve kariyer tatmini, *IBAD Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 62-71.
- Van Maanen, J. (1977). Experiencing organization: Notes on the meaning of careers and socialization. J. Van Maanen (Ed.), *Organizational careers: Some new perspectives* (ss. 15-48). New York: Wiley.
- Veksler, A.E. ve Eden, J. (2017). Measuring interpersonal liking as a cognitive evaluation: Development and validation of the IL-6, *Western Journal of Communication*, 81(5), 641-656.
- Yıldırım, F. ve İlhan, İ.Ö. (2010). Genel özyeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-308.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %33,3
2. yazar katkı oranı: %33,3
3. yazar katkı oranı: %33,3

Piyasa Zamanlaması Teorisi Üzerine Türkiye’de Karşılaştırmalı Bir Analiz*

A Comparative Analysis in Turkey on Market Timing Theory

Doç. Dr. Göknur BÜYÜKKARA ¹

Öz

Bu çalışma sermaye yapısı teorilerinden piyasa zamanlamasını 2010-2018 dönemi için test ederek Türkiye'deki ve diğer ülkelerdeki önceki sonuçlarla karşılaştırmaktadır. Çalışmada özellikle Umutlu'nun (2008a, 2008b) bulgularının sonuçları takip edilerek, bulunan önceki sonuçlar bu çalışmada bulunan sonuçlarla karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın birinci adımda ilk halka arzlar (İHA lar) sonrasındaki iki-yıllık dönem için ayrı ayrı klasik en küçük kareler (EKK) uygulanmış, daha sonraki ikinci adımda tüm şirketlere panel veri testi yapılmıştır. Bulunan sonuçlar piyasa zamanlamasında beklenenin aksine, piyasa değeri/defter değeri (PD/DD) oranının kaldıraç oranındaki değişimi pozitif etkilediğini göstermektedir. Buna göre, Türkiye'de şirketler 2010 sonrasında finansal hiyerarşi teoremi ile uygun olarak PD/DD oranları arttıkça 2010 öncesinde olduğu gibi borçlanma oranını artırmaktadır. Özellikle maddi duran varlıkları fazla olan şirketler daha fazla borç alabilmektedir. Halka arz sonrasında, kârlı veya büyük olan firmalar öz sermaye finansmanına yönelmektedir. Literatürdeki bulgular piyasa zamanlaması teorisinin yalnız Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için değil Amerika ve İngiltere gibi gelişmiş ülkeler için de genellikle geçerli olmadığını göstermektedir. Bazı gelişmiş ülkelerde, piyasa zamanlaması teorisi ile uygun olarak PD/DD oranları kaldıraçtaki değişim üzerinde kalıcı negatif etkiler yaratmaktadır. Ancak Türkiye'de PD/DD oranlarının kaldıraçtaki değişim üzerinde negatif ve kalıcı etki yaratmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa zamanlaması, PD/DD oranı, İHA

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study compares the results with previous results of Turkey and other countries by testing the market timing theory of capital structure for 2010-2018 period. In this study particularly following the findings of Umutlu's (2008a, 2008b) results, the results previously found are compared with the findings of this study. In the first step of this study, classical ordinary least-squares (OLS) are applied for two-years period after initial public offerings (IPOs) separately; thereafter in the second step panel data tests are done to all firms. Contrary to expectations of market timing, the results found shows that market-to-book (M/B) ratio affect the change in leverage ratio positively. Accordingly, firms in Turkey after 2010 increase debt ratios when M/B ratios increases agreeably to the pecking-order theorem like before in 2010. Especially firms with greater tangible assets could take more debt. After IPOs, profitable and large-sized firms turn equity financing. Findings of literature indicate that market timing theory is not only invalid in emerging countries like Turkey generally but also generally invalid in developed countries like America and England. In some developed countries, M/B ratios create persistent negative effects on change in leverage according to market timing theory. However, in Turkey, it is observed that M/B ratios doesn't create negative and persistent effect on the change in leverage.

Keywords: Market timing, M/B ratio, IPO

Paper Type: Research

* Bu makalede yazarın 2008 yılında tamamlanan "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sermaye Yapısı ve Piyasa Zamanlaması İlişkisi" başlıklı doktora tezinin Türkiye'ye ait sonuçlarından faydalanılarak güncel verilerle karşılaştırma yapılmıştır.

¹Hacettepe Üniversitesi, İİBF, goknur@hacettepe.edu.tr.

Giriş

Modigliani ve Miller'in (1958) çalışmasıyla başlayan sermaye yapısı teorileri son 60 yılda gelişimini sürdürerek devam etmiştir. Sermaye yapısının firma değeri üzerinde etkili olmadığını öne süren Modigliani ve Miller'in mükemmel piyasa varsayımları kırılarak üç ana teori ortaya atılmıştır: dengelenme teorisi (Kraus ve Litzenberger, 1973, s. 911), finansal hiyerarşi teorisi (Myers 1984, s. 581, Myers ve Majluf 1984, s. 187) ve piyasa zamanlaması teorisi (Baker ve Wurgler, 2002, s.1). Bu teorilerden dengelenme teorisi iflas maliyetleri ve borcun vergi avantajına göre firmaların borçlanma kararları verdiğini öne sürer iken, finansal hiyerarşi teoremi firma yöneticileri ve hissedarlar arasında oluşan asimetrik bilgi problemi nedeniyle öncelikle iç kaynaklar, daha sonra borç ve en son olarak hisse senediyle finansmanın tercih edileceğini öne sürmektedir. Bu teorilere ek olarak oldukça popüler olan vekâlet teorisi (Jensen ve Meckling, 1976) ortaya atılmıştır. Vekâlet teorisi yöneticiler ve hissedarlar arasındaki temsilcilik ilişkilerinin sermaye yapısını belirlediğini savunmaktadır.

Günümüze daha yakın olarak ortaya atılan piyasa zamanlaması teorisi firmaların piyasa değeri/defter değeri (PD/DD) oranları yüksek olduğunda hisse senedi ihraç ettikleri ve PD/DD oranları düşük olduğunda borçlandıklarına işaret etmektedir. Piyasa zamanlaması, hisse senetleri fiyatları yüksek iken satmak ve fiyatlar düştüğünde geri satın almak şeklinde ifade edilebilir. Teorinin birinci yaklaşımında yatırımcılar rasyoneldir ve PD/DD oranındaki değişimler ile piyasadaki yanlış seçimler arasında negatif korelasyon mevcuttur. Çünkü PD/DD oranları arttıkça yöneticiler ile hissedarlar arasındaki asimetrik bilgi azalmakta ve hisse senedi ihraçları piyasa ile ilgili bilgiler arttıkça çoğalmaktadır. Teorinin ikinci yaklaşımında, firmalar öz sermaye maliyetlerinin, borç ve diğer sermaye ihraç maliyetlerine göre düşük olduğunu düşündüğü zamanlarda hisse senedi ihraç etmeyi düşünebilir. Bu yaklaşımda yöneticinin rasyonel olması ve hisse senedi getirilerini doğru tahmin etmesi şart değildir. Eğer yöneticiler irrasyonel olarak maliyetlerin düşük olduğuna ve piyasayı zamanlayabileceklerine inanıyorlar ise hisse senedi çıkaracaklardır. Baker ve Wurgler (2002)' a göre sermaye yapısı geçmişte öz sermaye piyasasını zamanlamaya ilişkin faaliyetlerin birikmiş bir sonucudur ve geçmişteki piyasa değerleri sermaye yapısı üzerinde kalıcı bir etki yaratmaktadır. Örneğin Amerika'da 2000 yılı için elde edilen sermaye yapısı 1990 yılındaki piyasa değerinde oluşan bir değişimden kaynaklanmıştır. Yani piyasa değerindeki değişim 10 yıl boyunca etkili olarak sermaye oranını değiştirebilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle piyasa zamanlaması teorisi literatürden örneklerle açıklanarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ait bulgular sunulmuştur. Daha sonrasında Türkiye için PD/DD oranlarının kaldıraçtaki değişim üzerindeki etkileri 2010 sonrası için analiz edilerek önceki bulgularla karşılaştırılmıştır.

Sermaye yapısı teorileri Türkiye'de 2008 krizi öncesinde sıklıkla test edilmesine rağmen 2010 sonrasında yeterince test edilmemiştir. 2010 sonrası için Türkiye'deki imalat firmalarında ve ihracata katkıda bulunan firmalarda sermaye yapısının belirleyicileri üzerine yapılmış birkaç çalışma mevcuttur (Cevheroğlu-Acar, 2017, s. 31; Karacaer, Temiz ve Güleç, 2016; s. 47; Kara ve Erdur, s. 27, 2015; Ata ve Ağ, 2010, s. 45). Bu çalışmada öncelikle 2010 sonrası için Türkiye'deki firmalarda sermaye yapısını belirleyen faktörler detaylı olarak araştırılarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmanın ikinci ve en önemli katkısı piyasa zamanlaması teorisinin Türkiye için geçerli olup olmadığını test edilmesidir. Türkiye'de 2010 sonrası için piyasa zamanlamasını test eden çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte çalışmanın bulguları 2010 öncesi için piyasa zamanlamasını test eden Umutlu (2008a, 2008b), Umutlu ve Karan (2011) ve Çelik ve Akarım (2013)'in sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın üçüncü katkısı ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki bulguların kapsamlı olarak karşılaştırılmasıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde piyasa zamanlaması teorisi hakkında literatürde yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde temel teorilere ilişkin açıklamalar yapılarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmada

kullanılan veri ve yöntem irdelenerek, dördüncü bölümde bulgular sunulmuştur. Daha sonra sonuçlar ve tartışmalara yer verilmiştir.

1. Piyasa Zamanlaması Teorisi

Baker ve Wurgler (2002)'in tanımladığı piyasa zamanlaması yaklaşımı Amerika'daki şirketlerin mevcut sermaye yapısının geçmişte yaptıkları zamanlama faaliyetlerine göre şekillendiğini iddia etmektedir. Buna göre şirketler piyasa değerleri yüksek iken yeni hisseler çıkarmakta ve piyasa değerleri düştüğü takdirde hisselerini geri satın almaktadır. Bu çalışmada piyasa değeri, PD/DD oranı ile ölçülmüştür. Bulgular düşük kaldıraç oranına sahip ve öz sermaye ile finansmanı tercih eden firmaların PD/DD oranı yüksek iken fonlarını artırdığını göstermektedir (Baker ve Wurgler, 2002, s. 10).

Piyasa zamanlaması aslında oldukça eski bir fikir olmasına rağmen 2000li yıllarda finans literatüründe popülerlik kazanmıştır. Daha önce yapılan pek çok çalışma piyasa zamanlamasının olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin, Myers (1974)' in finansal hiyerarşi yaklaşımında firmalar için genel kural yatırımcılar firmayı düşük değerlemiş iseler borç almak, aşırı değerlemiş iseler piyasaya hisse senedi arz etmekte ve firmalar büyüme fırsatlarını hisse senedi çıkarmak suretiyle öz sermaye ile finanse etmekteydi. Taggart (1977) yaptığı çalışmada en son iki dönemdeki ortalama piyasa değerini son 12 dönemdeki piyasa değerine bölerek ifade ettiği STOCKT değişkenini sermaye piyasası zamanlama değişkeni olarak belirtmişti. Hovakimian, Opler ve Titman (2001) ise şu andaki hisse fiyatları geçmişteki hisse fiyatlarına göre yüksek olan firmaların borç yerine hisse senedi tercih ettiğini gözlemlemişti. Baker ve Wurgler, 2000 yılında yaptıkları çalışmalarında firmaların halka arzlarını piyasa değerleri yüksekken yaptıklarını gözlemlemişti. Jindra (2000) firmaların aşırı değerlendirildiği zamanlarda bu değerlendirmenin avantajından yararlanarak hisse senedi çıkardıklarını bulmuştur. Teoh Welch ve Wong (1998a, 1998b) firmaların hisse senedi çıkarmadan önce net kazançlarını daha yüksek raporlayarak yatırımcı beklentilerini şişirdiklerini gözlemlemiştir. Graham ve Harvey (2001)' in anket çalışmasında ise yöneticiler piyasa zamanlaması yaptıklarını itiraf ederken, yöneticilerin üçte ikisi hisselerin aşırı değerlendirilmesinin hisse çıkarılmasında önemli olduğuna katılmışlardır.

Baker ve Wurgler (2002)' in çalışmasından sonra 'piyasa zamanlaması' teorisini test etmek üzere çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Huang ve Ritter (2005) firmaların beklenen öz sermaye risk primleri düşükken ve toplam PD/DD oranı ve ilk halka arzların ortalama ilk gün getirileri yüksek iken daha çok dış finansmana yöneldiklerini bularak piyasa zamanlamasının geçerli olduğunu vurgulamışlardır. Kim ve Weisbach (2008) 1990-2003 yılları arasında 38 ülkeyi inceleyerek piyasa zamanlamasının hisse senedi çıkarılmasında önemli bir etken olduğunu bulmuşlardır. Henderson, Jegadeesh ve Weisbach (2006) 1990-2001 döneminde sermaye ihtiyacını belirleyen unsurun piyasa zamanlaması olduğunu göstermişlerdir. Altı (2006) piyasa zamanlamasını test ederken sıcak-soğuk piyasa sınıflandırmasını kullanmış ve sayıca halka arzların yoğunlaştığı sıcak piyasalarda halka açılan firmaların soğuk piyasalarda halka açılan firmalara göre daha fazla hisse senedi çıkararak piyasa zamanlayıcı rolünü üstlendiklerini bulmuştur. Altı (2006)'nın analizleri piyasa değeri oranının kaldıraç üzerindeki negatif etkisinin halka açıldıktan iki yıl sonra tersine döndüğünü ve uzun dönemde optimal bir kaldıraç oranı olabileceğini göstermiştir. İkincil halka arzlar için piyasa zamanlamasını test eden Kaya (2014) ise ikincil arzların da piyasanın sıcak olarak tanımlandığı dönemlerde yoğunlaştığını ve sıcak piyasa firmalarının kaldıraç oranlarının düşük kaldığını bulmuştur. Çalışmada Altı (2006) ile uyumlu olarak piyasa zamanlayıcısı firmaların ikincil arzdan sonraki iki yıl boyunca kaldıraç oranlarının düşük kaldığı ve daha sonraki yıllarda tersine döndüğü bulunmuştur.

Piyasa zamanlaması teorisine karşı fikirler de ortaya atılmış, bu etkinin uzun vadede kaybolduğu ve genellikle denge teorisi ya da finansal hiyerarşinin geçerli olduğu iddia edilmiştir. Welch (2004) sermaye yapısını değiştiren en önemli etkenin hisse senedi getirileri olduğunu ancak firmaların getirilerdeki değişimlere göre borç-özsermaye yapılarını değiştirmekte başarısız kaldıklarını gözlemlemektedir. Hovakimian (2006) geçmişteki PD/DD oranlarının büyüme

fırsatları içermesinden dolayı sermaye yapısını uzun dönemde etkilediğini buluştur. Kayhan ve Titman (2007) da Baker ve Wurgler (2002)’in piyasa zamanlaması yaklaşımının kaldıraç oranını şekillendirdiğini doğrulamış ancak uzun vadede bu etkinin kaybolduğuna işaret etmiştir.

Mahajan ve Tartaroğlu (2008) endüstriyelmiş G-7 ülkelerinde, Japonya hariç tümünde PD/DD oranının kaldıraç ile negatif ilişkili olduğunu doğrulamıştır. Ancak bu sonuç piyasa zamanlamasının geçerli olduğunu kanıtlamak için yetersiz kalmaktadır. Çünkü İngiltere, Kanada, Almanya ve İtalya’da iki sene sonra, Amerika’da üç yıl sonra hisse senedi ihraçları tam tersine dönmektedir. Fransa’da da düzeltme hareketleri mevcuttur fakat daha yavaş bir hızla seyretmektedir. 1981 ve 2004 arasında Amerika’da hisse çıkaran firmaları inceleyen Kaya (2014) piyasa zamanlaması etkisinin iki yıl sürdüğünü ve kaldıraç üzerindeki düzeltme hareketlerinin 5 yıla kadar sürebileceğini bulmuştur. Bruinshoofd ve De Haan (2012) Amerika’da kaldıraç oranı ve PD/DD arasında bulunan negatif ilişkinin İngiltere ve Kıta Avrupası ülkeleri için geçerli olmadığına dikkat çekmiştir. İngiltere ve Kıta Avrupası ülkelerinde hisse senedi fiyatları yüksek iken firmalar finansal hiyerarşi teorisi ile uygun olarak borçlanmayı hisse senedi ile dış finansmandan daha çok tercih etmektedir.

Umutlu ve Karan (2011) 1998-2004 yılları arasında Asya ve Doğu Avrupa ülkelerini inceledikleri çalışmalarında finansal hiyerarşi teorisi ile uygun olarak PD/DD oranındaki artışların daha yüksek kaldıraç neden olduğunu ve iç kaynakları yeterli olan kârlı firmaların daha düşük kaldıraç kullandıklarını bulmuşlardır. Özellikle Türkiye ve Singapur’da ilk halka arzların yoğun olduğu ve piyasa atmosferinin iyi olduğu sıcak piyasalarda PD/DD oranındaki artışlar düşük kaldıraçla sonuçlanabilir; fakat bu etki sadece halka arzdan sonraki bir yılı kapsamaktadır. 1999-2008 arası test eden Çelik ve Akarım (2013) da piyasa zamanlamasının Türkiye için geçerli olmadığını ve yöneticilerin aşırı değerlendirilen hisse senetlerinden yeni hisse çıkarmak suretiyle faydalanma yoluna gitmediklerini bulmuştur.

Brendea (2012) kısa dönemde fiyat/kazanç oranlarının Romanya sermaye piyasasını etkilediğini ancak uzun dönemde bir piyasa zamanlaması olmadığını gözlemlemiştir. Albanez (2015) Brezilya’da firmaların piyasa zamanlaması davranışını inceleyerek öz sermaye maliyeti yüksekken firmaların daha çok borca yöneldiklerini bulmuştur. De Bie ve De Haan (2007) Hollanda firmaları için piyasa zamanlaması teorisi açısından kalıcı etkiler olmadığını göstermiştir. Zavertiaeva ve Nechaeva (2017) Rus firmalarının hisse senedi piyasasında zamanlama yapmaktansa borç piyasasında faiz oranları düşükken borçlanarak zamanlama yapmayı tercih ettiklerini bulmuştur. Endonezya firmaları açısından tek bir teori geçerli değildir; yani piyasa zamanlaması ile birlikte dengelenme ve finansal hiyerarşi de dikkate alınmalıdır (Pontoh ve Budiarso, 2018). Mısır’daki firmaları inceleyen Allini, Rakha, McMillan ve Caldarelli (2018)’ ye göre firmalar piyasa zamanlaması yerine genelde finansal açıkların olduğu dönemde hisse çıkarma yoluna gitmektedir ve finansal hiyerarşi geçerlidir. Huang (2014) Tayvan hisse senedi piyasası özelleştikten sonra 235 adet halka arzda bulunan Tayvanlı firmayı incelemiş ve özelleştirme faaliyetlerinin sermaye maliyetini düşürerek hisse senedi piyasasında zamanlama yapılabilmesinin önünü açtığını ancak borç oranlarını etkilemede başarısız kaldığını bulmuştur. Diğer taraftan yine Tayvan’da Chen, Chen, Chen ve Huang (2013)’ in 1990-2005 arası için yaptıkları panel veri analizinde piyasanın yükselişe geçtiği 1990-2001 arası için piyasa zamanlamasının varlığı doğrulanmış ancak ayı piyasalarının olduğu 2002-2005 arası için finansal hiyerarşi teoreminin geçerli olabileceği belirtilmiştir.

Son olarak Hang, Geyer-Klingeberg, Rathgeber ve Stöckl (2018) tarafından literatürdeki önemli çalışmaları kapsayarak yapılan meta-regresyon sonucu büyüme fırsatlarını ve yanlış fiyatlamayı da gösterebilen PD/DD oranının negatif katsayı verdiğini ve piyasa zamanlamasının geçerli olabileceğini göstermektedir. Ancak bu kapsamlı çalışma göstermiştir ki akademik literatürde genellikle yayın seçim yanlılığı (publication selection bias) mevcuttur; yani incelenen ünlü dergiler ve rastgele seçilen diğer dergiler çoğunlukla istatistiksel olarak anlamlı olan sonuçları tekrarlamaktadır ve abartmaktadır; çünkü yazarlar çoğu zaman literatürle ya da teori ile uyumlu olan anlamlı istatistiksel sonuçları raporlamaktadır.

2. Piyasa Zamanlaması Açısından Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Karşılaştırma

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında piyasa zamanlaması açısından bir karşılaşma yapmadan önce kaldıraç oranını etkileyen faktörlerin teorilere göre beklentilerini kısaca sunmakta fayda vardır. Rajan ve Zingales (1995) kaldıraç (toplam borçlar/toplam aktifler) belirleyen 4 faktör olduğunu belirtmiş ve daha sonra bu faktörler literatürde genel kabul görmüştür. Bu faktörler, PD/DD, kârlılık, firma büyüklüğü ve maddi duran varlıklardır. Kârlılık faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın toplam aktiflere oranı (FVAÖK/TA) olarak, firma büyüklüğü toplam aktiflerin doğal logaritması (LNTA) olarak alınmıştır. Maddi duran varlıklar ise toplam aktiflere bölünmek suretiyle (MDV/TA) ölçeklendirilmiştir.

Bu faktörlere ilişkin 4 temel teoremin bulunabilen beklentileri aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1. Sermaye yapısı faktörleri

Değişkenler	Dengelenme teorisi	Finansal hiyerarşi teorisi	Piyasa zamanlaması teorisi	Vekâlet teorisi
PD/DD	optimal	+	-	
FVAÖK/TA	+	-		+
LNTA	+	-		
MDV/TA	+	+		+

Geleneksel dengelenme teorisi uyarınca firma borcun faydalarını ve zararlarını dengelemelidir ve firma, PD/DD oranındaki değişimlere hemen adapte olarak optimal sermaye yapısını ve hedef oranı korumalıdır. Finansal hiyerarşi teoreminde PD/DD oranı büyüme ve yatırım fırsatlarını ölçmektedir. Büyüme hızı yani PD/DD oranı yüksek olan firmaların daha fazla asimetrik bilgiyle karşılaştıkları için yüksek oranda borçlanmayı hisse senedi ile finansmana tercih ettikleri görülmektedir. Piyasa zamanlaması yaklaşımında firma yeni giren ve çıkan hissedarların zararına bile olsa PD/DD oranı yükseldiği takdirde yüksek değerlenen hisselerden faydalanmak için hisse senedi çıkarmaktadır.

Dengelenme teorisinde kârlılığı yüksek olan firmaların finansal riskleri düşüktür ve kârlarını vergiden korumak amacıyla daha fazla borçlanabilirler. Finansal hiyerarşi teoremine göre kârlılığı yüksek olan firmaların iç kaynakları yeterli gelmekte ve daha fazla borçlanmasına gerek kalmamaktadır. Vekâlet yaklaşımında kârlı firmaların yöneticilerinin ellerindeki serbest nakit akımları artmaktadır ve etkin kurumsal yönetim ilkelerinin olması durumunda daha fazla borçlanabilirler.

Firma büyüklüğü açısından bakıldığında geleneksel yaklaşımda büyük firmaların daha az iflas maliyetine maruz kaldıkları için daha fazla borçlanabildikleri, diğer taraftan finansal hiyerarşi teorisine göre büyük firmalarda asimetrik bilgi azalacağı için daha fazla hisse çıkarılabileceğine dair bulgular mevcuttur.

Dengelenme teorisinde maddi duran varlıklar teminat görevini görererek iflas maliyetlerini azaltacağı için kaldıraç üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Finansal hiyerarşi teoreminde maddi duran varlıkları yüksek olan firmalar daha yüksek borçlanma düzeylerini kabul edebilirler. Vekâlet yaklaşımında ise maddi duran varlıkları veya sabit varlıkları fazla olan firmaların bu varlıklarını kreditoörlere teminat göstermek suretiyle borcun temsilcilik maliyetlerini azaltabildikleri görülmektedir.

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi piyasa zamanlaması teorisi daha çok piyasa değeri/defter değeri değişkeni üzerinde durarak diğer değişkenler için açıklama getirmemiştir. Piyasada irrasyonel yatırımcılar ve zamana bağlı olarak değişen yanlış fiyatlamalar oluşuyorsa yöneticiler öz sermaye maliyetinin düşük olduğuna inandıkları takdirde hisse senedi çıkaracaklardır. Yöneticiler bu beklentileri kullanmaya çalışıyorsa, PD/DD oranı ile net hisse ihraçları arasında pozitif bir korelasyon olacaktır. Ve optimal bir sermaye yapısının olmadığı varsayılırsa PD/DD oranındaki geçici etkiler kaldıraç oranı üzerinde kalıcı etkiler bırakabilecektir.

Tablo 2 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde piyasa zamanlamasına ait değişkenlerin kaldıraç üzerindeki etkilerini sunmaktadır. Bireysel ve ülke bazında yapılan çalışmalar bu tabloya dâhil edilmemekle beraber yalnızca Amerika için piyasa zamanlamasını test eden orijinal makalelerden Baker ve Wurgler (2002)’ in ve Altı (2006)’nın sonuçları tabloya dâhil edilmiştir. Tabloda PD/DD oranı piyasa zamanlaması açısından geçici etkileri göstermekte iken PD/DD_{efwa} kalıcı etkileri göstermektedir. PD/DD_{efwa} dış finansman ağırlıklı ortalama (external finance weighted average- İngilizce baş harfleriyle efwa) PD/DD oranını vermektedir. Baker ve Wurgler (2002)’ in yaklaşımında halka arz tarihinden itibaren 1. yıldan t-1 yılına kadar PD/DD oranlarının tarihsel ortalamasıdır. Ortalama alınırken her bir yıl ihraç edilen dış finansmanın toplam dış finansman miktarına bölünmesi ile PD/DD oranı her yıl için ağırlıklandırılarak çarpılır. Formül olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

$$(PD/DD)_{efwa,t-1} = \sum_{s=1}^{t-1} \frac{e_s + d_s}{\sum_{r=1}^{t-1} e_r + d_r} \times (PD/DD)_s \quad (1)$$

Bu formülde e ve d sırasıyla net öz sermaye ve net borç ihraçlarını göstermektedir. e ve d iç kaynaklardan hariç toplam dış finansman miktarını vermektedir. PD/DD_{efwa} oranı artıyorsa görece olarak PD/DD oranları artıyordur ve piyasa zamanlaması teorisi gereğince bu orandaki artış kalıcı etki doğurarak firmaların daha fazla hisse senedi ihracıyla sonuçlanacaktır.

Altı (2006)’nın makalesine göre HOT değişkeni piyasa koşullarının olumlu olduğu sıcak zamanları göstermektedir. İlk halka arz sayısının üç aylık hareketli ortalamalarının medyan değerinin üzerinde (altında) kalması halinde sıcak (soğuk) dönemler mevcuttur. Büyüme fırsatlarının yüksek olduğu sıcak dönemlerde halka açılan firmaların zamanlama yeteneğini test etmek üzere Umutlu (2008a, 2008b) ve Umutlu ve Karan (2011) tarafından HOT*(PD/DD) şeklinde bir etkileşim kuklası oluşturulmuştur. Asya ve Doğu Avrupa ülkelerinde uzun dönemli ve kalıcı bir etki görülmediği için PD/DD_{efwa} değişkeni analizlere dâhil edilmemiştir. Altı (2006)’nın çalışmasında da uzun dönemde PD/DD oranlarının etkisi Amerika’da dahi kaybolduğu için PD/DD_{efwa} yorumlanamamıştır.

2005’e kadar yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda Amerika için genellikle kısa ve uzun dönemde piyasa değeri zamanlamasının geçerli olduğu ispatlanmıştır. Ancak İngiltere, Kıta Avrupası, Japonya, Asya ve Doğu Avrupa’daki gelişmekte olan ülkeler için bu teori geçerli olmayabilir. Yalnızca Alves ve Ferreira (2011)’nin piyasa kaldıraç üzerinde yaptığı panel regresyonlarda gelişmekte olan ülkelerde PD/DD oranı ve PD/DD_{efwa} değişkeni negatif sonuç vermiştir; ancak yazarların da belirttiği gibi bu piyasa zamanlamasına bağlı olarak değil PD/DD oranının büyüme fırsatları içermesi nedeniyle piyasa değerlerini etkileyebilmesinden kaynaklanabilir. Diğer taraftan piyasa değeri kaldıraçta paydada öz sermayenin piyasa değeri kullanılırken, PD/DD oranında payda öz sermayenin piyasa değeri kullanılmaktadır. Bu da iki değişken arasında negatif ilişki bulunması olasılığını güçlendirerek sahte korelasyona yol açmaktadır (De Bie ve De Haan, 2007, s. 194). İngiltere piyasa değerleri arttıkça borçlanmayı tercih ederken, Kıta Avrupası ülkelerinde PD/DD oranı ve PD/DD_{efwa} değişkeni anlamsız bulunmuştur (Bruinshoofd ve De Haan, 2012, s. 3697). G-7 ülkelerini test eden Mahajan ve Tartaroğlu (2008:765) Amerika ve Kanada için negatif etkiyi doğrulasa bile, piyasa değerlerine göre değişen kaldıraçın Amerika firmalarında üç yıl sonra, Kanada firmalarında iki yıl sonra tersine ve eski haline geri döneceğini bulmuşlardır. Japonya hariç diğer tüm ülkelerde kaldıraç tersine dönmektedir ve dengelenme teorisi zamanlamadan daha çok geçerli olabilir. Umutlu ve Karan’a (2011) göre Asya ve Doğu Avrupa ülkelerinde ise PD/DD değişkeni ancak sıcak halka arz dönemlerinde etkili olmaktadır. Bu ülkelerde yüksek büyüme hızını simgeleyen PD/DD oranı finansal hiyerarşi ile uygun olarak borçlanmayı artırmaktadır. Sıcak dönemlerde daha çok halka açılan gelişmekte olan Asya ve Doğu Avrupa ülkeleri daha çok zamanlama yapmakta ve hisse çıkarmaktadır. Türkiye’nin de dâhil olduğu bu çalışmada genellikle kriz dönemlerinde firmaların halka açılarak hisse çıkardıkları, ancak birinci alternatif olarak borçlanmayı tercih ettikleri görülmüştür. Örneğin Asya ülkeleri için sıcak dönemler 1997-1998 Asya krizinin yaşandığı

dönemler olmuştur. Sonuç itibariyle Tablo 2'den çıkan sonuç piyasa zamanlamasının yalnız gelişmekte olan ülkeler için değil gelişmiş ülkeler için bile geçerli olmayabileceğidir.

Ülkeler açısından halka arz sonrasında bireysel olarak PD/DD oranının etkilerini sunan Tablo 3'e göre ise Amerika, Kanada, Çin ve Brezilya gibi büyük ülkeler dışında piyasa zamanlamasının iddia ettiği gibi negatif etkiye rastlanmamıştır. Japonya, İngiltere, Hollanda gibi gelişmiş ülkelerde PD/DD oranı arttıkça firmalar hisse senedi çıkarımlarını değil borç tutarlarını kısa vadede artırmaktadır. Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerde de yine finansal hiyerarşi teoremi gereğince ülkeler piyasa değerleri arttıkça borçlanma tutarını artırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bulunan sonuçlar sadece halka arz sonrası bir iki yılı kapsamaktadır ve piyasa zamanlaması yalnız koşulların olumlu olduğu sıcak dönemlerde etkili olabilmektedir.

Tablo 2. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde piyasa zamanlaması

Yazarlar	Yıl	Kullanılan Veri Seti	İncelenen Ülkeler	Bağımlı Değişken	Piyasa Zamanlaması Değişkenleri (Katsayının İşareti)
Baker ve Wurgler	2002	1970-1999	Amerika	Defter değeri kaldırıcı tutarındaki değişim, Piyasa değeri kaldırıcı tutarındaki değişim	PD/DD (-), PD/DD _{efwa} (-)
Altı	2006	1971-1999	Amerika	Defter değeri kaldırıcı tutarındaki değişim, Piyasa değeri kaldırıcı	PD/DD (-), HOT(+)
Umutlu ve Karan	2011	1998-2004	Asya	Defter değeri kaldırıcı tutarındaki değişim	PD/DD (+), [HOT*(PD/DD)] (-)
		1998-2004	Doğu Avrupa	Defter değeri kaldırıcı tutarındaki değişim	PD/DD (+), [HOT*(PD/DD)] (-)
Alves ve Ferreira	2011	1991-2001	Gelişmiş ülkeler	Piyasa değeri kaldırıcı	PD/DD (-), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1991-2001	Gelişmekte olan ülkeler	Piyasa değeri kaldırıcı	PD/DD (-), [PD/DD _{efwa}] (-)
Bruinshoofd ve De Haan	2012	1991-2001	Amerika	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (-), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1991-2001	İngiltere	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (+), [PD/DD _{efwa}] (etki yok)
		1991-2001	Kıta Avrupası	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (etki yok), [PD/DD _{efwa}] (etki yok)
Mahajan ve Tartaroğlu	2008	1993-2005	Amerika	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (-), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1993-2005	İngiltere	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (+), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1993-2005	Kanada	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (-), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1993-2005	Fransa	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (etki yok), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1993-2005	Almanya	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (etki yok), [PD/DD _{efwa}] (-)
		1993-2005	İtalya	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (etki yok), [PD/DD _{efwa}] (etki yok)
		1993-2005	Japonya	Defter değeri kaldırıcı	PD/DD (+), [PD/DD _{efwa}] (-)

Not: Defter değeri kaldırıcı toplam borçlar/toplam aktifler olarak hesaplanmıştır. Piyasa kaldırıcı toplam borçlar/varlıkların piyasa değeri olarak hesaplanmıştır. Piyasa kaldıracında varlıkların piyasa değeri hesaplanırken toplam varlıklar eksi öz sermayenin defter değeri artı öz sermayenin piyasa değeri alınmıştır. PD/DD oranı piyasa değerinin defter değerine oranıdır. PD/DD_{efwa} dış finansman ağırlıklı tarihi ortalama piyasa değeri/defter değeri oranıdır. HOT sıcak piyasa kukla değişkenidir. İlk halka arz sayısının üç aylık hareketli ortalamalarının medyan değerinin üzerinde (altında) kalması halinde sıcak (soğuk) dönemler mevcuttur. HOT*(PD/DD) ise HOT kukla değişkeni ve PD/DD oranı arasında bir etkileşim kukla değişkenidir.

Tablo 3. Ülkeler bazında halka arz sonrası PD/DD katsayısının etkileri

Kategori	Ülke	Halka Arz Sonrası PD/DD Katsayısı	Yararlanılan Makale
Gelişmekte Olan Ülkeler	Türkiye	+	Umutlu (2008a, 2008b), Çelik ve Akarım (2013)
	Polonya	+	Umutlu ve Karan (2011)
	Romanya	etki yok	Brendea (2012)
	Çin	-	Umutlu ve Karan (2011)
	Hong Kong	+	Umutlu ve Karan (2011)
	Hindistan	etki yok	Umutlu ve Karan (2011)
	Endonezya	-	Umutlu ve Karan (2011), Pontoh ve Budiarso (2018)
	Malezya	+	Umutlu ve Karan (2011)
	Singapur	+	Umutlu ve Karan (2011)
	Tayvan	etki yok	Umutlu ve Karan (2011), Huang (2014)
	Tayland	+	Umutlu ve Karan (2011)
	Mısır	+	Allini, Rakha, McMillan ve Caldarelli (2018)
	Rusya	etki yok	Zavertiaeva ve Nechaeva (2017)
	Brezilya	-	Albanez (2015)
Gelişmiş Ülkeler	Amerika	-	Baker ve Wurgler (2002)
	İngiltere	+	Mahajan ve Tartaroğlu (2008)
	Kanada	-	Mahajan ve Tartaroğlu (2008)
	Fransa	etki yok	Mahajan ve Tartaroğlu (2008)
	Almanya	etki yok	Mahajan ve Tartaroğlu (2008)
	İtalya	etki yok	Mahajan ve Tartaroğlu (2008)
	Japonya	+	Mahajan ve Tartaroğlu (2008)
	Hollanda	+	De Bie ve De Haan (2007)

3. Veri ve Yöntem

Çalışmada geliştirmekte olan ülkelerden Türkiye seçilerek, 2010-2018 arasında finansal verileri olan borsa firmaları kullanılmıştır. Türkiye için öncelikle Umutlu (2008a, 2008b)’nun ve Umutlu ve Karan (2011)’in 1998-2004 arasındaki analizleri temel alınarak aynı yöntem kullanılmak suretiyle halka arzda bulunan firmalar için 2010 sonrası test edilmiş ve 2010 öncesi ile karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırmalarda 1999-2008 arası için piyasa zamanlamasını test eden Çelik ve Akarım (2013:150)’ın çalışmasından da faydalanılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında 2010 sonrası için Türkiye’deki tüm halka açık firmalar kullanılmak suretiyle Kaya (2014) ve Chen vd. (2013) takip edilerek panel veri analizi yapılmıştır.

Analizlerde bağımlı değişken olarak kaldıraç değerindeki değişim kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise, PD/DD oranı ile birlikte Rajan ve Zingales (1995)’ in önerdiği kaldıraç belirleyen değişkenler alınmıştır. Baker ve Wurgler (2002)’in buna göre belirlediği temel EKK regresyon denklemi test edilmiştir:

$$(TB/TA)_t - (TB/TA)_{t-1} = a + b(PD/DD)_{t-1} + c(FVAÖK/TA)_{t-1} + d(MDV/TA)_{t-1} + e(LNTA)_{t-1} + f(TB/TA)_{t-1} + u_t \quad (2)$$

(2) no.lu denklemde;

$(TB/TA)_t$: t yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler

$(TB/TA)_{t-1}$: t-1 yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler

$(PD/DD)_{t-1}$: t-1 yılındaki piyasa değerinin defter değerine oranı

$(FVAÖK/TA)_{t-1}$: t-1 yılındaki faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın toplam aktiflere oranı

$(MDV/TA)_{t-1}$: t-1 yılındaki maddi duran varlıkların toplam aktiflere oranı

$(LNTA)_{t-1}$: t-1 yılındaki toplam aktiflerin logaritması

u_t : hata terimi

olarak gösterilmiştir.

Modeldeki t (t=1,2) yılı firmaların ilk halka arz tarihinden sonraki birinci ve ikinci mali tablo yılını göstermektedir. Firmalar ilk halka arz tarihlerine göre, ilk halka arzdan sonraki birinci mali yılını yaşayan firmalar ve ilk halka arzdan sonraki ikinci mali yılında olan firmalar, şeklinde iki farklı örnekleme ayrılmak suretiyle incelenmiştir.

Finansal firmalar ile halka arz yılından itibaren PD/DD değeri ve diğer finansal verileri bulunamayan firmalar analizlere dâhil edilmemiştir. Modelin amacı 2010 sonrası finansal veriler kullanılmak suretiyle, halka arz yılından itibaren firmaların kaldıraç tutarındaki değişiminin $[(TB/TA)_t - (TB/TA)_{t-1}]$, piyasa değerinin defter değerine oranı $(PD/DD)_{t-1}$, kârlılık $(FVAÖK/TA)_{t-1}$, teminat $(MDV/TA)_{t-1}$ ve büyüklük $(LNTA)_{t-1}$ faktörlerinden etkilenip etkilenmediğini test etmektir. Modelde kaldıraç gecikmeli değeri $(TB/TA)_{t-1}$ kontrol edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bir yıl önceki gecikmeli değerlerinin alınması kaldıraçtaki değişimi daha gerçekçi olarak açıklamak içindir, çünkü özellikle geliştirmekte olan ülke firmaları içinde yer alan Türkiye, piyasa değeri veya kârlılıktaki değişimlere göre kaldıraç tutarlarını hemen değiştirmekte zorlanmaktadır.

Firmaların ilk halka arz tarihleri SPK veri tabanından elde edilmiştir. İlk halka arz tarihinin bulunabilmesi analizler için sabit bir başlangıç tarihi oluşturmakta ve ilk halka arz sonrası firmaların kaldıraç tutarındaki değişimi belirleyen etkilerin açığa çıkması bakımından oldukça önemli olmaktadır. Regresyonda kullanılan diğer finansal tablo verileri ve PD/DD değerleri FINNET veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada, ilk halka arzın belirli zamanlarda yoğunlaştığının görülmesi nedeniyle yukarıda 2 nolu denklemde belirtilen model (1)'e bir kukla değişken olan HOT değişkeni eklenerek ilk halka arzların zamanlama etkisi kontrol edilmektedir. Buna göre firma, ilk halka arzların sayıca yoğun olduğu sıcak aylarda halka açılmış ise HOT kukla değişkeni 1 değerini alacak ve soğuk aylarda halka açılmış ise değişken 0 değerini alacaktır. HOT değişkeninin eklenmesiyle model şu şekilde dönüşmektedir:

$$(TB/TA)_t - (TB/TA)_{t-1} = a + b(HOT) + c(PD/DD)_{t-1} + d(FVAÖK/TA)_{t-1} + e(MDV/TA)_{t-1} + f(LNTA)_{t-1} + g(TB/TA)_{t-1} + u_t \quad (3)$$

HOT değişkeni tanımlanırken Altı'nın (2006:1689) yaklaşımı takip edilerek, 1993-2004 arası dönemde gelişmekte olan ülkelerde her ay kaç adet ilk halka arz gerçekleştiği hesaplanmış, daha sonra her ay gerçekleşen halka arz sayısını mevsimsel hareketlilikten arındırmak amacıyla üç aylık hareketli ortalamaları hesaplanmıştır. İlk halka arz sayısının üç aylık hareketli ortalamalarının medyan değerinin üzerinde (altında) kalan dönemler sıcak (soğuk) dönemlerdir.

Ayrıca sıcak ve soğuk dönemlerde PD/DD oranı farklı etkiler gösterebileceği için, HOT kukla değişkeni ve PD/DD oranı arasında bir etkileşim kukla değişkeni kullanılarak aşağıdaki üçüncü bir model de test edilmiştir:

$$(TB/TA)_t - (TB/TA)_{t-1} = a + b(PD/DD)_{t-1} + cHOT*(PD/DD)_{t-1} + d(FVAÖK/TA)_{t-1} + e(MDV/TA)_{t-1} + f(LNTA)_{t-1} + g(TB/TA)_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Tablo 4' te çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin özet istatistikler karşılaştırma yapmak amacıyla Umutlu (2008a)'nın 1998-2004 arası sonuçlarıyla birlikte raporlanmıştır. 1999-2008 arası Çelik ve Akarım (2013:150) tarafından benzer değişkenlerle ancak farklı modeller kullanılarak çalışıldığı için tablo 4' te yer almamaktadır. 2009 yılı ise daha çok küresel krizin etkilerini barındırdığı için araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Tabloda (ipo+1) satırları halka arz tarihinden sonraki birinci yılı, (ipo+2) satırları halka arz tarihinden sonraki ikinci yılı kapsamaktadır.

1998-2004 arasında halka arzdan bir yıl sonra kaldıraç oranındaki değişim ortalama % 6,5 iken 2010 sonrasında % 5,2 olmuştur. Halka arzdan iki yıl sonra kaldıraç oranındaki değişimin düştüğü gözlemlenmektedir. Buna göre şirketler halka arzdan sonraki ilk yıl borçlanma tutarlarını artırmakta iken ikinci yıl borçlanma tutarlarını azaltmaktadırlar. Bu durumda halka arz sonrası birinci yılda öz sermaye miktarında artış beklenmeyebilir. Faydalanılan çalışmalara ve bulunan sonuçlara göre Türkiye' deki firmalarda kaldıraç oranı ortalama olarak 1998-2018 arasında yaklaşık % 40' tır. PD/DD oranı ise 2 civarında seyretmektedir. Kârlılık 2010 öncesinde yaklaşık %10 olarak görülmekteyken, 2010 sonrasında düşüş göstermiş ve (ipo+1) için %3, (ipo+2) için %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Diğer değişkenlerde önemli bir değişme gözlemlenmemiştir. Maddi duran varlıkların toplam varlıklar içindeki payı yaklaşık %30 iken, toplam varlıkların doğal logaritması 17 dolaylarındadır. Burada raporlanmamakla birlikte veriler Jarque-Bera (JB) istatistiklerine göre normal dağılmakta ve ADF testlerine göre durağan bir seyir izlemektedir. Bununla birlikte değişen varyans vb. gibi herhangi bir ekonometrik soruna rastlanmamıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında, birincil halka arz verilerinin sayıca az olması nedeniyle 2010-2018 yılları arasındaki klasik ikincil halka arz verileri kullanılarak aynı değişkenler ile panel veri testi yapılmıştır. Burada Hausman testine göre sabit etkiler panel veri modeli kurulması gerektiği gözlemlenmiştir. Sabit etkiler modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta' x_{it} + e_{it} \quad i=1, \dots, n \text{ ve } t= 1, \dots, T \quad (5)$$

Sabit etkiler modeli firmaların bireysel etkilerini α_i gibi sabit bir terim olarak algılayarak modeli yukarıda görüldüğü şekilde kurmaktadır (Ata ve Ağ, 2010, s. 54). Burada x_{it} açıklayıcı değişkenleri, β' eğim katsayıları, e_{it} hata terimleri vektörüdür. i modelde yer alan firma sayısını, t zamanı göstermektedir.

4. Bulgular

Tablo 5'te klasik EKK bulgularına yer verilmiştir. 1998-2004 arasında PD/DD oranları yalnızca halka arzdan sonraki ilk yıl pozitif etkili olabilmekteyken, kârlılık negatif etkili olmaktadır. Umutlu (2008a, 2008b)'nın sonuçlarına göre finansal hiyerarşi teoremi Türkiye'de geçerli olabilmektedir. Piyasa zamanlaması etkileşim kuklasının ($HOT * PD/DD_{t-1}$) anlamlılığına bakılarak PD/DD oranının ancak sıcak piyasalarda kısa vadeli bir etki yarattığı yazar tarafından belirtilmiştir. Çelik ve Akarım (2013, s.150)'ın 1999-2008 arası sonuçları da yine benzer şekilde PD/DD oranının kaldıraç oranı üzerindeki etkisinin pozitif ve etkileşim kuklasının negatif anlamlı olabildiğini göstermektedir. Bu durumda piyasa zamanlaması Türkiye'de halka arz yapan şirketler için geçerli olmamaktadır ve şirketler PD/DD oranlarına göre borçlanmayı daha çok tercih etmektedirler. Kârlı firmalarınsa finansal hiyerarşi kuramı gereğince iç kaynakları yeterli gelmekte ve kaldıraç oranındaki değişim miktarı azalmaktadır.

2010 sonrasında elde edilen sonuçlar veri yetersizliği nedeniyle zayıf da olsa PD/DD oranının yine kaldıraç oranındaki değişim üzerinde pozitif etkili olduğu ve kârlılığın halka arzdan sonraki ikinci yıl negatif etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Halka arz sonrası ilk yıl yalnızca büyük firmalar öz sermaye tutarlarını artırabilmekte ve hisse çıkarabilmektedirler. Bu sonuç da esas itibarıyla finansal hiyerarşi teorisine uygun olarak büyük firmalarda asimetrik bilgi azalacağı için daha fazla hisse çıkarılabileceğine yönelik bulgularla tutarlıdır. 2010 sonrası yapılan analizler Umutlu (2008a, 2008b)'nın ve Umutlu ve Karan (2011)'in sonuçları ile tutarlı olarak gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için piyasa zamanlaması teorisinin değil finansal hiyerarşinin daha çok geçerli olabileceğine işaret etmektedir. Halka arz açısından sıcak veya soğuk dönemler 2010 sonrası için anlamlı bir etki göstermemiştir, bu da sıcak dönemlerde şirketlerin öz sermayesini artırdığı yönündeki bulguların 2010 sonrası için geçerli olmadığını göstermektedir.

Tablo 6' da sabit etkiler panel veri modeliyle şirketlerin sermaye yapısındaki değişimi etkileyen değişkenler tekrar test edilmiştir. 4 no.lu modelde yıl etkisi kontrol edilmiştir, ancak 2010 sonrasında önemli bir değişim gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Chen ve diğerlerinin (2013:11) yaptığı şekilde dönemsel analizler yapılmamıştır. PD/DD değişkeni Türkiye' de kaldıracı belirleyen çalışmalarda sıklıkla kullanılmamaktadır. Bu çalışmada bulunan sonuçlar Gönenç (2003)' in DD/PD oranına ilişkin bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Yani tüm şirketler için PD/DD oranındaki değişimler kaldıraç oranını pozitif etkilemekte ve bu etki halka arz yılına bakılmaksızın 2010-2018 dönemi için uzun vadede geçerli olmaktadır. Buna göre Türkiye' deki şirketler genel olarak ekonomik ve politik koşullar nedeniyle borsa oldukça dalgalı bir seyir izlediği için bankalardan borç almayı tercih etmektedir. Diğer taraftan maddi duran varlıkları yüksek olan şirketlerin borçlanma oranını artırabileceği yönündeki bulgular istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu ise beklenen bir sonuçtur; çünkü finansal hiyerarşi kuramı gereğince maddi duran varlıklarını teminat gösterebilecek şirketlerin daha fazla borçlanabilmesi olasıdır. Teminat değişkeni Cevheroğlu-Acar (2018)'ın Türkiye' deki sonuçlarıyla uyumlu olarak pozitif çıkmıştır. Bu sonuçlara göre Umutlu (2008a, 2008b)'nın Türkiye'deki bulguları ile uyumlu olarak Türkiye için finansal hiyerarşi kuramının 2010 sonrasında da geçerli olduğu söylenebilir. Aynı zamanda vekâlet yaklaşımı gereğince firmaların teminat göstermek yoluyla borcun temsilcilik maliyetlerini azaltabildikleri görülmektedir.

Tablo 4. Özet istatistikler

PANEL A: 1998-2004					
	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	St.Sapma
$(TB/TA)_t - (TB/TA)_{t-1}$					
ipo+1	0.065	0.049	0.417	-0.162	0.107
ipo+2	-0.053	-0.039	0.246	-0.409	0.132
$(TB/TA)_{t-1}$					
ipo+1	0.440	0.503	0.780	0.063	0.224
ipo+2	0.507	0.561	0.882	0.113	0.231
PD/DD _{t-1}					
ipo+1	2.288	2.050	8.341	0.436	1.600
ipo+2	2.715	2.594	7.257	0.367	1.469
FVAÖK/TA _{t-1}					
ipo+1	0.114	0.079	0.920	-0.196	0.173
ipo+2	0.099	0.082	0.669	-0.301	0.209
MDV/TA _{t-1}					
ipo+1	0.273	0.251	0.897	0.000	0.209
ipo+2	0.272	0.213	0.961	0.001	0.230
LNTA _{t-1}					
ipo+1	17.005	17.041	19.137	14.666	1.208
ipo+2	17.225	17.333	19.683	14.799	1.275
HOT					
ipo+1	0.895	1.000	1.000	0.000	0.311
ipo+2	0.943	1.000	1.000	0.000	0.236
HOT*PD/DD _{t-1}					
ipo+1	2.134	1.996	8.341	0.000	1.710
ipo+2	2.630	2.594	7.257	0.000	1.575
PANEL B: 2010-2018					
	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	St.Sapma
$(TB/TA)_t - (TB/TA)_{t-1}$					
ipo+1	0.052	0.020	0.264	-0.208	0.107
ipo+2	0.011	0.006	0.224	-0.168	0.096
$(TB/TA)_{t-1}$					
ipo+1	0.332	0.273	0.941	0.031	0.219
ipo+2	0.393	0.371	0.946	0.035	0.229
PD/DD _{t-1}					
ipo+1	2.251	1.708	8.853	0.404	1.848
ipo+2	1.720	1.320	9.197	0.475	1.453
FVAÖK/TA _{t-1}					
ipo+1	0.030	0.026	0.261	-0.179	0.103
ipo+2	0.011	0.028	0.421	-0.419	0.148
MDV/TA _{t-1}					
ipo+1	0.310	0.280	0.809	0.000	0.254
ipo+2	0.304	0.306	0.855	0.000	0.246
LNTA _{t-1}					
ipo+1	17.810	17.638	23.205	15.105	1.398
ipo+2	17.838	17.656	23.351	15.160	1.403
HOT					
ipo+1	0.750	1.000	1.000	0.000	0.438
ipo+2	0.610	1.000	1.000	0.000	0.494
HOT*PD/DD _{t-1}					
ipo+1	1.818	1.404	8.853	0.000	2.080
ipo+2	1.147	0.621	9.197	0.000	1.667

Notlar: $(TB/TA)_{t,t}$ yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler, $(TB/TA)_{t-1}$, t-1 yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler, $(PD/DD)_{t-1}$, t-1 yılındaki piyasa değerinin defter değerine oranı, $(FVAÖK/TA)_{t-1}$, t-1 yılındaki faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın toplam aktiflere oranı, $(MDV/TA)_{t-1}$, t-1 yılındaki maddi duran varlıkların toplam aktiflere oranı, $(LNTA)_{t-1}$, t-1 yılındaki toplam aktiflerin logaritması olarak alınmıştır. HOT sıcak piyasa kukla değişkenidir. İlk halka arz sayısının üç aylık hareketli ortalamalarının medyan değerinin üzerinde (altında) kalması halinde sıcak (soğuk) dönemler mevcuttur. HOT*(PD/DD) ise HOT kukla değişkeni ve PD/DD oranı arasında bir etkileşim kukla değişkenidir. 1998-2004 sonuçları Umutlu (2008a, 2008b)' nun çalışmasından karşılaştırma amacıyla alınmıştır.

Tablo 5. Klasik regresyon sonuçları

PANEL A: 1998-2004						
	ipo+1 (N=38)			ipo+2 (N=35)		
	model(1)	model(2)	model(3)	model(1)	model(2)	model(3)
C	-0.048 (-0.085)	0.113 (0.195)	0.212 (0.870)	-0.341 (-0.877)	-0.438 (-1.099)	-0.324 (-0.834)
PD/DD _{t-1}	0.041* (1.849)	0.051** (2.174)	0.139*** (2.897)	0.024 (1.122)	0.022 (1.017)	-0.050 (-0.695)
HOT		-0.141 (-1.222)			0.110 (1.059)	
HOT*PD/DD _{t-1}			-0.105** (-2.524)			0.072 (1.074)
TD/TA _{t-1}	0.012 (0.401)	0.007 (0.234)	-0.152* (-1.782)	-0.357** (-2.189)	-0.355** (-2.181)	-0.345** (-2.113)
MDV/TA _{t-1}	-0.014 (-0.082)	-0.003 (-0.020)	0.144 (1.619)	-0.027 (-0.221)	-0.010 (-0.086)	-0.016 (-0.128)
FVAÖK/TA _{t-1}	-0.657*** (-3.081)	-0.741*** (-3.331)	-0.396** (-2.368)	-0.252 (-1.445)	-0.203 (-1.129)	-0.184 (-0.993)
LNTA _{t-1}	0.474** (2.175)	0.533** (2.404)	-0.010 (-0.700)	0.025 (1.078)	0.024 (1.053)	0.024 (1.027)
R ²	0.352	0.382	0.300	0.182	0.149	0.183
PANEL B: 2010-2018						
	ipo+1 (N=44)			ipo+2 (N=41)		
	model(1)	model(2)	model(3)	model(1)	model(2)	model(3)
C	0.518** (2.296)	0.535** (2.516)	0.489** (2.088)	0.145 (1.003)	0.022 (0.126)	0.120 (0.749)
PD/DD _{t-1}	0.008 (0.784)	0.010 (0.900)	0.023 (0.967)	0.009* (1.763)	0.005 (0.868)	-0.012 (-0.566)
HOT		-0.025 (-0.736)			0.056* (1.716)	
HOT*PD/DD _{t-1}			-0.0134 (-0.788)			0.021 (1.074)
TD/TA _{t-1}	-0.055 (-0.785)	-0.072 (-0.912)	-0.076 (-0.928)	-0.068 (-0.943)	-0.045 (-0.697)	-0.058 (-0.845)
MDV/TA _{t-1}	0.020 (0.325)	0.013 (0.210)	0.015 (0.233)	-0.033 (-0.572)	-0.041 (-0.748)	-0.038 (-0.671)
FVAÖK/TA _{t-1}	-0.216 (-1.527)	-0.265 (-1.548)	-0.266 (-1.547)	-0.264*** (-2.877)	-0.240** (-2.484)	-0.250** (-2.603)
LNTA _{t-1}	-0.026* (-2.013)	-0.025** (-2.053)	-0.024* (-1.826)	-0.006 (-0.727)	-0.001 (-0.130)	-0.004 (-0.439)
R ²	0.226	0.235	0.235	0.203	0.276	0.234

Notlar: (TB/TA)_t, t yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler, (TB/TA)_{t-1}, t-1 yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler, (PD/DD)_{t-1}, t-1 yılındaki piyasa değerinin defter değerine oranı, (FVAÖK/TA)_{t-1}, t-1 yılındaki faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın toplam aktiflere oranı, (MDV/ TA)_{t-1}, t-1 yılındaki maddi duran varlıkların toplam aktiflere oranı, (LNTA)_{t-1}, t-1 yılındaki toplam aktiflerin logaritması olarak alınmıştır. HOT sıcak piyasa kukla değişkenidir. İlk halka arz sayısının üç aylık hareketli ortalamalarının medyan değerinin üzerinde (altında) kalması halinde sıcak (soğuk) dönemler mevcuttur. HOT*(PD/DD) ise HOT kukla değişkeni ve PD/DD oranı arasında bir etkileşim kukla değişkenidir. Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir. Katsayılar a ait *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. 1998-2004 sonuçları Umumlu (2008a, 2008b)'nun çalışmasından karşılaştırma amacıyla alınmıştır.

Tablo 6. Panel regresyon sonuçları

	model(1)	model(2)	model(3)
C	0.487 (1.429)	0.645 (1.618)	0.496 (1.451)
PD/DD _{t-1}	0.008** (2.426)	0.008** (2.231)	0.007* (1.898)
HOT		-0.021 (0.444)	
HOT*PD/DD _{t-1}			0.003 (0.509)
TD/TA _{t-1}	-0.681*** (-13.228)	-0.679*** (-13.148)	-0.681*** (-13.194)
MDV/TA _{t-1}	0.146*** (2.768)	0.149*** (2.810)	0.146*** (2.757)
FVAÖK/TA _{t-1}	-0.048 (-0.878)	-0.047 (-0.856)	-0.052 (-0.939)
LNTA _{t-1}	-0.015 (-0.792)	-0.023 (-1.069)	-0.015 (-0.816)
R ²	0.538	0.539	0.538

Notlar: (TB/TA)_{t,t} yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler, (TB/TA)_{t-1}, t-1 yılındaki toplam borçlar / toplam aktifler, (PD/DD)_{t-1}, t-1 yılındaki piyasa değerinin defter değerine oranı, (FVAÖK/TA)_{t-1}, t-1 yılındaki faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın toplam aktiflere oranı, (MDV/TA)_{t-1}, t-1 yılındaki maddi duran varlıkların toplam aktiflere oranı, (LNTA)_{t-1}, t-1 yılındaki toplam aktiflerin logaritması olarak alınmıştır. HOT sıcak piyasa kukla değişkenidir. İlk halka arz sayısının üç aylık hareketli ortalamalarının medyan değerinin üzerinde (altında) kalması halinde sıcak (soğuk) dönemler mevcuttur. HOT*(PD/DD) ise HOT kukla değişkeni ve PD/DD oranı arasında bir etkileşim kukla değişkenidir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye' de 2010 sonrasında halka açık ve finansal olmayan firmalar için piyasa zamanlaması teorisinin geçerli olup olamayabileceği Umutlu (2008a, 2008b)'nun çalışmasıyla aynı yöntemi kullanarak karşılaştırmak suretiyle test edilmiştir. Klasik EKK sonuçları Türkiye' de birincil halka arz sonrasında piyasa değeri defter değeri karşısında artan firmaların borçlanma oranını finansal hiyerarşi kuramı ile uygun olarak artırdığı ve piyasa zamanlamasının geçerli olmayabileceği yönündedir. Gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla geçerli olmayan bu teorisinin Türkiye için de geçerli olmaması şaşırtıcı bir sonuç değildir. PD/DD oranı yalnızca halka arzdan bir iki yıl sonra pozitif etkiler gösterebilmektedir. İstatistiksel olarak kârlılığı ve varlık büyüklüğü fazla olan firmaların toplam aktifleri içerisindeki öz sermaye payı artabilmektedir.

İkinci adımda yapılan sabit etkiler panel veri analizi PD/DD oranının kaldıraç tutarındaki değişimi 2010-2018 döneminde pozitif olarak etkilediğini doğrulamıştır. Bu sonuca göre şirketlerin piyasa değeri defter değerine oranla artıyorsa öz sermaye ile finansman yerine borçlanmayı tercih etmektedirler. Özellikle maddi duran varlıklarını teminat gösterebilen şirketlerin finansal hiyerarşi kuramı gereğince borçlanma miktarını daha da artırmayabileceği gözlemlenmiştir.

Türkiye'de İHA sayısının yetersizdir. Hisse senedi ihraçlarını etkileyen PD/DD oranının yansıtmadığı pek çok ekonomik ve siyasi faktör olduğu söylenebilir. Finansal piyasalara kolay erişim, likidite, kurumsallaşma, piyasa değerinin artış göstermesi, ticari itibar, reklam ve güvenilirlik gibi görünen avantajları olmasına rağmen halka arz, arz sürecinin uzunluğu ve yüksek maliyeti, kurumsal yönetim ilkelerine ve diğer denetimlere uyum yükümlülüğü, yüksek performans baskısı, prestij kaybı korkusu, borçlanmada olduğu gibi vergisel avantajının olmaması ve belki de en önemlisi şirket hisselerinin ele geçirilme ihtimali nedeniyle Türkiye'deki şirketler tarafından tercih edilmemektedir.

Çalışmada kısıt olarak veri sayısının azalması ve PD/DD katsayısının piyasa zamanlaması gereğince negatif etki göstermemesi nedeniyle halka arzdan sonraki üçüncü yıldan itibaren klasik regresyonlar yapılamamış ve halka arz tarihlerine göre PD/DD_{efwa} tarihi ağırlıklı ortalama piyasa değeri/defter değeri oranı hesaplanamamıştır. Bu orandaki değişimin Türkiye’deki şirketlerin hisse senedi ihraçları üzerinde pozitif ve ortalama olarak kalıcı bir etki yaratması muhtemel değildir. Bulunabilen kalıcı etki tüm şirketlere ilişkin panel veri analizinde PD/DD oranının tüm dönem için pozitif etki yaratarak borçlanmayı artırdığı yönündedir. Buna göre sermaye yapısının PD/DD oranı tarafından pozitif olarak belirlenebileceği savı ve finansal hiyerarşi yaklaşımı Türkiye’de daha çok geçerlidir. Uygulanan para, maliye ve dış ticaret politikaları kapsamında finansal sistemde gerçekleştirilecek doğru kredilendirme süreçleri ekonomide yüksek katma değere ve finansal sistemin sağlıklı çalışmasına neden olabilecektir.

Kaynakça

- Albanez, T. (2015). Impact of the cost of capital on the financing decisions of Brazilian companies. *International Journal of Managerial Finance*, 11(3), 285-307. <https://doi.org/10.1108/IJMF-02-2014-0026>
- Allini, A., Rakha, S., McMillan, D. G. and Caldarelli, A. (2018). Pecking order and market timing theory in emerging markets: The case of Egyptian firms. *Research in International Business and Finance*, 44, 297-308. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.098>
- Altı, A. (2006). How persistent is the impact of market timing on capital structure? *The Journal of Finance*, 61(4), 681-1710. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.00886.x>
- Alves, P. F. P. and Ferreira, M. A. (2011). Capital structure and law around the world. *Journal of Multinational Financial Management*, 21(3), 119-150. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2011.02.001>
- Ata, A. ve Ağ, Y. (2010). Firma karakteristiğinin sermaye yapısı üzerindeki etkisinin analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11, 45-60.
- Baker, M. and Wurgler, J. (2000). The equity share in new issues and aggregate stock returns. *The Journal of Finance*, 55(5), 2219-2247. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00285>
- Baker, M. and Wurgler, J. (2002). Market timing and capital structure. *Journal of Finance*, 57, 1-32. <https://doi.org/10.1111/1540-6261.00414>
- Brendea, G. (2012). Testing the impact of market timing on the Romanian firms' capital structure. *Procedia Economics and Finance*, 3, 138-143. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(12\)00132-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(12)00132-3)
- Bruinshoofd, W. A. and De Haan, L. (2012). Market timing and corporate capital structure: A transatlantic comparison. *Applied Economics*, 44(28), 3691-3703. <https://doi.org/10.1080/00036846.2011.581211>
- Cevheroğlu-Acar, M. G. (2018). Determinants of capital structure: Empirical evidence from Turkey. *Journal of Management and Sustainability*, 8(1), 31-45. <https://doi.org/10.5539/jms.v8n1p31>
- Chen, D., Chen, C., Chen, J and Huang, Y. (2013). Panel data analyses of the pecking order theory and the market timing theory of capital structure in Taiwan. *International Review of Economics and Finance*, 27, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2012.09.011>
- Çelik, S. ve Akarım, Y. D. 2013. Does market timing drive capital structure? Empirical Evidence from an emerging market. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1):140-152.

- De Bie, T. and De Haan, L. (2007). Market timing and capital structure: Evidence for Dutch firms. *De Economist*, 155(2), 183-206. <https://doi.org/10.1007/s10645-007-9054-1>
- Gönenç, H. (2003). Capital structure decisions under micro institutional settings: The case of Turkey. *Journal of Emerging Market Finance*, 2(1), 57-82. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/097265270300200103>
- Graham, J. R. and Harvey, C. R. (2001). The theory and practice of corporate finance: Evidence from the field. *Journal of Financial Economics*, 60(2-3), 187-243. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(01\)00044-7](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(01)00044-7)
- Hang, M., Geyer-Klingeborg, J., Rathgeber, A. W., and Stöckl, S. (2018). Measurement matters- A meta-study of the determinants of corporate capital structure. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 68, 211-225. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2017.11.011>
- Henderson, B., Jegadeesh, N. and Weisbach, M. (2006). World markets for raising new capital. *Journal of Financial Economics*, 82(1), 63-101. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2005.08.004>
- Hovakimian, A. (2006). Are observed capital structures determined by equity market timing? *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 41(1), 221-243. <https://doi.org/10.1017/S0022109000002489>
- Hovakimian, A., Opler, T. and Titman, S. (2001). The Debt-Equity choice. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 36(1), 1-24. <https://doi.org/10.2307/2676195>
- Huang, I. (2014). Does market timing persistently affect capital structure? Evidence from stock market liberalization. *Pacific-Basin Finance Journal*, 26, 123-144. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2013.12.001>
- Huang, R. and Ritter, J. R. (2005). Testing the market timing theory of capital structure. *Working Paper*, <https://www3.nd.edu/~pschultz/HuangRitter.pdf>. (Erişim tarihi: 07.08.2019)
- Jensen, M. and Meckling, W. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
- Jindra, J. 2000. Seasoned equity offerings, overvaluation, and timing, *SSRN Working Paper* <http://ssrn.com/abstract=216010> (Erişim tarihi: 07.08.2019)
- Kara, E. and Erdur, D. A. (2015). Determinants of capital structure: a research on sectors that contribute to exports in Turkey. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 44(2), 27-38.
- Karacaer, S., Temiz, H. and Güleç, Ö. F. (2016). Determinants of capital structure: An application on manufacturing firms in Borsa İstanbul. *International Academic Journal of Accounting and Financial Management*, 3(2):47-59.
- Kaya, H. D. (2014). The market timing theory of capital structure revisited: Evidence from the SEO market. *International Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 62-74.
- Kayhan, A. and Titman, S. (2004). Firms' histories and their capital structures?. *NBER Working Paper*, No. W10526. <https://www.nber.org/papers/w10526> (Erişim tarihi: 07.08.2019)
- Kim, W. and Weisbach, M. S. (2008). Motivations for public equity offers: An international perspective. *Journal of Financial Economics*, 87(2), 281-307. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.09.010>
- Kraus, A. and Litzenberger, R. H. (1973). A state-reference model of optimal financial leverage. *The Journal of Finance*, 28(4), 911-922. <https://doi.org/10.2307/2978343>

- Mahajan, A. and Tartaroğlu, S. (2008). Equity market timing and capital structure: International evidence. *Journal of Banking and Finance*, 32(5), 754-766. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2007.05.007>
- Modigliani, F. and Miller, M. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *American Economic Review*, 48(3), 261-297.
- Myers, S. and Majluf, N. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187-221. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(84\)90023-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(84)90023-0)
- Myers, S. C. (1974). Determinants of corporate borrowing. *Journal of Financial Economics*, 5(2), 147- 175. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(77\)90015-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(77)90015-0)
- Myers, S. C. (1984). The capital structure puzzle. *Journal of Finance*, 39(3), 575-592. <https://doi.org/10.2307/2327916>
- Pontoh, W. and Budiarmo, N. S. (2018). Firm characteristics and capital structure adjustment. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(2), 129-144. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(2\).2018.12](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(2).2018.12)
- Rajan, R. and Zingales, L. (1995). What do we know about capital structure? Some evidence from international data. *Journal of Finance*, 50(5), 1421-1460. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1995.tb05184.x>
- Taggart R. A. (1977). A model of corporate financing decisions, *The Journal of Finance*, 32(5), 1467-1484. <https://doi.org/10.2307/2326804>
- Teoh, S. H., Welch, I. and Wong, T. J. (1998a), Earnings management and the underperformance of seasoned equity offerings. *Journal of Financial Economics*, 50(1), 63-99. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(98\)00032-4](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(98)00032-4)
- Teoh, S. H., Welch, I. and Wong, T. J. (1998b), Earnings management and the long-run market performance of initial public offerings. 53(6),1935-1974. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00079>
- Umutlu, G. (2008a). *Gelişmekte olan ülkelerde sermaye yapısı ve piyasa zamanlaması ilişkisi*, (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Umutlu, G. (2008b). Pecking order and timing effects on aftermarket performance of IPOs: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 18, 142-150.
- Umutlu, G. ve Karan, M. B. (2011). Pecking order and timing effects on aftermarket performance of IPOs: An empirical study in emerging markets. *International Research Journal of Applied Finance*, 2(2), 180-201.
- Welch, I., (2004). Capital structure and stock returns. *The Journal of Political Economy*, 112(1), 106-131. <https://doi.org/10.1086/379933>
- Zavertiaeva, M. and Nechaeva, I. (2017). Impact of market timing on the capital structure of Russian companies. *Journal of Economics and Business*, 92, 10-28. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2017.04.001>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Genelleştirilmiş Trapezoidal Bulanık Esnek Kümeler: Yeşil Tedarikçi Seçimi Problemine Uygulanması

Generalized Trapezoidal Fuzzy Soft Set: Application to Green Supplier Selection Problem

Dr. Öğr. Üyesi Nalan Gülten AKIN ¹

Öz

Üretim faaliyetlerinin aksamaması, ürün ya da hizmet kalitesinin geliştirilebilmesi ve ürünlerin toplam maliyetlerinin kontrol altında tutulabilmesi için tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi organizasyonlar açısından stratejik kararlar arasında yer almaktadır. Son yıllarda çevrenin korunmasına yönelik olarak yapılan yasal düzenlemeler artmış ve müşteriler çevre konusunda daha bilinçli hale gelmiştir. Bu nedenle ürünlerin çevreye olan zararlı etkilerini azaltmak için ürünlerin üretiminde kullanılan hammaddenin temininden, ürünün müşteriye teslim edilmesine kadar geçen tüm süreçlerde organizasyonlar faaliyetlerinin tamamını çevreye duyarlı hale getirmek zorundadır. Tedarikçi seçimi ise bu faaliyetlerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Tedarikçi seçimi probleminde alternatiflerin değerlendirilebilmesi ve seçimi için kalitatif ve kantitatif çok sayıda kriter dikkate alınmaktadır. Kalitatif kriterlere göre alternatiflerin değerlendirilmesi genellikle dilsel ifadeler kullanılarak yapılmaktadır ve bulanık sayılara dönüştürülmektedir. Bu nedenle bu problemlerin çözümünde genellikle bulanık ya da bulanık olmayan çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmaktadır. Genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler özellikle bulanık ortamda karar vermeyi kolaylaştıran tekniklerdir. Trapezoidal bulanık esnek kümeler ile kesin olmayan ya da belirsiz bilgiler etkili bir şekilde dilsel değişkenler olarak tanımlanabilmektedir ve bu nedenle çok kriterli karar verme yöntemlerine alternatif olarak kullanılabilirdiği düşünülmektedir. Bu amaçla çalışmada, genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme yaklaşımı yeşil tedarikçi seçimi problemine uygulanarak, elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin çok kriterli karar verme yaklaşımlarının yerine kullanılabilirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bulanık esnek küme, genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme, yeşil tedarikçi seçimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Evaluation and selection of suppliers are among the strategic decisions for organizations in order to not to interrupt production activities, improve product or service quality and keep the total cost of products under control. In recent years, the legal regulations for environmental protection have increased and customers have become more conscious about the environment. Therefore, in order to reduce the harmful effects of the products to the environment, organizations must make all their activities sensitive to the environment in all the processes from the procurement of the raw materials used in the production of the products to distribution of products to customers. Supplier selection is the starting point of these activities. Numerous qualitative and quantitative criteria are considered for the selection and evaluation of alternatives in the supplier selection problem. Evaluation of alternatives according to qualitative criteria is usually done using linguistic expressions and converted to fuzzy numbers. Therefore, fuzzy or non-fuzzy multi-criteria decision making methods are generally used to solve these problems. Generalized trapezoidal fuzzy soft set are techniques that facilitate decision making, especially in fuzzy environments. With trapezoidal fuzzy

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nalan.akin@bozok.edu.tr.

soft sets, uncertain or ambiguous information can be effectively defined as linguistic variables and is therefore considered to be an alternative to multi-criteria decision-making. In this study, generalized trapezoidal fuzzy flexible cluster approach was applied to green supplier selection problem and the results were analyzed. As a result of the study, it is seen that generalized trapezoidal fuzzy flexible clusters can be used instead of multi criteria decision making approaches.

Keywords: Fuzzy soft set, generalized trapezoidal fuzzy soft set, green supplier selection

Paper Type: Research

Giriş

Günümüz pazarlarındaki yoğun rekabet ortamı organizasyonları maliyetlerini azaltmaları, esnekliklerini, kalite ve hizmet düzeylerini artırmaları için zorlamaktadır. Tedarik zinciri yönetimi örgütsel hedeflere ulaşmak için üretimde kullanılacak malzemelerin tedarik edilmesi, ürünlerin hazırlanması, lojistik kanallar aracılığı ile dağıtımının yapılması ve ürünlerin müşterilere ulaştırılması gibi birbiriyle ilişkili faaliyetlerin koordinasyonu ve yönetilmesidir (Hervani, Helms ve Sarkis, 2005, s.331). Tedarik zinciri yönetimi bakış açısı ile ürün ya da hizmet kalitesinin geliştirilebilmesi ve ürünlerin toplam maliyetlerinin kontrol altında tutulabilmesi için tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi organizasyonların genel hedefleri arasındaki stratejik uygulamalar arasında yer almaktadır. Tedarikçi seçiminde kalitatif ve kantitatif çok sayıda kriterin dikkate alınması sebebiyle bu problemler çok kriterli karar verme problemleri olarak tanımlanmaktadır (Yazdani, 2014, s. 443-444; Kannan vd., 2013, s. 356).

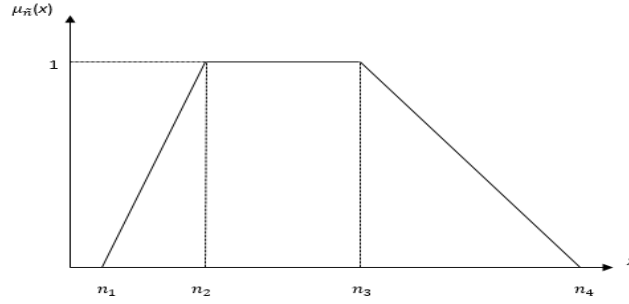
Son yıllarda çevre bilincinin ve çevrenin korunmasına yönelik uygulamaların artması sebebiyle organizasyonlar da bu konuda daha fazla duyarlı olmaya başlamışlardır (Yazdani, 2014, s.444). Çevrenin korunmasına yönelik yapılan yasal düzenlemeler, müşterilerin çevre konusunda daha bilinçli hale gelmeleri ve daha çok yeşil ürünleri satın alma davranışları, organizasyonların ve organizasyonların içinde yer aldığı tedarik zincirlerinin çevreci uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir. Bu uygulamaların bir parçası olan yeşil tedarikçi seçimi, geleneksel tedarikçi seçimi yaklaşımları ile bütünleştirilerek, tedarikçilerin değerlendirilmesinde ve seçiminde fiyat, kalite, esneklik, hız, kapasite, hizmet düzeyi gibi faktörlerle birlikte karbon emisyonu, karbon ayak izi, enerji tüketimi ve verimliliği, su tüketimi, katı, sıvı ya da gaz atıkların düzeyi, geri dönüşüm girişimleri gibi faktörlerin de kullanılmasına yol açmıştır (Awasthi ve Kannan, 2016, s.104; Lu, Wu ve Kuo, 2007, s.4325; Banaeian vd. 2018, s.337).

Bulanık küme teorisi ilk defa 1965 yılında Zadeh tarafından yapılan Fuzzy Sets adlı çalışma ile tanıtılmıştır (Zadeh, 1965). Bulanık teori, genellikle dilsel terimlerle ifade edilen kesin olmayan ve belirsiz bilgilerin olması durumunda karar verme yetenekleri sağlamak için geliştirilmiştir (Bansal, Biswas ve Singh, 2017, s.125). Buna göre bir bulanık \tilde{A} kümesi $[0, 1]$ aralığında tanımlanır ve üyelik fonksiyonu $\mu_{\tilde{A}} : E \rightarrow [0, 1]$ olarak gösterilir. Bir bulanık küme içindeki tüm bilgiler üyelik fonksiyonu tarafından temsil edilir (Baskaya ve Öztürk, 2011, s.82-83). Bu çalışmada trapezoidal üyelik fonksiyonu kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır.

(\tilde{n}) olarak ifade edilen bir pozitif bulanık trapezoidal sayı, (n_1, n_2, n_3, n_4) olarak tanımlanır. \tilde{n} 'in üyelik fonksiyonu $\mu_{\tilde{n}}(x)$ ise aşağıdaki şekilde tanımlanır ve gösterilir (Chen-Tung, Lin ve Huang, 2006, s. 292):

$$\mu_{\tilde{n}}(x) = \begin{cases} 0, & x < n_1, \\ \frac{x-n_1}{n_2-n_1}, & n_1 \leq x \leq n_2, \\ 1, & n_2 \leq x \leq n_3, \\ \frac{x-n_4}{n_3-n_4}, & n_3 \leq x \leq n_4, \\ 0, & x > n_4. \end{cases} \quad (1)$$

Şekil 1. Trapezoidal bulanık sayı \tilde{n} 'in üyelik fonksiyonu

Kaynak: Xiao, Xia, Gong ve Li, 2012, s.5846.

Bulanık küme teorisi, olasılık teorisi, aralık aritmetiği gibi matematiksel yöntemlerin, çeşitli belirsizlikler içeren problemlerin çözümü için kendi içinde bazı zorluklara sahip olması nedeniyle, Molodtsov tarafından 1999 yılında yapılan çalışmada bu tür problemlerin çözümüne yeni bir bakış açısı getiren esnek küme teorisi tanımlanmıştır. Esnek küme teorisinde reel değerli fonksiyon yerine seçim fonksiyonu kullanılarak, belirsizlik ortadan kaldırılmıştır (Molodtsov, 1999, s.19; Maji, Roy ve Biswas, 2002, s.1077). Bulanık esnek küme kavramı ilk defa 2001 yılında Maji, Biswas ve Roy tarafından yapılan çalışmada (Çelik, 2016, s.121); geliştirilmiş bulanık esnek küme kavramı ise ilk defa Majumdar ve Samanta (2010) tarafından yapılan çalışmada tanımlanmıştır (Majumdar ve Samanta, 2010). Xiao, Xia, Gong ve Li (2012) tarafından yapılan çalışmada, esnek kümeler ile trapezoidal bulanık sayılar bütünleştirilerek, trapezoidal bulanık esnek kümeler tanımlanmıştır. Söz konusu çalışmada yöntem çok kriterli karar verme problemine uygulandığında, trapezoidal bulanık esnek kümelerin kesin olmayan ya da belirsiz bilgilerin etkili bir şekilde dilsel değişkenler olarak tanımlanabileceği gösterilmiştir (Xiao, Xia, Gong ve Li, 2012, s. 5851). Ancak trapezoidal bulanık esnek kümeler için parametrelerin öz niteliğinin belirsiz ve karmaşık olması modelin dezavantajıdır. Çelik (2016) ise, kendisi de trapezoidal bulanık olan bir geliştirilmiş parametreyi tanıtarak, geliştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme kavramını tanımlamış ve bu yapıya ait bazı özellikleri incelemiştir. Xiao vd. tarafından geliştirilen yöntemle kıyaslandığında geliştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin niteliksel belirsizliği daha fazla anlaşılır hale getirdiği sonucuna ulaşmıştır (Çelik, 2016, s.123).

Çok kriterli karar verme problemleri, kriterler ve kriterlere verilen ağırlıklar ile her bir alternatifin derecelendirilmesi ile karakterize edilir. Klasik çok kriterli karar verme yöntemleri alternatiflerin derecelerinin ve kriterlerin ağırlıklarının net sayılarla ifade edildiği varsayımına dayanmaktadır. Net sayılar tek bir noktada tanımlıdır ve üyelik derecesi 0 ya 1'dir. Ancak gerçek hayat problemlerinde belirsizlikler vardır. Bir başka ifade ile sadece siyah ve beyaz değil, gri de vardır. Dolayısıyla bulanık bir sayı belirli bir aralıkta tanımlandığı için 0 ile 1 arasında herhangi bir değer alabilir. Çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde belirsizlik faktörlerini ifade eden, doğrusal üyelik fonksiyonları, parçalı doğrusal üyelik fonksiyonları, üstel üyelik fonksiyonları, hiperbolik üyelik fonksiyonları, S-eğrisi üyelik fonksiyonları gibi çeşitli üyelik fonksiyonları uygulanır. Bir trapezoidal bulanık sayının üyelik fonksiyonu, dilsel değerlendirmelerin neden olduğu belirsiz ifadelerin objektif olarak sayısal değerlere dönüştürülebildiği parçalı doğrusal ve tripezoidal bir fonksiyondur (Xiao, Xia, Gong ve Li, 2012, s.5844-5845).

Bu çalışma, geliştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme yaklaşımının özellikle bulanık ortamda kullanılan çok kriterli karar verme tekniklerine alternatif oluşturabileceği düşüncesinden hareketle hazırlanmıştır. Bu amaçla geliştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme yaklaşımı yeşil tedarikçi seçimi problemine uygulanarak, elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir. Literatürde trapezoidal bulanık esnek küme yaklaşımı kullanılarak hazırlanmış çalışma sayısı oldukça sınırlıdır ve yeşil tedarikçi seçimi problemi özelinde ise herhangi bir uygulamaya

rastlanmamıştır. Benzer nitelikteki çalışmalar için de kolaylıkla uygulanabilir bir yöntem olması sebebiyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, giriş, literatür taraması, metodoloji, uygulama ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

1. Literatür Taraması

Bu kısımda öncelikle literatür taraması sonucunda ulaşılan bulanık esnek kümeler yaklaşımının yer aldığı çalışmalara ve sonrasında yeşil tedarikçi seçimi ile ilgili olarak yapılan çalışmalara ilişkin bilgiler verilmiştir.

Roy ve Maji (2007), karar verme problemlerinde bulanık esnek kümeler yaklaşımını uygulayarak, bir algoritma geliştirmişler ve örnek bir problem üzerinde elde etmiş oldukları sonuçları sunmuşlardır. Yao, Liu ve Yan (2008) bulanık esnek küme ve esnek bulanık küme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Kong, Gao ve Wang (2009) ise, Roy ve Maji (2007) tarafından geliştirilen bulanık esnek algoritmanın, tüm karar verme problemleri için genelleştirilemeyeceğini örnek bir problemi çözerek göstermişlerdir. Ahmad ve Kharal (2009) bulanık esnek birleşimin ve bulanık esnek kesişimin özelliklerini örnekler üzerinde inceleyerek, keyfi bulanık esnek birleşim ve kesişimi tanımlamışlardır. Ayrıca bulanık esnek küme teorisinde DeMorgan yasasının uygulamasını göstermişlerdir. Guneri, Yucel ve Ayyıldız (2009) bir tekstil firmasında tedarikçi seçim problemi için bulanık küme teorisi ile doğrusal programlama yaklaşımını bütünleşik olarak uygulamışlardır. Çalışmada tedarikçi seçim kriterlerinin ağırlıklarının ve derecelerinin belirlenebilmesi için kullanılan dilsel ifadeler trapezoidal bulanık sayılarla ifade edilmiştir. Majumdar ve Samanta (2010) genelleştirilmiş bulanık esnek kümeleri tanımlayarak, yöntemi karar verme problemlerinin çözümü ve ayrıca tıp tanısı için uygulamışlardır. Çağman, Enginoğlu ve Çıtak (2011) bütünleşik bulanık kümeler üzerinde çalışarak, uygulama adımlarını personel seçimi problemi örneği üzerinde açıklamışlardır. Borah, Neog ve Sut (2012) yaptıkları çalışmada bulanık esnek kümeler ile ilgili literatürü gözden geçirerek, yeni birtakım önermeler sunmuşlar ve bu önermelere ilişkin ispatları göstermişlerdir. Aktaş ve Bulut (2013), genelleştirilmiş bulanık esnek kümeler üzerinde genelleştirilmiş bulanık esnek grup ve genelleştirilmiş bulanık esnek halka tanımları yaparak, bu kavramlara ilişkin temel bazı özellikleri açıklamışlardır. Xie, Wen ve Li (2014) tıp tanısı probleminin çözümü için gri ilişkisel analiz ve D-S teorisine dayalı karar vermede bulanık esnek kümeleri uygulamışlardır. Çelik (2016) tarafından yapılan çalışmada genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin karar verme problemlerindeki uygulanabilirliğini değerlendirmek üzere tıp tanısı için örnek bir çalışma sunulmuştur. Taş, Yılmaz Özgür ve Demir (2017) esnek ve bulanık esnek kümeleri kullanarak, stokların etkili yönetimi ve takibi probleminin çözümü ile ilgili bir uygulama yapmışlardır.

Lu, Wu ve Kuo (2007) yeşil tedarikçi seçiminde AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) yöntemini uygulamıştır. Kuo, Wang ve Tien (2010) yeşil tedarikçi seçimi probleminde yapay sinir ağları ile çok özellikli karar analiz yöntemlerinden veri zarflama analizi ve analitik ağ süreci yaklaşımını bütünleştirerek, karma yöntemler uygulamışlardır. Kannan, Khodaverdi, Olfat, Jafarian ve Diabat (2013) karar kriterlerinin önem düzeyini ve en iyi yeşil tedarikçiyi belirlemek için bulanık AHP ve bulanık TOPSIS yöntemlerini, işletmenin kalite, kapasite, maliyet gibi kısıtlarla ilgili hedefleri için ise çok amaçlı doğrusal programlama modelini bütünleştirerek, yeşil tedarikçi seçiminde yeni bir yaklaşım önerisinde bulunmuşlardır. Yazdani (2014) yeşil tedarikçi seçimi probleminde karar kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesi için çok kriterli karar verme tekniklerinden AHP; tedarikçilerin tercih sıralamalarını yapabilmek için de bulanık TOPSIS yöntemini kullanmıştır. Govindan, Rajendran, Sakis ve Murugesan (2015) 1997 ve 2011 yılları arasında yapılan, yeşil tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçiminde kullanılan çok kriterli karar verme tekniklerinin uygulandığı çalışmalara ilişkin bir literatür araştırması yapmışlardır. Çalışma sonucunda en fazla tercih edilen yöntemin AHP olduğu belirlenmiştir. Freeman ve Chen (2015) AHP- Entropi ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak yeşil tedarikçi problemini çözmüşlerdir. Awasthi ve Kannan (2016) bulanık ortamda nominal grup tekniği ile yeşil tedarikçi geliştirme programını değerlendirebilmek için gerekli olan kriterleri tanımlamışlardır. Ayrıca bulanık

VIKOR yöntemi ile en iyi program sıralamasını yapmışlardır. Belirlenen parametrelerin sıralama üzerindeki etkilerini ise duyarlılık analizi ile karşılaştırmışlardır. Şişman (2016) tarafından yapılan çalışmada ise, belirsizlik ortamında nominal grup tekniği ile yeşil tedarikçi geliştirme programlarını değerlendirmek üzere kriterler belirlenmiş; alternatif programların değerlendirilmesi ve sıralaması için bulanık MOORA yöntemi kullanılmıştır. Modelde yer alan kriter ağırlıklarının alternatif programlar üzerindeki etkileri ise duyarlılık analiz ile test edilmiştir.

2. Yöntem

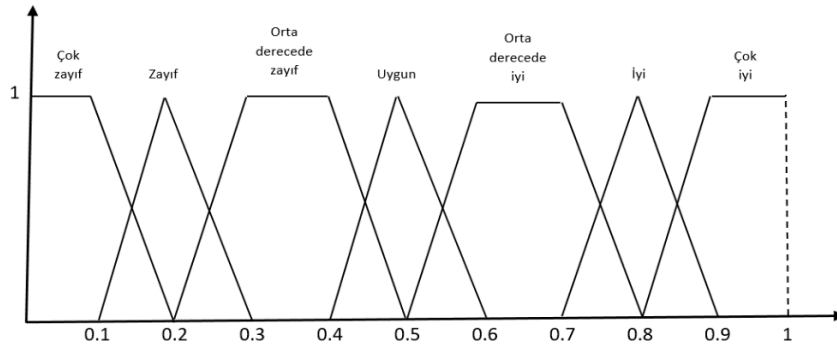
Genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin uygulama adımları aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır (Çelik, 2016, s.123-127):

Adım 1: Dilsel ifadeler kullanılarak karar vericiler tarafından karar kriterlerine göre alternatiflerin değerlendirilmesi. Bu adımda karar vericiler çok zayıf, zayıf, orta derecede zayıf, uygun, orta derecede iyi, iyi ve çok iyi dilsel ifadelerini kullanarak her bir alternatifi karar kriterleri açısından değerlendirmektedir.

Adım 2: Karar kriterlerinin dilsel ifadeler kullanılarak karar vericiler tarafından değerlendirilmesi. Adım 1’de olduğu gibi bu adımda da karar vericiler çok zayıf, zayıf, orta derecede zayıf, uygun, orta derecede iyi, iyi ve çok iyi dilsel ifadelerini kullanarak bu defa karar kriterlerini değerlendirmektedirler. Yapılan değerlendirme sonucunda kriter ağırlıkları elde edilmektedir.

Adım 3: Dilsel ifadelerin trapezoidal bulanık sayının üyelik fonksiyonu yardımıyla nümerik ifadelerle dönüştürülmesi. Bu adımda birinci ve ikinci adımda dilsel ifadelerle yapılan değerlendirmeler trapezoidal bulanık sayının üyelik fonksiyonu kullanılarak, sayısal değerlere dönüştürülür. Dilsel ifadelerle karşılık gelen trapezoidal bulanık sayılar Şekil 1’de yer alan Niteliksel Değişkenler Grafiği yardımı ile belirlenir.

Şekil 2. Niteliksel değişkenler grafiği

Kaynak: Xiao, Xia, Gong, ve Li, 2012, s.5847

Adım 4: Tüm karar vericiler için genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin oluşturulması. Bu adımda her bir karar verici tarafından karar kriterlerine göre alternatiflerin değerlendirilmesi sonucunda ayrı ayrı elde edilen trapezoidal bulanık sayılar birleştirilerek, tüm değerleri kapsayacak şekilde genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler ve ayrıca kriter ağırlıklarına göre belirlenen genelleştirilmiş trapezoidal bulanık alt küme değerleri elde edilir.

Adım 5: Durulaştırılmış değerler çizelgesinin hazırlanması. Bir önceki adımda elde edilen genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme ve kriter ağırlıklarına göre belirlenen genelleştirilmiş trapezoidal bulanık alt küme $\tilde{n} = (n_1, n_2, n_3, n_4)$ olmak üzere \tilde{n} trapezoidal bulanık sayısının durulaştırılmış t değeri aşağıdaki eşitlik yardımı ile hesaplanır.

$$t = \frac{n_1 + n_2 + n_3 + n_4}{4} \quad (2)$$

Adım 6: Durulaştırılmış dereceler çizelgesinin hazırlanması. Bu adımda beşinci adımda elde edilen değerler karşılaştırılarak, en yüksek durulaştırılmış değere sahip olan alternatif ya da alternatifler belirlenir.

Adım 7: Toplam puanların hesaplanması ve alternatiflerin sıralanması. Altıncı adımda belirlenen alternatiflere ait durulaştırma derecesi ile aynı sütuna ait olası derecelerın çarpımının toplamı alınarak, her bir alternatif için toplam puanlar belirlenir. Alternatiflerin sıralaması ise en yüksek puandan düşük olana doğru yapılır.

3. Uygulama ve Bulgular

Bu çalışmada, genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler teorisinin karar problemlerine uygunluğunu test etmek amaçlanmıştır. Bu nedenle yöntem, Banaeian vd. (2018) tarafından yapılan yeşil tedarikçi seçimi problemine uygulanmıştır. Banaeian vd. (2018) yenilebilir sebze yağları ve deterjan üretimi yapan bir firma için üç adet karar vericinin görüşleri doğrultusunda en uygun zeytinyağı, palm yağı, ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçilerini seçmek için bulanık TOPSIS, bulanık VIKOR ve bulanık GRA yöntemlerini karşılaştırmışlardır. Analizlerin yapılabilmesi için hizmet düzeyi, kalite, fiyat ve EMS (Environmental Management Systems- çevresel yönetim sistemleri) olmak üzere dört adet karar kriteri belirlenmiştir. Bu kriterlerden hizmet düzeyi, kalite ve fiyat tedarikçi seçiminde birincil konvansiyonel ölçütleri (geleneksel tedarikçi seçim kriterlerini), EMS ise yeşil ölçütleri göstermektedir. Ayrıca karar kriterleri açısından en uygun tedarikçinin seçilebilmesi için dört adet zeytinyağı, üç adet palm yağı ve üç adet ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçisi belirlenmiştir. Tedarikçilerin seçimi yağ çeşidine göre kendi içinde gerçekleştirilmiştir.

Genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler teorisinin yeşil tedarikçi seçimi problemine uygulama adımları aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır:

Adım 1: O_i zeytinyağı tedarikçilerini ($i = 1, 2, 3, 4$), P_i palm yağı tedarikçilerini ($i = 1, 2, 3$), S_i ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçilerini ($i = 1, 2, 3$) ve C_i karar kriterlerini ($i = 1, 2, 3, 4$ ve $C_1 =$ Hizmet düzeyi, $C_2 =$ Kalite, $C_3 =$ Fiyat ve $C_4 =$ EMS) göstermek üzere; karar kriterlerine göre tedarikçiler dilsel ifadeler kullanılarak karar vericiler tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te yer almaktadır:

Tablo 1. Zeytinyağı tedarikçileri

TEDARİKÇİLER		KRİTERLER			
		C1	C2	C3	C4
KARAR VERİCİ 1	O1	Uygun	Orta derecede	Orta derecede	Çok iyi
	O2	İyi	zayıf	zayıf	Orta derecede iyi
	O3	Orta derecede	Uygun	Uygun	İyi
	O4	zayıf	Çok iyi	Orta derecede iyi	Orta derecede
		Zayıf	Çok zayıf	Zayıf	zayıf
KARAR VERİCİ 2	O1	Zayıf	İyi	Orta derecede	Uygun
	O2	Uygun	İyi	zayıf	Uygun
	O3	Çok iyi	Orta derecede	Orta derecede iyi	Çok iyi
	O4	Orta derecede	zayıf Orta	Çok iyi	Orta derecede iyi
		zayıf	derecede iyi	Uygun	
KARAR VERİCİ 3	O1	Orta derecede	Uygun	İyi	Orta derecede iyi
	O2	zayıf	Zayıf	İyi	İyi
	O3	Çok iyi	İyi	İyi	İyi
	O4	Zayıf	Zayıf	İyi	İyi
		Uygun			

Tablo 2. Palm yağı tedarikçileri

KARAR VERİCİ	TEDARİKÇİLER	KRİTERLER			
		C1	C2	C3	C4
1	P1	İyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi	İyi
	P2	Zayıf	Orta derecede	Orta derecede	Zayıf
	P3	Orta derecede iyi	zayıf Uygun	zayıf Uygun	Orta derecede iyi
2	P1	İyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi
	P2	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf
	P3	Uygun	Uygun	İyi	Uygun
3	P1	Çok iyi	Çok iyi	İyi	İyi
	P2	Orta derecede iyi	Uygun	Orta derecede	Orta derecede
	P3	Orta derecede iyi	Uygun	zayıf İyi	zayıf Orta derecede zayıf

Tablo3. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri

KARAR VERİCİ	TEDARİKÇİLER	KRİTERLER			
		C1	C2	C3	C4
1	S1	Çok iyi	Uygun	Çok iyi	Uygun
	S2	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi
	S3	Zayıf	Çok iyi	Uygun	Uygun
2	S1	İyi	Orta derecede	İyi	Uygun
	S2	Orta derecede	zayıf Uygun	İyi	Uygun
	S3	zayıf Zayıf	Orta derecede zayıf	Orta derecede zayıf	Uygun
3	S1	İyi	İyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi
	S2	Orta derecede iyi	Orta derecede	Çok zayıf	Çok zayıf
	S3	İyi	zayıf Zayıf	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi

Adım 2: Karar kriterleri dilsel ifadeler kullanılarak karar vericiler tarafından değerlendirilmiştir. Bu adımda kriter ağırlıkları belirlenmiştir ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Kriter ağırlıkları

KARAR VERİCİLER	KRİTERLER			
	C1	C2	C3	C4
1	İyi	İyi	Orta derecede iyi	Orta derecede zayıf
2	Çok iyi	Orta derecede iyi	İyi	Uygun
3	İyi	Çok iyi	Orta derecede iyi	Orta derecede iyi

Adım 3: Bu adımda dilsel ifadeler trapezoidal bulanık sayının üyelik fonksiyonu yardımıyla nümerik ifadelerle dönüştürülmüştür.

Tablo 5. Zeytinyağı tedarikçileri

TEDARİKÇİLER		KRİTERLER			
		C1	C2	C3	C4
KARAR VERİCİ 1	O1	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)
	O2	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
	O3	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
	O4	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
KARAR VERİCİ 2	O1	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
	O2	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
	O3	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)
	O4	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
KARAR VERİCİ 3	O1	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
	O2	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
	O3	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
	O4	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)

Tablo 6. Palm yağı tedarikçileri

TEDARİKÇİLER		KRİTERLER			
		C1	C2	C3	C4
KARAR VERİCİ 1	P1	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
	P2	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)
	P3	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
KARAR VERİCİ 2	P1	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
	P2	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)
	P3	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
KARAR VERİCİ 3	P1	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
	P2	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
	P3	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)

Tablo7. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri

TEDARİKÇİLER		KRİTERLER			
		C1	C2	C3	C4
KARAR VERİCİ 1	S1	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
	S2	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
	S3	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
KARAR VERİCİ 2	S1	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
	S2	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
	S3	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
KARAR VERİCİ 3	S1	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
	S2	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)
	S3	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)

Tablo 8. Kriter ağırlıkları

KARAR VERİCİLER	KRİTERLER			
	C1	C2	C3	C4
DM1	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
DM2	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)
DM3	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,8; 0,9; 1,0; 1,0)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)

Adım 4: Bu adımda tüm karar vericiler için genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler oluşturulmuştur.

Tablo 9. Zeytinyağı tedarikçileri için genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme

KRİTERLER	TEDARİKÇİLER				TRAPEZOİDAL BULANIK ALT KÜME
	O1	O2	O3	O4	
(C1, C1)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C2)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C4)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C2, C1)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C4)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C1)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C4)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C4, C1)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C2)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C4)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)

Tablo 10. Palm yağı tedarikçileri için genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme

KRİTERLER	TEDARİKÇİLER			TRAPEZOİDAL BULANIK ALT KÜME
	P1	P2	P3	
(C1, C1)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C4)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C2, C1)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C4)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C1)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C4)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C4, C1)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C2)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C4)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)

Tablo 11. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek küme

KRİTERLER	TEDARİKÇİLER			TRAPEZOİDAL BULANIK ALT KÜME
	S1	S2	S3	
(C1, C1)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C1, C4)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)
(C2, C1)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C2, C4)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C1)	(0,7; 0,8; 0,8; 0,9)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C3)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C3, C4)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,5; 0,6; 0,7; 0,8)
(C4, C1)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,1; 0,2; 0,2; 0,3)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C3)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)
(C4, C4)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,0; 0,0; 0,1; 0,2)	(0,4; 0,5; 0,5; 0,6)	(0,2; 0,3; 0,4; 0,5)

Adım 5: Bu adımda durulaştırılmış değerler çizelgesi hazırlanmıştır.

Tablo 12. Zeytinyağı tedarikçileri için durulaştırılmış değerler çizelgesi

TEDARİKÇİLER	(C1, C1)	(C1, C2)	(C1, C3)	(C1, C4)	(C2, C1)	(C2, C2)	(C2, C3)	(C2, C4)
O1	0,200	0,500	0,350	0,500	0,200	0,350	0,350	0,350
O2	0,500	0,200	0,650	0,500	0,500	0,200	0,500	0,500
O3	0,200	0,350	0,350	0,350	0,200	0,350	0,800	0,800
O4	0,200	0,200	0,200	0,200	0,075	0,075	0,075	0,075
λ	0,800	0,800	0,800	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650
TEDARİKÇİLER	(C3, C1)	(C3, C2)	(C3, C3)	(C3, C4)	(C4, C1)	(C4, C2)	(C4, C3)	(C4, C4)
O1	0,200	0,350	0,350	0,350	0,200	0,500	0,350	0,500
O2	0,500	0,200	0,500	0,500	0,500	0,200	0,650	0,500
O3	0,200	0,350	0,650	0,650	0,200	0,350	0,800	0,800
O4	0,200	0,200	0,200	0,200	0,350	0,200	0,350	0,350
λ	0,650	0,650	0,650	0,650	0,350	0,350	0,350	0,350

Tablo 13. Palm yağı tedarikçileri için durulaştırılmış değerler çizelgesi

TEDARİKÇİLER	(C1, C1)	(C1, C2)	(C1, C3)	(C1, C4)	(C2, C1)	(C2, C2)	(C2, C3)	(C2, C4)
P1	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650
P2	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200
P3	0,500	0,500	0,650	0,350	0,500	0,500	0,500	0,350
λ	0,800	0,800	0,800	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650
TEDARİKÇİLER	(C3, C1)	(C3, C2)	(C3, C3)	(C3, C4)	(C4, C1)	(C4, C2)	(C4, C3)	(C4, C4)
P1	0,650	0,650	0,650	0,650	0,800	0,650	0,650	0,650
P2	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200
P3	0,500	0,500	0,500	0,350	0,500	0,500	0,650	0,350
λ	0,650	0,650	0,650	0,650	0,350	0,350	0,350	0,350

Tablo 14. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için durulaştırılmış değerler çizelgesi

TEDARİKÇİLER	(C1, C1)	(C1, C2)	(C1,C3)	(C1,C4)	(C2, C1)	(C2, C2)	(C2, C3)	(C2, C4)
S1	0,800	0,350	0,650	0,500	0,500	0,350	0,500	0,500
S2	0,350	0,350	0,075	0,075	0,350	0,350	0,075	0,075
S3	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,200	0,350	0,500
λ	0,800	0,800	0,800	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650

Tablo 14. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için durulaştırılmış değerler çizelgesi
 (devamı)

TEDARİKÇİLER	(C3, C1)	(C3, C2)	(C3, C3)	(C3, C4)	(C4, C1)	(C4, C2)	(C4, C3)	(C4, C4)
S1	0,800	0,350	0,650	0,500	0,500	0,350	0,500	0,500
S2	0,350	0,350	0,075	0,075	0,350	0,350	0,075	0,075
S3	0,200	0,200	0,350	0,500	0,200	0,200	0,350	0,500
λ	0,650	0,650	0,650	0,650	0,350	0,350	0,350	0,350

Adım 6: Bu adımda durulaştırılmış dereceler çizelgesi hazırlanmıştır.

Tablo 15. Zeytinyağı tedarikçileri için durulaştırılmış dereceler çizelgesi

TEDARİKÇİLER	(C1, C1)	(C1, C2)	(C1, C3)	(C1, C4)	(C2, C1)	(C2, C2)	(C2, C3)	(C2, C4)
O_i	O2	O1	O2	O1, O2	O2	O1, O3	O3	O3
YD	0,500	0,500	0,650	0,500	0,500	0,350	0,800	0,800
OD	0,800	0,800	0,800	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650

Tablo 15. Zeytinyağı tedarikçileri için durulaştırılmış dereceler çizelgesi (devamı)

TEDARİKÇİLER	(C3, C1)	(C3, C2)	(C3, C3)	(C3, C4)	(C4, C1)	(C4, C2)	(C4, C3)	(C4, C4)
O_i	O2	O1, O3	O3	O3	O2	O1	O3	O3
YD	0,500	0,350	0,650	0,650	0,500	0,500	0,800	0,800
OD	0,650	0,650	0,650	0,650	0,350	0,350	0,350	0,350

Tablo 16. Palm yağı tedarikçileri için durulaştırılmış dereceler çizelgesi

TEDARİKÇİLER	(C1, C1)	(C1, C2)	(C1, C3)	(C1, C4)	(C2, C1)	(C2, C2)	(C2, C3)	(C2, C4)
P_i	P1	P1	P1, P3	P1	P1	P1	P1	P1
YD	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650
OD	0,800	0,800	0,800	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650

Tablo 16. Palm yağı tedarikçileri için durulaştırılmış dereceler çizelgesi (devamı)

TEDARİKÇİLER	(C3, C1)	(C3, C2)	(C3, C3)	(C3, C4)	(C4, C1)	(C4, C2)	(C4, C3)	(C4, C4)
P_i	P1	P1	P1	P1	P1	P1	P1, P3	P1
YD	0,650	0,650	0,650	0,650	0,800	0,650	0,650	0,650
OD	0,650	0,650	0,650	0,650	0,350	0,350	0,350	0,350

Tablo 17. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için durulaştırılmış dereceler çizelgesi

TEDARİKÇİLER	(C1, C1)	(C1, C2)	(C1, C3)	(C1, C4)	(C2, C1)	(C2, C2)	(C2, C3)	(C2, C4)
P_i	S1	S1, S2	S1	S1	S1	S1, S2	S1	S1, S3
YD	0,800	0,350	0,650	0,500	0,500	0,350	0,500	0,500
OD	0,800	0,800	0,800	0,800	0,650	0,650	0,650	0,650

Tablo 17. Ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için durulaştırılmış dereceler çizelgesi
 (devamı)

TEDARİKÇİLER	(C3, C1)	(C3, C2)	(C3, C3)	(C3, C4)	(C4, C1)	(C4, C2)	(C4, C3)	(C4, C4)
P_i	S1	S1, S2	S1	S1, S3	S1	S1, S2	S1	S1, S3
YD	0,800	0,350	0,650	0,500	0,500	0,350	0,500	0,500
OD	0,650	0,650	0,650	0,650	0,350	0,350	0,350	0,350

Adım 7: Bu adımda toplam puanlar hesaplanmıştır ve alternatiflerin sıralanması yapılmıştır.

Tablo 18. Tedarikçiler için toplam puanlar ve tedarikçilerin sıralanması

Zeytinyağı Tedarikçileri		Palm Yağı Tedarikçileri		Ayçiçek Yağı ve Soya Yağı Tedarikçileri	
Tedarikçi	Toplam Puan	Tedarikçi	Toplam Puan	Tedarikçi	Toplam Puan
O1	1,2025	P1	4,4075	S1	3,7200
O2	1,7450	P2	0,0000	S2	0,6300
O3	1,9700	P3	0,7475	S3	0,6500
O4	0,000				

Sıralamalar		
O3, O2, O1, O4	P1, P3, P2	S1, S3, S2

Sonuç ve Öneriler

Organizasyonların ürün ya da hizmet kalitelerini geliştirilebilmeleri ve toplam maliyetlerini kontrol altında tutabilmeleri için, tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi stratejik kararlar arasında yer almaktadır. Son yıllarda çevre bilincinin ve çevrenin korunmasına yönelik uygulamaların artması sebebiyle organizasyonların ve organizasyonların içinde yer aldığı tedarik zincirlerinin çevreci uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir. Bu uygulamaların bir parçası olan yeşil tedarikçi seçimi, geleneksel tedarikçi seçimi yaklaşımları ile bütünleştirilerek, tedarikçilerin değerlendirilmesinde ve seçiminde fiyat, kalite, esneklik, hız, kapasite, hizmet düzeyi gibi faktörlerle birlikte karbon emisyonu, karbon ayak izi, enerji tüketimi ve verimliliği, su tüketimi, katı, sıvı ya da gaz atıkların düzeyi, geri dönüşüm girişimleri, çevreci ambalajların tercih edilmesi gibi faktörlerin de kullanılmasına yol açmıştır. Tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçiminde kalitatif ve kantitatif çok sayıda kriterin dikkate alınması sebebiyle bu problemler çok kriterli karar verme problemleri olarak tanımlanmaktadır ve bu türdeki problemlerin çözümü için genellikle çok kriterli karar verme tekniklerinden faydalanılmaktadır.

Bulanık teori, genellikle dilsel terimlerle ifade edilen kesin olmayan ve belirsiz bilgilerin olması durumunda karar verme yetenekleri sağlamak için geliştirilmiştir. Trapezoidal bulanık esnek kümeler kesin olmayan ya da belirsiz bilgilerin etkili bir şekilde dilsel değişkenler olarak tanımlanabilmesine imkân tanımaktadır. Bu çalışmada genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin, çok kriterli karar verme problemlerinin çözümü için kullanılabileceği düşüncesinden hareketle trapezoidal bulanık esnek kümeler yeşil tedarikçi seçimi problemine uygulanmıştır. Bu amaçla Banaeian vd. (2018) tarafından yapılan çalışmanın verileri kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Banaeian vd. yeşil tedarikçi değerlendirmesi ve seçimi için çalışma verilerini üçgen bulanık sayılara dönüştürmüşler ve bulanık TOPSIS, bulanık VIKOR ve bulanık GRA yöntemlerini ayrı ayrı kullanarak, sıralama sonuçlarını karşılaştırmışlardır. Her üç yöntemde de sıralamalar zeytinyağı tedarikçileri için (O₃, O₂, O₁, O₄), palm yağı tedarikçileri için (P₁, P₃, P₂), ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için (SS₁, SS₃, SS₂) şekilde gerçekleşmiştir. Çalışma kapsamında öncelikle alternatiflerin kriterler açısından dilsel değerlendirmeleri trapezoidal sayılara dönüştürülmüştür. Daha sonra problem genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler kullanılarak çözüldüğünde de tedarikçilerin sıralamasında herhangi bir değişiklik olmadığı yani sıralamanın yine zeytinyağı tedarikçileri için (O₃, O₂, O₁, O₄), palm yağı tedarikçileri için (P₁, P₃, P₂), ayçiçek yağı ve soya yağı tedarikçileri için (SS₁, SS₃, SS₂) şeklinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle, genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümelerin çok kriterli karar verme tekniklerine alternatif oluşturabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmad, B. ve Kharal, A. (2009). On fuzzy soft sets, *Advances in Fuzzy Systems*, Article ID 586507, <http://dx.doi.org/10.1155/2009/586507>: 1-6.
- Aktaş, H. ve Bulut, Ö. (2013). Genelleştirilmiş bulanık esnek cebirsel yapılar, *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 17(3), 301-306.

- Awasthi, A. ve Kannan, G. (2016). Green supplier development program selection using NGT and VIKOR under fuzzy environment, *Computers & Industrial Engineering*, 91, 100–108.
- Banaeian, N., Mobli, H., Fahimnia, B., Nielsen, I.E. ve Omid, M. (2018). Green supplier selection using fuzzy group decision making methods: A case study from the agri-food industry, *Computer and Operations Research*, 89, 337-347.
- Bansal, S., Biswas, S. ve Singh, S.K. (2017). Fuzzy decision approach for selection of most suitable construction method of green buildings, *International Journal of Sustainable Built Environment*, 6, 122-132.
- Başkaya, Z. ve Öztürk, B. (2011). Bulanık TOPSIS algoritması ile yamuk bulanık sayıların satış elemanı seçiminde kullanılması, *Business and Economics Research Journal*, Volume 2(2), 77-100.
- Borah, M., Neog, T.J. ve Sut, D.K. (2012). A study on some operations of fuzzy soft sets, *International Journal of Modern Engineering Research (IJMER)*, 2(2), 219-225.
- Chen-Tung, C., Lin, C.T. ve Huang, S.F. (2006). A fuzzy approach for supplier evaluation and selection in supply chain management, *International Journal of Production Economics*, 102, 289–301.
- Çağman, N., Enginoğlu, S. ve Çıtak, F. (2011). Fuzzy soft set theory and its applications, *Iranian Journal of Fuzzy Systems*, 8(3), 137-147.
- Çelik, Y. (2016). Genelleştirilmiş trapezoidal bulanık esnek kümeler ve karar verme problemlerinde uygulaması, *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 6 (1), 121–129.
- Freeman, J. ve Chen, T. (2015). Green supplier selection using an AHP-Entropy-TOPSIS framework, *Supply Chain Management: An International Journal*, 20 (3), 327-340.
- Govindan, K., Rajendran, S., Sarkis, J. ve Murugesan, P. (2015). Multi criteria decision making approaches for green supplier evaluation and selection: A literature review, *Journal of Cleaner Production*, 98: 66-83.
- Guneri, A.F., Yucel, A. ve Ayyildiz, G. (2009). An integrated fuzzy-lp approach for a supplier selection problem in supply chain management, *Expert Systems with Applications*, 36, 9223-9228.
- Hervani, A.A., Helms, M.M. ve Sarkis, J. (2005). Performance measurement for green supply chain management, *Benchmarking: An International Journal*, 12(4), 330-353.
- Kannan, D., Khodaverdi, R., Olfat, L., Jafarian, A. ve Diabat, A. (2013). Integrated fuzzy multi criteria decision making method and multiobjective programming approach for supplier selection and order allocation in a green supply chain, *Journal of Cleaner Production*, 47, 355-367.
- Kong, Z., Gao, L. ve Wang, L. (2009). Comment on a fuzzy soft set theoretic approach to decision making problems', *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 223, 540-542.
- Kuo, R.J., Wang, Y.C. ve Tien, F.C. (2010). Integration of artificial neural network and MADA methods for green supplier selection, *Journal of Cleaner Production*, 18, 1161-1170.
- Lu, L.Y.Y., Wu, C.H. ve Kuo, T.C. (2007). Environmental principles applicable to green supplier evaluation by using multi-objective decision analysis, *International Journal of Production Research*, 45(18–19), 4317–4331.
- Maji, P.K., Roy, A.R. ve Biswas, R. (2002). An application of soft sets in a decision making problem, *Computers and Mathematics with Applications*, 44, 1077-1083.
- Majumdar, P. ve Samanta, S.K. (2010). Generalised fuzzy soft sets, *Computers and Mathematics with Applications*, 59, 1425-1432.

- Molodtsov, D. (1999). Soft set theory- first results, *Computers and Mathematics with Applications*, 37, 19-31.
- Roy, A.R. ve Maji, P.K. (2007). A fuzzy soft set theoretic approach to decision making problems, *Jornal of Computational and Applied Mathematics*, 203, 412-418.
- Şişman, B. (2016). Bulanık MOORA yöntemi kullanılarak yeşil tedarikçi geliştirme programlarının seçimi ve değerlendirilmesi, *Journal of Yasar University*, 11(44), 302-315.
- Taş, N., Özgür Yılmaz, N. ve Demir, P. (2017). An application of soft set and fuzzy soft set theories to stock management, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 791-796.
- Xiao, Z., Xia, S., Gong, K. ve Li, D. (2012). The trapezoidal fuzzy soft set and its application in MCDM”, *Applied Mathematical Modelling*, 36, 5844–5855.
- Xie, N., Wen, G. ve Li, Z. (2014). A method for fuzzy soft sets in decision making based on grey relational analysis and D-S theory of evidence: Application to medical diagnosis, *Computational and Mathematical Methods in Medicine*, 2014: 1-12.
- Yao, B.X., Liu, J.L. ve Yan, R.X. (2008). Fuzzy soft set and soft fuzzy set, *Fourth International Conference on Natural Computation: 252-255*.
- Yazdani, M. (2014). An integrated MCDM approach to green supplier selection, *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 5: 443–458.
- Zadeh, L.A. (1965). Fuzzy Sets, *Information and Control*, 8(3): 338-353.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonları İlişkisi: Çin Örneği

Economic Growth, Energy Consumption and Carbon Emissions Relation: The Case of China

Dr. Öğr. Üyesi Musa ATGÜR ¹

Öz

Ekonomik büyüme ve gelişmeye bağlı olarak yüksek düzeyde enerji tüketiminin çevre üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Ekonomik ve sosyal yaşamda enerji kullanımının giderek artması çevre kalitesini olumsuz etkilemekte, yaşanan çevre açısından önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, ekonomik gelişme ve büyümenin sürdürülebilirliğini esas alan yaklaşımlar gittikçe önem kazanmaktadır. Bu çalışma, Çin'de 1971-2014 döneminde sürdürülebilir büyüme bağlamında ekonomik büyüme ve enerji kullanımı ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yıllık veriler kullanılmış olup Sıradan En Küçük Kareler tahmin yöntemi ile beraber Johansen Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli Granger nedensellik test yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, Johansen Eşbütünleşme test ve Sıradan En Küçük Kareler yöntemi tahmin sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı sonuçlandığını göstermektedir. Fakat, Hata Düzeltme Modeli Granger nedensellik test sonuçları anlamlı bulunmamıştır. Bulgular, Çin'de ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin karbon emisyonları üzerinde etkili olduğunu göstermekte ve Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme yaklaşımının Çin için önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, enerji tüketimi, karbon emisyonları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

It is discussed the effects on the environment of energy use at a high level depending on economic growth and development. It is the cause negative effects on air quality, and it brings with it important problems in terms of the environment we live in increasing of energy use in economic and social life. In this context, approaches are becoming more and more important based on the sustainability of economic development and growth. In this paper, the relationship between economic growth, energy consumption and carbon emissions in the context of sustainable growth in China during the period 1971-2014. The annual data were used in the paper, Johansen Cointegration, Ordinary Least Squares estimation, Error Correction Model Granger causality test methods have been performed. Obtained the findings show that the results of the Johansen Cointegration test and Ordinary Least Squares estimation are statistically significant. However, Error Correction Model Granger causality test results were not found to be significant. The findings show that economic growth and energy consumption has an impact on carbon emissions in China and reveals that the Sustainable Economic Growth approach is important for China.

Keywords: Economic growth, energy consumption, carbon emissions

Paper Type: Research

¹Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, musa.atgur@balikesir.edu.tr.

Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede, ekonomik faaliyetlerin çevre üzerindeki etkileri sürekli olarak tartışılmaktadır. Ekonomik faaliyetlerdeki artış, çevre kirliliğine neden olmakta ve sosyal maliyetler de önemli ölçüde artmaktadır. Bu bakımdan, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi merkezine alan ekonomik yaklaşımlar günümüzde daha önemli hale gelmektedir.

Günümüzde, enerji kaynaklarının etkin ve verimli bir biçimde kullanımı ekonomik gelişme üzerinde etkili olmaktadır. Bu gelişmenin, çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin minimum düzeye düşürülmesini esas alan sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi gittikçe önem kazanmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, ekolojik, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç farklı açıdan değerlendirilmektedir. Bu bakımdan, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olabilmesi için ekolojik, sosyal ve ekonomik yönlerinin de var olması gerekmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme teorisine, Dasgupta ve Heal (1974), Solow (1974) ve Stiglitz (1974) önemli katkılar sağlamışlardır. Her üç yazar da, önerdikleri modellerde refahın maksimizasyonunu esas almış, sınırlı bir doğal kaynak düzeyi ile elde edilebilecek maksimum fayda düzeyini göstermişlerdir. Solow (1974), belirli koşullar altında refahın sağlanabilmesi için, toplam sermaye stokunun korunması gerektiğini savunmuştur. Buna göre, doğal sermayenin tükenmesi durumunda, üretken sermaye ya da diğer sermaye türlerine yapılan ilave yatırımlar ile bu açık dengelenmektedir. Üretken sermaye düzeyi korunarak, kişi başına mümkün olan maksimum sabit tüketim düzeyi zaman içinde elde edilebilir. Bu bakımdan, ekonomik sürdürülebilirlik kavramı, kaynakların mevcut nesiller ve gelecek nesiller için en yüksek refah düzeyini sağlayacak biçimde tahsis edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Markulev ve Long, 2013, s. 2-4).

Öte yandan, 2012 yılında Brezilya'nın başkenti Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda ilk defa "Yeşil Büyüme" kavramı ortaya atılmıştır. Yeşil büyüme kavramı, düşük karbon emisyonlarını ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik büyüme ile birleştirmeyi hedefleyen bir kazan-kazan çözümü olarak ortaya çıkmıştır (Resnick ve Thurlow, 2012).

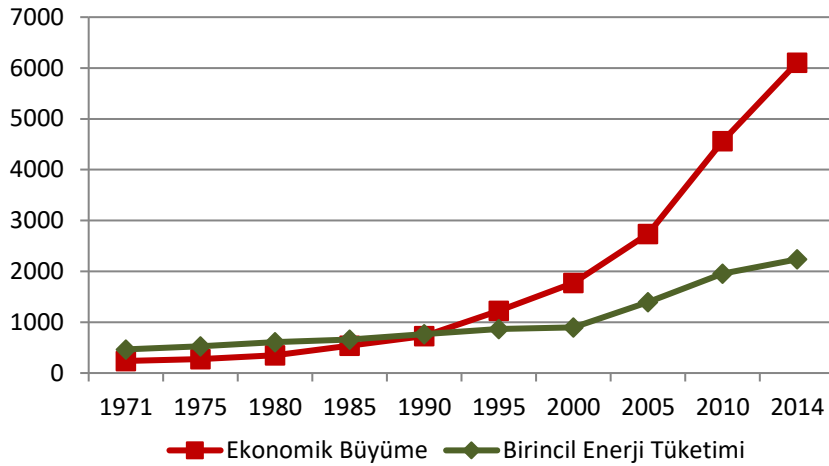
Ekonomik büyüme ve çevre kirliliği ilişkisinin teorik boyutlarından biri Çevresel Kuznets Eğrisidir. Çevresel Kuznets Eğrisi, kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile çevresel kirlilik arasındaki ilişkiyi açıklayan bir teoridir. Buna göre, ekonomik büyümenin önceki aşamalarında çevresel kirliliğin arttığı ifade edilmektedir. Ancak, kişi başına düşen gelir düzeyi arttıkça bir süre sonra söz konusu eğilim tersine dönmekte, yüksek gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra ekonomik büyüme çevresel koşullarda iyileşmeye neden olmaktadır. Bu durumda, kişi başına gelirin ters U biçimli çevresel etki göstergesi var olduğu belirtilmektedir. Söz konusu göstergenin logaritmik değeri, gelirin logaritmik değerinin ikinci dereceden bir fonksiyonu olarak modellenmektedir (Stern, 2003, s. 1). Çevresel Kuznets Eğrisi, belirli bir kirliletiçi faktörün çevre üzerinde bıraktığı emisyon veya yoğunlaşma düzeylerinin, bir ülkenin veya bir şehrin kişi başına düşen gelirinin zamanla arttığını ve daha sonra maksimum seviyeye ulaştığını gösteren ampirik bir bulgudur. Maksimum noktasından sonra kişi başına düşen gelir büyümeye devam ettikçe emisyon düzeyi de azalmaktadır (Eugenio ve Roberto, 2009, s. 6). Bu bakımdan, ekonomik büyüme en yüksek düzeye ulaştığında uzun dönemde, çevre kalitesini olumlu yönde etkilemektedir.

Doksanlı yıllarda, Çevresel Kuznets Eğrisinin geçerliliğini ekonometrik yöntemler kullanarak inceleyen çalışmalarda Çevresel Kuznets Eğrisinin varlığı üzerinde önemli bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmalar; Grossman ve Krueger (1995), Shafik ve Bandyopadhyay (1992), Panayotou (1993), Selden ve Song (1994), Shafik (1994), Holtz-Eakin ve Selden (1995), Vincent (1996) olarak ifade edilmektedir.

Son çeyrek yüzyılda, ekonomik büyüme ve gelişme açısından önemli bir performans gösteren Çin'de hızlı büyüme ile birlikte çevre kirliliği sorunları ortaya çıkmıştır. Son yıllarda Çin'de çevre kirliliği ile mücadelede yeni tedbirler alınmakta, özellikle, temiz enerji kullanımının teşvik edilmesi ve taşıt kullanımının ortaya çıkardığı kirliliğin önlenmesi yönünde önemli kararlar alınmakta ve yatırımlar yapılmaktadır.

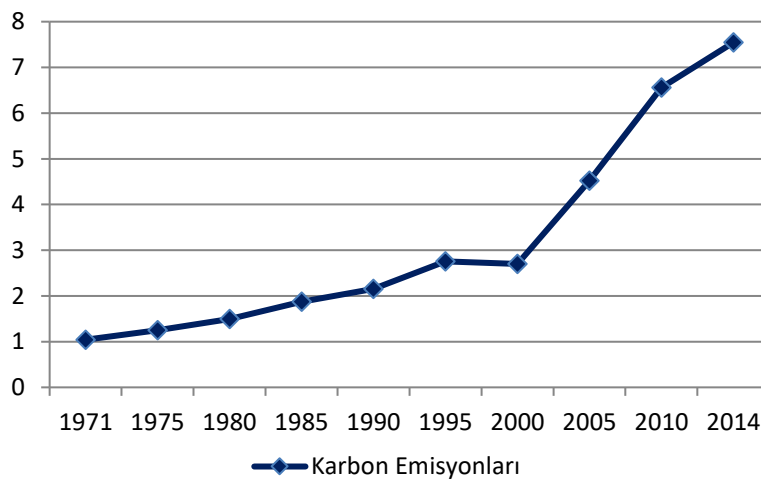
Çalışmanın ekonometrik kısmında kullanılan veri seti, beşer yıllık periyotlar için grafiğe dönüştürülmekte, Grafik 1 ve Grafik 2 olmak üzere iki farklı grafikte gösterilmektedir. Çin'de ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketimi serilerinin 1971-2014 dönemi için eğilimi Grafik 1'de gösterilmektedir. Grafik 1'e göre, 2000 yılından itibaren hızlı bir ekonomik büyüme sürecine giren Çin'de, aynı yıldan itibaren birincil enerji tüketiminde de artış trendinin başladığı gözlenmektedir.

Grafik 1. Ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketimi (Çin)

Grafik 2'de, 1971-2014 döneminde Çin'de karbon emisyonları serisinin eğilimi gösterilmektedir. Buna göre, 2000 yılı sonrasında karbon emisyonlarında önemli bir artış gerçekleştiği tespit edilmektedir.

Grafik 2. Karbon emisyonları (Çin)

Grafik 1 ve Grafik 2 olmak üzere her iki grafik de birbiriyle karşılaştırıldığında, ekonomik büyüme serisi ile karbon emisyonları serisi arasında benzerliklerin bulunduğu görülmektedir.

Çin'de, hızlı nüfus artışı ve yüksek düzeyde ekonomik büyüme çevreyi olumsuz etkilemektedir. Başkent Pekin gibi büyük ve merkezi şehirlerde önemli çevre kirliliği sorunları

ortaya çıkmaktadır. Çin'in, özellikle son çeyrek yüzyılda gösterdiği ekonomik büyüme performansı ile birlikte büyük şehirlerde hava kirliliğinin de önemli düzeyde artması, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları arasındaki ilişkinin incelenmesini gerektirmektedir.

Bu bakımdan bu çalışmanın, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği ilişkisi literatürüne teorik ve ekonometrik uygulama yönünden katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Çalışmada, Çin'de ekonomik büyüme ile karbon emisyonları farklı boyutları ile birlikte incelenmiş, yeni bir ekonometrik model vasıtası ile farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak önemli bulgular elde edilmiştir.

Çin'de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkilerinin incelendiği bu çalışmanın ilk kısmında, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları ilişkisi üzerine literatürdeki çalışmalar incelenecektir. İkinci kısımda, Çin'de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkisi üzerine ekonometrik bir uygulama yapılacaktır. Son kısımda, elde edilen bulgular tartışılacaktır.

1. Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonları İlişkisi Literatürüne Bakış

Bu kısımda, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonu ilişkilerini inceleyen farklı ülkeler için yapılan çalışmalar incelenecektir. Bu amaçla ilk kısımda belirtilen ilişkinin varlığına yönelik gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerini inceleyen çalışmalar, ikinci kısımda ise az gelişmiş ülkeleri inceleyen çalışmalar incelenecektir.

1.1. Gelişmiş Ülkeler ve Avrupa Birliği (AB) Üzerine Yapılan Çalışmalar

Gelişmiş ülkeler literatüründe var olan çalışmalar, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevre kirliliği ilişkisini farklı yönlerden incelemişlerdir. Bu çalışmalardan Richmond ve Kaufmann (2006), OECD üyesi ülkelerde ve OECD üyesi olmayan ülkelerde, gelir düzeyi ve enerji kullanımı ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma bulguları, OECD üyesi olmayan ülkelerde gelir düzeyinin ve enerji kullanımının, karbon emisyonlarını etkilediğine işaret etmektedir.

Öte yandan Ang (2007), Fransa'da 1960-2000 döneminde, enerji tüketimi ve çıktı ilişkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde ekonomik büyümeden, enerji kullanımını ve kirlilik artışı yönüne doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir.

Aydın (2013), G7 ülkelerinde 1991-2009 döneminde karbon emisyonları, yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve nüfus yoğunluğu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, Johansen-Fisher eşbütünleşme, panel Granger nedensellik, etki-tepki testleri ve panel en küçük kareler tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Aydın (2013)'ün bulduğu sonuçlar, G7 ülkeleri arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Buna göre, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve nüfus yoğunluğunun, karbon emisyonlarının nedeni olduğu tespit edilmektedir.

To vd. (2013) Avustralya'da enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini, 1970-2011 dönemi için, Sınır testi ve Granger nedensellik test yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik modeli için; GSYİH, işgücü, sermaye, beşeri sermaye ve enerji tüketimi değişkenleri belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Avustralya'da belirtilen dönemde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında zayıf bir ilişkinin var olduğu tespit edilmektedir.

Ucan vd. (2014), on beş Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 1990-2011 dönemi için, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel Granger nedensellik test yönteminin kullanıldığı çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve gaz emisyonu değişkenleri belirlenerek ekonometrik model kurulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmektedir.

Kasperowicz (2015), AB ülkelerinde ekonomik büyüme ile karbon emisyonları ilişkisini 1995-2012 dönemi için incelemiştir. Çalışmada ekonometrik modelleme için GSYİH ve karbon emisyonu değişkenleri belirlenmiş olup, panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, AB ülkelerinde belirtilen dönemde GSYİH ile karbon emisyonları arasında ilişkinin var olduğuna işaret etmektedir.

Obradović and Lojanica (2017), Güney Doğu Avrupa ülkeleri ile Yunanistan ve Bulgaristan'da enerji kullanımı, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1980-2010 dönemi için incelemiştir. Hata Düzeltme Modeli (ECM) yönteminin kullanıldığı çalışmanın ekonometrik modeli için, kişi başına GSYİH, kişi başına sabit sermaye formasyonu ve kişi başına enerji kullanımı değişkenleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, her iki ülkede uzun dönemde enerji kullanımı ve karbon emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, kısa dönemde enerji kullanımı ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

1.2. Az Gelişmiş Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Az gelişmiş ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan Soytaş ve Sarı (2009), Türkiye'de ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonları ve enerji tüketimi ilişkilerini uzun dönemli Granger nedensellik yöntemi ile incelemiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de ekonomik büyüme ile karbondioksit emisyonları arasında ilişki olmadığını göstermektedir.

Acaravcı ve Oztürk (2010), Türkiye için 1968-2005 döneminde, ekonomik büyüme, karbon emisyonları, enerji tüketimi ve istihdam oranı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. Ardışık Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) Sınır Testi sonuçları, uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermekte iken, Granger nedensellik test sonuçları, kişi başına karbon emisyonu ve kişi başına enerji tüketimi ile kişi başına reel GSYİH arasında nedensellik ilişkisinin var olmadığını göstermektedir.

Apergis ve Payne (2010), Bağımsız Devletler Topluluğu'nun on bir ülkesinde, 1994-2004 dönemi için, karbondioksit emisyonları, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bulgular, enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Chang (2010), Çin'de, karbondioksit emisyonları, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Sonuçlar, ekonomik büyümenin, enerji tüketimini ve karbondioksit emisyonunu arttırdığını göstermektedir.

Menyah ve Wolde-Rufael (2010), Güney Afrika'da, 1965-2006 dönemi için, ekonomik büyüme, kirletici emisyonlar ve enerji tüketimi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedensellik ilişkisini incelemiştir. Sınır testi sonuçları, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkiye işaret etmektedir. Ayrıca, kirletici emisyonlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.

Niu vd. (2011), sekiz Asya Pasifik ülkesi için, 1971-2005 döneminde ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve emisyon ilişkisini incelemiştir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmadaki bulgular, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon dioksit emisyonları arasında nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

Arouri vd. (2012), on iki Ortadoğu ülkesinde ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 1981-2005 dönemi için, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonları ilişkisini incelemiştir. Eşbütünleşme test sonuçları, on iki Ortadoğu ülkesinde ve Kuzey Afrika ülkelerinde, uzun dönemde enerji tüketimi ile karbondioksit emisyonları arasında ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Siddiqui (2004), Pakistan'da 1970-2003 döneminde enerji ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik test ve Ardışık Gecikmesi

Dağıtılmış (ARDL) Sınır testi sonuçları, elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin varlığını göstermektedir.

Vlahinić-Dizdarević ve Žiković (2010), Hırvatistan'da 1993-2006 döneminde, enerji ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. ECM yönteminin uygulandığı çalışmanın ekonometrik modellenmesi için; reel GSYİH, sanayi sektörü ve hane halkı enerji tüketimi, petrol tüketimi, birincil enerji tüketimi ve net enerji ithalatı değişkenleri belirlenmiştir. Çalışmanın bulguları, reel GSYİH ile enerji değişkenleri arasında ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Kaplan vd. (2011), Türkiye'de 1971-2006 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemişlerdir. Johansen-Juselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Test yöntemlerinin kullanıldığı çalışma için; enerji tüketimi, reel GSYİH, reel enerji fiyatları, sermaye, emek değişkenlerini kapsayan ekonometrik model kurulmuştur. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ve enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

Tiwari (2011), Hindistan'da 1971-2007 döneminde enerji tüketimi, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini, Vektör Ardışık (VAR) Granger nedensellik test yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Hindistan'da belirtilen dönemde enerji tüketiminin, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, enerji tüketiminin karbon emisyonlarını arttırdığı tespit edilmektedir.

Akpan ve Akpan (2012), Nijerya'da 1970-2008 dönemi için, uzun dönemde elektrik tüketimi, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini çok değişkenli ECM yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çok değişkenli ECM için belirlenen değişkenler, karbon emisyonu, elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme oranıdır. Çalışmadaki bulgular, ekonomik büyümeden karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Farhani ve Rejeb (2012), Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi ülkelerinde 1973-2008 döneminde enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasındaki ilişkileri, panel eşbütünleşme ve panel nedensellik ekonometrik test yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, GSYİH ile enerji tüketimi arasında bir ilişki bulunmamakta, fakat kısa dönemde karbon emisyonları ile enerji tüketimi arasında ilişki bulunmaktadır. Elde edilen bu sonuçlara ilâve olarak, uzun dönemde GSYİH ve karbon emisyonu değişkenlerinden enerji tüketimi değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmektedir.

Ru vd. (2012), Çin'de 1960-2008 döneminde, karbon emisyonları ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi demateriyalizasyon teorisi bağlamında incelemiştir. Çalışmada nicel bir analiz yöntemi kullanılmış olup, bu analiz için kişi başına GSYİH, karbon emisyonları ve karbon emisyonu yoğunlaşması verileri kullanılmıştır. Buna göre Çin'de, çevresel baskılar ile ekonomik gelişme arasında ve karbon emisyonları ile ekonomik gelişme arasında ilişkinin var olduğu tespit edilmektedir.

Chibueze vd. (2013), Nijerya'da, elektrik arzı, fosil yakıt tüketimi, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1971-2009 dönemi için incelemişlerdir. ARDL eşbütünleşme ve Granger nedensellik test yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın ekonometrik modeli için; reel GSYİH, elektrik arzı ve fosil yakıt tüketimi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, karbon emisyonları ile fosil yakıt tüketimi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmektedir.

Apergis ve Danuletiu (2014), seksen ülkede 1990-2012 dönemi için, yenilenebilir enerji tüketimi ile reel GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik uygulaması için Panel Veri Analizi yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik modelleme için; reel GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, incelenen

ülkelerin çoğunda yenilenebilir enerji tüketimi ile reel GSYİH arasında ilişkinin var olduğu tespit edilmektedir.

Arouri vd. (2014), on altı Afrika ülkesinde 1988-2010 döneminde enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik modeli için, enerji kullanımı ve ekonomik büyüme değişkenleri kullanılmış olup, Panel Granger nedensellik test yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Ejubekpokpo (2014), Nijerya'da 1980-2010 döneminde, karbon emisyonlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Sıradan En Küçük Kareler (OLS) tahmin yöntemini kullanarak tahmin etmiştir. Tahmin sonuçları, karbon emisyonlarının GSYİH üzerinde olumsuz etkilerinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, karbon emisyonları, üretimi ve üretkenliği azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Issaoui vd. (2016), 1990-2010 döneminde Ortadoğu ülkelerinde ve Kuzey Afrika ülkelerinde karbon emisyonlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik modeli için belirlenen değişkenler, karbon emisyonu, kişi başına GSYİH, enerji tüketimi, kentleşme ve yaşam süresi olarak belirlenmiştir. Issaoui vd. (2016), ekonometrik yöntem olarak Tam Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) yöntemlerini kullandığı çalışmasındaki sonuçlar, MENA ülkelerinde kısa dönemde kişi başına GSYİH'nin ve enerji tüketiminin karbon emisyonları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmektedir.

Wolde vd. (2016), Etiyopya'da 1970-2010 döneminde, enerji tüketimi, karbon emisyonları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ekonometrik modelleme için; kişi başına reel GSYİH, enerji tüketimi ve karbon emisyonu değişkenleri belirlenmiştir. Zaman serileri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçları, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Xiongling (2016), Çin'de, karbon emisyonu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1961-2010 dönemi için incelemiştir. Eşbütünleşme, doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik test yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın ekonometrik modeli için; karbon emisyonu ve sabit fiyatlarla GSYİH değişkenleri tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular, uzun dönemde GSYİH değişkeninden karbon emisyonu değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Aye ve Edoja (2017), gelişmekte olan otuz bir ülkede, ekonomik büyümenin karbon emisyonları üzerindeki etkilerini Dinamik Eşik Panel yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, ekonomik büyümenin yüksek seviyede olduğu dönemde karbon emisyonunun pozitif yönde etkilendiğini göstermektedir. Bu durum, Çevresel Kuznets Eğrisi teorisi ile çelişmektedir. Ayrıca, enerji tüketimi ve nüfus değişkenlerinin karbon emisyonları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bulgular, karbon emisyonlarını ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi azaltmaya dönük düşük karbon teknolojilerinin dönüşümünün gerekli olduğuna işaret etmektedir.

Dees ve Auktor (2017), MENA ülkelerinde, yenilenebilir enerji üretim kapasitesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) yöntemini kullanarak incelemişlerdir. 1990-2012 döneminin incelendiği çalışmada, yenilenebilir elektrik üretiminin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Nandakumar vd. (2017), Hindistan'da 1971-2013 döneminde, kişi başına GSYİH ile enerji kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik modellemesi için; kişi başına GSYİH ve kişi başına enerji kullanımı değişkenleri belirlenmiştir. Ekonometrik yöntem olarak eşbütünleşme, ECM ve Granger nedensellik test yöntemleri uygulanmıştır. Elde

edilen sonuçlar, Hindistan'da kişi başına GSYİH ile kişi başına enerji kullanımı arasında ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

2. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmanın ekonometrik uygulamasında ilk olarak, durağanlık analizi için Dickey Fuller GLS (ERS) birim kök test yöntemi uygulanmıştır. Durağanlık analizinin ardından Johansen eşbütünleşme, OLS tahmin ve ECM Granger nedensellik test yöntemleri kullanılmıştır. Bu ekonometrik yöntemler, ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkisinin varlığını hem uzun dönemde hem de belirtilen ilişkinin yönünü tespit edebilmeyi mümkün kıldığı için kullanılmıştır.

Çalışmadaki serilerin, kendi ortalamaları etrafındaki dağılımlarını görmek için birim kök test yöntemi olarak Dickey Fuller GLS (ERS) birim kök test yöntemi tercih edilmiştir. Buna göre, Elliot vd. (1996), Dickey-Fuller test yöntemini modifiye ederek durağanlık analizi öncesinde serileri GLS tahmin yöntemi regresyonu ile dönüştürerek yeni bir birim kök testi önermişlerdir. Buna göre, önceki birim kök testleri ile kıyaslandığında Dickey Fuller GLS (ERS) olarak adlandırılan yeni birim kök testinin gücünde ve performansında önemli bir artış sağlanmıştır.

Çalışmadaki serilerin, uzun dönemli ilişkilerini tespit etmek amacıyla kullanılan Johansen eşbütünleşme test yöntemi, ikiden fazla değişken olması durumunda tüm eşbütünleşik vektörlerin tahmin edilmesine imkan vermektedir. Serilerde birim kökün var olması durumunda standart asimptotik dağılımın geçerli olmadığı ifade edilmektedir (Dwyer, 2015, s. 1).

Johansen test yöntemi, denklem (1)'de verilen VAR'daki p'nci başlangıç noktasını esas almaktadır;

$$y_t = \mu + A_1 Y_{t-1} + \dots + A_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de y_t , genel olarak inovasyonların $n \times 1$ vektörü olarak $I(1)$ ve ε_t olarak ifade edilen birinci sıra entegre olmuş değişkenlerin bir $n \times 1$ vektörüdür (Hjalmarsson ve Österholm, 2007, s. 4).

Johansen eşbütünleşme testinde var olan eşbütünleşik vektör sayısı, İz istatistik ve Maksimum Özdeğer istatistik değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyine göre anlamlı olup olmadıklarına bakılarak karar verilmektedir.

Çalışmada kullanılan diğer bir ekonometrik yöntem OLS tahmin yöntemi, farklı değişkenler arasındaki ilişkilerin katsayılarını gerçek değerine en yakın bir biçimde tahmin etmeye yarayan doğrusal bir yöntemdir.

OLS yöntemi, regresyon çözümlerinde yaygın olarak kullanılan bir tahmin yöntemidir. Bu tahmin yönteminde, gözlenen veriler arasındaki karesel farklılıklar ve bunların beklenen değerleri en aza indirilerek parametre tahmini yapılmaktadır (Van De Geer, 2005, s. 1041).

Çalışmada, son olarak kullanılan ekonometrik yöntem Granger (1969) nedensellik test yöntemidir. Bu yöntem, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Granger (1969) nedensellik testine göre, bir Y değişkeni hakkında öngöründe bulunmak bir X değişkeninin geçmişte sahip olduğu değerler üzerinden gerçekleştirilebiliyorsa bu durumda, "X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir" sonucuna ulaşılmaktadır. Granger nedensellik testi (2) ve (3) no'lu denklem üzerinden uygulanmaktadır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_1 Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \alpha_2 X_{t-j} + u_{1t} \quad (2)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \beta_1 X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_2 Y_{t-j} + u_{2t} \quad (3)$$

Denklem (2) ve denklem (3)'te, α_1 , α_2 , β_1 ve β_2 ; eğim katsayılarını, u_{1t} ve u_{2t} ; hata terimlerini, m ; gecikme uzunluğu (lag) değerlerini göstermektedir. Her iki denklemdeki eğim katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda, ilgili değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre, Granger nedensellik ilişkisinin olmadığını iddia eden yokluk (null) hipotezinin reddedilmesine karar verilmektedir.

3. Veri Seti ve Modelin Belirlenmesi

Çalışmanın ekonometrik uygulaması için kullanılan değişkenlere ait veri seti Dünya Bankası internet sitesinden alınmıştır. Çalışmanın ekonometrik uygulamasında kullanılan seriler ve ayrıntılı bilgiler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ekonometrik uygulama için kullanılan değişkenler ve veri seti bilgileri

Değişken	Dönem	Açıklama	Kaynak
CO2	1971-2014	Karbon Emisyonları	Dünya Bankası
Y	1971-2014	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (2010 Yılı Sabit Fiyatlarla, US\$)	Dünya Bankası
EC	1971-2014	Birincil Enerji Tüketimi (kişi başına petrol tüketimi, kg)	Dünya Bankası

Bu çalışma, 1971-2014 örnek dönemini kapsamakta olup, bu kapsamda çalışmada Çin için önerilen ekonometrik model, denklem (4)'te gösterilmiştir. Buna göre;

$$CO2_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_t + \alpha_2 EC_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem (4)'te verilen ekonometrik model için belirlenen değişkenler şunlardır;

CO2: Karbon emisyonları

Y: Kişi başına reel GSYİH (2010 yılı sabit fiyatlarla, US\$),

EC: Birincil Enerji Tüketimi (kişi başına petrol tüketimi, kg),

α_1 , α_2 ; Eğim katsayıları and ε_t , hata terimi.

Bu çalışmadaki ekonometrik modelin belirlenmesinde, Akpan ve Akpan (2012)'in, Nijerya'da 1970-2008 dönemi için elektrik tüketimi, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmasındaki model ile birlikte, Kasperowicz (2015)'in, AB ülkelerinde ekonomik büyüme ile karbon emisyonları ilişkisini 1995-2012 dönemi için incelediği çalışmasındaki model esas alınmıştır.

4. Ekonometrik Sonuçlar

Çalışmada öncelikle ekonometrik model için belirlenen değişkenlere ait serilerin logaritmik dönüşümleri esas alınarak serilerin durağanlık analizi, Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök test yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök testinin uygulanmasında en uygun gecikme uzunluğu değeri Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Seriler, sabitli, sabitli-trendli olmak üzere iki farklı biçimde birim kök testine tabi tutulmuştur. Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök test sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök test sonuçları

Değişken	Düzye		Birinci Fark		Sonuç
	Sabit	Sabit Trend	Sabit	Sabit Trend	
CO2	0.282(1)	-2.314(1)	-3.454(0)**	-3.520(0)*	I(1)
Y	0.127(1)	-1.796(2)	-2.872(0)**	-4.183(0)**	I(1)
EC	0.595(1)	-1.461(1)	-3.554(0)**	-3.823(0)**	I(1)

*(**): %5 (%1) Anlamlılık düzeyine göre yokluk hipotezinin reddedilmesi gerektiğini gösterir.

Tablo 2'deki sonuçlara göre, CO2, Y ve EC olmak üzere tüm değişkenlere ait seriler düzey değerlerine göre durağan olmayıp, serilerin birim kök içerdikleri tespit edilmektedir. Daha sonra, serilerin birinci fark değerlerine göre yeniden birim kök testleri yapıldığında seriler durağan sonuçlanmış, serilerin kendi ortalamaları etrafında dağıldıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, “seriler durağan değildir, birim kök içermektedir” yokluk (H₀) (null) hipotezinin reddedilmesi gerektiğini göstermektedir.

Çalışmada, birim kök testinin ardından, değişkenlere ait seriler arasındaki uzun dönemli ilişkileri tespit edebilmek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Johansen eşbütünleşme test sonuçları

Hipotez		İz İstatistik	5% Kritik Değer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	5% Kritik Değer
Yokluk	Alternatif				
$r \leq 0$	$r > 0$	37.907**	29.797	25.825*	21.132
$r \leq 1$	$r > 1$	12.082	15.495	12.064	14.265
$r \leq 2$	$r > 2$	0.018	3.841	0.018	3.841

*(**): %5 (%1) Anlamlılık düzeyine göre yokluk hipotezinin reddedilmesi gerektiğini gösterir.

Tablo 3'te verilen Johansen eşbütünleşme sonuçlarına göre CO2, Y ve EC değişkenlerine ait seriler arasında en fazla bir vektörün eşbütünleşik olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, çalışmanın ekonometrik modellemesi için belirlenen CO2, Y ve EC değişkenlerine ait seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve belirtilen serilerin uzun dönemde beraber hareket ettikleri tespit edilmektedir. Öte yandan, çalışmanın ekonometrik modellemesi için belirlenen değişkenlere ait serilerin birinci fark değerleri esas alınarak, Johansen eşbütünleşme testi sonrasında çalışma için belirlenen modelin katsayıları OLS yöntemine göre tahmin edilmiştir. OLS tahmin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Sıradan en küçük kareler (OLS) tahmin sonuçları

Bağımlı Değişken: CO2				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
c	-0.0085	0.0094	-0.9024	0.3722
Y	0.2538	0.1229	2.0653*	0.0454
EC	0.9684	0.1101	8.7943**	0.0000
R-kare	0.7327	Mean dependent var		0.0460
Düzeltilmiş R-kare	0.7193	S. D. dependent var		0.0463
Regresyonun S.H.'si	0.0245	Akaike bilgi kriteri		-4.5094
Sum squared resid	0.0241	Schwarz Kriteri		-4.3865
Log likelihood	99.9518	Durbin-Watson İstatistik		1.9857
F-İstatistik	54.8212			

*(**): %5 (%1) Anlamlılık düzeyine göre yokluk hipotezinin reddedilmesi gerektiğini gösterir.

Tablo 4'te verilen OLS tahmin sonuçlarına göre, Y ve EC bağımsız değişkenlerine ait katsayı tahminlerinin test istatistik değerlerinin %5 ve %1 anlamlılık düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmektedir. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, Y değişkenindeki %1'lik artışın CO2 değişkenini %0.25 birim arttırdığı, EC değişkenindeki %1'lik artışın CO2 değişkenini %0.97 birim arttırdığı tespit edilmektedir. Ayrıca belirlilik katsayısının 0.73 olarak sonuçlanması, CO2 bağımlı değişkenindeki değişmelerin %73'ü Y ve EC bağımsız değişkenleri tarafından açıklanmaktadır.

OLS tahmin yönteminin ardından çalışmanın ekonometrik modeli ECM yöntemi ile tahmin edilmiştir. ECM yöntemi ile elde edilen Granger nedensellik test sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Hata düzeltme modeli (ECM) Granger nedensellik/Block Dışsallık Wald test sonuçları

Bağımlı Değişken: CO2			
Bağımsız Değişken	χ^2	df	Olasılık
Y	2.8819	1	0.0896
EC	0.0012	1	0.9719
Bağımlı Değişken: Y			
Bağımsız Değişken	χ^2	df	Olasılık
CO2	0.0642	1	0.8000
EC	0.0041	1	0.9490

Tablo 5'te verilen ECM Granger nedensellik test sonuçlarına göre, Y ve EC değişkenleri ile CO2 değişkeni arasında %5 anlamlılık düzeyine göre ki-kare test istatistik değerleri anlamlı olmadığı için Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu bakımdan ECM Granger nedensellik test sonuçları ile Johansen eşbütünlük ve OLS tahmin sonuçları birbirinden farklılıklar göstermektedir.

Çalışmanın ekonometrik sonuçları genel bir çerçevede değerlendirildiğinde hem OLS tahmin sonuçları hem Johansen eşbütünlük test sonuçları, Çin'de 1971-2014 döneminde ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin karbon emisyonları üzerinde uzun dönemde etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Ekonomik gelişme ile birlikte, yüksek düzeyde enerji kullanımının çevre kalitesi üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik gelişme ve büyüme ile birlikte çevresel duyarlılıkları dikkate alan sürdürülebilir ekonomik gelişme ve büyüme yaklaşımları gittikçe önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinin yanı sıra, büyümenin çevre kirliliği üzerindeki olumsuz etkilerinin minimum düzeye indirilmesi, sosyal maliyetlerin azaltılması ve gelecek nesillere daha yaşanabilir sağlıklı bir çevrenin bırakılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, devletin gerekli düzenlemeleri yapması ve çevreye verilen zararların mali ve hukuki yönden uygulanan yaptırımlar ile en düşük düzeye indirilmesi ve bu nedenle ortaya çıkan sosyal maliyetlerin azaltılması gerekmektedir.

Son çeyrek yüzyılda hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği Çin'de çevre kirliliği açısından önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 2014 yılından itibaren çevre kirliliği ile mücadele edilmektedir. Bu kapsamda, 2018 yılında aşırı kömür tüketimi ve taşıt kullanımının meydana getirdiği kirliliğin kontrol edilmesi ve kırsal alanda yoğun olarak kullanılan kömür yerine temiz enerjinin kullanımını yaygınlaştırmayı hedefleyen projelerin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, 2018 yılı için 67 milyar Yuan'ın üzerinde bir

yatırımın yapılması planlanmış ve hava kalitesini iyileştirmek amacıyla önemli tedbirler alınmıştır.

Bu çalışmada, Çin'de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkilerinin incelenmesi için farklı ekonometrik yöntemler uygulanması ve farklı sonuçlara ulaşılması açısından literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi uzun dönemde incelemek için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmış, belirtilen ilişkinin yönünü ve düzeyini tespit etmek için OLS tahmin yöntemi uygulanmış ve son olarak ECM yöntemi kullanılarak belirtilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı incelenmiştir.

Çin'de ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile karbon emisyonları ilişkisinin incelendiği bu çalışmada elde edilen sonuçlar, incelenen ülkede ekonomik büyümenin karbon emisyonları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Buna göre, çalışmanın literatür kısmında incelenen ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile karbon emisyonları ilişkisinin incelendiği çalışmaların çoğunluğunda elde edilen bulgular ile bu çalışmanın bulguları arasında benzerliklerin bulunduğu tespit edilmektedir.

Çalışmada, ekonometrik yöntem olarak kullanılan Johansen eşbütünleşme testi ve OLS tahmin sonuçlarına göre, Çin'de ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile karbon emisyonları arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki tespit edilmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve enerji kullanımı karbon emisyonlarını pozitif yönde etkilemektedir.

Bu çalışmanın bulguları genel olarak, Çin'de, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin karbon emisyonları üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, Çin için sürdürülebilir büyüme yaklaşımının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan sonraki süreçte, Çin ekonomisinin bir yandan ekonomik büyümeyi gerçekleştirirken, diğer yandan çevresel kirlilik ile ilgili gelişmeleri de dikkate alması gerekmektedir.

Kaynakça

- Acaravcı, A. ve Ozturk, I. (2010). CO2 Emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 9(14), 3220-3225.
- Akpan, G. E. ve Akpan, U. F. (2012). Electricity consumption, carbon emissions and economic growth in Nigeria. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(2), 292-306.
- Ang, J. (2007). CO2 Emissions, energy consumption, and output in France. *Energy Policy*, 10(35), 4772-4778.
- Apergis, N. ve Danuletiu, D. C. (2014). Renewable energy and economic growth: Evidence from the sign of panel long-Run causality. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 578-587.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2010). The emissions, energy consumption, and growth nexus: Evidence from the common wealth of independent states. *Energy Policy*, 38(1), 650-655.
- Arouri, M., Youssef, A. B., M'Henni, H. ve Rault, C. (2012). Energy consumption, economic growth and CO2 emissions in Middle East and North African countries. *IZA DP No. 6412*.
- Arouri, M., Youssef, A. B., M'Henni, H. ve Rault, C. (2014). Energy use and economic growth in Africa: A panel Granger-causality investigation. *CESifo Working Paper No. 4844*.
- Aydın, F. F. (2013). CO2 Emissions, renewable energy consumption, population density and economic growth in G7 countries. *The Journal of Knowledge Economy & Management*, 2(8), 89-104.

- Aye, G. C. ve Edoja, P. E. (2017). Effect of economic growth on CO2 emission in developing countries: Evidence from a dynamic panel threshold model. *Cogent Economics & Finance*, 5(2017), 1-22.
- Chang, C. C. (2010). A multivariate causality test of carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth in China. *Applied Energy*, 87(11), 3533-3537. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.05.004>
- Chibueze, E. N., Jude, O. C. ve Moses, N. (2013). Electricity supply, fossil fuel consumption, CO2 emissions and economic growth: implications and policy options for sustainable development in Nigeria. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(3), 262-271.
- Dasgupta, P. ve Heal, G. (1974). The optimal depletion of exhaustible resources. *Review of Economic Studies*, 41, 3-28.
- Dees, P. ve Auktor, G. (2017). *Renewable energy and economic growth in the MENA region: empirical evidence and policy implications*. Proceedings of the 37th Annual Meetings of MEEA, Chicago.
- Dwyer, G. P. (2015). The johansen tests for cointegration. *Journal Horizon*, 12. <http://www.Jerrydwyer.com/pdf/Clemson/Cointegration.pdf> (Erişim tarihi: 18.12.2019).
- Ejubekpokpo, S. A. (2014). Impact of carbon emissions on economic growth in Nigeria. *Asian Journal of Basic and Applied Sciences*, 1(1), 15-25.
- Elliot, G., Rothenberg, T. J., ve Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64, 813-836.
- Eugenio, F. B. ve Roberto, P. C. (2009). Country-specific environmental kuznets curves: A random coefficient approach applied to high-income countries. *Estudios de Economia*, 1(36), 5-32.
- Farhani, S. ve Rejeb, B. J. (2012). Energy consumption, economic growth and CO2 emissions: evidence from panel data for MENA region. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2(2), 71-81.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 3(37), 424-438.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. (1995). Economic growth and the environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 2(110), 353-377.
- Hjalmarsson, E. ve Österholm, P. (2007). *Testing for Cointegration Using the Johansen Methodology when Variables are Near-Integrated*, IMF Working Paper No. 07/141
- Holtz-Eakin, D. ve Selden, T. (1995). Stoking the fires? CO2 emissions and economic growth. *Journal of Public Economics*, 1995, 1(57), 85-101.
- Issaoui, F., Toumi, H. ve Touili, W. (2016). The effects of carbon dioxide emissions on economic growth, urbanization, And welfare: application to countries in the Middle East and North Africa. *The Journal of Energy and Development*, 1/2(41), 223-252.
- Kaplan, M., Ozturk, I. ve Kalyoncu, H. (2011). Energy consumption and economic growth in Turkey: cointegration and causality analysis. *Romanian Journal of Economic Forecasting* – 2/2011: 31-41.
- Kasperowicz, R. (2015). Economic growth and CO2 emissions: The ECM analysis. *Journal of International Studies*, 3(8): 91-98.
- Markulev, A. ve Long, A. (2013). On sustainability: an economic approach. *Australian Government Productivity Commission Staf Research Note* May 2013.

- http://www.uws.edu.au/__data/assets/pdf_file/0008/473327/Economic_sustainability_discussion_paper_May_2013.pdf (Erişim tarihi: 10.12.2019).
- Menyah, K. ve Wolde-Rufael, Y. (2010). Energy consumption, pollutant emissions and economic growth in South Africa. *Energy Economics*, 6(32), 1374-1382.
- Nandakumar, V. T., Devasia, M. D. ve Thomachan, K. T. (2017). Interaction between energy consumption and economic growth in India. *International Journal of Research-Granthaalayah*, 4(5), 62-71.
- Niu, S., Ding, Y., Niu, Y., Li, Y. ve Luo, G. (2011). Economic growth, energy conservation and emissions reduction: A comparative analysis based on panel data for 8 Asian-Pacific countries. *Energy Policy*, 39, 2121–2131.
- Obradović, S. ve Lojanica, N. (2017). Energy use, CO2 emissions and economic growth – causality on a sample of SEE countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 511-526.
- Panayotou, T. (1993). *Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development*. Working Paper WP238, Technology and Employment Programme, International Labour Office, Geneva.
- Resnick, D. ve Thurlow, J. (2012). Green growth: A win-win approach to sustainable development?. United Nations University. <https://unu.edu/publications/articles/green-growth-a-win-win-approach.html> (Erişim tarihi: 24.12.2019).
- Richmond, A. K. ve Kaufmann, R.K. (2006). Is there a turning point in the relationship between income and energy use and/or carbon emissions?. *Ecological Economics*, 56(2), 176-189.
- Ru, X., Chen, S. ve Dong, H. (2012). A study on relationship between CO2 emissions and economic development in China based on dematerialization theory. *Energy and Environment Research*, 2(2), 37-44.
- Selden, T. M. ve Song, D. (1994). Environmental quality and development: Is there a Kuznets curve for air pollution emissions?. *Journal of Environmental Economics and Management*, 27, 147-162.
- Shafik, N. (1994). Economic development and environmental quality: An econometric analysis. *Oxford Economic Papers New Series*, 46, *Special Issue on Environmental Economics* (Oct., 1994), 757-773.
- Shafik, N. ve Bandyopadhyay, S. (1992). Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence. *World Bank Working Paper WPS 904*, Washington DC.
- Siddiqui, R. (2004). Energy and economic growth in Pakistan. The Pakistan development review. *Pakistan Institute of Development Economics*, 43(2), 175-200.
- Solow, R. (1974). Intergenerational equity and exhaustible resources. *Review of Economic Studies*, 41, 29–45.
- Soytas, U. ve Sarı, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: challenges faced by an EU candidate member, *Ecological Economics*, 6(68), 1667-1675.
- Stern, D. I. (2003). The environmental Kuznets curve. *International Society for Ecological Economics Internet Encyclopaedia of Ecological Economics*, 1-18.
- Stiglitz, J., (1974). Growth with exhaustible natural resources: efficient and optimal growth paths. *Review of Economic Studies*, 41, 123–137.
- Tiwari, A. K. (2011). Energy consumption, CO2 emissions and economic growth: A revisit of the evidence from India. *Applied Econometrics and International Development*, 11-2(2011), 165-189.

- To, H., Wijeweera, A. ve Charles, M. B. (2013). Energy consumption and economic growth – the case of Australia. *in Australian Conference of Economists*.
- Ucan, O., Arıcıoğlu, E. ve Yucel, F. (2014). Energy consumption and economic growth nexus: evidence from developed countries in Europe. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(4), 411-419.
- Van De Geer, S. A. (2005). *Least squares estimation*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- Vincent, J. (1996). *Resource depletion and economic sustainability in Malaysia*. Cambridge: Harvard Institute for International Development, Harvard University.
- Vlahinić-Dizdarević, N., ve Žiković, S. (2010). The role of energy in economic growth: The case of Croatia. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics – Journal of Economics and Business*, 28 (1), 35-60.
- Wolde, E. T., Mulugeta, W. ve Hussen, M. M. (2016). Energy consumption, carbon dioxide emissions and economic growth in Ethiopia. *Global Journal of Management and Business Research (B)*, 2(16), 1-10.
- Xiongling, T. (2016). The relationship between carbon dioxide emission intensity and economic growth in China: cointegration, linear and nonlinear Granger causality. *Journal of Resources and Ecology*, 7(2), 122-129.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Havayolu Taşımacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği

Investigation of the Relationship Between Airline Transportation and Economic Growth: The Case of Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUNTAŞ¹, Arş. Gör. Emre KILIÇ²

Öz

Uluslararası hava taşımacılığı alanında yaşanan liberalleşme eğilimlerine paralel olarak Türkiye’de gerçekleştirilen serbestleşme hareketleri, sektörü yoğun bir rekabet ortamına dahil etmiştir. Söz konusu rekabet ortamı, yolcuların daha düşük fiyatlarla daha fazla uçuş noktasına erişilebilirliğini sağlamıştır. Gerek arz gerekse de talep ekseninde yaşanan bu gelişmeler, sektörün ekonomik büyüklükler üzerindeki etkisini önemli ölçüde farklılaştırmıştır. Bu çalışmada 1960 – 2017 dönemine ilişkin Türkiye’deki havayolu toplam yolcu ve yük trafiği ile gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizin ilk bölümünde Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL analiz yöntemi kullanılarak değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi incelenmiştir ve uzun ve kısa dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Sonuçlara göre yolcu trafiği ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında koentegre bir ilişki tespit edilmiş, ancak uzun dönemde yolcu ve yük trafiğinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye rastlanmamıştır. Fakat kısa dönemde yolcu trafiğinin ekonomik büyümeyi artırıcı yönde bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Analizin ikinci bölümünde ise Toda-Yamamoto nedensellik testi ile değişkenler arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Nedensellik analizi sonuçları yolcu trafiği ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular hava yolu yük ve yolcu taşımacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Bulgular doğrultusunda politika yapıcılara havayolu taşımacılığının altyapısının geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu taşımacılığı, ekonomik büyüme, ARDL, Toda-Yamamoto

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Parallel to liberalization tendency, being witnessed on international air transportation, the liberalization movements in Turkey threw the sector in a busy competition. Aforementioned competition environment allowed passengers’ accessibility to more flight point with lest money. These improvements, being lived around both supply and demand, differed the effect of the sector on economic size on a large scale. On this study, the relation between the number of airline passengers and load traffic related to 1960-2017 and gross domestic products (GDP) was analysed. Firstly, using the ARDL analysis method, the long-term cointegration relationship between variables was examined and the long and short-term coefficient estimation was made. According to the results, the cointegrated relationship between passenger traffic and GDP has been determined, but no statistically significant effect of passenger and freight traffic on economic growth has been observed in the long term. However, it was concluded that passenger traffic had an impact on increasing economic growth in the short term. Secondly, Toda-Yamamoto causality results revealed a bidirectional causality relationship between passenger traffic and GDP. The causality analysis results revealed that there is a two-way causality relationship between passenger traffic and GDP. Findings

¹Niğantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, mehmet.altuntas@nisantasi.edu.tr.

²Niğantaşı Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, emre.kilic@nisantasi.edu.tr.

Atf için (to cite): Altuntaş, M. ve Kılıç, E. (2021). Havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 187-202.

obtained, revealed the effect of air freight and passenger transportation on economic growth. In line with the findings, policy makers are recommended to develop the infrastructure of airline transportation.

Keywords: Airline transport, economic growth, ARDL, Toda-Yamamoto

Paper Type: Research

Giriş

Havayolu taşımacılığı; emniyet ve güvenlik, hız, konfor, imaj ve ulaşılabilir nokta sayısı bakımından diğer taşımacılık modlarına göre önemli avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası piyasalarda yaşanan yoğun rekabet, bilgi ve iletişim teknolojisi altyapısındaki gelişmeler, tüketici davranışlarındaki farklılaşmalar ve yeni rekabet gücü aracı arayışları havayolu taşımacılığının önemini her geçen gün artırmaktadır. Bu çerçevede arz ve talep noktasında etkili olan faktörler, havayolu taşımacılığına olan ilgiyi artırmakta ve sektörün ekonomik anlamda yarattığı katma değeri olumlu etkilemektedir.

Hizmetler sektörünün önemli bir bileşeni olan havayolu taşımacılığı sektörü; ekonomik krizler, tek taraflı veya karşılıklı olarak ülkelerin uyguladıkları siyasi politikalar, terör olayları ve doğal afetler gibi nedenlerle belirli dönemlerde yetersiz taleple karşılaşsa da uzun dönemde büyüme trendi göstermiştir (Eren, Eryer ve Eryer, 2020). Bununla birlikte uluslararası ticaretin nicelik ve nitelik açısından gelişme göstermesi, alternatif turizm çeşitlerinin artması, nüfus artışına bağlı olarak ihtiyaçların farklılaşması ve çeşitli ekonomik etkenler sektörün tüm dünyada sürdürülebilir büyüme sağlamasına ortam hazırlamıştır (Sarsın Kaya, 2016; Akar, Manga ve Bal, 2019).

Havayolu taşımacılığı sektörü, kendisiyle birlikte birçok sektörde doğrudan ve dolaylı ekonomik etkiler ortaya çıkarmaktadır. İstihdamın artması, kalkınma planlarına öncülük etmesi, devlete önemli bir vergisel kaynak sağlaması, yabancı yatırımcıları çekmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye destek oluşturması sektörün önemli sayılabilecek ekonomik etkileri arasındadır. Hava Ulaştırma Faaliyet Grubu'nun (Air Transport Action Group - ATAG) 2018 yılında hazırladığı rapora göre 1.303 havayolu şirketi, 3.759 havaalanı arasında 45.091 güzergahta 31.717 uçak ile faaliyet göstermiştir. Aynı raporda havayolu taşımacılığının uluslararası ekonomik aktivitelerde 65,5 milyon kişiyi ve 2,7 trilyon doları desteklediği dile getirilmiştir (ATAG Raporu, 2018, s. 4-5).

Kamusal alandaki sınırlandırmaların kaldırılarak sektörün rekabete açılması noktasında gerçekleştirilen uluslararası deregülasyon çalışmalarına uygun olarak Türkiye de 2003 yılında havayolu taşımacılığı sektörünü serbestleştirmeye başlamıştır. Serbestleşme hareketleri, rekabeti artırarak birim fiyatları aşağı çekmiş ve özellikle yolcu trafiğinde önemli artışlar ortaya çıkmıştır. 2002 yılında iç hat ve dış hatlarda yaklaşık 630 bin uçuşla 34 milyon kişi seyahat ederken 2018 yılında 2 milyon adet uçuşla 210 milyon kişi seyahat etmiştir. Yatırım çerçevesinde değerlendirildiğinde de 2002 yılında 150 uçaklı bir filo söz konusuysen, bu rakam 2018 yılında 515'e yükselmiştir (SHGM Raporu, 2018).

Havayolu taşımacılığının dünya ekonomik konjonktürüne olan etkileri incelendiğinde, etkilediği makro ekonomik göstergeler arasında en önemlisinin ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Havayolu taşımacılığının küresel ekonomik etkisinin (doğrudan, dolaylı, uyarılmış ve turizm katalizörü) 2,7 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir ve bu miktar dünya gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) %3,6'sına denk gelmektedir (ATAG Raporu, 2018, s. 7). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu noktada havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmada Türkiye'de havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, sektöre ilişkin bilgiler derlenerek ve analiz edilerek araştırılması amaçlanmıştır. Analiz dönemi olarak 1960 – 2017 dönemi belirlenmiştir. Çalışmanın

buradan sonraki bölümlerinde ilk olarak havacılık sektörünün Dünya ve Türkiye'deki yeri açıklanmıştır. Daha sonra havayolu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar incelenerek özetlenmiştir. Son olarak ekonometrik yöntemler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Dünya'da ve Türkiye'de Havacılık Sektörü

Özellikle 2. Dünya Savaşı sürecinde kullanılan askeri uçakların revize edilerek yolcu ve yük taşımacılığında kullanılmaya başlamasıyla kuruluş sürecini başlatan sivil havacılık sektörünün temelleri 20. yüzyılın başlarına uzamaktadır. Count Ferdinand von Zeppelin'in 16 Kasım 1909'da kurduğu ve 1909-1913 döneminde havadan hafif araçlarla Almanya'da şehirler arası yolcu taşıyan DELAG firması, ilk havayolu işletmesi olarak bilinmektedir. Bununla birlikte ağır hava araçları ile taşımacılık hizmetleri ise, ilk olarak posta taşımacılığı alanında ortaya çıkmıştır. 1911 yılında Fred Wiseman tarafından Petaluma ile Santa Rosa arasında gerçekleştirilen uçuş, tarihteki ilk resmi hava posta servisi hedefiyle gerçekleştirilmiş uçuştur (Larkins ve Reuther, 2007, s. 12).

Askeri araçların sivil havacılığa kazandırılması, çok sayıda uluslararası noktaya yolcu ve yük taşımacılığı gerçekleştiren firma sayısının artması, zaman içerisinde daha fazla konfor ve daha yüksek kapasite ile uçabilecek uçakların yapılması ve yerel sınırları üzerine çıkan havacılık teşkilat ve birliklerinin geliştirdiği ölçütler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sektörün hızlı bir gelişme göstermesini sağlamıştır. Havayolu taşımacılığı eksenli ihtiyaçların emniyetli, etkin ve verimli bir şekilde karşılanması noktasında 1978 yılında ABD'de kabul edilen Havayolu Deregülasyon Yasası, sektörün daha etkin çalışması noktasında önemli bir adım olmuştur. Deregülasyon yasasının uygulanması da rekabet ortamı ile birlikte düşük bilet fiyatı düşüncesini gündeme getirmiş ve ABD'de yolcular yıllık bazda 19,4 milyar dolar tasarruf elde etmişlerdir (Poole ve Butler 1998, s. 1-2). Sonuç olarak bütün dünyada etkili hale gelen serbestleşme hareketleri sadece bilet fiyatlarındaki değil, rota ve uçuş planlamalarındaki sınırlamalarda ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle rekabette artış yaşanmış, uçak mühendisleri en yüksek hız ve yolcu potansiyeline sahip, verimlilik seviyesi yüksek, konforlu, hafif uçaklar tasarlamaya ve üretmeye yönelmiş, havacılık sektörü alanında özelleştirmeler uygulanmaya başlanmıştır. Özelleştirmeye birlikte de hem havayolu sektöründe faal olarak yer alan işletme sayısı, hem de yolcu ve uçak sayısı önemli seviyede artarak, sektörün gelişmesinde önemli bir ivme görülmüştür.

Havayolu taşımacılığı sektörü ekseninde yaşanan gelişmeler, uluslararası yolcu ve yük trafiğinde de kendini göstermektedir. 1973 yılında dünya genelinde taşınan yolcu sayısı 401 milyon kişi iken, bu rakam 2017 yılında 4 milyar kişi seviyelerine yükselmiştir. Benzer şekilde 1970 yılında kilometre başına taşınan yük miktarı 15 bin 500 ton iken bu rakam 2017 yılında 213bin ton seviyelerine yükselmiştir (World Bank, 2018).

Tablo 1. Dünya geneli havayolu yolcu ve yük trafiği (1973 – 2017)

Yıllar	Yolcu Sayısı (Kişi)	Yük Miktarı (Ton- km)
1973	401.571.800	15.569
1980	641.872.888	26.825
1990	1.024.976.616	56.125
2000	1.674.064.712	118.257
2005	1.969.590.799	141.484
2010	2.628.261.258	182.026
2015	3.466.478.485	187.769
2016	3.705.101.897	194.898
2017	3.978.849.402	213.590

Kaynak: World Bank Data

Talep eksenli gelişmelerle birlikte ticari havayolu filosu kapsamında sahip olunan uçak sayısı verilerinde de önemli gelişmeler olmuştur. 1986 yılında küresel ölçekte faaliyet gösteren ticari uçak sayısı 9 bin 723 adet iken, bu rakam 2000 yılında 19 bin 469'a, 2010 yılında 23 bin 880'e ve 2017 yılında da 29 bin 236'ya yükselmiştir (ICAO Yıllık Raporlar).

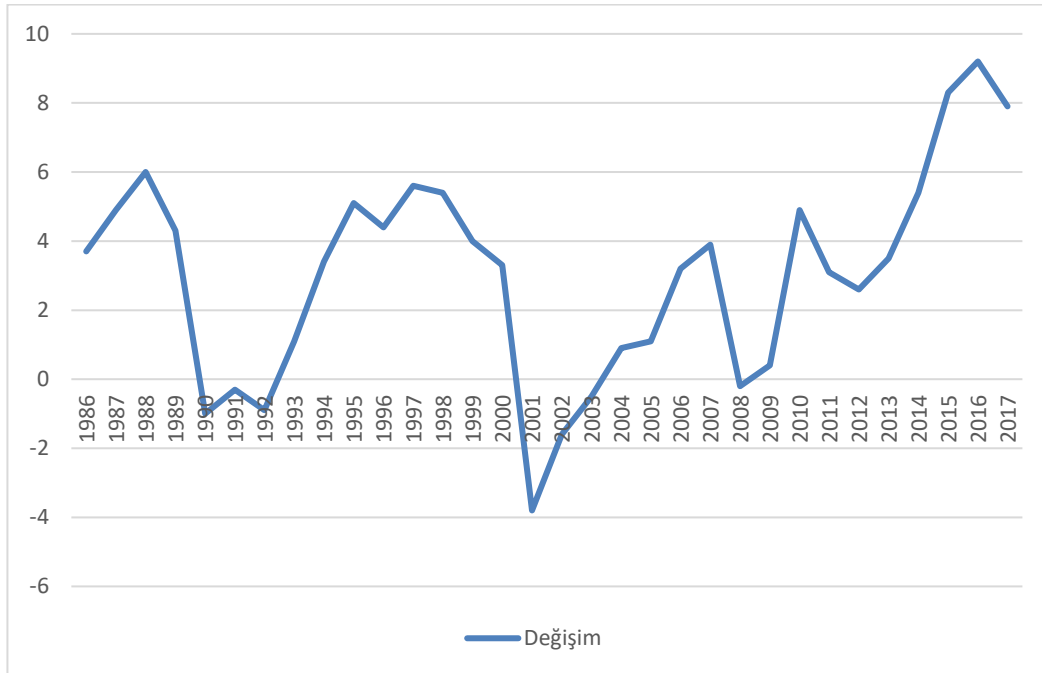
Tablo 2. Uluslararası ticari havayolu filosu (1986 – 2017)

Yıllar	Uçak Sayısı
1986	9.723
1990	12.238
2000	19.469
2005	20.356
2010	23.880
2015	27.352
2016	28.177
2017	29.236

Kaynak: Tablodaki veriler, ICAO tarafından yayınlanan yıllık raporlardan derlenmiştir.

Yer hizmetleri ve yolculuk sürecinde çok kapsamlı operasyonel faaliyetlerin söz konusu olduğu havayolu taşımacılığı ekseninde önemli bir gösterge de operasyonel karlılıktır. Savaş, ekonomik kriz ve doğal afet gibi belirli dönemlerde yaşanan maliyet artışları ve gelir azalışları sektörde zarar durumları oluştursa da yoğun olarak karlılık durumları ön plana çıkmıştır.

Şekil 1. Yıllara göre operasyonel karlılık değişimi (%) (1986-2017)

Kaynak: Tablodaki veriler, ICAO tarafından yayınlanan yıllık raporlardan derlenmiştir.

Coğrafi konum, bayrak taşıyıcısı niteliğinde bir havayolu işletmesinin olması ve demografik yapı gibi özellikler Türk havacılık sektörü ekseninde de önemli gelişmeler yaşanmasını sağlamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde belirli alanlar inşa edilip, eğitim altyapısı kurularak sınırlı ölçüde posta taşımacılığı yapılırsa da sektörün temel gelişimi Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir (Kline, 2002, s. 12). Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara ve İstanbul merkezli uluslararası uçuşların başlaması, bugünkü adı Türk Hava Kurumu olan ve tasarlamadan,

üretime; tamir ve bakım hizmetlerinden, eğitim ve hava taşımacılığına kadar bir çok havacılık faaliyetini gerçekleştirebilmek hedefiyle Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulması, birçok ilde uçak ve uçak parçası üretmek, tamir ve bakım hizmeti sunmak üzere tesislerin kurulması, özel teşebbüslerin sektöre katkı sağlayacak girişimlerde bulunması, bugünkü adı Türk Havayolları Anonim Ortaklığı olan Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi'nin kurulması ve ikram hizmeti vermek üzere Türk Hava Yolları bünyesinde Uçak Servisi Anonim Şirketi'nin oluşturulması sektörün önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır (Gerede ve Orhan, 2015, s. 166-168).

Liberal politikaların ön plana çıktığı 1980 yılı, havacılık sektörü için de bir kırılma dönemi niteliğindedir. Liberalleşme hareketleri doğrultusunda özel sektörü destekleme politikaları, serbestleşme süreçlerini açıklayan mevzuatların yayınlanması ve turizm ekseninde havayolu taşımacılığının öncelikli alan olarak belirlenmesi sivil havacılık sektörünü yeni bir döneme dahil etmiştir. Sektöre yeni firmaların girmesi; rekabet ortamını hazırlamış ve hizmet kalitesini yükseltmiştir. Ancak piyasaya yeni giren havayolu şirketlerinin rekabet noktasında deneyim sahibi olmaması, talepte yaşanan mevsimsel dalgalanmalar, kar seviyelerinin yetersizliği, kalifiyeli işgücü eksikliği, finansal sorunlar, altyapı eksiklikleri ve özel sektörün aldığı desteğin ihtiyacını karşılamaması nedenleriyle firmaların birçoğu kapanmıştır (Gerede ve Orhan, 2015, s. 175-177).

2003 yılında Ulaştırma Bakanlığı tarafınca “Bölgesel Havacılık Projesi” ismiyle başlatılan proje çerçevesinde iç hat yolcu taşımacılığının gelişebilmesi amacıyla havaalanı ücretleri düşürülmüş, yolcu biletlerinden tahsil edilen özel işlem vergisi ve eğitime katkı payları kaldırılmıştır (Oktal vd., 2007, s. 8). 1983 yılında özel sektöre verilen havayolu ve havaalanı işletim hakkını takiben 2003 yılında iç hatlarda havayolu taşımacılığının serbest bırakılması, yolcu sayısının hızla artmasını sağlamıştır. Tablo 3'te listelenen veriler incelendiğinde, Türkiye'de 1960 yılında iç hat ve dış hat toplamında 713 bin kişi havayolu ile seyahat ederken bu rakam 2000 yılında 35 milyon, 2017 yılında da 193 milyon düzeylerine yükselmiştir. Benzer şekilde 1960 yılında havayolu ile taşınan yük miktarı 13 bin ton iken, 2000 yılında 800 bin tona, 2017 yılında da 3,5 milyon tona yükselmiştir.

Tablo 3. Türkiye geneli iç hat ve dış hat toplam havayolu yolcu ve yük trafiği
(1960 – 2017)

Yıllar	Yolcu Sayısı (Kişi)	Yük Miktarı (Ton)
1960	713 217	13 002
1970	2 679 139	44 039
1980	3 458 165	75 442
1990	13 629 965	301 403
2000	34 972 534	796 627
2005	55 545 473	1 249 555
2010	102 800 392	2 021 076
2015	181 074 531	3 072 831
2016	173 743 537	3 076 914
2017	193 045 343	3 481 211

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de 2003 yılında gerçekleşen serbestleşme hareketlerine bağlı olarak ön plana çıkan low cost iş modeli, sektördeki birçok ekonomik büyüklüğü önemli ölçüde geliştirmiştir. Tablo 4'te görüldüğü gibi 2003 yılında sektörde istihdam edilen personel sayısı 65 bin iken 2017 yılında 196 bine yükselmiştir. Aynı dönemlerde sektörün cirosu 2,2 milyar dolardan 24 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca 2002 yılında Türk tesciline kayıtlı büyük gövdeli hava aracı sayısı 150 iken, bu rakam 2017 yılında 515'e yükselmiştir (SHGM Raporu, 2018, s. 28).

Tablo 4. Türk tesciline kayıtlı büyük gövdeli hava aracı sayısı ve koltuk kapasitesi
(2002 – 2018)

Yıllar	Hava Aracı Sayısı	Koltuk Kapasitesi (Adet)	Personel Sayısı (Adet)
2002	150	27.753	-
2003	162	27.599	65.000
2004	202	34.403	-
2005	240	39.903	-
2006	259	42.335	-
2007	250	40.185	-
2008	270	43.524	-
2009	299	47.972	-
2010	349	56.638	-
2011	346	55.662	-
2012	370	65.208	167.161
2013	385	66.639	180.570
2014	422	76.297	187.459
2015	489	90.259	191.716
2016	540	100.365	191.709
2017	517	97.500	196.041
2018	515	97.351	209.049

Not: Bazı yıllara ilişkin personel sayısı verisine ulaşılamamıştır. Bu nedenle personel sayılarının yer aldığı sütunda verilerin elde edilemediği yıllar “-” işareti ile ifade edilmiştir.

Kaynak: Tablodaki veriler, SHGM tarafından yayımlanan yıllık faaliyet raporlarından derlenmiştir.

2. Literatür Taraması

Bir bölge ekonomik olarak büyüme yaşadıkça o bölge için hava yolculuğu talebinin arttığı varsayılmaktadır (Goetz, 1992). Hava trafiği uzun mesafelerin olumsuz etkilerini zayıflatabileceğinden, rekabetçilik ve bölgesel avantajlar havayolu ağlarından güçlü bir şekilde etkilenebilmektedir. Bununla birlikte bir bölgede hava taşımacılığının gelişmesi o bölgenin rekabet edilebilirliğinin birkaç ön koşulundan biri olduğu varsayılmaktadır. 2017 yılı verilerine göre havayolu taşımacılığı ile yaklaşık 8 trilyon km yolcu ve 62 milyon ton yük taşınmıştır. Hava yoluyla taşınan malların toplam değeri, 6 trilyon dolar, tüm uluslararası ticaretin %35'ini temsil etmektedir (ATAG Raporu, 2018, s. 7). Diğer yandan bölgeye ait hava taşımacılığı imkanları birçok işletmenin yerel kararları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Mukkala ve Terzo, 2013, s. 1509-1511). Debbage (1999), bir havalimanının inşası bölge ekonomisine doğrudan bir yatırımdır ve yerinde istihdam yaratacağı ifade etmiştir. Ayrıca bu kadar büyük bir yatırımın çarpan etkisi toptan eşya ve kara taşımacılığı gibi sektörlerde de önemli etkileri olacağını söylemiştir. Ayrıca Debbage (1999), havayolu taşımacılığının bir bölgenin diğer bölgelerle ekonomik bağlantılarını çeşitlendirebileceğini ve bölgesel rekabet edebilirlikte farklılıklar yaratma noktasında etkisinin olabileceğinden bahsetmiştir. Havayolu taşımacılığının bölge ekonomisi üzerindeki bu ve bu gibi etkileri göz önünde bulundurulduğunda havayolu taşımacılığının araştırılması önem arz etmektedir.

Havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin literatür incelendiğinde genel olarak ilişkinin analizinde eşbütünleşme yaklaşımları ve nedensellik

testlerinin kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda ulusal ve uluslararası literatürde ekonomik büyüme ile havayolu taşımacılığı üzerine yapılmış çalışmaların bazıları açıklanmıştır.

Chang ve Chang (2009), Tayvan için havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz dönemi için 1974-2006 aralığını kapsayan dönemi dikkate almışlardır. Analizde Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinden yararlanmışlardır. Ampirik analiz bulguları, hava kargo genişlemesi ile ekonomik büyümenin eşbütünleşik olduğunu yani bu değişkenler arasında uzun vadede bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra sonuçlar, hava kargo genişlemesi ile ekonomik büyüme arasında çift taraflı nedensel bir ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuştur.

Fernandes ve Pacheco (2010), iç havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz 1966-2006 yıl aralığında Brezilya için gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ampirik bölümünde Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinden yararlanmışlardır. Eşbütünleşme test sonuçları, ekonomik büyüme ile iç hava taşımacılığının uzun dönemde Eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Nedensellik test sonuçları ise ekonomik büyümeden iç hava taşımacılığı talebine tek taraflı bir Granger nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir.

Marazzo vd. (2010), Brezilya için hava taşımacılığı talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz 1966-2006 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analizde Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Bulgular, hava taşımacılığı talebi ve ekonomik büyüme serileri arasında uzun dönemli bir ilişkisi varlığı ortaya koymuştur. Ayrıca büyüme ile yolcu sayısı arasında nedensel bir ilişkinin varlığı ortaya koymuştur.

Mukkala ve Tervo (2013), on üç Avrupa Birliği ülkesi için havalimanı faaliyeti ile bölgesel büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testinden yararlanarak araştırmışlardır. Çalışmada 1991-2010 dönemi incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarında nedensel süreçlere dair kanıtlar tespit edilmiştir.

Button ve Yuan (2013), ABD'deki 32 Şehirde 1990-2009 yılları arası için hava kargo taşımacılığı ile yerel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analizde ekonometrik yöntem olarak Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında, hava kargo taşımacılığının yerel ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkisinin varlığı ve hava taşımacılığından ekonomik büyümeye tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Chi ve Beak (2013), ABD'de hava yolcu ve yük hizmetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ARDL eşbütünleşme yöntemi ile ele almışlardır. Analiz 1996:1-2011:3 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, uzun dönemde hem hava yolcu hem de yük hizmetlerinin ekonomik büyüme ile birlikte artma eğiliminde olduğunu göstermiştir.

Brida vd. (2014), Meksika için hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz dönemi olarak 1995-2013 aralığı kullanılmıştır. Analizde Johansen Eşbütünleşme, Breitung parametrik olmayan eşbütünleşme ve Granger parametrik olmayan nedensellik (Holmes ve Hutton, 1990) testlerinden yararlanılmıştır. Ampirik analiz sonuçları, Meksika için ekonomik büyüme ve hava taşımacılığı arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, parametrik olmayan nedensellik testleri, taşıma ve büyüme arasındaki çift yönlü nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur.

Baker vd. (2015), Avustralya'daki 88 bölge için yolcu sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Ekonometrik modelde 1985 yılından 2011 yılına kadar bir panel verisi kullanılmıştır. Ekonometrik modelin analizinde, Johansen Fisher eşbütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerinden yararlanılmıştır. Sonuçlar, Avustralya bölgelerinde ekonomik büyüme ve yolcu sayısı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca, hava taşımacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki çift taraflı Granger nedenselliğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hu vd. (2015), Çin'deki yirmi dokuz şehirde 2006Q1-2012Q3 için oluşturulmuş panel veri ile ekonomik büyüme ve iç hava yolcu trafiği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde, Ekonometrik yöntem olarak Pedroni eşbütünleşme, Kao eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Ortaya çıkan bulgular doğrultusunda, havayolu yolcu trafiğinde oluşabilecek bir artışın ekonomik büyüme üzerinde de artış yaratacağı görülmüştür. Ek olarak hava yolcu trafiğinden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir Granger nedenselliğinin bulunduğunu ortaya koyulmuştur.

Hâkim ve Merkert (2016), sekiz Güney Asya Ülkesi'nde 1973-2014 dönemi için oluşturulan panel veri kullanılarak havayolu kargo taşımacılığı ve havayolu yolcu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz yöntemi olarak Pedroni eşbütünleşme, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarında, GSYH'den havayolu yolcu ve hava kargo trafiğine tek taraflı nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sezer (2018), BRICS Ülkeleri ve Türkiye'de 1993-2017 dönemi için oluşturulmuş panel veri kullanarak havayolu yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ekonometrik analizde Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi ile Kónya Bootstrap Granger nedensellik testinden yararlanmıştır. Bulgular, analize konu olan ülkeler için havayolu yük taşımacılığı ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Lögün vd. (2018), Türkiye ve seçilmiş 18 ülke için havayolu yolcu sayısı ve havayolu yük miktarı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz dönemi olarak 1993-2016 dönemi için oluşturulan panel veri kullanılmıştır. Analizde Dumitrescu ve Hurlin heterojen panel nedensellik testinden faydalanılmıştır. Bulgular doğrultusunda, ekonomik büyümenin hem yolcu sayılarının hem de taşınan yük miktarlarının nedeni olduğu görülmüştür.

Kıracı (2018), Türkiye için 1960-2015 döneminde iç hat ve dış hat yolcu talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak Toda ve Yamamoto nedensellik ve Hatemi-J asimetric nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Toda Yamamoto nedensellik analizlerine göre, söz konusu değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hatemi-J asimetric nedensellik test sonuçları göre ise, ekonomik büyümeden iç hat ve dış hat yolcu talebine doğru nedensel bir ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

3. Yöntem

3.1. Veri Seti

Havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada Türkiye'ye ait 1960-2017 dönemi yıllık veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan tüm değişkenler ve değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 5'te listelenmiştir. Analiz değişkenlerdeki ölçek farklılıklarından dolayı değişkenlerin logaritmaları alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Çalışmada kullanılan değişkenler (1960-2017)

Değişken	Tanım	Kaynak
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (log_gdp)	Ekonomik Büyüklük	https://data.worldbank.org/
Yolcu trafiği (log_yolcu)	Yolcu sayısı (Kişi)	https://data.worldbank.org/
Yük trafiği (log_yuk)	Yük miktarı (Ton)	https://data.worldbank.org/

3.2. Model

Havayolu talebini açıklayan birçok etken vardır ancak, havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir korelasyon olduğu iyi bilinmektedir (Hakim ve Mert, 2016, s. 121). Yao ve Yang (2008), ekonomik büyümenin hava taşımacılığı üzerinde anlamlı bir etkiye

sahip olduğunu belirtmiştir. Hu vd. (2015) uzun vadede yurtiçi hava yolcusu ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu söylemişlerdir. Chang ve Chang (2009), ekonomik büyüme ile havayolu taşımacılığı (yük miktarı) arasındaki ilişkiyi incelemiş ve anlamlı bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Button ve Yuan (2013), havayolu yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı incelemiştir ve havayolu taşımacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olduğunu göstermiştir. Bir diğer çalışma Chi ve Beak (2013), hava yolcu ve yük hizmetlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiş ve uzun dönemde hem hava yolcu hem de yük hizmetlerinin ekonomik büyüme ile birlikte artma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Literatürde bu bağlamda birçok çalışma mevcuttur.

Havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştırmayı amaçlayan bu çalışmada da literatür doğrultusunda esas alınan temel fonksiyon şu şekildedir:

$$\text{Ekonomik büyüme} = f(\text{Yolcu trafiği}, \text{Yük trafiği})$$

Ekonomik büyümenin yolcu ve yük trafiği tarafından belirlendiğini gösteren bu fonksiyon bir zaman serisi modeli olarak şu şekilde formüle edilebilir:

$$\log_gdp_t = \alpha + \beta_1 \log_yolcu_t + \beta_2 \log_yuk_t + \mu_t \quad (1)$$

Bu modelden yola çıkarak çalışmanın temel hipotezinin havayolu taşımacılığındaki gelişmelerle ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu şeklindedir.

3.3. Metodoloji

Analizde ilk olarak değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981) testi ile incelenmiştir. ADF testine ilişkin temel model şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^z \theta_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t, \quad t=1, \dots, T \quad (2)$$

burada Δ fark operatörüdür. Y_t durağanlığı incelenen seriyi, t zaman boyutunu, μ_t hata terimini ve z bağımlı değişkenin gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. ADF birim kök testi serilerin birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotezi, serilerin durağan olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı test etmektedir.

Serilerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra, değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı incelenir ve uzun dönem katsayı tahmini yapılır. Bu amaçla, havayolu taşımacılığında yük ve yolcu trafiğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada ARDL sınır testinden yararlanılmıştır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen bu test diğer zaman serisi eşbütünlük testlerinden farklı olarak farklı seviyeden durağan olan serilere uygulanabilmektedir. Çalışmada kullanılan temel ARDL modeli şu şekildedir:

$$\Delta \log_gdp_t = \alpha + \sum_{i=1}^z \beta_{1i} \Delta(\log_gdp)_{t-i} + \sum_{i=0}^z \beta_{2i} \Delta(\log_yolcu)_{t-i} + \sum_{i=0}^z \beta_{3i} \Delta(\log_yuk)_{t-i} + \beta_4 (\log_gdp)_{t-1} + \beta_5 (\log_yolcu)_{t-1} + \beta_6 (\log_yuk)_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklemden Δ fark operatörüdür. Kısa dönem ilişkiler farkı alınmış seriler ile modellenmektedir. Uzun dönem dinamikler ise her bir gecikme değeri katsayısının, bağımlı değişkenin katsayısına oranlanması ile bulunur.

ARDL modeli temel hipotezleri şu şekilde kurulur:

$$H_0 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = 0 \quad (\text{Eş bütünlük yoktur})$$

$$H_1 = \beta_i \text{'lerden en az biri sıfırdan farklıdır} \quad (\text{Eş bütünlük vardır})$$

Pesaran vd. (2001) tüm değişkenlerin I (1) olduğu ve tüm değişkenlerin I (0) olduğu varsayımı altında iki farklı kritik değer hesaplamaktadır. Bu kritik değerler alt ve üst sınırı oluşturmaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri alt sınırın altına gelmesi durumunda H_0 hipotezi kabul edilerek eşbütünlük ilişkisinin olmadığına, üst sınırın üstünde olması durumunda ise H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünlük ilişkisinin var olduğuna karar verilir. Eşbütünlük ilişkisinin

var olduğunun tespit edildiği durumda bir sonraki aşamaya geçilerek Hata Düzeltme Modeli uygulanır. Bu aşamada hata düzeltme terimi kısa dönem dinamikleri elde etmek üzere şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\Delta \log_gdp_t = \alpha + \sum_{i=1}^z \beta_{1i} \Delta(\log_gdp)_{t-i} + \sum_{i=1}^z \beta_{2i} \Delta(\log_yolcu)_{t-i} + \sum_{i=1}^z \beta_{3i} \Delta(\log_yuk)_{t-i} + \sum_{i=1}^z \beta_{4i} \Delta(\log_kur)_{t-i} + \beta_{5i} ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

ECT_{t-1} katsayısının negatif ve anlamlı olması kısa dönemdeki dengesizliklerin uzun dönemde dengeye geleceği anlamına gelir.

Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda and Yamamoto (1995) yaklaşımı ile araştırılmıştır. Bu yaklaşım serilerin durağan olup olmadığına ya da değişkenler arasında uzun dönemde bir eşbütünlük olup olmadığına bakmaksızın uygulanması yönüyle tercih edilmektedir. Bu çalışmada olası nedensellik ilişkileri araştırılırken Hacker ve Hatemi-J (2006) ve Toda-Yamamoto (1995) tarafından önerilerin modifiye edilmiş Wald test kritik değerleri kullanılmıştır. Söz konusu nedenselliğe ilişkin temel bir VAR modeli şu şekilde oluşturulabilir:

$$Y_t = \sum_{i=1}^k \theta_{11i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^p \theta_{12j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{11i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^p \delta_{12i} X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

Modelde yer alan k modelin uygun gecikme uzunluğunu ifade eder.

4. Bulgular ve Tartışma

Analizin ilk aşamasında serilere ilişkin durağanlık sınaması ADF birim kök testi yardımıyla yapılmıştır. Söz konusu teste ilişkin sonuçlar aşağıda Tablo 6'da sunulmuştur.

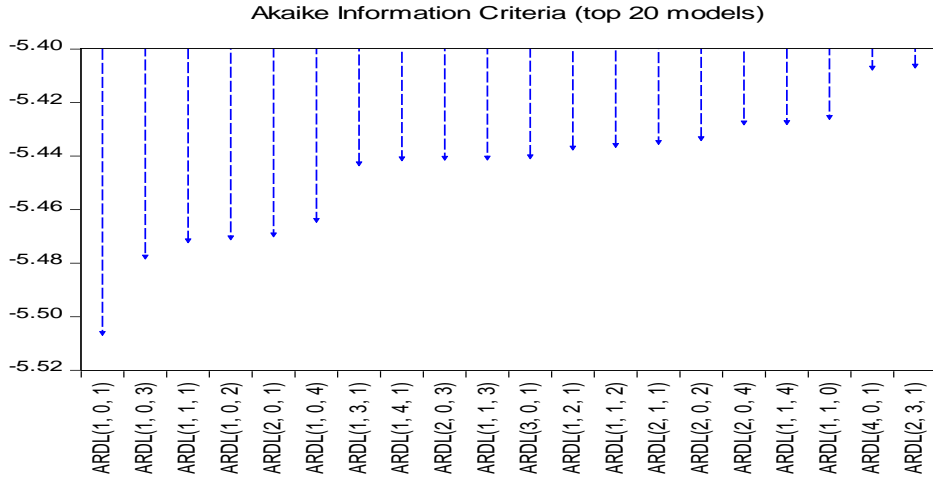
Tablo 6. ADF birim kök testi sonuçları

Değişken	Düzy		Fark	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
log_gdp	-0.239(0.926)	-2.618(0.274)	-7.398(0.000)*	-7.338(0.000)*
log_yolcu	-0.450(0.892)	-4.465(0.004)*	-7.700(0.000)*	-7.630(0.000)*
log_yuk	-0.731(0.830)	-3.995(0.014)**	-8.053(0.000)*	-7.997(0.000)*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde tüm değişkenlerin sabit ve düzey değerlerinin birim kök içerdiği ve birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Öte yandan sabit ve trendli yapılan sınamada düzey değerleri log_yolcu ve log_yuk değişkenleri için istatistiksel olarak anlamlı bulunurken (bu serilerin birim kök içermediği anlamında), log_gdp değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Buna göre, farklı düzeylerde durağan olan seriler için en uygun analiz yöntemi olan ARDL analiz yöntemi kullanılarak seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilmiş ve ardından uzun ve kısa dönem katsayı tahmini yapılmıştır. ARDL analizinin ilk aşamasını en uygun modelin seçimi oluşturmakta ve buna ilişkin sonuç Şekil 2 ile gösterilmektedir.

Şekil 2. Uygun model seçimi

Şekil 2 Akaike Bilgi Kriteri'ne göre en uygun ARDL modelinin ARDL (1, 0, 1) olduğunu göstermektedir. Buna göre ARDL (1, 0, 1) tahmin sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. ARDL (1, 0, 1) Tahmin Sonuçları

Eşbütünleşme	F-istatistik	[I(0) – I(1)]	
ARDL (1, 0, 1)	9.640	4.13-5.00*	
Uzun ve kısa dönem sonuçlar		Katsayı	T-istatistik(Prob.)
C	0.672	1.326(0.190)	
log_gdp(-1)	-0.075	-1.331(0.189)	
log_yuk	0.013	0.362(0.718)	
log_yolcu(-1)	0.020	0.560(0.577)	
d(log_yolcu)	0.133	3.236(0.002)*	
Hata düzeltme modeli			
ECM (-1)	-0.075	-6.386(0.000)*	
Tanısal test sonuçları		F-istatistik	Prob.
Breusch-Godfrey LM Test	0.009	0.990	
Heteroskedasticity Test	0.362	0.834	
Ramsey Reset Test	1.446	0.234	

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

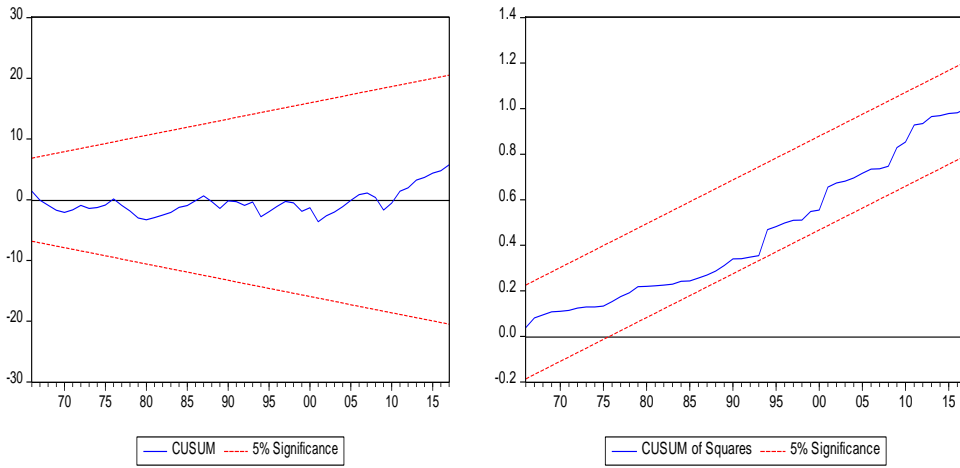
Tablo 7 incelendiğinde F istatistik değeri 9.640 olarak hesaplanan ARDL (1, 0, 1) modeli yüzde 1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde kabul edilerek, seriler arasında uzun dönemde güçlü bir eşbütünleşme ilişkisini yansıtmaktadır. Ardından bir sonraki aşamada sunulan uzun ve kısa dönem sonuçları açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken olarak belirlenen ekonomik büyüme göstergesine etkisini ortaya koymaktadır. Buna göre uzun dönemde yolcu ve yük trafiğine ait değişkenlerin katsayıları pozitif olmakla beraber istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu sonuç uzun dönemde havayolu taşımacılığında yük ve yolcu trafiğinin gayrisafı yurtiçi hasıla üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki ortaya çıkarmadığını ifade eder. Öte yandan kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, kısa dönemde yolcu trafiğinde yaşanan yüzde 1'lik bir artışın gayrisafı yurtiçi hâsılayı yüzde 0.13 gibi önemli ölçüde artırdığını kanıtlamaktadır. Bu sonuç Türkiye'de havayolu taşımacılığında geleneksel noktada ekonomik büyüme açısından yük trafiğinden ziyade yolcu trafiğinin önemini vurgulamakla beraber, kısa dönemde yolcu trafiğinin pozitif etkisinin uzun dönemde de varlığını ortaya koyabilmesi yönünde uygulanması muhtemel politikaları gündeme getirmektedir.

Kısa dönem etkileri tespit edebilmek için uygulanan hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ise hata düzeltme katsayısının (ECM) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıktığı

görülmektedir. ECM parametresinin -0.075 olması kısa dönemde oluşan bir dengeden sapmanın bir dönemde yüzde 7.5'inin düzeleceği ifade etmektedir.

Çalışmada tahmin edilecek model için değişen varyansın, otokorelasyonun ve model kurma hatasının varlığı sırasıyla White ve Breusch-Godfrey LM testleriyle sınanarak model otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarından arındırılmıştır. Daha sonra model kurma hatasının var olup olmadığı Ramsey Reset testiyle incelenerek herhangi bir model kurma hatasının olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca modelin istikrarlı olup olmadığı CUSUM ve CUSUMQ testleri ile sınanmıştır. Test sonuçları Şekil 3'te yer almaktadır. Bu iki grafik, analize konu olan dönemde herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığını ve modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik test ilişkisine ait sonuçlar aşağıda tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Bootstrapped Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları *

Boş hipotez	MWALD İstatistiği	%1 bootstrapped Kritik değeri	%5 bootstrapped Kritik değeri	%10 bootstrapped Kritik değeri
$\log_yolcu \nrightarrow \log_gdp$	12.231	9.812	6.235	4.704
$\log_gdp \nrightarrow \log_yolcu$	6.295	10.088	6.361	4.831
$\log_yuk \nrightarrow \log_gdp$	1.463	13.379	7.396	5.409
$\log_gdp \nrightarrow \log_yuk$	0.613	13.584	7.588	5.414

Not: * Bootstrapped Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları Gauss Light programı ile hesaplanmıştır.

** “ \nrightarrow ” ifadesi incelenilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü göstermektedir.

Nedensellik test sonuçları incelendiğinde MWALD istatistik değerleri yolcu trafiği ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret ederken, yük trafiği ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmadığını göstermektedir. Nihai olarak bu sonuç, katsayı tahmininde elde edilen kısa dönemde yolcu trafiğinin gayrisafi yurtiçi hâsılayı artırıcı etkisini de destekler niteliktedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Küreselleşen dünyada havayolu taşımacılığının önemi, sağladığı katkı, imkân ve kolaylıklar nedeniyle hızla artmaktadır. Havacılık, küresel iş ve turizm için vazgeçilmez bir seçim haline gelmiştir çünkü dünyadaki tek hızlı ulaşım ağını sunmaktadır. Gerek Dünya'daki gerekse de Türkiye'deki gelişmeler incelendiğinde havayolu taşımacılığı sektörünün önemi somut bir

şekilde ortaya çıkmaktadır. Altyapı ve filo yatırımları, taşınan yolcu ve yük miktarı ile diğer bileşenler toplu bir şekilde düşünüldüğünde sektörün bir çarpan etkisiyle kendi potansiyelinin çok üzerinde ekonomik büyüme oluşturduğu görülmektedir

Bu çalışmada Türkiye'deki havayolu yolcu ve yük trafiği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1960-2017 dönemi için incelenmiştir. Ekonometrik analiz aşamasında ARDL Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde Türkiye'de yolcu trafiği ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu yani bu göstergelerin birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Yapılan kısa ve uzun dönem katsayı tahminleri; kısa dönemde yolcu trafiğinin ekonomik büyümeyi arttıran bir etken olduğunu ancak uzun dönemde bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız hale geldiğini ortaya koymuştur. Son olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları doğrultusunda yolcu trafiği ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve havayolu trafiği (yolcu ve yük) değişkenlerinden herhangi birindeki artış diğerini de arttıracaktır. Nedensellik analizinden elde edilen bu sonuçlarda hava trafiği ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisini destekler niteliktedir.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda havayolu taşımacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de ekonomik büyümenin artırılması noktasında havayolu sektörünün etkisinin var olduğu görülmüştür. Bu nedenle, yerel ekonomik kalkınma stratejileri, hava taşımacılığına odaklanma sağlamalıdır. Havayolu sektörünün gelişimine yapılan yatırım ile daha fazla ülke ve bölgeye ulaşımın kolaylaştırılması dolaylı olarak turizm gibi yerel endüstrilerin gelişimini sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Bu noktada yapılan yatırımlarda havaalanı yeri seçiminde mekânın etkiselliği gözardı edilmeden yatırım yapılması önerilmektedir. Ekonomik büyüme ile yolcu taşımacılığı arasındaki iki yönlü nedensel ilişki, hava trafiğinin ve ekonomik büyümenin aynı anda birlikte belirlendiğini ve etkilendiğini göstermektedir. Bu nedenle, ekonomik büyümenin güçlü olduğu dönemlerde (özellikle küçük çapta olan yerel) havalimanlarına yapılan sübvansiyonlar azaltılarak ilgili bütçe ekonominin daha durgun ve güçsüz olduğu dönemlerde havaalanı taşımacılığına aktararak ekonomik büyüme sağlanabileceği önerilmektedir. Havayolu yöneticileri, ekonomik büyüme ile yolcu trafiği arasındaki nedensellik ilişkisini havayolu işletmeciliği ile ilgili uzun vadeli strateji, iş planlaması ve pazarlama faaliyetlerinde bulunurken dikkate almalıdırlar. Ekonomik büyümede oluşacak değişimlerin atılacak adımlar üzerindeki etkisini göz ardı etmemelidirler. Sonuçlar doğrultusunda Türkiye'de daha fazla yolcu ve yük taşınabilmesi için havayolu taşımacılığı altyapısının geliştirilmesi politika yapıcılara önerilmektedir.

Daha sonraki çalışmalar hava yolu taşımacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırırken havayolu taşımacılığı ile ilgili olabilecek diğer parametreleri (Örneğin; Doğrudan yabancı yatırım, havayolu yolcu ve yük taşımacılığına ilişkin ikili ticaret anlaşmaları, sanayileşme vb.) dikkate alarak bu modeli geliştirmeye çalışmalıdır. Türkiye bağlamında havayolu taşımacılığı ve ekonomik büyüme modelinde değişkenlerdeki doğrusal olmama durumu (non-linearty) parametrik olmayan yöntemlerle incelenerek değişkenlerin yapısı ortaya koyulmalı ve doğrusal olmama durumunun varlığı tespit edilmesi durumunda sonuçlardaki sapmaların azaltılması için ekonometrik modelde dikkate alınarak daha etkin araştırmalar yapılması araştırmacılara önerilmektedir.

Kaynakça

- Air Transport Action Froup (ATAG), (2018). *Benefits Beyond Borders (2018) Raporu*. <https://www.atag.org/our-publications/latest-publications.html> (Erişim tarihi:10.11.2018).
- Akar, G., Manga, M. ve Bal, H. (2019). Havayolu Taşımacılığında Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik ilişkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 1160-1174.

- Baker, D., Merkert, R. ve Kamruzzaman, M. (2015). Regional aviation and economic growth: cointegration and causality analysis in Australia. *Journal of Transport Geography*, 43, 140–150.
- Brida, G., Lanzilotta, B., Brindis, M. ve Rodríguez, S. (2014). Long-run relationship between economic growth and passenger air transport in Mexico. *Serie DT*, 14(4), 1-15.
- Button, K. ve Yuan, J. (2013). Airfreight Transport and Economic Development: An Examination of Causality. *Urban Studies*, 50(2), 329-340.
- Chang, Y.-H. ve Chang, Y.-W. (2009). Air cargo expansion and economic growth: finding the empirical link. *Journal of Air Transport Management*, 15, 264–265.
- Chi, J., ve Baek, J. (2013). Dynamic relationship between air transport demand and economic growth in the United States: A new look. *Transport Policy*, 29, 257-260.
- Debbage, K. G. (1999). Air transportation and urban-economic restructuring: competitive advantage in the US Carolinas. *Journal of Air Transport Management*, 5(4), 211-221.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Eren, A. S., Eryer, A. ve Eryer, S. (2020). Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi Türkiye Örneği: Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, 2(3), 236-257.
- Fernandes, E. ve Pacheco, R. R. (2010). The Causal Relationship between GDP and Domestic Air Passenger Traffic in Brazil. *Transportation Planning and Technology*, 33(7), 569-581.
- Gerede, E., ve Orhan, G. (2015). Türk havayolu taşımacılığındaki ekonomik düzenlemelerin gelişim süreci. *E. Gerede içinde, Havayolu taşımacılığı ve ekonomik düzenlemeler teori ve Türkiye uygulaması*, 163-208.
- Goetz, A. R. (1992). Air passenger transportation and growth in the US urban system, 1950–1987. *Growth and change*, 23(2), 217-238.
- Hacker, R. S. ve Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38, 1489-1500.
- Hakim, M. M., ve Merkert, R. (2016). The causal relationship between air transport and economic growth: Empirical evidence from South Asia. *Journal of Transport Geography*, 56, 120-127.
- Holmes, J.M. ve Hutton, P.A. (1990). On The Causal Relationship Between Government Expenditures and National Income. *The Review of Economics and Statistics*, 72(1), 87-95.
- Hu, Y., Xiao, J., Deng, Y., Xiao, Y., ve Wang, S. (2015). Domestic air passenger traffic and economic growth in China: Evidence from heterogeneous panel models. *Journal of Air Transport Management*, 42, 95-100.
- International Civil Aviation Organization (ICAO) (2018). <https://www.icao.int/Pages/default.aspx> (Erişim tarihi: 10.03.2018).
- Kiracı, K. (2017). Havayolu Taşımacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33(1), 197-216.

- Kline, S. (2002). *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul:Dönence Basım ve Yayım Hizmetleri.
- Larkins, ve Ruether, (2007). *San Francisco Bay Area Aviation Images of aviation*, Arcadia Publishing.
- Lögün, A., Tüzemen, A., ve Karabacak, E. (2018). Investigation Of Relationship Between Air Transport And Economic Growth. *IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress*, 362-368.
- Marazzo, M., Scherre, R., ve Fernandes, E. (2010). Air transport demand and economic growth in Brazil: A time series analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 46(2), 261-269.
- Mukkala, K. ve Tervo, H. (2013). Air transportation and regional growth: which way does the causality run?. *Environment and Planning*, 45(6), 1508-1520.
- Oktal, H., Küçükönel, H., ve Terlemez, L. (2007). Dünyada Bölgesel Hava Taşımacılığı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(2), 383-394.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16,289 – 326.
- Poole Jr, R. W., ve Butler, V. (1998). Airline deregulation: The unfinished revolution. *Reason Public Policy, Institute (RPPI)*, 7-26.
- Sarsın Kaya, D. (2017), Turizm Sektörü, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, *Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektör Raporu*, Mart 2017.
- Sezer, S. (2018). The Impact of Logistics Sector on Economic Growth: Examination of BRICS Countries and Turkey. *EconWorld*, 1-10.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) (2018). *Faliyet Raporları*. <http://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/4006-faliyet-raporlarimiz> (Erişim tarihi: 10.08.2018).
- The International Bank for Reconstruction and Development (Word Bank) (2018). *Data Bank*. <https://data.worldbank.org/> (Erişim tarihi: 03.07.2018).
- Toda H. Y. ve Yamamoto T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1), 225-250.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2018). <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (Erişim tarihi: 07.10.2018).
- Yao, S., ve Yang, X. (2008). Airport development and regional economic growth in China. *Centre for Research on Globalisation and Economic Policy*, University of Nottingham.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %65
2. yazar katkı oranı : %35

Politik Kutuplaşma ve Kamu Sektörü İstihdamı

Political Polarization and Public Sector Employment

Prof. Dr. Sacit Hadi AKDEDE ¹, Dr. Öğr. Üyesi Nazlı KEYİFLİ ²

Öz

Devletler ekonomik ve sosyal faaliyetlerini yerine getirebilmek için personele ihtiyaç duymaktadırlar. Böylelikle devletin istihdam kanalıyla ekonomiyi etkilediği görülmektedir. Literatürde kamu sektörü istihdamı üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Ancak, bildiğimiz kadarıyla önceki çalışmalar kamu sektörü üzerinde politik kutuplaşmanın etkisini ele almamıştır. Bu çalışma kamu sektörü istihdamı ile politik kutuplaşma arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmaktadır. Çalışmanın kapsamına gelişmiş ve gelişmekte olan 22 ülke dâhildir ve çalışmada 2000-2018 dönemi için ilgili değişkenlerin yıllık verilerinin ortalaması kullanılmıştır. İstatistiksel analiz olarak yatay kesit analizi yapılmıştır. Politik kutuplaşma değişkeni Dünya Değerler Anketi (WVS) veri tabanından elde edilmiştir. Ekonometrik analiz sonucu elde edilen bulgular, politik kutuplaşmanın yüksek olduğu ülkelerde kamu sektörü istihdam düzeyinin oransal olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ek olarak, ampirik sonuçlarımıza göre dinsel çeşitliliğin yüksek olduğu toplumlarda kamu sektörü istihdamı da oransal olarak daha yüksektir. Çalışma bu bulguların bağlantılarını açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu sektörü istihdamı, politik kutuplaşma, yatay kesit analizi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Governments need personnel to fulfill their economic and social activities. Thus, it is seen that the government affects the economy through the employment channel. There are many studies in the literature on public sector employment. However, as far as we know, previous studies have not addressed the impact of political polarization on the public sector. This study empirically explores the relationship between public sector employment and political polarization. 22 developed and developing are included in the scope of the study and annual data for the period 2000-2018 were used. Cross-section analysis method was used as statistical analysis. The political polarization variable was obtained from the World Values Survey (WVS) database. The findings obtained from the econometric analysis show that the increase in political polarization has a positive effect on the public sector employment level. In addition, our empirical results indicate that public employment is high in societies with high religious fractionalization. The paper explains the links between variables for these findings.

Keywords: Public sector employment, political polarization, cross-section analysis

Paper Type: Research

¹İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, sacithadi.akdede@bakircay.edu.tr.

²Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, n.keyifli@hotmail.com.

Giriş

Ülkeler, milli gelirin önemli bir kısmını kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kullanmaktadır. Milli ekonomi içinde kamu sektörünün büyüklüğünün ne olduğu ve nasıl ölçüldüğüne ilişkin çeşitli oranlar geliştirilmiştir. Kamu sektörünün milli gelir içindeki iktisadi büyüklüğünü ölçmek için genellikle kamu harcamaları, vergiler ve kamu sektörü istihdamı göstergelerinden yararlanılmaktadır. Bunlar kamu harcamalarının ve vergilerin milli gelir ya da bütçe içindeki oranları ve kamu sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payı şeklinde kullanılmaktadır. Şüphesiz, devlet üstlenmiş olduğu faaliyetleri yerine getirebilmek amacıyla kamu kaynaklarını kullanmakta ve bu kaynakları finanse etmek amacıyla kamu gelirlerine başvurmaktadır. Yani, devlet ekonomik ve sosyal hayatı gelir toplayıp harcama yaparak etkilemektedir. Öte yandan, ekonomik ve sosyal hayatta devletin faaliyetleri nitel ve nicel anlamda genişledikçe bu faaliyetleri yerine getirecek personele ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla devletin harcama, gelir ve istihdam gibi mekanizmaları kullanarak ekonomiyi etkilediği görülmektedir.

Bu çalışmada kamu sektörü istihdamını etkileyen faktörler arasında politik kutuplaşmanın önemi vurgulanmaktadır. Çalışmanın çıkış noktasında kamu sektörü istihdamı ile devletin ekonomideki rolü hakkında politik kutuplaşma arasında doğrudan ilişki kuran bildiğimiz kadarıyla bir çalışma olmaması etkili olmuştur. Sosyal çeşitliliğin etkisi daha önce araştırılmış iken politik kutuplaşmanın araştırılmamış olması kanımızca literatürde önemli bir kanalın unutulmuş olmasını akla getirmektedir. Ayrıca, bildiğimiz kadarıyla Türkçe literatürde politik kutuplaşmayı Dünya Değerler Anketi verileri yardımıyla ölçen bir çalışma olmaması nedeniyle de literatürdeki var olan boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak kamu sektörü istihdamının kavramsal çerçevesi ve kamu sektörü istihdamına yönelik literatür ele alınmakta, ardından çalışmanın veri seti, yöntemi ve model tanımlanmakta olup elde edilen analiz bulgularına yer verilmektedir. Son olarak ise, bulgulardan hareketle çalışmadan elde edilebilecek çıkarımlar ile çalışma son bulmaktadır.

1. Kamu İstihdamı: Kavramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi

1.1. Kamu İstihdamı Tanımı ve Ölçülmesi

Devlet faaliyetlerinin modern ekonomide önemli bir rol oynadığı şüphe götürmez bir gerçektir. Devlet, çeşitli maliye ve para politikaları araçlarını kullanarak ekonomiyi etkilemektedir. Ayrıca, devletlerin ekonomik faaliyetlerinin önemli bir yönü de onların aynı zamanda bir işveren olmalarıdır. Bu çerçevede, pek çok ekonomide kamu sektörü istihdamı maliye politikasının araçları arasında yer almış ve son yirmi yılda büyük ilgi görmüştür (Gregory ve Borland, 1999, s. 3581; Vazquez ve Yao, 2009, s.541).

Kamu sektörü istihdamı, hem kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturmakta hem de çoğu ülkede toplam istihdamın önemli bir bölümünü temsil etmektedir. Bu nedenlerle, dünya genelinde kamu sektöründeki istihdamın büyümesi devletin ekonomik yapı içindeki faaliyetlerinin genişlemesi anlamına gelmiştir (Gimpelson ve Treisman, 2002, s.45). Ancak, kamu istihdam seviyelerinde ülkeler arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmış ve aynı ülke içindeki bölgeler arasında da farklılıklar gösterebilmiştir (Katsimi, 1998, s.117).

Genel olarak, devletin görevleri arasında kamu malı/hizmeti sağlamak bireyler ve bölgeler arasında geliri yeniden dağıtmak önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki işlev çoğu kez birbiriyle örtüşmektedir. Ekonomide kamu hizmetlerinin sayısı arttıkça devletin sosyal ve ekonomik yapı içindeki ağırlığı artmış ve bu durum kamu hizmetlerini ifa edecek personele olan ihtiyacı fazlaştırmıştır (Alesina, vd., 2001, s.447). Ayrıca, devlet, işgücü piyasasındaki aksaklıkları düzeltmek ya da işsizliğin yüksek olduğu bölgeleri desteklemek amacıyla da personel istihdam edebilmektedir (Navruz, 2007,s. 6). Bu bağlamda, kamu sektörü istihdam düzeyinin kamu ekonomisinin büyüklüğünü belirleyen unsurlar arasında yer aldığı ifade edilebilmektedir.

Şüphesiz, kamu hizmetlerini ifa etmek amacıyla devlet tarafından istihdam edilen personelin tümü kamu sektörü istihdamı olarak adlandırılmaktadır. 1980 yılından günümüze istihdam ve işsizlik kalıplarında kayda değer değişiklikler görülmüş ve bu durum kamu çalışanlarının sayısında belirgin artışların yaşanmasına neden olmuştur. Kamu istihdamının sayısal büyüklüğünde bilhassa büyümekte olan ekonomilerdeki eğitim, sağlık, parklar, sosyal hizmetler gibi kamu hizmetlerinin üretimine ilişkin talebin artması (Ho ve Hoon, 1998, s.73), durgunluk dönemi ve sonrasında devletin ilave iş olanaklarıyla istihdamı genişletmesi belirleyici olmuştur. Kısacası, ekonomik sistem, konjonktürel etkiler, sosyal ve siyasal yapı ve ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi faktörler bir ülkedeki kamu sektörü istihdamının sayısal büyüklüğü üzerinde etkili olabilmektedir.

Kamu hizmetlerinin alanı genişledikçe devletin hem ekonomideki ağırlığı artacak hem de devlet kamu hizmetlerini yerine getirecek personele ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla, kamu kesiminin büyüklüğü ve rolü kamu istihdam düzeyiyle yakından ilişkilidir. Ancak, zaman geçtikçe devletler tarafından kamu istihdamı kamu mal ve hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sağlanmasıyla pek ilgili olmayan sebeplerle kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, birçok devlet, kamu istihdamını belirli gruplar lehine yeniden dağıtım aracı olarak kullanmakta olup sosyal çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerde işsizliği azaltmak veya sosyal yardım gibi amaçlar için kullanmaktadır (Alesina vd.,1999, s.1246). Ayrıca, Rodrik (1997), kamu istihdamını nüfusu özel sektör işsizliğine karşı korumak amacıyla da kullanılabileceğini ön görmektedir.

Öte yandan, bugün gelinen noktada, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aşırı personelin bulunduğu kamu işletmelerinin varlığı önemli bir sorun olarak görülmektedir (Rama, 1997, s.5). Aşırı personel alımı, aşırı sayıda kurum ve bakanlık, işlevlerin tekrarı ve hayalet işçilerin varlığı gibi durumlar verimsiz harcamalara örnek teşkil etmektedir. Neticede, kamu istihdamın azaltılması söz konusu ülkelerde önemli bir ekonomik reform konusunu oluşturmaktadır (Vazquez ve Yao,2009, s.560).

Özellikle son zamanlarda ekonomi ve siyaset bilimleri alanlarında yapılan çok sayıda çalışmada kamu istihdamını belirlemede ekonomik ve sosyal tercihler kadar politik tercihlerin de bilhassa politik kutuplaşmanın etkili olduğu ortaya konulmuştur. Politik kutuplaşma, hükümetlerin politik karar alma süreçlerini etkileyebilmesinden ötürü önemli siyasi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Lindqvist ve Östling, 2010, s.543). Bir ülkede sosyo-ekonomik kutuplaşmanın varlığı seçmenler arasındaki bölünmeyi arttırıp politik kutuplaşmaya yol açarak devletin kamu politikaları üzerinde etkili olacağı varsayılmaktadır (Gersbach, vd.,2019, s.2).

Ekonomi literatüründe politik kutuplaşmanın genel kabul görmüş ve standartlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır (Akdede, 2012, s.20). Politik kutuplaşmanın genel itibariyle toplumsal huzursuzluğun varlığı ve siyasi ve sosyal alanda yaşanan çekişmelerle ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Estaban ve Ray, 2011, s.1345). Şüphesiz, toplumda kutuplaşmanın ortaya çıkmasında sosyokültürel özelliklerdeki farklılıklar, dünya görüşündeki ve ahlak anlayışındaki farklılıklar, ideolojik farklılıklar ve yaşam çevresindeki farklılıklar etkili olabilmektedir (Fiorina ve Abrams, 2008, s.567).

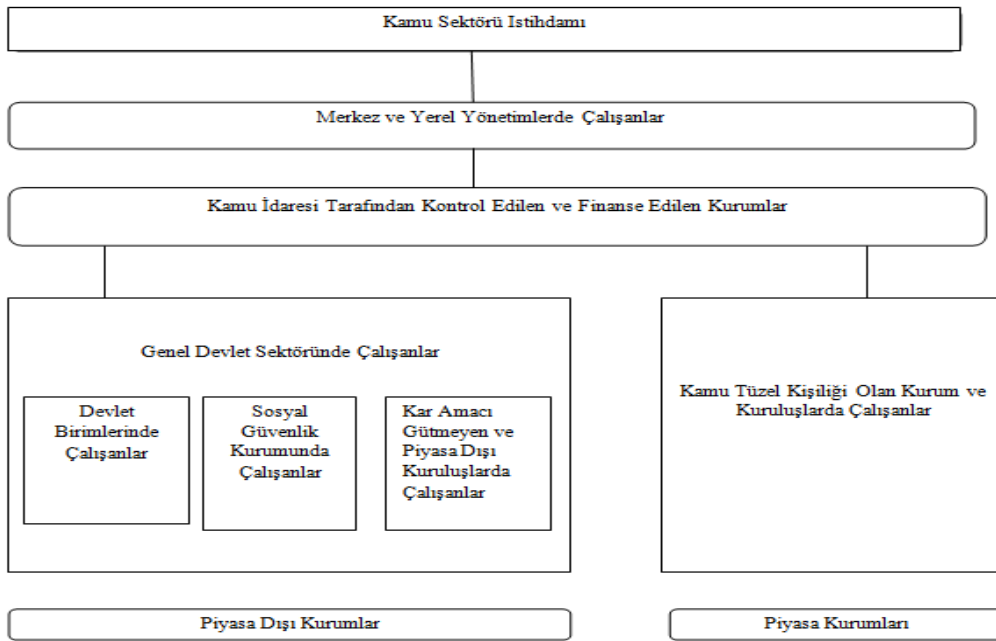
Genel olarak, kutuplaşma olgusu toplumdaki bireylerin toplumsal bazı özelliklere göre kümeler halinde gruplanmasıdır. Kutuplaşmanın söz konusu olduğu toplumda en az iki küme bulunmaktadır. Toplumdaki bireyleri belli kümeler halinde gruplandıran özellikler, eşitsizlik, gelir ve siyasi ideoloji farklılıkları olabilmektedir. Ancak, bu gruplanmalarda grubun kendi içinde yüksek seviyede homojenliğe sahip olması ve gruplar arasında ise yüksek seviyede heterojenlik bulunması gerekir (Estaban ve Ray, 1994, s. 819-824). Yani, kutuplaşma grupların veya kümelenmelerin oluşumu olarak ifade edilebilir (Akdede, 2012, s. 21).

Genel kabul gören tanımıyla kamu istihdamı, kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla devlet ve kamu sektörü tarafından istihdam edilen personelin tümü olarak değerlendirilmektedir (Hammouya,1999, s.7) Ancak, kamu istihdamı tanımlanırken bazı problemler bulunmaktadır. Örneğin, bazı ülkelerde öğretmen ve sağlık çalışanları kamu sektörü istihdamı içinde yer alırken

diğer ülkelerde yer almamaktadır. Bazı ülkelerde ise milis güçler kamu sektörü istihdamına dâhil edilirken diğer ülkelerde askeri personel olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, ülkelerin kamu sektörü istihdamını nasıl tanımladıkları her zaman açık olmayabilmektedir. Bu durum ülkeler arasında kamu sektörü istihdamının karşılaştırılmasında zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Schiavo-Campo vd., 1997, s.4).

Bu bağlamda, literatürde birkaç kamu istihdamı veri seti yer almaktadır. Bu çalışmada, daha fazla dönemi kapsamı ve daha az eksik veri olmasından dolayı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun Kamu Sektörü Veri Seti kullanılmıştır. ILO genel devlet çalışanlarını, tüm devlet birimlerini³, sosyal güvenlik kurumlarını⁴ ve kamu otoritesi tarafından kontrol ve finanse edilen kâr diğer amacı gütmeyen kuruluşlarda⁵ çalışanlar olarak tanımlar. Kısacası, kamu istihdamı, merkezi hükümette, yerel yönetimlerde ve mali olmayan kamu sektöründe çalışanlardan oluşmaktadır. ILO'ya göre kamu sektörü çalışanlarının bileşenleri Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Kamu sektörü istihdamı bileşenleri

Kaynak: Hammouya (1999)

1.2. Kamu İstihdamının Gelişimi

Bu çalışmada kamu sektörü istihdamı ve politik kutuplaşma arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu doğrultuda Grafik 1'de çalışmada ele alınan 22 ülkenin 2000-2018 dönemine ilişkin ortalama kamu sektörü istihdamının seyri gösterilmektedir. Yıllar itibariyle tüm ülkelerde kamu sektörü istihdamının artış seyrinin varlığı dikkat çekmektedir. İlgili tabloda görüldüğü üzere, kamu sektörü istihdamında 2000 yılından 2013 yılına kadar gözle görülür bir artış yaşanırken 2013 yılından 2017 yılına kadara kamu istihdamında kademeli olarak azalış olduğu 2018 yılında ise yükselişe geçtiği görülmektedir. Söz konusu ülkelerde ortalama kamu istihdamı 2000 yılında 1130.171 bin kişi iken 2013 yılında 2769.083 bin kişi 2018 yılında ise keskin bir yükseliş olup

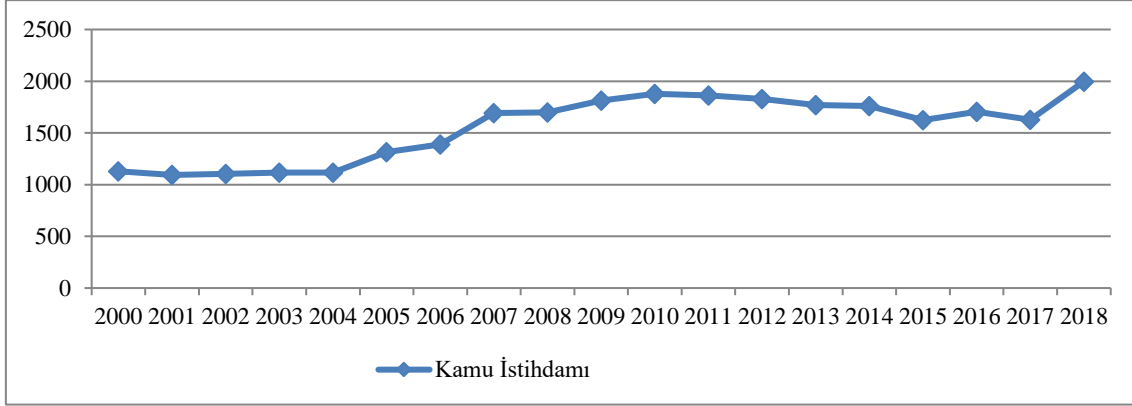
³Devlet birimleri, devletin görevlerini yerine getirir ve herhangi bir düzeydeki hükümetin (merkezi, eyalet veya il, yerel) savunma, kamu düzeni, sağlık, eğitim, kültürel ve diğer sosyal hizmetlerin yürütülmesi ile uğraşan tüm kurum, birim ve kuruluşlardır.

⁴Sosyal güvenlik fonları, toplumu bir bütün olarak ya da geniş bir kesim olarak kapsayan sosyal sigorta planlarıdır ve bunlar, hükümet tarafından empoze, kontrol ve finanse edilir.

⁵Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, devlet birimlerinden özerk olan tüzel kişilerdir. Kamu otoritesi tarafından finanse ve kontrol edildiği gibi piyasa dışında değildir ve genel hükümet altında sınıflandırılırlar.

997.109 bin kişi olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum 1990'larda küreselleşme ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak artan işsizliğin devlet güvencesinde istihdam edilmesine bağlanmaktadır. Ayrıca yaşanan küresel krizler sonrasında istihdamdaki toparlanmaya binaen işsizlerini özel kesimde de istihdam edilmesiyle, kamu istihdamı 2013 yılından sonra düşmeye başlamıştır. İstihdamdaki bu düşüş özelleştirme ve verimlilik hipotezi⁶ gibi iki farklı süreci yansıtır olabilmektedir.

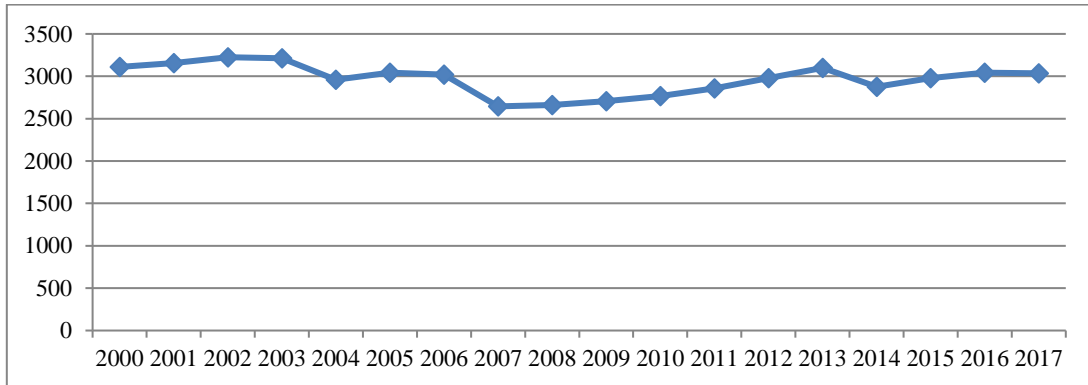
Grafik 1. Kamu istihdamının seyri (bin) (2000-2018)

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun 2000-2018 dönemine ilişkin verileriyle derlenmiştir.

Türkiye'de 2000-2017 yılına ilişkin kamu istihdam değişimi Grafik 2'de gösterilmektedir. Grafikte görüldüğü üzere ilgili dönemde kamu sektörü istihdamının Türkiye'de dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2000 yılında 3109 bin kişi iken 2004 yılına kadar artış gösterip 2004 yılında azalıp 2960 bin kişi kamuda istihdam edilmiştir. 2004 yılından sonra kamu sektörü istihdamı artış eğilimi gösterse de 2007 yılında 2645 bin kişiye gerilemiştir. 2007 yılından sonrada artış eğilimine girdiği gözlenmektedir. Ayrıca, Türkiye'de 2014 yılından sonra ekonomik büyüme ve istihdam teşvik politikalarında yaşanan gelişmeler çerçevesinde kamu sektörü istihdamının 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla 3041 bin ve 3026 bin kişi olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Türkiye'de kamu istihdamındaki değişim (bin) (2000-2017)

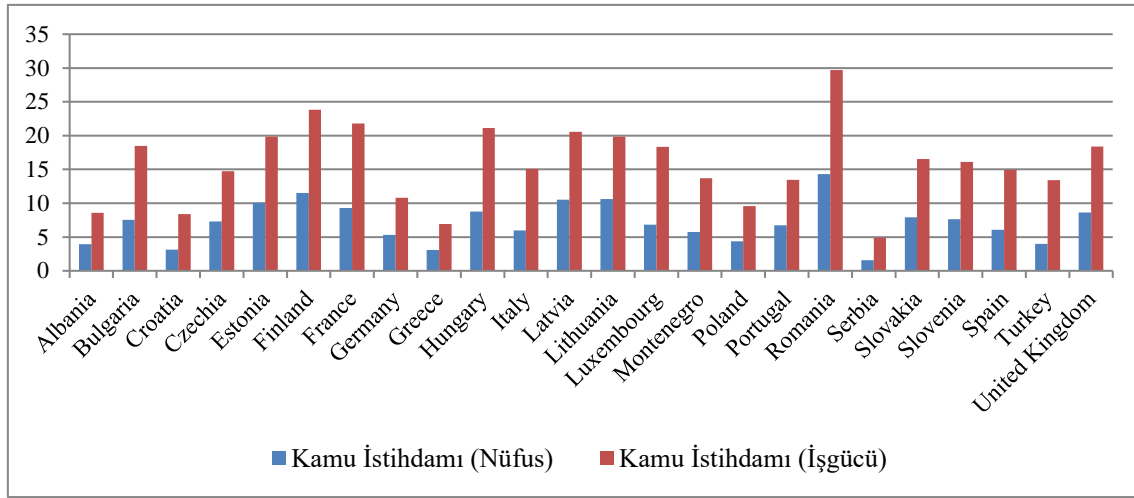

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun 2000-2018 dönemine ilişkin verileriyle derlenmiştir.

⁶ Verimlilik hipotezine göre devletlerin diğer ülkelerle rekabet edebilmesi için daha küçük kamu sektörüne sahip olması gerekmektedir. Özel sektör kamu sektöründen daha verimlidir ve ekonomide kamu sektör işlerinin artması özel sektör işlerinin dışlanmasına neden olabilmektedir. Bu çerçevede yüksek bir ticaret düzeyi yani ekonomik küreselleşme ülkeler arasında rekabeti arttıracak (verimliliği arttıracak) ve bu durumda devletlerin refah devletini finanse etme kapasitesini azalmaktadır (Rodrik, 1998).

Grafik 3'te ilgili ülkelerde 2000-2018 dönemine ilişkin ortalama değerler olarak toplam nüfus ve işgücü içindeki kamu istihdamının payları gösterilmektedir. Grafik değerlendirildiğinde, söz konusu ülkelerin genelinde beklendiği gibi toplam işgücü içindeki kamu istihdamının payının toplam nüfus içindeki kamu istihdamının payına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. En yüksek toplam işgücü içinde kamu istihdamına sahip ülkeler sırasıyla, Finlandiya (%23.82), Fransa (%21.78), Letonya (%20,57), Estonya (%19.86) ve Litvanya (%19,87)'dir. İşgücü içinde kamu istihdamı payı en düşük Sırbistan (%4,90), Arnavutluk (%8,58) ve Polonya (%9,57) gibi ülkelerde görülmektedir. En yüksek toplam nüfus içinde kamu istihdamı ise Romanya (%14,29) ve Finlandiya (%11,53) gibi ülkelerdedir. Nüfus içinde kamu istihdamının payının en düşük olduğu ülkeler ise sırasıyla, Yunanistan (%3,10), Hırvatistan (%3,12), Arnavutluk (%3,93) ve Türkiye (%3,99)'dir.

Grafik 3. Kamu istihdamının nüfus ve işgücüne oranı (%) (2000-2018 ortalamaları)

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2000-2018 dönemine ilişkin verileriyle derlenmiştir.

1.3. Literatür İncelemesi

Literatürde devletin işveren rolünü ele alan çalışmaların görece az olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların bazıları vaka incelemesi gibi belirli bir ülkeye yoğunlaşırken diğerleri ise ülke grubu çalışmalarıdır. Bunlardan bazıları; Cusack vd. (1989), 1963-1983 dönemi için 17 OECD ülkesinin verisini kullanarak yapmış oldukları ampirik çalışmada sol partilerin kamu istihdamını genişletme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, Murrell (1985) ise 19 OECD ülkesi için yapmış olduğu araştırmasında hükümetin sosyalist politikalara ilişkin uygulamalarında ortaya çıkan 100 puanlık bir artışın kamu istihdamında 25 puanlık bir artışa neden olduğu sonucunu elde etmiştir. Tait ve Heller (1984), kamu istihdamının boyutunu açıklayan ortak faktörlerin olup olmadığını araştırmak için 1980 yılına ait 61 ülkenin verilerini kullanarak yaptıkları ampirik çalışma sonucunda kişi başına düşen gelir arttıkça kamu istihdamının da arttığını belirlemişlerdir.

Blais vd. (1993) 1960-1987 dönemi için 15 liberal demokrasi ülkesi üzerine yaptıkları panel veri çalışmalarında hükümet ideolojisinin kamu istihdamı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analiz sonucunda sol partilerin sağ partilere göre daha fazla kamuda istihdam oluşturdukları tespit edilmiştir.

Rama (1997) tarafından yapılan çalışmada 1970'ler, 1980'ler ve 1990'lar dönemleri için 90 ülkenin verisi kullanılarak kamu sektörü istihdamının belirleyicileri araştırılmıştır. Panel veri

analizi yönteminin sonuçlarına göre söz konusu ülkelerde kişi başı GSYİH ile birlikte kamu istihdamının da arttığı tespit edilmiştir.

Katsimi (1998) 1961-1987 dönemini kapsayan çalışmasında 19 OECD ülkesine ilişkin kamu sektörü büyüklüğü için sosyal sigorta hipotezini test etmiştir. En küçük kareler yöntemine göre kamu sektöründeki genişlemenin kamu istihdamı üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısacası, kamu istihdamı olumsuz ekonomik koşullara karşı bir tür sigorta ve özel sektör işsizliğine karşı “tamponlamanın” bir yolu olarak görülmektedir.

Alesina vd. (2000) 1990 döneminde ABD Eyaletlerinin verilerini kullanarak gelir eşitsizliği ve kamu istihdamı arasındaki ilişkiyi yatay kesit yöntemi ile araştırmıştır. Analiz sonucunda, ABD'nin gelir eşitsizliği ve etnik parçalanmanın yüksek olduğu eyaletlerde kamu istihdamının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Huber ve Stephens (2000) 1962-1987 dönemini kapsayan çalışmalarında 16 OECD ülkesine ilişkin sosyal devlet anlayışının mal ve hizmetlerin sunumundaki artışın ve uluslararası farklılaşmanın nedenleri en küçük kareler (EKK) ve genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kadınların işgücüne katılımlarının toplumsal hizmetlerin devlet tarafından sunumunu güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gimpelson vd. (2000) tarafından yapılan çalışmada 1992-1998 döneminde Rusya'yı 78 bölgeye ayırarak gelir eşitsizliği ile kamu istihdamı arasındaki ilişki en küçük kareler ve genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda eşitsizliğin, işsizlik oranının ve sosyal çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerde kamu istihdamının arttığı tespit edilmiştir.

Alesina vd. (2001) çalışmasının amacı 1995 döneminde İtalya için gelir eşitsizliği ile kamu istihdamı arasındaki ilişkiyi araştırmaya yöneliktir. Çalışmanın ampirik analizinde yatay kesit yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre İtalya'da kamu istihdamının yeniden dağıtım aracı olarak kullanılabileceği tespit edilmiştir.

Sevillano ve Villalonga (2004), 1990-1999 yılları arasında İspanya'daki bölgesel kamu istihdamı dağılımının belirleyicilerinin incelendiği çalışmalarında kişi başı GSYİH'nin düşük olduğunu ve sol ideolojiye sahip partiler ile yönetilen bölgelerde kamu istihdamının arttığını tespit etmişlerdir.

Vazquez ve Yao (2009) tarafından yapılan çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan 74 ülkedeki kamu sektörü istihdamı ile adem-i merkeziyetçilik arasındaki ilişki araştırılmıştır. 1985-2005 dönemini kapsayan ampirik çalışmada iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ve genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, Adem-i merkeziyetçilik derecesi arttıkça kamu istihdamının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada kamu istihdamının üniter yapılı ülkelerde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Mattos ve França (2011) 1991-2004 dönemi için Brezilya belediyelerinin verilerinden yararlanarak kamu istihdamı ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Kamu istihdamının yeniden dağıtım mekanizması olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Gözgör vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada 2000-2016 döneminde gelişmekte olan 92 ülkede tazminat ve verimlilik hipotezleri panel veri yardımıyla araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, küresel rekabetin kamu istihdamını azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, söz konusu ülkelerde verimlilik hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür.

2. Veri Seti

Çalışmada kamu istihdamı ile politik kutuplaşma arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmektedir. Bu çerçevede, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) veri tabanında bulunan

gelişmiş ve gelişmekte olan 22⁷ ülkenin 2000-2018 dönemine ait yıllık ortalama veriler kullanılarak kamu istihdamı ve politik kutuplaşma arasındaki ilişki yatay kesit analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada belirtilen dönem ve ülkeler, verilerin elde edilebilirliğine göre seçilmiştir. Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışmanın veri seti

Değişken Türü	Değişkenin Adı	Kısaltması	Kaynağı
Bağımlı Değişken	Kamu İstihdamı	İstihdam	Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)
	Politik Kutuplaşma	PK	Dünya Değerler Anketi (World Values Survey)
Bağımsız Değişkenler	Kişi başı GSYİH	G	
	İşsizlik Oranı	İO	
	Nüfus Yoğunluğu	NY	Dünya Bankası (WB)
	Dini Çeşitlilik (Religious Fractionalization)	DIN	The Quality of Government Dataset
	Küreselleşme	KOF	KOF Index

Kamu İstihdamı: bağımlı değişken kamu istihdamıdır. Söz konusu değişken Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Kamu Sektörü veri setinden temin edilmiş olup ham verilerin toplam nüfus ve toplam işgücü içindeki payları tarafımızca hesaplanarak modelde iki bağımlı değişken olarak dâhil edilmiştir. Bu iki oranı daha önce Tait ve Heller (1983)’de kamu istihdam göstergeleri olarak kullanmıştır. ILO veri setindeki kamu çalışanları genel devlet yönetim ve kamu kurumları çalışanlarından oluşmaktadır.

Modelde kullanılan bağımsız değişkenlere bakıldığında;

Politik Kutuplaşma (Political Polarization): çalışmada politik kutuplaşma değişkeni için Lindqvist ve Östling (2010) ve Grechyna (2016) çalışmalarında kullandıkları Dünya Değerler Anketi (World Values Survey) veri tabanında bulunan “government responsibility” anket sorusuna verilen yanıtların standart sapmasıyla hesaplanan ölçüm değeridir. Bu ölçüm değeri vatandaşların kendi bildirimleriyle ortaya çıkan politik tercihlere dayanan bir politik kutuplaşma ölçüsüdür. Yani, bu değer seçmenlerin kendi tercihleri doğrultusunda bildirdiği siyasi tercihlere dayanır. Dünya Değerler Anketi veri tabanında bulunan anket soruları her ülkede yaklaşık 1.000 kişiyle yüz yüze görüşmeye dayanarak elde edilen cevaplardan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan “government responsibility” anket sorusu şöyledir: devlet insan hayatında daha çok sorumluluk almalıdır (1); bireyler kendileri daha çok sorumluluk almalıdır (10). 1’den 10’a doğru giden bir ölçeklendirmede, bireylerin 1 ile 10 arasında bir değer seçmesi istenmektedir. Her ülkede bireylerin bu sorulara verdikleri yanıtlardan oluşan bir ortalama değeri ve bir de standart sapma değeri vardır. Ortalama değerler genellikle 5 civarında toplandığından iyi bir gösterge olmamaktadır. Bundan dolayı literatürde standart sapma değerleri politik kutuplaşma değerleri olarak kabul edilmektedir (Lindqvist ve Östling, 2010 ve Grechyna, 2016). Politik kutuplaşma teorik olarak kamu sektörü istihdamını arttırıcı ya da azaltıcı etki yapabilir. Ampirik sonuçlar belirleyici olacaktır.

Dinsel Çeşitlilik (Religious Fractionalization): “The Quality of Government Dataset” veri tabanından elde edilmiştir. Söz konusu değişken 0 ile 1 arasında değerler alır. 0 dinsel çeşitliliğin olmadığını 1 ise dinsel çeşitliliğin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Toplumsal çeşitliliğin yüksek olduğu toplumlar yani heterojen toplumlar devletten daha fazla hizmet ve daha

⁷Almanya, Amavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Karadağ, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık.

fazla devlet güvencesinde çalışma arzusu içinde olabilmektedirler. Bu çerçevede heterojen toplumların kamu istihdamı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olması beklenmektedir.

Nüfus Yoğunluğu: Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiş ve söz konusu değişken kilometre kareye düşen insan sayısı olarak alınmıştır. Ölçek ekonomilerinin varlığı sebebiyle nüfus yoğunluğu ve devletin boyutu arasında negatif bir ilişki beklenmektedir.

Kişi başı GSYİH: Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiş ve veri ABD doları cinsinden kullanılmıştır. Kişi başı GSYİH ile kamu istihdamı arasında ise pozitif bir ilişki beklenmektedir.

İşsizlik Oranı: Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiş ve toplam işgücünün yüzdesi olarak alınmıştır. Ülkelerin ekonomik sosyal ve siyasal yapısındaki farklılık ötürü işsizlik oranındaki artışın kamu istihdamı üzerindeki etkisi pozitif/negatif olabilmektedir.

Küreselleşme: KOF endeksi ile ölçülen genel küreselleşme değişkeni kullanılmıştır. Endeksin yapısı ekonomik, siyasal ve sosyal bileşenler olmak üzere üç ana bileşenden oluşmaktadır. Ekonomik küreselleşme, uzun vadeli sermaye mal ve hizmet akışlarına ilişkin bilgileri ifade eder. Siyasal küreselleşme, hükümet politikalarının yayılması olarak ifade edilir. Sosyal küreselleşme ise bilgilerin insanlar arasında yayılımını ifade eder. Özetle, genel küreselleşme endeksi ekonomik, siyasi ve sosyal küreselleşme endekslerinin birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Genel küreselleşme endeksi 1-100 arasında değerler alır ve 1 minimum küreselleşmeyi 100 ise maksimum küreselleşmeyi ifade eder. Küreselleşmenin kamu istihdamı üzerinde negatif etkisiye sahip olması beklenmektedir.

3. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada kullanılan ekonometrik model yardımıyla politik kutuplaşma faktörünün kamu istihdamı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda, oluşturulacak model kapsamında, dinsel çeşitlilik, kişi başı GSYİH, işsizlik oranı, nüfus yoğunluğu, ülke yüzölçümü, küreselleşme gibi açıklayıcı değişkenler modele dahil edilmiştir. Kamu istihdamının toplam nüfusa ve işgücüne oranları modellerin bağımlı değişkenleridir. Söz konusu değişkenler gelişmiş ve gelişmekte olan 22 ülke için 2000-2018 dönemi verilerinin ortalaması kullanılarak yatay kesit analiz yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Ekonometride verilere ilişkin veri yetersizliği, verilerin her zaman birimi için yokluğu ve yeni tutulmaya başlanması gibi nedenlerden dolayı veriler analizin niteliğini belirlemektedir. Bu gibi durumlarda değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılmasında yatay kesit analiz yönteminden yararlanılmaktadır. Yatay kesit analizi, zamanın bir noktasında hane halkları, bireyler, firmalar, ülkeler ya da diğer farklı birimlerin örneklerinden oluşmaktadır (Tatoğlu, 2013, s.2). Ancak, elde edilecek tahminlerin sabit varyans, normal dağılım, içsel ve çoklu bağlantı sorunları olup olmadığı tanısal testler yardımıyla kontrol edilmesi gerekmektedir. Yatay kesit ekonometrik yönteminin kullanıldığı çalışmalarda genellikle değişen varyans problemi ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle söz konusu analizlerde, tahminlerin değişen varyans probleminin giderilerek yapılması gerekmektedir (Wooldridge, 2001, s. 55). Bu çalışmada en yaygın yöntem olan white testi kullanılarak değişen varyans problemi giderilerek nihai tahmin modeline ulaşılmıştır.

Öte yandan, yatay kesit verilerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise R^2 ile ilgilidir. Belirlilik katsayısı olarak bilinen yani modelin anlamlılık gücünü gösteren R^2 , bağımlı değişkendeki değişmelerin ne kadarının bağımsız değişkenlerdeki değişmeler tarafından açıklanabildiğini ifade etmektedir. Yatay kesit verileri kullanılarak yapılan tahminlerde R^2 ' lerin genel olarak küçük olduğu bilinmektedir. Örneğin, Wallace ve Silver (1988), R^2 'nin 0.3 ve daha küçük bulunmasının yatay kesit verisiyle çalışan analizlerde yaygın olarak görüldüğünü aynı şekilde Studenmund (1992), yatay kesit serilerde 0.5 büyüklüğünde R^2 'nin iyi bir uygunluk oluşturduğunu ifade etmektedir (Ağır ve Kar, 2010, s.167). Bu bağlamda, En küçük kareler (EKK) yöntemi ile elde edilen tahmin sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Tahmin edilen modellere

ait R^2 değerleri sırasıyla 0.58 ve 0.53 olarak saplanmıştır. Dolayısıyla, tahmin modellerinden elde edilen R^2 değerlerinin düşük olmadığını ve tahmin modellerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan, yatay-kesit analize ilişkin diagnostik testler incelendiğinde, White ve Ramsey Reset test istatistiklerinin sonuçları, kurulan modelde değişen varyans sorunu olmadığını, açıklayıcılık gücünün kabul edilebilir olduğunu ve tahmin modelinin doğru spesifikasyonda kurulduğunu göstermektedir.

Kamu istihdamı ile politik kutuplaşma arasındaki ilişkiyi belirlerken Vazquez ve Yao (2009) ve Alesina vd. (2000) çalışmalarında kullandığı değişkenlerden yararlanarak çalışmanın tahmin modeli aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$\ln \hat{I}stihd = \beta_0 + \beta_1 PK + \beta_2 LnG + \beta_3 IO + \beta_4 NY + \beta_5 ÜY + \beta_6 DIN + \beta_7 KOF + \beta_8 OECD + \varepsilon \quad (1)$$

Burada β_0 sabit terimi, $\beta_1 \dots \beta_8$ eğim parametrelerini, ε ise hata terimini ifade etmektedir.

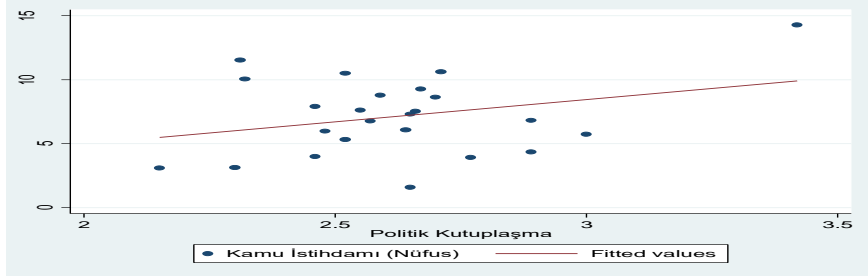
Önsel bir bilgi edinmek amacıyla öncelikle tanımlayıcı istatistiklere bakılmıştır. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur. Analiz döneminde (2000-2018), ülkelerin nüfusun bir yüzdesi olarak kamu istihdamı ortalama yaklaşık olarak % 7 seviyesinde iken işgücünün bir yüzdesi olarak kamu istihdamı ise yaklaşık olarak ortalama % 16 seviyesinde olduğu görülmektedir. Kamu istihdamı nüfusun bir yüzdesi ve işgücünün bir yüzdesi olarak sırasıyla Sırbistan (%1.59-%4.9) oranlarıyla en düşük iken Romanya’da (%14.29-%29.67) oranıyla en yüksek seviyededir. Ülkelerin politik kutuplaşma değerinin ortalaması 2.62 düzeyindedir. Politik kutuplaşmanın en düşük olduğu ülke (2.15) seviyesiyle Yunanistan iken politik kutuplaşmanın en yüksek olduğu ülke (3.42) seviyesiyle Romanya’dır. Öte yandan, dini çeşitliliğin en düşük olduğu ülke Türkiye (0.004) iken en yüksek dini çeşitliliğe sahip ülke ise Birleşik Krallık (0.69)’tır. Küreselleşmenin en düşük olduğu ülke 62.30 endeks değeriyle Arnavutluk iken en yüksek küreselleşmeye sahip ülke ise 88.4 endeks değeri ile Birleşik Krallık’tır.

Tablo 2. Tanımlayıcı istatistikler

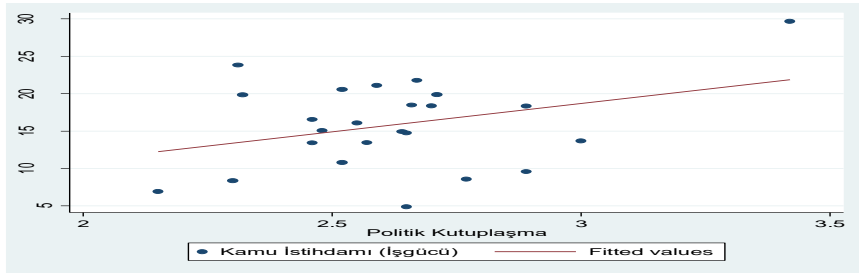
Değişken Adı	Gözlem	Ortalama	Std. Hata	Minimum	Maksimum
Kamu İstihdamı (Nüfusun Yüzdesi)	24	7.121	3.037	1.591	14.296
Kamu İstihdamı (İşgücünün Yüzdesi)	24	15.799	5.837	4.906	29.679
Politik Kutuplaşma (Endeks)	24	2.62	0.262	2.15	3.42
Dinsel Çeşitlilik (Endeks)	22	0.389	0.200	0.004	0.694
Küreselleşme (Endeks)	24	79.238	6.242	62.304	88.405
GSYİH	24	26633.69	22039.05	5079.401	110742.3
Nüfus Yoğunluğu (Nüfus/Ülke Yüzölçümü)	24	107.302	62.765	17.569	257.884
İşsizlik Oranı (%)	24	9.823	3.644	4.295	15.977

Şekil 2 ve Şekil 3 22 ülkede değişkenler arasındaki ilişkiyi veren serpilme diyagramında politik kutuplaşma ile kamu istihdamı (sırasıyla nüfus ve işgücü içindeki yüzdeleri) arasında pozitif yönlü bir ilişkinin mevcut olduğunu göstermektedir. Yani, bu diyagramlardan anlaşılacağı üzere, ele alınan ülke örneğinde politik kutuplaşma arttıkça kamu istihdamı yüzde olarak artmaktadır.

Şekil 2. Kamu istihdamı (nüfus)- politik kutuplaşma ilişkisi

Şekil 3. Kamu istihdamı (işgücü)- politik kutuplaşma ilişkisi

En küçük kareler (EKK) yöntemi ile elde edilen tahmin sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Analiz sonucu

Bağımlı Değişken:	Ln (Kamu İstihdamı/nüfus)	Ln (Kamu istihdamı/işgücü)
Bağımsız Değişkenler	Model I	Model II
	EKK(1)	EKK(2)
	(t-stat.)	(t-stat.)
Politik Kutuplaşma	0.396*** (2.99)	0.320** (2.96)
Dinsel Çeşitlilik	0.464*** (3.52)	0.304** (2.35)
Küreselleşme	-0.004 (-0.65)	-0.004 (-0.77)
LnGSYİH	0.454** (2.51)	0.394** (2.77)
Nüfus Yoğunluğu	-0.002*** (-5.17)	-0.001*** (-4.45)
İşsizlik Oranı	-0.015* (-1.85)	-0.019** (-2.74)
Sabit	-1.633** (-2.09)	-0.736 (-1.19)
Gözlem	22	22
R-Kare	0.70	0.67
F İstatistiği	12.84***	7.87***
White Testi	22.00 (0.399)	22.00 (0.399)
Reset Testi	0.37 (0.773)	0.42 (0.741)

Not: (***),(**), (*) sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

a: EKK (1)'de bağımlı değişken olarak kamu istihdamı nüfusun yüzdesi olarak kullanılmıştır.

b: EKK (2)'de bağımlı değişken olarak kamu istihdamı işgücünün yüzdesi olarak kullanılmıştır.

c: Her iki modelde de heteroskedasite ve otokorelasyon sorunu nedeniyle Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi kullanılmıştır. t-istatistikleri katsayıların altında parantez içinde verilmiştir.

Model I’de bağımlı değişken kamu istihdamının nüfus içindeki yüzdeki, Model II’de ise kamu istihdamının işgücü içindeki yüzdesidir. İki regresyonda da bağımlı değişkenin doğal logaritması alınmıştır. İki modelde de regresyon spesifikasyon testi (RESET) sonucuna göre bir sepsifikasyon hatası yoktur. Bu durumda iki model de kamu istihdamının modellenmesinde kullanılabilir durumdadır. Ayrıca ilgili literatürde çeşitli yazarlar daha önce açıklandığı gibi regresyonlarda kullanılan bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik linklerinin varlığına ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır.

Elde edilen ampirik sonuçlar her iki modelde de, politik kutuplaşma ile kamu sektörü istihdamı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Politik kutuplaşma endeksindeki bir birimlik bir artış, kamu istihdam oranının ilgili katsayının değeri kadar bir yüzdeyle arttırmaktadır. Bunu daha ayrıntılı göstermek için

$\ln(y)=\alpha +\beta X$ şeklinde bir tahmin denklemi varsayalım. Denklemnin toplam türevselini aldığımızda (totally differentiating), aşağıdaki denkleme ulaşılır.

$$dy/y= \beta dX$$

Buradan $dy=y\beta dX$ elde edilir. Diğer bir deyişle bir birimlik X değişimi bağımlı değişkeni $y\beta$ kadar değiştirecektir. Bu da y deki yüzde değişme demek olan dy/y oranının beta kadar olacağını gösterir. Bu açıklama bize yukarıdaki regresyon sonucuna göre, politik kutuplaşma endeksinde bir birimlik bir değişme olduğu zaman kamu istihdam oranında birinci modelde yüzde otuz dokuz ikinci modelde de yüzde otuz iki bir artış olacaktır. Eğer örneğin kamu istihdam oranı yüzde yedi civarında ise, politik kutuplaşmada bir birimlik bir artış, $7 \times 0.39=2.73$, yüzde 2.73 kamu istihdamının artmasına yol açacaktır ve kamu istihdam oranı yüzde 9.73’e çıkacaktır. Diğer bir deyişle bir birimlik politik kutuplaşma endeksi artışının kamu istihdamı üzerindeki etkisi var olan kamu istihdamı düzeyine de bağımlı olmaktadır. Bu sonuç nasıl yorumlanabilir? Ülkelerde politik kutuplaşmalar arttıkça diğer bir deyişle devletten beklenen görevler hakkında insanlar arasında görüş ayrılıkları çok yüksek oldukça, kamu sektörü istihdamı artmaktadır. Farklı gruplar devletin güvenceli istihdamından yararlanmak için lobi faaliyetlerini arttırmış ve beklenen istihdam sonucunu da almış olabilirler.

Dinsel çeşitliliğin de her iki modelde kamu istihdam oranını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Dinsel çeşitlilik endeksi politik kutuplaşma endeksinden ölçüm değerleri bakımından farklıdır. Dinsel çeşitlilik endeksi sıfır (0) ile bir (1) arasında değişen “sürekli” bir değişkendir. Bu durumda örneğin kamu istihdam oranı (nüfus içindeki) hâlihazırda yüzde 7 civarında ise, 0.10 birimlik bir endeks artışı (dinsel çeşitliliğin artması) nüfus içindeki kamu istihdam oranını 7×0.464 (regresyon katsayısı) $\times 0.10=0.324$ birim arttıracaktır. Bu ise yaklaşık yüzde $(0.324/7=0.046)$ 4.6 istihdam oranını arttıracak ve yeni istihdam oranı $(7+4.6=11.6)$ yüzde 11.6 olacaktır. Bu açıklamalardan sonra endeks değişkenlerinin katsayılarının nasıl yorumlanacağı daha da netlik kazanmıştır. Dinsel çeşitlilik ile kamu istihdamı arasındaki pozitif yönlü bir ilişki, çeşitli dinsel grupların devletin istihdam olanaklarından yararlanmak için devlet aygıtı üzerinde bir lobi ya da baskı grubu oluşturduklarına ilişkin bir gösterge olabilir. Ya da devlet çeşitli dini gruplar arasındaki olası politik çekişmeleri azaltmak için her grup için bir kamu istihdamı kotası gözetiyor olabilir.

Regresyon sonuçlarına göre her iki modelde işsizlik oranının artması kamu istihdamını azaltıcı bir etki yapmaktadır. Diğer bir deyişle örneklemdaki ülkeler bakımından işsizlik oranı artışı kamu istihdam oranını azaltmaktadır. Kamu sektörü işsizlik oranının artışından dolayı açığa çıkan işsizleri kamuda istihdam eden bir yapı oluşturmamış görünmektedir. Tabloya göre örneğin bir birimlik bir işsizlik oranı artışı (yüzde birlik bir artış) kamu istihdamını, eğer kamu hali hazırda yüzde 7 ise, $7 \times (-0.015) \times 1= -0.105$ birim azaltmaktadır. Bu azalış miktarı da $(-0.105/7=-0.015)$, yüzde 1.5 oranında bir azalışa, diğer bir deyişle istihdam oranının $(7-1.5=5.5)$, yüzde 5.5 değerine düşmesine neden olur.

Regresyon sonuçlarına göre küreselleşme ile kamu istihdamı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Küreselleşmenin genellikle kamu istihdamını azaltıcı bir etki yapması beklenirken böyle bir bulgu örneklem ülkeleri ve ilgili yıllar bakımından bulunamamıştır.

Gayrisafi yurtiçi hasıladaki artış iki modelde de kamu istihdamını arttırmıştır. Gelir artışı kamu hizmetlerine olan talebi arttırmış görünmektedir. Bu ampirik bulgu yıllar önce Wagner tarafından da gözlemsel olarak dile getirilmiştir. Gayrisafi yurtiçi hâsıla değişkeninin de doğal logaritması alındığından, katsayı esneklik değeri olarak yorumlanır. Örneğin birinci modele göre, gayrisafi yurtiçi hasılda yüzde yüzlük bir artış kamu istihdam oranını yüzde 45 oranında arttırmaktadır. Örneğin milli gelir 25 binden 50 bine çıksa (yüzde yüz artış), eğer halihazırdaki kamu istihdamı yüzde 7 ise ($7 \times 0.45 = 3.15$), kamu istihdamı ($7 + 3.15 = 10.15$) yüzde 10.15 değerine çıkacaktır.

Nüfus yoğunluğundaki artış ise kamu istihdam oranını azaltmaktadır. Bu da ölçek ekonomilerine ilişkin iyi bir örnek oluşturur. Tabloya göre, örneğin yüz ölçüme düşen nüfus 1000 kişi artsa, kamu istihdamı, eğer halihazırda yüzde 7 oranındaysa, $7 \times (-0.002) \times 1000 = -14$ birim azalacaktır. Diğer bir ifadeyle kamu istihdam oranı yüzde $(14/7=2)$ iki birim azalarak, $7-2=5$, yüzde beş seviyesine inecektir. Nüfus yoğunluğunda 1000 kişilik artış kamu istihdamını yüzde 2 azaltacaktır.

Bütün bu regresyon bulguları ve rakamsal büyüklükleri literatürde dile getirilen sınırlar içindedir. Bu makalenin temel vurgusu olan politik kutuplaşmanın kamu istihdamı üzerindeki etkisinin rakamsal değeri ise bu konudaki ilk bulguları oluşturmaktadır.

Sonuç olarak 22 ülkenin 2000-2018 verileri ile yapılan bu çalışmada politik kutuplaşmadaki artışın kamu istihdamı üzerinde pozitif bir etkiye yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Devlet hem mal ve hizmet üretimi yoluyla hem de kamu politikaları yoluyla ekonomik performansı etkilemektedir. Ancak, devletin ekonomik performansa etkisi toplumsal ve tarihsel koşullara göre zamanla farklı nitelik ve biçimler göstermiştir. Bu değişimlerle beraber ayrı sınıflandırmalara tabi tutulan devlete, harcamacı devlet, düzenleyici devlet, vergi toplayıcı devlet ve işveren devlet gibi roller yüklenmiştir.

Dahası, ekonominin içinde bulunduğu koşullara paralel olarak devletler üstlenmiş olduğu görevler çerçevesinde ekonomik ve sosyal yapıya zaman zaman müdahalelerde bulunmuşlardır. Lakin, devletlerin yapısal özelliklerindeki farklılıklar müdahale şekillerinde ve derecesinde ülkeden ülkeye hatta ülke içinde bölgeler arasında da farklılıklar göstermiştir. Bu durum süreç içinde ekonomik ve sosyal yapı içinde devlet müdahalesinin artmasına yol açmıştır. Bilhassa, ekonomik alanda ortaya çıkan gelişmeler, dünya genelinde Keynesyen politikaların uygulama alanı bulması ve kamu mallarına olan talebin artması gibi sebepler devlet müdahalesinin nedenleri arasında yer almaktadır.

Ayrıca, refah artışıyla birlikte dünya genelinde vatandaşların kamu hizmetleri talebinde artışlar olmuş ve devletler vatandaşların taleplerini karşılayabilmek için hem vergi kapasitelerinin genişlemesine hem de kamu hizmetlerini yerine getirecek personelin çoğalmasına yani toplumsal hizmetler alanındaki istihdamda önemli bir büyüme meydana getirmiştir. Sıralanan tüm bu ve benzer olayların ortaya çıkarmış olduğu devletin işveren rolündeki genişleme ekonomik ve sosyal alanda olumlu ve olumsuz birçok etkiye neden olacağından sosyal bilimlerde bu konunun araştırılması gündeme gelmiştir.

Şüphesiz, bir ülkede ekonomiyi etkileyen önemli bir makroekonomik değişken olan devletin işveren rolünün nasıl belirleneceği ve bu rolü etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusu önemli bir araştırma konusudur. Bunun nedeni, söz konusu rolün sadece ekonomik ve demografik faktörler tarafından değil aynı zamanda politik düşüncelerle de şekillenmesinden

kaynaklanmaktadır. Bir ülkede sosyo-ekonomik kutuplaşmanın seçmenler arasındaki fikir ayrılığını arttırarak politik kutuplaşmaya yol açacağı ve bu durumda devletlerin istihdam politikaları üzerinde etkili olacağı varsayılmaktadır. Bu anlatılanlardan yola çıkarak, bu çalışmada devletin işveren rolünü etkileyen faktörleri açıklamada politik faktörlerden özellikle politik kutuplaşmanın etkisi araştırılmıştır.

Ampirik analiz sonuçlarına göre, politik kutuplaşma ile kamu istihdamı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani, politik kutuplaşmanın yüksekliği kamu istihdamını arttıran nedenlerindedir. Kutuplaşmanın yüksek olduğu toplumlarda insanlar daha çok devletçi davrandığından devlet güvencesi altında istihdam edilmek isteyeceklerdir. Dinsel çeşitliliğin yüksek olması devlet güvencesi altında istihdam edilme isteğini arttıracaktır. Böylelikle devletlerin kamu istihdamını hem kamu güvenliğini sağlayarak toplumsal istikrarsızlığı azaltmak hem de bölgeler arasında gelir dağılımı dengesizliklerini hafifletmek amaçlarıyla kullandıkları varsayılmaktadır. Yüksek nüfus yoğunluğunun kamu istihdamını azalttığı ve bu durum ölçek ekonomilerine işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca, küreselleşme kamu sektörü istihdamı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. İşsizlik oranı ile kamu istihdamı arasındaki ilişkide ise, yüksek işsizlik oranının kamu istihdamını azalttığı görülmektedir. Bu durum ele alınan ülkelerde, hükümet politikalarının sonucunun gönüllü işsizlik yarattığı ve bireylerin işgücü dışında kalarak boş zaman için farklı tercihler ortaya koyduğu varsayılmaktadır.

Özetle, devletin işveren rolü üzerinde politik kutuplaşmanın ekonomik ve demografik faktörler kadar önemli olduğu görülmektedir. Toplumlarda yüksek düzeyde kutuplaşma söz konusu olduğunda insanlar daha çok devletçi davranma eğiliminde olup devlet güvencesi altında çalışma isteklerinin arttığı ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Ağır, H. ve Kar, M. (2010). Türkiye’de elektrik tüketimi ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ilişkisi: yatay kesit analizi. *Sosyoekonomi*, Özel s., 150-176.
- Akdede, S.H. (2012). Income inequality and political polarization and fracturalization: an empirical investigation of some european countries. *Bulletin of Economic Research*, 64(1), 20-30.
- Alesina, A., Baqir, R. ve Easterly, W. (1999). Public goods and ethnic divisions. *Quarterly Journal of Economics*, 114(4), 1243-1284.
- Alesina, A., Danninger, S. ve Rostagno, M. (2001). Redistribution through public employment: the case of Italy. *IMF Staff*, 48 (3), 447-473.
- Blais, A. B. ve Dion, S. (1993). Do parties make a difference? Parties and the size of government in liberal democracies. *American Journal of Political Science*, 37(1), 40-62.
- Cusack, T. R. N. ve Martin, R. (1989). Political-economic aspects of public employment. *European Journal of Political Research*, 17(4), 471-500.
- Esteban, J. ve D. Ray (2011). Linking conflict to inequality and polarization. *American Economic Review*, 101(4), 1345-1374.
- Esteban, J.M. ve D. Ray (1994). On the measurement of polarization. *Econometrica*, 62(4), 819-851.
- European Values Study Group and World Values Association (2006), *European and world values surveys wave 3 1995-1998*, version 2014-04-09. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp>. Erişim Tarihi: 17.02.2020.

- European Values Study Group and World Values Association (2006), *European and world values surveys wave 4 1999-2004*, version 2014-04-09. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV4.jsp> Erişim Tarihi:17.02.2020.
- European Values Study Group and World Values Association (2006), *European and world values surveys wave 5 2005-2009*, version 2014-04-09. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV5.jsp> Erişim Tarihi: 17.02.2020.
- European Values Study Group and World Values Association (2006), *European and world values surveys wave 6 2010-2014*, Version 2014-04-09. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp> Erişim Tarihi: 17.02.2020.
- Fiorina, M. P. ve Abrams, S. J. (2008). Political polarization in the american public. *The Annual Review of Political Science*, 11, 563–588.
- Gersbach, H., Muller, P. ve Tejada, O. (2019). Costs of change and political polarization. *European Journal of Political Economy*, 60, 1-16.
- Gimpelson, V. ve Treisman, D. (2002). Fiscal games and public employment: a theory with evidence from Russia. *World Politics*, 54(2), 145-183.
- Gözcü, G., Bilgin, M.H. ve Zimmermann, K.F. (2019). Public employment decline in developing countries in the 21st century: the role of globalization. *Economics Letters*,184, 1-4.
- Gregory, R. G. ve Borland J. (1999). *Recent development in public sector labor markets. in handbook of labor economics*, O. Ashenfelter and D. E. Card. Amsterdam (Ed); New York: Elsevier.
- Hammouya, M. (1999). Statistics on public sector employment: methodology, structures and trends. Geneva: International Labor Organization.
- Ho, K. W. ve Hoon, H. T. (1998). Productivity growth and public sector employment. *The American Economist*, 42(2), 73-79.
- Huber, E. ve Stephens, J. D. (2000). Partisan governance, women's employment, and the social democratic service state. *American Sociological Review*, 65 (3), 323-342.
- ILO, 2000: Current international recommendations on labour statistics. ILO, Geneva.
- ILO/EASMAT, 1997: Labour statistics based on administrative records: guidelines on compilation and presentation. ILO Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok.
- Katsimi, M. (1998). Explaining the size of the public sector. *Public Choice*, 96 (1/2), 117-144.
- Lindqvist, E. ve Östling, R. (2010). Political polarization and the size of government. *The American Political Science Review*, 104(3), 543-565.
- Mattos, E. ve França, V. (2011). Public employment and income redistribution: causal evidence for Brazilian Municipalities. *Public Choice*, 146(1/2), 43-73.
- Murell, P. (1985). The size of public employment: an empirical study. *Journal of Comparative Economics*, 9(4), 424-437.
- Navruz, B. A. (2007). Türkiye'de kamu istihdamı ve istihdam alanında kamusal rantlar (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Rama, M. (1997). Efficient public sector downsizing. Policy Research Working, 1840.
- Rodrik, D. (1997). What drives public employment? National Bureau of Economic Research Working 6141. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Rodrik, D. (1998). Why do more open economies have bigger government?. *Journal of Political Economy*, 106 (5), 997-1032.

- Schiavo-Campo, S. Giulio de T. ve Amitabha M. (1997). *An international statistical survey of government employment and wages*, Policy Research Working Paper 1806, Washington D.C.: World Bank Institution.
- Sevillano, J. M. M. ve Villalonga, J. R. (2004). Public employment and regional redistribution in Spain. *Hacienda Pública Española / Revista de Economía Pública*, 170 (3), 59-80.
- Studenmund, A.H. (1992). *Using econometrics: a practical guide*, Second Edition, New York:Harper Collins Publishers.
- Tait, A. A. ve Heller, P. S. (1984). *Government employment and pay: Some International Comparisons*, International Monetary Fund, 6365.
- Tatoğlu, Y.F. (2013). *Panel veri ekonometrisi: stata uygulamalı*. (İkinci Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Vazquez, J.M. ve Yao, M.H. (2009). Fiscal decentralization and public decentralization and public sector employment: a cross-country analysis, *Public Finance Review*, 37(5), 539-571.
- Wallace, T.D. ve Silver, J.L. (1988). *Econometrics: an introduction*. Reading, Massachusetts:Addison-Wesley Publishing Company.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2001). *Econometric analysis of cross section and panal data*. The MIT Press, Cambridge, London.
- World Bank (2018). *World development indicators 2018*, Washington, DC: World Bank.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Türkiye’de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi*

The History of Personal Development Area in Turkey

Serkan ŞENGÜL¹, Doç. Dr. Osman Kürşat ACAR²

Öz

Yeni söylem ve eylemlerin, dünyanın var olduğu günden bu yana, genellikle bir bunalım sonucunda kendisini gösterdiği söylenebilir. İnsanlığın bireysel olarak terakkisi olarak adlandırılan kişisel gelişimin temellerinin de yine dünya genelinde büyük bir etkiye sahip 1929’daki Büyük Bunalım’a dayandığı kabul edilmektedir. Benzer bir durumun Türkiye için de geçerli olduğu söylenebilir. Türkiye’de 50 yıllık bir geçmişi olan kişisel gelişim alanı, 4 kuşak olarak ele alınabilir. 1968 yılında 1. kuşak yazarlardan Nüvit Osmay’ın ‘İnsan Mühendisliği’ kitabı ile giriş yaptığı kabul gören kişisel gelişim alanının, asıl temellerinin yine bir kriz ve değişim olan 1980 askeri darbesinden sonra atıldığı söylenebilir. 1980-2000 yılları arasında alanda çalışma yapan ve 2. kuşak yazarlar olarak adlandırılan isimler, kişisel gelişim olgusunun insanlar tarafından benimsenmesini sağlamıştır. 2001 krizi sonrası 3. kuşak yazarlarla birlikte kişisel gelişim, 2001-2015 yılları arasında zirve noktasına ulaşmıştır. Bugün 2010 sonrası 4. kuşak yazarlar ile kişisel gelişim alanı, bir önceki dönemin üstüne koyarak farklılaşan söylemleri ile önemli eleştirilere rağmen gelişimini sürdürmektedir. Kişisel gelişim alanı Türkiye’de, özellikle hedef belirleme, motivasyon ve başarı odaklı eğitim, seminer ve kitaplar etrafında şekillenmiştir. Bu çalışma ile Dünya’da ve Türkiye’de kişisel gelişimin ana hatları, kişisel gelişim ile ilgili kavramlar incelenmiş, Dünya’da ve Türkiye’de kişisel gelişim ile ilgili önde gelen çalışmalar literatür taraması olarak ortaya konmuştur. Alandaki yazın boşluğunu doldurmak adına katkı sağlamaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişisel gelişim, hedef belirleme, motivasyon, başarı, kişisel gelişim kitapları

Makale Türü: Derleme

Abstract

It may be said that new discourses and actions have generally emerged because of a crisis since the day the world existed. It’s accepted that the foundations of personal development, which is seen as the personal liberation war of humanity, are based on the Great Depression in 1929, which has a great impact worldwide. Personal development area in Turkey with the Human Engineering Nuvit Osmay book was accepted that entered Turkey in 1968. It can be said the main foundations were laid after the 1980 military coup, which was a crisis for the country. It can be said that the names called as 2nd generation writers between 1980-2000 provided the personal development phenomenon to be adopted by people and after the 2001 crisis, the personal development reached its peak with 3rd generation writers between 2000-2015. People’s personal war of liberation struggle adventure of personal development in Turkey, especially in goal setting, motivation and success-oriented training, seminars and said that allows the formation around the book. This study outlines the personal development of the world and in Turkey, examined concepts related to personal development, leading work on personal development have been demonstrated in literature. It has been tried to contribute to fill the literature gap in the field.

Keywords: Personal development, goal setting, motivation, success, personal development books

Paper Type: Review

* Bu makale ‘Türkiye’de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi: Hedef Belirleme, Motivasyon ve Başarı Odaklı Kitaplar Üzerinden Bir Analiz’ isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, serkan.sdu@hotmail.com.

²Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, osmanacar@sdu.edu.tr.

Giriş

Yaşanılan olumsuzluk ve engellere karşı bireysel olarak yapılacak en önemli şey, mevcut durumu çok iyi bir şekilde gözden geçirerek, bireysel stratejileri belirlemek ve bir adım ileri gidebilmek adına daha sıkı çalışmaktır. İnsanların tümünü birden ilgilendiren bir sorundan sonra veya bireysel olarak ortaya çıkan ve insanlara içindeki gücü fark edip kendi değerini ortaya koyarak, bu bunalımdan kurtulabileceğini anlatan kişisel gelişim kavramının, tam olarak bu düşünceyi destekler nitelikte geliştiği söylenebilir. Kişisel gelişim öğretilerini hayatına uygulamaya başlayan insanların, zamanla ve kendi öz yönetim gücüne göre içinde bulunduğu kötü şartlar aşabileceği düşüncesi de hâkim olabilmektedir.

Hem dünya genelinde hem de Türkiye’de tüm halkı ilgilendiren ortak bir sorun sonucunda ortaya çıkan ve gelişen kişisel gelişim alanının, Türkiye’de 1968 yılında Nüvit Osmay’ın ‘İnsan Mühendisliği’ kitabı ile giriş yaptığı bilinmektedir. Ama Türkiye için kişisel gelişim alanının dönüm noktalarının 1980 darbesi ve en önemlisi de 2001 ekonomik krizi gibi dönemler olduğu söylenebilir. Çünkü kişisel gelişim alana incelendiğinde darbe, ekonomik kriz gibi bunalımlı dönemler, insanları yeni arayışlar, eylemler peşine sürüklemiştir. Ve çözümün kişisel gelişim ile sağlanabileceğine inanan önemli bir kesimin olduğu görülmüştür. Bu dönemde 2. ve 3. kuşak yazarlar ön plana çıkmıştır. Türkiye’de özellikle 2000 sonrası 3. Kuşak yazarların olduğu dönemde kişisel gelişim alanı ciddi anlamda büyümüştür. Her dönemin kendine has özelliklerinden dolayı 2008 ekonomik krizi sonrasında ise 2001’den sonra gelişen süreçteki söylemler, tutum değişikliğine uğrayarak 4. Kuşak yazarlar ile daha ılımlı bir kişisel gelişim anlayışı benimsenmeye başlanmıştır denebilir. Kişisel gelişim alanının insanlar tarafından kabul görmüş ve hızlı talep alan bir alan olması arzı da çoğaltmıştır. Fazlaca yazar tarafından alelade bir biçimde eser yazılmış olmasının, alanın gelişmekten çok genişleme eğilimi göstermesine neden olduğu söylenebilir. Bu durumun kişisel gelişim eğitimleri ve kitaplarının faydası, uygulanabilirliği ve özgünlüğü hakkında tartışmaları da beraberinde getirdiği bilinmektedir.

Bu çalışma ile öncelikle Dünya’da kişisel gelişimin nasıl doğup geliştiği ve Türkiye’de hangi etkenler ile ortaya çıktığı geliştiği ele alınmıştır. Ardından kişisel gelişimin ile ilgili olan, kişisel gelişim eğitim ve eğitmenleri, koçluk, mentorluk, kişisel gelişim kitapları gibi olgu ve kavramlar incelenmiştir. Dünya’da ve Türkiye’de kişisel gelişim ile ilgili önde gelen kitaplar literatür taraması ile ortaya konmuştur. Türkiye’de kişisel gelişim kitapları çok satan kitaplar listesinde olmasına rağmen alanın tarihçesi ile ilgili alandaki yazın boşluğunu doldurmak adına literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçevesi

1.1. Kişisel Gelişimin Kavramı

Kişisel gelişim, bir birey için yeterli olmadığı alanlarda, yeterli olabilmek için başlattığı değişim süreci olarak ifade edilebilir. Kişisel gelişim süreci ise kişilerin bireysel hedeflerini gerçekleştirmek için kendini daha yeterli hale getirmesi olarak tanımlanabilir (Balaban ve Çakmak, 2016, s. 1). Yine farklı bir tanım ile kişisel gelişim, bir insanın yeterli olmadığını düşündüğü alanda, daha iyi olabilmek adına bir değişim süreci başlatmasıdır. Kişisel gelişim sürecine giren insanlar aslında tüm evrenin bir değişim içerisinde olduğunu fark etmektedir. Bu farkındalık insanda kendisinin de değişime ayak uydurması gerektiği inancını uyandırmaktadır (Özkan, 2003, s. 46-47). Kişisel gelişim, çoğu zaman az ya da çok yeniçağ düşüncesinden yararlanan, gerek bireysel gerekse kurumsal düzlemde hizmet üretmek kendi ekonomi politikası ile hayata dahil olan bir sektördür (Paker, 2011, s. 62). İnsanın kendini bulması ve geliştirmesini kapsayan kişisel gelişim, insanların doğuştan gelen benlik merakına dayanmaktadır (Chaya, Daniel ve Wade, 2015, s. 41).

Akademik çalışmalara konu olan kişisel gelişimin bilim camiasındaki tanımlarından sonra Türkiye’de kişisel gelişim alanına yön vermiş isimlerin tanımlarına da yer vermek gerekmektedir. Türkiye’de gündeme geldiği günden bu yana 4 farklı kuşak şeklinde ilerleyen

kişisel gelişimi, her kuşağın önemli isimlerinden birinin tanımıyla açıklamak, dönem içinde kavramın farklılaşıp farklılaşmadığını da ortaya koyacaktır. Başarı ve başarılı bir geleceğin anahtarı insanların içinde saklıdır. İnsanlar kişisel gelişim ile birlikte düşüncelerini, davranışlarını ve iç çatışmalarını yönetmek konusunda ustalaşacak, çağın bu yeniliğine ayak uyduranlar ile bu yeni söylemleri terk edenler arasındaki fark başarıya ulaşım ulaşamama olacaktır (Knight, 2001, s. 12). Kişisel gelişim kavramı ve eğitimlerini Türkiye'ye tanıtan isim olan Nüvit Osmay, doğrudan bir kişisel gelişim tanımlaması yapmamış olsa da işin özünü şöyle anlatmaktadır: Hayatta en güç olan şeyleri dahi küçük parçalara ayırarak çözümlenmeye çalışırsak, başaramayacağımız hiçbir durum yoktur ve başarı için hatasız formül şarttır. Hatasız formüle ulaşmanın yolu da insanın kendini ve çevresini tanımasından, dolayısıyla kişisel gelişim çabasından geçmektedir (Osmay, 2019). Kısacası bu tanımlamasıyla Nüvit Osmay'a göre kişisel gelişim, insanın başarı için hatasız formülü üretme çabasıdır denebilir.

Kişisel gelişim anlamında Türkiye'de 2. kuşak kişisel gelişim uzmanlarından ve psikoloji alanında da uzman Prof. Dr. Üstün Dökmen ise kişisel gelişimi batı dünyasının gözüyle tanımlamıştır. Dökmen'e göre batı dünyasında kişisel gelişim; bireyselliğin vurgulanması, insanlara 'yeteneklerinin farkına var,' mesajının verilmesi ve bunun farkına varan insanların yeteneklerini çevresi ile bütünleştirerek dış dünyaya uygun bir biçimde geliştirmesidir (Dökmen, 2000). Yine Türkiye'nin 2. kuşak kişisel gelişim uzmanlarından Psikoloji alanında uzman Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu ise kitaplarında kişisel gelişim sürecini; bu süreç, bir kabuk değiştirme serüvenidir, yenilenme, aslında içinde var olan yeniliği gün yüzüne çıkarma eylemidir (Cüceloğlu, 1996) şeklinde tanımlamıştır. Türkiye'de kişisel gelişimin 3. kuşak isimlerden biri olan Mümin Sekman konuya başarı cephesinden bakmış ve çalışmalarını bu yönde ilerletmiştir. Başarının ve kişisel gelişimin gerçekleşmesini, atalet kavramına dayandırmıştır. Atalet; bir işi insanın kendisinin yapması gerektiği ile nasıl ve ne zaman başlaması gerektiğini bildiği halde harekete geçememe durumu olarak tanımlanmaktadır. Yine Sekman, kişisel gelişimin önündeki engelin atalet olduğunu ortaya koymuş ve kişisel gelişimi, ataleti yenmekle başlayan bir süreç olarak tanımlamıştır (Sekman, 2005, s. 4).

Sonuç olarak kişisel gelişim, insanın herhangi bir alanda mevcut potansiyelini bir üst seviyeye taşımak için başlattığı serüvene verilen isimdir. Her birey kendi mevcut durumunun analizini yaparak potansiyeline uygun bir alanda kendini geliştirmek için bu mücadelenin içine girer.

1.1. Dünyada Kişisel Gelişimin Kavramı

Günümüzde neredeyse her alanda kendisinden söz ettiren kişisel gelişim olgusunun, insanlığın var olduğu günden bu yana hüküm sürdüğü söylenebilir. Bugün "Sen değişirsen dünya da değişir" sloganıyla, kişisel gelişimin günümüze uygun olarak ruhu açıklanmaya çalışılsa da birçok bilimsel alanda olduğu gibi, kişisel gelişim alanında da bu sloganı, Eski Yunan ile bağdaştırmak mümkündür. Bu slogan, eski Yunan'da bir yaşama sanatı olarak ele alınmaktaydı. 'Epimelesthai sountou' yani kendine özen göstermek, kendine dikkat etmek, kendinle ilgilenmek kuralı Eski Yunanlılar'ın (Platon'un Alkibiades'e ilk ve temel öğüdü) gözünde kişisel davranış biçiminin ve yaşama sanatının temel kurallarından biriydi. Daha sonra Sokrat, 'kendinle ilgilenme'nin doğal bir sonucu olan "kendini bilmek" kavramını ortaya atmıştır. Bu gelişmeleri Spinoza'nın literatüre kazandırdığı 'Conatus' kavramı izlemiştir. Sözlük anlamı ile conatus; insanın tüm gücünü kullanarak gösterdiği gayret anlamına gelmektedir ki bu da günümüzde kişisel gelişim için kullanılan tabirlerden biridir (Tokur, 2016, s. 7). Yeni bir gelişme olarak sunulsa da görüleceği gibi birçok alanda olduğu gibi kişisel gelişim alanı içinde köken olarak Antik Yunan'a kadar gidilmiştir. Aslında bu durum birçok bilim dalında, disiplinde görülebilmektedir. Yeni bir kavram olarak ortaya sunulan olgu, için 3000 yıl öncesine gidilmesi yeniliği yeniden tartışmayı beraberinde getirmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kişisel gelişimin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili farklı kaynaklar vardır. Salerno, günümüzün popüler kişisel gelişim kavramının Amerika'daki ilk

örneğin Benjamin Franklin’in 1732’de yazdığı yazdığı ‘Poor Richard’s Almanac’ olduğunu düşünmektedir. İlerleyen dönemlerde insanlara tavsiyeler sunan köşe yazarları ve daha iyi yaşam için ipuçları sıralayan çeşitli yazılı ürünler yayımlanmıştır (Salerno, 2005, s. 24). Yine farklı kaynaklarda kişisel gelişimin 1890’larda ortaya çıkan “Yeni Düşünce Hareketi”ne uzanan bir geçmişinin olduğunu ve 1897’de kişisel gelişim efsanesi Orison Swett Marden’in (1848–1924) “Başarı” dergisi ile alana katkısına dayandırılmaktadır (Altınağaç, 2018). Ama Orison Swett Marden gençlik döneminde kişisel gelişim alanının anlatım ruhuna uygun olarak tavan arasında dolaşırken Samuel Smiles’in kitabını bularak birçokları gibi buradan etkilendiğini belirtmiştir.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak kişisel gelişim alanının oldukça eski temellerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Değişen çağ ve insani ihtiyaçlar kişisel gelişim kavramının da çehresini değiştirmiş ve belli bir dönem sonra ayrı bir alan olarak literatürde kendisine yer bulmuştur. Daha önce yazılmış makale, tez ve kitaplarda genel kabul gören başlangıç noktaları ele alınacak olursa kişisel gelişim alanının temelleri, pek çok yenilikte olduğu gibi ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Daha net bir ifade ile kişisel gelişim kavramının temellerini 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’na (Büyük Bunalım) dayandırmak mümkündür. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, özellikle alt ve alt-orta sınıflar başta olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri’nde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Bu durum dönemin önemli eserleri olan ‘Gazap Üzümleri’ ve ‘Atlari da Vururlar’ isimli kitaplarda da bahse konu olmuştur. Dolayısıyla Büyük Bunalım’ın sebep olduğu sıkıntıların, şehirli alt ve orta sınıfların hayatındaki etkisinin büyüklüğü sürekli gündeme gelmiştir. Daha önce de dile getirildiği gibi böyle dönemlerde insanlar yetenek ve yetkinliklerini geliştirme ya da bilmedikleri yönlerini keşfetme üzerine çalışarak kendilerine para kazandıracak yeni yollar bulma derdine düştüğü görülmektedir. Örneğin o dönem insanlar buz üstünde dans edebilme yarışmalarına katılmaya başlamış ve bu beceri için kendilerini geliştirmek adına çalışmalar yapmışlardır. Bu durum dönemin gelişime ve değişime dair çalışmalar yapıldığının sadece en popüler örneklerden biri olmakla birlikte, buna benzer yarışma ve yetenek savaşlarıyla dolu pek çok çalışmaya imza atılmıştır (Sevim, 2013, s. 18-19).

1937 yılında yayımlanan Napoleon Hill’in “Think and Grow Rich” ve Dale Carnegie’nin ‘Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme’ adlı kitaplarının basıldığı yıl olduğu gibi, hâlâ kişisel gelişim kitabı türünün mükemmel örnekleri olarak gösterilmektedir. Döneme dair çalışma yapan isimlerden Illouz’a göre, kişinin kendisini değiştireceği ve geleceğini şekillendireceği gerçeğinin üzerine kurgulanan kişisel gelişim kitapları, yeni bir psikolojik anlatı olarak gündeme girmiştir. Kişisel gelişim olgusunun ve kitaplarının gelişimini ise Illouz şu cümleleriyle anlatmıştır: Bu kitapların yayılması 1939 yılında Pocket Books’un ‘kâğıt kapaklı kitap devrimi’ çalışmasına dayanmaktadır. Oldukça düşük maliyetle sunulan ciltsiz kitaplardan, faydalanan gruplardan biri olan popüler psikoloji kitapları, özellikle alt ve alt-orta sınıf insana hitap etmeyi başarmıştır. Kişisel gelişim alanının güçlenmesinde bu ciltsiz ucuz kitapların, marketlerden eczanelere kadar pek çok yerde satılması önemli rol oynamıştır. Norman Vincent Peale’in 1952 yılında yayımlanan ‘Olumlu Düşünmenin Gücü’ ve Thomas Harris’in 1967 yılında yayımlanmış olan ‘Ben iyiyim, Sen iyisin’ adlı eseri de kişisel gelişim için dünyada yeni dönemlerin başlangıcı olmuştur (Illouz, 2011, s. 69, Salerno, 2005, s. 25).

1970’lerde gündeme gelen anlayışla, kişinin kendine odaklanması ön plana çıkmaya başlamış ve sonraki yirmi yılda alışılmış bir hale dönüşmüştür. Bu dönemde yazılan kişisel gelişim kitapları, insanları diğerlerinin düşüncelerini umursamadan toplum kurallarını aşmak konusunda cesaretlendirdi (Twenge, 2010). ABD’de 1980’ler toplumsal değişimlerin yaşandığı, boşanmaların arttığı, kariyer edinmenin öneminin daha fazla benimsendiği, İş hayatına atılmış kadınların sayısının fazlaştığı bir dönem olmuştur. Bu sosyal değişimler insanların diyet, egzersiz, görünüşle ilgili takıntılarının oluşmasına neden olmuştur. Bu takıntılara yönelik kişisel gelişim kitaplarına aşırı talep, buna bağlı olarak da hızlı arzın yaşandığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemdeki başarı kitaplarına göre başarı, topluma hizmet değil de kişinin kendi benliğine karşı sorumluluğudur (Starker, 1989, s. 139-140).

Yirminci yüzyılın ortasına kadar süren süreçte kişisel gelişim kitapları, daha çok iş dünyasına yönelik ilerlemiştir. Bu kitaplarda; ahlâk, erdem ve bütünlüğün kişiye gerçek başarı ve kalıcı mutluluğu getirdiği konuları işlenmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan kişisel gelişim kitaplarında ise kişiliğin ahlâkı, yani pozitif mental tutum, hakla ilişkiler, kamusal imaj, insanların bireysel yararmış gibi davranmak konularının belli bir amaca ulaşmada nasıl kullanılabileceği anlatılmıştır (Effing, 2009, s. 131- 132).

1.3. Türkiye’de Kişisel Gelişim Tarihçesi

Kişisel gelişimin seyrine Türkiye açısından bakıldığında, bu kavramının temellerinin sağlanması bir siyasa kriz dönemi olan 1980 yılından sonra gerçekleşse de alanın ülkede kendine yer bulması, Türkiye’de kişisel gelişimin babası olarak anılan Nüvit Osmay’ın ilk eserini yayımlamasıyla yani 1968 yılında gerçekleşmiştir. Nüvit Osmay ile Reha Oğuz Türkkan Türkiye’de kişisel gelişimin 1. kuşak yazarları ve kurucuları olarak anılmaktadır (www.kigem.com).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, aynı zamanda toplumcu dünya görüşünü de mağlubiyete maruz bırakan tarihsel bir dönemeçtir. Bu süreçten sonra eskinin kanaat önderleri bile toplumsal değil, bireysel kurtuluşun peşinden koşmaya başlamışlardır. 12 Eylül sonrası kuşakları ‘bireyci’ ve ‘çıkarıcı’ olarak eleştirenler, kuşkusuz askeri müdahaleden önce solda ve sağda siyasi mücadele veren kimselerdir. Fakat bu eleştirilen bireyseli kesime itham edilen söylemlerse kişisel gelişim kitaplarının hedeflediği okur kitlesine yakıştırılan söylemlerle aynı söylemlerdir. Dolayısıyla bu askeri müdahale sonrası eleştirilen kesim, kişisel gelişim için aranan profildir (Sevim, 2013, s. 24). 1980 sonrası aranan bu kitle ile kişisel gelişim alanını buluşturan isimler, yeni bir kuşak olarak değerlendirilebilir. Bu yeni dönemde çalışmalarında kişisel gelişime yer veren ilk isim Doğan Cüceloğlu olurken onu takip eden Üstün Dökmen ve Acar Baltaş da 2. kuşak kişisel gelişim uzmanı/yazarı olarak ülke gündemine girmiştir (Sezik, 2000, s. 167).

Şekil 1. Kişisel gelişimin Türkiye serüveni

Kaynak: Alana yönelik hazırlanmış tezlerden (Özdemir, 2010), (Balaban, Çakmak, 2016), (Sevim, 2013) faydalanılarak hazırlanmıştır.

1960’lı yıllarda gündemimize giren 1980 sonrası yerleşme çabaları içinde olan kişisel gelişim, 1990 sonrası tam anlamıyla karşılık bulmaya başlamış ve her döneminde olduğu gibi yine bir bunalım olan 2001 ekonomik kriziyle birlikte patlama yaşamıştır (Özdemir, 2010, s. 68). 1990 sonrası dönemde 3. kuşak olarak adlandırılacak kişisel gelişim uzman ve yazarlarından

kitapları en çok satan ve en fazla sayıda seminer veren isimlerinin Ahmet Şerif İzgören, Erdal Demirkıran ve Mümin Sekman olduğu bilinmektedir. Bu isimler hem kitap satışlarıyla zirvede yer almışlar hem de kurdukları danışmanlık firmalarında eğitimler vermişlerdir. Yazdıkları kitaplar ve verdikleri eğitimlerle bunlardan faydalanmak ve kendi alanlarında kullanmak isteyen okur ve katılımcıların yanı sıra kendilerinden sonra gelecek yazarlara ışık tutmuşlardır. Ayrıca kendilerine ait eğitim kurumlarında verdikleri eğitimlerle yeni eğitimciler yetiştirdikleri ve alanın büyümesine yardımcı oldukları dile getirilebilir.

2010 yılı sonrasında ise dünya, gelişen teknoloji ve diğer tüm değişimler sonunda insanların ve özellikle kişisel gelişim kitaplarını daha fazla tercih eden öğrenci kesiminin değişen ruhsal yapısı ve düşünce boyutu, kişisel gelişimin de söylemlerinde değişiklik olması gerektiği sonucunu doğurmuştur. Artık ters psikoloji ile motivasyon terk edilmiş ve daha ılımlı bir yaklaşımla eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Duygusal ve insani yönü ağır basan kişisel gelişim kitapları çok satanlar listesini zorlamışlardır. Gerek kitap satışları gerek sosyal medya takipçi sayıları gerekse eğitimlerine olan ilgi değerlendirildiğinde bu dönemin en fazla dikkat çeken yazarlarının ise; Ömer Ekinci, Bircan Yıldırım, Metin Hara ve Haluk Tatar olduğu gözlemlenebilir.

Şekil 2. 1968-2019 arası Türkiye’de en çok tanınan kişisel gelişim yazar ve eğitimcileri

Kaynak: İmza günü katılımları, seminer sayıları ve kitap satış oranlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Özellikle son iki kuşağa bakıldığında oldukça fazla uzman ve yazar gündeme gelmiştir ancak gerek satılan kitap sayıları gerekse yazar ve uzmanların kendilerine oluşturdukları hayran kitlesi bakımından bir inceleme yapıldığında yukarıdaki tabloda yer alan yazarların Türkiye’de kişisel gelişim denince akla gelecek ilk isimler olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak 1968 yılında Nüvit Osmay’ın İnsan Mühendisliği kitabı ve Düşün-Konuş-Dinle seminerleri ile Türkiye gündemine giren kişisel gelişim kavramının, 1980 askeri darbesi sonrası 2. kuşak yazarlar ile biraz daha şekillendiği, 2001 ekonomik krizi sonrasında ise tam anlamıyla karşılık bulan bir değere dönüştüğü ifade edilebilir. 2019 yılı itibarıyla gelen son noktada ise satılan her üç kitaptan birinin kişisel gelişim alanında bir eser olması, kişisel gelişimin Türkiye’deki gelişim serüvenini ortaya koyduğu söylenebilir.

Kişisel gelişimin Türkiye serüveninin başladığı günden itibaren ülkede karşıt iki görüş oluşmuş ve aradan geçen onca yıla rağmen tartışmanın boyutunun değişmeden sürdürüldüğü

görülmüştür. Bu iki karşıt grup ve söylemlerinden bahsedilecek olunursa; Birinci grup ki oldukça ağır basan grup burasıdır, kişisel gelişim kültürünü Batı'dan olduğu gibi her şeyiyle nakledip Türk kültürü ile uyumunu hiç düşünmeyen ve bu durumu değerlendirmeye tabii tutulmadan pazarlayan ve bunu sektöre dönüştüren rant yiyicileridir. Bunun tam anlamıyla zıddını savunan ikinci grupsa kişisel gelişim alanına bahsedilen pek çok şeyin Türk kültürü ve ülkede hâkim olan dinde yerinin olmadığını savunan ve kişisel gelişimin hırsı ve egoyu kamçıladığını vurgulayarak topyekûn reddeden kişileridir (Özburun, 2012b).

2. Kişisel Gelişim ile İlgili Kavram ve Olgular

Gerek dünya genelinde gerekse Türkiye'de kişisel gelişim olgusunun kabul görmesiyle birlikte alana yönelik pek çok kavram ve etkinlik ortaya çıkmış ve alan, bu kavramlar çevresinde gelişmiştir. İnsanın mevcut durumunu bir adım ileriye götürme serüveni olarak tanımlanan kişisel gelişim ile ilgili olgu ve kavramların en belirginleri sayılacak olursa, kişisel gelişim eğitimleri ve öğretmenleri (uzmanları), kişisel gelişim kitapları, koçluk ve mentörlük ön plana çıkan kavram ve olgular olacaktır.

2.1. Kişisel Gelişim Eğitimleri ve Eğitimcileri

İlk olarak kişisel gelişim eğitimleri, insanların içindeki olumsuz düşünce, yargı ve inanç kalıplarını değiştirerek olumlu olan yeni düşünce, yargı ve inanç kalıplarının benimsenmesine ve bulunulan durumdan bir adım öteye ulaşılmasına vesile olan eğitimlerdir (İlseven, 2011, s. 62). Kişisel gelişim eğitimleri tam anlamıyla farkındalık eğitimleridir (Kıral, 2006, s. 43). Bu eğitimlerde hedef yeniyi öğretmek değil insanın mevcut durumda yaptığını daha iyi yapmasını sağlamaktır (Drucker, 2000, s. 15).

Kişisel gelişim eğitimleri oldukça farklı kategorilere ayrılacak şekilde sınıflandırılabilir. Eğitim sonucu için belirlenen hedefler, içeriksel ve yapısal anlamda değişiklikler arz edebilecek eğitimler, katılımcıların profiline göre de farklılıklar taşımaktadır (Haldız, 2018, s. 53). Ancak bu eğitimler eğitim firmaları tarafından Tablo 1.'de görüleceği üzere birkaç ana başlık altında alt dallara ayrılmıştır.

Tablo 1. Kişisel gelişim eğitim türleri

Ağırlıklı Olarak Genel Kitleye Hitap Eden Eğitimler	Ağırlıklı Olarak İş Dünyasına Hitap Eden Eğitimler	Ağırlıklı Olarak Öğrencilere Hitap Eden Eğitimler
• Etkili İletişim• Beden Dili• Hitabet• Diksiyon• Hızlı Okuma• Hafıza Teknikleri	• Yöneticilik Liderlik• Satış Pazarlama• Girişimcilik• Zaman Yönetimi• Mülakat Teknikleri• Sunum Teknikleri• Proje Yönetimi• Takım Çalışması• Stres Yönetimi	• Hedef Belirleme• Motivasyon• Öz güven• Başarı• Cv Hazırlama

Kaynak: Global Kariyer, İzgören Akademi, Pugem ve İgeme başta olmak üzere eğitim veren kurumlardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

İkinci kavram olarak kişisel gelişim uzmanı tanımlamasında maalesef sınırlandırma şansımız yoktur. Kişisel gelişim uzmanı, nerede olmak istediğinizi ve oraya nasıl gidebileceğinizi anlamanıza yardımcı olan kimsedir (Altınağaç, 2018). Kişisel gelişim eğitmeni ya da kişisel gelişim uzmanı olarak adlandırılan kavram en basit tanımıyla kişisel gelişim alanında kendini geliştirmiş, eğitim almış, eğitici eğitimlerini tamamlayarak kişisel gelişim konularında eğitim verebilen, kitap yazabilen insanlara verilen unvan olarak bilinmektedir. Alanın hızlı büyümesi,

maalesef ki kişisel gelişim eğitimleri konusunda olduğu gibi bu konuda da olumsuz bir genişlemeye yol açtığı ve gelişme yerine genişleme olgusunun gözlenmesi, alanda gereksiz bir kirliliği beraberinde getirdiği söylenebilir.

Dünyada her sektör bir uzmanlık alanı gerektirir. Ancak ne yazık ki kişisel gelişim uzmanı olabilmek için birkaç kişisel gelişim kitabı okuyup kanuni olarak hiçbir belge niteliği taşımayan sertifikanın verildiği birkaç seminere katılmak yeterli olabilmektedir (Gödeş, 2013, s. 8). Dolayısıyla boşluğu iyi değerlendirenlerin oldukça ön saflarda yer aldığı, afaki rakamlar talep ederek eğitimler vermeye başladığı ve kitapları milyon satan kişisel gelişim yazarlarına dönüştükleri bilinmektedir.

2.1. Kişisel Gelişim Kitapları

Tanımlanacak üçüncü kavram ise, insanların ruhsal ve psikolojik yönden gelişmelerine yardımcı olacak rehber eserler olarak kabul edilen kişisel gelişim kitaplarıdır (Demirci, 2015, s. 47). Kişisel gelişim kitapları, anlık motivasyon eksikliği yaşayan insanlar için bir yol arkadaşıdır (Şengül, 2015, s. 36). Kişisel gelişim kitapları sürekli olumlu tavsiyelerle, okurunu olumsuz mesajlar hakkında uyarıp, yaşamı olumlu bir hale getirmeye ve kolaylaştırmaya çalışan kitaplardır. Bu kitaplar insanlara günlük yaşantılarındaki ilişkilerini düzenlemek için ayrıntılı reçeteler sunar ve yeni yollar gösterir (Özdemir, 2010, s. 64). Kişisel gelişim kitapları, üç temel konu başlığı altında incelenebilir. Bunlardan kişisel gelişimin asıl konusu olarak görülebilecek olan ilk grup kitapların, hedef belirleme, motivasyon ve başarı konu bütününe ele alan başarı odaklı kitaplar olduğu söylenebilir. İkincisi; etkili iletişim, beden dili, hitabet ve diksiyon gibi dalları içinde barındıran iletişim odaklı kitaplar, üçüncüsü ise yöneticilik, liderlik kalıplarını içine alan liderlik odaklı eserler şeklinde ifade edilebilir.

Konuyla alakalı Ekşi’nin (2011) doktora tezinde yer verdiği tablonun Türkiye’de kişisel gelişim kitaplarının konu olarak dağılımını daha net göstereceği söylenebilir.

Tablo 2. Türkiye’de yayımlanan kişisel gelişim kitaplarının türlerine göre frekans ve yüzdeleri

Konu	Yerli Eser	Yabancı Eser	Toplam Eser
Başarı	545(%51,31)	443(%43,13)	988(%47,30)
İlişkiler (İletişim)	191 (%17,98)	224 (%21,81)	415 (%19,86)
Kariyer (Liderlik)	141 (%13,27)	152 (%14,80)	293 (%14,03)
Yaşam Tarzı	99 (%9,32)	108 (%10,51)	207 (%9,91)
Ruh Sağlığı	86 (%8,09)	100 (%9,73)	186 (%8,90)
	1062	1027	2089

Kaynak: Ekşi, 2011, s. 208.

Kişisel gelişim alanı ve kişisel gelişim kitaplarına olumlu olduğu kadar olumsuz bakan görüşler de mevcuttur. Bu konuda Akyürek (2018) kişisel gelişim kitaplarını, adı üstünde kişisel, kendinle, benliğinle ilgili olduğunu öne sürmüştür. Bu tür kitapları “kişisel gelişim kitapları kendini geliştirirken bunu bencilce yapmanı öğütleyen, kişiye, toplum çıkarlarından daha üstün olanın kendi çıkarların olduğunu hissettirmeden veren daha çok batı kültürünün yozlaşmış hayat tarzını ve bu hayatta başarılı olabilmenin bencilce kurallarını içeren kitaplar” olarak tarif etmiştir (Akyürek, 2008, s. 35).

Ülkemizde yayımlanan kişisel gelişim kitapları incelendiğinde, içeriklerine yönelik ortaya çıkan analiz şekil 3 de gösterildiği gibidir.

Şekil 3. Kişisel gelişim kitaplarının ortak kurgusu

1. Adım	•Okurun ilgisini çekecek, bilinç altını etkileyecek başlık ve söylemler.
2. Adım	•Okurun hayatını kötüleme. İçinde bulunduğu durumdan kurtulması gerektiğine inandırma.
3. Adım	•Empati kurma. Bir zamanlar ben de senin gibiydim anlatısı ile inandırıcı olmaya çalışma.
4. Adım	•Başarmak için yapılacakların listesi.

Türkiye’de yayımlanan kitaplarda, kurguyu oluşturan bu ortak sıralamanın neredeyse kitapların tamamında karşımıza çıkması, makale ve çalışmalarında kişisel gelişim kitaplarının gerçek yüzünü eleştirel olarak ortaya koyan uzmanları destekler niteliktedir

Türkiye’de kişisel gelişimin tarihçesine bakıldığında çok satan çeviri kitaplar ve yerli kitapların listesi çıkarılıp, kitap isimleri üzerinden inceleme yapıldığında, yazarların hangi alana daha çok yöneldikleri, pazarlama için nasıl bir isimlendirme yoluna gidildiği gibi birtakım verilere ulaşılabilir. Yabancı eserler bakımından değerlendirildiğinde Türkiye’de 10 ve üzeri baskı sayısına ulaşarak uzunca süre çok satanların zirvesinde yer alan çeviri eserlerin başlıcaları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de 10 ve üzeri baskı yapan çeviri kişisel gelişim kitapları

Yazar	Kitap	Yazar	Kitap	Yazar	Kitap
Adam Fawer	Empati	David J. Schwartz	Büyük Düşünmenin Büyüsü	Osho	Ego
Anthony Robbins	İçindeki Devi Uyandır	Guy Finley	Vazgeçebilmek	Pat Mesitti	Hayalleri Olanlar Asla Uyumaz
Anthony Robbins	Sınırsız Güç	Jack Canfield	Başarı İlkeleri	Paul Mckenna	Hayatımızı 7 Günde Değiştirin
Anthony Robbins	Dev Adımlar	Jack Foster	Fikir Nasıl Bulunur	Richard Carlson	Ufak Şeyleri Dert Etmeyin
Bertrand Russell	Mutlu Olma Sanatı	James Allen	Düşünmenin Gücü	Robin Sharma	Ferrari'sini Satan Bilge
Brandon Bays	Yolculuk	John Izzo	Ölmeden Önce Keşfeteniz Gereken 5 Sır	Samu Saito, Tadahiko Nagao	Kokokoji/Bil Bakalım Sen Kimsin 1-2
Brian Tracy	Ye O Kurbağayı	Malcolm Gladwell	Autliers(Çizginin Dışdakiler)	Stephen R. Covey	Önemli İşlere Öncelik
Carmine Gallo	Ted Gibi Konuş	Marshall B. Rosenberg	Şiddetsiz İletişim	Stephen R. Covey	Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı
Daniel Goleman	Duygusal Zekâ	Napoleon Hill	Düşün ve Zengin Ol	Steve Chandler	Motive Ol
Daniel Goleman	İş Başında Duygusal Zekâ	Norman Vincent Peale	Olumlu Düşünmenin Gücü	Steve Chandler	Erteleme
Daniel Goleman	Yeni Liderler	Osho	Özgürlük Kendin Olma Cesareti	Thomas A. Harris	Ben Ok'im Sen Ok'sin
Daniel Kahneman	Hızlı ve Yavaş Düşünme	Osho	Tehlikeli Yaşamın Coşkusu	Tony Buzan	Zihin Haritaları

Kaynak: www.kitapyurdu.com sitesi ve yayınevi bildirimlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo incelendiğinde 28 yazara ait 36 kitabın Türkiye’de 10 ve üzeri baskıya ulaştığı görülmektedir. Tabloya ait yapılabilecek ilk yorum 10 ve üzeri baskıyı geçmiş çeviri eserlerin konularında düşünce, başarı, iletişim unsurlarının ön planda olmasıdır. Bu durum kişisel gelişimin dünya genelinde hangi ana çerçeve etrafında geliştiğinin göstergesi sayılabilir. Tablo içerisinde yer alan yazarlar açısından bir değerlendirme yapılacak olursa burada da listede yer alan isimlerden özellikle Anthony Robbins, Tony Buzan, David J. Schwartz ve Stephen R. Covey gibi isimlerin gerek kitap isimleri gerekse kitaplardaki baskın söylemler açısından Türk kişisel gelişim yazarlarına rehber olan isimlerin başında geldiği söylenebilir.

1990 sonrasında Türkiye genelinde yayımlanan kitapların yaklaşık %15-20’si oluşturan kişisel gelişim kitaplarının satışının, gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı verilerine göre bu rakam 2018 yılı itibariyle %35’e yaklaşmıştır. 2018 yılında Türkiye genelinde Yayfed (Yayımcılar Birliği Federasyonu) tarafından toplam 410.641.305 adet bandrol satışı gerçekleştirilmiştir (telifhaklari.gov.tr). Bu rakamın 140.750.500 tanesi kişisel gelişim kitaplarına aittir.

Satış rakamlarına göre elde edilen veriye ek olarak sunulabilecek ve kişisel gelişim kitaplarının tüm kitaplar içindeki ağırlığın ölçülmesine katkı sağlayacak bir diğer veri ise ISBN atanmış eser sayılarıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı verilere göre 2018 yılında yeni ISBN atanmış eser sayısı 67.135’tir (www.trthaber.com). Atanan yeni ISBN’lerden 19.896’sı kişisel gelişim kitaplarına aittir. Özellikle 2001 ekonomik krizi sonrası ülke gündemindeki yerini sağlamlaştıran kişisel gelişim kitapları gün geçtikçe raflardaki ağırlığını artırmış ve çok satanlar listelerinin zirvesinde yer almıştır.

Tablo 4. Türkiye’de çok satan kitaplar içinde kişisel gelişim kitaplarının ağırlığı (2019)

İnternet Sitesi	Çok Satan İlk 30 Kitap İçerisinde Kişisel Gelişim Kitaplarının Sayısı
www.dr.com	11
www.kitapyurdu.com	6
www.babil.com	7
www.kitapsec.com	7
www.kidega.com	7

Kaynak: Türkiye’de en kapsamlı 5 kitap satış sitesi olan ve tabloda adı geçen sitelerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere Türkiye’de kitap satışının en yüksek olduğu 5 sitenin çok satanları incelenip bir ortalama alındığında çok satanlar listelerinin %25’ini kişisel gelişim kitaplarının oluşturduğu görülmektedir. Bir arayış içinde olan toplumun, bireyin bu tür kitapları tercih konusu ayrıca bir araştırma konusu olmayı gerektirmektedir.

Türkiye’de raflarda ağırlığı giderek artan kişisel gelişim kitaplarının 10 ve üzeri baskıya ulaşmış olanları ise şu şekilde tablolastırılabilir.

Tablo 5. Türkiye’de 10 ve üzeri baskıya ulaşmış kişisel gelişim kitapları

Yazar	Kitap	Yazar	Kitap	Yazar	Kitap
A. Kadir Özer	İletişimsizlik Becerisi	Emre Dorman	İnsanlar Uyurlar Ölünce Uyanırlar Ben Dünyanın	Münir Arıkan	Nitelikli İnsan
Acar Baltaş	Stres ve Başa Çıkma Yolları	Erdal Demirkıran	En Akıllı İnsanıyım	Münir Arıkan	Aile Zekâsı
Acar Baltaş	Hayalini Yorganına Göre Uzat	Erdal Demirkıran	Sadece Aptallar 8 Saat Uyur	Nil Gün	Yaşam Cesurları Sever

Acar Baltaş	Bedenin Dili	Erdal Demirkıran	Yerim Seni Öss	Nuray Sayarı	İçindeki Gücün Sırrını Keşfet
Ahmet Akay Azak	Kendi Yıldızını Yakala	Ferit Delen	Süper Hafıza Teknikleri	Nureddin Yıldız	Mü'min Ev
Ahmet Akay Azak	Hayata Gülümse	Ferit Delen	Maximum Başarı	Nüzhet Şenbay	Söz ve Diksiyon Sanatı
Ahmet Akay Azak	Anlayarak Hızlı Okuma Teknikleri	Gülseren Şenyüzlü	Anlayarak Hızlı Okuma	Oğuz Saygın	Negatif Limanlardan Pozitif Sulara
Ahmet Şerif İzgören	Avcumuzdaki Kelebek	Haluk Tatar	Zafer Sızlanılarak Kazanılmaz	Oğuz Saygın	Kişisel Değişim Stratejileri
Ahmet Şerif İzgören	Süpermen ve Uğur Böceği	İlber Ortaylı	Bir Ömür Nasıl Yaşanır	Oğuz Saygın	Hayvanlar Dünyasından Düşündüren Öyküler
Ahmet Şerif İzgören	Şu Hortumlu Dünyada Fil Yalnız Bir Hayvandır	İsmail Hakkı Aydın	Beyin Sizziniz	Oğuz Saygın	Sen Düşünceden İbaretsin
Ahmet Şerif İzgören	Süpermen Türk Olsaydı Pelerinini Annesi Bağlardı	Kaan Sekban	Tebrikler Kovuldunuz	Oğuz Saygın	Renklerle İnsanları Tanıma Kılavuzu
Ahmet Şerif İzgören	Hıdır Kişisel Gelişiyor	M. Barış Muslu	Beynine Format At Hafıza	M. Barış Muslu	Yıka Beynini
Akın Alıcı	Tarihe Geçen Hazırcevaplar	Oğuz Saygın	Teknikleri İle Beyin Gücünü Geliştirme	Ömer Bolat	Liderlik Gönül İşidir
Ali Dinler	Durdurulamaz İletişimci Olmak	Mehmet Ali Bulut	Ruhun Şifresi	Ömer Sevinçgül	Seni Seven Biri Var
Ali Dinler	Hayalleri Olan İnsan	Mehmet Ali Bulut	Gizemli Sorular	Ömer Sevinçgül	Hayat Sevince Güzel
Ali Saydam	Durdurulamaz Eş Ve Müşteri Nasıl Kaybedilir	Metin Hara	İyiliğin Bilim Hali	Özgür Bolat	Beni Ödülle Cezalandırma
Alişan Kapaklıkaya	Sevgi Bahçesinin Bahçıvanı	Metin Karabaşoğlu	Küçük Şeyler	Saim Koç	İletişimde Ustalaşmak
Alişan Kapaklıkaya	Bunları Kimseye Anlatamamıştım	Muhammed Bozdağ	İstemenin Esrarı	Saim Koç	Özsaygı Listesinde Kaçınıcı Sıradasın
Alişan Kapaklıkaya	İçindeki Uyuyan Güzeli Uyandır	Muhammed Bozdağ	Düşün ve Başar	Sait Özdemir	Mutlu Ve Başarılı Bir Gelecek İçin
Aşkım Kapışmak	Kimim Ben	Muhammed Bozdağ	Ruhsal Zekâ	Serhat Yabancı	Düşündüğün Gibi Değil
Aykut Oğut	Evrenden Torpilim Var	Muhammed Bozdağ	Sevgi Zekâsı	Serhat Yabancı	Bütün Aşklar Tatlı Başlar
Bilge Göksu	Kendine Bir İyilik Yap	Muhammed Bozdağ	Zihinsel Şifa	Serkan Şengül	Küçük Düşünmek Eşşekliliktir
Bircan Yıldırım	Hayat Cesurlara Torpil Geçer	Muhammed Bozdağ	Sonsuzluk Yolculuğu	Sevda Türküev	Duygu Kontrolü İle Kişisel Başarı

Can Gürzap	Söz Söyleme ve Diksiyon	Murat Takma	Süper Hafıza 5000	Sırrı Er	Etkili ve Güzel Konuşma Sanatı Temel Konuşma Teknikleri
Cengiz Erşahin	Başarı Öyküleri	Murat Tunalı	Umudunu Kaybetme	Sırrı Er	Hayata Gülümse
Cengiz Erşahin	Zorluklara Karşı Kendini Ateşle	Mustafa Çay	Mutsuz Olmak Günahtır	Sıtkı Aslanhan	Sıfırın Altından Zirveye
Cengiz Erşahin	Hayat Değiştiren 101 Öykü	Mümin Sekman	Her Şey Seninle Başlar	Şenol Zehir	Ev Yapımı Sihirli Değnek
Cengiz Erşahin	Bilgelik Öyküleri	Mümin Sekman	Kişisel Ataleti Yenmek Ya Bir Bul Ya Bir Yol Aç Ya Da Bu Yoldan Çekil	Şermin Yaşar	Yüzleşme
Cengiz Erşahin	Cesaret Veren Öyküler	Mümin Sekman	Her Şey Beyinde Başlar	Üstün Dökmen	İletişim Çatışmaları ve Empati
Davut Can	Başarı Yolunda Gemileri Yakmak	Mümin Sekman	Kesintisiz Öğrenme	Üstün Dökmen	Küçük Şeyler 1-2
Doğan Cüceloğlu	Başarıya Götüren Aile	Mümin Sekman	Limit Sizsiniz	Üstün Dökmen	Varolmak Gelişmek Uzlaşmak
Doğan Cüceloğlu	İletişim Donanımları	Mümin Sekman	Başarı Bilgesi	Yusuf Yeşilkaya	Gönülden İste Yeter
Doğan Cüceloğlu	İçimizdeki Biz	Mümin Sekman	İnsan İsterse Azmin Öyküleri 1-2-3-4	Yusuf Yeşilkaya	Bedel Ödemeden Asla
Doğan Cüceloğlu	Savaşçı	Mümin Sekman	Başarı Bilimi 1-2	Yusuf Yeşilkaya	Yüreğin Gücü
Doğan Cüceloğlu	İçimizdeki Çocuk	Mümin Sekman	Başarı Üniversitesi	Ziya Baran	Başarıyı Keşfedin
Doğan Cüceloğlu	İnsan İnsana	Mümin Sekman	Çocuklar Nasıl Başarır 1-2	Ziya Baran	Anlayarak Hızlı Okuma
Doğan Cüceloğlu	İyi Düşün Doğru Karar Ver	Mümin Sekman	İnsan Mühendisliği	Zülfikar Özkan	Kazandıran Beden Dili

Kaynak: www.kitapyurdu.com sitesi ve yayınevi bildirimlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere yayımlandıkları tarihten itibaren 2019 yılına kadar 10 ve üzeri baskı yapan 57 yazara ait 113 kitap bulunmaktadır. Bu durumun göstergelerinden bir tanesi kişisel gelişim alanında bir yazarın kitabını okuyan insanların aynı yazara ait farklı kitaplara da yönelmiş olmasıdır. Bir öğretici, bir teknik sunma ya da bir yol gösterme şeklinde içeriğe sahip olan kişisel gelişim kitaplarında insanlar fikrini beğendiği bir yazarı öğretici olarak kabul etmiş ve kişisel gelişim ile ilgili diğer kitaplarını da alarak yazarının konuyla alakalı kitap serisini tamamlamıştır şeklinde yorum yapılabilir. Yine tablo genel anlamda yorumlandığında 10 ve üzeri baskıya ulaşmış eserlerin genel anlamda düşünce, başarı, hedef ve iletişim konularını ele alan eserler olduğu gözlenmektedir. Çeviri eserlerden çok satanların konuları ile Türk yazarlar tarafından yazılmış kitaplardaki konuların benzer olması yazarların kitaplarında daha önce çok okunan eserlere benzer temalar kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Son 4-5 yıllık süreçte ise gerek kişisel gelişim eğitimleri gerek kişisel gelişim kitapları gerekse alana öncülük eden isimlerin bakış açıları ve söylemlerinde farklılıkların gözlenmeye başladığı ifade edilebilir. Gelişen teknoloji, insanların değişen psikolojik yapısı ve artık eskisi

kadar etki göstermeyen sert mizahlı, emir kipi ile yazılmış Amerikan kopyası söylemlerin tutmuyor olması, kişisel gelişim üzerine çalışma yapanları pozitif psikolojinin ön planda olduğu yeni bir söyleme yönlendirdiği görülmüştür. Son dönemin baskın özellikleri: samimiyet, sevgi dili ve sosyal medyanın gücünü kullanmaktır denebilir. Bu son süreç çok satan kitapların isim ve söylemlerini değiştirmiş, yazar ve uzmanları okur ve takipçilerine sosyal medya üzerinden ulaşmaya başlatmış, kişisel gelişim eğitimlerinin yerini kısa youtube videolarına bırakmasına neden olmuştur. Kitaplarda; ‘Zafer Sızlanılarak Kazanılmaz’, ‘İyiliğin Bilim Hâli’, ‘Yaşam Terapisi’ gibi daha ılımlı isimler kullanılmaya başlanmış ve kitap içinde ters motivasyon tekniği kullanılmaktan vazgeçilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bahsi geçen kitapların yazarlarının geniş katımlı eğitimler öncesinde kısa videolar ile eğitimleri için kitle oluşturma yoluna gittiği söylenebilir. Son dönemlerde bu gelişmeler yaşanmasına rağmen, 1990 sonrası ülke gündemine giren kitapların hâlen çok satan listelerinde yer almaya devam etmesi, yeni söylemin hâlâ onlar kadar kabul görmediğinin göstergesi sayılabilir.

Özet olarak Türkiye’de yayımlanan kişisel gelişim kitapları üç temel konu başlığı altında incelenebilir. Bunlardan kişisel gelişimin asıl konusu olarak görülebilecek olan ilk grup kitaplar olarak hedef belirleme, motivasyon ve başarı konu bütünü alan başarı odaklı kitaplardır. İkincisi grup kitaplar olarak etkili iletişim, beden dili, hitabet ve diksiyon gibi dalları içinde barındıran iletişim odaklı kitaplardır. Üçüncüsü olarak yöneticilik, liderlik kalıplarını içine alan liderlik odaklı kitaplar şeklinde ifade edilebilir.

2.1. Koçluk ve Mentörlük

Kişisel gelişim alanında ele alınacak dördüncü kavram, koçluk kavramıdır. Özellikle kişisel gelişim alanında kullanılan yaşam koçluğu, kişinin kendini tanımaya yardımcı olan, kişinin içsel zenginliklerini kendisine fark ettiren kişidir. İnsanlar olduğu yerden, olmak istediği yere doğru yolculuk yaparken yanlarındaki donanımlı kişilere koç denir. Yaşam koçlarının danışan ile birebir yürüttüğü faaliyetlere ise koçluk denmektedir. Kısacası koçluk; yol arkadaşlığıdır (Bıçakçı, 2015, s. 27-28). Yaşam koçu için kişisel gelişim alanında popüler, sektöre uygun bir tanımlama yapılacak olursa ‘hayalleri plan yapan, planları da gerçeğe dönüştüren kişilere’ yaşam koçu adı verilir (Altınağaç, 2019). Akın’a göre tanım olarak koç; danışanı ile ortak bir paydada, onların gelişimi için kendilerine sorumluluklar vererek durumu izleyen, problemlerine çözüm üretmeye çalışarak onların gücünü zorlayan sonuçları analiz edip tartışan ve daha iyisini yapabilmek adına fikirler üreten ve danışanına daima mantıklı cevaplar arayan kişi olarak tanımlanmaktadır (Barutçu ve Özbay, 2009, s. 48).

2013 yılında Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından bir meslek olarak kabul edilmeye başlanan koçluk (Seviye 6); ulusal meslek standardı 5544 sayılı Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) Kanunu ile anılan kanun uyarınca çıkartılan “Ulusal Meslek Standartlarının Hazırlanması Hakkında Yönetmelik” ve “Mesleki Yeterlilik Kurumu Sektör Komitelerinin Kuruluş, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” hükümlerine göre MYK’nın görevlendirdiği Koçluk Platformu Derneği (KPD) ve Uluslararası Profesyonel Koçluk Derneği (UPKD) tarafından hazırlanmıştır. Bu çerçevede meslek anlamında koç şu şekilde tanımlanmaya başlamıştır: Koç; ilgili yasal süreçler, kalite normları ve hizmet prosedürleri çerçevesinde, koçluk süreçlerinin iş organizasyonu ve süreç başlatma faaliyetlerini gerçekleştiren, koçluk sürecini yürüten ve bireysel mesleki gelişimini sağlayan nitelikli kişidir. Koç müşterilerin kişisel ve profesyonel potansiyelini gerçekleştirmeye yönelik farkındalık ve gelişim seçeneklerini artırıcı ve bu yönde destekleyici çalışmaları yürütmektedir (www.myk.gov.tr).

Son olarak alan ile ilişkilendirilebilecek bir kavram olan mentor, tecrübeli olan çalışan demektir ve kendisine göre tecrübesiz olan ekip arkadaşlarının gelişimi ve iyileşmesi için destek olur. İlişkide en önemli detay mentor ile mentorluk uygulamasından yararlanan kişi/kişiler arasındaki güven sisteminin oturmasıdır. Mentor, yardımcı olduğu çalışana hedeflerine ulaşması adına izleyeceği yolu bulması için destek olur (Çelik, 2011, s. 300). Millwater’a göre mentörlük, daha önce yetişmiş ustanın uzman bir yetiştiricilikle deneyimsiz ve yetişmeye hazır yeni çalışan

arasındaki uzun süreli bir etkileşimdir. Bu süreç gözlemden uygulamaya, danışmadan geri bildirimle bezenmiş değerlendirmeye kadar pek çok şeyi kapsayan genel, bütün bir süreçtir. Mentorluğun etkili kullanılması çalışanlar için mesleki anlamda güçlü bir öğrenme kaynağıdır (Sezgin, Koşar ve Er, 2014, s. 1338).

Mümin Sekman başta olmak üzere bazı kişisel gelişim yazarlarının, kitaplarında özellikle başarı konusunu anlatırken, yolun başındaki insanlara, daha evvel başarmış insanların hayat öykülerinden yola çıkmalarını öğütlediği görülmektedir. Kişisel gelişimin tarihi anlatılırken, Botton’ın biyografik eserleri bu alanın temeli olarak gördüğü de ifade edilmiştir. Bu iki çıkarımdan yola çıkarak mentorluk uygulamasının kişisel gelişim alanında oldukça etkili bir yöntem olduğu söylenebilir. Kişisel gelişim ve buna bağlı ortaya atılan kavram ve olgular elbette bunlarla sınırlı kalmayacak ve her geçen gün yeni kavramlar türemeye ve giderek literatürümüze yerleşmeye devam edeceği öngörülmektedir. Ancak burada günümüzde kişisel gelişim alanında en fazla kullanılan kavramların incelendiği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Tarihi, insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülen ve insanların mevcut potansiyellerini bir üst seviyeye taşımak için giriştikleri gelişim serüveni olarak tanımlanabilecek kişisel gelişim alanı, dünya genelinde 1929 Büyük Bunalımı, Türkiye’de ise 1980 askeri darbesi sonucunda geliştiği söylenebilir. ABD’de bu tarihten önce de alan ile ilgili gelişmeler olmuştur ama özellikle kriz dönemleri sonrası eğilim artmıştır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de tüm halkı ilgilendiren bunalım dönemleri kişisel gelişim alanı için kırılma noktaları olmuştur. 1980 askeri darbesi ile şekillenmeye başlayan süreç 2011 ekonomik krizi sonrası ise tam anlamıyla gündeme yerleşmiş ve insanların üzerinde etkisini artırmıştır denebilir. Kişisel gelişim alanının, 2008 krizi sonrası ise söylem değişimi ile yeni bir kabuğa bürünerek gündemdeki yerini korumayı başardığı söylenebilir. Kişisel gelişim alanının herkesi ilgilendiren bir sorun sonrası kuvvetlenerek gündeme gelmesinin nedeninin, insanların bunalım dönemlerinde o ortamdan kurtulmanın kişisel kurtuluş savaşı ile olabileceğini düşünmesi olduğu söylenebilir. Böyle dönemlerde insanlar belli başlı alanlarda kendilerini geliştirip bir adım öne geçmenin hesaplarını yapmışlardır.

Türkiye’de kişisel gelişim alanını en iyi değerlendirebilecek kriterlerden biri kitaplar diğeri de bu alanda verilen eğitimlerdir. İnsanlarda ağır basan hususun bireysel olarak gelişim, başarı, ön planda olma, motivasyon gibi hususların olması, kişisel gelişim alanında hedef belirleme, motivasyon ve başarı odaklı eğitim ve kitapların daha baskın olması sonucunu doğurduğu söylenebilir. Söz konusu kitaplar kişisel gelişimin diğer konularını ele alan kitaplara nazaran daha fazla satmıştır ve çok satanlar listesinde çoğu zaman zirvede yer aldıkları görülmüştür. İnsanların yoğun olarak rağbet gösterdiği eğitimlerin de yine hedef belirleme, motivasyon ve başarı üzerine yapılan seminer ve eğitimler olduğu söylenebilir.

Alanda kitaplar ve eğitimler kontrolsüz, bilinçsiz ama pazarlama mantığı açısından bilakis bilinçli ve tam bir piyasa mantığı ile gelişmiştir. Kişisel gelişim, insanlar arasında popülerliğini arttırarak öyle sağlam bir şekilde yayılmıştır ki alana eğilmiş yazarlardan ileri görüşlü olanlar bunu hemen fırsata çevirmiş ve talepten önce arzı meydana getirmişlerdir. Anthony Robbins tarafından kaleme alınan Unlimited Power (Sınırsız Güç) ve 1989 yılında okurlarla buluşan Stephen Covey’in The Seven Habits of Highly Effective People (Etkili İnsanların Yedi Alışkanlığı) isimli eseri 2. kuşak kişisel gelişim kitaplarının temeli sayabilecek kitaplardır. Bu iki temel kitabı birçok kişi takip etmiş, onlarcası da taklit etmiştir. Başarı odaklı kişisel gelişim kitapları, Batı’nın çoğul dizgesinde yerini aldıktan sonra tüm dünyaya bu takip ve taklit eserlerle yayılmıştır. (Karayılan, 2014, s. 36)

Kişisel gelişimin Türkiye serüveninin başladığı günden itibaren ülkede karşıt iki görüş oluşmuştur. Birinci grup, kişisel gelişim kültürünü Batı’dan olduğu gibi her şeyiyle nakledip Türk kültürü ile uyumunu hiç düşünmeyen ve bu durumu değerlendirmeye tabii tutulmadan pazarlayan ve bunu sektöre dönüştüren rant yiycileridir. Bunun tam anlamıyla zıddını savunan ikinci grupsa kişisel gelişim alanında bahsedilen pek çok şeyin Türk kültüründe ve ülkede hâkim olan dinde

yerinin olmadığını savunan ve kişisel gelişimin hırsı ve egoyu kamçilediğini vurgulayarak topyekûn reddeden kişileridir (Özburun, 2012a). Türkiye'deki kişisel gelişim kitap ve eğitimlerinde Batı'nın süslü edebiyatından alınmış ve Türk-İslam kültürü ile yetişmiş insanların yapısına hiç uymayacak kopya söylemlere yer verilmiş, dolayısıyla bu içerik ve düzen, bahsedilen ikinci grubun, yani kişisel gelişime karşıt kesimin tepkisini çekmiştir. Ancak ne bu tepki ne de bu tarz kitapları okuyup da faydasını görmediğini yazan insanların yorumları kişisel gelişim alanını uzunca bir süre etkilemediği ve hem kitapların raflardaki ağırlığının arttığı hem de eğitimlerinin oldukça popüler hale geldiği gerçeği ortadadır. 1968 yılı İnsan Mühendisliği kitabı ile başlayan süreç, 1990'lı yılların sonlarına kadar ağırlıklı olarak kitaplarla devam etmiş, yer yer kişisel gelişim eğitim ve seminerleri de gündeme gelmiştir. Özellikle 2000 sonrası Türkiye'de zirve noktaya ulaşan kişisel gelişim, 2005-2015 yılları arasında eğitim kolu ile çok daha fazla gündem olmuştur.

Bu genel çıkarıma bağlı olarak kişisel gelişimin Türkiye serüveninden beklenen faydanın sağlanıp sağlamadığı tartışmalı bir alandır. Kişisel gelişim alanı ciddi olarak eleştirilmesine rağmen birtakım olumlu gelişmelere de vesile olduğu söylenebilir. Söz konusu faydaların başında hiç kuşkusuz ki okuma oranına olan olumlu katkısı birinci sırada yer almalıdır. Çalışma içerisinde bakanlık istatistikleri ve çok satan listelerinin karşılaştırıldığı tablo yardımıyla ortaya konan veriler okuma oranının düşük olduğu Türkiye'de kişisel gelişim kitaplarının okunan kitaplar arasında büyük bir oran da olması okumaya katkı anlamında önemli bir göstergedir.

Kişisel gelişim alanı her ne kadar koçluk dışında mesleki yeterlilik kurumunca bir meslek olarak kabul edilmese de pek çok insanın iş sahibi olmasını sağlamıştır. Kurulan akademiler, yayınevleri, danışmanlık firmalarının konuyla alakalı-alakasız binlerce insan için çalışma fırsatı oluşturduğu söylenebilir. Bu durum UKMEDER (Uluslararası Kişisel Gelişim ve Mesleki Eğitim Derneği)'nin Mesleki Yeterlilik Kurumuna başvurusu ve içeriğin hazırlanması ile Kişisel Gelişim Uzmanı kavramının da bir meslek sayılmasıyla biraz daha faydalı bir hale dönüşebilir. Bu önerinin gerçekleşmesi hem mesleki anlamada fayda sağlayacakların sayısını artıracaktır hem de mesleği icra etmek için alınması gereken eğitim insanların kendisini kişisel gelişim uzmanı ilan etmesini zorlaştıracaktır. Tüm bunların gerçekleşmesiyle kalifiye uzmanlarla nitelikli eğitimler gerçekleştirilmeye başlanacağı öngörülebilir.

Kişisel gelişim alanının bir diğer olumlu yönü ise her ne kadar anlık motivasyon sağlamanın ötesine pek gidemeyen bir alandan bahsediliyor olursa da bu anlık güdülemenin olumlu yönlerinden birisi de bu kitapları okuyan kişilerin hayatını farklılaştırmaya başlaması da inkâr edilemeyecek durumlardan biri olarak ifade edilebilir. Kısacası zengin olmanın 15 yolu gibi bir kitaptaki maddeleri birebir uygulayıp zengin olan bir insana rastlanmamış olsa da bu 15 yoldan kendince çıkarımlar yaparak geleceğini kurtarmanın peşinde koşup başarılı olan insanlardan söz etmek mümkündür. Ayrıca son olarak kişisel gelişim alanının Türkiye'ye kazandırdığı bir diğer olumlu yön ise desteğe ihtiyacı olan insanların kendilerine yeni bir kapı bulmuş olmasıdır. Toplumsal bakışın farklı olması nedeniyle desteğe ihtiyaç duymasına rağmen psikoloğa gidemeyenlerin her ne kadar aynı şey olmasa da belki aynı etkiyi sağlayarak psikolojik duruma çözüm olamasa da danışman ya da koçların desteğini alarak hayatlarına yön verme fırsatı buldukları söylenebilir. Sonuç olarak; Her ne kadar faydaları söz konusu olsa dahi Türkiye'de kişisel gelişimin, gelişimi sağlamak yerine anlık gerileyişi durdurmak görevini üstlenmiş bir alan olduğunu söylenebilir.

Kaynakça

- Akyürek, B. (2008). *İçinizdeki öküze oha deyin*. Konya: Kent Kitap.
- Altınağaç, F. (2018). *Kişisel gelişim uzmanı nedir*. <https://fatihaltinagac.com/kisisel-gelisim-uzmani-nedir/> (Erişim tarihi: 12.05.2020)
- Altınağaç, F. (2019). *Yaşam koçu ne demek*. <https://fatihaltinagac.com/yasam-kocu-ne-demek/> (Erişim tarihi: 12.05.2020)

- Balaban, Ö., Çakmak, D. (2016). Üniversite öğrencilerinin kişisel gelişim eğitimlerine yönelik algılarının incelenmesi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1, 1-17.
- Barutçu, E., Özbay Ö. (2007). Koçluk yaklaşımının yönetici ve iş gören üzerine etkilerine ilişkin bir araştırma. *Akademik Araştırma ve Çalışmalar Dergisi*, 1, 47-62.
- Bıçakçı, H.A. (2015). *Koçluğun kitabı*. İstanbul: En İyi Yayınevi.
- Chaya R. J., Daniel. K. A., Wade, E., (2015). What is self-growth?. *International Journal of Process Education*. 7(1), 41-51.
- Cüceloğlu, D. (1996). *İçimizdeki biz*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Çelik, S. (2011). Kütüphaneci eğitiminde mentorluk uygulaması: Doğu Üniversitesi Kütüphanesi Örneği. *Bilgi Dünyası Dergisi*, 12(2), 295-318.
- Demirci, N. (2015). *Umudunu asla kaybetme*. İstanbul: En İyi Yayınevi.
- Dökmen, Ü. (2000). *Varolmak gelişmek uzlaşmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Drucker, P.F. (2000). *Gelecek için yönetim/ 1990’lar ve sonrası*. (Üçcan, F., Çev). 6.Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Effing, M. M. (2009). The origin and development of self-help literature in the united states: the concept of success and happiness (an Overview). *Atlantis*, 31(2), 125-141.
- Eksi, F. (2011). *Kişisel gelişim literatürünün eğitim ve danışma ihtiyacı açısından incelenmesi: kuramsal analitik bir yaklaşım*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eğitim Bilimleri Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı. (Basılmamış doktora tezi). İstanbul.
- Gödeş, M. (2013). *Kişisel gelişim zirvaları*. İstanbul: Esen Kitap.
- Haldız, K. (2018). *Kişisel gelişim yönelimi ve kariyer uyum teknikleri arasındaki ilişkinin kişisel gelişim eğitimleri açısından incelenmesi*. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı. (Yüksek lisans tezi). Sakarya.
- Illouz, E. (2011). *Soğuk yakınlıklar: Duygusal kapitalizmin şekillenmesi*. (Aksoy Ö. Ç., Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karayılan, A. H. (2014). *Kişisel gelişim sisteminin Kelâm ilmi açısından değerlendirilmesi*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yüksek lisans tezi). Şanlıurfa.
- Kıral, T. (2006). *Kişisel gelişim eğitimlerine yöneticilerin tutumları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı (Yüksek lisans tezi). İstanbul.
- Kigem, <https://www.kigem.com/insan-muhendisligi-ve-nuvit-osmay-hakkinda.html> (Erişim tarihi: 19.07.2019).
- Knight, S. (2001). *Uygulamalarla NLP*. (Taffe, İ., Çev.). İstanbul: Sistem Yayınları.
- Koç, M. (2013). Modern bir imkân olarak din hizmetlerinde kişisel gelişim yaklaşımı: Diyanet İşleri Başkanlığı personeli üzerine uygulamalı bir model önerisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 149-183.
- Koçluk Mesleği Hakkında. https://www.myk.gov.tr/images/articles/editor/020713/Koc_Seviyeye_6.pdf (Erişim tarihi: 29.07.2019).
- Kültür Bakanlığı. <http://telihaklari.gov.tr/duyuru/2018-YILI-BANDROL-VE-TESCIL-RAKAMLARI> (Erişim tarihi: 12.07.2019)
- Myk, https://www.myk.gov.tr/images/articles/editor/020713/Koc_Seviyeye_6.pdf (Erişim tarihi: 29.07.2019).

- Nüvit Osmay Hakkında. <https://www.kigem.com/insan-muhendisligi-ve-nuvit-osmay-hakkinda.html> (Erişim tarihi: 19.07.2019)
- Osmay, N. (2019). *İnsan mühendisliği*. 32. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özburun, Y, Ö. (2012a). Kişisel gelişim dedikleri 2. <http://www.haber7.com/yazarlar/yusuf-ozkan-ozburun/903252-kisisel-gelisim-dedikleri-2> (Erişim tarihi: 12.05.2020).
- Özburun, Y, Ö. (2012b). Kişisel gelişim dedikleri 3. <http://Www.Haber7.Com/Yazarlar/Yusuf-Ozkan-Ozburun/906015-Kisisel-Gelisim-Dedikleri-3> (Erişim tarihi: 15.07.2019).
- Özdemir, İ. (2010). Kişisel gelişim kitaplarının eleştirel bir değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 63-95.
- Özkan, Z. (2003). *Bilgiğe yönelik kişisel gelişim dinamikleri*. 4. Baskı. İstanbul: Hayat Yayıncılık
- Paker, K. O. (2011). Postmodern bilgelik: Yeni çağ söyleminde kişisel gelişim ve ruhsal alıştırmalar. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 31, 61-98.
- Salerno, S. (2005). *Sham: How the self-help movement made America helpless*. New York: Random House.
- Sekman, M. (2005). *Her şey seninle başlar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sevim, B., A., (2013). Kişisel gelişim kitaplarındaki başarı ideolojisi: Mümin Sekman örneği. *International Periodical For The Languages Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8(3), ss. 17-35.
- Sezgin, F., Koşar, S., Er, E. (2014). Okul yöneticisi ve öğretmen yetiştirmede mentörlük sürecinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(3), 1337-1356.
- Sezik, N. (2000). *Değişim kuşağındakiler*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Starker, S. (1989). *Oracle at the supermarket: The American preoccupation with self-help books*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Şengül, S. (2015). *Üç iki bir deneme*. İstanbul: En İyi Yayınevi.
- Tokur, B. (2006). *Kişisel gelişim (NLP)-din ilişkisi üzerine bir araştırma*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/2018de-derlenen-eser-sayisi-70binigececi-402914.html> (Erişim tarihi: 12.07.2019).
- Twenge, J. M. (2010). *Asrın vebası narsisizm illeti*. (Çev. Özlem Yüksel). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %80

2. yazar katkı oranı : %20

Haftanın Günü ve Ocak Ayı Anomalilerinin BIST 100 ile KAT 30 Endekslerinde Tespiti

Determination of Day of the Week and January Anomalies in BIST 100 and KAT 30 Indexes

Arş. Gör. Dr. Hidayet GÜNEŞ¹

Öz

Takvim anomalisi, menkul kıymet fiyatlarındaki değişikliklerin belirli bir trend ya da tutarlı bir kalıp sonucunda meydana gelmesi olarak ifade edilmektedir. Fama Etkin Piyasa Hipotezi'nde yatırımcıların, çeşitli yatırım stratejileri kullanarak aşırı kazanç elde edemeyeceklerini ifade etmektedir. Ancak yatırımcılar, finansal piyasalardaki takvim etkilerini dikkate alarak ortalama piyasa getirisi üzerinde bir kazanç elde edebilmektedirler. Çalışma, Türkiye hisse senedi piyasasının İslami ve konvansiyonel endekslerinde haftanın günü ve Ocak ayı etkilerinin olup olmadığını tespit etmek için yapılmaktadır. İslami endeks olarak Katılım 30, konvansiyonel endeks olarak da Borsa İstanbul 100 endeksi seçilmiştir. Kukla değişkenli EGARCH (1,1) model sonuçları, BIST 100 endeks getirisi üzerinde haftanın günü etkisinin olmadığını ancak KAT 30 endeks getirisinde Pazartesi ve Çarşamba günlerinin negatif etkisinin olduğunu göstermektedir. Ocak ayının ise her iki endeks getirileri üzerinde negatif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Volatilité üzerinde ise, BIST 100 endeksinde Pazartesi ve Çarşamba günlerinin, KAT 30 endeksinde de Pazartesi gününün negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ocak ayının ise, her iki endeks volatilitesi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Asimetri parametresi olan γ , her iki endeks içinde anlamlı ve negatif değerde sonuç vermiştir. Bu sonuç, negatif bilgi şoklarının pozitif bilgi şoklarına göre volatilitéyi daha fazla artırdığı anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Takvim anomalisi, ocak ayı etkisi, haftanın günü etkisi, EGARCH modeli

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Calendar anomaly is defined as the occurrence of changes in securities prices as a result of a certain trend or a consistent pattern. Fama in the Efficient Market Hypothesis, it states that investors cannot gain excessive profits by using various investment strategies. However, investors can earn above the average market return taking into account the calendar anomalies in the financial markets. Study, Islamic and conventional indexes in the stock markets of Turkey and is made to determine whether day of the week and the January effect. Katılım 30 was chosen as the Islamic index and Borsa Istanbul 100 index was chosen as the conventional index. Dummy variable EGARCH (1,1) model results show that there is no day-of-week effect on the BIST 100 index return, but Monday and Wednesday have a negative effect on the KAT 30 index return. It was determined that January had a negative effect on the returns of both indices. On the volatility, it was determined that Monday and Wednesday in the BIST 100 index and Monday in the KAT 30 index had a negative effect. It has been determined that January has no effect on the volatility of both indices. The asymmetry parameter γ , gave significant and negative results for both indices. This result means that negative information shocks increase volatility more than positive information Shocks.

Keywords: Calendar anomaly, January effect, day of the week effect, EGARCH model

Paper Type: Research

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hgunes@mehmetakif.edu.tr.

Atf için (to cite): Güneş, H. (2021). Haftanın günü ve Ocak ayı anomalilerinin BIST 100 ile KAT 30 endekslerinde tespiti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 236-248.

Giriş

Finansal piyasalarda takvim anomalilerinin varlığı üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Takvim anomalisi, menkul kıymet fiyatlarındaki değişikliklerin belirli bir trend ya da tutarlı bir kalıp sonucunda meydana gelmesi olarak ifade edilmektedir. Bu anomali, çoğunlukla bir takvim yılı içerisinde belirli aralıklarla oluşan düzenli kalıplar veya mevsimsel hareketlerin sonucunda oluşmaktadır. Bunun sonucunda, yatırımcılar açısından hisse senedi piyasaları belirli aralıklarla tahmin edilebilir olabilmektedir. Bu düzenli tahminlere takvim anomalisi adı verilmektedir. Bu anomali veya kalıplar sayesinde, piyasa oyuncuları tahminde bulunarak piyasada anormal kazanç elde edebilmektedirler. Bu durum, Etkin Piyasa Hipotezi'nin hisse senedi piyasasını yenmenin zor olduğu ve yatırımcı için anormal kazancın olmadığı ön koşuluna aykırı düşmektedir. Takvim anomalileri haftanın günü etkisi, Ocak ayı etkisi, yılın ayı etkisi, tatil etkisi, ay dönümü etkisi gibi anomalilerden meydana gelmektedir (Tajinder, 2019, s. 10).

Fama Etkin Piyasa Hipotezi'nde yatırımcıların, çeşitli yatırım stratejileri kullanarak aşırı kazanç elde edemeyeceklerini ifade etmektedir. Ancak yatırımcılar, finansal piyasalardaki takvim etkilerini dikkate alarak ortalama piyasa getirisi üzerinde bir kazanç elde edebilmektedirler. Finans literatürü kapsamında yapılan takvim anomalisi çalışmaları, yatırımcılara belirli gün veya aylarda hisse senedi fiyat hareketlerini öngörebilmeleri için yol gösterici nitelikte olabilmektedirler (Yardımcı & Erdem, 2020: 195). Anomaliler, etkin olmayan piyasaları ortaya koymakta yardımcı olan bir kavramdır. Anomalilerin bir kısmı sadece bir kez görünüp sonrasında ortadan kaybolurken, bazıları ise sıklıkla meydana gelmekte ve süreklilik göstermektedir (Latif vd., 2011, s. 3).

Etkin Piyasa Hipotezi, menkul kıymet fiyatlarının rassal yürüyüş sergilediğini ve halka açık olan bilgileri kullanarak menkul kıymetin gelecekteki getirilerini tahmin edebilmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Yani, hisse senedi fiyatlarındaki değişiklikleri, onun geçmiş fiyat davranışlarına bakarak öngörebilmek imkânsız olmaktadır. Son zamanlarda araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen farklı tarzda testler sayesinde, sonucun daha farklı olabileceği ortaya koyulmuştur. Rozeff & Kinney (1976), 1904 ile 1974 tarihleri arasında New York Borsası fiyatlarının eşit ağırlıklı bir endeksinde mevsimsel kalıpların olduğunu göstermişlerdir. Ocak ayındaki ortalama aylık getiriyi yaklaşık % 3,5 olarak hesaplarken, diğer ayların ortalamasını yaklaşık % 0,5 olarak tespit etmişlerdir. Bu sonuç, sadece Ocak ayındaki getirilerin yıllık getirilerin üçte birinden daha fazlasını oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Thaler, 1987, s. 199). *Ocak ayı etkisi*, Ocak ayı boyunca hisse senedi fiyatlarında mevsimsel olarak bir artışın gerçekleştiğini ifade etmektedir. *Haftanın günü etkisi*, belirli bir hafta içi gün veya günlerde hisse senetleri getirilerinin mevsimsel olarak, uzun bir süre boyunca haftanın diğer günlerine kıyasla sürekli olarak daha yüksek veya daha düşük getiri sağlanan gün veya günlerin varlığını belirtmektedir. Literatürde, çoğunlukla Pazartesi ve Cuma günü etkileri görülmektedir. Cuma günü pozitif getiri söz konusu olurken Pazartesi tam tersi negatif getiri ortaya çıkmaktadır (Tajinder, 2019, s. 10-11).

Yapılan çalışmaların çoğunda (Choudhry 2000, Konak ve Kendirli 2014, Arı ve Yüksel 2016, Jebran & Chen 2017, Yardımcı & Erdem 2020) haftanın günü veya Ocak ayı etkileri araştırılmaktadır. Hisse senedi endekslerinde, getirilerin haftanın belirli günlerine göre değişim sergilediği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda (Atakan 2008, Korkmaz vd. 2010, Karcıoğlu ve Özer 2017, Anjum 2020), Pazartesi günkü ortalama getirinin diğer günlerin ortalama getirisinden önemli derecede düşük olduğu tespit edilmiştir. Hisse senedi getirilerinin volatilitesinde haftanın gününe göre değişkenlik olup olmadığını ve yüksek (düşük) getirinin belirli bir gün için karşılık gelen yüksek (düşük) getiriyle ilişkili olup olmadığını bilmek önemlidir. Bu bilgilere sahip olmak, yatırımcıların oynaklıktaki haftalık değişimlerini dikkate alarak portföylerini ayarlamalarına olanak sağlayabilmektedir (Berument & Kıymaz, 2001, s. 182).

Çalışma, Türkiye hisse senedi piyasasının İslami ve konvansiyonel endekslerinde haftanın günü ve Ocak ayı etkilerinin olup olmadığını tespit etmek için yapılmaktadır. İslami endeks olarak Katılım 30, konvansiyonel endeks olarak da Borsa İstanbul 100 endeksinin 7 Ocak 2011 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir. Bu tarih aralığının seçilmesinin sebebi ise, Katılım 30 endeksinin o tarihten itibaren başlaması ve borsa endekslerinden iki sıfır atılmadan önceki son iş günü olmasıdır. Endeks getiri serilerine, EGARCH modeli kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Asimetrik model olmasından dolayı, negatif veya pozitif bilgi şoklarının etkileri de ortaya çıkarılmak istenmektedir. Çalışma, analiz edilen endeksler arasında bir karşılaştırma yapılarak gerçekleştirilen çalışmaların çok az sayıda olmasından dolayı konu ile alakalı literatürü genişleteceği ve derinleştirileceği düşünülerek yapılmıştır. Ayrıca bu endeksler üzerinde işlem yapan yatırımcılara, almak istedikleri yatırım pozisyonu hakkında da bilgiler verebilecektir.

Çalışma beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde giriş, ardından konu ile alakalı literatüre değinilmektedir. Üçüncü bölümde ekonometrik metodoloji sonrasında araştırmanın yöntem ve bulguları yer almakta ve son olarak da sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmaktadır.

1. Literatür

Takvim anomalileri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar son yıllarda artış eğilimindedir. Bu bölümde, hisse senedi piyasası endekslerinde haftanın günü ve Ocak ayı etkisini GARCH türü modellerle analiz eden çalışmalara yer verilmiştir.

Choudhry (2000), gelişmekte olan 7 Asya (Hindistan, Malezya, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Tayvan ve Tayland) borsasının getiri ve volatilitesinde haftanın günü etkisini, Ocak 1990 ile Haziran 1995 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde GARCH modelini kullanarak çalıştığı çalışmada, borsa getiri ve volatilitesinde önemli derecede haftanın günü etkisinin olduğunu ve sonuçların yedi endeks içinde farklılık gösterdiğini belirlemiştir.

Berument & Kıymaz (2001), S&P 500 borsa endeksinin getiri ve volatilitesinde haftanın günü etkisini Ocak 1973 ile Ekim 1997 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde OLS, GARCH ve M-GARCH modellerini kullanarak çalıştıkları çalışmada, getiri ve volatilitede haftanın günü etkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, en yüksek getirinin Çarşamba en düşük getirinin Pazartesi ve en yüksek volatilitenin Cuma en düşük volatilitenin ise Çarşamba günü gerçekleştiğini tespit etmişlerdir.

Atakan (2008), İMKB Bileşik-100 Endeksi'nin 3 Temmuz 1987 ile 18 Temmuz 2008 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde haftanın günü ve ocak ayı etkisinin varlığını GARCH modeli kullanarak çalıştığı çalışmada, Ocak ayı etkisinin olmadığını, Cuma günleri endeks getirisinin diğer günlere göre ortalamadan yüksek, Pazartesi günü ise düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Korkmaz vd. (2010), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 100 endeks getirisi üzerinde yaz saati uygulaması ve hafta sonu anomalilerinin etkilerini Ekim 1987 ile Haziran 2009 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde GARCH tipi modeller kullanarak çalıştıkları çalışmada, Pazartesi günleri ortalama getirinin daha düşük olarak gerçekleştiğini ve hafta sonu anomalisinin varlığını tespit etmişlerdir.

Konak ve Kendirli (2014), BİST 100 Endeksi'nde Ocak 2005 ile Aralık 2012 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde haftanın günü etkisinin varlığını GARCH (1,1) modeli kullanarak belirlemek istedikleri çalışma sonucunda, Pazartesi gününün % 10 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve negatif getiri sağladığını belirlemişlerdir.

Arı ve Yüksel (2017), BIST 100'de 3 Ocak 2003 ile 1 Temmuz 2016 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde haftanın günü etkisinin olup olmadığını GARCH ve EGARCH modellerini kullanarak belirlemek istedikleri çalışmada, haftanın günü etkisinin olmadığını,

istatistiki olarak anlamlı olmasa da Perşembe günü getirilerinin diğer günlere nazaran daha yüksek olduğunu belirlemiştir.

Güç vd. (2016), BİST 100 Birleşik Endeksi'nin İkincil Piyasa'daki 1 Ocak 2002 ile 30 Kasım 2013 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde haftanın günü etkisinin varlığını OLS, ARCH, ve GARCH modellerini kullanarak belirlemek istedikleri çalışmada, Perşembe ve Cuma günlerindeki getirilerin anlamlı ve en yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Giovanis (2016), 51 ülkeye ait toplam 55 adet hisse senedi endeksi üzerinde simetrik GARCH ve asimetrik GARCH (EGARCH ve GJR-GARCH) modelleri yardımıyla yılın ayı etkisini, farklı başlangıç tarihleri ile 31 Aralık 2009 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerini kullanarak araştırdığı çalışmada, 20 hisse senedi endeksinde Aralık ayı etkisinin olduğunu ve bu ayda yüksek pozitif getiriler bulunduğunu belirlemiştir. Ayrıca, Şubat ayının 9 borsada ve Ocak ayının 7 borsada etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Karcioğlu ve Özer (2017), BIST-100, BIST-Hizmet, BIST-Mali, BIST-Sınai, BIST-Teknoloji endekslerinin 2 Ocak 2002 ile 30 Aralık 2016 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde haftanın günleri etkisini ARCH-GARCH modellerini kullanarak araştırdıkları çalışmada, haftanın günü etkisini olduğunu ve 5 endeks üzerinde de Pazartesi gününün negatif getiri, BIST Sınai endeksi hariç diğer endekslerde Çarşamba gününün pozitif getiri sağladığını belirlemiştir.

Jebran & Chen (2017), Pakistan İslami hisse senedi piyasasında Ocak ayı, İslami takvim, haftanın günü, ay ortası, ayın zamanı ve ayın dönüşü etkilerini 30 Eylül 2008 ile 30 Haziran 2015 tarihleri arasındaki günlük veriler üzerinde GARCH modelini kullanarak araştırdıkları çalışmada, Ocak ayı ve Ramazan ayı etkisinin olmadığını, ancak diğer anomalilerin endeks getiri ve volatilitesinde etkisinin olduğunu belirlemiştir.

Öncü vd. (2017), BIST-100 endeksinde haftanın günü anomalisinin varlığını 3 Ocak 2005 ile 6 Kasım 2015 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde GARCH (1,1) modelini kullanarak tespit etmek istedikleri çalışmada, haftanın günü anomalisine rastlamamışlardır.

Caporale & Zakirova (2017), Rusya hisse senedi piyasası MICEX endeksinin 22 Eylül 1997 ile 14 Nisan 2016 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde Ocak ayı, haftanın günü ve ay dönüşü etkilerini OLS, GARCH, EGARCH ve TGARCH modellerini kullanarak araştırdıkları çalışmada, ham getiriler dikkate alındığında GARCH ve EGARCH modeli sonucunda Ocak ayı etkisinin, GARCH ve TGARCH modeli sonucunda haftanın günü ve GARCH, EGARCH ve TGARCH modelleri sonucunda da ay dönüşü etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Ancak işlem maliyetleri göz önüne alındığında, bu tür anomalilerin ortadan kalktığını tespit etmişlerdir.

Öztürk vd. (2018), BIST 100 ve KAT30 endeksleri getiri ve volatilitesinde haftanın günleri, Ocak ayı ve Ramazan etkisinin olup olmadığını 7 Ocak 2011 ile 8 Ağustos 2017 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde OLS ve GARCH modellerini kullanarak araştırdıkları çalışmada, hiçbir anomalinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kinateder vd. (2019), Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika hisse senedi piyasa endekslerinin 1996 ile 2018 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde GARCH, GJR-GARCH ve ortalamada GARCH modellerini kullanarak yılın ayı, ay dönüşü, haftanın günü ve tatil etkilerini araştırdıkları çalışmada, Salı günü haftanın günü etkisinin olduğunu, ay dönüşü etkisinin olduğunu ancak Ocak ayı etkisinin bulunmadığını ve tatil etkisinin genel olarak olmadığını tespit etmişlerdir.

Jindal (2019), Hindistan hisse senedi piyasa endekslerinden olan S&P CNX 500 endeksinin Ocak 2008 ile Aralık 2018 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde OLS ve GARCH modellerini kullanarak çeşitli takvim anomalilerini araştırdığı çalışmada, Cuma günü etkisinin Hindistan piyasası için var olduğunu tespit etmiştir.

Khan & Rabbani (2019), Japonya hisse senedi piyasası TOPIX ve Nikkei 225 endekslerinin sırasıyla Ocak 1977 ve Ocak 1970 ile Mart 2017 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde OLS ve GARCH modellerini kullanarak haftanın günü, Ocak ayı, ay dönümü gibi anomalileri Yukarı piyasa koşulları (Son 24 ay boyunca kümülatif getirilerin pozitif olduğu piyasa) ve Aşağı piyasa koşullarını (Son 12 ay boyunca kümülatif getirilerin negatif olduğu piyasa) dikkate alarak inceledikleri çalışmada, araştırdıkları tüm anomalilerin Yukarı piyasa koşullarında belirginleştiğini ancak Aşağı piyasa koşullarında hiçbir zaman ortaya çıkmadıklarını tespit etmişlerdir.

Anjum (2020), Pakistan hisse senedi piyasası üzerinde haftanın günü, Ocak ve Temmuz ayı ve hafta sonu etkilerinin olup olmadığını belirleyebilmek için 2 Ocak 2004 ile 30 Nisan 2019 tarihleri arasındaki günlük, haftalık ve aylık kapanış fiyatları üzerinde en küçük kareler, ARCH ve ortalama EGARCH modellerini kullanarak gerçekleştirdiği çoklu regresyon analizi sonucunda, haftanın günü etkisini olduğunu ve Cuma günü en yüksek, Pazartesi ise en düşük getirilerin bulunduğu günler olarak tespit etmiştir. Ocak ve Temmuz ayı etkilerinin ise var olmadığını belirlemiştir.

Singh & Das (2020), Hindistan menkul kıymetler borsasında işlem gören BSE Bilgi Teknolojileri ve BSE Banka endekslerinin 2010 – 2019 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde OLS, GARCH, TGARCH ve EGARCH modellerini kullanarak takvim etkisinin varlığını araştırdıkları çalışmada, Ocak ayı ve ay dönümü etkilerinin endekslerin getiri ve volatilitesinde var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Khanh & Dat (2020), Vietnam hisse senedi piyasa endeksinin 4 Mart 2002 ile 3 Mart 2017 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde OLS ve GARCH modellerini kullanarak takvim anomalisini araştırdıkları çalışmada, OLS sonuçlarına göre endeksin Ocak ayında yükseldiğini, GARCH sonucuna göre de OLS sonuçlarına ek olarak Kasım ayında düştüğünü belirlemiştir.

Yardımcı & Erdem (2020), ağırlıklı olarak Müslüman nüfusa sahip olan dünya çapında 19 ülkenin hisse senedi piyasaları endekslerinin 1 Ocak 2005 ile 1 Ocak 2015 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde haftanın günü etkisini GARCH modeli kullanarak araştırdıkları çalışmada, analize tabi olan ülkelerin çoğunda haftanın günü etkisinin olduğunu belirlemiştir.

Literatür kapsamında ya sadece konvansiyonel hisse senedi piyasası ya da İslami hisse senedi piyasası üzerine yapılan çalışmalara rastlanmıştır. Çok az sayıda çalışma, bu iki endeks türleri arasında bir karşılaştırma yaparak analiz gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Türkiye özelinde asimetrik model kullanarak bu tür karşılaştırmayı gerçekleştiren çalışmaya rastlanmadığı için, çalışma konu ile alakalı literatüre farklılık katacağı varsayılmıştır.

2. Ekonometrik Metodoloji

Finansal zaman serilerinde, hata terimlerinin büyük bir kısmının değişen varyans özelliği göstermesinden dolayı, doğrusal modeller kullanılarak oluşturulan regresyon katsayılarının yansız öngöründe bulunmasına rağmen yanlış bir model oluşturulabilmektedir (Engle, 2001, s. 157). Bu konuyu göz önünde bulundurarak, geleneksel modellerden ziyade ARCH türevi modeller yardımıyla analizlerin gerçekleştirilmesi daha doğru sonuçların alınabilmesini sağlamaktadır.

Engle (1982), ARCH modelini:

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + \alpha_q \varepsilon_{t-q}^2 + v_t \quad (1)$$

şeklinde formüle etmektedir. Formülde yer alan v_t beyaz gürültü sürecini ve q da gecikme süresini ifade etmektedir (Engle, 1982, s. 997).

ARCH modelinin, finansal zaman serilerinin koşullu varyansını modellemede yetersiz kalması sonucunda, modelin geliştirilmesi gerektiğini düşünen Bollerslev (1986),

Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modelini literatüre kazandırmıştır. GARCH modeli:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha (L) \varepsilon_{t-1}^2 + \beta (L) \sigma_{t-1}^2 \quad (2)$$

şeklinde genel olarak formüle edilmekte ve formülde yer alan $\alpha (L)$ ve $\beta (L)$, gecikme polinomlarını belirtmektedir. Genel formülü, p kadar koşullu varyans gecikmesi ve q kadar hata karelerinin gecikme sayısına göre tekrar GARCH (p,q) biçiminde ifade etmek gerekirse:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + \alpha_q \varepsilon_{t-q}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 + \beta_2 \sigma_{t-2}^2 + \dots + \beta_p \sigma_{t-p}^2 \quad (3)$$

şeklinde de formül gösterilebilmektedir (Brooks, 2008, s. 394).

EGARCH modeli, GARCH modelinin bazı durumlarda yetersiz kalması sonucunda Nelson (1991) tarafından önerilmiştir. EGARCH modeli:

$$\ln(\sigma_t^2) = \omega + \beta \ln(\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + \alpha \left[\frac{|u_{t-1}|}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right] \quad (4)$$

biçiminde formüle edilmektedir. EGARCH modeli, $\log(\sigma_t^2)$ ile modellendiğinden dolayı, parametreleri negatif bile olsa aldığı değer pozitif olmaktadır. Bundan dolayı, model parametrelerine suni negatif olmayan kısıtlamalar ekleme gerekliliği ortaya çıkmamaktadır. Bunun yanı sıra, model formülünde asimetrilere izin verilmekte, çünkü volatilité ile getiri arasında var olan ilişki negatif ise γ de negatif değer almaktadır (Brooks, 2008, s. 406).

3. Araştırmanın Yöntem ve Bulguları

Çalışmada, konvansiyonel hisse senedi piyasası olarak Borsa İstanbul 100 (BIST 100) ve İslami hisse senedi piyasası olarak da Katılım 30 (KAT 30) endekslerinde takvim anomalilerinin varlığı araştırılmak istenmektedir. Takvim anomalileri kapsamında, haftanın günü ve Ocak ayı etkileri araştırılmaktadır. Bu endeksler ile çalışmanın gerçekleştirilmek istenmesinin amacı, Türkiye özelinde asimetrik model kullanarak İslami ve konvansiyonel endeksler üzerinde karşılaştırmayı gerçekleştiren çalışmaya rastlanmadığından dolayı çalışmanın konu ile alakalı literatüre farklılık katarak derinlik kazandırabileceğinin düşünülmesidir. Çalışma, 7 Ocak 2011 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki tüm veriler, investing.com sitesinden elde edilmiştir. Günlük kapanış değerleri günlük nominal getiri serisine:

$$r_t = 100 * [\ln(P_t) - \ln(P_{t-1})] \quad (5)$$

formülü yardımıyla dönüştürülmüştür. r_t , t zamanındaki hisse senedi piyasa endeksinin getirisi, P_t t zamanındaki hisse senedi piyasa endeksinin kapanış değeri, P_{t-1} ise t-1 zamanındaki hisse senedi piyasa endeksinin kapanış değerini göstermektedir. Takvim anomalilerinin belirlenebilmesi için hisse senedi piyasası endeks getirileri üzerinde, EGARCH modeli kullanılmıştır. Asimetrik model olan EGARCH sayesinde, endekslerde negatif veya pozitif yönde hangisinin volatilitéyi daha fazla artırdığı ortaya konulabilecektir. Çalışmadaki analiz ve model tahminleri, OxMetrics7 programı ile elde edilmiştir.

Çalışmanın bulguları, endeks getiri serilerine ait tanımlayıcı istatistik bilgilerin verilmesi ile başlamakta, ardından EGARCH modeli sonuçları ve son olarak da kukla değişkenli EGARCH model sonuçları ile bulgular kısmı sonlandırılmaktadır. EGARCH (p, q) modeli için p,q=0,1,2 değerleri olmak üzere, tüm kombinasyonlar Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) Bilgi Kriterleri dikkate alınarak tespit edilmiş ve EGARCH (1, 1) model sonuçları tablolarda gösterilerek yorumlanmıştır.

Tablo 1. KAT 30 endeks getiri serisinin tanımlayıcı istatistikleri

	KAT30	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Ocak
Veri	2401	481	474	481	480	485	212
Ortalama	0.000481	0.00087	0.00105	-0.00065	0.000500	0.00110	0.00140
Standart Sapma	0.012445	0.01470	0.01266	0.011172	0.01272	0.01048	0.01120
Çarpıklık	-0.92462	-1.7614	-0.15867	-0.58520	-1.0368	-0.11148	-0.27059
Aşırı Basıklık	7.1975	12.021	3.9477	2.0511	4.9718	1.7603	0.58053
Minimum	-0.11049	-0.11049	-0.06270	-0.04572	-0.08150	-0.03765	-0.03470
Maksimum	0.065996	0.05973	0.06600	0.041707	0.04174	0.04065	0.03952

Tablo 1’de, Katılım 30 endeksine ait tüm veri seti, Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri ile Ocak ayına ait tanımlayıcı istatistik sonuçları gösterilmektedir. Çarpıklık değerine bakıldığında, seri sola çarpık asimetric bir yapı göstermektedir. Aşırı basıklık değerleri ise, serinin leptokurtic yani normale göre daha sivri ve kalın kuyruklu dağılım sergilediğini ifade etmektedir. Ortalama değerleri sadece Çarşamba günü negatif değerde diğer günlerde ise pozitif değer almaktadır. Haftanın günleri içerisinde en yüksek pozitif ortalama getiri Cuma (0.00110), en düşük pozitif ortalama getiri ise Perşembe (0.000500) günü olarak tespit edilmiştir. Ocak ayında ise tüm veri seti için en yüksek ortalama getiri hesaplanmıştır.

Tablo 2. BIST100 endeks getiri serisinin tanımlayıcı istatistikleri

	BIST100	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Ocak
Veri	2401	481	474	481	480	485	212
Ortalama	0.0002291	0.0003307	0.0009141	-0.00051	0.0003156	0.000392	0.001458
Standart Sapma	0.014258	0.016381	0.014085	0.013044	0.015152	0.012221	0.013353
Çarpıklık	-0.64379	-1.3335	-0.11123	-0.43063	-0.50469	-0.26112	-0.12869
Aşırı Basıklık	4.1567	7.3188	1.6071	2.0729	2.8041	1.4737	0.83314
Minimum	-0.11063	-0.11063	-0.053474	-0.05840	-0.075337	-0.05296	-0.04327
Maksimum	0.062371	0.062217	0.058104	0.045845	0.062371	0.045017	0.044310

BIST100 endeksine ait tanımlayıcı istatistik değerleri, serinin sola çarpık asimetric yapıda ve leptokurtic özellik sergilediğini göstermektedir. Katılım 30 endeksinde olduğu gibi Çarşamba günü, negatif ortalama getiriye sahip olan tek gün olarak belirlenmiştir. Salı (0.0009141) günü en yüksek pozitif ortalama getiriye sahipken, Perşembe (0.0003156) günü en düşük pozitif ortalama getiriye sahiptir. Ocak ayı Katılım 30 endeksinde olduğu gibi, tüm veri seti içinde en yüksek ortalama getiriye sahip olarak bulunmuştur.

Tablo 3. BIST 100 ve KAT 30 endeks getiri serilerine ait birim kök testi sonuçları

	BIST100	KAT30
Augmented Dickey Fuller (ADF)	-26.1725*	-24.9429*
Phillips-Perron (PP)	-50.5588*	-46.3477*
KPSS	0.0284375	0.054531

BIST 100 ve KAT 30 endekslerinin getiri serilerine ait birim kök testi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Birim kök testleri olan Augmented Dickey Fuller ve Phillips-Perron testlerinin “sıfır hipotezi” serinin durağan olmamasını, KPSS testinin “sıfır hipotezi” ise serinin durağan olmasını ifade etmektedir. Tabloda yer alan sonuçlara göre endeks getiri serilerinin durağan özellik sergiledikleri tespit edilmiştir.

Tablo 4. Hisse senedi piyasası endeks getiri serilerinin EGARCH (1, 1) model sonuçları

	BIST 100	KAT 30
Ortalama Denklemi		
α_0	0.000362377 (0.0002583)	0.000546282* (0.0002206)
Varyans Denklemi		
ω	-0.735806* (0.04666)	-0.821852* (0.05441)
α	0.270253* (0.04666)	0.183026* (0.05441)
β	0.945402* (0.01089)	0.927597* (0.01219)
γ	-0.100615* (0.01268)	-0.113017* (0.01397)
Q (50)	58.702	69.308*
Q2(50)	48.934	45.543
ARCH (10)	1.3846	1.3337

* %5 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, () p olasılık değerlerini, Q ve Q² hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için Box Pierce, ARCH (10) ARCH-LM testini ifade etmektedir.

Tablo 4'te, BIST 100 ve KAT 30 endeks getiri serilerine ait EGARCH (1, 1) model sonuçları gösterilmektedir. Ortalama denklemde, KAT 30 endeksi sabit değeri (α_0) anlamlı tespit edilmiştir. Varyans denklemde ise her iki endeks için de sabit değerler istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Volatilite kalıcılığını gösteren β katsayısı değerine göre, her iki endeks için de volatilite kalıcılığının yüksek olduğunu, BIST 100 endeksinin (0.945402), KAT 30 endeksine (0.927597) göre daha yüksek volatilite kalıcılığına sahip olduğu belirlenmiştir. Asimetri parametresi olan γ , her iki endeks getiri serisi için de negatif değerde ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı tespit edilmiştir. Bu durum, endeksler için asimetri durumunun bulunduğunu ve negatif bilgi şoklarının volatilite üzerinde pozitif bilgi şoklarından daha baskın olduğunu ifade etmektedir. Getiri hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için yapılan Box Pierce sonuçları [KAT 30 için Q (50) değeri hariç], serilerin otokorelasyon sorunu olmadığını göstermektedir. ARCH-LM testi sonuçları da, artıklarda değişen varyans sorunu olmadığını belirtmektedir.

BIST 100 ve KAT 30 endekslerinde, haftanın günü ve Ocak ayının getiri ve volatilite üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için kukla değişkenler olan Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri ile Ocak ayı ortalama ve varyans denklemlerine eklenerek model tekrar kurulmuştur.

Tablo 5. Kukla değişkenli BIST 100 endeks getiri serisinin EGARCH (1, 1) model sonuçları

	GBIST100					
	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Ocak
Ortalama Denklemi						
α_0	0.00163 (0.00212)	0.00045 (0.00081)	0.00130 (0.00086)	0.00052 (0.00095)	0.00064 (0.00055)	0.00187* (0.00084)
α_1	-0.00071 (0.00113)	-0.00078 (0.00064)	-0.00078 (0.00067)	-0.00014 (0.00075)	-0.00034 (0.00062)	-0.00165* (0.00089)
Varyans Denklemi						
ω	-0.34550* (0.08370)	-0.64766* (0.06988)	-0.59246* (0.07059)	-0.71923* (0.07074)	-0.77767* (0.06375)	-0.71929* (0.04483)
α	0.66055* (0.08370)	0.35838* (0.06988)	0.41351* (0.07059)	0.28684* (0.07074)	0.22840* (0.06375)	0.28678* (0.04483)
β	0.94849* (0.01020)	0.94688* (0.01075)	0.94731* (0.01072)	0.94553* (0.01083)	0.94379* (0.01133)	0.94834* (0.01036)
γ	-0.09972* (0.01224)	-0.10036* (0.01261)	-0.09914* (0.01263)	-0.10072* (0.01266)	-0.10123* (0.01288)	-0.10308* (0.01247)

θ_1	-0.42003*	-0.13675	-0.22556*	-0.026750	0.08751	-0.00895
	(0.07963)	(0.08273)	(0.08630)	(0.08443)	(0.08719)	(0.01443)
Q (50)	60.374	57.734	59.362	58.909	58.397	57.370
Q ² (50)	55.894	48.985	51.686	49.504	47.649	48.908
ARCH (10)	1.7708	1.4833	1.5795	1.3992	1.2504	1.4014

* %5 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, () p olasılık değerlerini, Q ve Q² hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için Box Pierce, ARCH (10) ARCH-LM testini ifade etmektedir.

Kukla değişkenler eklenerek gerçekleştirilen EGARCH (1, 1) model sonuçlarına göre, BIST 100 endeks getirisi üzerinde haftanın günü etkisinin olmadığı α_1 katsayılarının istatistiki olarak anlamlı çıkmamasından anlaşılmaktadır. Ocak ayının ise, getiriler üzerinde negatif bir etkisinin olduğu kanıtlanmıştır. Volatilite üzerinde ise Pazartesi ve Çarşamba günlerinin negatif etkisinin olduğu, θ_1 değerinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkması ile ortaya çıkarılmıştır. Ocak ayının ise volatilite üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. β katsayısı en yüksek olan Pazartesi (0.94849) günü, volatilite kalıcılığı en yüksek olan gün olarak tespit edilmiştir. γ parametresi, tüm günlerde ve Ocak ayında anlamlı olarak belirlenmiş ve BIST 100 endeks serisinin asimetrik özellik sergilediği ortaya çıkarılmıştır. Negatif değer alması ise, negatif bilgi şoklarının pozitif bilgi şoklarına göre daha fazla volatiliteyi artırdığını ifade etmektedir. Box Pierce ve ARCH-LM testi sonuçlarına bakıldığında ise, serinin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Kukla değişkenli KAT 30 endeks getiri serisinin EGARCH (1, 1) model sonuçları
 GKAT30

	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Ocak
Ortalama Denklemi						
α_0	0.00202*	0.00054	0.00185*	0.00096	0.00107*	0.00202*
	(0.00093)	(0.00065)	(0.00066)	(0.00063)	(0.00047)	(0.00070)
α_1	-0.00080**	-0.00085	-0.00109*	-0.00034	-0.00066	-0.00160*
	(0.00049)	(0.00052)	(0.00050)	(0.00049)	(0.00052)	(0.00074)
Varyans Denklemi						
ω	-0.38953*	-0.72311*	-0.68863*	-0.74344*	-0.84353*	-0.82194
	(0.08985)	(0.07500)	(0.07613)	(0.07596)	(0.06719)	(0.05485)
α	0.61535*	0.28173*	0.31621*	0.26143*	0.16137	0.1830**
	(0.08985)	(0.07500)	(0.07613)	(0.07596)	(0.06719)	(0.05485)
β	0.92888*	0.92865*	0.92946*	0.92768*	0.92685*	0.92775*
	(0.01172)	(0.01218)	(0.01217)	(0.01200)	(0.01235)	(0.01205)
γ	-0.11448*	-0.11296*	-0.11060*	-0.11402*	-0.11334*	-0.11586*
	(0.01379)	(0.01392)	(0.01383)	(0.01398)	(0.01405)	(0.01406)
θ_1	-0.38953*	-0.15726	-0.20863	-0.13026	0.04574	0.001288
	(0.08985)	(0.08302)	(0.08720)	(0.08722)	(0.08671)	(0.01892)
Q (50)	68.923*	67.691	68.895*	70.536*	68.872*	67.839
Q ² (50)	54.733	46.963	50.225	46.858	45.280	44.225
ARCH (10)	1.6647	1.4335	1.4822	1.3976	1.2491	1.2863

*, ** %5 ve %10 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, () p olasılık değerlerini, Q ve Q² hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için Box Pierce, ARCH (10) ARCH-LM testini ifade etmektedir.

KAT 30 endeksinin kukla değişkenli EGARCH (1, 1) model sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Getiride Pazartesi ve Çarşamba günlerinin anlamlı ve negatif değerde etkisinin olduğu, bunun yanı sıra Ocak ayının da negatif değerde etkisinin olduğu α_1 değerinin istatistiki olarak anlamlı sonuç vermesinden tespit edilmiştir. Volatilite üzerinde ise sadece Pazartesi gününün, negatif değerde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ocak ayının volatilite üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Volatilite kalıcılığının en yüksek olduğu gün, 0.92946 β katsayısı değeri ile Çarşamba günü olmuştur. Asimetri parametresi γ , bütün günler ve Ocak ayı için anlamlı

ve negatif değerde bulunmuştur. Negatif bilgi şoklarının volatilité üzerinde pozitif bilgi şoklarına göre, volatilitéyi daha fazla artırdığını göstermektedir. Q^2 (50) değerlerine bakıldığında otokorelasyon sorunu olmadığı, ARCH (10) değerine göre de artıklarda değişen varyans sorunu bulunmadığı belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Takvim anomalisi, menkul kıymet fiyatlarındaki değişikliklerin belirli bir trend ya da tutarlı bir kalıp sonucunda meydana gelmesi olarak ifade edilmektedir. Takvim anomalisi sonucunda, yatırımcılar açısından hisse senedi piyasaları belirli aralıklarla öngörülebilir olabilmektedir. Fama Etkin Piyasa Hipotezi'nde yatırımcıların, çeşitli yatırım stratejileri kullanarak aşırı kazanç elde edemeyeceklerini ifade etmektedir. Ancak yatırımcılar, finansal piyasalardaki takvim etkilerini dikkate alarak ortalama piyasa getirisi üzerinde bir kazanç elde edebilmektedirler. Finans literatürü kapsamında yapılan takvim anomalisi çalışmaları, yatırımcılara belirli gün veya aylarda hisse senedi fiyat hareketlerini öngörebilmeleri için yol gösterici nitelikte olabilmektedirler.

Takvim anomalileri haftanın günü etkisi, Ocak ayı etkisi, yılın ayı etkisi, tatil etkisi, ay dönümü etkisi gibi anomalilerden oluşmaktadır. *Ocak ayı etkisi*, Ocak ayı boyunca hisse senedi fiyatlarında mevsimsel olarak bir artışın gerçekleştiğini ifade etmektedir. *Haftanın günü etkisi ise*, belirli bir hafta içi gün veya günlerde hisse senetleri getirilerinin, mevsimsel olarak uzun bir süre boyunca haftanın diğer günlerine kıyasla sürekli olarak daha yüksek veya daha düşük getiri sağladığı gün veya günlerin varlığını belirtmektedir.

Çalışma, Türkiye hisse senedi piyasasının İslami ve konvansiyonel endekslerinde haftanın günü ve Ocak ayı etkilerinin varlığını belirlemek için yapılmaktadır. İslami endeks olarak Katılım 30, konvansiyonel endeks olarak da Borsa İstanbul 100 endekslerinin, 7 Ocak 2011 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir. Bu tarih aralığının seçilmesinin sebebi ise, Katılım 30 endeksinin o tarihten itibaren başlaması ve borsa endekslerinden iki sıfır atılmadan önceki son iş günü olmasıdır. Endeks getiri serileri üzerinde, EGARCH modeli kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Endekslerin getiri serileri üzerinde gerçekleştirilen EGARCH (1, 1) model sonuçlarına göre, KAT 30 endeksinin pozitif getiri sağladığı α_0 değerinin istatistiki olarak anlamlı çıkmasından tespit edilmiştir. Volatilité kalıcılığını gösteren β katsayısı, her iki endeks için de volatilité kalıcılığının yüksek olduğunu, BIST 100 endeksinin (0.945402) KAT 30 endeksine (0.927597) göre daha yüksek volatilité kalıcılığına sahip olduğunu göstermektedir. Asimetri parametresi olan γ , her iki endeks getiri serisi içinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı tespit edilmiştir. Bu durum, endeksler için asimetri durumunun olduğunu ve negatif bilgi şoklarının volatilité üzerinde pozitif bilgi şoklarından daha baskın olduğunu ifade etmektedir.

Haftanın tüm günleri ve Ocak ayı kukla değişken olarak eklenerek yapılan EGARCH (1, 1) model sonuçları, BIST 100 endeks getirisi üzerinde haftanın günü etkisinin olmadığını, KAT 30 endeks getirisinde ise Pazartesi ve Çarşamba günlerinin anlamlı ve negatif değerde etkisinin olduğu, α_1 değerinin istatistiki olarak anlamlı sonuç vermesinden ortaya konulmuştur. Yatırımcılar KAT 30 endeksinde, Pazartesi günü Çarşamba gününe kıyasla daha fazla getiri elde etmektedirler. Ocak ayının ise, her iki endeks getirisi üzerinde negatif değerde etkisinin olduğu kanıtlanmıştır. BIST 100 endeksi değeri (-0.00165), KAT 30 endeksi değerine (-0.00160) göre daha yüksek tespit edildiği için, Ocak ayında BIST 100 endeksi yatırımcılarına daha az getiri kazandırmaktadır. Volatilité üzerinde ise, BIST 100 endeksi için Pazartesi ve Çarşamba günlerinin, KAT 30 endeksi için de Pazartesi gününün negatif değerde etkisinin olduğu θ_1 değerinin istatistikselsel olarak anlamlı olmasından anlaşılmaktadır. BIST 100 endeksi volatilitésinde, Pazartesi günü -0.42003 değeri ile Çarşamba gününe göre daha yüksek negatif değer almakta dolayısıyla volatilité o gün daha yüksek olmaktadır. Ocak ayının ise, her iki endeks volatilitésinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Asimetri parametresi olan γ hem BIST 100 hem de KAT 30 endeksi için Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri

ile Ocak ayı için anlamlı ve negatif değerde bulunmuştur. Bu sonuç, negatif bilgi şoklarının volatilité üzerinde pozitif bilgi şoklarına göre daha baskın olduğunu yani volatilitéyi daha fazla artırdığını ifade etmektedir.

Çalışma sonuçları Berument & Kıymaz (2001), Atakan (2008), Korkmaz vd. (2010), Konak ve Kendirli (2014) ve Anjum (2020) ile benzer sonuçlar göstermektedir. Yapılan çalışmanın, Türkiye özelinde asimetrik model kullanarak bu tür karşılaştırmayı gerçekleştiren çalışmaya rastlanmadığından dolayı konu ile alakalı literatüre derinlik kazandıracığı düşünülmektedir.

Ayrıca yatırımcılar açısından ortaya çıkan sonuçlar, analize tabi tutulan endeksler üzerinde işlem yapmak isteyen yatırımcılara almayı düşündükleri yatırım pozisyonları hakkında bilgiler vermekte ve işlemlerini almak istedikleri risk ve getiri seviyesine göre analiz sonucunda belirlenen gün ve ay için değişik stratejiler oluşturabilmelerine yol gösterici niteliğinde olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anjum, S. (2020). Impact of market anomalies on stock exchange: a comparative study of KSE and PSX. *Future Business Journal*, 6 (1), 1-11. DOI: 10.1186/s43093-019-0006-4
- Arı, A. ve Yüksel, Ö. (2017). BİST 100’de haftanın günü anomalisi: ekonometrik bir analiz. *Finans & Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 54 (632), 77-89.
- Atakan, T. (2008). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda haftanın günü etkisi ve Ocak ayı anomalilerinin ARCH-GARCH modelleri ile test edilmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37 (2), 98-110.
- Berument, H. ve Kıymaz, H. (2001). The day of the week effect on stock market volatility. *Journal Of Economics And Finance*, 25 (2), 181-193. DOI: 10.1007/BF02744521
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31 (3), 307-327. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(86\)90063-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(86)90063-1)
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition, New York: Cambridge University Press.
- Caporale, G. M. ve Zakirova, V. (2017). Calendar anomalies in the Russian stock market. *Russian Journal of Economics*, 3, 101-108. <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.02.007>
- Choudhry, T. (2000). Day of the week effect in emerging Asian stock markets: Evidence from The GARCH Model. *Applied Financial Economics*, 10 (3), 235-242. <https://doi.org/10.1080/096031000331653>
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of U.K. inflation. *Econometrica*, 50 (4), 987-1007. DOI: 10.2307/1912773
- Engle, R. F. (2001). GARCH 101: the use of ARCH/GARCH models in applied econometrics. *Journal of Economic Perspectives*, 15 (4), 157-168. DOI: 10.1257/jep.15.4.157
- Giovanis, E. (2016). The Month-of-the-year effect: evidence from GARCH models in fifty five stock markets. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 20-49. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1595706>
- Güç, E., Saçan, E. ve Kaplan Yıldırım, R. (2016). Borsa İstanbul’da haftanın günü anomalisinin ARCH, GARCH ve OLS modelleri ile test edilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (44), 1084-1094. DOI: 10.17719/jisr.20164420178

- Jebran, K. ve Chen, S. (2017). Examining anomalies in Islamic equity market of Pakistan. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 7 (3), s. 275-289. <https://doi.org/10.1080/20430795.2017.1289455>
- Jindal, N. (2019), Calendar anomalies in Indian stock market: an empirical analysis. *IUP Journal of Financial Risk Management; Hyderabad*, 16 (4), 23-29.
- Karcioğlu, R. ve Özer, N. (2017). BIST' de haftanın günü ve tatil etkisi anomalilerinin getiri ve oynaklık üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), 457-483.
- Khan, M. S. R. ve Rabbani, N. (2019). Market conditions and calendar anomalies in Japanese stock returns. *Asia-Pacific Financial Markets*, 26 (2), 187-209.
- Khanh, P. D. ve Dat, P. T. (2020). Efficient market hypothesis and calendar effects: empirical evidences from the Vietnam stock markets. *Accounting*, 6 (5), 893-898. DOI: 10.5267/j.ac.2020.5.005
- Kinateder, H., Weber, K. ve Wagner, N. F. (2019). Revisiting calendar anomalies in BRICS countries. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 22 (2), 213-236. <https://doi.org/10.21098/bemp.v22i2.1092>
- Konak, F. ve Kendirli, S. (2014). Küresel finansal kriz sürecinde BİST 100 endeksi'nde haftanın günleri etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 275-286.
- Korkmaz, T., Başaran, Ü. ve Çevik, E. İ. (2010). Yaz saati uygulaması anomalisinin İMKB 100 endeks getirisine etkisinin test edilmesi. *Ege Akademik Bakış*. 10 (4), 1139-1153.
- Latif, M., Arshad S., Fatima M. ve Farooq S. (2011). Market efficiency, market anomalies, causes, evidences, and some behavioral aspects of market anomalies. *Research Journal of Finance and Accounting*, 2 (9/10), 1-13.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: a new approach. *Econometrica*, 59 (2), 347-370. DOI: 10.2307/2938260
- Öncü, M. A., Ünal, A. ve Demirel, O. (2017). The day of the week effect in Borsa İstanbul; a GARCH model analysis. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (3), 521-534. DOI: 10.17130/ijmeb.2017331332
- Öztürk, M. B., Uysal, M., Arslan, H. ve Kayhan, T. (2018). The impact of calendar anomalies on stock return and volatility: evidence from Turkish stock market. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 221-238. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.381031>
- Rozeff, M. S. ve Kinney W. R. (1976). Capital market seasonality: the case of stock returns. *Journal of Financial Economics*, 3 (4), 379-402. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90028-3](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90028-3)
- Singh, S. ve Das, C. (2020). Calendar anomalies in the banking and it index: the Indian experience. *Asian Economic and Financial Review*, 10 (4), 439-448. DOI: 10.18488/journal.aefr.2020.104.439.448
- Tajinder (2019). *Analysis of stock market calendar anomalies and stakeholders behavior* (Yayımlanmamış doktora tezi). Lovely Professional University.
- Thaler, R. H. (1987). Anomalies the January effect. *Economic Perspectives*, 1 (1), 197-201. DOI: 10.1257/jep.1.1.197

Yardımcı, B. ve Erdem, S. (2020). The day of the week effects in stockmarkets of countries with predominantly Muslim populations. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13 (2), 195-218. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-06-2018-0199>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Aracının Liyakate Esas Görüşlerle Olan İlişkisi: Sağlık Çalışanları Örneği

The Relationship Between the Strategic Human Resources Management Tool and the Views on Merit: Healthcare Professionals

Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ÇAĞATAY¹ ID, Dr. Selman KIZILKAYA² ID

Öz

Bu çalışmanın amacı, bir stratejik yönetim aracı olan insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket çalışması Ordu ilindeki özel ve kamu hastanelerinin çalışanlarına uygulanmıştır. Araştırma için on üç hipotez belirlenmiş ve hipotezlerin doğruluğunu test etmek için korelasyon analizi, Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, katılımcıların insan kaynakları uygulamalarına ilişkin görüşleri ile liyakat ilkelerine ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında cinsiyet ve öğrenim düzeyi değişkenlerine göre insan kaynakları uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmış iken çalışılan branş, kurumda çalışma nedeni, kaç defa kurum içi yer değişikliğinde bulunduğu, toplam çalışma süresi değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan kaynakları, liyakat, liyakat ilkeleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to examine the relationship between human resources management practices as a strategic management tool and opinions on merit principles. survey technique was used as the data collection method. The survey was applied to employees of private and public hospitals in Ordu. The study has thirteen hypotheses, and correlation analysis, the Mann-Whitney U test, and the Kruskal-Wallis H test were applied to test the accuracy of the hypotheses. It was determined that there was a significant and positive relationship between the opinions of the participants on human resources practices and the merit principles. In addition to this, there is no significant difference between human resources practices and opinions regarding merit principles according to gender and education level variables, whereas there is a significant difference according to the department, the reason for working in the institution, number of intra-organizational change of position, and the total service year variables.

Keywords: Human resources, merit, merit principles

Paper Type: Research

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Almus Meslek Yüksekokulu, altug.cagatay@gop.edu.tr.

²ODTÜ Bilimsel Araştırma Merkezi, kselman@metu.edu.tr.

Atf için (to cite): Çağatay, A. ve Kızılkaya, S. (2021). Stratejik insan kaynakları yönetimi aracının liyakate esas görüşlerle olan ilişkisi: Sağlık çalışanları örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 249-267.

Giriş

Bilimsel yönetim hususunun çıkışı olarak kabul edilen Frederick Winslow Taylor dan bu yana, insan kaynağının hangi şartlar ve amaçlara ilişkin yöneltileceği çalışmalarında bulunulmuştur. Bir iş akışı şeması çerçevesinde şekillenen bu durum insan ögesinin varlığının emek konumunda nasıl hareket kabiliyeti kazandırdığını bilimsel ilkelerle ortaya koymuştur. Bugün ise insan kaynağının etkili ve verimli çalışmasının esasları, normları, bakış açıları ve makul kabul halleri hem çalışan akranlarca gözlemlenmekte hem de atama yönlendirme yapan yöneticiler içinde bir sorgulama nedeni haline gelmiştir.

İKY hem bir çalışma hem de bir uygulama alanıdır. Örgüt içindeki insanların yönetimi için örgütün resmi sistemini planlama, bulma, inşa etme, koordine etme, kullanma ve bu resmi sistemi ele alma sürecine odaklanmaktadır. Peretomode (2001)'a göre İKY, insanları ve örgütleri bir araya getirme sürecidir ve böylece her birinin hedefleri karşılanmaktadır. Dolayısıyla insan kaynaklarının başarılı yönetimi, bir örgütün etkin işleyişinin anahtarlarından biridir. Hem özel sektör hem de kamu sektöründeki yöneticilerin, başarılı olmaları ve kuruluş hedeflerine ulaşabilmeleri için insan kaynakları yeteneklerinden faydalanmaları gerekmektedir. Bu nedenle iyi bir kuruluş, yetkin insanları bünyesine katmaya çalışmalıdır. Böylelikle kuruluşun hedeflerine ulaşması halinde, insan kaynaklarının en iyi şekilde motive edildiği ve iş tatmini yaratmak için uygun şekilde yönetildiği söylenebilmektedir. Bu, bir kuruluşun mevcut ve gelecekteki insan kaynakları ihtiyaçlarını planlaması gerektiği anlamına gelmektedir. (Tandu, 2016, s.47)

En büyük sağlık hizmetleri iş güçlerinden birinde yapılan araştırmaya göre, tüm düzeylerdeki yöneticilerin insan kaynakları yönetimini etkili ve verimli bir şekilde geliştirilmesi ve konuşlandırılmasında oynadıkları hayati rolü ortaya koymuştur. Stratejik insan kaynakları yönetimi aracılığıyla, sağlık yöneticileri, çalışanların gelişimini kuruluşun ihtiyaçlarına göre ayarlayabilmelidir. Bu, üst yönetimin, iş gücü planlamasını, iş gücü modernizasyonunu ve iş gücü eğitimini ve geliştirmesini bütünleştiren yerleşik ve sürdürülebilir, kurumsal çapta bir iş gücü geliştirme stratejisine her zaman açık bir taahhütte bulunmasını gerektirir. (Walse ve Simth. 2011, s.349) Bu durum ile nepotik bir durumun ortaya çıkmayacağı ve insan kaynağının yöneltilmesinin liyakat esasına göre yapılacağı vurgusu belirtilmelidir.

Nepotizm, paydaşlar arasında da güvensizliğin oluşmasına sebep olduğu gibi, yetenekli yöneticilerin istihdamını önleyeceğinden, şirket entelektüel sermayeden yoksun kalacaktır. Bilindiği üzere bir örgüte rekabet avantajı sağlayan en önemli girdilerden biri de, "örgütün ne bildiğidir". P. F. Drucer (2005)'a göre entelektüel sermaye; "Pazar içerisinde şirkete rekabet avantajı sağlayan, şirkete değer katan kaynaklar" olarak tanımlanmıştır Şüphesiz, aile şirketlerini başarıya ulaştıran, rekabet avantajı sağlayan salt maddi varlıklar değildir. Aynı zamanda maddi olmayan varlıklardan olan entelektüel sermaye birikimi, örgüt performansında çoğaltan etkisi yaratacaktır. (Öztürk, 2008, s.464)

Sealy, (2010)'a göre liyakat; zenginlik, aile ilişkileri, sınıf ayrıcalığı, popülerlik gibi sosyal konum veya politik güç vb. özellikleri bertaraf ederek bunlar yerine işle ilgili yetenek ve vasıflara göre atama ve yerleştirmelerin yapıldığı ve sorumlulukların verildiği bir yönetim ve örgütlenme sistemidir. (Ramazan, 2019, s.41) Liyakat veya nepotizm adı altında yapılan tartışmalar aslında egemen sınıfın özelliklerini tanımlama çalışmalarıdır. (Şahin, 2016, s.240)

Stratejik insan kaynakları konusunda yapılan çalışmalara bakılacak olursa Grinold (1976), Martel ve Price (1981) ve Rao (1990) çağrı merkezlerinde iş gücünü yönetmek adına işgücü yönetimi modelleri geliştirler (Gass ve diğ., 1988) Tıp fakültesi bütçelerine (Brandeau vd., 1987; Lee vd., 1987) ve işgücünün çapraz eğitim ve esnekliği üzerinde çalışmalar yapıldı (Vairaktarakis ve Winch, 1999; Pinker and Shumsky, 2000). Bartholomew vd., (1991), Ernst vd., (2004) ve Turner vd., (2010), iş gücü / işgücü planlama modellerinin genel görünümünü sunarken, Boudreau vd., (2003) operasyonlar ve insan kaynakları yönetimi modelleri ve bu modellerle ilgili karmaşıklıklar arasında daha büyük bir arayüz ihtiyacı üzerinde durmuştur. Son zamanlarda

yapılan işler, iş gücü sorunlarını operasyonel veya taktiksel zaman çerçevelerinde ele almaya devam etmiştir. Bard ve Wan (2008)'in yapmış oldukları çalışma buna örnek teşkil etmektedir. Kısa zamanlı planlama üzerine odaklanma, aynı zamanda sağlık hizmetleri ve acil iş gücü planlamasına da etkili olmuştur (Fry vd., 2006; de Véricourt ve Jennings, 2011; Yankovic ve Green, 2011; Bienstock ve Zenteno, 2012). Gans ve Zhou'nun (2002) uzun vadeli iş gücü kapasite planlama modelleri, Ahn ve diğ. (2005) ve Song ve Huang (2008) çalışmalarıyla ilgilidir; Bununla birlikte, sağlık görevlilerini yönetmek için gerekli olan diğer bazı kararları almadan, personel istihdamı ve kalıcılığı üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. (Çağatay, 2019, s. 99-100)

Bu çalışmada sağlık kurumlarında çalışmakta olan personelin liyakat esaslarına göre alınıp alınmadığını ortaya koymak istenmektedir. Çalışmayı gerçekleştirmek için sağlık kurumlarında çalışan personele sorular yöneltilerek cevaplar aranmıştır.

1. Literatür

1.1. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi

Guest (1987) 'e göre İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) terimi, geleneksel personel yönetiminden (örgütün üyelerini ve ihtiyaçlarını yönetme süreci) daha stratejik bir yaklaşım geliştiren yeni bir yaklaşımdır (Abujudeh, 2019, s.139). Armstrong, (2014)'e göre İKY, iş hayatında hızla değişen bir uygulama alanı olup organizasyonların başarılarında kritik bir faktördür. Bir diğer ifade ile organizasyonun hedeflerini gerçekleştirebilmek için en değerli varlık olan insan faktörünün yönetilmesini içeren stratejik ve kapsamlı bir yaklaşımdır. (Kıdak vd. 2016, s.2)

Bir şirket için insan kaynağı hala en önemli faktördür ve bunun nedeni; insan ögesi olmadan, misyonu yerine getirmenin veya bir şirket içinde belirli bir vizyona ulaşmanın imkansız olmasıdır. Öte yandan sermaye teorisi, çalışanları yetkinliklerine göre değerlendirilecek varlıklar olarak görmektedir. Buna göre insan kaynakları bir şirketin en önemli sermayesidir çünkü pek çok şirket için insanlar önemli birer stratejik araçtır. Kuruluşlar için müşterilerle hayati temas başarısının anahtarıdır. Bu anahtar da yetkin çalışandan geçer. Waterman (1994), İKY'nin, organizasyonun önemli bir rekabet avantajı kaynağı olduğunu kabul etmektedir. (Dumitrana, 2011, s.59)

İKY'nin rolü, kuruluş türüne bakılmaksızın insan kaynakları departmanı ve yönetimi arasındaki ortaklıktır. Bu sebeple insan kaynakları departmanlarının çoğu benzer sorumluluklara sahiptir. Ancak insan kaynakları ve yönetim ortaklığı, birer sağlık kuruluşu olan hastanelerde benzersizdir, çünkü birçok hastane, farklı sorumlulukları ve farklı eğitim ihtiyaçları olan iki ayrı grubu denetleyen klinik yöneticilerin ve sağlık hizmetleri yöneticilerinin ikili idari yapısına sahiptir. Örneğin, klinik yöneticileri belirli bir klinik alanda eğitim veya deneyime sahip olmaları sebebiyle, diğer genel yöneticilere veya sağlık hizmetleri yöneticilerine göre daha spesifik sorumluluklara sahiptir. Örneğin, fizik tedavi müdürleri deneyimli fizyoterapistlerden, hemşire yöneticileri hemşirelik derecelerine sahip kişilerden oluşmaktadır. Diğer yandan çoğu sağlık hizmeti yöneticisinin, sağlık hizmetlerinde lisans veya yüksek lisans derecesi bulunmaktadır. (Niles, 2013, s.23) Ancak sağlık çalışanlarında oluşacak beklentilerin stratejik İKY uygulamaları yoluyla karşılanması halinde, bu durum sağlık çalışanlarının rolünden etkilenme, bu rolde kalma ve faaliyetlerini yürütme yönündeki davranışlarını etkileyecektir. (Bejtkovský, 2017, s. 1834)

Kuhlmann ve Larsen (2015, s. 1640) de Niles'in görüşlerini destekler nitelikte; hastane hizmetlerinde çalışan kişilerin çok farklı meslek gruplarından oluştuğunu, dolayısıyla bu durumun ortaya çıkan karmaşıklığı yönetmeyi zorlaştırdığını belirtmekte ve stratejik insan kaynakları yönetiminin önemini vurgulamaktadır. Gupta ve diğerleri, (2003, s. 9) ise, sağlık hizmetlerinin; doğrudan insan yaşamı ile ilişkili olması durumunun, çok farklı meslek grubunun uyum içerisinde çalışması gerekliliğinin, farklı meslek grupları arasında gerçekleşen karmaşık ilişkiler ve bu ilişkilerin yönetilmesi ihtiyacının sağlık hizmetlerinde İKY'e duyulan gereksinimi arttırdığına değinmişlerdir. (Kıdak vd. 2016, s. 3) İKY politika seçimlerini, arzu edilen insan

kaynakları sonuçlarına etkili bir şekilde dönüştüren yönetim uygulamaları, uzaktan işgücü sürdürülebilirliğinin geliştirilmesi için hayati önem taşımaktadır. (Onnis, 2019, s. 21)

Çalışmada daha önce de ifade edildiği gibi insanlar, birçok şirketin yönetiminde stratejik bir aracı temsil etmektedir. Bir kuruluşta, farklı yaşlarda dolayısıyla farklı nesillerden ve farklı özelliklere sahip çalışanlar bulunmaktadır. Yararlılıkları yeteneklerine, niteliklerine ve tutumlarına bağlıdır (Hitka, 2018, s. 2759). Bununla ilgili olarak, Fleming ve McConnell (2014, s.45) da birer sağlık kuruluşu olan hastanelerde, tipik insan kaynakları departmanının tek kişilik bir operasyondan çok yönlü, karmaşık bir organizasyona dönüştüğünü belirtmektedir. Niles'a (2013) göre bu organizasyonun merkezinde bulunan sağlık çalışanları, bir hastanenin insan kaynaklarını meydana getirmekte ve en değerli varlığı olmaktadır. Bu sebeple başarılı olmak için, bir hastane sağlık çalışanlarının verimliliğini önemli bir hedef haline getirmelidir. Verimlilik düzeyi ise, çalışanların işlerinde gösterdikleri beceri düzeylerine ve hastane çalışanlarının iş becerilerinin yanı sıra memnuniyet düzeylerine de bağlı olarak değişebilmektedir. Bu noktada yüksek performanslı ve etkili bir işgücü geliştirmek için hastane, bir takım organizasyon alanlarında insan kaynakları yönetim girdilerini kullanmalıdır. Bu organizasyon alanları; yasal ve etik bir yönetim sisteminin kurulması, iş tasarımı ve iş analizi, işe alım ve seçim, sağlık kariyeri fırsatları, çalışanlara sağlanan faydaların dağılımı, çalışanların teşvik edilmesi ve çalışanların motivasyonu, örgütlü işgücü ile müzakereler, çalışanların işten çıkarılması, sağlık hizmetleri ve stratejik planlama şeklinde sıralanabilmektedir (Bejtkovský, 2017, s. 1834). Bu görüşü destekler nitelikte yüksek gelirli ülkelerde yapılan araştırmalar, bir örgütün stratejisine ve misyonuna uygun olan "birbirine bağlı insan kaynakları uygulamalarının" çalışanların performansını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. (Dieleman, 2009, s. 8)

Sağlıkla ilgili insan kaynakları, kamu veya özel sağlık hizmetlerinde çalışmakta olan ve burada oluşan vaka müdahalelerinden sorumlu, farklı tipte klinik ve idari personel olarak tanımlanabilir. Sağlık sektörü reformundaki insan kaynakları aynı zamanda hizmetlerin kalitesini ve hasta memnuniyetini artırmaya çalışmaktadır. (Kabene vd. 2006, s. 1) Kanada Sağlık Bilgi Yönetimi Derneği 2007 yılından bu yana Kanada'daki sağlık iş gücünün geleceğini planlamak için yaptığı faaliyetleri içerisinde, ana başlıklar olarak sağlık kurumlarında "sektör çalışması, stratejik planlama süreci ve stratejik insan kaynakları planlama" girişimlerinin olması gerektiğini ortaya koymuştur (Shepherd, 2011, s. 4).

Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması insan kaynakları kısıtlamalarından da ciddi şekilde etkilenmektedir. Personel türleri, dağıtılma şekilleri ve personelin performansı şeklinde, sağlık personelleri arasında önemli endişeler yer almaktadır. Uygun insan kaynakları yönetimi (İKY) politikaları ve uygulamaları, insan kaynakları sonuçlarını ve dolayısıyla işgücü etkinliğini artırabilmekte ve bu da organizasyonel performansın iyileşmesine katkıda bulunmaktadır. İKY politika ve uygulamalarının uygun sağlık hizmeti hedefleriyle uyumlu olduğu varsayıldığında, İKY iyileştirilmiş sağlık sonuçlarına yol açacaktır. Bunun yanında İKY "bir kuruluşun çalışanlarını yönetme ve gelişmelerine yardımcı olma şekli" olarak ifade edilecek olduğunda bu, önemli bir yönünün, personel ve diğer kaynaklar arasında bir denge sağlamak olan işi yapmak için, doğru sayıda ve türde personel alınmasını içermektedir. Sağlık kurumlarında özellikle personel maliyetleri genellikle toplam bütçenin%60'ından fazlasını oluşturmaktadır. (Sohag vd. 2013, s.56)

Organizasyonlardaki insan kaynakları yönetimi, kariyer yönetimi ile ilgili birçok uygulamayı da içermektedir. Değişim ortamında, insan kaynakları uygulamalarına odaklanmanın iş sonuçları üzerinde büyük bir olumlu etkisi olabilir ve bunun sağlık hizmetleri için de geçerli olduğuna şüphe yoktur. Flanagan'ın (1997, s.188) ifade ettiği gibi, bir kuruluştaki personelin müşterilere iyi davranması isteniyorsa, öncelikle kuruluş personeline iyi davranmalıdır". (Lammintakanen vd. 2002, s.322). Bu düşüncüyü doğrular nitelikte kuruluşlar, şimdiye kadar başarılarının büyük ölçüde çalışanlarına bağlı olduğunu fark etmişlerdir (Gallo vd. 2019, s.18). Bu yüzden kuruluşlar, İKY uygulamalarını etkili ve verimli bir şekilde uygulanmasını sağlayacak şekilde planlamalı ve değerlendirmelidirler (Abujudeh, 2019, s. 143).

1.2. Liyakat

Çalışan personelin çalışma düzenine kaynaklık eden ilkeler arasında “liyakat” öteden beri çok önemli bir yer işgal etmiştir. Sözcük olarak lâıyk olma, yaraşırlık, uygunluk, yeterlilik, kifayet anlamlarını karşılayan liyakat; kurum hizmetlerinde görev alacak olan personelin görevin gerektirdiği niteliklere (eğitim, bilgi, beceri, görgü, kültür, yetenek, altyapı gibi) sahip olması gerektiğini ifade eder. (Acar, 2012, s. 32). Türk Dil Kurumuna göre Liyakat; Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu, değim olarak tanımlanmıştır. (TDK, 2020)

Liyakat, kişinin gösterdiği performansı ile oluşturulmaktadır. Performanslar belirli bağlamlar için değer yaratır; performanslar ve liyakat kanıtı gerektiren grup arasında işlevsel bir ilişki vardır. Performanstaki değışim liyakat derecelerini belirler. Potansiyel performans esasına göre çıkarılabilir, ancak değerli olmak için liyakat kanıtı gerektiren grupla ilgili kriterlere göre iyi performans göstermelidir. (Hermanowicz, 2019, s.343)

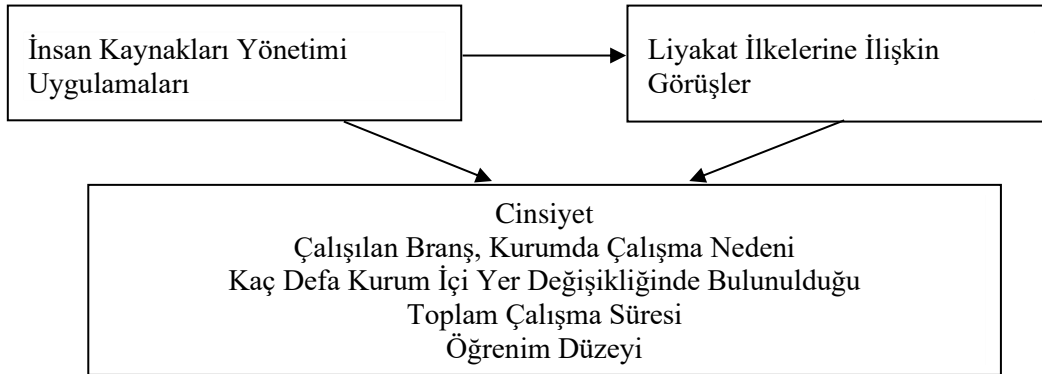
Teoride, ayrıcalığa ve keyfi takdire yer vermediğine inanılan liyakat ilkesi, hukuk devleti ilkesinin, siyasal ve sosyal haklar düzeninin bir sonucu olarak kabul görmektedir. Ancak pratikte, liyakat ilkesine aykırı olarak görülen çelişkili uygulamalardan kaçınılmamakta, bu temel ilkenin esasları uygulamaya yansıtılmamaktadır. (Yıldız, 2016, s. 173). Bu bakımdan kuruluşlarda, hizmete alımda görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemeyeceği ilkesine mutlaka yeniden işlerlik kazandırılması gerekmektedir. Devlet, kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmalı ve bu sistemi eşit imkanlarla uygulamalıdır. (Sezer, 2003, s. 192)

Aslan (2012)’a göre liyakat ilkesinin demokratik ve sosyal devlet olma hedefine odaklı Türk Kamu Sistemimizin insan kaynakları yönetiminde uygulanması birçok değışik açıdan önemlidir. (Şahin, 2016, s.238)

2. Yöntem

Bu araştırmada ilişkişel bir tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde bağımlı ve bağımsız değışken arasındaki ilişki ortaya konmaktadır. Buna göre araştırmada, insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler arasındaki ilişkinin ortaya konması, bu araştırmayı ilişkişel modele yöneltmiştir. İlişkişel model ise tasarımı aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. İlişkişel model

2.1. Katılımcılar

Çalışmada, verilerin elde edilmesi amacı ile anket yöntemine başvurulmuş olup anket soruları yüz yüze anket tekniğinden yararlanılarak katılımcılara ulaştırılmıştır. Anketlerin cevaplanması esnasında çalışanların isim ve soyad bilgileri talep edilmemiş, böylece gizlilik esnasından hareketle ankette yer alan sorulara objektif yanıtlar verilmesi desteklenmiştir. Toplam 36 sorudan oluşan anket içerisinde üç bölüm yer almaktadır. Birinci bölüm katılımcıların demografik bilgilerine yöneliktir. Bu bölümde cinsiyet, çalışılan branş, kurumda çalışma nedeni, kaç defa kurum içi yer değışikliğinde bulunulduğu, toplam çalışma süresi ve öğrenim düzeyi ile

ilgili sorular yer almaktadır. Araştırmada yer alan bu soruların temel kullanım amacı, ölçek içerisinde yer alan ifadelere göre farklılık oluşturup oluşturmadığının incelenmesidir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Anket formunun ikinci bölümünde İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği bulunmaktadır. Bu kısımda toplam 15 ifade yer almakta olup, bu ifadeler kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum aralığı olan 5’li Likert ölçeği ile yapılmıştır. Araştırmada yapılan analiz sonucunda ölçek içerisinde yer alan ifadelerin güvenilirlik düzeyi 0,88 olarak tespit edilmiştir. Anket formunun üçüncü bölümünde ise Liyakat İlkeleri Ölçeği bulunmaktadır. Burada da toplam 15 ifade yer almaktadır. Söz konusu ifadelerin Cronbach’s Alpha katsayılarına ilişkin yapılan çözümlemede 0,88’lik düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Ordu ilindeki özel ve kamu hastanelerinin çalışanlarına uygulanmıştır. Araştırma için TOGÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 23.06.2020 tarih E.29031 sayılı 09. Oturumunda KARAR 09.02 yazısı ile izni alınmıştır.

2.3. İstatistiksel Analiz

Araştırmada yer alan ölçekler Tunçer’in (2017) “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Liyakat İlkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği” adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS 26 paket programından yararlanılmıştır.

Araştırmanın, İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya yönelik yeterli ve güvenilir bilgiler toplayacak nitelikte olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, bu araştırmaya katılanların ölçme aracındaki soruları samimi olarak cevaplandıracakları varsayılmaktadır. Bu araştırma katılımcılardan alınan cevaplarla sınırlıdır. Değerlendirme yöntemi olarak kullanılan anket soruları ile sınırlandırılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Normallik Analizi

Araştırmada, anket yöntemi sonucu elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği de test edilmiştir. Bu kısımda Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerlerinin .05’ten büyük olmasına dikkat edilmiştir. Bu koşulun yerine geldiği durumlarda verilerin normal dağılıma sahip olduğu varsayılır.

Tablo 1. Normallik test sonuçları

		Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları		,198	73	,000	,887	73	,000
Liyakat İlkeleri		,152	73	,000	,898	73	,000

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, anket uygulaması sonucu elde edilen verilerin normal dağılmadığı ortaya çıkmıştır.

3.2. Katılımcılara Ait Genel Betimsel İstatistikler

Bu kısımda katılımcıların temel demografik özelliklerinden elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcılara ait demografik özellikler

Cinsiyet			Kurumda İnsan Kaynağı Sağlama ve Seçme Sürecini Kimin Yürüttüğü		
	N	%		N	%
Kadın	38	52,1	Kurum Amiri	63	86,3
Erkek	35	47,9	İnsan Kaynakları Departmanı	10	13,7
Toplam	73	100,0	Toplam	73	100,0
Yaş			Fiili Olarak Yapılan İş		
	N	%		N	%
25 yaş ve altı			Atamam ne ise o iş tanımımda ki kendi işimi yapıyorum	66	90,4
	11	15,1	Atamam ne ise o iş tanımımda ki kendi işimi yapmıyorum	7	9,6
26-35 yaş arası	33	45,2			
36-45 yaş arası	14	19,2			
46-55 yaş arası	10	13,7			
55 ve üzeri	5	6,8			
Toplam	73	100,0	Toplam	73	100,0
Öğrenim Düzeyi			Toplam Çalışma Süresi		
	N	%		N	%
Lise	12	16,4	1-4 yıl	18	24,7
Önlisans	27	37,0	5-14 yıl	34	46,6
Lisans	33	45,2	15-24 yıl	13	17,8
Lisansüstü	1	1,4	25 yıldan fazla	8	11,0
Toplam	73	100,0	Toplam	73	100,0
Hangi Kadroda Çalışıldığı			Kaç Defa Kurum İçi Yer Değişikliğinde Bulunulduğu		
	N	%		N	%
657 Devlet Memuru	47	64,4	Hep aynı yerde çalıştım	43	58,9
İşçi	2	2,7	2-5 kez yer değiştirdim	19	26,0
Diğer	24	32,9	6 ve üzeri kez yer değiştirdim	11	15,1
Toplam	73	100,0	Toplam	73	100,0
Çalışılan Branş			Kurumda Çalışma Nedeni		
	N	%		N	%
Sağlık Teknisyeni	33	45,2	İş Güvencesi	14	19,2
İdari Personel	12	16,4	Yaptığım İşin Niteliği	38	52,1
Büro Memuru	12	16,4	Fiziksel Çalışma Ortamı	11	15,1
Sekreter	16	21,9	Kurumun Prestiji	10	13,7
Toplam	73	100,0	Toplam	73	100,0

Tablo 2'ye bakıldığında katılımcıların %52,1'inin kadın; %47,9'unun ise erkek olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında katılımcıların büyük çoğunluğunun 26-35 yaş arasında olduğu; Ataması ne ise o iş tanımındaki işi yaptığı; %45,2 oranında katılımcı branşının sağlık teknisyenliği olduğu; kurumda "yaptığı işin niteliğinden" ötürü çalıştığı ve 657 Sayılı Kanun'a tabi devlet memuru pozisyonunda olduğu ortaya çıkmıştır.

3.3. İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeğine Yönelik Elde Edilen Betimsel İstatistikler

Araştırmanın bu kısmında İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği içerisinde yer alan ifadelere katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen veriler betimleyici analiz ile incelenmiş olup raporlanmıştır. Burada her bir ifade için katılımcı sayıları, yüzde dağılımları ve bu ifadelerin ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3. İnsan kaynakları yönetimi ölçek ifadelerine yönelik elde edilen sonuçlar

	\bar{X}	SS
Hastanemizde sağlık personeline yeni görevler verilirken, işi ve görevi tanıtıcı bilgiler verilir (görev tanımları, kariyer, sosyal olanaklar vb.) ve yeni görev yerinde uyulması gereken kurallar yazılı olarak personele iletilir.	4,53	,929
Yeni bir göreve başlarken işe alıştırma (oryantasyon) eğitimine tabi tutuldum.	4,41	,940
Sizden daha kıdemli ya da yeni işe başlayan meslektaşlarımla farklılıklarım vardır.	4,15	,981
İnsan Kaynakları Biriminin bana ait güçlü-zayıf yönleri, fırsatları-tehditleri bildiğini düşünüyorum	3,70	1,198
Personelin rızası olmadan yapılan yer değişikliklerinde, yıldırma ve yaptırım amacıyla temposu yoğun olan servislere (acil servis gibi) görevlendirme yapılmaktadır.	4,29	,993
Hastanemizde yer değişiklikleri yapılırken ya da yeni personel alımında mevcut personelin tavsiyeleri dikkate alınır.	2,96	1,369
Hastanemizde devamsızlık, hastalık, kaza, izin vb. gibi durumlarda doğabilecek işgücü kaybını giderecek sayıda sağlık personeli mevcuttur.	3,81	1,411
İş ortamında kişisel önyargılar ve düşünceler, sağlık personelinin bireysel performansını etkiler.	4,44	,986
İnsan Kaynakları Yönetimi ve Planlamasının özel bir uzmanlık alanı olduğunu düşünüyorum.	3,70	1,320
Çalışma yerleri belirlenirken doğru işe doğru eleman politikası uygulanır.	3,56	1,633
Yoğun iş temposu nedeniyle yetiştiremediğim işler, performansımı düşürmektedir.	3,93	1,575
Çalıştığım bölümde yenilikçi fikir ve önerilere fırsat verilmektedir.	3,60	1,382
Hastanemizde çalışanların kendilerini geliştirmeleri için uygun ortam sağlanmaktadır.	4,04	1,317
Sadece işimin gerektirdiği işlerle meşgul oluyorum	4,04	1,263
Hastanemizdeki idari ve destek personelin sayısı yeterli ve kalitelidir.	3,62	1,497
Genel Toplam	3,92	,783

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların İnsan Kaynakları Yönetimi uygulamalarına ilişkin görüşlerinin ortaya konması için oluşturulan ölçek ifadelerine, katılımcıların tümünün cevap verdiği görülmüştür. Benzer şekilde, Tablo 3'de katılımcıların en yüksek değerli ortalamayı

“Hastanemizde sağlık personeline yeni görevler verilirken, işi ve görevi tanıtıcı bilgiler verilir (görev tanımları, kariyer, sosyal olanaklar vb.) ve yeni görev yerinde uyulması gereken kurallar yazılı olarak personele iletilir.” ifadeleri ile sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu kısımda ayrıca katılımcıların, en düşük düzeyli ortalamayı ise “Hastanemizde yer değişiklikleri yapılırken ya da yeni personel alımında mevcut personelin tavsiyeleri dikkate alınır.” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

3.4. Liyakat İlkeleri Ölçeğine Yönelik Elde Edilen Betimsel İstatistikler

Araştırmanın bu kısmında Liyakat İlkeleri Ölçeği içerisinde yer alan ifadelere katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen veriler betimleyici analiz ile incelenmiş olup raporlanmıştır. Burada da her bir ifade için katılımcı sayıları, yüzde dağılımları ve bu ifadelerin ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Liyakat ilkeleri ölçek ifadelerine yönelik elde edilen sonuçlar

	\bar{X}	SS
Aldığım eğitim ile fiili olarak yaptığım iş birbiri ile uyumludur.	4,64	,734
Benim için görevde yükselme konusunda liyakat ve yeterlilik önemlidir.	3,97	,833
Benim için görevde yükselme konusunda liyakat yerine mesleki bilgi birikim, hizmet süresi ve deneyim önemlidir.	4,47	,783
Hastanemizde personel planlaması yapılırken liyakat ilkelerine uyulmaktadır.	3,49	1,617
Belirli bir alanda uzun yıllar çalışmış olmak, o alanda (yükselmek, bir üst kadroya geçmek) yönetim görevi üstlenmek için önemlidir.	3,52	1,345
Çalışma alanım da yeterli bilgiye sahip olmasam da, üst yönetim tarafından bir üst göreve getirilsem bundan hoşnut olurum.	3,30	1,277
Benim için görevde yükselme konusunda üst yönetimle iyi ilişkiler, iletişim ve olumlu referans daha üst kademelere gelmek için önemlidir.	4,14	1,170
Çalıştığım kurumda idari görevlere seçilme/atama ve personelin yükseltilmesi ile ilgili ölçüler açık ve nettir.	3,66	1,397
Yöneticim bana, kendi işimle ilgili bağımsız karar verme yetkisi tanır.	3,16	1,756
Yaptığım işin sonunda takdir edilirim, ödüllendirilirim.	3,03	1,833
Hastanemizde çalışan idari personelin unvanları ile eğitimleri birbiriyle uyumludur.	3,60	1,460
Personel temininde en etkili yöntemin merkezi sistemle sınav yapmak olduğunu düşünüyorum	3,82	1,171
Personel seçme, atama ve yükseltme faaliyetlerinin, uzman bir ekip tarafından oluşturulmuş bir komisyonca (liyakat komisyonu gibi) yapılmasını isterim.	4,14	,769
Yaptığım iş bulduğum bölüm için faydalıdır.	4,66	,853
Bulduğum pozisyonda çalışmaktan memnunum.	4,52	,669
Genel Toplam	3,87	,751

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların Liyakat İlkelerine ilişkin görüşlerinin ortaya konması için oluşturulan ölçek ifadelerine, katılımcıların tümünün cevap verdiği görülmüştür. Benzer şekilde, Tablo 4’te katılımcıların en yüksek değerli ortalamayı “Yaptığım iş bulduğum bölüm için faydalıdır.” ifadesi ile en düşük ortalamayı ise “Yaptığım işin sonunda takdir edilirim, ödüllendirilirim.” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

3.5. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmanın bu kısmında, İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının sonuçları yer almaktadır. Bu kısımda ayrıca, İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler ile “cinsiyet, çalışılan branş, kurumda çalışma nedeni, kaç defa kurum içi yer değişikliğinde bulunduğu, toplam çalışma süresi ve öğrenim düzeyi” değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının sonuçları yer almaktadır. Buna göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde korelasyon analizine başvurulmuştur. Bunun yanında katılımcıların insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerinin karşılaştırılmasında, iki seçeneğe sorular için Mann-Whitney U Testi; ikiden fazla seçeneğe sahip sorularda Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testinin değerlendirilmesinde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 5. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşler arasındaki ilişkinin korelasyon analizi sonuçları

	Personel	Liyakat
Spearman's rho	r	1,000
	p	,902**
	N	73
Personel	r	,902**
	p	,000
	N	73
Liyakat	r	1,000
	p	,000
	N	73

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların İKY uygulamalarına yönelik görüşleri ile liyakat ilkelerine yönelik görüşleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilişkinin yönüne bakıldığında ise pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerin cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Sıralı Ortalama	Sıralar Toplamı	Mann-Whitney U	p
Personel	Kadın	38	39,22	1490,50	580,500	,35
	Erkek	35	34,59	1210,50		
	Toplam	73				
Liyakat	Kadın	38	38,43	1460,50	610,500	,55
	Erkek	35	35,44	1240,50		
	Toplam	73				

Cinsiyet değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Mann-Whitney U testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerin çalışılan branş değişkenine göre karşılaştırılması

	Çalışılan Branş	N	Sıralı Ortalama	Kruskal-Wallis H	p
Personel	Sağlık Teknisyeni	33	38,30	9,431	,02
	İdari Personel	12	32,33		
	Büro Memuru	12	23,83		
	Sekreter	16	47,69		
	Toplam	73			
Liyakat	Sağlık Teknisyeni	33	37,20	9,271	,03
	İdari Personel	12	33,08		
	Büro Memuru	12	24,79		
	Sekreter	16	48,69		
	Toplam	73			

Çalışılan branş değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kısımda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden katılımcı sayılarının birbirinden farklı sayıda olduğu durumlarda yararlanılan Hochberg testi kullanılmış olup teste ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. Çalışılan branş değişkenine göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerinin çoklu karşılaştırma sonuçları

Hochberg	Çalışılan Branş	Alt Gruplar	Ortalamalar Farkı	p
Personel	Sekreter	Büro Memuru	,88472	,016
Liyakat	Sekreter	Büro Memuru	,81111	,026

Çalışılan branş değişkenine göre; sekreter olarak çalışanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile büro memuru olarak çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 9. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerin kurumda çalışma nedeni değişkenine göre karşılaştırılması

	Kurumda Çalışma Nedeni	N	Sıralı Ortalama	Kruskal-Wallis H	p
Personel	İş Güvencesi	14	22,75	9,024	,03
	Yaptığım İşin Niteliği	38	39,49		
	Fiziksel Çalışma Ortamı	11	37,64		
	Kurumun Prestiji	10	46,80		
	Toplam	73			
Liyakat	İş Güvencesi	14	22,29	9,019	,03
	Yaptığım İşin Niteliği	38	39,30		
	Fiziksel Çalışma Ortamı	11	40,14		
	Kurumun Prestiji	10	45,40		
	Toplam	73			

Kurumda Çalışma Nedeni değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya

çıkmıştır. Bu kısımda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden katılımcı sayılarının birbirinden farklı sayıda olduğu durumda yararlanılan Hochberg testi kullanılmış olup teste ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10. Kurumda çalışma nedeni değişkenine göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması

Hochberg	Kurumda Çalışma Nedeni	Alt Gruplar	Ortalamalar Farkı	p
Personel	İş Güvencesi	Yaptığım İşin Niteliği	,66717	,032
		Kurumun Prestiji	,90190	,027
Liyakat	İş Güvencesi	Kurumun Prestiji	,84000	,036

Kurumda çalışma nedeni değişkenine göre; iş güvencesinden ötürü kurumda çalışanların İKY uygulamalarına yönelik görüşleri ile yaptığı işin niteliği ve kurumun prestijinden ötürü kurumda çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, iş güvencesinden ötürü kurumda çalışanların liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile kurumun prestijinden ötürü kurumda çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 11. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerin kaç defa kurum içi yer değişikliğinde bulunulduğu değişkenine göre karşılaştırılması

	Kaç Defa Kurum İçi Yer Değişikliğinde Bulunulduğu	N	Sıralı Ortalama	Kruskal-Wallis H	p
Personel	Hep aynı yerde çalıştım	43	46,41	23,138	,00
	2-5 kez yer değiştirdim	19	18,89		
	6 ve üzeri kez yer değiştirdim	11	31,50		
	Toplam	73			
Liyakat	Hep aynı yerde çalıştım	43	47,57	27,608	,00
	2-5 kez yer değiştirdim	19	18,18		
	6 ve üzeri kez yer değiştirdim	11	28,18		
	Toplam	73			

Kaç defa kurum içi yer değişikliğinde bulunulduğu değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kısımda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden katılımcı sayılarının birbirinden farklı sayıda olduğu durumda yararlanılan Hochberg testi kullanılmış olup teste ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12. Kaç defa kurum içi yer değişikliğinde bulunduğu değişkenine göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerinin çoklu karşılaştırma sonuçları

Hochberg	Kaç Defa Kurum İçi Yer Değişikliğinde Bulunulduğu	Alt Gruplar	Ortalamalar Farkı	p
Personel	Hep aynı yerde çalıştım	2-5 kez yer değiştirdim	1,05483	,000
		6 ve üzeri kez yer değiştirdim	,64144	,012
Liyakat	Hep aynı yerde çalıştım	2-5 kez yer değiştirdim	1,06863	,000
		6 ve üzeri kez yer değiştirdim	,74390	,001

Kurum içinde kaç defa yer değişikliğinde bulunulduğu değişkenine göre; hep aynı yerde çalışanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile 2-5 kez ve 6 ve üzeri kez yer değiştirenlerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 13. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerin toplam çalışma süresi değişkenine göre karşılaştırılması

	Toplam Çalışma Süresi	N	Sıralı Ortalama	Kruskal-Wallis H	p
Personel	1-4 yıl	18	50,58	15,160	,00
	5-14 yıl	34	37,68		
	15-24 yıl	13	23,08		
	25 yıldan fazla	8	26,19		
	Toplam	73			
Liyakat	1-4 yıl	18	52,83	20,734	,00
	5-14 yıl	34	37,81		
	15-24 yıl	13	20,27		
	25 yıldan fazla	8	25,13		
	Toplam	73			

Toplam çalışma süresi değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kısımda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden katılımcı sayılarının birbirinden farklı sayıda olduğu durumda yararlanılan Hochberg testi kullanılmış olup teste ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14. Toplam çalışma süresi değişkenine göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerinin çoklu karşılaştırma sonuçları

Hochberg	Toplam Çalışma Süresi	Alt Gruplar	Ortalamalar Farkı	p
Personel	1-4 yıl	15-24 yıl	1,04103	,001
		25 yıldan fazla	,90000	,022
Liyakat	1-4 yıl	5-14 yıl	,58410	,015
		15-24 yıl	1,20370	,000
		25 yıldan fazla	,99537	,003
	5-14 yıl	15-24 yıl	,61961	,024

Toplam çalışma süresi değişkenine göre; 1-4 yıl arası çalışma süresi bulunanların İKY uygulamalarına ilişkin görüşleri ile 15-24 yıl ve 25 yıldan fazla süredir çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında 1-4 yıl arası çalışma süresi bulunanların liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile 5-14 yıl, 15-24 yıl ve 25 yıldan fazla süredir çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 15. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liyakat ilkelerine ilişkin görüşlerin öğrenim düzeyi değişkenine göre karşılaştırılması

	Öğrenim Düzeyi	N	Sıralı Ortalama	Kruskal-Wallis H	p
Personel	Lise	12	25,21	4,729	,09
	Önlisans	27	40,91		
	Lisans	34	38,06		
	Toplam	73			
Liyakat	Lise	12	25,54	4,365	,11
	Önlisans	27	40,48		
	Lisans	34	38,28		
	Toplam	73			

Öğrenim Düzeyi değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Liyakate uygun insan kaynağının yöneltilmesi tüm mecralarca kabul gören bir değer halini almışken aksini gerçekleştiren yöneticilerin ise ağır eleştiriler maruz kaldığı bir dönem içerisinde yer almaktayız. Liyakate esas yöneltilmelerin yapılmadığı noktalarda oluşan nepotik durumlarda da yozlaşmanın oryaya çıktığı gibi kurum veya kuruluştaki iç girişimciliklerinde baltalandığı durumu ise yadsınamaz. Sağlık kurumları gibi sıfır hata ile çalışmayı gerektiren hizmet sektöründe, insan kaynağındaki stratejik bakış ve liyakate esas daha önem arz ettiği ortadadır. İnsan hayatının ve sağlığının sürdürülebilirliğini sağlayan sağlık kurumlarındaki iş gücü planlamaları çok dikkatle yürütülmesi gereken yerlerdir. Diğer yandan sağlık sektörü insanların sadece şifa bulup gitmeye gayret ettikleri yerler olmaktan çıkmış artık hastanın tercih boyutları gelişimini de şekillendirdiği yerler halini almıştır.

Stratejik yönetim bir zihin gözüdür de diyebiliriz. Strateji ortaya koyacak kişi veya organizasyonu öncelikle olguları bir araya getirerek kimsenin göremediğini zihni ile görür. Ardından bu gördüklerini hayal ederek birleştirir aralarında bir uyumsama oluşturur. Bir sürece tabi tutarak örgütüne, organizasyonuna, grubuna veya kişisel olarak kendisine uygun bir forma dönüştürerek kabul edilebilirliğini artırır. Ardından stratejiyi uygulamak için zamanı, mekanı ve kişilerin uygunluğunu sağlayarak gerçekleştirme gayreti içerisine girer. Bunların tamimiyle gerçekleşmesi bir inancın ve felsefik bakışın ürünüdür.

Stratejik insan kaynakları yönlendirmelerindeki oluşacak liyakatli yönlendirmeler örtük bir öğrenme ile ilkesel bir zemin oluşturacak ve iş görenlerce amaç edinme yoluna gidilecektir. Unutulmamalıdır ki nesnel değerlendirmelere tabi tutulmadan yapılan yönlendirmeler stratejik ilerlemeye olumsuz etkiye neden olacaktır.

Bu bilgiler ışığında yaptığımız çalışma sonucunda aşağıdaki hususlar elde edilmiştir:

İKY uygulamalarına yönelik görüşleri ile liyakat ilkelerine yönelik görüşleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilişkinin yönüne bakıldığında ise pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların İKY uygulamalarına yönelik görüşleri ile liyakat ilkelerine yönelik görüşler arasında doğrusal yönde bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Cinsiyet değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Mann-Whitney U testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, katılımcıların kadın veya erkek olmaları açısından İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik benzer görüşlerde bulduklarını göstermektedir.

Çalışılan branş değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışılan branş değişkenine göre; sekreter olarak çalışanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile büro memuru olarak çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Kurumda çalışma nedeni değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Kurumda çalışma nedeni değişkenine göre; iş güvencesinden ötürü kurumda çalışanların İKY uygulamalarına yönelik görüşleri ile yaptığı işin niteliği ve kurumun prestijinden ötürü kurumda çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Burada, prestij nedeniyle kurumda çalışanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin benimsenme düzeyinin diğer gruptakilerden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaç defa kurum içi yer değişikliğinde bulunduğu değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Kurum içinde kaç defa yer değişikliğinde bulunduğu değişkenine göre; hep aynı yerde çalışanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile 2-5 kez ve 6 ve üzeri kez yer değiştirenlerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Toplam çalışma süresi değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Toplam çalışma süresi değişkenine göre; 1-4 yıl arası çalışma süresi bulunanların İKY uygulamalarına ilişkin görüşleri ile 15-24 yıl ve 25 yıldan fazla süredir çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında 1-4 yıl arası çalışma süresi bulunanların liyakat ilkelerine yönelik görüşleri ile 5-14 yıl, 15-24 yıl ve 25 yıldan fazla süredir çalışanların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen sonuçlara dönük olarak ortalama değerlerde 1-4 yıl arasında toplam çalışma süresi bulunanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerinin daha çok benimsendiği ortaya çıkmıştır.

Öğrenim Düzeyi değişkeni ile İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşlerin Kruskal-Wallis H testi sonuçlarında 0.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, araştırmamıza katılanların İKY uygulamaları ve liyakat ilkelerine yönelik görüşleri birbirine benzerdir.

Stratejik insan kaynağının öneminin biraz daha arttığı ve anlaşıldığı bugünlerde Covid-19 pandemisi dönemi başlıklı yeni değerlendirmeler yapılarak bakış açısı oluşturulabilir. Yine bu çalışma çerçevesinde kamu özel karşılaştırması yapılabilir.

Kaynaklar

- Abujudeh, S. (2019). The Role Of Human Resource Management In Employees'job Satisfaction And Organizational Commitment. *Sea-Practical Application of Science*, 7(20), 137-145.
- Acar, A. (2012). Devlet-Piyasa Sarmalında Memuriyet Statüsünün Konumu: 'Performans'a Karşı 'Liyakat'İle Sorunu Anlayabilmek. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 31-40.
- Ahn, H. S., Righter, R. and Shanthikumar, J. G. (2005) Staffing decisions for heterogeneous workers with turnover. *Mathematical Methods of Operations Research*, 62, 499-514.
- Aslan, O. E. (2012). *Kamu Personel Hukuku*. Eskişehir: TC Anadolu Üniversitesi Yayını, 49.

- Bard, J.F. and Wan, L. (2008) Workforce design with movement restrictions between workstation groups. *Manufacturing and Service Operations Management*, 10, 24–42.
- Bartholomew, D.J., Forbes, A.F. and McClean, S.I. (1991) *Statistical Techniques for Manpower Planning*, second edition, John Wiley & Sons, New York, NY.
- Bejtkovský, J. (2017). Selected current trends in human resource management in health service providers in the Czech Republic. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(6), 1833-1840.
- Bienstock, D. and Zenteno, A.C. (2012) Models for managing the impact of an epidemic. *Access Research Papers*, <https://core.ac.uk/download/pdf/27294390.pdf> (Erişim tarihi: 12.10.2017).
- Boudreau, J., Hopp, W., McClain, J. O. and Thomas, L. J. (2003) On the interface between operations and human resources management. *Manufacturing and Service Operations Management*, 5, 179–202.
- Brandeau, M.L., Hopkins, D.S.P. and Melmon, K.L. (1987) An integrated budget model for medical school financial planning. *Operations Research*, 35, 684–703.
- Çağatay, A. (2019) *Kamu ve Özel Hastanelerdeki Yöneticilerin Stratejik Yönetim Araçları Kullanım Görüşleri Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (ss. 99-100)
- de Véricourt, F. and Jennings, O.B. (2011) Nurse staffing in medical units: a queueing perspective. *Operations Research*, 59(6), 1320–1331.
- Dieleman, M., Gerretsen, B., & van der Wilt, G. J. (2009). Human resource management interventions to improve health workers' performance in low and middle income countries: a realist review. *Health Research Policy and Systems*, 7(1), 7.
- Drucker, P. F. (1995). *People and performance: The best of Peter Drucker on management*. Routledge.
- Dumitrana, M., Radu, G., Glăvan, M. E., & Jinga, G. (2011). Effective and Efficient Tools in Human Resources Management Control. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series*, 63(3).
- Ernst, A.T., Jiang, H., Krishnamoorthy, M., Owens, B. and Sier, D. (2004) An annotated bibliography of personnel scheduling and rostering. *Annals of Operations Research*, 127, 21–144.
- Flanagan H. (1997) What change a caring management culture? *Health Manpower Management* 23, 187–191.
- Fleming Fallon, Jr., L. and McConnell, CH. R. 2014. *Human Resource Management in Health Care: Principles and Practices*. 2nd Edition. Burlington: Jones & Bartlett Learning.
- Fry, M. J., Magazine, M. J. and Rao, U. S. (2006) Firefighter staffing including temporary absences and wastage. *Operations Research*, 54(2), 353–365.
- Gallo, P., Mihalcova, B., Vegsoova, O., Dzuov-Vargova, T., & Busova, N. (2019). Innovative Trends in Human Resources Management: Evidence for the Health Care System. *Marketing and Management of Innovations*, Issue 2, 2019, 11-20.

- Gans, N. and Zhou, Y.P. (2002) Managing learning and turnover in employee staffing. *Operations Research*, 50(6), 991–1006.
- Gass, S.I., Collins, R.W., Meinhardt, C.W., Lemon, D.M. and Gillette, M.D. (1988) The army manpower long-range planning system. *Operations Research*, 36, 5–17.
- Grinold, R.C. (1976) Manpower planning with uncertain requirements. *Operations Research*, 24, 387–399.
- Guest, D. E. (1987). Human resource management and industrial relations [1]. *Journal of management Studies*, 24(5), 503-521.
- Gupta, N., Diallo, K., Zurn, P. and Poz, M. R. D. (2003). “Assessing Human Resources For Health: What Can Be Learned From Labour Force Surveys?”, *Human Resources for Health*, 1-16.
- Healthcare Management (2011), The healthcare Workforce 17. Chapter Paula Hyde and Anne McBride, *Open University Press* Editors: Walse K. & Simth. J. (ss.347-400).
- Hermanowicz, J. C. (2019). The Degradation of Merit. *Society*, 56(4), 340-347.
- Hitka, M., Lorincová, S., Bartáková, G. P., Ližbetinová, L., Štarchoň, P., Li, C., & Mura, L. (2018). Strategic tool of human resource management for operation of SMEs in the wood-processing industry. *BioResources*, 13(2), 2759-2774.
- Kabene, S. M., Orchard, C., Howard, J. M., Soriano, M. A., & Leduc, R. (2006). The importance of human resources management in health care: a global context. *Human resources for health*, 4(1), 20.
- Kıdak, I. B., Arslan, E. T., & Demir, H. (2016). Acil Sağlık Hizmetlerinde İnsan Kaynakları Yönetimi Problemlerinin Belirlenmesi Ve Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Önceliklendirilmesi: Ambulans Servisi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(16), 1-15.
- Kuhlmann, E. and Larsen, C. (2015). “Why We Need Multi-Level Health Workforce Governance: Casestudies From Nursing And Medicine In Germany”, *Health Policy*, 119(12), 1636-1644.
- Lammintakanen, J., Saranto, K., Kivinen, T., & Kinnunen, J. (2002). The digital portfolio: a tool for human resource management in health care?. *Journal of nursing management*, 10(6), 321-328.
- Martel, A. and Price, W. (1981) Stochastic programming applied to human resource planning. *Journal of the Operational Research Society*, 32, 187–196.
- Mathauer, I., & Imhoff, I. (2006). Health worker motivation in Africa: the role of non-financial incentives and human resource management tools. *Human resources for health*, 4(1), 24.
- Niles, N. J. (2013). *Basic Concepts of Health Care Human Resource Management*. 1st ed. Burlington: Jones & Bartlett Learning.
- Onnis, L. A. (2019). Human resource management policy choices, management practices and health workforce sustainability: remote Australian perspectives. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 57(1), 3-23.
- Öztürk, A. T., (2008) Değişen Çağın Aile İşletmelerinde Kurum Kültürünün Yerleştirilmesinde Profesyonel Yöneticilerden Beklentiler, 3. *Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*, (ss. 464).

- Peretomode, V. F., & Peretomode, O. (2001). Human resources management. *Lagos: Obaroh and Ogbonaka Publishers.*
- Perotomode, V. E and Perotomode, O., (2001). *Human Resources Management*, Lagos: Obaroh and gbinaka Publishing Company.
- Pinker, E.J. and Shumsky, R.A. (2000) The efficiency-quality trade-off of cross-trained workers. *Manufacturing and Service Operations Management*, 2, 32–48.
- Ramazan, G. (2019) Türk Eğitim Sisteminde Liyakat (Meritokrasi) Esaslı Eğitim Yöneticiliği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 39-64.
- Rao, P.P. (1990) A dynamic programming approach to determine optimal manpower recruitment policies. *Journal of the Operational Research Society*, 41, 983–988.
- Sezer, Y. (2003). Kamu Hizmetine Girme Hakkı Ve Liyakat İlkesi Açısından İstisnai Memurluklar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4 (Cumhuriyetimize 80. YIL Armağanı)), 173-193.
- Shepherd, J. (2011). Industrial relations and human resources: *management challenges for Health Information Managers*. (ss. 4-6)
- Sohag, A., Wajidi, F. A., Miankhel, A. K. (2013). Impact of decentralization on the effectiveness of human resource management in health sector. *Gomal University Journal of Research*, 29(1), 56-61.
- Song, H. and Huang, H.C. (2008) A successive convex approximation method for multistage workforce capacity planning problem with turnover. *European Journal of Operational Research*, 188(1), 29–48.
- Şahin, B. (2016). Kamu Personel Sisteminde İşe Girme Ve Yükselmeye Çağdaş Liyakat Kavramları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 231-242.
- Tandu, E. O., Okoro, A. S., Ogun, S. O., & Etta, P. T. (2016). Human resource management tool of motivation and employees job satisfaction in an organization. *Global Journal of Social Sciences*, 15(1), 47-54.
- Tunçer, M. (2017). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Liyakat İlkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği*, (Yüksek lisans tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Turner, J., Mehrotra, S. and Daskin, M. S. (2010) Perspectives on health-care resource management problems, in *A Long View of Research and Practice in Operations Research and Management Science*, Springer, New York, NY, pp. 231–247.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü [www. https://sozluk.gov.tr/](http://sozluk.gov.tr/) “liyakat” (Erişim tarihi: 25.04.2020).
- Vairaktarakis, G. and Winch, J.K. (1999) Worker cross-training in paced assembly lines. *Manufacturing and Service Operations Management*, 1, 112–131.
- Waterman, R.H., *What America Does Right*, W.W.Norton, 1994. (ss. 2)
- Yankovic, N. and Green, L.V. (2011) Identifying good nursing levels: a queuing approach. *Operations Research*, 59(4), 942–955.

Yıldız, G. (2016). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 140-180.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 25/06/2020

No: E.29031

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

Kadın Girişimciliğinin İslamiyet Perspektifinden Değerlendirilmesi

Evaluation of Women's Entrepreneurship from an Islamic Perspective

Doç. Dr. Nilüfer YÖRÜK KARAKILIÇ ¹

Öz

1980'lerde yaşanan küreselleşme olgusu dünyayı tek bir pazar haline getirmiş ve rekabet ortamını yerelden dünya ölçeğine taşımıştır. 1980'ler sonrası küreselleşme ile beraber girişimcilik anlayışında da gelişmeler ve değişimler yaşanmıştır. İlaveten kadın girişimci sayısında 1980 sonrası hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Toplumun yarısını oluşturan kadın nüfusunun da ilgisini çekmeye başlayan girişimcilik, hükümetlerin destek ve teşvikleriyle de günümüze kadar önemini korumuştur. Girişimcilik İslami açıdan değerlendirildiğinde İslam dininin koyduğu kural, kaideler, ahlaki yönelim ve davranışları da içeren bir tanım gerektirmektedir. İslam'ın getirdiği güzel ahlak, kandırmama, ölçü ve tartıda doğru olma, faizin caiz olmaması ve ticaretin bu yönde şekillenmesi gerekliliği girişimcilik tanımı açısından önem arz eden unsurlardır. Çalışmada, İslamiyet perspektifinden girişimci ve özellikle günümüzde sayıları ve önemi gün geçtikçe artan kadın girişimciliği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada tarihsel süreç içinde girişimciliğin gelişimi, geleneksel girişimcilik ve İslami perspektiften girişimcilik tanımları üzerinde durulmuştur. Çalışmada özellikle günümüzde bu denli önem taşıyan kadın girişimciliğinin, Kur'an-ı Kerim incelenerek ayetler, hadisler ve İslam âlimleri çerçevesinde İslami perspektiften değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan yöntem literatür taraması, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin incelenmesi suretiyle doküman incelemesidir. Çalışmanın sonucunda İslamiyet açısından kadınların çalışma hayatında yer almalarının ve girişimci olmalarının herhangi bir engeli olmadığı ayet ve hadislerle tespit edilmiştir. Ayrıca İslamiyet'in kadının çalışma hayatındaki yerini bir takım kurallara bağlamak suretiyle teşvik ettiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın girişimciliği, İslamiyet, girişimcilik ayet ve hadisleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The phenomenon of globalization in the 1980s made the world a single market and carried the competitive environment from local to world scale. With the globalization after the 1980s, there have been developments and changes in the understanding of entrepreneurship. In addition, there has been a rapid increase in the number of women entrepreneurs after 1980. When considered from an Islamic perspective, entrepreneurship requires a definition that includes the rules, rules, moral orientation and behaviours set by the religion of Islam. The good morality brought by Islam, not being deceived, being correct in measure and weighing, not being permissible of interest and the necessity of shaping trade in this direction are important elements in terms of entrepreneurship definition. In the study, especially women entrepreneurship from an Islamic perspective have been evaluated. In the study, it is aimed to evaluate women's entrepreneurship, which is of such importance today, from an Islamic perspective within the framework of verses, hadiths and Islamic scholars by examining the Quran. The method used in the study is literature review, document analysis by examining the Qur'an and Hadith-i Sharifs. As a result of the study, it was determined by verses and hadiths that there is no obstacle for women to take part in business life and become entrepreneurs in terms of Islam.

Keywords: Women entrepreneurship, Islam, entrepreneurship verses and hadiths

Paper Type: Research

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nilyoruk@aku.edu.tr.

Atf için (to cite): Yörük Karakılıç, N. (2021). Kadın girişimciliğinin İslamiyet perspektifinden değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 268-289.

Giriş

Ülke ekonomilerinin en temel yapı taşları girişimlerdir. Ekonominin önemli konjonktür verilerinden istihdam, üretim, ihracat ve ithalat gibi birçok unsurları girişimlerin çoğalmasıyla ve başarılı olmasıyla olumlu düzeylere ulaşmaktadır. Girişimcilik ülkelerin refah düzeyleri için, ülke ekonomilerinin kalkınması, büyümesi ve gelişmesine katkı sağlayan bir rol üstlenmektedir. Din olgusu açısından bakıldığında İslamiyet'in kadın ve erkek tanımlamaları gereği Kur'an-ı Kerim ve hadisler çerçevesinde oluşan bir düzen söz konusudur. Bu anlamda girişimcilik esasen maksimum kâr odaklı ekonomik bir birimi ifade ederken, İslami açıdan incelendiğinde toplumsal fayda, ahlaklı davranma, ayet ve hadislerden öğrendiğimiz kural ve kaidelere dayalı bir oluşumu ifade etmektedir.

Kadın girişimciliği özellikle son yıllarda önemi üzerinde durulan temel konulardan biri olarak belirtilebilir. Kadının toplumdaki yeri ve önemi ile beraber kadın girişimciliğinin önemi de artmıştır. Gerek yerel yönetimler gerekse ülke yönetim birimleri tarafından kadın girişimcilerin sayılarının artışının sağlanması amacıyla teşvikler ve destekler sağlanmaktadır.

Kadın girişimciliğinin öneminin belirlenmesinden önce kadının toplumsal düzendeki yeri tanımlanmış olmalıdır. Kadın İslam öncesi dönemde kıymet görmeyen bir varlıktır ve toplumsal düzende yok sayılmaktadır. İslam kadını koruyan ve Kıymeti-i itibarı kendisine sunan bir din olarak topluma düzenleme getirmiştir. Toplumsal yaşamda kadının yerini etkileyen birçok faktör olmakla beraber din önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadının toplumsal düzendeki yerinin tespitinde İslam'ın kadına bakış açısı, bu konudaki kural ve kaidelerin yanı sıra sosyo-kültürel yapının etkileri de önem arz etmektedir. İslam toplumlarında kadının statüsü, ayet ve hadisler çerçevesinde şekillenmekle beraber kültürel ve sosyal yapılar içinde yorumlandığı, uygulandığı için her toplumda farklılık da göstermektedir. Bu yüzden İslam açısından kadının statüsü metinler (nasslar) ile sabitken; İslam'ın yaşandığı toplumlarda metinlerin yorumlanmasında sosyal şartlar ve kültürel ortamın etkileri de önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir (İyem, Yalçın ve Çalışkan, 2016, s.67).

1.Yöntem

Çalışmada İslam dininin kadın girişimciliğine bakışının değerlendirmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ayetler ve hadis-i şerifler incelenmek suretiyle kadın girişimciliğine İslami perspektiften değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve doküman analizi yapılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Girişim ve Girişimcilik Kavramı

Girişim, kar elde etme amacıyla bir ürün ya da hizmetin üretilebilmesi için üretim faktörlerinin bir araya getiren yapıdır. Girişim, işletme ve teşebbüs gibi adlarda da bilinmektedir. Girişimin oluşabilmesi için; sermaye, emek, doğal kaynaklar, teknoloji ve girişimcinin bir araya getirilmesi gerekir. Modern iktisat biliminde üretim faktörlerini bir araya getiren kişi olarak girişimci yine üretim faktörlerinin önemli bir unsuru olarak tanımlanır. Bu beş temel üretim faktörünün bir araya getirilmesinin amacı riski üstlenmek suretiyle yüksek getiriler elde edebilmektir. Bunun için insan ihtiyaçlarına yönelik bir mal ya da hizmetin oluşturulması sürecinin gerçekleşmesi gerekir.

Ekonominin en temel yapıtaşları işletmelerdir. Ülkelerin ekonomik büyüme, gelişme ve kalkınması o ülkede gerçekleşen girişimcilik faaliyetleri ile yakından ilişkilidir. Çünkü girişimciler oluşturdukları işletmeler ile yeni işler yapar, birçok yeni ürün ve servis sağlar, rekabeti artırır, teknolojik değişim sayesinde verimliliği artırır ve bireylerin hayatlarına pozitif yönde etki ederler (Önce, Marangoz ve Erboy, 2014, s. 2).

Tablo 1. Girişimcilik kavramının ortaya çıkışı ve gelişimi

Dönem	Yazar	Girişimcilik Tanımı
Ortaçağ	-	Girişimci, üretim yapan kişidir.
17. Yüzyıl	-	Girişimci, kamu yönetimiyle sözleşme imzalamak suretiyle, riski üstlenen kişidir.
1725	Richard Cantillon	Girişimci, riskleri üstlenen ve sermaye sağlayan bir kişiden farklıdır.
1797	Beaudeau	Girişimci, riskleri üstlenen aynı zamanda planlama, örgütlenme ve yönetim fonksiyonlarını gerçekleştiren kişidir.
1803	Jean Baptiste Say	Girişimcilik, faaliyet kârı ile sermaye kârının ayrılmasıdır.
1876	Francis Walker	Sermayeyi sağlayan ile yönetimi gerçekleştiren arasında ayırım yapılmasıdır.
1934	Joseph Schumpeter	Girişimci, yenilikçi teknolojiler geliştiren kişidir.
1961	David McClelland	Girişimci, ortalama riski üstlenendir.
1964	Peter Drucker	Girişimci, fırsatları en üst sınırdaki değerlendirir.
1975	Albert Shapero	Girişimci, risk alan, sosyoekonomik unsurları oluşturan kişidir.
1980	Karl Vesper	Girişimci, ekonomistler, psikologlar, işadamları ve siyasilerce farklı görülen kişidir.
1983	Gifford Pinchot	İşadamı, bir girişimcidir.
1985	Robert Hisrich	Girişimcilik, riski üstlenme, çaba harcama, ürün veya hizmet oluşturmaktır.

Kaynak: Yurtseven, (2007, s.57)

Girişimcilik, Fransız "girişimcilik" kelimesinden türetilmiştir ve yeni bir projede riski taşıyan kişiyi ifade eder. Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre, girişimci "bir proje başlatan veya kar veya zarar fırsatı ile çalışan" kişidir. Girişimcilik, ilk olarak Richard Cantillon (1755) tarafından yeni bir şirketin oluşumu olarak piyasaya sunulan malzeme, para ve işin bir kombinasyonu olarak tanımlanan eski bir kavramdır. Ancak bir uygulama olarak bundan daha eskidir. Adam Smith (1776), girişimciliği, mevcut işbölümünün süreçlerde değişikliklere yol açan insan faaliyetleri olarak belirtmiştir. Karl Marx, bireyin tarihteki ve ekonomideki önemini en aza indirerek, girişimcileri görmezden gelme eğilimindeydi. Modern yönetimin babası P. F. Drucker, girişimciyi yüksek üretim ve getiri için bir işletmeye sahip olan ve işleten bir birey olarak tanımlar (Abood, Aboyasın & Ajloni, 2014, s. 2).

Jean Baptiste Say girişimciyi üretim faktörlerini organize eden olarak görmektedir. Girişimci maddi ve maddi olmayan kaynakları yüksek kazanç sağlayacağı faaliyetlere kanallı eder. Bu tanıma göre girişimci işletme kaynaklarını bir araya getiren ve onları düzenleyen kişidir. Joseph Schumpeter ise yenilik yapanları girişimci olarak tanımlar. Yeni fikirler, süreçler, ürünler üretmek ve bunları gerçekleştirebilmek girişimcinin en temel işidir ve bu özellikleri onu bir yöneticiden ayıran niteliktedir. Girişimci faaliyetlerini tekdüze bir şekilde dönüştürmez ve bugünü, yarını arasında fark olmalıdır (Eren, 2012, s. 51).

Kültürel bir unsur olan din ile girişimcilik davranışı arasındaki ilişki Max Weber ve Adam Smith tarafından onaylanmış ancak sebepleri ve hangi unsurlarıyla önem arz ettiğine dair çok az çalışma yapılmıştır. Din ve ekonomik hayat arasındaki ilişki ilk olarak Max Weber tarafından 1905 yılında "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu" adlı kitapta değerlendirilmiştir. Ayrıca girişimcinin risk alma, yaratıcı yıkım ve fırsatları keşfetme davranışlarıyla ekonomik gelişmeyi etkilediği düşünülmektedir (Kılınç ve Yener, 2019, s. 509).

2.2. Girişimcilik Özellikleri

Girişimler, üretim faktörleri olan emek, doğal kaynaklar, sermaye ve teknolojiyi bir araya getirmek suretiyle insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan, piyasa koşullarından daha yüksek getiriler elde etmek için kurulan, riski üretim faktörlerini bir araya getiren girişimcinin üstlendiği ekonomik mal ve hizmet üretilen birimler olarak tanımlanabilir. Bu tanım gereği girişimcinin bir takım özelliklere sahip olması gerekir. Bunlar;

- Risk ve sorumluluk üstlenme
- Sermayeyi ortaya koymak ve üretim faktörlerini bir araya getirmek
- Pazardaki fırsatları görebilme
- Yenilik getirebilme

Girişimci, üretim faktörlerini bir araya getirerek, iktisadi mal ve hizmet üretimi için gerekli girişimi oluşturan ve pazarı bulan kişi olmakla şu amaçlar çerçevesinde hareket etmektedir (Küçük, 2007, s. 25-29);

- Kazanç ve yarar sağlamak,
- Belirli bir ücret elde etmek için yeni mal ve hizmet üretmek,
- Yeni üretim yöntemleri geliştirmek ve uygulamak,
- Endüstride yeni organizasyonlar kurmak,
- Yeni pazarlara ulaşmak,
- Yeni hammadde kaynakları bulmak,

Girişimler ekonomiler için büyük önem taşır. Bu kapsamda hükümetlerin girişimleri ve girişimciyi destekleyen politika ve teşvikleri olmaktadır. Girişimciliği gerçekleştiren kişi ya da kişilerin teşvik ve destekler kapsamını da dikkate alarak hangi sektörlerde pazarın boşluğunu tespit etiler ise bu yönde girişimciliğe yön vermeleri gerekir. Bu anlamda girişimcinin iyi bir pazar bilgisine ve araştırmasına sahip olması ona önemli ölçüde avantaj oluşturacaktır.

3. Literatür Değerlendirmesi

Literatürde girişimcilikle ilgili pek çok çalışma yapıldığı görülür. Zira ekonomileri oluşturan işletmeler bir girişimdir ve ülkelerin gelişmişlik düzeyini, refahını etkileyen en önemli unsur olarak belirtilebilir.

Ekonomik sistemlere bakıldığında; (Tosun, 2019, s. 23-24)

-Kapitalizm; özel sermayenin ve sermaye sahiplerinin üstün tutulduğu ekonomik rejimdir.

-Liberalizm; devletin ekonomik hayata müdahalesinin en aza indirgeyen ve serbest teşebbüs taraftarı bir rejimdir.

-Karma ekonomi düzeni; özel sermayenin kârsız bulunduğu alanları devlete yatırım yaptırmayı savunan rejimdir.

-Kominizim; özel mülkiyeti ret eden, devlet mülküne dayalı sistemi savunan düzendir.

-İslam ekonomisi; her şeyin gerçek maliki Yüce Allah'tır. İnsanlar ancak meşru yollardan bu malların sahibi olabilirler. İslam ekonomisi özel sermayeyi destekler fakat topluma zarar veren yasaklı ürünlerin (uyuşturucu maddeler, içki vs.) üretim ve dağıtımını kısıtlar. İslam'da serbest rekabet esastır. İslam'da faiz uygulamaları yasaklanmış, kâr-zarar ortaklığı kavramı getirilmiştir. İlaveten israf İslam'da yasaklanan bir fiil olarak tanımlanmıştır.

3.1. Kadın Girişimciliği Literatür Değerlendirmesi

Literatür incelendiğinde, Kokiloo & Kasharwani (2019) Hindistan'da kadın girişimciliğinin durumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmalarında 1970-2000 yılları arasında kadın girişimciliğinin doğu ve batı toplumlarındaki durumunu incelemiştir.

Pinkovetskaia, Kryukova, Albelaez Campillo & Rojas-Bahamon (2019) kadın girişimcilerin değerlendirilmesi ve hangi sektörlerde tercihlerini kullandıklarını araştırmışlardır. Çalışmalarında kadınların erken girişimcilik faaliyetlerinin ve kendi işlerini kurarken sektörel tercihlerinin kapsamlı bir değerlendirmesidir. Çalışma süresince kadın girişimciliğine yönelik 2016-2017 yılları için küresel izleme projesi raporunun 74 ülkeye yönelik sonuçlarından yararlanılmışlar ve bu ülkelerdeki kadınların girişimcilik faaliyetlerinin seviyelerini gözden geçirmişlerdir. Kadın girişimciliğinin sektörel yapısı, normal yoğunluk dağılımı fonksiyonları kullanılarak tipik ekonomik faaliyet türleri dâhil olmak üzere beş grupta değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ticaret (% 46,54), sağlık hizmetleri, eğitim ve sosyal hizmetler (% 19,22), yönetim ve kişisel hizmetler (% 15,70) gibi ekonomik faaliyet türlerinin ağırlıkta olduğu sonucuna varmışlardır.

Krasavac, Karamata & Djordjevic (2019) çalışmada iş kadınlarının Sırbistan'da sürdürülebilir ekonomiye ulaşmak için ne kadar önemli olduğunu ve bu açıdan becerilerinin nasıl kullanılabileceğini incelemiştir. Bunun için Sırbistan Ticaret ve Sanayi Odası'nın yardımıyla Sırbistan'daki kadın girişimciliği veri tabanı oluşturulmuş, örnek alınan 80 kadın girişimciden 25'i, toplam sayının% 31'ini oluşturan iletişimdeki ilk adımı takiben araştırmadan çekilmiştir. Örneklem anket uygulanmış ve kadınların Sırbistan'da ekonomi ve kalkınma üzerindeki olumlu etkisi göz önüne alındığında, kadın girişimciliğinin iş dünyasında sosyal, ekonomik ve çevresel olarak sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmede çok önemli olduğu sonucuna varmışlardır.

Alp ve Aksoy (2019) kadın girişimcilerin başarılı olmalarında önem taşıyan faktörleri sosyal sermaye kapsamında değerlendirmişlerdir. Çalışmalarında sosyal sermaye ve kadın girişimciliğini Antalya'da faaliyet gösteren 20 kadın girişimci ile yapılan görüşme verilerinin analize tabi tutulmak suretiyle incelemiştir. Kadın girişimcilerin sahip oldukları sosyal ve maddi destekler, karşılaştıkları zorluklar ile görüşülen kadınların ve toplumun sahip olduğu kadın girişimciliği ile sosyal sermaye düzeyleri kapsamında değerlendirmişlerdir.

Laudano, Zollo, Ciappei & Zampi (2018) kültürlerarası çalışma ile kadın girişimciliğini teşvik eden psikolojik, çevresel ve kişilik özelliklerini araştırmışlardır. İtalya ve Arnavutluk'da 350 öğrenciden oluşan kültürlerarası bir örnekleme yapısal eşitlik modellemesi yapmak suretiyle kıyaslama gerçekleştirmişlerdir. İki ülke öğrencileri arasında farklı değerler girişimcilik adına önem kazandığını tespit etmişlerdir.

Zeb (2018) Psikolojik ve sosyal faktörlerin girişimcilik performansı üzerindeki etkilerini analiz ederek kadın girişimciliğinin mevcut ortamını araştırmıştır. Pakistan'da kayıtlı kadın girişimcilerden seçilen ticaret ve sanayi odalarına kayıtlı 253 kişiye anket yoluyla psikolojik ve sosyal faktörlerden etkilenme düzeyleri araştırılmıştır. Veriler SPSS'de değerlendirilmiş ve kayıtlı kadın girişimciler üzerinde resmi ağların girişimcilik başarısı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yanı sıra Gayri resmi ağların girişimcinin başarısına etkisi önemli bulunmuştur, bu nedenle bu çalışmanın sonuçları, özellikle aile üyeleri tarafından informal ağlarından çok destek alan girişimcilerin daha başarılı olduğuna inanan akademisyenlerin çalışmalarını desteklemektedir.

Longaria (2018) gelişmekte ve gelişmiş ekonomilerdeki kadın girişimcileri benzer ve farklı yönleriyle değerlendirmiştir.

Aksay (2018) Türkiye'de son on yılda kadın girişimciliği alanındaki çalışmaları incelemiş ve önerilerde bulunmuştur.

Öztürk (2018) Türkiye’de kadın girişimciliğini iktisadi ve kültürel normlar perspektifinden araştırmıştır. Bu çerçevede kadın girişimcilerin hangi bölgelerde ve hangi sektörlerde yoğunlaştığını tespit etmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de hemen hemen tüm bölgelerde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin yatırımlarının tarım sektöründen sanayi sektörüne kaydığı tespit edilmiştir.

Dastourian, Kesim, Amiri & Moradi (2017) sosyal sermaye ve inovasyonun kadın girişimciliği üzerine etkilerini belirlemek için 130 kadın girişimci örneklem üzerinde yaptıkları araştırmayı yapısal eşitlik modellemesi ile incelemiştir.

Sarfaz, Faghih & Majd (2014) cinsiyet eşitliği ve kadın girişimcilik oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmalarında kadın girişimcilik faaliyeti ile cinsiyet eşitliği arasında anlamlı bir ilişkisi olmadığını belirlemiştir.

Pocol & Moldovan-Teslios (2014) Romanya’da 602 kadın girişimciden oluşan örneklem üzerinde kadın girişimciliğinde girişimin genel memnuniyetini değerlendirmiştir. Anket katılanların yaklaşık dörtte üçü bir işyeri açmaktan memnun olduğunu beyan etmiştir. Bu karara ilişkin memnuniyet derecesi yaş, eğitim ve aile geliri ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Göküş, Özdemiray ve Göksel (2013) kadın girişimciliğini bölgesel kalkınmada oynadıkları rol çerçevesinde incelemiştir. Bu kapsamda geçmiş yıllarda yapılan çalışmaları irdelemiştir.

Singh (2012) Hindistan’da kadın girişimciliğinin 1979 yılından beri gelişimini incelemiştir. Çalışmasında 2020 yılı itibarıyla %25-30 düzeyinde olması beklenen kadın girişimci oranında şu anda %11 düzeyinde olduğunu belirlemiştir ve kadın girişimciliğini teşvik etmek için önerilerde bulunmuştur. Kadınların bilgi, beceri ve yetenek açısından kurslarla desteklenebileceğini önermiştir.

3.2. Kadın Girişimciliğinin İslami Perspektiften Literatür Değerlendirmesi

Tlaiss & McAdam (2020) İslamiyet’in Müslüman kadın girişimciler tarafından nasıl anlaşıldığını araştırmışlardır. Lübnan’da yaptıkları yüz yüze görüşme tekniğine dayalı nitel araştırmalarında Müslüman kadın girişimcilerin İslam’ın çeşitli yönlerini ve değerlerini nasıl kullandıklarını detaylandıran kanıtlar sunmuşlardır.

Ağaoğlu (2019) Kur’an-ı Kerim ve hadisler çerçevesinde kadınların istihdamını araştırmıştır.

Kılınç ve Yener (2019) sosyolojik bir olgu olan dinin girişimcilik davranışına etkilerini araştırmışlardır. Bu çerçevede İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm ve Hinduizm açısından girişimcilik irdelenmiştir.

Altuntepe (2019) İslam ekonomisinde kadın girişimciliğini Kur’an-ı Kerim ve hadisler çerçevesinde irdelenmiştir. İslamiyet açısından bakıldığında ayetler ve Hz. Muhammed (sav)’in hayatında çeşitli durum ve davranışlar karşısındaki tavır, yaptıklarını aktaran hadisler çerçevesinde kadın girişimciye İslami bakışı değerlendirmiştir.

Fidan ve Yıldırım (2018) Mevlana’nın yazdığı Mesnevi’yi incelemek suretiyle Mevlana’nın öğretilerinin girişimcilik kültürüne yansımalarını değerlendirmiştir. Mevlana’nın eseri Mesnevi’de dile getirmiş olduğu beyitler incelenmiş ve anket uygulaması neticesinde Mevlana’nın öğretilerinde girişimcilğe önem verdiği, bu önemin ona ehemmiyet gösteren herkesin örnek almak suretiyle etkilendiği gibi girişimciler açısından da önemli bir etki oluşturduğunu tespit etmiştir.

Er ve Mutlu (2017) girişimciliği İslamiyet açısından ele almışlardır. Araştırmalarında, girişimci olma potansiyelindeki öğrencilerin İslamiyet açısından girişimcilik nitelikleri incelenmiştir. Veriler doğrultusunda girişimci olma potansiyelindeki öğrenciler, günlük hayat ile işletme yönetimi açısından aynı İslami hassasiyeti göstermedikleri ve işletme fonksiyonları olan

pazarlama ve finans açısından da İslami hassasiyetlerinin düşük düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir. İlâveten araştırmada, girişimci olma potansiyeli olan öğrencilerin bazı İslami girişimcilik alt özellikleri irdelendiğinde de düşük hassasiyet taşıdıkları görülmüştür.

Ar ve Ar (2016) kültürün kadın girişimciliği üzerine etkilerini incelemişlerdir. Çalışma, kültürün kadın girişimciliği üzerine negatif etkilerinin giderilmesi konusunda öneriler sunmuştur. Araştırmanın evreni, Bandırma'da faaliyetlerini yürüten kadın girişimcilerdir. Nitel veri toplama tekniği ile veri elde edilen bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kadın girişimlerinin gerek kuruluş ve gerekse ilerleyen yıllarında girişimciliğe etki eden negatif kültür etkilerinin olduğu ve bu etkiler konusunda benzer bakış açısına sahip olduklarıdır. Ancak alt temalar açısından negatif kültürel etkilerle ilgili görüşlerin çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir.

Grine, Farez & Meguellati (2015) Malezya'da kadın girişimciliğine İslami değerlerin etkilerini incelemişlerdir. Maneviyatın girişimcilik faaliyetlerini şekillendirme, etik seçimleri, karar verme ve iş-yaşam memnuniyetini artırma üzerindeki etkisini keşfetmek için Malezya'da kadın girişimcilerle açık uçlu sorulardan oluşan anketlerle ampirik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma, maneviyatın Allah (cc) ile olan bağlantıyı güçlendirmekte ve ayrıca maneviyatın Malezya'daki Müslüman kadın girişimcilerin aile ve yaşam, güdülenme, sosyal sorumluluk ve karar alma ihtiyaçlarının önceliklendirilmesinde önemli bir rol oynadığını belirlemişlerdir.

Tlaiss (2015) İslam iş ahlakı ve değerlerinin Müslüman kadın girişimcilerin Arap dünyasında işlerini yürütme biçimlerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışmada Müslüman kadın girişimciler için çok çalışma, dürüstlük, doğruluk, hak ve adalet, iyilik değerlerinin önem taşıdığını tespit etmiştir.

Tlaiss (2014) Birleşik Arap Emirlikleri'nde kadın girişimcilere cinsiyet, kültürel unsurlar ve İslami değerlerin engel olma düzeylerini incelemiştir. Çalışmada kadın girişimcilerin özgüveninin ve ısrarının yerel kadınların girişimcilik isteklerini artırmada ve engellerin üstesinden gelmede oynadığı rolü vurgulamıştır.

Przybyszewska (2014) İslam kültüründe Kur'an-ı Kerim'e dayalı olarak kadın girişimciliğinin belirleyicilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Müslüman kültüründe kadının toplumdaki ve ailedeki konumunu irdelenmiş ve kadın girişimciliğinin önündeki bir engel kapsamında kültürel unsurlara dikkat çekmiştir.

Azmi (2014) bir İslam ülkesi olan Malezya'da kadın girişimcilerin İslami iş ortamında durumlarını araştırmıştır.

Asbah & Heilbrunn (2011) İsrail'deki Arap kadın girişimcilerin durumlarını ayrımcılık perspektifinden incelemişlerdir. 2006 yılında İsrail'in kuzey ve güney "üçgeninde" 405 Arap-Müslüman kadın girişimciden oluşan bir örnekleme kapsamlı bir anket uygulamışlardır ve kadın girişimcilerin kişisel ve ticari özelliklerini araştırmışlardır.

McIntosh & Islam (2010) Çeşitli sosyoekonomik faktörlerin girişimcilik kariyerini seçme kararlarında kadınları etkileme düzeylerini araştırmışlardır. Bunun için Bahreyn'de 180 kadın girişimciye anket uygulamışlardır. İnsan sermayesinin örneklemin iş seçiminde, finansman türü ve iletişim oluşturma düzeyinde etkisinin önemi araştırılmıştır. Bir İslam ülkesinde faaliyetlerini sürdürürken dini gruplarla bağ kurulmasının avantaj sağlayacağı savunuları araştırmalarında desteklenmemiştir. Bunun yanında İslami kural ve kaidelere uygun davranan kadın girişimcilerin erkek egemen iş piyasasında kabul gördüğü tespit edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. İslamiyet Perspektifinden Girişimcilik

İslam düşüncesinin temelini oluşturan iki ana kaynak vardır; Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (sav) söz ve davranışlarıdır. Kur'an-ı Kerim, Müslümanlar için bir rehber kitabından daha fazlası olarak görülür; Allah'ın (cc) sözleridir ve bu sözlerin manaları net anlaşılmadığında Müslümanlar, ayetlerin manalarının yorumlanması için hadiste yer alan sözlere veya davranışlara bakarlar. Kur'an-ı Kerim ve hadisler kapsamında İslami görüşe göre, evren insanların yararına yaratılmıştır. Allah (cc), bu yeryüzünün kaynaklarını, onları kullanma, şekillendirme ve ihtiyaçlarına göre dönüştürme sorumluluğunu insana vermiştir. Bu bakışın girişimciliği Müslümanlar için tercih edilen ekonomik bir davranış modeli olarak yerleştirdiği söylenebilir (Davis, 2013, s. 65-66).

Girişimciliğin ana unsurunu oluşturan ticareti, yani kâr elde etmek için ürün ve hizmetin tüketicilere sunulması, satılması sürecini Yüce Allah (cc) (Bakara, 2/275) "...Oysaki Allah alışverişi helal, ribayı (faiz) ise haram kılmıştır..." ayeti ile insanlara bildirmiştir.

İslam dini ticareti sadece kâr elde etme amacıyla değil, İslami kural ve kaideler çerçevesinde bu alışverişin aldatma içermeden, dürüst, ahlaklı, hilesiz ve faiz içermeyen koşullarda yapılmış olmasını emreder. Hususiyetle faiz İslam dininin yasakladığı ama günümüz seküler sisteminin olmazsa olmazı kabul edilen bir unsur olarak İslami girişimciyi diğerlerinden ayıran bir nitelik taşımaktadır. İslam dini birçok ayette faizin haram olduğunu bildirmiş, bunun yanında Hz. Muhammed (sav) veda hutbesinde "her türlü faiz ayaklarımın altındadır." demiş ve her türlü faizin haram olduğunu açıklamıştır.

Faizin haram olduğu her şeyden önce Allah (c.c) 'ın emridir. Bunun yanında aslında incelendiğinde faiz olgusu sosyal düzeni bozan bir anlayışı getirir.

(Bakara, 2/275) "Riba yiyenler kabirlerinden şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar, bu işte onların alışveriş tıpkı faiz gibidir, hâlbuki Allah (cc) alışverişi helâl kıldı faizi haram, bundan böyle her kim Rabbi tarafından kendine bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse artık geçmişti ona ve hakkında hüküm Allah'a (cc) aittir, her kim de döner yeniden alırsa işte onlar ashabı nardırlar, hep orada kalacaklardır."

(Bakara, 2/276) "Allah (cc), faizi yok eder de, sadakaları artırır. Allah (cc), günahkâr kâfirlerin hiçbirini sevmez."

(Bakara, 2/278) "Ey iman edenler, Allah'tan sakının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın."

(Bakara, 2/279) "Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a (cc) ve Resülü'ne (sav) karşı savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir. (Böylece) Ne zulmetmiş olursunuz, ne zulme uğratılmış olursunuz."

(Al-i İmran, 3/130) "Ey iman edenler, faizi kat kat artırılmış olarak yemeyin. Ve Allah'tan (cc) sakının, umulur ki kurtulursunuz."

(Nisa, 4/161) "Ondan nehyedildikleri halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri nedeniyle (öyle yaptık.) Onlardan kâfir olanlara pek acıklı bir azap hazırlamışızdır."

(Rum, 30/39) "İnsanların mallarından artsın diye, verdiğiniz faiz Allah Katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât ise, işte (sevaplarını ve gelirlerini) kat kat arttıranlar onlardır."

Ayetlerde faizin haram kılındığı Allah (C.C) tarafından bildirilmiştir. Ayetlerde sabittir ki zekât ve infak sosyal adaleti ve refahı artırma işlevi görürken, faiz gelirin belirli kişilerde toplanmasına bu sebeple de sosyal eşitsizliğe yol açacağı kesindir. Ayrıca faizin desteklendiği ekonomilerde bireyler tasarruflarını bir girişim ya da üretim sürecine katmak suretiyle çaba

harcayarak ve topluma hizmet sunarak değerlendirmeyi değil faizi tercih edebilirler. Esasen bu ekonomiye zarar veren bir durumdur.

İslam'da çalışmaya çok büyük önem verilmektedir. Ayrıca Peygamberler incelendiğinde çok çalışkan, başarılı ve önder insanlar olup geçimlerini kendi el emekleriyle kazanma yolunu tercih ettikleri, dini otoritelerini rahat bir hayat yaşamaya vesile kılmayıp; insanların din duygularını istismar etmekten şiddetle kaçındıkları görülmektedir. Peygamberlerin özellikle bedeni çalışma faaliyetleri içinde oldukları bilinmektedir. Örneğin Hz. Musa'nın çobanlık işiyle uğraştığı Kur'an-ı Kerim'de belirtilmektedir. Kur'an ve sünnet, Müslümanlara çalışmanın esaslarını öğretmiş, dolayısıyla dünya hayatının nasıl imar edileceğinin yollarını göstermiştir (İyem vd., 2016, s. 69).

İslamiyet açısından girişimciliğin, doğruluk, dürüstlük, deneyim, kapitali artırma, yatırım, ortaklık ve insanlarla işbirliği gibi unsurlara odaklandığı görülür. Tüm bu unsurlar, işletme ve girişimciliğin başarılı olmasıyla doğrudan ilişkili olmaktadır. İslam dininin girişimciliği destekleyen bir din olduğu açıktır. İslamiyet; Müslümanları girişimci ve yenilikçi olma konusunda desteklemekte olduğuna en güzel örnek bir iş insanı olan Hz. Muhammed'in (sav) hayatıdır. İslam'da girişimcilik ve din arasında bir ayrım söz konusu değildir. Buna göre; insan, öncelikle bir Müslüman, sonra girişimci olmalıdır. Müslüman girişimci Allah'ın (cc) emir ve yasaklarını, kural ve kaidelerini tüm unsurların ve amaçların üzerinde tutmalıdır (Altuntepe, 2019, s. 113).

İslami açıdan bakıldığında girişimcinin tanımının değiştiği, ilaveten İslami özellikleri içinde barındırması gerektiği belirtilebilir.

Tablo 2. İşletme fonksiyonları açısından İslami girişimcinin özellikleri

İşletme Fonksiyonlarının İslami özelliklerine ilişkin açıklamalar	
Üretim	Ürün türleri: Üretilen ürünler "Helalen Tayyiben" helal, temiz, güvenli, faydalı ve kullanışlı, Allah'a ibadet amacıyla üretilmeli.
	Üretimde İslami ilkeleri yerine getirmek: "Helalen Tayyiben" ilkesi çerçevesinde, "Maslahat" a dayanan, "Makasidü"ş-Şeria" ile uyumlu, zorunluluk ve öncelik kavramına dayanılarak üretim yapılmalı
	Etik ilkelere uygun üretim: Sadece helal kaynaklar kullanılarak, hile, rüşvet, faiz unsurları olmadan, Helal Sertifikalı, gerekli standarda uygun üretilmesi
Pazarlama	İslam tarafından yasaklanmış hiçbir işleme katılmama: Aşırı fiyatlamadan uzak olma
	Doğru, açık ve şeffaf reklam: mağduriyet oluşturmayan, uygun fiyat, belirsizliğin olmadığı, müşterileri aldatmayan, İslam tarafından izin verilen tanıtımlara yer verme. Uygun sebepler oluştuğunda ürün iadesine izin verilmesi: Müşterinin, sonradan ortaya çıkan iade hakkının tanınması.
Finansman	Rekabet: Rekabeti ürünlerin kalitesini arttırmak, tüm ilişkilerde etik ve ahlaki kuralları temel alma.
	İslami finansmanın temel ilkelerine uymak: Finansal işlemde (Helal) özelliklere sahip olma, iş ve işlemlerin faiz, (tefecilik), gharar (belirsizlik) ve maysir (kumar) unsuru içermemesi.
İnsan Kaynakları Yönetimi	Kendi sermayesini ya da borç kullanma: Hem kişi ve hem de kurumlar için oldukça güvenilir bir yöntem olan Karz-ı Hasen'i (hayırsever kredi) uygulama.
	Zaruriyet, Hacıyye ve Tahsiniyyat esaslarına göre sadece helal amaçlı harcamalar yapma: İş gören giderleri, yönetsel giderler, zekât ve borçlar gibi mecburi giderlere öncelik vermek; çalışanlara ödül verme gibi ödemelerde bulunma, israf, ihtişam ve öğünmek için mülk edinmeden uzak durmak.
İnsan Kaynakları Yönetimi	İşçi ücret ve maaşlarının belirlenmesi: Ücretler, işçilerin becerileri, işletme kapasitesi doğrultusunda adil şekilde belirlenmeli
	İlişki: Din işgörenlerle görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde adaletli bir ilişki kurulmasına öncelik verilmesini ifade eder.

Kaynak: Rameli vd. (2014, ss. 56-57)

Tablo 2'de de görüldüğü gibi girişimci İslami perspektiften daha ayrıcalıklı özellikler göstermektedir. Girişimci piyasadan yüksek kârlar elde etmeyi amaçlayan, riski üstlenen kişi olmakla birlikte, birde İslami değer ve unsurlar çerçevesinde ilave özellikleri de içinde barındırmaktadır.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim tüm zamanlara gönderilmiş, insanın sadece dini hayatını değil, tüm hayat içinde Yüce Allah ile olma, her durumda nasıl davranacağını içeren ayetlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda ticari hayatın nasıl şekillenmesi gerektiği, girişimcinin İslami açıdan nasıl olması gerektiğini kadın ve erkek perspektifinden ayetler ve hadisler yoluyla Müslümanlara bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında çalışma, ticaret ve girişimci ile ilgili şu ayetler dikkat çekmektedir;

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

(Bakara, 2/164) “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”

Ayet Allah'ın birliğini, eşsiz, benzersiz ve bir tek olduğunu, sekiz ayrı kozmolojik delil ile sıralamaktadır: 1. Göklerin yaratılışı. 2. Yerin yaratılışı. 3. Gece ve gündüzün değişmesi. 4. Gemilerin denizlerde seyretmesi. 5. Yağmurun yağması ve onunla ölü haldeki toprağın canlanıp yeşermesi. 6. Yeryüzünde her çeşit canlının gelişip yayılması. 7. Rüzgârların çeşitli yönlerde doğru hareket etmesi. 8. Bulutların yer değiştirmesi. İnsan her an Allah'ın (cc) varlığını, birliğini, kudretinin yüceliğini yansıtan kanıtların içinde yer almaktadır. Tabiat bizâtihi mücizedir; fakat insan tabiatın işleyişini ve tabiat olaylarını her gün görüp durduğu için bu olaylardaki tecellilerin farkında değildir. Meselâ gökler yani gök cisimleri ve bunların sistemi başka türlü kurulsaydı, yer başka türlü yaratılsaydı orada, bildiğimiz hayat düzeni ve canlılar olmazdı. Gece ve gündüzün aynı düzen içinde durmadan değişmesi, yalnız insanlar için değil bütün canlılar ve özellikle bitkiler için pek çok yarar sağlamaktadır. Gemilerin denizlerde seyretmesi esasen nakil araçlarının ve bu araçları kullanıp yararlanmamızı sağlayan ilâhî yasaların varlığımızı devam ettirip hayatımızı kolaylaştırmadaki önemine örnek teşkil eder. Yağmur, dünyayı yaşanır kılan en önemli tabiat olaylarından. Rüzgârın çeşitli yönlerde doğru esmesi, keza bulutların çeşitli yönlerde hareket etmesi de meteorolojik olayların düzeninden bitkilerdeki döllenmeye ve yağışların dağılımına kadar sayılamayacak derecede geniş yarar sağlamaktadır. Allah (cc) var olduğu içindir ki tabiat vardır ve tabiattaki düzen sürmektedir. Tabiatın düzenli işleyişi Allah'ın (cc) sadece varlığını değil, onun birliğini, ortaksızlığını; bilgisinin, iradesinin ve kudretinin mükemmelliğini, sürekliliğini, eşya üzerindeki tasarruf ve tesirini de kanıtlamaktadır (kuran.diyar.net.tr) Ayet insana, Yüce Allah'ın yarattığı sonsuz hazinesini, doğada yarattığı mucizeleri görmesi ve bunları bulmak için çalışmasının, çaba harcamasının gerekliliğini belirtmektedir.

İnsan, Allah'ın (cc) bizzat kendisi yaratarak (Sad, 38/71), ruhundan nefhettiği (Hicr, 15/29, Sad, 38/72), maddî ve manevî organ ve cihazlarını düzgün ve dengeli bir şekilde düzenleyerek (İnfitar, 82/7), en güzel sureti verdiği (Tin, 95/4), değerli kılıp mahlûkatın pek çoğuna üstün tuttuğu (İsra, 17/70), göklerde ve yerde olan varlıkları onun için yaratarak (Bakara, 2/29), bütün bu varlıkları kendisine teshir ettiği en şerefli mahlûkudur (İsra, 17/70). Allah (cc) yeri, göğü ve ikisi arasındakileri her şeyi insana mühhasar etmiş (Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13) her şeyi insanlar için yaratmıştır (Bakara, 2/29) göklerde olanın insanın hizmetine sunulması, yerde olanların da insan için yaratılması, insanın yaratılışının önemli bir gayesi olduğunu gösterir (Sarı, 2011, s. 8).

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

(Rum, 30/23) “Geceleri uyumanız ve gündüzleri Allah’ın lütfundan istemeniz de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.” Ayet insanları çalışmaya teşvik ettiği gibi, iş arayışı ve iş fırsatlarını değerlendirmeyi önermektedir.

Ayet aynı zamanda; insanlara rızıklarını aramaları ve onu elde etmek için çabalamaları gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda ayet gece uyumanız ve gündüz de Allah’ın lütfundan nasibinizi aramanız şeklinde de değerlendirilmektedir. Ancak her iki zamanın, gecenin de gündüzün de, her iki iş için uygun olduğu anlamına geldiği de kabul görmektedir (Altuntepe, 2019, s. 114).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوا وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَصِلَ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمَعُوا أَنْ تُكْتَبُوا صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلٍ ذَلِكُمْ أَفْسَطَ عِنْدَ اللَّهِ وَقَوْمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاصِرَةٌ تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

(Bakara, 2/282) “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın. Yazan her kimse, onu adaletle yazsın. Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah’a(cc) karşı takvalı olsun, ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akli ermez, aciz veya kendi söyleyip yazdıramayacak durumda birisi ise, velisi, onu adaletli bir şekilde yazdırsın. Erkeklerinizden de iki tanık tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, o zaman razı olacağınız tanıklardan bir erkek ve biri şaşırdığında diğeri ona hatırlatacak iki kadın tanık tutun. Tanıklar, çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar. Az olsun çok olsun onu vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah (cc) katında en adil, tanıklık için daha sağlam ve şüphe etmemeniz için daha uygundur. Ancak, aranızda hemen devredip durduğunuz ve peşin olarak yaptığınız ticaret başka, bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman tanık bulundurun. Tanık olana da yazana da zarar verilmesin. Eğer bunu yaparsanız kendinize kötülük yapmış olursunuz. Allah’a takvalı olun. Allah, size gerekli olanı öğretiyor. Ve Allah, Her Şeyi Bilendir.” Kur’an-ı Kerim’deki en uzun ayet olan (Bakara, 2/282) borçlanma ayeti olarak ticari hususta, hukuki muamelelerin, alışverişlerin, borçlanmaların düzenlenmesinin esaslarını içerir.

Sünnet-i Seniyye’de de ticaretin helal olduğuna yönelik pek çok hadis bulunmaktadır. Bunlardan biri Efendimiz’e (sav) sordular ki; “Kazancın en güzeli hangisidir? Kişinin kendi el emeğiyle ve bir de dürüst alışverişlerle kazandığıdır” buyurdular. Yani kazancın en hayırlısı insanın kendi eliyle olan kazancıdır (Tosun, 2019, s. 44).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾

(Nisa, 4/29) “..Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah (cc), sizi esirgeyecektir.” Allah (cc) iman edenlere haksız ve haram yollar olan faiz, tefecilik, hırsızlık, gasp vs.’ den kaçınıp ticareti önermektedir. Hemen arkasından kendinizi öldürmeyin; haksızlık, hukuki ve sosyal adaletsizlik peşinden gelen kargaşa ve insanın başkasına zarar vermesi, yani birinin canına kıyan kendi canını kıymış gibi düşünmelidir demektir.

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾

(Necm, 53/39) “İnsan için ancak çalıştığı vardır.” Ayetini destekleyen El-Mıkdam’ın rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resullullah (S.A.V) şöyle buyurdu: Hiçbir kimse kendi elinin çalışmasını yemekten daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir. Allah’ın Resülü Davud aleyhi’s

selam da kendi elinin emeğinden yer idi. Davud peygamber aynı zamanda devlet başkanı olduğu halde, zırh yapıp satmak suretiyle geçimini temin etmesi, kendi kazancıyla yaşamının faziletine en güzel delildir. (El-Enbiya, 21/80), (Sebe, 34/11) ayetlerinde Davud (A.S) bu sanatına işaret vardır (El-Buhari, Kitabu'l Buyû: 1917).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

(Cuma, 62/9-10) “Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilerseniz, bu sizin için daha iyidir. *Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*” Ayette geçen Cuma namazını ikame ettikten sonra yeryüzüne dağılın ve rızıkınızı kazanmak için çalışmak Yüce Allah tarafından emredilmiştir. Burada ticari hayata bir vurgu yapılmaktadır. Ticari hayat içinde Cuma namazı vakti namazı kılmaya sonrasında ise rızıkını elde etmek için ticarete geri dönmeyi emretmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَجْدِيهَ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

(Bakara, 2/267) “Ey iman edenler! *Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarınızdan Allah (cc) yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır.*” Ayette kazandıklarınızın helalinden yahut iyilerinden infak edin ve burada kazandıklarınızdan murad ticarettir denmiştir (El- Buhari, Kitabu'l Buyû: 1913).

أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾

(Şuarâ, 26/181-182) “*Ölçüyü tastamam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın.*” İslami ticari ahlak, ölçü ve tartıda hile yapılmamasını emreder.

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾

(Mutaffifin, 83/1) “*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline.*”

Ticarete ölçü ve tartıda eksiklik yapmamak, hileye meyletmemek, alışverişi doğru ve haksızlık yapmadan gerçekleştirmek birçok ayette belirtilmiştir. Hz. Muhammed (sav) bizi aldatan bizden değildir demiş ve aldatma, yalan ve hileye meyletmemiz gerektiğini bildirmiştir. Ticari hayatın temel prensipleri bu değinilen ayet ve hadisler ise topluma bildirilmiştir. Bu çerçevede İslami açıdan girişimcinin tanımının değişmesi kaçınılmaz bir durumdur.

4.2. İslamiyet Perspektifinden Kadın Girişimciliği

İslamiyet'te, insan olmaları açısından, erkek ve kadın arasında herhangi bir ayrım söz konusu olmadığı gibi, her ikisi de eşit derecede Yüce Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına muhataptır. Erkek olsun kadın olsun, bütün insanlar yeryüzünü imar etmek ve orada Allah'a kulluk etmekle yükümlüdürler. İslâm'da, insanlık ve Allah'a (cc) kulluk bakımından her iki cinsiyetin sorumluluğu da hak ve yükümlülükleri de eşittir. Dinimizde, erkeğe tanınan temel hak ve hürriyetler, aynı derecede kadına da tanınmıştır. *Buna göre yaşamını sürdürme, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme; kişi hürriyeti ve güvenliği; vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyeti; mülkiyet ve tasarruf hakkı; meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunmada bulunma, kanun önünde eşitlik ve adaletle muamele görme hakkı, mesken dokunulmazlığı, şeref ve onurun korunması, evlenme ve aile kurma hakkı, özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı, geçim teminatı gibi temel haklar bakımından kadınla erkek arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (sav) kadınlardan biat almasının zikredilmesi (Mümtetine, 60/13), İslâm'da kadının iradesinin bağımsızlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu itibarla kadın olmak, hak ehliyetini ve fil ehliyetini daraltan bir sebep değildir. Kadın, mali ve ticarî alanlarda erkeklerle eşit konumda olup, kadın olması sebebiyle herhangi bir kısıtlamaya maruz değildir;*

ticaret ve borçlar hukuku alanında erkeklerin sahip oldukları bütün hak ve yetkilere sahiptir. (https://sorularlaislamiyet.com). Ayrıca İslam'da çalışma kavramı ele alınırken İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnetlerde çalışmanın kadın-erkek ayrımı yapılmadan tüm insanlar için bir hak olduğu ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de: "Çalışma, yapma, kazanma, çaba sarf etme, didinme..." demek olan "amel, fiil, kesb, sa'y, kedh, iktisab..." gibi ifadelerde kadın erkek ayrımı yapılmaması bunun güzel bir ispatıdır (İyem vd., 2016, s.70). Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'de insanın değerlendirilmesi açısından kadın ve erkek, dini anlamda aynı haklar ve imtiyazlara sahip olmakla beraber yaratılışındaki fizyolojik farklılıkları gereği eşitlikten söz etmek de mümkün değildir. Kadın ve erkeğin fitratına dair farklı sahip oldukları özellikleri Yüce Yaratıcı'nın farklı fiziksel, psikolojik, biyolojik üstünlüklere sahip kılması üstlendikleri sorumlulukları da değiştirmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا رَوْحَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

(Nisa, 4/1) *Ey İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabb'inize hürmetsizlikten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'ın ve akrabaların haklarına riayetsizlikten de sakının. Allah(cc) şüphesiz hepinizi görüp gözetmektedir. Ayette tek bir nefisten yaratılmak suretiyle kimsenin kimseye bir üstünlüğünün olmadığı gibi kadın ve erkek olmanın kişiye bir ayrıcalık katmadığı belirtilmektedir. Burada kadın ve erkeğin yaratana sorumlukta eşitliğine dikkat çekilmektedir.*

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾

(Alak, 96/1) *Yaratan Rabbinin adıyla oku! Yüce Allah (Alak, 96/1) ayette kadın ve erkek ayrımı yapmaksızın emretmektedir. Buradan eğitim ve öğretim süreçlerinden kadının mahrum edilmesinin mümkün olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Resullullah (sav) dönemine bakıldığında, efendimizin gelen vahiyleri bildirmek için kadınlara özel olarak ayrıca bir gün ayırdığı da nakledilmektedir.*

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٣﴾ إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿٤﴾

(Leyl, 92/1-4) *(1)Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye,(2) aydınlandığında gündüze(3)erkeği ve dişiye yaratma fiiline (4) elbette çabalarınız farklıdır. Leyl suresinde Yüce Allah doğru yola davet ederken kadın ve erkek ayrımı yapmadan kullarına seslenmektedir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

(Nahl, 16/97) *Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbet ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz. Ayette kadın ve erkek ayrımı yapmadan Yüce Allah (cc) iyi işler yapanı ödüllendireceğini müjdelemektedir.*

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾

(Müddessir, 74/38) *Her nefis kazancının karşılığında rehindir.*

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٣٢﴾

(Nisa, 4/32) "... Erkekler kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'ın(cc) lütfundan nasibinizi isteyin..." İman açısından değerlendirdiğimizde erkek de kadın da Yüce Allah'ın (C.C) yarattığı kullar ve ahiret hayatlarında kazanacakları da bu dünyada Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına uygun hayat sürmeleri iledir. Aynı zamanda ayete ticari anlamda baktığımızda erkek de kadın da kendi emeğinin karşılığını rızıkı doğrultusunda Allah'ın lütfu ile almaktadır. Ayette açıkça hem kadın için hem erkek için farklı bir durumun söz konusu olmadığı açıktır.

4.2.1. İslam Tarihinde Kadın

İslam öncesi dönemde kadını aşağı gören zihniyetin izleri doğrultusunda İslam dininde yeri varmış gibi kadının eksik akıl, hor ve aşağı görüldüğü hadislerin aktarıldığı görülmektedir. Bu aktarımlar (Bakara 2/286) “Allah hiç kimseye gücünün yetemeyeceği mahiyette şey ile mükellef tutmaz” ayeti ile ters düşer mahiyettedir. Allah’a karşı kullukta ve mükellefiyette hiçbir kadın erkekten farklı bir muameleye tabi tutulmamaktadır (Duman, 2009, s. 47). Tüm semavi dinlerde kadın incelendiğinde görülür ki, kadın İslamiyet ile beraber değer kazanmıştır. Yahudilikte ilk yaratılan Hz. Adem ve O’nun kaburgasından oluşan Hz. Havva olduğu inancı vardır. Hıristiyanlık ta Yahudilik inancı ile örtüşür ve kadın erkek için yaratılmıştır. İslamiyet ise ilk Hz. Âdem yaratılmış ve Hz. Havva ona eş olarak, “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan...” (Nisâ, 4/1) ve “Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O’dur...” (A’raf, 7/189) ilk yaratılan olmasıyla Hz. Âdem’in Hz. Havva’dan üstün olduğuna dair iletilen hiçbir bilgi söz konusu değildir. Günümüz araştırmacıları bu ayetlerdeki “bir tek nefis” kavramı ile erkek kadın ayrımı söz konusu olmadan insan özelliklerini taşıyabilen bir yapının kastedildiği ifade etmişlerdir (Kaval, 2016, s. 306-310).

İslam, erkek ve kadın arasında gerçek ve tam bir eşitliği tesis eder ve Resullullah’ın (sav) şu sözünde özetlenir: “Kadınlar, erkeklerin tam kız kardeşidir”. Bu kuraldan, İslam’ın erkek ve kadın arasındaki ilişkiyi bugünün bazı feminist hareketlerinde olduğu gibi bir çatışma veya mücadele biçiminde değil, bir kardeşlik biçiminde kurduğu belirtilmelidir. Aslında, bu kardeşçe ilişki ve karşılıklı destek, hem erkekleri hem de kadınları aynı temelde güçlendirmenin ana yaklaşımıdır. Aynı zamanda Yüce Allah (cc) (Tevbe, 9/71) “Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler, namazı kırlarlar, zekâtı verirler, Allah’a ve Resulü’ne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle bağışlayacaktır. Çünkü Allah (cc) azizdir, hakîmdir” buyurmuştur (Khan, 2008, s. 12).

Kadının çalışmasına İslam’da tartışılacak bir konu olarak bakılmaz. Zira çalışmak bir ameldir. Amel çalışmaktır ancak ibadet kapsamındadır. İnsanın yaratılış amacı ameldir ve Amel de Allah’a kulluk etmektir (Zariat Suresi, 51/57). Kadın erkek her ikisi de kuldur ve kadın ve erkeğin değeri amel ile ölçülür; bu nedenle amel, yani çalışmak değerlidir. Hangi tür işi hangi cinsin yapacağını kesin sınırları olmamakla birlikte bu durum topluma ve şartlara göre değişir niteliktedir (Demir, 2018, s. 92). İlâveten aslında amel ve fiil arasında bir ayrım söz konusudur ki; fiil yaptığımız her türlü davranışı kapsarken, Allah (cc) rızasını gözeterek daha açık bir ifadeyle Allah’ı unutmadan, O’na kulluğun bir parçası olarak yaptığımız her davranış amel kapsamındadır. Bu haliyle kadın olsun erkek olsun tüm insanlar Allah’a kul olarak gerçekleştirdikleri her fiilleri ameldir, her amel ibadettir ve bu da Allah (cc) nezdinde kıymetlidir.

Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah, mü’minlerden yeryüzünü dolaşmaları ve kendilerinden öncekilerin yaşadıklarından ibret almalarını istemiştir (Âl-i İmrân 3/137; el-En’âm 6/11; Yûsuf 12/109; el-Hac 22/46; er-Rûm 30/9; elMü’min 40/21, 82). Bu ibret alma tavsiyesi ise evden çıkıp hayata karışmadan mümkün değildir. Bu ayetlerde cinsiyet ayrımı yapılmaksızın insanların akletmeleri emr olunmuştur. İster kadın olsun ister erkek Allah nezdinde emir ve yasaklardan, ibadetlerin sorumluluğundan kısaca kul olma görevinden eşit düzeyde mükellef oldukları açıktır. Bu anlamda Yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerim’de ayetlerde bildirdiği tüm yükümlülükler tüm insanlığa gönderilmiştir ve bu sorumlulukta akıl etmek erkeğin de kadının da kendi sorumluluğuna verilmiştir. Bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi sürecinde kadın da hayata karışmak, sosyal hayat içinde yer almak, öğrenmek, okumak, dolaşmak vs. fiillerini yerine getirmelidir.

Ayet ve hadislerin yanı sıra İslam âlimlerinin konu ile ilgili görüşleri önem arz etmektedir. Hanefi mezhep ekolüne bağlı olarak (Önal, 2013, s. 329) Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî’nin eseri Te’vîlâtü Ehli’s-sünne de belirtildiği üzere; (akt: Yıldız, 2019, s. 87) “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mü’minlerin kadınlarına söyle, vücutlarını örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine daha uygundur. Şüphesiz Allah (cc) çok bağışlayıcıdır, çok

merhamet edicidir” (el-Ahzâb, 33/59) ayeti, tesettürün aslında kadınları koruyan ve yücelten bir emir olduğunu açıkça belirtmektedir. Ayrıca bu ayet, kadının sosyal hayata katılmasını yanlış olduğunu savunan anlayışın tersine kadınların ihtiyaçlarını karşılamak için topluma katılmalarında bir mahsur olmadığına dair bir delil niteliğindedir. Çünkü dışarı çıkmaları caiz olmasaydı dış örtülerini giymeleri de emredilmezdi; aksine dışarı çıkmalarının yasak olduğu belirtilirdi. Bu durum, ihtiyaçlarını karşılamak üzere kadınların sosyal hayata karışmalarının caiz olduğunu göstermektedir.

İslam âlimlerinden İbn-i Arabî, kadının yetkinliğini, ehilliğini ve erkeğe eşitliğini savunur. Varlık anlayışında kadının insana özgü kemal mertebesine ulaşabileceğini ve insan-ı kâmil olabileceğini belirtir. İbn-i Arabî’ye göre; Resullullah’ın (sav) “kadınlar erkeklerle kardeşler” diyen hadisi gereği erkeğin sahip olması caiz bütün makam, mevki, mertebe ve sıfatlara Allah’ın dilediği kadınlarda da olabilir. İbn-i Arabî’ye göre kardeşlerin muadil ve eşit olduğu tezinden hareketle kadın velayet makamlarının tamamına ehildir. Kadının aşamayacağı tavan durumundaki peygamberlik ve Risâlet makamı dışında her mertebe için erkekle eşittir. Erillik ve dişillik açısından birbirinden ayrılan erkek ve kadın insanîyet yönünden eşittir (Akman, 2017, s. 367-368). İslam âlimlerinden biri olan Suyûtî yaşadığı asrın birçok aliminden ders almış ve bu aldığı dersleri Hâtibu’l- Leyl ve Cârifu’s-Seyl, l-Mu’cemü’s-Sağîr’el-Muncem fi’l Mu’cem adlı eserlerine aktarmıştır. Hocalarının içinde *Ümmü Hânî (Meryem) bint Alî b. Abdirrahmân el-Havrânî, Fâtima bint Alî b. Ahmed el-Yesîr, Hâcer (Azîze) bint Muhammed b. Muhammed el-Kudsî gibi* birçok kadın hocası olmuştur. Suyûtî’nin ders aldığı kadın hocaların çoğu, o dönemin âlimlerinin yakın çevresinden kimselerdi; ya bir muhaddisin eşi ya kız kardeşi ya da annesi veya torunu idiler. İslâmî ilimlerin birçok alanında eseri olan Suyûtî’nin yetişmesinde, erkek âlimlerin yanı sıra kendi dönemindeki kadın muhaddislerin de katkısı olduğu dolayısıyla hadis ilimlerinin gelişmesinde ve muhaddislerin yetişmesinde kadın muhaddislerin hizmeti büyük olduğu açıktır (Aslan, 2011, s. 129-141). Buradan anlaşılmaktadır ki İslam tarihinin tüm süreçlerinde kadın önemli bir rol oynamış, sadece ekonomik hayatta, toplumsal düzende değil, İslam âlimlerinin yetişmesinde eğitim süreçlerinde, hadislerin rivayetinde etkin bir rol üstlenmişlerdir.

Kadının temel görevinin annelik ve eşlik olması konusundaki tartışmalar genelde, bu görevlerin kadının çalışmasına engel olup olmayacağı yönünde yer almaktadır. Kadının sadece evde çocukların bakımı ve evle ilgilenmesi gerektiği, tek görevinin ev ve çocuklar olduğunu savunanlar kadar, kadının evini ve çocuklarına olan sorumluluğunu aksatmamak kaydıyla çalışabileceğini söyleyenler de mevcuttur. Bunun yanında ev ve çocukların bakımının sadece kadının görevlerinden sayılamayacağını savunan görüşler de mevcuttur. Kadının erkeklerle karışık ortamlarda çalışıp çalışmayacağı ise tartışılan bir meseledir. Bu ortamın kadının çalışmasına engel olmadığını savunanlar olduğu gibi, kadın ve erkeğin aynı ortamda hiçbir şekilde çalışmayacağını, kadınların bazı şartlara dikkat ederek fitratlarına uyan her işte çalışabileceğini ifade edenler de vardır. Ayrıca kadının çalışmasıyla ilgili olarak tesettüründen taviz veremeyeceği, fitratına uygun, ağır olmayan, meşru işlerde çalışabileceğiyle ilgili tartışmalar da yer almaktadır (Çelik, 2017, s. 78).

4.2.2. Asr-ı Saadet Döneminde Kadın

Resullullah (sav) zamanında bazı kadınların ticaretle uğraştıkları, Efendimiz’in (sav) bunlara hiçbir zaman olumsuz yaklaşmadığı görülür. Asr-ı Saadet’te ticaret ile uğraşan meşhur Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahabe anlatıyor: "Bir umre sırasında Merve’de Resullullah’ın yanına geldim ve O’na: Ey Allah’ın (cc) Resülü ben alışveriş yapan bir kadını. Bir şey satın almak istediğimde, istediğimden az bir fiyat veriyorum. Daha sonra istediğime (normal fiyatına) yükseltiyorum. Bir şey satmak istediğim zamanda istediğimden (malın normal fiyatından) fazla fiyat istiyorum. Daha sonra istediğim fiyata (normal değerine) düşürüyorum, dedim. Bunun üzerine Resullullah (sav) şöyle buyurdu: Ey Kayle! Böyle yapma, bir şey satın almak istediğinde, istediğini (malın normal fiyatını) ver. Ya alırsın veya alamazsın. Bir şey satmak istediğin zaman da normal fiyatını iste. Ya satarsın veya satamazsın, dedi" Dikkat edilecek

olursa Resulullah (sav), Kayletü'l Enmari'ye sen kadınsın, ticaretle uğraşamazsın, demediği gibi, O'nu ticareti nasıl yapması gerektiğiyle ilgili bilgilendirmiştir (Toksarı, 1993, s. 76).

Resullullah (sav)'in ilk eşi Hz. Hatice'nin ticaretle uğraştığı ve Mekke'nin en zengin tacirlerinden biri olduğu bilinmektedir. Mekke'de ticaret amacıyla dışarı gönderilen kervanlarda malları olan başka kadınların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Asr-ı Saadet devrinde kadınların, çalışma hayatında, özellikle özel beceri gerektiren el işlerinde de faal olarak çalıştıkları görülmektedir. Resullullah'ın (sav) eşlerinden olan Zeynep bint Cash'ın deri işlemesi yanında yine Esmâ bint Umeys'in de aynı beceriye sahip olduğu kaydedilmektedir. Kadınların, hayvanların derilerini işledikleri ve bunlardan elbise, ayakkabı, mest, üzerinde oturmak için sergi, yatak, minder ve yastık yüzü, sıvı veya katı yiyecekleri koruyan kaplar, su kırbaşı gibi eşyalar yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ümmü Seleme, Esmâ bint Umeys'in Efendimiz'e (sav) "Hindistan ve Yemen'den getirilen bitkiler ve zeytinyağı ile bir ilaç" yaptığı bilinmekte, özellikle Esmâ bint Umeys'in iyi bir doktor olduğu belirtilmektedir (sorularlaislamiyet.com).

Kadının çalışmasını olumlu değerlendiren araştırmacılar, (Ahzab, 33/21) ayete dikkat çekerek, Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'i (sav) Müslümanlar için hayat unsurları bakımından en güzel örnek olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Muhammed'in (sav) bu örnekliğinin sadece ibadetini kapsamamakta, yanı sıra günlük yaşamı, sosyal hayatı, evlilik ve aile içi iş bölümü, çalışma hayatı gibi hayata dair tüm unsurları kapsadığını ifade etmektedirler. Hz. Muhammed'in (sav) eşi Hz. Zeynep bu kapsamda örnek gösterilir. Hz. Zeynep dericilik işi ile uğraşan sanatkâr bir kadındır. Deriden ürettiklerini satmakta, hatta bu işler için bir odayı kendi çalışma atölyesi haline getirmiştir. "İslamiyet, kadını çalışmaya mecbur etmez ama illa da çalışmayacaksın demez. Kocasının onayı ve İslami açıdan şartların uygun olması durumunda kadının çalışmasında hiçbir engel yoktur" (Demir, 2018, s. 91).

4.2.3. Eski Türklerde Kadın

Eski Türklerde kadına bakış diğer toplumlara göre oldukça farklıdır. Türk kavimlerinde kadınların hepsi özgür olmakla birlikte aynı zamanda önemli hak ve yetkilere de sahiplerdi (Varinli ve Akgül, 2017). Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri ve Siyâsetnâme adlı kitabın yazarı olan Fars devlet adamı ve siyaset bilimcisi Nizâmülmülk, bu konuda şunları söyler: "*Türkistan Hakanları devlet işlerinde hatunlarla müşavere eder ve onların fikirlerini üstün tutarlardı. Türkmen Padişahları (yani Selçuklular) da onlar gibi hatunlara büyük bir mevki verirler.*" Karahanlılar'da ve Selçuklular'da Terken unvanını taşıyan hükümdar zevceleri sadece hükümdarlara ve siyâsi hadiselerle tesir etmekle kalmıyor; bizzat idare ve siyaset içinde mühim roller oynuyorlardı. Nitekim Terkenlerin kendilerine ait yurtluk vilâyetleri, bunları idareye memur divan teşkilatları, askerleri ve kendi hazinelerine akan mühim gelirleri vardı. Onlar bu kuvvetleri sayesinde yalnız siyâsi değil, bazen askerî müdahaleleri ile de etki ediyor ve hatta büyük meseleler çıkarıyorlardı. Türk kültüründeki bu özgün kadın telakkisi, İslâm'ın kabulünden sonra kendini daha ziyade tasavvuf hareketi içinde göstermiştir. Türkmenlerden oluşan Bektâşi tarikatında da bu durumun yansıması görülmüştür. Bektâşi geleneğinde tarikatın kadın mensuplarına "bacı" denir ve Bektâşiler "bacı" dediği yol kardeşini Hakk'a hizmette kendinden aşağı ve hor görmez (Çubukçu, 2015).

Tarihsel süreçte İslam dininde kadının birçok oluşumun içinde olduğu, önemli roller üstlendiği ve teşkilatlandıkları da görülmektedir. Literatürde 13. Yüzyılda kadınların ekonomik hayatta varlığını kanıtlayan bir teşkilatlanma olan Bâciyân-ı Rûm karşımıza çıkmaktadır. Hacı Bektaş- i Veli'nin manevî desteğiyle kurulmuş Sufi Türkmen kadınlardan oluşan bu grup Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde büyük bir rol oynamıştır. XV. yüzyıl Osmanlı Tarihçisi Aşıkpaşazâde (ö. 1481/886) "Tevârih-i Âl-i Osmân" isimli eserinde XIII. yüzyılda Anadolu'da muhacirlerin oluşturduğu zümreleri dört gruba ayırmıştır: Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm. Bu zümreler içinde, Gaziler, savaştığı sınıfı; Ahîler, zanaatkâr sınıfı; Abdallar, dervişleri; Bacılar da kadınlar zümresini temsil etmektedirler. Tarihte Mevleviler ile Bacılar arasında bir bağ olduğu hatta Mevlana'nın kızı Melike hatunun da bu gruba

katıldığı rivayet edilmiştir (Çubukçu, 2015). Bu oluşum Konya'nın ilk kadın girişimci grubu olarak Bacıyan-ı Meram ismini XIII. yüzyılda, Bacıyân-ı Rûm'dan almış ve kooperatif şu anda tamamı kadın olan 600'den fazla üye ile faaliyetlerine devam etmektedir (Topaloğlu ve Topaloğlu, 2017, s. 214). Kayseri'de kurulan Bacıyân-ı Rum'un, Moğol istilasının ardından Anadolu'nun pek çok yerine dağıldığı kayıtlarda yer alır. Gittikleri bölgelerde sanat faaliyetleri yerine getirmekle beraber girişimcilik unsuru olan üretim faaliyeti yerine getirerek ekonomik hayata katılım gerçekleştirmişlerdir. Bu kadınlara yeni iş sahaları oluşturmanın yanı sıra, girişimci kadınların önünü açan bir misyon üstlenmişlerdir. Bu görev aynı zamanda, halı ve kilim dokumacılığı başta olmak üzere Anadolu Selçuklu dönemine ait el sanatlarının günümüze kadar geliştirilerek ulaştırılmasına da önemli bir katkı sağlamıştır (Sırım, 2015). İlâveten tarikatlarda kadının yeri ve konumu incelendiğinde, özellikle Bektaşilikte kadının çok önemli fonksiyonuna sahip olduğu söylenebilir. Bektaşi tarikatında tarikatın ikinci piri sayılan Balım Sultan (ö.1517) başta olmak üzere Fatma Bacı (Kadıncık Ana) Amine Hatun en tanınmış kimselerdir. Keza Uşşakilik, Cerrahilik, Melameti ve Mevlevilik tarikatında da kadınların aktif olarak tarikat ve tekke hayatına katıldıklarını söylemek mümkündür (Yılmaz, 2012).

Ayrıca arşivlerden kadınların vakıf hizmetlerinde aktif rol aldıkları görülmektedir. Osmanlı döneminde sadece Üsküp şehir merkezinde kadınların kurdukları vakıf sayısı ondan fazladır. Kadınlar, sadece vakıf kurmakla kalmamışlar, aynı zamanda birçok vakfın müteveli heyetlerinde görev alarak vakıfların idaresinde de söz sahibi olmuşlardır (Yıldız, 2019: 90). Bunun yanında tarihte Teali-i Nisvan Cemiyeti (1324/1908), İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1324/1908), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1324/1908), Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye (1325/1909), Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1325/1909), Esirgeme Derneği (1325/1909), Teali-i Vatan-ı Osmani Hanımlar Cemiyeti (1326/1910), Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1328/1912) gibi birçok kadın teşkilatlanması oluşturulduğu görülmektedir (Şenel, 2018).

Sonuç ve Öneriler

Girişimci riski üstlenen, üretim faktörlerini bir araya getiren ve kazanç elde etmeyi amaçlayarak mal ve hizmet üretimini üstlenen kişidir. Klasik girişimci tanımı cesaretli, risk alabilen, yenilikçi, proaktif, beşeri ilişkileri iyi, pazar koşullarını değerlendirebilen, öngörülü bir yapı sergilerken, İslami perspektiften dürüstlük, ahlaklı olma, İslami finansman, faizsiz alışveriş, ölçü ve tartıda hilesiz olma gibi kural ve kaideler ile hareket etmeyi ilke olarak benimseyen bir yapıdadır.

Kültürün en önemli unsurlarından biri olan din olgusu açısından İslamiyet kişileri sadece manevi açıdan yönlendirme değil, hayata dair her alanda, her konuda kural, kaide ve öğretileri ayet ve hadisler yoluyla ileten bir dindir. İslam dini bir Müslüman'a sadece manevi alanlarda yönlendirme yapmaz. Bunun yanında kişisel ilişkiler, evlilik, boşanma, toplumsal düzen, sosyalleşme, giyim, yaşam, ticaret vs. yani hayata dair her türlü alanda kural ve kaideler Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de ayetler ile bildirilmektedir. Tüm bu unsurların detayları ise özellikle Hz. Muhammed (sav) hayatı ile Sünnet-i Seniyye ve ayrıntılarıyla hadisler vasıtasıyla tüm Müslümanlara iletilmektedir.

Girişimcilik açısından baktığımızda İslam dini ticari faaliyetleri de düzenleyen birçok ayet ve hadis ile girişimcileri yönlendirmektedir. Bu kapsamda Müslüman bir girişimcinin ticari faaliyetleri çerçevesinde İslami kural ve kaidelere dikkat etmesi önem taşımaktadır. İslamiyet özellikle kişilere girişimciliği teşvik etmekte hatta Hz. Muhammed (sav) "Rızkın onda dokuzu ticarettedir" dediği rivayet edilmiştir.

İslamiyet'te kadına hususi olarak önem ve ehemmiyet gösterilmiştir. Bunu net olarak ortaya koyabilmek için Kur'an-ı Kerim'in indiği toplumun yapısını iyi irdelemek gerekir. İslam öncesi dönemlerde kız çocuklarından utanma, değersiz görülme, kadın ve anne olarak kıymetsiz bir varlık olarak davranılma söz konusuysen İslam dini ile beraber kıymet görmüştür. (Ahkaf 46/15) annelere verilen önemi vurgularken, "cennet annelerin ayakları altındadır" ,"Sizin en

hayırlınız kadınlarına iyi davranandır” gibi birçok hadis dikkat çekmekte ve kadına verilen önem göze çarpmaktadır.

Girişim kurma açısından kadın İslam dini açısından bir erkekten farklı görülmemiştir. Ekonomik bağımsızlık, mülkiyet edinme konusunda erkek bir girişimci ile ayrı tutulmamıştır. Kadın, İslam dinine göre girişimci olarak hangi faaliyet alanında çalışacağı ya da yapacağı meslek açısından erkek ile eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir. Fakat kadının çalışma hayatında yer almasının İslamiyet açıdan sınırları bir takım kurallarla bağlıdır. Bu sınırlandırmanın temelinde İslam dininin ev geçimi sorumluluğunu erkeğe vermesinden dolayı olduğu kabul gören bir görüştür. İslam dini evin geçim sorumluluğunda erkeği yükümlü kılmakla beraber kadının çalışmasına engel herhangi ifade de söz konusu değildir. Bu sınırlandırmalar;

- Kadın girişimcinin faaliyet göstereceği alan yasaklanmış bir nitelik taşımamalıdır.
- Kadın öncelikle görevi çocuklarının bakımı, eğitimi ve evidir.
- Kimi meslek grubu kadının fitri yapısına daha uygundur. Bu çerçevede kadının yapısı doğrultusunda ve kendi yetenek, becerilerine göre bir işe yönelmesi gerekir.
- Kadın giyimi tesettür kurallarına uygun ve asli görevi olan Allah’a (cc) kulluk etmesini, İslami yükümlülüklerini yerine getirmesine sorun oluşturacak bir iş faaliyeti oluşturmamalıdır.

Tüm bu analizler göstermiştir ki İslamiyet kadına ayrı bir önem vermiş, yaratılış olarak erkek ve kadın arasında bir ayırım gözetmeksizin, kadını korumaya yönelik kural ve kaidelerle bunu desteklemiştir. İslam dini her alanda olduğu gibi kadın ve erkeğin çalışması, eğitimi, giyimi gibi birçok yaşam alanında düzenleme getirmiştir. Girişimcilik ve ticaret bu alanlardan biridir.

Sonuç olarak; toplumun yarısını oluşturan kadın nüfusunun girişimcilik alanında teşvik edilmesi önemlidir. İslami açıdan bakıldığında kadının girişimci olmasında herhangi bir sakınca olmaması yanında, İslami kural ve kaidelere uygun davranmak koşulu ile İslam dini tarafından da desteklenmektedir.

Kaynakça

- Abood, N., Aboyasın, N., A. & Ajloni, M., I., (2014), “Impact of the entrepreneurial attributes on business performance in a sample of Jordanian institutions”, *International Journal of Professional Management*, 9 (1), 1-18.
- Ağaoğlu, R. A. Hadisler ışığında kadınların istihdamı meselesi. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 459-473.
- Akman, M. (2017). *İbn-i Arabi*, İstanbul: Ekin Yayıncılık.
- Aksay, B., (2019). "Türkiye’de kadın girişimciliğinin son 10 yılı: alanyazın taraması ve öneriler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 35-51.
- Alp, G.T. ve Aksoy, B. (2019), Kadın girişimciliği ve sosyal sermaye: nitel bir araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 128-148.
- Altuntepe, N. (2019), İslam ekonomisinde kadın girişimciliğinin yeri ve önemi: teorik bir yaklaşım, *Sakarya İktisat Dergisi*, 8 (2), 100-130.
- Ar, A. A., ve Ar, K. (2016), *Türk girişimcilik ekosisteminde kültürün kadın girişimciliğine etkileri-nitel bir araştırma*, 7 th International Congress on Entrepreneurship (ICE 2016) Proceedings, 12-14 May 2016, Bishkek, Kyrgyzstan, 266-288.

- Asbah, K.M.A. & Heilbrunn, S. (2011), Patterns of entrepreneurship of Arab women in Israel, *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 5 (3), 184-198, DOI 10.1108/17506201111156661.
- Aslan, R. (2011). Suyûfi'nin hadis ilmindeki kadın hocaları, *Marife*, (Kış 2011), 127-143
- Azmi, I.A.G. (2014), The implementation of Islamic business practices of women traders: A study in an Islamic state in a developing country, *GJAT*, 4(2)| 18, www.gjat.my.
- Bakara suresi <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/171/164-ayet-tefsiri>, (Erişim tarihi: 09.02.2021).
- Çelik, A.B. (2017), Dini süreli yayınlarda kadın konusundaki tartışmalara din eğitimi perspektifinden bir bakış: Altınoluk-Şebnem dergisi örneği, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 73 – 110.
- Çubukçu, H. (2015). Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu tasavvufundaki yeri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 217-231.
- Dastourian, B., Kesim, H.K., Amiri, N.S. & Moradi, S. (2017), Women entrepreneurship: effect of social Capital, *Innovation And Market Knowledge*, AD-minister N°. 30 january-june 2017, 115 – 130, ISSN 1692-0279.
- Davis K, M., (2013), “Entrepreneurship: an Islamic perspective”, *Int. J. Entrepreneurship and Small Business*, 20 (1), 63-69.
- Demir, Z. (2018). Kadının ücret karşılığı çalışması konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen sorular. *Dini Araştırmalar*, 21(54), (15-12-2018)), 81-106.
- Duman, M. Z. (2009). İslam'da insan erkek veya kadından önce gelir, *Eskiyeşi*, (12), 31-53.
- El- Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi* (Çev: M.Sofuoğlu, 1987, Ötüken Neşriyat, İstanbul).
- Er, B. ve Mutlu, M.(2017), İslam ve girişimcilik: girişimci adayları üzerine bir araştırma, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 4 (12), 33-50.
- Eren, İ. (2012) Girişimcilik ve din: temel kaynakları çerçevesinde İslam'ın girişimciliğe bakışına yönelik bir değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 7 (1), 49-68.
- Fidan, Y. ve Yıldırım, C. (2018), Mevlana ve girişimcilik kültürüne etkileri, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), 2039-2048.
- Göküş, M., Özdemiray, S.M., ve Göksel, Z.S. (2013), Bölgesel kalkınmada kadın girişimciliğinin önemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29.
- Grine, F., Farez, D. & Meguellati, A. (2015). Islamic spirituality and entrepreneurship: A case study of women entrepreneurs in Malaysia, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 41-56.
- İyem, C., Yalçın, T., ve Çalışkan, A. (2016). İslam'da kadın emeği ve istihdamı, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 1, 15-23, DOI: 25.1234/0123456789.
- Kaval, M. (2016), İlahi dinlerde kadının kıymet problemi, *Akademik Bakış Dergisi*, 55.
- Khan, M., Z., (2008), *Woman in Islam*, Islam International Publications Limited.

- Kılınç S., ve Yener S. (2019), Din ve girişimcilik. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(3), 508-521.
- Kokiloo, M.R. & Kesharwani, S. (2019), Women entrepreneurship research: an exploratory study of the emerging evidence with special reference to India, *Global Journal Of Enterprise Information System*, 11, (2), Doi: 10.18311/Gjeis/2019.
- Krasavac, B.C., Karamata, E. & Djordjevic, V.(2019), Innovative potential of environmentally motivated female entrepreneurship for sustainable development in the republic of Serbia, *Economics Of Agriculture*, 66 (3), 721-735.
- Küçük, O. (2007), *Girişimcilik ve küçük işletme yönetimi*, Seçkin yayın, Ankara.
- Laudano, M.C., Zollo, L., Ciappei, C. & Zampi, V. (2018), Entrepreneurial universities and women entrepreneurship: a cross-cultural study, *Management Decision*, 57(9), 2541-2554, DOI 10.1108/MD-04-2018-0391.
- Longaria,C. (2018), Women entrepreneurship in developing, developed and transitional economies – differences and similarities, *Journal of Women's Entrepreneurship and Education*, 3 (4), 73-82. DOI: 10.28934/jwee18.34.
- McIntosh, J.C. & Islam, S. (2010), Beyond the veil: the influence of Islam on female entrepreneurship in a conservative Muslim context, *International Management Review* 6 (1).
- Önal, R. (2013). Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri ve kelam ilmindeki yeri, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 8 (3).
- Önce, A. G., Marangoz, M., & Erboy, N. (2014). Ekonomik büyüme ve kalkınmada girişimciliğin rolü ve önemi. In *International Conference On Eurasian Economies* (pp. 1-11).
- Öztürk, S. (2018), Türkiye'de kadın girişimciliğinin iktisadi ve kültürel normlar çerçevesinde değerlendirilmesi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13 (1), 1-11.
- Pinkovetskaia, I. S., Kryukova, L. I., Arbeláez Campillo, D. F. & Rojas-Bahamon, M. J. (2019). Female entrepreneurship: types of economic activity. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(2), 253-265. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v8i2.2153.
- Pocol, C.B. & Moldovan-Teselios, C. (2014), Women entrepreneurship in Romania: A regional evaluation, *Bulletin UASVM Horticulture* 71(2).
- Przybyszewska, A. (2014), The cultural determinants of women's entrepreneurship in Islam – an outline, *Research Papers of Wroclaw University Of Economics* Nr 351, DOI: 10.15611/Pn.2014.351.18.
- Rameli, M.F, Aziz, M.R., Wahab, K. & Amin, S.M. (2014). The characteristics of Muslimpreneurs from the view of Muslim scholars and academician, *International Journal of Teaching and Education*, 2(2), 47-59.
- Sarfaraz, L., Faghih, N. & Majd, A.A.(2014), The relationship between women entrepreneurship and gender equality, Sarfaraz Et Al. *Journal Of Global Entrepreneurship Research* 2014, 2(6), 2-11, http://www.Journal-Jger.Com/Content/2/1/6.
- Sarı, M. (2011). *Kur'an ışığında insanın yaratılış gayesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Şenel, Ş. (2018). Osmanlı modernleşmesinde" kadın". *Electronic Turkish Studies*, 13(26).
- Singh, R. (2012), A critical study of the entrepreneurship development process among women, *Journal of Business Diversity*, 12(1).
- Sırım, V. (2015). Osmanlı kadınının ekonomik hayata etkin katılımı: Baciyân-ı rûm örneği. *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 4(8), 118-125.
- Tlaiss, H.A. & McAdam, M. (2020), Unexpected lives: the intersection of Islam and Arab women's entrepreneurship, *Journal of Business Ethics* <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04437-0>.
- Tlaiss, H.A. (2014), Women's entrepreneurship, barriers and culture: insights from the United Arab Emirates, *The Journal of Entrepreneurship* 23(2), 289–320, DOI: 10.1177/0971355714535307.
- Tlaiss, H.A. (2015), How Islamic business ethics impact women entrepreneurs: insights from four Arab Middle Eastern Countries, *J Bus Ethics* (2015) 129, 859–877, DOI 10.1007/s10551-014-2138-3.
- Toksarı, A. (1993), Hz. Peygamber devrinde kadın, *Diyanet İlmi Dergisi*, 29 (4).
- Topaloğlu, E. Ö., ve Topaloğlu, M. (2017). Türkiye'de kadın girişimci kooperatifleri: Bacıyan-I Meram örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 Özel sayı.
- Tosun, N. (2019), *Fıkıh ticaret hukuku*, Safa Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Sorularla İslamiyet, *Asrı saadette çalışma ve ticaret hayatında kadınların rolü* <https://sorularlaislamiyet.com/asr-i-saadette-calisma-ve-ticaret-hayatinda-kadinlarin-rolu-hakkinda-bilgi-verir-misiniz> , (Erişim tarihi: 22.02.2021).
- Sorularla İslamiyet, *Dinen kadının çalışmasında bir sakınca var mıdır?* <https://sorularlaislamiyet.com/dinen-kadinin-calismasinda-bir-sakinca-var-midir-kadin-erkeklerin-icinde-yanyana-basi-acik-calismasi>, (Erişim tarihi: 07.02.2021).
- Varinli, İ. ve Akgül, D. (2012). *Günümüzde uygulanan kadınlara yönelik istihdam projeleri ve Bacıyan-ı rumlarda kadın*, II. Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu, 19-20 Eylül 2012, 75-86.
- Yıldız, İ. (2019) Kur'an ve sünnete göre sosyal hayatta kadın erkek ilişkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 83-109.
- Yılmaz, Ö. (2012). Hıristiyan mistik ve İslam tasavvuf geleneğinde kadın imgesi ve evlilik konusuna kısa bir bakış, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 49-65.
- Yurtseven, H.R. (2007), *Girişimcilik küçük bir işletme kurmak ve yönetmek*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Zeb, A. (2018), Determinants of successful women entrepreneurship in Pakistan, *Abasyn Journal of Social Sciences*, 11 (1).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

ABD-Çin Mücadelesi Üzerine Bir Çözümleyici Bağlam Analizi Örneği: Hindistan Stratejik Bir Araç Olabilir Mi?

An Example of Net Assessment on US-China Struggle: Could India Be A Strategic Tool?

Hurşit DİNGİL¹, Aydın GÜVEN²

Öz

Bu makale, ABD'nin Çin'e yönelik stratejilerini Çözümleyici Bağlam Analizi yöntemi çerçevesinde incelemektedir. Özellikle ABD'nin Çin'e karşı uygulayacağı politikalarda Hindistan stratejik bir aktör olabilir mi?' sorusunu Çözümleyici Bağlam Analizi (Net Assessment) temelinde cevaplandırmaya çalışmıştır. Makalede, öncelikle Net Assessment analiz yönteminin çerçevesi çizilerek Türkçe literatüre uygulanmaya çalışılmıştır. Başvurulan analiz yönteminin oldukça kapsamlı bir yöntem olduğu gerçeği dikkate alınarak söz konusu yöntem dâhilinde çalışmanın konusuna uygun olan unsurlardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda, ABD'nin Çin'e yönelik olası hamlelerinin değerlendirilmesi ve tartışılması Çözümleyici Bağlam Analiz yöntemi üzerinden ele alınarak sağlam sonuçlar elde edilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu hamlelerin ortaya çıkaracağı muhtemel sonuçlar değerlendirilerek bu hamlelerin Soğuk Savaş dönemi stratejilerinden neden ve nasıl farklılaştıkları nedenleriyle birlikte belirtilmiştir. Devamında ABD'nin küresel liderlik unvanını paylaşmaktan kaçındığı Çin'i sınırlandırmaya yönelik dış politika hamleleri odağında Asya'da önemli bir güç olan Hindistan'ın bu politikalarda uygun bir seçenek olup olmadığı analiz edilmiştir. Hindistan'ın, ABD ve Çin ile olan ilişkileri dikkate alınarak Hindistan örneğinin, ABD'nin bölgedeki geleneksel müttefiklerinden hangi açılardan farklılık gösterdiği belirtilmiş olup bu bağlamda ABD'nin Hindistan üzerinden ne tür bir çevreleme stratejisi geliştirmeye çalıştığı örnekleriyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ABD'nin Çin'e karşı geliştirdiği stratejiler ve bu stratejilerin muhtemel sonuçları değerlendirilerek söz konusu politikalar çerçevesinde ABD'nin baskın stratejisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çözümleyici bağlam analizi, ABD dış politika analizi, ABD-Çin-Hindistan ilişkileri, küresel güç dengesi, Asya-Pasifik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This article examines U.S. strategies for China within the framework of NetAssessment Method. The question that "Could India be a strategic tool in the U.S' policies against China?" is answered on the basis of the Net Assessment. In the article, first, the Net Assessment analysis method is framed and tried to be applied to Turkish literature. Considering the fact that the referenced analysis method is a fairly comprehensive method, elements appropriate to the subject of the study are used within the mentioned method. In this context, it is aimed to evaluate and discuss the possible U.S. moves towards China and to achieve solid results through this method. The possible results of these moves are evaluated together with the reasons why and how these moves differ from the Cold War-era strategies. It further analyzed whether India, an important power in Asia in the focus of foreign policy moves to limit China, which the United States refrains from sharing the title of global leadership, was a viable option in these policies. Considering the example of the United States and China in their relations with India, the US and its traditional allies in the region have been noted to various angles in this context, the US is trying to develop what kind of strategy

¹Istanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, hursitdingil@gmail.com.

²Istanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, aydinguven72@gmail.com.

Atf için (to cite): Dingil, H. ve Güven A. (2021). ABD-Çin mücadelesi üzerine bir çözümleyici bağlam analizi örneği: Hindistan stratejik bir araç olabilir mi?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 290-302.

on India are discussed along with related examples. In this context, the strategies developed by the United States against China and their possible results were evaluated and the dominant strategy of the United States was determined within the framework of these policies.

Keywords: Net assessment, USA foreign policy analysis, USA-China-India relations, global balance of power, Asia-Pasific

Paper Type: Research

Giriş

Son yıllarda uluslararası ilişkilerin yeni odağı olan ABD- Çin karşılaşması, aktörlerin dünyayı etkileyecek büyük oyuncular olmasından dolayı oldukça önem arz etmektedir. Yaklaşık yarım asırdır tek küresel hegemon güç olan ABD, çok kutuplu sistem ile birlikte yeni güçlü ülkelerle yüzleşmektedir. Bu kapsamda, bu yüzleşmenin en önemli aktörlerinden birisi Çin olarak değerlendirilmektedir. Çin, son yıllarda hem ekonomik hem de askeri varlığı ile çok kutupluluğun oluşmasına neden olan aktörlerden birisi olmuştur. Özellikle, ekonomik anlamda sahip olduğu kapasite diğer ülkeleri de etkiler hale gelmiştir.

Çin'in sahip olduğu ve her geçen gün geliştirilen bu kapasite, tüm ülkelerin dikkatini çektiği gibi küresel liderlik pozisyonunu paylaşmak istemeyen ABD'nin de dikkatini fazlasıyla çekmektedir. Bu anlamda ABD, olası Çin'in hamlelerini yakından takip etmekte ve bölgede Çin aleyhine politikalar izlemektedir. Ancak Çin'in temel politikası olarak değerlendirilen kazan-kazan anlayışı ve Çin'in bölgesel ve küresel hedeflerinin aktörler bazında karşılıklı kazanç ilişkisine dayanması, ABD tarafından alınan önlemlerde genel bir standart sınır belirlenememesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, Çin'in bölgesel ve küresel liderlik niyetindeki baskın belirsizlik, ABD'yi bu konuda geliştireceği politikaların kapsamını belirlemede etkisiz kılmaktadır. Diğer taraftan, tüm bu belirsizlikler ile beraber ABD'nin post-hegemonya sürecinde küresel ilişkilerini nasıl yöneteceği ve bu anlamda hegemonya döneminde tesis ettiği ilişkilerini nasıl şekillendireceği soruları da bu belirsizliğin bir parçası olmaktadır. Öyle ki ABD'nin Asya'daki geleneksel müttefiklerinin, tüm bu süreç dâhilinde karar alma davranışlarını güncellemeye meyilli olup ABD'nin bölgede İkinci Dünya Savaşı sonrası tesis ettiği *güvenlik garantörü* durumunu sorgular hale geldiği görülmektedir.

Özellikle, çalışmanın ele aldığı ülke olan Hindistan, bu şartlar dâhilinde 'ABD'nin Çin'e karşı politikalarında stratejik bir araç olabilir mi?' sorusu kapsamında ele alınacaktır. ABD'li karar alıcılar nezdinde Çin'e karşı kullanılabilecek olası stratejide Hindistan'ın değerli bir araç olabileceği varsayımı, bu belirsizlik atmosferini netleştirmeye yardımcı olacaktır. Zira hem akademik değerlendirmelerin hem de karar alıcıların görüşleri doğrudan ya da dolaylı olarak bu belirsizlik üzerinden şekillenmektedir. Bu doğrultuda uluslararası ilişkilerin temel fonksiyonlarından biri olarak değerlendirilen devletlerin davranışlarını anlamlandırma arayışı, bu konu dâhilinde makalenin ana temasını oluşturmaktadır. Yani ABD'nin çok kutuplu dünya sisteminde sahip olduğu davranışların, Çin'e karşı geliştirilebilecek stratejilerde hem zaman hem de çevre faktörü bağlamında değişebileceği varsayımı ile 'olasılık temelli senaryolar' üzerinden en makul davranışın ne olacağı saptanmaya çalışılacaktır.

Bu anlamda çalışma, öncelikle bir stratejik düşünce ve dış politika analizi yöntemi olan Çözümleyici Bağlam Analizi'ni (Net Assessment) ele alacak ve bu yöntemin esaslarının neler olduğunu ve nasıl geliştiğini ABD'nin Çin'e karşı geliştirdiği politikalarda Hindistan'ın pozisyonunu sorgulayarak inceleyecektir. Bununla birlikte, ABD'nin Çin'e karşı olası stratejilerini tahlil etmek adına öncelikle ABD perspektifinden bölgenin bağlamını ve Çin'e karşı oluşturulabilecek stratejinin muhtemel hedeflerini, araçlarını ve yöntemlerini bir dış politika analizi ve stratejik düşünce yöntemi olan Çözümleyici Bağlam Analizi üzerinden değerlendirecektir. Böylelikle bir ABD karar alıcısı gözünden Asya'da Çin'e karşı geliştirilecek

olası stratejilerin ve senaryoların nasıl ve neler olabileceği konusundaki değerlendirmeler hali hazırda hem akademide hem de devletler nezdinde süre gelen belirsizliğe bir nebze olsun netlik kazandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, düşünülen olası stratejilerde Hindistan'ın, Çin'i dengelemek adına uygun bir araç olup olmadığı sorgulanarak Hindistan'ın stratejileri ile birlikte karşılaştırmalı bir zemin oluşturulacaktır. Bu bağlamda, özellikle Hint Okyanusunda Çin'in yükselişi ile süre gelen mücadeleye ve Asya'nın genel dengelerine değinilerek ABD'nin olası stratejileri tartışılacaktır. Sonuç olarak, tüm bu değerlendirmeler neticesinde ABD-Çin-Hindistan sarmalında oluşabilecek olası senaryolar üzerinden en yakın stratejinin hangisi olacağına dair varsayımlarda bulunularak ABD'nin Çin'e yönelik muhtemel politikaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, öncelikle Net Assesment analiz yönteminin, Çözümleyici Bağlam Analizi adıyla Türkçe literatüre kazandırılması ve Türkçe uluslararası ilişkiler literatürüne yeni bir kavram kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu yöntemin Türkçe literatüre eklenmesi ile dış politika ve güvenlik çalışmalarına alternatif bir analiz yöntemi kazandırılması hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda çalışmada kullanılan "ABD-Çin güç mücadelesinde Hindistan" örneği, Çözümleyici Bağlam Analizinin ilgili unsurları kapsamında incelenmeye çalışılmıştır. Bu yöntem bağlamında çalışmada ele alınan konu, söz konusu analiz yönteminin başlıca unsurları çerçevesinde incelenmiştir.

2. Çözümleyici Bağlam Analizi (Net Assessment) ve ONA (Office of Net Assessment)

Türkçe literatürde tam bir karşılığa sahip olmayan, İngilizce'de "Net Assessment" olarak adlandırılan ve Türkçe'ye çevrildiğinde "Net / Safi / Kesin Değerlendirme" ya da "Ağ Değerlendirmesi" olarak çevrilebilen kavram, bu sözcükler ile kullanıldığında tam olarak İngilizce anlamdaki niteliği ve içeriği karşılamakta yetersiz kalmaktadır. İçinde birden çok fonksiyon ve analitik süreci taşıyan "Net Assessment" temel olarak bütüncül analiz ve analitik değerlendirme yöntemi olarak düşünülmektedir. Yani, "Net Assessment" devletlerin dış ve güvenlik politikalarını oluştururken kullandıkları çok kapsamlı ve boyutlu analitik işlemlerin tümünü kapsayan fonksiyonel bir yöntemdir (Elefteriu, 2018).

"Net Assessment" kavramının kullanımına bakıldığında bu kavramın daha çok bir kurum ile temellendiği görülmektedir. İlk kez 1973 yılında ABD Başkanı Richard Nixon tarafından kurulan 'Office of Net Assessment' (ONA) birimi ile somutluk kazanmıştır. Bu ofis ABD Savunma Bakanlığı bünyesinde yer almakta olup, Pentagon'un düşünsel mekanizması olarak da adlandırılabilir. Diğer taraftan, bu ofisin ilk başkanı ve "Net Assessment" yönteminin kurucusu Andrew Marshall olarak bilinmektedir (Krepinevich & Watts, 2015).

Marshall, ofis dâhilinde ABD'nin güvenlik ve dış politika kararlarının alınmasındaki baskın kişilerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Andrew Marshall ofisin kurucu direktörü olarak yaklaşık 42 yıl aynı görevi sürdürmüş, özellikle ABD'nin Soğuk Savaş'a ilişkin stratejilerinin belirlenmesinde kritik rol oynamıştır. Ayrıca Marshall, yaklaşık olarak 8 ayrı başkanlık döneminde ONA'ya direktörlük yapmıştır. Yine, stratejik düşünce-dış politika analizi ve senaryo planlama konularındaki uzmanlıklarıyla ön plana çıkmış olan Marshall, özellikle Çin'in Soğuk Savaş sonrası ABD için yeni bir tehdit olabileceği öngörüsünde bulunmuştur (Krepinevich & Watts, 2015).

Çeşitli dönemler dâhilinde, ABD Savunma bakanlarına uluslararası ve bölgesel gelişmelere dair raporlar hazırlayan ONA, ABD Savunma bakanlığının iç 'think-tank'i olarak da bilinmektedir. Soğuk Savaş dönemi ABD'nin diğer önemli dış politika ve güvenlik kurumları topluluğundan gelen sınıflandırılmış bilgilerin tümünü değerlendirme süzgeçlerinden geçirerek oluşturdukları stratejiler ile ABD'nin dış politika ve güvenlik politikalarına yön veren, ABD'nin ulusal çıkar hesaplamalarını yapan ve üst düzey güvenlik seviyesinde korunan bir ofistir (Krepinevich & Watts, 2015). Özellikle, bu makalenin konularından biri olarak ele alınmasını en

büyük motivasyonu ABD'nin ulusal güvenlik stratejilerinin oluşturulması sürecinde bu yöntemin kullanılabileceği varsayımı olup eğer ABD nezdinde Çin'e karşı bir strateji belirlenecek olursa bu nasıl belirlenebilir sorusunun cevaplanabileceği temel adres olarak değerlendirilmektedir. Yani ONA'nın kullandığı bu analiz yöntemini anlama uğraşı, ABD'nin Çin'e ilişkin muhtemel stratejilerini anlamlandırma konusunda kolaylık sağlayabilecektir.

“Net Assessment'in” nasıl bir yöntem olduğunu inceleyecek olursak, bu yöntemin devletlerin özellikle askeri-güvenlik konularında geleceğe dair olası tehditleri belirlemek ve kendi lehine muhtemel avantajları keşfedebilmek için kullandıkları rasyonel bir yöntem olarak da değerlendirilebildiği görülmektedir. “Net Assessment”, devletlere olası senaryolar dâhilinde karşılaşacakları zorlukları önceden hesaplayıp değerli manevra kabiliyeti kazandıran stratejik düşünce temelinde kullanılan bir yöntemdir (Elefteriu, 2018). Bununla birlikte, söz konusu yöntemin kendine özgü temel unsurları bulunmakta ve Tablo 1'deki şekliyle sınıflandırılmaktadır

Tablo 1. Çözümleyici bağlam analizi (net assessment) temel unsurları

Asimetrik Kapasitelerin ve Dengelerin Tespit Edilmesi
Trendlerin Tespit Edilmesi ve Değerlendirilmesi
Uzun Vadeli Kapsamlı Planların Oluşturulması
Mevcut ve Gelecekteki Olası Durumlar Üzerinden Karşılaştırmalı Senaryolar Oluşturulması
Kritik Rekabet Alanlarında Kıyaslamalı Analizler Yapılması
Olasılıklar ve Empati dâhilinde Karar Alma Süreç Analizleri
Rekabetçi Doğa Odağıyla Rakibin Olası Bilançosunun ve Dengelerinin Ölçülmesi
SWOT+PEST Analizleri
Farklılıkların ve Bağlantıların/İlişkilerin Anlamlandırılması

Kaynak: (Carnegie Endowment for International Peace, 2017).

Bu anlamda, “Net Assessment”, çok boyutlu ve karmaşık dış politika ve güvenlik sorularının cevaplandırılması noktasında oldukça stratejik ve fonksiyonel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, “Net Assessment'in” en bilenen fonksiyonlarından birisi de karar alıcıya en doğru seçenekleri sunma uğraşı olarak değerlendirilmesidir (Konecny, 1988). Dolayısıyla “Net Assessment” gibi böylesine kritik değere sahip analiz yönteminin Türkiye’de dış politika analizi ve güvenlik çalışmaları literatüründe Türkçe anlamda bir karşılığı olmaması büyük bir boşluk olarak görülmektedir. Bu yüzden, bu makalenin önemli kaygılarından biri de, “Net Assessment” kavramına Türkçe bir karşılık bulma arayışı ve bu yöntemin Türkiye’deki dış politika analizi ve güvenlik çalışmaları literatürüne kazandırılmasıdır.

Öncelikle, tüm bu değerlendirmeler ışığında Net Assessment'in niteliğine uygun olduğu düşünülen ‘Çözümleyici Bağlam Analizi’ kavramı, bu anlamda bir Türkçe karşılık olarak önerilmiştir. Net Assessment’ı genel olarak incelediğimizde görünen iki anahtar kavram bu önerinin geliştirilmesinde önemli bir yer tutmuştur. Birinci kavram “analytic” kelimesi, Latince’de “çözümlemek/çözümleyici” anlamına gelmektedir. Bu anlamda “Net Assessment’da” görülen en büyük özellik ve baskın uğraşı alanı belirlenecek olursa, soruları çözmek ve sorunlara çözümler üretmenin bu yöntemin birincil işlevi olacağı düşünülmektedir. İkinci kavram ise, bağlam kelimesi Türkçe bir kavram olup, olayların meydana geldiği tüm dinamikleri, faktörleri ve atmosferi çok taraflı olarak içine dâhil eden bir anlama sahiptir. Bu iki kavramla “Net Assessment'in” esas odağı ön plana çıkartılmış ve düşünsel anlamda fonksiyonel bir zemin oluşturulmuştur. Nihayetinde ortaya çıkan yeni Türkçe kavram olan Çözümleyici Bağlam Analizi'nin hem etimolojik hem de düşünsel anlamda istenilen işlevleri çağrıştıracakı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu kavram ifade edildiğinde zihinde istenilen bağdaşma ve ilişkilendirme sürecinin gerçekleşmesine de imkân sağlayabilmektedir.

3. ABD'nin Çin'e Karşı Muhtemel Stratejileri: Bir Çözümleyici Bağlam Analizi Örneği

Son yıllarda yükselen bir güç olarak dünya gündemini oldukça meşgul eden Çin, ekonomi ve teknolojiye küresel hegemonyayı sarsıcı ilerleyişiyle ABD'nin dikkatini çekmektedir. Bu süreç ile beraber ABD, geleneksel politikalarını güncelleme ve özellikle Asya genelinde Çin yükselişine karşı stratejiler belirleme arayışına girmiştir. Bu arayış ise söz konusu mücadelenin çok kutuplu bir sistem ile çok boyutluluk kazandığı ve sistemdeki rekabetçi aktör sayısının ve niteliğinin de bu ölçüde değişim gösterdiği bir atmosferde gerçekleştirilmektedir. Buna yol açan durum ise ABD'nin yaklaşık yarım asırdır yürüttüğü tek taraflı hegemonyanın sarsılmaya başlanmasıdır (Chiang, 2015). Bu durumun en temel nedeni çok kutupluluğu çağrıştıran Çin'in her açıdan yükselmesi ve bu doğrultuda küresel liderliğin-gücün bölüşümü olarak değerlendirilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında küresel gücün tekeli haline gelen ABD, geçmişten bu yana bazı geleneksel hegemonyacı davranışlarını sürdürse de bu davranışlar küreselleşen ve hızla değişen sistemde karşılıksız kalmaya başlamıştır. Böylesine bir atmosferde yükselen aktörler de fırsatlar dâhilinde hegemonun sahip olduğu gücü paylaşmaya ve uluslararası siyasette etkinliklerini arttırmaya başlamışlardır. Bu durum da ABD'nin hegemonyaya sahip olduğu dönemlerdeki davranışlardan vazgeçmesine zorunlu bir zemin hazırlamaktadır (Chiang, 2015). ABD bir taraftan bu dönüşümün travmalarını yaşarken, diğer taraftan bu dönüşümde nasıl konumlanacağına ve tek küresel güç olarak sürdürülebilirliğini nasıl koruyacağına dair hesaplamalara yönelmiştir. Bu hesaplamaları da ABD temel olarak bazı analiz yöntemlerini ve uygulamalarını kullanarak yapmaktadır. Bu analiz yöntemlerinden birisi de Çözümleyici Bağlam Analizi olarak değerlendirilmektedir.

Öncelikle, ABD'nin Çin'e yönelik uygulayabileceği olası strateji seçeneklerine değinilecek olursa, birinci seçeneğin, ABD'nin tıpkı Soğuk Savaş döneminde SSCB'yi çevreleyerek sınırladığı "Çevreleme Politikası" olarak düşünülmektedir. Bu politika, ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'nde çalışan George Kennan tarafından geliştirilmiş olup, SSCB'nin etrafındaki ülkeleri ABD'ye yakın eksene ya da aynı eksene getirecek müttefiklik sistemlerine dâhil ederek, SSCB'yi politik, askeri ve ekonomik anlamda sınırlandırmayı ön görmüştür. Ancak analistler, iki kutuplu Soğuk Savaş atmosferinde SSCB'ye karşı kısmi başarı elde eden bu politikanın Çin'e karşı uygulanamayacağını düşünmektedirler. Çünkü ABD'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB ile ilişkilerinin günümüzde Çin ile olan ilişkilerden farklı olduğu bilinmektedir. Kapitalizm ve Sosyalizm çerçevesinde şekillenen Soğuk Savaş atmosferi, yumuşak güç ve ekonomik faktörlerin ön planda olduğu günümüz sisteminden farklılık arz etmektedir (Nye, 2018). Dolayısıyla bu görüş, böylesine bir stratejinin karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan Çin'e karşı uygulanamayacağını açıklayan nedenlerden birisi olarak ileri sürülmektedir (Tellis, 2013).

Bu stratejinin günümüzde Çin'e karşı uygulanamayacağını diğer bir nedeni ise Çin ile ABD'nin ilişkilerinin SSCB ile olduğundan daha farklı bir zeminde ve bağımlılık olduğu görüşü olup (Nye, 2018) böylesine sınırlayıcı ve keskin bir hamlenin ABD'nin aleyhine sonuçlanabileceği varsayımdır. Nitekim kutupların sahip olduğu askeri güç ve yönetim açısından benimsediği rejim türünün temel belirleyen olduğu ve dolayısıyla alternatif çıkış yollarının kısıtlı olduğu Soğuk Savaş döneminden ekonomik ve teknolojik gücün yumuşak güç aracılığıyla öne çıktığı, alternatif ittifak değişkenlerinin bulunduğu ve çok kutupluluğun konuşulduğu (Tønnesson, 2015) iç-içe bir dünyaya geçiş yapıldığı bilinen gerçeklerdendir (Rudolf, 2020). Bu anlamda, ABD ile Çin arasında özellikle ekonomik ve teknolojik bağların oldukça iç içe olması (Lu & Xia, 2010), analistleri olası bir sınırlandırmanın ya da çevrelemenin ABD'yi zora sokabileceği ön kabulüne sevk etmiştir. Analistler temel olarak, Soğuk Savaş döneminde belirleyici olan dinamiklerin ve atmosferin genel itibarıyla o dönemin doğasını şu anki uluslararası sistemden her yönüyle farklı olarak değerlendirmektedirler. Bu değerlendirmeler de ABD'nin Çin'e karşı olası "çevreleme-sınırlandırma" politikasını uygulayamayacağı yönündeki baskın motivasyonları göstermektedir.

ABD'nin ikinci seçeneği ise, çevreleme olmaksızın dengeleme stratejisidir (balancing without containment). Bu strateji, Obama döneminde ilan edilen Pivot ülkeler yani bölgedeki mihver ülkeler ve geleneksel müttefikler üzerinden ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarının sürdürülmesini sağlayacak özellikle Çin'i hedefe alan stratejilerden birisidir. Bu stratejiyi incelediğimizde, genel olarak bölgesel aktörler yoluyla Çin'i dengelemeyi ele alan hedefler bütünü olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu seçenekler ışığında ABD'nin bu dengelemeyi nasıl gerçekleştireceği sorusuna odaklanılacak olursa, temelde Çin'in bölgesel aktörler üzerinden baskılanma politikasının, bu stratejinin esas hedefi olarak ön plana çıktığı görülecektir (Tellis, 2013). Ancak bu politikada caydırıcı olan bazı olasılıklar da bulunmaktadır. Bu anlamda söz konusu olasılıkların başında ekonomik gücün geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu olasılık aynı zamanda bölgesel aktörlerin kendine özgü politikaları ve stratejilerinin ABD'nin bölgedeki çıkarları ile uyuşup uyuşmayacağı endişesini de barındırmaktadır (Chiang, 2015).

Yine, bu endişe ile temellenen bir diğer boyut ise bölgedeki tüm aktörlerin ABD'nin Çin'e karşı muhtemel stratejilerine uygunluk sağlayıp sağlamayacağı sorusudur. Bölgedeki aktörlerin, küresel güç olma yolunda her alanda ilerleme kaydeden ve coğrafi anlamda kendilerine oldukça yakın olan bir güçle olumsuz anlamda yüzleşmesi senaryosu söz konusu soruyu ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte, ABD'nin bu türden bir stratejisine uyum gösterebilen ülkelerin sayısını düşürebileceği düşüncesi de bu stratejinin karşılaşılabilecek zorluklardan birisi olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca, bölgesel aktörlerin askeri dengeleri ve ekonomik kapasiteleri üzerinden bir kıyaslama yapılması durumunda Çin, Şekil 1'de de görüldüğü üzere birçok kritere göre bölgedeki baskın güç olarak değerlendirildiğinden bölgedeki ülkeler nezdinde caydırıcı güç olabilmektedir.

Şekil 1. Asya kıtası ülkelerini askeri dengeler göstergesi

(The Economist, 2020).

Bu durum bölge ülkelerini her ne kadar güçlü bir aktörle ittifaka meyilli olmaya zorlarsa da ittifakın ABD ve Çin arasından olabileceği gerçeği her zaman çok kutuplu sistemin dinamikleri dâhilinde ABD lehinde sonuçlanmayacağı olasılığını ortaya çıkarmaktadır (McDaniel, 2012). Bu düşünceler, bu stratejinin uygulanması durumunda muhtemel dezavantajları da ortaya çıkarmaktadır. Yine bölgesel aktörlerin ekonomik yönelimleri ve arzuları dikkate alındığında, bölgede ekonomik olarak baskın komunda olan Çin ile ticari ilişkilerinin iyi bir seyirde olması kendilerine yönelik bir baskı unsuru oluşturmaktadır (Tellis, 2013).

Bölgesel aktörlerin bir diğer endişesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ASEAN üzerinden sağlanan ABD'nin bölgesel güvenlik garantörlüğünün sürdürülebilir olup olmayacağıdır. Çünkü

ABD'nin hegemonya sonrası bir sürece girmesi, kendi ülke sınırları içinde maruz kaldığı sorunlar ve dünyanın farklı bölgelerindeki cephelerde tükettiği güç ve enerjiyi yeniden toparlayabilme arayışı, ABD'yi kendi sınırlarına çekilme eğilimine sevk etmiştir. Bu durumun, farkında olan bölgesel aktörler, ABD ile geleneksel ilişkilerini gözden geçirme arayışına girerek kendilerine özgü ulusal menfaatleri önceleyen politikalara meyilli hale gelmektedirler. Özellikle, Çin'in bölgesel ve küresel hedeflerinde baskın olan belirsizlik, bölgesel aktörleri bu anlamda endişelendiren bir trende dönüştürmüştür. Bölgede süre gelen bu trend, ABD'li analistler için senaryo dâhilinde karşılaşılabilecek bir zorluk olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu değerlendirmeler, Çin'in sınırlandırılma olmadan dengelenmesi stratejisi seçeneğinde temel dezavantajlar olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı bu stratejinin de uygulanabilir olup olmayacağı analistlerin temel endişesini oluşturmaktadır (Biswas & Goel, 2018).

Üçüncü seçenek olarak ise Çitleme (Hedging) stratejisi ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, öncelikle Hedging kavramı incelendiğinde Hedging kelimesinin finansal bir kavram olup, ekonomik varlıkları korumak amacıyla iki tezat politikanın aynı anda yürütülmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir (Hemmings, 2013). Bundan dolayı Hedging kelimesine rasyonel bir Türkçe karşılık düşünüldüğünde, "Güdümlü Dengecilik" kavramının uygun olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, ABD'nin Çin'e ilişkin belirlediği hedeflerin doğal olarak kullanılan araçları hedefe güdümlü kıldığı düşünülmektedir. Bu durum da bu hedef için birbirine tezat olan iki farklı aracın kullanılması anlamına geldiğinden, bu iki araç arasında oluşturulan ve arzu edilen bir denge, araçları hedefe güdümlü olmaya itmektedir.

Bu bağlamda, ABD, Çin'e karşı oluşturacağı stratejide temel hedefe ulaşmak üzere birbirine tezat iki farklı politikayı temele alan "Güdümlü Dengeciliği" (Hedging) kullanabilecektir. Bu tezat politikalardan birisi Çin ile bağımlılığı arttırmayı hedeflerken, diğeri ise Çin'e karşı caydırıcılık oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda, söz konusu tezat politikalar, tek hedef olan Çin'e karşı caydırıcılık oluşturmaya yöneliktir. Böylelikle bölgesel/geleneksel müttefikler üzerinden Çin'e karşı caydırıcılık oluşturulacak ve ABD'nin bölgedeki askeri varlığı sürdürülebilir kılınarak bu caydırıcılık temellendirilebilecektir (Tellis, 2013). Diğer taraftan ise Çin'in liberal ekonomik sisteme bağlılığı ve angaje durumu arttırılarak, sistem içinde Çin; sistemin kurallarına fazlasıyla bağlı, sistem ile uyumlu bir aktör haline getirilmeye çalışılacaktır (RAND Corporation, 2014). Bunun en büyük ayağı ise liberal ekonomik sistemin bir sonucu olan uluslararası kuruluşların etkinliğinin arttırılması ile Çin'in durdurulabileceği varsayımdır. Nitekim günümüzde sürekli olarak Çin'i, evrensel insan haklarına aykırı hareket etmesi ve dünya barışı ve düzenine zarar verdiği söylemleri üzerinden suçlayan ABD yönetiminin, Çin'i liberal dünyanın kuralları çerçevesinde sınırlandırması düşüncesi bu stratejinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

Dördüncü muhtemel seçenek ise çevreleme stratejisini uygulayabilecek bir ortam oluşturma girişimi olarak düşünülmektedir. Bu stratejiyle mevcut koşullarda Çin'e karşı bir çevreleme uygulanamayacağı gerçeği dikkate alınarak, çevreleme stratejisinin uygulanmasını sağlayacak Soğuk Savaş dinamiklerini oluşturmak üzere bir yöntem kullanılması öncelenmektedir. Bu stratejiye Ayrışma (Decoupling) denilmektedir (Pethokoukis, 2020). Bu stratejinin temel hedefi çevreleme stratejisini uygulayabilecek bir ortam oluşturmak üzerinden şekillenmekte olup bu hedefe ulaşmanın makul yolunun Çin-ABD ilişkilerinde ekonomi başta olmak üzere başlatılacak ayrışma yöntemine başvurmak olduğu ileri sürülmüştür. Bu hususta Sovyetler ile ABD arasındaki koşullara benzer bir durum oluşturulup çevreleme stratejisi için elverişli bir ortam hazırlanacaktır. Esasında çevreleme için uygun olmayan ABD-Çin ilişkilerinin mevcut durumunu Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB ilişkilerine benzer hale getirmek amaçlanmaktadır (Logan, 2020).

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, bir stratejinin olmazsa olmaz unsurları üzerinden çalışmayı ele alacak olursak, ABD'nin, geliştirdiği bir takım temel strateji ile Çin'in Soğuk Savaş sonrası sistemde ABD'nin tek başına sahip olduğu süper güç unvanını düşürmesi veya onu paylaşması girişimlerinin önünü almaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda bu stratejilerin

temelinde sıcak bir savaş ve çatışmaya girilmeksizin ABD'nin bölgede Çin ile dengeli-sürdürülebilir bir ilişki tesis edilmesi ABD'nin olası ve baskın hedefi olarak yer almaktadır. Bununla birlikte, bu hedefe ilişkin araçlar da yukarıda incelenen politikalar olduğundan yöntem ise genel anlamda baskın gelen “ güdümlü dengeleme” olarak düşünülmektedir.

Böyle olası bir değerlendirmede belirlenen stratejinin uygulanacağı bölgeye bakıldığında söz konusu bölgenin Asya kıtası olduğu görülmektedir. Bir taraftan Asya bölgesinin baskın faktörü olarak *çok kutuplu sistem dâhilinde dönüşüm içinde olan bölgesel dengeler* diğer taraftan ise tüm bu dinamikleri kuşatan temel baskın değer olarak aşırı seviyede karşı karşıya kalınan belirsizlik durumu bölgeye ilişkin temel bir görünüm olarak değerlendirilebilir. Öyle ki bu belirsizlik hem bölgesel dengelere hem de dengelerin oluşmasının temel kaynağı olan bölgesel aktörlere etki etmektedir. Dolayısıyla bu belirsizlik durumu, bölgede gelişebilecek muhtemel siyasete dair bir takım endişe teşkil etmektedir.

Tüm senaryolar ve Çözümleyici Bağlam Analizi ışığında ABD'nin bölgede Çin yükselişini engellemeye yönelik stratejileri, bölge ülkelerinin iki büyük güç arasındaki tutumu ve Çin'in bunlara karşı geliştireceği politikalar dâhilinde bazı sonuçlara varılmıştır. Birincisi Çin'in geliştirilen stratejiler ve alınan önlemler karşısında sistemin kurallarına uyan bir aktör olması durumudur. Bu durum ABD'nin istediği bir sonuç olup gerçekleşmesi halinde ABD'nin başarılı olduğunun temel belirtisi olacaktır. İkincisi, Çin'in yükselişini sürdürüp mevcut sistemi temelli değiştirerek kendi lehinde sonuçlar üretmesi durumudur. Böyle bir sonuç ABD'nin küresel süper güç konumundaki rolünü değiştireceği gibi yeni süper güçleri kabullenmesini de beraberinde getirecektir. Üçüncü durum ise son zamanlarda alevlenen ticaret savaşları sonucunda Çin'in geliştireceği stratejilerle mevcut liberal ekonomik sistemi temelli yıkacağı olasılığıdır. Bu üç muhtemel seçenek tüm olası senaryoların sonuçları olarak düşünülmektedir (RAND Corporation, 2014).

Söz konusu olasılıklar, ABD'nin Soğuk Savaşın sona ermesinden beri müttefikleri üzerinden yürüttüğü geleneksel stratejilerinin Çin'i sınırlandırma için yetersiz kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Çin'in ekonomik ve askeri yönden yükselmesi ve dünya genelinde nüfuz ve manevra alanını genişletmeye devam etmesi ABD'yi endişelendirmekle kalmamış aynı zamanda doğrudan strateji geliştirip Çin'in yayılmasına engel olacak politikalar geliştirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Asya bölgesinde ‘aktif hâkimiyet politikası’ yürüterek Çin'i sınırlandırmaya çalışan ABD'nin söz konusu politikayı bölgedeki müttefikleri üzerinden yürütmeye çalıştığı görülmektedir. Başta Japonya olmak üzere bölgedeki müttefikleri üzerinden yürüttüğü stratejilerin yetersizliğinin farkına varan ABD'nin, Hindistan gibi gelişmekte olan ve bölgede Çin'e rakip olma potansiyeli barındıran bir ülke ile işbirliği geliştirmesi hem Hindistan'ın sahip olduğu potansiyeli hem de ABD açısından üstleneceği rolün ne olacağı gibi soruları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel sorularından birisi olarak Hindistan ABD'nin bu muhtemel stratejilerinde kullanışlı bir araç olabilir mi sorusunun cevaplandırılması çalışmanın amacına ulaşması adına önem arz etmektedir.

4. Hindistan ABD İçin Stratejik Bir Araç Olabilir mi?

Bu makalenin temel sorularından birisi olması hasebiyle “Hindistan, ABD'nin Çin'i Asya'da sınırlandırmaya yönelik muhtemel stratejilerinde sonuç odaklı ve kullanışlı bir araç olabilir mi” sorusunu cevaplandırmak için öncelikle Hindistan-ABD ilişkilerine genel olarak değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda ABD'nin Asya'daki hedeflerinin bir parçası olarak Hindistan ile stratejik ilişkiler geliştirmesi Çözümleyici Bağlam Analizi yönteminin temel unsurlarını karşılayan bir örnektir. Çözümleyici Bağlam Analizi'nin başvurduğu başlıca unsurlardan rekabet ortamı, uzun vadeli kapsamlı planların oluşturulması, asimetrik kapasitelerin ve dengelerin tespit edilmesine ilişkin senaryolar, Hindistan'ın, ABD ve Çin arasındaki güç mücadelesinde nasıl bir role sahip olduğunu açıklar niteliktedir. Söz konusu unsurların temellendirilmesi için Hindistan-ABD arasındaki ilişkilerin çerçevesinin belirlenmesi uygun olacaktır.

Hindistan- ABD ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası her açıdan gelişen bir çizgide olduğu görülmektedir (Pant, 2019). Soğuk Savaş döneminde Hindistan, Bağlantısızlık Hareketi'ne öncülük yapıp hiçbir kutupta yer almamasına rağmen ABD'nin Pakistan yanlısı bir politika izlemesi sonucu Doğu Bloku'na yanaşmıştır. Özellikle askeri alanda SSCB ile yakın işbirliği içinde olan Hindistan, SSCB'nin dağılması üzerine başlattığı çok boyutlu dış politika kapsamında ABD ile her alanda işbirliği geliştirmeye çalışmıştır. Hindistan'ın bu girişimi ve onun sahip olduğu potansiyelin farkında olan ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde Hindistan- ABD ilişkilerinin her alanda gelişmesi yönünde çaba harcamıştır. (Bajpai, 2010).

ABD ile geç başlayan ilişkiler, Hindistan'ın nükleer silah sahibi olması ile birlikte tekrar gerilmesine rağmen Hindistan'ın bölgesel anlamda önemli bir müttefik olacağına varan ABD, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması konusunda Hindistan'a imtiyaz vermiştir. Bu durum da ABD-Hindistan ilişkilerinin seyrinin iyi yönde ilerlemesine olanak sağlamıştır. Bu dönemden sonra özellikle Hindistan ile savunma ve güvenlik konularında işbirliği geliştiren ABD, Asya Pivot stratejisi yoluyla Hindistan ile ilişkilerini stratejik seviyeye getirmiştir (Council on Foreign Relations(cfr), 2020).

Bu anlamda ABD - Hindistan ilişkileri, ABD'nin Çin'e karşı belirleyeceği muhtemel stratejilerde Hindistan'ın bir araç olarak kullanılmasına yönelik iyi bir zemin sunmaktadır. Hindistan'ın hedefleri bağlamında bir inceleme yapıldığında Hindistan'ın Soğuk Savaş sonrası Doğuya Bakış (Look East) politikasını benimsediği ve özellikle bu politika yoluyla başta Güneydoğu Asya ülkeleri olmak üzere komşu ülkelerle iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeyi hedeflediği görülmektedir (Haokip, 2011). Ayrıca Önce Komşuluk (Neighbourhood First) politikası ile komşularıyla yakın işbirliği geliştirerek onların Çin eksenine girmesine mani olmaya çalışmaktadır. Bu politika, ABD'nin değinilen hedef ve stratejilerine uygun olup bir bakıma Çin etki alanının kısıtlanması amacını taşımaktadır.

Bununla birlikte, Hindistan, ticaretinin %90'nının bağlı olduğu Hint Okyanusu'na hem dış politikasında hem de ekonomi politikalarında birincil önem atfetmektedir (Kaplan, 2009). Bu bağlamda Hindistan, Hint Okyanusu'nun korunması, Hint Okyanusu'ndaki korsanlık faaliyetleri ile mücadeleyi, bölgedeki etkinliğini sağlamasını temele alan "Sea Lines of Communications" (SLOC) stratejisini benimsemektedir (Nagao, 2020). Hindistan bu strateji çerçevesinde belirlediği deniz iletişim hatlarını korumayı bu stratejinin temel hedefi olarak değerlendirmektedir (Scott, 2008).

Bu anlamda, Hindistan özellikle Güney Çin Denizi'nde süre gelen sorunlardan ve anlaşmazlıklardan bilhassa son yıllarda yükselişle baskın hale gelen Çin'den endişe duymaktadır. Çünkü Güney Çin Denizi'nde etkin olan Çin, ardından Hint Okyanusu'nda da etkin olmak isteyebilecektir düşüncesi bu endişenin temel kaynağını oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Çin'in Hint Okyanusu'nu da içine alan "String of Pearls (İnci Dizisi)" stratejisi bu endişeyi haklı kılar niteliktedir. Zira bu strateji Çin'in "Kuşak-Yol Projesi'nin" denizleri kapsayan kısmını oluşturmaktadır (McDaniel, 2012). Çin bu strateji ile ortağı ya da sahibi-işletmecisi olduğu limanlar üzerinden küresel deniz ağını kurmaya çalışmaktadır. Ayrıca, Hindistan ile Çin arasındaki diğer problemlere de bakacak olursak, Hindistan ve Çin arasında geçmişten gelen sınır sorunları iki ülke arasında problemleri bir ilişkiye sebep olmaktadır. Bu anlamda, Çin ile Hindistan arasında süre gelen Keşmir problemi, Tibet sorunu ve diğer sınır paylaşım sorunları, ilişkilerin sürekli gergin olmasına neden olmaktadır (McDaniel, 2012). Özellikle son dönemlerde taraflar arasında meydana gelen sınır çatışmaları da göz önüne alındığında Hindistan'ın Çin'e karşı mesafeli duruşu daha da keskinleşmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, "Hindistan, ABD'nin Çin'e karşı stratejilerinde değerli bir araç olabilir mi?" sorusunu cevaplayacak olursak, Çözümleyici Bağlam Analizi'nin de sunduğu üzere uzun vadeli kapsamlı planların oluşturulması açısından ABD'nin oldukça önemli avantajlara sahip olduğu görülmekte olup Hindistan'ın ABD için değerli bir fırsat dizini sunduğu düşünülmektedir. Özellikle Hindistan - Çin arasında süre gelen gergin-olumsuz ilişkiler ABD'nin

Çin'e karşı Hindistan'ı destekleyip stratejik anlamda Çin'i kısıtlama politikasına uygun bir zemin hazırlamaktadır (Abraham, 2020). Hindistan'ın hem demografik açıdan hem de ekonomik olarak bölgedeki ikinci güçlü devlet olması, ABD'nin muhtemel stratejilerini uygulatacak en uygun partner görünümünü doğurmaktadır. Ayrıca Hindistan'ın ticaretinin ve ticaret yollarının %90 oranında bağlı olduğu Hint Okyanusu üzerinde Çin'in son yıllarda dillendirilen söylemleri Hindistan'ı endişelendirmekte ve bu yolla Çin'e karşı ABD gibi müttefikler yolu ile önlem almasına yol açmaktadır (Rudolph, 2018). Bu bağlamda Hindistan için bir ulusal güvenlik önceliği olan Hint Okyanusu, Çin'in bölgedeki arzularına karşı ABD ile yapılacak denizlerin güvenliğini koruma ve Hindistan'ın aktivitelerini sürdürmesini sağlayacak işbirlikleri Hindistan nezdinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu gibi ABD için de Çin'in bölgede kısıtlanması bağlamında değerli fırsatlar sunmaktadır (McDaniel, 2012).

Aynı zamanda ABD ile ilişkilerin bu alanlarda gelişmesi, Hindistan'ın bölgedeki diğer geleneksel ABD müttefikleri ile de siyasal ilişkilerini geliştirmesine yol açmaktadır. Bu durum ise ABD'nin öncelikli politikalarından biri olan Çin'i yükseldiği bölgede sıkıştırmak ve bölgede nüfuz alanını daraltmak politikasına zemin hazırlamaktadır (Güven, 2020). Nitekim 1962 yılında Çin'e karşı kaybettiği savaştan sonra ortaya çıkan güvensizlik algısı (Ogden, 2016) Hindistan'ın son dönemlerde özellikle deniz alanında Japonya ve Avustralya gibi ABD müttefikleri ile ortak tatbikatlar geliştirmesine yol açmış ve bu yolla Çin tehdidine karşı ittifak görüntüsü verilmesi amaçlanmıştır (Babones, 2020).

Çözümleyici Bağlam Analizi unsurlarına başvurularak yapılan analizler doğrultusunda Hindistan-ABD ilişkileri kazan-kazan temelinde şekilleneceğinden, ABD'nin Çin'e karşı geliştireceği strateji senaryolarında Hindistan'ın stratejik bir aktör olabilecek nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Hindistan ve Çin arasında komşuluktan ve sahip oldukları tüketici pazarlarından kaynaklanan ticari ilişkilerin iştah verici boyutlarda olması, Yeni Delhi'nin Pekin'i keskin bir şekilde karşısına alamayacağı görüşlerini de ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Bu makale, ABD'nin karar alma süreçlerinde kullanılan etkili bir analiz yöntemi olarak değerlendirilen Çözümleyici Bağlam Analizi (Net Assessment) yöntemi temelinde Çin'e karşı ABD'nin olası stratejilerini incelemiştir. Bu anlamda, Türkçe karşılığı olmayan "Net Assessment" analiz yönteminin, temel unsurlarını anlamlı bir şekilde kapsayan Çözümleyici Bağlam Analizi olarak Türkçe literatüre kazandırılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte başvuru analizi yönteminin oldukça kapsamlı bir yöntem olduğu gerçeği dikkate alınarak söz konusu yöntem dahilinde çalışmanın konusuna uygun olan unsurlardan yararlanılmıştır.

Devamında ABD'nin Çin'e karşı olası strateji senaryoları değerlendirilmiştir. Çok kutuplu uluslararası sistem dâhilinde ABD'nin nasıl bir davranış sergileyeceği konusunda olası çıkarımlar yapılarak ABD'nin Asya'da Çin'e karşı muhtemel stratejilerinin anlaşılması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Çözümleyici Bağlam Analizi ışığında yapılan değerlendirmeler sonucu ABD'nin Çin'e karşı geliştirebileceği muhtemel stratejilerin aşağıdaki şekilde olduğu sonucuna varılmıştır:

- Birincisi 'Çevreleme Politikası'dır. Ancak mevcut konjonktürde ABD-Çin arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş dönemi ABD-SSCB ilişkilerinden çok farklı olması nedeniyle bu stratejinin başarılı olması düşünülemez.
- İkincisi 'çevreleme olmaksızın dengeleme' stratejisidir (balancing without containment). Bu strateji çerçevesinde ABD, bölgedeki müttefikleri üzerinden Çin'in bölgedeki faaliyet alanını kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu stratejiye geleneksel ABD müttefiklerinin yanı sıra Hindistan da dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Bu seçenek belirlenen hedefe ulaşabilecek bir strateji gibi görünse de Çin'in bölgedeki ekonomik caydırıcılığı bölge ülkeleri nezdinde bir baskı ve belirsizlik hissine yol açma potansiyeli barındırmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinin ABD garantörlüğü konusunda da belirli endişelerinin olduğu söz

konusudur. Soğuk Savaş döneminde ASEAN üzerinden sağlanan ABD'nin bölgesel güvenlik garantörlüğünün sürdürülebilir olup olmayacağı konusundaki tereddütler bölge ülkelerinin Çin'e karşı net bir duruş sergilemesinin önüne geçmektedir.

- Üçüncüsü, Çitleme (Hedging) stratejisidir. "Güdümlü Dengecilik" olarak kullanılan bu stratejide ABD hedeflediği amaca ulaşmak adına birbirine tezat iki politika geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Stratejinin nihai amacı Çin'e karşı oluşturulacak caydırıcılık mekanizması ile Çin'i liberal ekonomik sisteme angaje etmektir. Bu yolla Çin'in dengelenmesi düşünülmektedir. Ancak görüldüğü üzere Dünya Ticaret Örgütüne üye olduğundan beri Çin, hem liberal sistemin nimetlerinden yararlanmış hem de yönetim tarzı ve geleneksel tutumundan taviz vermemiştir.
- Dördüncü muhtemel seçenek ise geleneksel çevreleme stratejisini uygulayabilecek bir ortam oluşturmaktır. Ayrışma (Decoupling) olarak ele alınan bu stratejide, Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği ilişkilerinden çok daha farklı ve iç içe olan ABD ve Çin ilişkileri dikkate alınarak özellikle ekonomik koşullar üzerinden bir Soğuk Savaş ortamı oluşturulmak istenmektedir.

Tüm senaryolar ve Çözümleyici Bağlam Analizi ışığında ABD'nin Çin yükselişine karşı geliştirmesi muhtemel stratejiler, beraberinde aşağıdaki gibi bazı sonuçlar doğurmaktadır. Söz konusu muhtemel sonuçlardan ilki, Çin'in geliştirilen stratejilere karşı dengelenmesi ve ABD liderliğindeki sistemin kurallarına uyan bir aktör olması durumudur. İkincisi, Çin'in söz konusu stratejilere karşılık vermesi ve yakaladığı ivme ile mevcut sistemi temelli değiştirerek kendi lehinde sonuçlar üretmesi durumudur. Bu durum ABD'nin tek süper güç olma rolünü ortadan kaldıracığı gibi çok kutupluluğu da beraberinde getirecektir. Üçüncü durum ise son dönemlerde gittikçe artan ticaret savaşları sonucunda Çin'in geliştireceği karşı stratejilerle liberal ekonomik sistemi temelli yıkacağı olasılığıdır. Bu üç muhtemel senaryo belirtilen stratejilerin muhtemel sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır.

Özellikle bu stratejilerde ve muhtemel sonuçlar ışığında ABD'nin Çin'e karşı olası stratejilerinde Hindistan'ın değerli bir araç olabileceği birçok anlamda güçlü bir zemin bulmaktadır. Esasen, Hindistan'ın sahip olduğu münhasır şartlar, ABD'nin olası stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan 21. yüzyıla birlikte uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm ile beraber ABD tarafından Çin'e karşı pozisyon alması beklenen bölge ülkelerinin tutumlarında belirsizlikler Hindistan'a biçilen rolün değerini artırmaktadır.

Kaynakça

- Abraham, J. C. (2020). Indo-US Convergence in the Indo-Pacific: China's Containment and Lingering Constraints. *Journal Of Culture, Politics And Innovation*.
- Babones, S. (2020). *India Doesn't Need the Quad to Counter China—and Neither Do Its Partners*. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2020/10/05/india-quad-alliance-china-containment/> (Erişim Tarihi: 25.10.2020)
- Bajpai, K. (2010). India and the World. N. G. Jayal içinde, *The Oxford Companion to Politics in India* (s. 521-541). New Delhi: Oxford University Press.
- Biswas, B., & Goel, A. (2018, 12 19). *What Comes After US Hegemony?* The Diplomat: <https://thediplomat.com/2018/12/what-comes-after-us-hegemony/> (Erişim Tarihi: 27.10.2020)
- Carnegie Endowment for International Peace. (2017). *China's military & the US-Japan alliance in 2030: A Strategic net assessment*. Carnegie Endowment for International Peace.

- Chiang, M.-H. (2015). The U.S. Hegemony, East Asia, Global Governance. *Bandung: Journal of Global South*.
- Council on Foreign Relations(cfr). (2020, Ocak 07). *Council on Foreign Relations "Timeline:Us-India Relations"*. Council on Foreign Relations: <https://www.cfr.org/timeline/us-india-relations> (Erişim Tarihi: 25.10.2020)
- Elefteriu, G. (2018). Towards Better UK Strategy Through Net Assessment. *A Question of Power*, 13-30.
- Güven, A. (2020). *Asya-Pasifik Güç Mücadelesinde Hindistan'ın Rolü: ABD-Çin Jeopolitik Güç Sarmalı*. İlim ve Medeniyet: <https://www.ilimvemedenyet.com/asya-pasifik-guc-mucadelesinde-hindistanin-rolu-abd-cin-jeopolitik-guc-sarmali.html> (Erişim Tarihi: 20.10.2020)
- Haokip, T. (2011). India's Look East Policy: Its Evolution and Approach. *South Asian Survey*, 239-257.
- Hemmings, J. (2013). *Hedging: The Real U.S. Policy Towards China?* The Diplomat: <https://thediplomat.com/2013/05/hedging-the-real-u-s-policy-towards-china/> (Erişim Tarihi: 20.10.2020)
- Kaplan, R. D. (2009). Center stage for the twenty-first century: Power Plays in the Indian Ocean. *Foreign Affairs*, 16-32.
- Konecny, D. (1988). Net Assessment: An Examination of the Process. *Naval Postgraduate School*.
- Krepinevich, A. F., & Watts, B. (2015). *The last warrior Andrew Marshall and the shaping of modern American defense strategy*. New York: Basic Books.
- Logan, J. (2020). *No One Has a Clue What to Do About China*. The National Interest: <https://nationalinterest.org/feature/no-one-has-clue-what-do-about-china-152781> (Erişim Tarihi: 15.10.2020)
- Lu, C., & Xia, M. (2010). The interdependence between China and the United States: a two-level analysis. *Korean Journal of Defense Analysis*, 321-339.
- McDaniel, C. D. (2012). India, China and the United States in the Indo-Pacific region: coalition, co-existence or clash? *Canberra: Australian Defence College*.
- Nagao, S. (2020). *The Growing Militarization of the Indian Ocean Power Game and Its Significance for Japan*. SPF: <https://www.spf.org/iina/en/articles/nagao-india-powergame.html> (Erişim Tarihi: 25.10.2020)
- Nye, J. S. (2018). *The Cooperative Rivalry of US-China Relations*. Project Syndicate: <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-america-relationship-cooperative-rivalry-by-joseph-s--nye-2018-11?barrier=accesspaylog> (Erişim Tarihi: 25.10.2020)
- Ogden, C. (2016). *Hindistan Dış Politikası*. (A. Y. Şir, Çev.) İstanbul: İyidüşün Yayınları.
- Pant, H. V. (2019). The India-US-China triangle from New Delhi: overcoming the "hesitations of history". *India Review*, 18(4), 386-406.
- Pethokoukis, J. (2020). *Are We Really Trying to Decouple From China?* The National Interest: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/are-we-really-trying-decouple-china-118886> (Erişim Tarihi: 01.11.2020)
- Rand Corporation. (2014). *Developing a U.S. Strategy For Dealing with China-Now and into the Future*. Rand Corporation.

- Rudolf, P. (2020). *The Sino-American World Conflict*. German Institute for International and Security Affairs.
- Rudolph, J. (2018). *Checkmating Chinas Growing Influence*. alpha Editions.
- Scott, D. (2008). The Great Power 'Great Game' between India and China:"The Logic of Geography". *Geopolitics*.
- Tellis, A. J. (2013). Balancing without Containment: A U.S. Strategy for Confronting China's Rise. *The Washington Quarterly* .
- The Economist. (2020). *Disorder under heaven: America and China's strategic relationship*. The Economist:
<https://www.economist.com/taxonomy/term/76972/DatabookDec2014%20212.pdf?page=96>
(Erişim Tarihi: 05.11.2020)
- Tønnesson, S. (2015). Deterrence, interdependence and Sino–US peace. *Vol 18 (3), International Area Studies Review*, 297-311.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50
2. yazar katkı oranı: %50

Entegre Raporlama İçerik Öğelerinin Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi*

The Impact of Content Elements of Integrated Reporting on Investor Decision

Dr. Ahmet AKBAŞ¹, Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇOŞKUN²,

Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA³

Öz

Finansal tablolar yatırımcıların karar almalarında en çok başvurulan kaynaklardan biridir. Finansal tablolar, firmaların durumunu yansıtan belgeler olmakla beraber, son dönemlerde yatırımcıların finansal olmayan bilgilere talebi hızla artmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, finansal tabloların diğer bilgileri de yatırımcı ve çıkar gruplarına sunan raporlara duyulan ihtiyaç, entegre raporlama kavramını gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, entegre raporlamada yer alan içerik öğelerinin kurumsal yatırımcı kararları üzerinde etkisinin olup olmadığını tespit etmeyi amaçlar. Bu bağlamda, Türkiye’de faaliyet gösteren kurumsal yatırım firmalarında istihdam edilmiş olan yatırım uzmanlarının görüşleri alınmış ve entegre raporlamada yer alan içerik öğelerinin yatırımcı kararları üzerinde etkisinin olup olmadığı ampirik olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmaya göre, entegre raporlama içerik öğelerinin kurumsal yatırımcı kararları üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entegre raporlama, kurumsal yatırımcı, yatırımcı kararları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Financial statements constitute a source of information most frequently used by investors to help them make their decisions. Although financial statements are reports that particularly reflect the financial condition of companies, there is a rapidly increasing demand on the part of the investors for non-financial information in recent years. Accordingly, the need for reports that provide different types of information of financial statements with investors and interest groups brought the new concept of integrated reporting to the agenda. The main objective of this study is to measure the impact of content elements of integrated reporting on institutional investor decisions. To this end, a significant number of investment specialists who have been employed in particular institutional investment firms in Turkey were approached in asking for their opinions on this matter. Their views were examined empirically in an effort to determine whether the content elements of the integrated reporting had any significant impact on investor decisions. This study empirically shows that the content elements of integrated reporting have had an impact on Turkish institutional investors’ decisions.

Keywords: Integrated reporting, institutional investors, investor decision-making

Paper Type: Research

* Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanmış olan “Entegre Raporlamanın İç Değişim Mekanizması ve Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi” konulu tezden türetilmiştir.

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ahmet.akbas@erdogan.edu.tr.

²Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ali.coskun@boun.edu.tr.

³Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, okaramustafa@erdogan.edu.tr.

Giriş

Entegre raporlama, klasik raporlamada var olan finansal bilgilerin yanında, finansal olmayan bilgileri bilgi kullanıcılarına sunmayı amaçlayan bir raporlama türüdür. Günümüzde, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler işletmelerin sürekliliğini etkilediği için, yatırımcılar finansal olmayan performans bilgilerine de önem vermeye başlamış, entegre raporlama ile finansal performansının yanında, finansal olmayan performansın da tek bir rapor aracılığıyla tüm paydaşlara iletilmesi hedeflenmiştir.

Yatırımcı kararları için önemli olan bilgileri içeren entegre raporlama, kurumsal yönetimin bir raporlama anlayışı olarak görülmüştür. Birçok uluslararası şirket, yatırımcı kararlarını olumlu etkileyebilmek, finansal bilgi kullanıcılarına doğru ve tam bir şekilde bilgi sunabilmek için entegre raporlama hazırlamaya başlamıştır.

Bu çalışmada, entegre raporlamada yer alan içerik öğelerinin yatırımcı kararları üzerinde etkili olup olmadığı ampirik olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, hazırlanan anket çalışması ile Türkiye’de faaliyet gösteren kurumsal yatırım firmalarında çalışan araştırma uzmanı, finansal raporlama uzmanı, yatırım uzmanı veya portföy yöneticilerinin görüşleri anket aracılığıyla alınarak, entegre raporlamada yer alan içerik öğelerinin yatırım kararlarında etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kurumsal yatırım uzmanlarından elde edilen birincil veriler kullanılarak nicel araştırma yaklaşımı temel alınmıştır. Yatırım uzmanlarının görüşleri doğrultusunda, Türkiye’de faaliyet gösteren firmalar için bir entegre raporlama çerçevesi hazırlanmaya çalışılmış, böylece kurumsal yatırımcıların kararlarını etkilemek için gerekli olan finansal ve finansal olmayan bilgiler belirlenmiştir. Bu sebepten dolayı, entegre raporlamanın yatırımcı kararları üzerindeki etkisine yönelik literatür araştırmasının olduğu, aynı zamanda Türkiye’de yatırımcı kararları üzerindeki etkisinin nicel bir çalışmaya dayanarak araştırıldığı ve işletmelere entegre raporlama içerik öğeleri ile ilgili çeşitli önerilerin sunulduğu bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Literatür Taraması

Literatürde, yatırımcı kararlarını etkileyen faktörler üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Yatırım kararlarını etkileyen faktörlere bakıldığında, finansal performans verileri (Arnold, Bedard, Phillips, & Sutton, 2012; Kelton & Pennington, 2012; Rose, 2001; Saygılı & Şahin, 2018), ekonomik ve çevresel etkenler (Alalwani & Dayı, 2019; Brown, Dutordoir, Veld, & Veld-Merkoulova, 2019; Caner, 2019; Cruz, Patel, Ying, & Pan, 2020; Kartal, Yüksek, & Zengin, 2017; Parveen, Satti, Subhan, & Jamil, 2020), davranışsal psikolojik etkenler (Bakar & Yi, 2016; Bulut & Er, 2017; Gambetti & Giusberti, 2019; Küçüksille & Usul, 2012; Sezer & Demir, 2015; Vohraa & Davies, 2020) ve kültürel-dini etkenler (Chang & Lin, 2015; Misra, Srivastava, & Banwet, 2019) gibi faktörler yapılan çalışmalarda görülmektedir. Entegre raporlama yeni bir raporlama türü olduğu için, entegre raporlamanın yatırımcı kararları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik çalışmalar ise sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, literatür incelemesi, entegre raporlamanın yatırımcı kararları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik doğrudan çalışmalar ve finansal olmayan bilgilerin veya raporlamanın yatırımcı kararları üzerindeki etkisini ölçmeye çalışan dolaylı çalışmalar olmak üzere iki farklı grupta incelenmiştir.

Doğrudan çalışmalara bakıldığında, Dahms (2012), Güney Afrika’da bir banka çalışanları üzerine yapmış olduğu çalışmada, entegre raporlamanın gelecekte şirketin sürdürülebilirliğini değerlendirmek zorunda kalması durumunda, entegre raporlama içeriğindeki sekiz farklı unsurun ne kadar uygun olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında, işletme performansının, rapor sınır ve kapsamının, stratejik hedeflerin, işletme içeriğinin anlaşılmasının, gelecek performans hedeflerinin oldukça alakalı olduğu; analitik yorumların ise alakalı olduğu tespit edilmiştir. Organizasyonun genel görünümünün, iş modelinin ve yönetim yapısının orta düzeyde alakalı olduğu ve ücretlendirme politikalarında ise alt kademeli çalışanlardan daha

ziyade üst yönetimin ücretlendirme politikalarının açıklanmasının daha alakalı olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Atkins ve Maroun (2015), Güney Afrika'daki kurumsal yatırımcıların JSE'ye kote olan işletmelerin zorunlu olarak yayınlamış olduğu entegre raporlara olan tepkilerini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında, Güney Afrika'da zorunlu olarak yayınlanmaya başlayan entegre raporlama çerçevesinin, işletmelerin raporlama kalitesini artırdığını, finansal olmayan bilgilere önem verildiğini ve finansal, çevresel, sosyal ve yönetim bilgilerinin raporlamaya entegre edilmesi çabasının olduğunu gözlemlemiştir.

Hsiao (2015), entegre raporlamanın Tayvanlı yatırımcılar tarafından kullanılıp kullanılmadığını ve yatırım kararlarında ne kadar faydalı ve ilişkili olduğunu araştırmış ve entegre raporlama ile yatırımcı kararları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Slack ve Tsalavoutas (2018), uluslararası yatırım kuruluşlarında çalışan 22 hisse senedi aktörünün görüşlerini almış, raporlama çerçevesi olarak entegre raporlamanın kullanılabilirliğini ve yatırımcılara faydasını araştırmıştır. Çalışmada, entegre raporlamanın kurumsal düzeyde katkı sağlamasına rağmen, mülakatlarda fon yöneticilerine ve hisse senedi analistlerine olan faydasının düşük olduğunu ortaya koymuştur.

Lemma ve diğerleri (2019), bir işletmenin entegre rapor sunma kararının finansman kararlarıyla ilişkili olup olmadığı ve finansal raporlama kalitesinin ilişkiye aracılık edip etmediğini araştırmıştır. Çalışmada, entegre raporlar sunan işletmelerin daha düşük kaldıraç seviyelerine sahip olduklarını ve bu etkinin kısmen finansal raporlama kalitesine aracılık ettiğini tespit etmiştir. Flores ve diğerleri (2019) ise, entegre raporlama ile sermaye piyasaları arasındaki etkileşimi incelemiş, entegre raporlamanın analistlerin Kuzey Amerika'da, Avrupa'dan daha doğru kazanç tahminleri yapma yeteneği elde ettiğini tespit etmiştir.

Dolaylı çalışmalara bakıldığında, Cohen ve diğerleri (2011), bireysel yatırımcıların işletmenin ekonomik performans göstergeleri, kurumsal yönetim politikaları ve performansı ve kurumsal sosyal sorumluluk göstergeleri hakkındaki algılarını ölçmüştür. Çalışmada, yatırımcıların işletme tarafından açıklanan finansal olmayan bilgilere ilgi duydukları ve onların kullanımının artırılmasını talep ettikleri dile getirilmiştir. Ayrıca, katılımcıların gelecekte en çok ilgi duydukları bilgi türleri olarak pazar payı, müşteri memnuniyeti ve yenilikçi ürün bilgileri gibi ekonomik performans göstergeleri olduğu tespit edilmiştir.

Villiers ve Staden (2012), bireysel yatırımcıların işletmelerin çevresel açıklamalarının önemine ilişkin görüşleri, işletmelerden belirli çevresel bilgi türlerini isteyip istemedikleri ve bu bilgilerin kullanım amaçlarına yönelik olarak bireysel yatırımcıların gereksinimlerinin ne olduğu gibi konularda bir araştırma yapmıştır. Çalışmada, çoğu bireysel yatırımcının çevresel performansın açıklanması konusunda olumlu olduğu ve çevresel bilgilerin zorunlu hale getirilmesi, denetlenmesi ve faaliyet raporunda ve ayrıca işletmenin web sitesinde yayınlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Hoffmann ve Fieseler (2012), işletmenin firma değerinin oluşumunda ve sermaye piyasalarında değerlendirilmesinde rol oynayan bazı finansal olmayan faktörleri tanımlamaya çalışmıştır. Çalışmada, finansal analistlerin ve bireysel yatırımcıların firma değerinin oluşumunda göz önünde bulundurduğu bazı finansal olmayan faktörleri şu şekilde belirlemiştir: işletmenin paydaş ilişkileri, kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal itibar ve marka, strateji tutarlılığı. Ayrıca, en önemli faktörlerden biri olarak, yatırımcı ilişkileri işlevinin pozitif sermaye piyasası ilişkilerini geliştirmede oynaması gereken stratejik rolün şirketin iletişim kalitesi olduğunu vurgulamıştır.

EY tarafından hazırlanan raporda, kurumsal yatırımcıların finansal olmayan bilgilerin geçerliliği ve kalitesi hakkındaki görüşleri alınmış, yatırım kararlarında bu bilgileri kullanıp kullanmadıkları araştırılmıştır. Rapora göre, kurumsal yatırımcıların çoğu, yatırımlarını ve mevcut varlıklarını değerlendirirken finansal olmayan bilgilerden yararlandıkları, ayrıca

derecelendirme kuruluşları gibi üçüncü taraflara güvenmek yerine, ağırlıklı olarak doğrudan şirketlerden sağlanan bilgileri kullanarak değerlendirme yaptıkları tespit edilmiştir. Ek olarak, yatırımcıların çoğu entegre raporlamanın yatırım kararlarında önemli veya hayati derecede önemli olduğunu ifade etmiştir (EY, 2014).

Crifo ve diğerleri (2015), işletmenin çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) performans açıklamalarının özsermaye finansmanı üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmıştır. Çalışmada, finansal olmayan kurumsal (ESG) performans açıklamalarının işletmenin değerini ve yatırım kararlarını etkilediği gözlemlenmiştir. Benzer olarak, Kwaghfan (2015), sürdürülebilirlik raporlamasının Nijerya'da borsaya kote şirketlerin kurumsal performansına etkisini araştırmıştır. Bulgular incelendiğinde, sürdürülebilirlik raporlamasının finansal performansa olumlu yönde katkı sağladığını, fakat sürdürülebilirlik raporlamasındaki ekonomik ve sosyal endekslerin hisse başına kazanç oranına olumlu etkisi olmasına rağmen, çevresel endeksin olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Sansar (2015), BİST Sürdürülebilirlik Endeksine dâhil olan on beş şirket üzerinde bir araştırma yapmıştır. Çalışmada, borsaların sürdürülebilir kalkınma yolunda önemli rollere sahip olduğu ve sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip işletmelere önderlik ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca çevresel, sosyal ve kurumsal sürdürülebilirliği benimseyen işletmelerin yatırımcılara güven verdiği, piyasaların yükseliş döneminde önemli kazançlar elde ettiği ve krizlerden daha az etkilendiği sonucuna varılmış ve yatırımcı kararları üzerinde de pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca, Türkiye'de muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalık düzeyinin belirlenmesine yönelik çalışmalarda (Besler, 2019; Çelebier, 2018; Solak, Gönen, & Rasgen, 2017; Topal, 2019), farkındalık düzeyinin muhasebe meslek mensuplarında düşük olduğu tespit edilmiştir. Fakat Karaburun (2019) tarafından yapılan çalışmada, İzmir ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının farkındalık düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür.

Türkiye'de literatür incelendiğinde entegre raporlama ile yatırımcı kararları arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığına dair doğrudan bir çalışma görülmemiştir. Sadece Sansar (2015) tarafından yapılan çalışmada, sürdürülebilirlik raporlamasının yatırımcı kararları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebepten dolayı, bu çalışma, özellikle Türkiye'de kurumsal yatırımcıların entegre raporlamaya bakış açısını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırma ile, entegre raporlamanın yatırımcı kararları üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. 2000'li yıllardan günümüze kadar, finansal olmayan bilginin sunumunda önemli gelişmeler olmuştur. Uluslararası birçok şirket sürdürülebilirlik raporlaması ve entegre raporlama hazırlamaya başlamıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren şirketlere bakıldığında ise, sürdürülebilirlik raporlaması sayısında artışların olduğu görülmüş, fakat az sayıda entegre raporlamanın sunulduğu tespit edilmiştir. Yayımlanan bu raporların yatırımcı kararlarına etkisi üzerine sınırlı sayıda çalışma vardır.

Bu doğrultuda çalışmada, entegre raporlamada yer alan içerik öğelerinin Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Türkiye'de kurumsal yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen faktörlerin anlaşılmasında katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, yapılan nicel araştırma ile aşağıdaki sorunların belirlenmesi hedeflenmiştir:

- Türkiye'deki kurumsal yatırım uzmanlarının entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlaması hakkındaki farkındalık düzeylerini belirlemek,
- Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen içerik öğelerini belirlemek,

- Entegre raporlamanın günümüzde Türkiye’deki kurumsal yatırımcılar tarafından kullanılıp kullanılmadığını ve yatırım kararlarında ne kadar etkili olduğunu araştırmak,
- Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların raporlamada ne tür bilgileri talep ettiğini ortaya çıkarmak,
- Türkiye’de faaliyet gösteren ve ilerleyen dönemlerde entegre rapor yayınlamayı planlayan şirketler için, yatırım uzmanları tarafından yatırım kararlarında en etkili olan içerik öğelerinin belirlenmesini sağlamak.

Bu amaç doğrultusunda, nicel araştırmanın kapsamı yatırımcılar içinden sadece kurumsal yatırımcılar ile sınırlandırılmış, çalışmanın zaman ve maliyet açısından yapılabiliğini artırmak için bireysel ve yabancı yatırımcılar kapsam dışı bırakılmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

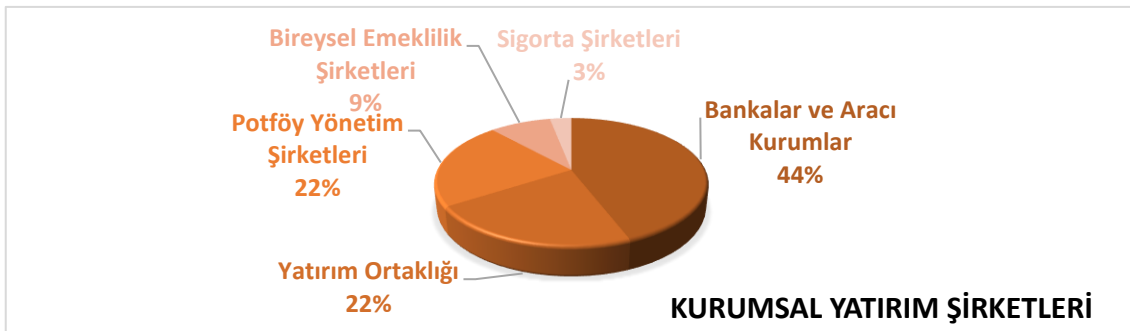
3.1. Çalışmanın Örneklemi

Araştırmanın ana kütlelerini Türkiye’de yatırım yapan bireysel, kurumsal ve yabancı yatırımcılar oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise, Türkiye’de faaliyette bulunan kurumsal yatırım şirketlerinde çalışan, yatırım konusunda uzman veya yeterli donanıma sahip kurumsal yatırımcılar arasından seçilmiştir. Çalışma için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan 2019/15 sayılı karar ile çalışmada etik sorun olmadığına dair rapor alınmıştır.

Araştırmanın örneklemine bakıldığında, kurumsal yatırım şirketleri, II-5.2 sayılı Sermaye Piyasası Araçlarının Satışı Tebliği’ne göre belirlenmiştir. Söz konusu tebliğe göre kurumsal yatırımcının, bankalar ve aracı kurumlar, portföy yönetim şirketleri, menkul kıymet yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları girişim sermayesi yatırım ortaklıkları, emeklilik yatırım fonları ve sigorta şirketleri olduğu belirlenmiş, fakat KAP üyesi olmayan kurumsal yatırım şirketleri dikkate alınmamıştır.

Kurumsal yatırım şirketleri, Sermaye Piyasası Araçlarının Satışı Tebliği’ne göre beş kısımdan oluşmaktadır. Şekil 1’den görüleceği üzere, araştırmanın örneklemini oluşturan kurumsal yatırım şirketleri Türkiye Sermaye Piyasaları Birliğinin, Türkiye Sigorta Birliğinin ve bireysel emeklilik sisteminin internet sayfalarından faaliyetlerine devam eden şirketler içerisinde seçilmiştir.

Şekil 1. Kurumsal yatırım şirketleri

Çalışmanın amaçları doğrultusunda, ortaya çıkabilecek hataların ortadan kaldırılması ve çalışmanın güvenilirliğini artırabilmek için tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan yargısal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, ana evren üzerinden örneklem seçiminde yatırımcılar içerisinde sadece kurumsal yatırımcılar belirlenmiştir.

3.2. Anket Sorularının Hazırlanması

Entegre raporlama içerik öğelerinin kurumsal yatırımcı kararları üzerindeki etkisini ampirik olarak ölçmek amacıyla bir anket formu (Ek 1) hazırlanmıştır. Anket formunun birinci

bölümünde entegre raporlamanın içerik öğeleri üzerinde yoğunlaşmış, on başlık altında çalışma gerçekleştirilmiştir.

Likert tipi ölçek ile ('5: Oldukça Etkilidir', '4: Etkilidir', '3: Kararsızım (Ne etkilidir- Ne etkisizdir)', '2: Etkisizdir', '1: Oldukça Etkisizdir) katılımcıların içerik öğelerinin yatırımcı kararları üzerindeki etkisi tespit edilmiştir.

Anket formunun ikinci bölümünde ise, katılımcıların bazı demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, çalışma yılı, eğitim durumu, hangi kurumsal yatırım şirketinde çalıştıkları gibi) ortaya konmuştur. Ayrıca, kurumsal yatırımcıların entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmadıkları ve raporlamayı yatırım kararlarında kullanıp kullanmadıkları hakkında sorular yöneltilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Yapılan bir ön çalışma ile anket formu bir kurumsal yatırım uzmanına uygulanmış, yapılan geri dönüşler ile formun son şekli verilmiş ve sahada veri toplanmaya başlanmıştır. Çalışmaya 228 kurumsal yatırım şirketinden 93'ü (%40) katılmıştır. Bu firmaların dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ankete katılım düzeyi

Katılım Durumu	n	Oran
Ankete Katılan Kurumsal Yatırım Şirketleri		
Bankalar ve Aracı Kurumlar %55		
Portföy Yönetim Şirketleri %24	93	%40
Yatırım Ortaklığı Şirketleri %9		
Bireysel Emeklilik Şirketleri %8		
Sigorta Şirketleri %4		
Ankete Katılmayan Kurumsal Yatırım Şirketleri	135	%60
Toplam	228	%100

4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Öncelikle, katılımcıların demografik özellikleri ve entegre raporlama farkındalık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra, kurumsal yatırımcıların entegre raporlamada yer alan içerik öğelerine ilişkin veriler sunulmuştur. Her bir başlık altında sorulan soruların, sıklık sonuçları, aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir. Ayrıca, yatırım kararlarına etki eden faktörler, faktör analizi ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ek olarak, çalışmanın güvenilirlik analizine ilişkin Cronbach's Alpha katsayısı 0,929 olarak hesaplanmış ve grup değişkenlerinin katsayı değerleri 0,90'dan büyük olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

4.1. Veri Setinin Oluşturulması

Anket çalışmasında veri seti oluşturulurken, bazı anket sorularında kayıp verilerin olduğu görülmüştür. Kayıp verilerin dikkate alınmadığı analizler yanıltıcı sonuçlar verebilir ve hata miktarının artırabileceği de söylenebilir (Çüm, Demir, Gelbal, & Kışla, 2018). Bu bakımdan, katılımcı sayısının çok fazla olmaması nedeniyle kayıp verilerin aritmetik ortalaması alınarak yeni bir veri seti elde edilmiştir.

4.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yapılan bu çalışmada, kurumsal yatırım şirketlerinde istihdam edilen uzmanların görüşleri alınmıştır. Anket çalışmasına katılım sağlayan kişilerin demografik bilgilerine Tablo 2'de yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde, katılımcıların daha çok kadın (%72), orta yaşlı ve hemen hemen tamamının (%94) lisans mezuniyetine sahip olduğu ve yarısına yakınının lisansüstü eğitim aldığı görülmektedir. Katılımcıların kurumsal yatırım şirketindeki rollerine bakıldığında, %20'sini fon ve portföy yöneticileri, %16'sını araştırma uzmanlarının oluşturduğu tespit

edilmiştir. Ayrıca diğer %50'lik kısımda, kurumsal yatırım şirketinde CEO başta olmak üzere birçok üst ve orta kademedeki yöneticiler araştırmaya katılım sağlamıştır.

Katılımcıların finans sektöründeki tecrübesine bakıldığında, %73'ünün on yıl ve üzeri deneyim ve tecrübeye sahip olduğu, sadece %6'lık bir katılımcı yüzdesinin ise finans sektöründe diğerlerine göre daha az deneyim ve tecrübeye sahip olduğu görülmüştür. Kurumsal yatırım şirketindeki çalışma yılına bakıldığında ise, finans sektöründeki çalışma yılından farklılıklar gösterdiği, ama %70'inin on yıl ve üstü çalışma yılına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak, katılımcıların yarısından fazlasının bankalar ve aracı kurumlarda çalıştığı, en az verinin ise bireysel emeklilik ve sigorta şirketlerinden elde edildiği görülmüştür.

Tablo 2. Demografik özellikler

Değişkenler	n	%
Cinsiyet	Kadın	72
	Erkek	27
	Kayıp Veri	1
Yaş	24'ten daha az	0
	24-31'den daha az	11
	31-38'den daha az	25
	38-45'ten daha az	32
	45 ve üstü	31
	Kayıp Veri	1
Eğitim Durumu	Lise	1
	Yüksekokul	3
	Üniversite	49
	Yüksek lisans	40
	Doktora	5
Kayıp Veri	2	
Yatırım Şirketindeki Rolü	Yatırım Uzmanı	7
	Portföy Yöneticisi	8
	Fon Yöneticisi	12
	Araştırma Uzmanı	16
	Diğer	50
Kayıp Veri	7	
Finans Sektöründeki Çalışma Yılı	1-3'ten daha az	6
	3-6'dan daha az	8
	6-10'dan daha az	12
	0-15'ten daha az	20
	15 ve Üstü	53
Kayıp Veri	1	
Kurumsal Yatırım Şirketindeki Çalışma Yılı	1-3'ten daha az	11
	3-6'dan daha az	7
	6-10'dan daha az	11
	10-15'ten daha az	18
	15 ve Üstü	52
Kayıp Veri	1	
Hangi Kurumsal Yatırım Şirketi	Bankalar ve Aracı Kurumlar	55
	Portföy Yönetim Şirketi	24
	Yatırım Ortaklığı	9
	Bireysel Emeklilik	8
	Sigorta Şirketi	3
	Kayıp Veri	1

4.3. Kurumsal Yatırım Uzmanlarının Entegre Raporlama Farkındalık Düzeyleri

Katılımcıların entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlaması farkındalık düzeylerinin tespiti için hazırlanan sorularda, katılımcılara sürdürülebilirlik raporlaması ve entegre raporlama hakkında araştırma yapacak ve inceleyecek zamanlarının olup olmadığı sorulmuştur. Yatırımcıların %52'sinin sürdürülebilirlik raporlaması, %58'inin ise entegre

raporlama hakkında araştırma yapıp, inceleyecek zamanının olmadığı gözlemlenmiştir. Bulgulara bakıldığında, Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların sürdürülebilirlik raporlaması ve entegre raporlama farkındalık düzeylerinin çok yüksek olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, sürdürülebilirlik raporlamasının, entegre raporlamaya göre daha fazla farkındalık düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

Çalışmada, katılımcılara yapmış oldukları analizlerde sürdürülebilirlik raporlamasını ve entegre raporlamayı kullanıp kullanmadıkları, bu raporlama türlerini yatırım kararlarında kullanmaları durumunda yatırım kararları için etkili olup olmadığı sorulmuştur. Bulgulara bakıldığında, kurumsal yatırım uzmanlarının çok az bir kısmının (%30) analizlerinde sürdürülebilirlik raporlamasını kullandığı tespit edilmiştir. Sürdürülebilirlik raporlamasını analizlerinde kullanan yatırımcıların %90’ı ise, sürdürülebilirlik raporlamasının etkili olduğunu belirtmiştir. Entegre raporlamada ise, kurumsal yatırım uzmanlarının çoğunun (%73) entegre raporlamayı analizlerinde kullanmadığı, çok az bir katılımcının (%27) da yatırım kararlarında kullandığı görülmüştür. Entegre raporlamayı analizlerinde kullanan yatırımcıların %89’u entegre raporlamanın yatırım kararlarında etkili olduğunu belirtmiştir. Bu bölüme ilişkin bilgiler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Kurumsal yatırım uzmanlarının farkındalık düzeyleri

Sürdürülebilirlik Raporlaması Hakkında Araştırma Yapacak, İnceleyecek Yeterli Zamanım Olmadı		Entegre Raporlama Hakkında Araştırma Yapacak, İnceleyecek Yeterli Zamanım Olmadı	
Evet	Hayır	Evet	Hayır
%52	%48	%58	%42
Şu Anda Yapmış Olduğum Analizlerde Sürdürülebilirlik Raporlamasını Kullanıyorum		Şu Anda Yapmış Olduğum Analizlerde Entegre Raporlamayı Kullanıyorum	
Evet	Hayır	Evet	Hayır
%30	%70	%27	%73
Sürdürülebilirlik Raporlamasının Etkili Olduğunu Düşünüyorum		Entegre Raporlamanın Etkili Olduğunu Düşünüyorum	
Evet	Hayır	Evet	Hayır
%90	%10	%89	%11

4.4. Anket Çalışmasının Betimleyici İstatistikleri

Anket kısmının birinci bölümünü oluşturan entegre raporlama içerik öğelerinin yatırımcı kararları üzerindeki etkisini ölçmeye çalışan anket sorularının sıklık, ortalama ve standart sapma değerlerine on grup altında aşağıda yer verilmiştir.

4.4.1. Hazırlanan Raporun Sınır ve Kapsamı

Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamanın sınır ve kapsamının etkili olup olmadığı hakkındaki sorulara yönelik sıklık, ortalama ve standart sapma değerleri tablo 4’de sunulmuştur. Tablo incelendiğinde, yatırımcıların raporun denetimi ve güvencesi ($\bar{x}=4.69$) ve raporun hangi faaliyet dönemine ait olduğunun raporda sunulmasının ($\bar{x}=4.68$), kurumsal yatırımcıların kararları için oldukça önemli olduğu tespit edilmiştir. İşletmenin hangi bölgelerde faaliyet gösterdiğine yer verilmesi ($\bar{x}=4.25$) etkili iken, raporun kısa ve öz olmasının ($\bar{x}=3.77$) yatırımcı kararlarında daha az etkiye sahip olduğu görülmüştür. Entegre raporlamanın temel gayelerinden biri olan raporun kısa ve öz olması, Türkiye’deki kurumsal yatırımcı kararları için diğer grup içi değişkenlere göre daha az etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. A Hazırlanan raporun sınır ve kapsamının yatırımcı kararları üzerindeki etkisi

A	Hazırlanan Raporun Sınır ve Kapsamı	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
A1	Raporun Hangi Faaliyet Dönemine Ait Olduğunun Belirlenmesi	1	-	1	27	71	4,68	0,54
A2	Hangi Raporlama Prensinin Uygulandığının Açıklanması (Örneğin, TFRS, TMS, GRI, IIRC)	3	-	9	34	54	4,39	0,77
A3	İşletmenin Hangi Bölgelerde Faaliyetlerini Gerçekleştirdiğinin Açıklanması	1	2	6	53	38	4,25	0,74
A4	Yayınlanan Raporun Denetimi ve Güvencesi	1	-	5	18	76	4,69	0,61
A5	Hazırlanan Raporun Kısa ve Öz Olması	1	9	27	38	25	3,77	0,96

4.4.2. İşletme Modeli ve İşletme Yapısı

Kurumsal yatırımcı kararlarında, entegre raporlamanın iş modeli ve işletme yapısı ile ilgili bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. Tablo 5'te, işletmenin faaliyette bulunduğu sektör hakkında bilgilerin sunulması ($\bar{x}=4.30$) yatırımcı kararları için önemli olmasına rağmen, iş modelinin ($\bar{x}=3.86$), işletmenin hiyerarşik yapısının ($\bar{x}=3.33$) daha az etkili olduğu; üst yöneticilerin yönetim kuruluna katılıp katılmadıklarının açıklanmasının ise ($\bar{x}=3.05$), kurumsal yatırımcı kararları için yeterince en az etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Uluslararası Entegre Raporlama Komitesi, entegre raporlamada işletmelerin iş modelinin sunulmasını önemsemesine rağmen, Türkiye'deki kurumsal yatırımcı kararları için yeterince önemin verilmemesi, entegre raporlamanın Türkiye'de farkındalık düzeyinin düşük olduğunu göstermiştir.

Tablo 5. B İşletme modeli ve işletme yapısının yatırımcı kararları üzerindeki etkisi

B	İşletme Modeli ve İşletme Yapısı	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
B1	İşletmenin Faaliyette Bulunduğu Sektör	-	3	6	49	42	4,30	0,71
B2	İşletme Şeması ve Hiyerarşik (Dikey Hiyerarşi – Yatay Hiyerarşi) Yapısı	3	21	29	34	13	3,33	1,04
B3	Üst Yöneticilerin Kaç Yönetim Kurulu Toplantısına Katıldığının Açıklanması	7	24	32	31	6	3,05	1,38
B4	İş Modelinin Raporlamada Açıklanması	1	6	18	56	19	3,86	0,82

4.4.3. İşletmenin Faaliyet Durumlarını Anlama

Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada sunulan işletme faaliyetlerini anlamaya yönelik sorulara ilişkin bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde, işletmenin finansal risklerinin ($\bar{x}=4.63$), işletme faaliyetleri için önemli risklerin ($\bar{x}=4.56$) ve ana paydaşlarla olan ilişkilerin açıklanmasının ($\bar{x}=4.35$) yatırımcı kararlarında oldukça etkili olduğu görülmüştür. Sürdürülebilirlik için önemli konulardan olan ve IIRC tarafından da önemsenen sosyal ve toplumsal projelere ($\bar{x}=3,01$) ve çevresel problemlere yönelik faaliyetlere ilişkin açıklamaların ($\bar{x}=3,19$), Türkiye'deki kurumsal yatırımcı kararlarında çok az etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. C İşletmenin Faaliyet Durumlarını Anlamanın Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi

C	İşletmenin Faaliyet Durumlarını Anlama	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
C1	İşletmelerin Faaliyetlerinde Önemli Olan Riskleri Açıklaması	-	-	5	34	61	4,56	0,59
C2	İşletmelerin Finansal Risklerini Açıklaması	-	-	4	29	67	4,63	0,56
C3	İşletmelerin Yapmış Olduğu veya Yürüttüğü Sosyal ve Toplumsal Projeler	9	23	35	24	9	3,01	1,09
C4	İşletmelerin Çevresel Problemlere Yönelik Faaliyetleri	10	16	30	33	11	3,19	1,14
C5	Ana Paydaşlarla (Devlet, Kredi Verenler, Satıcılar, Tedarikçiler) Olan İlişkilerin Açıklanması	1	1	8	42	48	4,35	0,75
C6	Araştırma-Geliştirme Politikaları, Teknoloji/Bilgi Birikimi veya İnsan Kaynakları Hakkında Bilgiler	6	-	12	55	27	4,03	0,79

4.4.4. Stratejik Hedefler ve Anahtar Performans Göstergeleri

Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada stratejik hedeflerin ve anahtar performans göstergelerinin açıklanmasına ilişkin bulgular Tablo 7'de sunulmuştur. Tablo 7 incelendiğinde, işletmenin stratejik hedeflerinin ($\bar{x}=4.19$) ve anahtar performans göstergelerinin ($\bar{x}=4.07$) açıklanmasının, kurumsal yatırımcı kararlarında etkili olduğu görülmüştür.

Tablo 7. D Stratejik Hedefler ve Anahtar Performans Göstergesinin Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi

D	Stratejik Hedefler ve Anahtar Performans Göstergeleri	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
D1	İşletmenin Stratejik Hedeflerinin Açıklanması (Misyon, Vizyon)	2	4	11	39	44	4,19	0,92
D2	Müşteri Memnuniyeti, Pazar Payı, Çalışan Memnuniyeti vb. gibi Anahtar Performans Göstergeleri	1	8	12	41	38	4,07	0,95

4.4.5. İşletmenin Performans Çıktılarının Dikkate Alınması

Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada işletmenin performans çıktılarına ilişkin bulgular Tablo 8'de sunulmuştur. Tablo 8'e bakıldığında, stratejik hedeflerin performans çıktısı ($\bar{x}=4.28$), anahtar performans göstergesi çıktılarına ($\bar{x}=4.18$) ve işletmenin önemli çıktılarına ($\bar{x}=4.02$) ilişkin açıklamalar, kurumsal yatırımcı kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. E İşletmenin Performans Çıktılarının Dikkate Alınmasının Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi

E	İşletmenin Performans Çıktılarının Dikkate Alınması	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
E1	Stratejik Hedeflerin Performans Çıktısı (Verimlilik, Etkinlik, Etkililik, Maliyetlerin Düşürülmesi, Yenilikçi vb. gibi)	-	-	9	54	37	4,28	0,62
E2	İşletmenin Önemli Çıktıları (Ürün, Hizmet Sunumu veya Diğer İşletmeler için Yenilikçi Fikirler vb.)	1	5	13	53	28	4,02	0,84
E3	Anahtar Performans Göstergeleri Çıktıları (Müşteri Memnuniyeti, Pazar Payı gibi)	4	-	12	46	38	4,18	0,79

4.4.6. İşletmenin Gelecek Performans Hedefleri

Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada işletmenin gelecek performans hedeflerine ilişkin bulgular Tablo 9’da sunulmuştur. Tabloya bakıldığında, kısa, orta ve uzun vadedeki performans hedeflerinin açıklanması ($\bar{x}=4.27$) kurumsal yatırım kararlarında etkiliyken, işletmenin gelecek performans beyanına ilişkin açıklamaların ($\bar{x}=3.95$) yatırım kararlarında diğer değışkene göre daha az etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. F İşletmenin gelecek performans hedefleri betimleyici istatistikleri

F	İşletmenin Gelecek Performans Hedefleri	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
F1	Gelecek Performansı ile İlgili Niyet Beyanı	1	8	18	44	30	3,95	0,92
F2	Kısa – Orta – Uzun Vadedeki Performans Hedefleri	-	3	9	46	42	4,27	0,75

4.4.7. İşletmenin Ücretlendirme Politikaları

Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada işletmenin gelecek performans hedeflerine ilişkin bulgular Tablo 10’da sunulmuştur. Ücretlendirme politikalarına ilişkin tüm açıklamaların, kurumsal yatırımcı kararlarında daha az etkili olduğu tespit edilmiştir. Burada ki önemli noktalardan biri, Türkiye’de işletme yöneticilerinin özellikle Avrupa ve Amerika’daki yöneticiler gibi çok yüksek ücret ve bonus almamaları, Türkiye’deki ücretlendirme politikalarının kurumsal yatırımcı kararları için daha az etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 10. G İşletmenin ücretlendirme politikalarının yatırımcı kararları üzerindeki etkisi

G	İşletmenin Ücretlendirme Politikaları	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
G1	İşletmenin Çalışanlarının Nasıl Ücretlendirildiğinin Açıklanması	8	17	24	41	10	3,28	1,11
G2	Ücretlendirme ile İlgili Performans Kriterleri	8	17	29	37	9	3,22	1,08
G3	İşletmenin Üst Düzey Yöneticilerinin Ücret Politikası	9	15	24	37	15	3,34	1,17
G4	Çalışanlara Verilen Mali veya Mali Olmayan Ödüllerin Açıklanması	10	16	32	35	7	3,13	1,08
G5	Gelecekteki Ücretlendirmeyi Etkileyebilecek Faktörler	7	17	27	41	8	3,26	1,06

4.4.8. Analitik Yorumlar

Kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada yer alan analitik yorumlara ilişkin bulgular Tablo 11’de sunulmuştur. Tablo 11’e bakıldığında, üst yöneticilerin finansal ($\bar{x}=3.83$), ekonomik ($\bar{x}=3.76$) performans hakkındaki açıklamalarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, sosyal ($\bar{x}=3.25$) ve çevresel performans ($\bar{x}=3.36$) hakkındaki açıklamaların ve aynı zamanda çevresel ($\bar{x}=3.60$) ve sosyal analiz verilerinin ($\bar{x}=3.24$), kurumsal yatırımcı kararları için daha az etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Türkiye’de üst yöneticilerin finansal ve ekonomik performans hakkındaki yorumları biraz daha önem arz ederken, özellikle yöneticilerin çevresel ve sosyal performans hakkındaki yorumlarına ilişkin bulguların en düşük ortalamalara sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 11. H analitik yorumların yatırımcı kararları üzerindeki etkisi

H	Analitik Yorumlar	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama ^a	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
H1	Üst Yöneticilerin Finansal Performans Hakkındaki Yorumları	1	7	19	54	19	3,83	0,85
H2	Üst Yöneticilerin Ekonomik Performans Hakkındaki Yorumları	2	7	22	51	18	3,76	0,90
H3	Üst Yöneticilerin Çevresel Performans Hakkındaki Yorumları	5	16	28	40	11	3,36	1,04
H4	Üst Yöneticilerin Sosyal Performans Hakkındaki Yorumları	7	13	37	34	9	3,25	1,02
H5	“Enerji Tasarrufu Harcamaları Oranı”, “Atık Yönetimi Harcamaları Oranı” gibi Çevresel Analiz Verileri	3	14	28	30	25	3,60	1,10
H6	“Sosyal Sorumluluk Harcamaları Oranı” gibi Sosyal Analiz Verileri	6	19	31	33	11	3,24	1,07

4.4.9. Ülke Ekonomisi ve Sektörel Bilgiler

Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada yer alan ülke ekonomisi ve sektörel bilgilere ilişkin bulgular Tablo 12’de sunulmuştur. Tabloda, şirketin faaliyet gösterdiği ülkelerdeki ekonomik göstergelerin (\bar{x} =4.34), yatırım yapılan ülkenin ekonomik göstergeleri (\bar{x} =4.24) ve sektör ve tüketim eğilimleri dikkate alınarak gelecek hakkında yapılan tahminlerin (\bar{x} =4.19) yatırımcı kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir. Teşvik politikalarının (\bar{x} =4.15) ve kurumsal vergi oranının açıklanmasının (\bar{x} =4.04), yatırımcı kararlarında daha az etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 12. I Ülke ekonomisi ve sektörel bilgilerin yatırımcı kararları üzerindeki etkisi

I	Ülke Ekonomisi ve Sektörel Bilgiler	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
I1	Yatırım Yapılan Ülkenin Ekonomik Göstergeleri (GSMH, Döviz Endeksleri, Büyüme Hızı, İthalat-İhracat Oranları vb.)	-	3	11	45	41	4,24	0,76
I2	Şirketin Faaliyet Gösterdiği Ülkelerdeki Ekonomik Göstergeler	-	-	10	46	44	4,34	0,65
I3	Faaliyet Gösterilen Ülkelerdeki Kurumsal Vergi Oranı	1	10	11	40	38	4,04	0,99
I4	Sektör ve Tüketim Eğilimlerinin Belirlenerek Gelecek Hakkında Tahminler Yapılması	-	3	11	50	36	4,19	0,74
I5	Yatırım Yapılan Ülkenin Yatırım Teşvik Politikalarının Açıklanması	1	2	13	49	35	4,15	0,79

4.4.10. İşletmenin Finansal Performansı

Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada yer alan işletmenin finansal performansına ilişkin bulgular Tablo 13’te sunulmuştur. Tablo 13 incelendiğinde, tüm finansal performansa ilişkin bulguların, kurumsal yatırımcı kararları için oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. Diğer gruplar incelendiğinde, en yüksek ortalamalara sahip olan grubun işletmenin finansal performansı bölümü olması, Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların hala finansal bilgiye çok önem verdiği ortaya çıkarmıştır.

Tablo 13. J İşletmenin finansal performansının yatırımcı kararları üzerindeki etkisi

J	İşletmenin Finansal Performansı	Likert Ölçeği ve Sıklık					Ortalama	Std Sapma
		1	2	3	4	5		
J1	“Cari Oran”, “Likidite Oranı”, “Nakit Oran” gibi Likidite Oranları	-	1	5	41	53	4,46	0,64
J2	“Alacak Devir Hızı”, “Stok Devir Hızı”, “Borç Devir Hızı” gibi Faaliyet Oranları	-	2	4	41	53	4,45	0,67
J3	“Aktif Karlılığı”, “Öz Kaynakların Karlılığı”, “Satış Karlılığı” gibi Karlılık Oranları	-	1	5	32	62	4,55	0,64
J4	“Finansal Kaldıraç Oranı”, “Öz kaynak Oranı”, “Finansman Oranı” gibi Finansal Yapı Oranları	-	1	5	32	62	4,55	0,64
J5	“Fiyat-Kazanç Oranı”, “Hisse Başına Kar Payı Oranı”, gibi Borsa Performans Oranları	-	1	6	31	62	4,54	0,65
J6	“Aktif Büyüme Oranı”, “Satış Büyüme Oranı” gibi Büyüme Oranları	-	1	5	33	61	4,54	0,64

4.5. Entegre Raporlama İçerik Öğelerinin Grup Ortalamaları Önemlilik Düzeyleri

Anket çalışmasındaki grup değişkenlerinin ortalamaları Tablo 14’te sunulmuştur. Tablo 14 incelendiğinde, Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların, yatırım kararlarında en fazla dikkate aldığı grup değişkeni, işletmenin finansal performansı ($\bar{x}=4.51$) olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de kurumsal yatırımcıların finansal bilgiye çok fazla önem verdiği söylenebilir. Diğer gruplar incelendiğinde, raporun sınır ve kapsamının ($\bar{x}=4.35$), ülke ekonomisi ve sektörel bilgilerin ($\bar{x}=4.19$), performans çıktılarının ($\bar{x}=4.16$), stratejik hedefler ve anahtar performans göstergelerinin ($\bar{x}=4.13$), gelecek performans hedeflerinin ($\bar{x}=4.11$) raporda açıklanmasının, kurumsal yatırımcı kararlarında etkili olduğu görülmüştür.

Kurumsal yatırımcıların yatırım kararlarında en az etkili olan grup ise, ücretlendirme politikalarının ($\bar{x}=3.24$) açıklanması olarak tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla, işletme üst yönetiminin performans hakkındaki analitik yorumları ($\bar{x}=3.50$), işletme modeli ve işletme yapısı ($\bar{x}=3.63$), işletmenin faaliyetlerini anlama ($\bar{x}=3.96$) takip etmiştir.

Tablo 14. Entegre raporlama içerik öğelerinin grup ortalamaları önemlilik düzeyleri

Grup Ortalamalarının Betimleyici İstatistikleri	n	Ortalama	Standart Sapma
J: İşletmenin Finansal Performansı	100	4,5150	,61230
A: Hazırlanan Raporun Sınır ve Kapsamı	100	4,3560	,43908
I: Ülke Ekonomisi ve Sektörel Bilgiler	100	4,1920	,62534
E: İşletmenin Performans Çıktılarının Dikkate Alınması	100	4,1600	,63472
D: Stratejik Hedefler ve Anahtar Performans Göstergeleri	100	4,1300	,80284
F: İşletmenin Gelecek Performans Hedefleri	100	4,1100	,76733
C: İşletmenin Faaliyet Durumlarını Anlama	100	3,9617	,57922
B: İşletme Modeli ve İşletme Yapısı	100	3,6350	,64591
H: Analitik Yorumlar	100	3,5067	,78850
G: İşletmenin Ücretlendirme Politikaları	100	3,2460	,99040

4.6. Yatırım Kararlarına Etki Eden Faktörler

Çalışmanın bu bölümünde, entegre raporlama içerik öğelerinin yatırımcı kararları üzerindeki etkisinin değerlendirilmesindeki değişkenler faktör analizine tabi tutulmuştur. Sosyal bilimlerde birçok araştırmacı tarafından kullanılan faktör analizi, ankette yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler dikkate alınarak, çok sayıdaki değişkeni az sayıdaki değişkene indirgeyen bir

analiz tekniğidir (İslamoğlu & Alnıaçık, 2016, s. 415). Bu bağlamda, anket çalışmasında hazırlanan gruplara ek olarak, keşfedici faktörler de belirlenmeye çalışılmıştır.

4.6.1. Verilerin Faktör Analizine Uygunluğu

Faktör analizi yapmak için öncelikle, anket çalışmasındaki değişkenlerle oluşturulan 5'li ölçeğin, faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek ve anket çalışmasında kullanılan değişkenlerin tutarlılığını anlamak amacıyla, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi uygulanmıştır. Bu kapsamda, KMO test sonucunun, 0,50 ve daha üstü olması gerekir; eğer 0,6-0,7 arasında kabul edilir, 0,7-0,8 arasında iyi, 0,8-0,9 arasındaysa çok iyi, 0,9-1 arasında ise mükemmel olarak değerlendirilir. Barlett'in küresellik testi ise, faktör analizine dahil edilen değişkenlerin arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test eder. Bu testin sonucu, anlamlı ise ($p < 0,05$), değişkenler arasında bir ilişkinin olduğu söylenir (İslamoğlu & Alnıaçık, 2016, s. 423). Çalışmada yer alan değişkenlerin faktör analizine uygunluğunun belirlendiği KMO ve Barlett test sonuçlarına tablo 15'te yer verilmiştir. KMO değeri 0,74 ve Barlett küresellik testi anlamlılık değeri 0,00 olarak tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre, örneklem yeterliliğinin iyi olduğu, değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür.

Tablo 15. KMO ve Barlett test sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,745
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3269,622
	df	861
	Sig.	,000

4.6.2. Faktör Sayısının Belirlenmesi

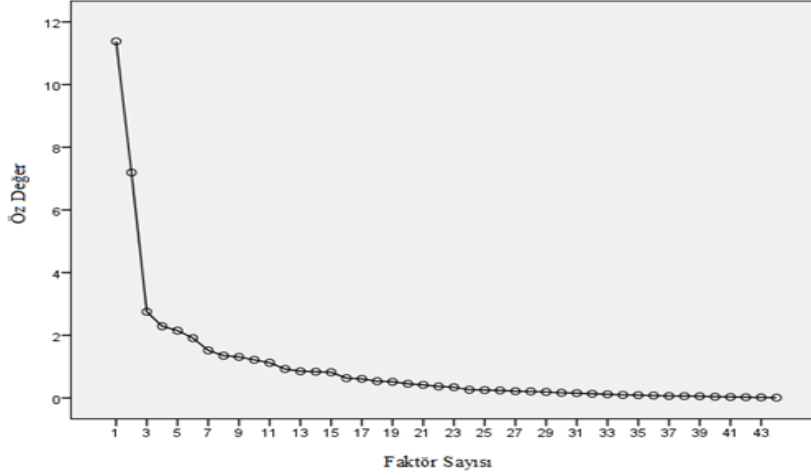
Tablo 16'da entegre raporlamanın içerik öğelerinin yatırımcı kararlarını etkileyen 43 değişkenin açıklanan kümülatif varyans tablosu sunulmuştur. Tablo incelendiğinde, 10 faktörlü bir yapının olduğu, bu faktörlerin ise değişkenlerin %76'sını açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 16. Açıklanan toplam varyans tablosu

Değ.	İlk Öz Değerler			Türetilen Kareli Ağırlıklar			Çevrilmiş Kareli Ağırlıklar		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	10,804	25,725	25,725	10,804	25,725	25,725	5,697	13,564	13,564
2	7,090	16,880	42,605	7,090	16,880	42,605	4,855	11,560	25,124
3	2,738	6,519	49,123	2,738	6,519	49,123	3,633	8,651	33,775
4	2,259	5,379	54,503	2,259	5,379	54,503	3,393	8,079	41,853
5	2,098	4,995	59,498	2,098	4,995	59,498	2,813	6,698	48,551
6	1,901	4,526	64,024	1,901	4,526	64,024	2,600	6,191	54,742
7	1,515	3,606	67,630	1,515	3,606	67,630	2,446	5,823	60,565
8	1,260	3,000	70,630	1,260	3,000	70,630	2,418	5,756	66,321
9	1,223	2,912	73,542	1,223	2,912	73,542	2,394	5,699	72,021
10	1,122	2,672	76,214	1,122	2,672	76,214	1,761	4,193	76,214
11	1,056	2,515	78,729						
12	,883	2,102	80,831						
13	,858	2,044	82,874						
14	,814	1,938	84,812						
15	,700	1,667	86,479						
...	...	...	...						
43	,010	,024	100,000						

Şekil 2'deki çizgi grafiği, ilk üç faktörden sonra keskin bir kırılmanın olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam varyansın üçte birini açıklaması modeldeki ilk üç faktörün yatırımcı kararları üzerinde daha fazla etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Faktör analizi çizgi grafiği

4.6.3. Faktörlerin Adlandırılması

Tablo 16'dan görüleceği üzere, ilk üç faktör, değişkenlerin %34'ünü oluşturmakta, yani yaklaşık olarak değişkenlerin üçte birini açıklamaktadır. Bu bağlamda, ilk üç faktör üzerinde durulmuş, tüm faktörler nedenine göre adlandırılmaya çalışılmıştır. Değişkenler çok farklı yük değerlerinde olduğunda analizden çıkarmak daha iyi sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir (Landau & Everitt, 2004, s. 286). Bu bağlamda, Değişkenler içerisinde A5 değişkeni, ait olduğu faktörü yansıtmadığı, B3 değişkeni ise tek başına bir faktör olarak kaldığı için, analizden çıkarılmıştır. Tablo 17'de, varimaks (varimax) döndürme yöntemine göre yük değerleri 0,50 üzerinde olan dönüştürülmüş faktör matrisi sunulmuştur.

Tablo 17. Dönüştürülmüş faktör matrisi

	Faktörler									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
J3	,954									
J6	,942									
J4	,941									
J5	,927									
J1	,860									
J2	,852									
G2		,909								
G3		,850								
G1		,844								
G4		,829								
G5		,804								
H2			,897							
H1			,880							
H3			,759							
H4			,686							
C4				,853						
H5				,724						
C3				,719						
H6				,578						
C1					,871					
C2					,802					
B4					,557					

D1	,692		
F1	,659		
F2	,625		
D2	,624		
E2		,726	
A3		,670	
E3		,575	
I4			,772
I5			,698
I3			,624
I1			,723
I2			,708
B1			,587
C5			,505
A1			,831
A2			,811

Tablo incelendiğinde, faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde, maddelerin yük değerlerinin 0,50 ile 0,95 arasında olduğu ve entegre raporlamanın içerik öğelerinin yatırımcı kararlarını etkileyen 10 farklı faktör tespit edilmiştir. Elde edilen faktörlerden sadece üç tanesi açıklanmıştır.

Faktör 1: Finansal Performans

J3: “Aktif Karlılığı”, “Özkaynak Karlılığı”, “Satış Karlılığı” gibi Karlılık Oranları (0,95)

J6: “Aktif Büyüme Oranı”, “Satış Büyüme Oranı” gibi Büyüme Oranları (0,94)

J5: “Fiyat-Kazanç Oranı”, “Hisse Başına Kar Payı Oranı”, gibi Borsa Performans Oranları (0,94)

J4: “Finansal Kaldıraç Oranı”, “Öz kaynak Oranı”, “Finansman Oranı” gibi Finansal Yapı Oranları(0,92)

J1: “Cari Oran”, “Likidite Oranı”, “Nakit Oran” gibi Likidite Oranları (0,86)

J2: “Alacak Devir Hızı”, “Stok Devir Hızı”, “Borç Devir Hızı” gibi Faaliyet Oranları (0,85)

Bu faktörü oluşturan değişkenlerin katsayıları incelendiğinde, firma performans göstergelerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu bölümde, toplam varyansın tek başına en yüksek açıklama yeteneğine sahip bu faktör “finansal performans” olarak tanımlanmıştır.

Faktör 2: Ücret Politikası

G2: Ücretlendirme ile İlgili Performans Kriterleri (0,90)

G3: İşletmenin Üst Düzey Yöneticilerinin Ücret Politikası (0,85)

G1: İşletmenin Çalışanlarının Nasıl Ücretlendirildiğinin Açıklanması (0,84)

G4: Çalışanlara Verilen Mali veya Mali Olmayan Ödüllerin Açıklanması (0,82)

G5: Gelecekteki Ücretlendirmeyi Etkileyebilecek Faktörler (0,80)

Finansal performans faktöründen sonra, en yüksek açıklama yeteneğine olan ikinci faktörün katsayı değişkenlerine yukarıda yer verilmiştir. Değişkenler incelendiğinde, ücretlendirme politikalarının etkili olduğu görülmüş, bu yüzden faktör “ücret politikası” olarak adlandırılmıştır.

Faktör 3: Üst Yönetim Yorumları

H2: Üst Yöneticilerin Ekonomik Performans Hakkındaki Yorumları (0,89)

H1: Üst Yöneticilerin Finansal Performans Hakkındaki Yorumları (0,88)

H3: Üst Yöneticilerin Çevresel Performans Hakkındaki Yorumları (0,75)

H4: Üst Yöneticilerin Sosyal Performans Hakkındaki Yorumları (0,68)

İşletme üst yönetiminin şirket performansı hakkındaki görüşlerinin yer aldığı bu faktör “üst yönetim yorumları” olarak tanımlanmıştır. Kümülatif varyans katsayısı dikkate alındığında, ilk üç değişken faktörlerin yaklaşık olarak üçte birini açıklamaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Yapılan çalışmada, entegre raporlamanın içerik öğelerinin Türkiye’deki kurumsal yatırımcı kararlarında etkili olup olmadığını ortaya koymak için nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla oluşturulan anket çalışması, iki farklı bölümden oluşmuş, ilk bölümde yatırımcı kararlarında etkili olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışan 43 adet anket sorusu, ikinci bölümde ise, katılımcıların demografik bilgilerini ortaya koyan ve aynı zamanda entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlaması hakkındaki farkındalık düzeyini ölçmeye çalışan anket soruları uygulanmıştır. Sermaye piyasası kanuna göre kurumsal yatırımcı olarak kabul edilen 228 şirketin %40’ına ulaşılmış ve veriler toplanmıştır.

Anket çalışmasının güvenirlik analizine bakıldığında, Cronbach's Alpha katsayısı 0,929 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç, anket çalışmasının oldukça güvenilir olduğunu ortaya koymuştur.

Demografik özellikler incelendiğinde, katılımcıların tamamına yakınının lisans derecesine sahip olduğu, önemli bir kısmının (%73) finans sektöründe on yıl ve üzeri tecrübeye sahip olduğu ve yarısının da bankalar ve aracı kurumlarda çalıştığı tespit edilmiştir.

Entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlaması farkındalık düzeylerinin tespiti için hazırlanan sorularda ise, katılımcıların yüzde ellisinden fazlası entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlaması hakkında farkındalık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiş, katılımcıların önemli bir kısmının (%70) ise sürdürülebilirlik raporlaması ve entegre raporlamayı yatırım kararlarında kullanmadığı görülmüştür. Yatırım kararlarında entegre raporlamayı kullanan katılımcıların çoğunun (%90) bu iki raporlama türünün etkili olduğunu belirtmiştir. EY (2014) tarafından yapılan çalışmada, kurumsal yatırımcıların çoğu, entegre raporlamanın yatırım kararlarında önemli olduğunu ifade etmiştir. Böylece, Türkiye’de entegre raporlamayı yatırım kararlarında kullanan ve etkili olduğunu düşünen kurumsal yatırımcı görüşleri ile tutarlılık göstermektedir. Ayrıca literatürde, Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının ve firma yöneticilerinin entegre raporlama farkındalık düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde (Besler, 2019; Çelebier, 2018; Solak, Gönen, & Rasgen, 2017; Topal, 2019), çalışmanın sonucunu destekler itelikte olduğu görülmüştür. Fakat Karaburun (2019) tarafından yapılan çalışmada ise, İzmir ilinde muhasebe meslek mensuplarının farkındalık düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiş, çalışma ile farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Türkiye’deki kurumsal yatırım uzmanlarının entegre raporlama içerik öğelerine ilişkin algılarına bakıldığında, raporun denetimi ve güvencesi, hangi faaliyet yılını kapsadığının açıklanması gibi bilgiler yatırım kararlarında etkili iken, entegre raporlamanın temel amaçlarından biri olan raporun kısa ve öz olması, Türkiye’deki kurumsal yatırımcı kararları için çok fazla etkili olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

İşletme modeli ve işletme yapısına bakıldığında, işletmenin faaliyette bulunduğu sektörün açıklanması yatırım kararlarında etkili iken, iş modelinin açıklanması, işletmenin hiyerarşik yapısı ve üst yöneticilerin yönetim kuruluna katılıp katılmadıklarının raporda açıklanmasının yatırım kararlarında daha az etkili olduğu tespit edilmiştir. Uluslararası Entegre Raporlama Komitesi (IIRC), entegre raporlamada işletmelerin iş modelinin sunulmasını oldukça önemsemesine rağmen, Türkiye’deki kurumsal yatırımcılar için yeterli önemin verilmemesi, entegre raporlamanın Türkiye’de yeterince anlaşılmadığını ve farkındalık düzeyinin de düşük

olduğunu göstermiştir. Literatür incelendiğinde, Dahms (2012) tarafından yapılan çalışma, elde edilen sonuçları destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

İşletmeye ait risklerin ve paydaşlarla ilişkilerin raporda açıklanması yatırım kararlarında etkili iken, sosyal ve toplumsal projelere ve çevreye ilişkin açıklamalar yatırım kararlarının daha az etkili olduğu tespit edilmiştir. Sürdürülebilirlik için önemli konulardan olan ve IIRC tarafından da oldukça önemsenen sosyal ve toplumsal projeler ve çevresel problemlere yönelik faaliyetlerin açıklanmasının, Türkiye'deki kurumsal yatırımcı kararları için az etkili olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde, Atkins ve Maroun (2015) Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların görüşlerinin aksine, Güney Afrika'da çevresel, sosyal ve yönetim bilgilerinin raporlamaya entegre edilmesi çabasının olduğunu ve aynı zamanda önem verildiğini belirtmiştir. Benzer olarak, Villers ve Staden (2012), Crifo (2015) ve Sansar (2015) tarafından yapılan çalışmalar, sosyal ve çevresel bilginin açıklanmasının işletmenin değerini artırdığını ve yatırımcı kararlarını etkilediğini ifade etmişlerdir.

Stratejik hedefler ve anahtar performans göstergeleri, işletmenin performans çıktılarına ilişkin bulgular ve işletmenin gelecek performans hedefleri incelendiğinde, yatırım kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde, Dahms (2012) ve Flores ve diğerlerinin (2019) yapmış olduğu çalışmalar sonuçları destekler niteliktedir.

İşletmenin ücretlendirme politikalarının açıklanması ve üst yöneticiler tarafından yapılan analitik yorumların, Türkiye'deki kurumsal yatırım kararlarında çok fazla etkili olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Dahms (2012) tarafından yapılan çalışmada, ücretlendirme politikalarında alt kademeli çalışanlardan daha ziyade üst yönetimin ücretlendirme politikalarının açıklanmasının yatırım kararlarında daha alakalı olduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki üst kademeli yöneticiler, gelişmiş ülkelerdeki yöneticiler kadar maaş ve diğer ek kazançlar elde etmediği için, Türkiye'deki kurumsal yatırımcı kararları için daha az etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada yer alan ülke ekonomisi ve sektörel bilgilere ilişkin bilgilerin açıklanması, kurumsal yatırımcı kararlarında etkili olduğu belirlenmiştir. Son olarak, Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında, entegre raporlamada yer alan işletmenin finansal performansına ilişkin bulgular incelendiğinde, finansal bilgilerin Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların kararlarında oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. EY (2014) tarafından yapılan çalışmada, kurumsal yatırımcıların çoğunluğunun yatırımlarını ve mevcut varlıklarını değerlendirirken finansal bilgileri kullanmakta olduğunu belirtmiştir. Bu araştırma, çalışmanın sonucunu destekler niteliktedir.

Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların, entegre raporlama içerik öğelerinden yatırım kararlarında en fazla dikkate aldığı gruplara en etkiliden en az etkiye doğru aşağıda yer verilmiştir.

1. İşletmenin Finansal Performansı
2. Hazırlanan Raporun Sınır ve Kapsamı
3. Ülke Ekonomisi ve Sektörel Bilgiler
4. Stratejik Hedefler ve Anahtar Performans Göstergeleri
5. İşletmenin Gelecek Performans Göstergeleri
6. İşletmenin Gelecek Performans Hedefleri
7. İşletmenin Faaliyet Durumlarını Anlama
8. İşletme Modeli ve İşletme Yapısı
9. Analitik Yorumlar
10. İşletmenin Ücretlendirme Politikaları

Türkiye'deki kurumsal yatırımcıların entegre raporlama içerik öğelerine ilişkin çalışmanın sonuçları incelendiğinde, içerik öğelerinin yatırım kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir. Raporun kısa ve öz olması, işletme modeli, ücretlendirme politikaları gibi bazı bilgilerin açıklanmasının yatırımcı kararlarında daha az etkiye sahip olması, Türkiye'deki

kurumsal yatırımcıların farkındalık düzeylerinin az olması ile açıklanabilir. Genel olarak, farkındalık düzeyinin düşük olmasına rağmen, entegre raporlama içerik öğelerinin kurumsal yatırımcı kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir. Hasio (2015) tarafından Tayvanlı yatırımcılar üzerine yapılan araştırmanın ve Sansar (2015) tarafından Türk yatırımcılar üzerine yapılan araştırmanın sonuçları yapılan bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin entegre raporlama sunumu ile yukarıda en etkiliden en az etkiliye doğru sıralanan entegre raporlama içerik öğelerini açıklaması, yatırımcı kararlarında olumlu etkiye sahip olabileceğini ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca, anket çalışmasında çok sayıdaki değişkenden, daha az sayıda değişken elde edilmesi için faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analiz sonuçları incelendiğinde, KMO değerinin 0,74 olduğu, Barlett’in küresellik testinin ise 0,00 olduğu tespit edilmiş, örneklem yeterliliğinin iyi, değişkenler arasında ise anlamlı ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, on faktörlü bir yapının ve faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Açıklanan toplam varyans tablosuna göre, on faktörün değişkenlerin %76’sını ve ilk üç faktörün ise %34’ünü açıkladığı saptanmıştır. Yatırım kararlarında etkili olan ilk üç faktör finansal performans oranları, ücretlendirme politikaları ve üst yönetimin yorumları ve stratejik hedefler olarak belirlenmiştir.

Yatırımcı kararları üzerindeki etkisini ölçerken, sadece kurumsal yatırım şirketlerinde yeterli donanımına sahip uzman kişilerden örneklem seçilmiş olması, yapılan çalışmanın en temel kısıtıdır. Bu çalışmada, Türkiye’de KAP’ta yer alan ve aynı zamanda sermaye piyasası kanununa göre kurumsal yatırım şirketi olarak kabul edilen şirketlerin çalışanları üzerine gerçekleştirilmiş, bireysel ve yabancı yatırımcılar dikkate alınmamıştır.

Çalışmanın diğer kısıtlarından biri de yatırım şirketlerinin çalışanlarına ulaşmada yaşanan bazı sıkıntılar yüzünden sadece 93 yatırım şirketinin çalışanlarından anket cevapları alınabilmiştir. Araştırma bulguları yukarıda belirtilen kısıtlar sebebi ile Türkiye’de yatırım yapan tüm yatırımcıların görüşlerini kapsamamaktadır. Çalışmada zorunlu olarak dikkate alınamayan diğer bireysel ve yabancı yatırımcı gruplarının sahip olduğu farklı görüşlerin de olduğu söylenebilir.

Entegre raporlamanın yatırımcı kararları üzerindeki etkisine yönelik literatür araştırmasının olduğu, aynı zamanda Türkiye’de yatırımcı kararları üzerindeki etkisinin nicel bir çalışmaya dayanarak araştırıldığı ve işletmelere entegre raporlama içerik öğeleri ile ilgili çeşitli önerilerin sunulduğu bu çalışmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alalwani, M., & Dayı, F. (2019). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Irak Menkul Kıymetler Borsası’nda Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 3289-3313.
- Arnold, V., Bedard, J. C., Phillips, J. R., & Sutton, S. G. (2012). The Impact of Tagging Qualitative Financial Information on Investor Decision Making: Implications for XBRL. *International Journal of Accounting Information Systems*, 13(1), 2-20.
- Atkins, J., & Maroun, W. (2015). Integrated Reporting in South Africa in 2012: Perspectives from South African Institutional Investors. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 197-221.
- Bakar, S., & Yi, A. N. (2016). The Impact of Psychological Factors on Investors’ Decision Making in Malaysian Stock Market: A Case of Klang Valley and Pahang. *Procedia Economics and Finance*, 35, 319-328.
- Besler, Ö. N. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlama Algılama Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Brown, S., Dutordoir, M., Veld, C., & Veld-Merkoulova, Y. (2019). What is the Role of Institutional Investors in Corporate Capital Structure Decisions? A Survey Analysis. *Journal of Corporate Finance*, 35, 270-286.
- Bulut, E., & Er, B. (2017). Davranışsal Kurumsal Finans Ekseninde Kurumsal Finansal Kararlar: Bir Literatür Değerlendirmesi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*(20), 34-50.
- Caner, A. E. (2019, Haziran). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler. Mersin: Çaç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chang, C.-H., & Lin, S.-J. (2015). The Effects of National Culture and Behavioral Pitfalls on Investors' Decision-Making: Herding Behavior in International Stock Markets. *International Review of Economics and Finance*, 37, 380-392.
- Cohen, J., Holder-Webb, L., Nath, L., & Wood, D. (2011). Retail Investors' Perceptions of the Governance, and Corporate Social Decision-Usefulness of Economic Performance, Governance, and Corporate Social Responsibility Disclosures. *Behavioral Research in Accounting*, 23(1), 109-129.
- Crifo, P., Forget, V. D., & Teyssier, S. (2015). The Price of Environmental, Social and Governance Practice Disclosure: An Experiment with Professional Private Equity Investors. *Journal of Corporate Finance*, 35, 168-194.
- Cruz, A. L., Patel, C., Ying, S., & Pan, P. (2020). The Relevance of Professional Skepticism to Finance Professionals' Socially Responsible Investing Decisions. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 26, 1-4.
- Çelebier, M. (2018). Türkiye'de Entegre Raporlamada Kullanılan Göstergelerin Belirlenmesine Yönelik Araştırma ve Uygulama Örneği. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çüm, S., Demir, E. K., Gelbal, S., & Kışla, T. (2018). Kayıp Veriler Yerine Yaklaşık Değer Atamak için Kullanılan Gelişmiş Yöntemlerin Farklı Koşullar Altında Karşılaştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45, 230-249.
- Dahms, D. (2012). Investigating the relevance of selected aspects of integrated reporting in the banking industry. Potchefstroom Business School, Potchefstroom Campus of the North-West University.
- EY. (2014). *Tomorrow's Investment Rules: Global Survey of Institutional Investors on Non-Financial Performance*. London: Ernst and Young.
- Flores, E., Fasan, M., Mendes-da-Silva, W., & Sampaio, J. O. (2019). Integrated Reporting and Capital Markets in An International Setting: The Role of Financial Analysts. *Business Strategy and the Environment*, 28, 1466-1480.
- Gambetti, E., & Giusberti, F. (2019). Personality, Decision-Making Styles and Investments. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 80, 14-24.
- Hoffmann, C., & Fieseler, C. (2012). Investor Relations Beyond Financials - Non-Financial Factors and Capital Market Image Building. *Corporate Communications: An International Journal*, 17(2), 138-156.
- Hsiao, P.-C. (2015). Usefulness of Integrated Reporting Concepts to Investment Decision-making: Empirical Evidence from Taiwan. The University of Waikato.
- İslamoğlu, H., & Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta.
- Karaburun, G. (2019). Muhasebe Kültürü ve Entegre Raporlama Farkındalığı İlişkisi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kartal, M. T., Yüksek, S., & Zengin, S. (2017). Türk Bankacılık Sektöründeki Kar Dağıtım Kısıtlamalarının Yatırımcıların Kararları Üzerindeki Etkileri. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 38-51.
- Kelton, A. S., & Pennington, R. R. (2012). Internet Financial Reporting: The Effects of Information Presentation Format and Content Differences On Investor Decision Making. *Computers in Human Behavior*, 28, 1178-1185.
- Küçüksille, E., & Usul, H. (2012). Bilişsel Önyargılar ve Yatırımcı Kararlarına Etkileri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 24-35.
- Kwaghfan, A. (2015, Temmuz). Impact of Sustainability Reporting on Corporate Performance of Selected Quoted Companies in Nigeria. Nijerya: University of Nigeria.
- Landau, S., & Everitt, B. S. (2004). *A Handbook of Statistical Analyses Using SPSS*. London: Chapman & Hall/CRC.
- Lemma, T. T., Khan, A., Muttakin, M. B., & Mihret, D. G. (2019). Is Integrated Reporting Associated with Corporate Financing Decisions? Some Empirical Evidence. *Asian Review of Accounting*, 27(3), 425-443.
- Misra, R., Srivastava, S., & Banwet, D. (2019). Do Religious and Conscious Investors Make Better Economic Decisions? Evidence from India. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 22, 66-74.
- Parveen, S., Satti, Z. W., Subhan, Q. A., & Jamil, S. (2020). Exploring Market Overreaction, Investors' Sentiments and Investment Decisions in Emerging Stock Market. *Borsa _Istanbul Review*, 20(3), 1-12.
- Rose, J. M. (2001). The Effects of Multimedia-Induced Affective States on Recall and Decision-Making By Individual Investors. *International Journal of Accounting Information Systems*, 2, 22-40.
- Sansar, G. (2015). Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açısından Sermaye piyasasının Etkinliği ve Borsa İstanbul Örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saygılı, E., & Şahin, Y. (2018). Finansal Performans ile Hisse Senedi Yatırımcı Kararları Arasındaki İlişki: BİST Çimento Sektöründe TOPSIS Uygulaması. *İzmir Democracy University Social Sciences Journal*, 1(1), 16-45.
- Sezer, D., & Demir, S. (2015). Yatırımcıların Finansal Okuryazarlık ve Bilişsel Yetenek Düzeylerinin Psikolojik Yanılsamalar ile İlişkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(66), 69-88.
- Slack, R., & Tsalavoutas, I. (2018). Integrated Reporting Decision Usefulness: Mainstream Equity Market Views. *Accounting Forum*, 42, 184-198.
- Solak, B., Gönen, S., & Raşen, M. (2017, Mart). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1), 166-188.
- Topal, Y. (2019, Mayıs). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Tespiti: Bursa İli Örneği. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü.
- Villiers, C. d., & Staden, C. v. (2012). New Zealand Shareholder Attitudes Towards Corporate Environmental Disclosure. *Pacific Accounting Review*, 24(2), 186-210.
- Vohraa, S., & Davies, G. (2020). Investor Regret, Share Performance and the Role of Corporate Agreeableness. *Journal of Business Research*, 110, 306-315.

Ek-1: Anket Formu

Bu anket formu Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülmekte olan ve Boğaziçi Üniversitesi Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından da desteklenen "Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Entegre Raporlamanın Sermaye Piyasaları Üzerindeki Etkisi" başlıklı Doktora tez çalışması için yapılmaktadır. Yapılan bu tez çalışması kalitatif (niteliksel) bir çalışmadır. Kurumsal yatırım şirketi hakkında herhangi bir kantitatif (niceliksel) bilgi istenmemektedir. Şimdiden değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Ahmet AKBAŞ

I. ENTEGRE RAPORLAMA İÇERİK ÖĞELERİNİN YATIRIMCI KARARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

	Aşağıda Sunulan Raporlama İçeriğindeki Bilgiler, Raporlama Yapan Firma Hakkında Verecek Olduğunuz Yatırım Kararlarınızda Ne Derece Etkilidir. 5=Oldukça Etkilidir, 4=Etkilidir, 3=Kararsızım (Ne etkilidir- Ne etkisizdir) , 2=Etkisizdir, 1=Oldukça Etkisizdir	Oldukça Etkilidir	Etkilidir	Kararsızım	Etkisizdir	Oldukça Etkisizdir
A	HAZIRLANAN RAPORUN SINIR VE KAPSAMI					
A1	Raporun Hangi Faaliyet Dönemine Ait Olduğunun Belirtilmesi	5	4	3	2	1
A2	Hangi Raporlama Prensinin Uygulandığının Açıklanması (Örneğin, TFRS, TMS, GRI, IIRC)	5	4	3	2	1
A3	İşletmenin Hangi Bölgelerde Faaliyetlerini Gerçekleştirdiğinin Açıklanması	5	4	3	2	1
A4	Yayınlanan Raporun Denetimi ve Güvencesi	5	4	3	2	1
A5	Hazırlanan Raporun Kısa ve Öz Olması	5	4	3	2	1
B	İŞLETME MODELİ VE İŞLETME YAPISI					
B1	İşletmenin Faaliyette Bulunduğu Sektör	5	4	3	2	1
B2	İşletme Şeması ve Hiyerarşik (Dikey Hiyerarşi – Yatay Hiyerarşi) Yapısı	5	4	3	2	1
B3	Üst Yöneticilerin Kaç Yönetim Kurulu Toplantısına Katıldığının Açıklanması	5	4	3	2	1
B4	İş Modelinin Raporlamada Açıklanması	5	4	3	2	1
C	İŞLETMENİN FAALİYET DURUMLARINI ANLAMA					
C1	İşletmelerin Faaliyetlerinde Önemli Olan Riskleri Açıklaması	5	4	3	2	1
C2	İşletmelerin Finansal Risklerini Açıklaması	5	4	3	2	1
C3	İşletmelerin Yapmış Olduğu veya Yürüttüğü Sosyal ve Toplumsal Projeler	5	4	3	2	1
C4	İşletmelerin Çevresel Problemlere Yönelik Faaliyetleri	5	4	3	2	1
C5	Ana Paydaşlarla (Devlet, Kredi Verenler, Satıcılar, Tedarikçiler) Olan İlişkilerin Açıklanması	5	4	3	2	1
C6	Araştırma-Geliştirme Politikaları, Teknoloji/Bilgi Birikimi veya İnsan Kaynakları Hakkında Bilgiler	5	4	3	2	1
D	STRATEJİK HEDEFLER VE ANAHTAR PERFORMANS GÖSTERGELERİ					
D1	İşletmenin Stratejik Hedeflerinin Açıklanması (Misyon, Vizyon)	5	4	3	2	1
D2	Müşteri Memnuniyeti, Pazar Payı, Çalışan Memnuniyeti vb. gibi Anahtar Performans Göstergeleri	5	4	3	2	1
E	İŞLETMENİN PERFORMANS ÇIKTILARININ DİKKATE ALINMASI					
E1	Stratejik Hedeflerin Performans Çıktısı (Verimlilik, Etkinlik, Etkililik, Maliyetlerin Düşürülmesi, Yenilikçi vb. gibi)	5	4	3	2	1
E2	İşletmenin Önemli Çıktıları (Ürün, Hizmet Sunumu veya Diğer İşletmeler İçin Yenilikçi Fikirler vb.)	5	4	3	2	1
E3	Anahtar Performans Göstergeleri Çıktıları (Müşteri Memnuniyeti, Pazar Payı gibi)	5	4	3	2	1
F	İŞLETMENİN GELECEK PERFORMANS HEDEFLERİ					
F1	Gelecek Performansı ile İlgili Niyet Beyanı	5	4	3	2	1
F2	Kısa – Orta – Uzun Vadedeki Performans Hedefleri	5	4	3	2	1
G	İŞLETMENİN ÜCRETLENDİRME POLİTİKALARI					
G1	İşletmenin Çalışanlarının Nasıl Ücretlendirildiğinin Açıklanması	5	4	3	2	1
G2	Ücretlendirme ile İlgili Performans Kriterleri	5	4	3	2	1

G3	İşletmenin Üst Düzey Yöneticilerinin Ücret Politikası	5	4	3	2	1
G4	Çalışanlara Verilen Mali veya Mali Olmayan Ödüllerin Açıklanması	5	4	3	2	1
G5	Gelecekteki Ücretlendirmeyi Etkileyebilecek Faktörler	5	4	3	2	1
H	ANALİTİK YORUMLAR					
H1	Üst Yöneticilerin Finansal Performans Hakkındaki Yorumları	5	4	3	2	1
H2	Üst Yöneticilerin Ekonomik Performans Hakkındaki Yorumları	5	4	3	2	1
H3	Üst Yöneticilerin Çevresel Performans Hakkındaki Yorumları	5	4	3	2	1
H4	Üst Yöneticilerin Sosyal Performans Hakkındaki Yorumları	5	4	3	2	1
H5	“Enerji Tasarrufu Harcamaları Oranı”, “Atık Yönetimi Harcamaları Oranı” gibi Çevresel Analiz Verileri	5	4	3	2	1
H6	“Sosyal Sorumluluk Harcamaları Oranı” gibi Sosyal Analiz Verileri	5	4	3	2	1
I	ÜLKE EKONOMİSİ VE SEKTÖREL BİLGİLER					
I1	Yatırım Yapılan Ülkenin Ekonomik Göstergeleri (GSMH, Döviz Endeksleri, Büyüme Hızı, İthalat-İhracat Oranları vb.)	5	4	3	2	1
I2	Şirketin Faaliyet Gösterdiği Ülkelerdeki Ekonomik Göstergeler	5	4	3	2	1
I3	Faaliyet Gösterilen Ülkelerdeki Kurumsal Vergi Oranı	5	4	3	2	1
I4	Sektör ve Tüketim Eğilimlerinin Belirlenerek Gelecek Hakkında Tahminler Yapılması	5	4	3	2	1
I5	Yatırım Yapılan Ülkenin Yatırım Teşvik Politikalarının Açıklanması	5	4	3	2	1
J	İŞLETMENİN FİNANSAL PERFORMANSI					
J1	“Cari Oran”, “Likidite Oranı”, “Nakit Oran” gibi Likidite Oranları	5	4	3	2	1
J2	“Alacak Devir Hızı”, “Stok Devir Hızı”, “Borç Devir Hızı” gibi Faaliyet Oranları	5	4	3	2	1
J3	“Aktif Karlılığı”, “Öz Kaynakların Karlılığı”, “Satış Karlılığı” gibi Karlılık Oranları	5	4	3	2	1
J4	“Finansal Kaldıraç Oranı”, “Öz kaynak Oranı”, “Finansman Oranı” gibi Finansal Yapı Oranları	5	4	3	2	1
J5	“Fiyat-Kazanç Oranı”, “Hisse Başına Kar Payı Oranı”, gibi Borsa Performans Oranları	5	4	3	2	1
J6	“Aktif Büyüme Oranı”, “Satış Büyüme Oranı” gibi Büyüme Oranları	5	4	3	2	1

II. KİŞİSEL BİLGİLER

1	Cinsiyetiniz?	Erkek ()	Kadın ()			
2	Yaşınız?	24'ten daha az ()	24-31'den daha az ()	31-38'den daha az ()	38-45'ten daha az ()	45 ve üstü ()
3	Öğrenim Durumunuz?	Lise ()	Yüksekokul ()	Fakülte ()	Yüksek L. ()	Doktora ()
4	Kurumsal Yatırım Şirketindeki Rolünüz?	Yatırım Uzmanı ()	Portföy Yöneticisi ()	Fon Yöneticisi ()	Araştırma Uzmanı ()	Diğer, Lütfen Belirtiniz. ()
5	5a. Finans Sektöründeki Toplam Çalışma Yılıınız?	1-3'ten daha az ()	3-6'dan daha az ()	6-10'dan daha az ()	10-15'ten daha az ()	15 ve Üstü ()
	5b. Kurumsal Yatırım Şirketlerindeki Toplam Çalışma Yılıınız?	1-3'ten daha az ()	3-6'dan daha az ()	6-10'dan daha az ()	10-15'ten daha az ()	15 ve Üstü ()
6	Hangi Kurumsal Yatırım Şirketinde Çalışıyorsunuz?	Bankalar ve Aracı Kurumlar ()	Portföy Yönetim Şirketi ()	Yatırım Ortaklığı ()	Bireysel Emeklilik Şirketi ()	Sigorta Şirketi ()
7	7a. Sürdürülebilirlik Raporlaması Hakkında Araştırma Yapacak,	Evet	Hayır			

	İnceleyecek Yeterli Zamanım Olmadı	()	()			
	7b. Şu Anda Yapmış Olduğum Analizlerde Sürdürülebilirlik Raporlamasını Kullanıyorum	Evet ()	Hayır ()			
	7b'deki Cevap Evet ise: Sürdürülebilirlik Raporlamasının Daha Etkili Olduğunu Düşünüyorum.	Evet ()	Hayır ()			
8	8a. Entegre Raporlama Hakkında Araştırma Yapacak, İnceleyecek Yeterli Zamanım Olmadı	Evet ()	Hayır ()			
	8b. Şu Anda Yapmış Olduğum Analizlerde Entegre Raporlamayı Kullanıyorum	Evet ()	Hayır ()			
	8b'deki Cevap Evet ise: Entegre Raporlamamın Daha Etkili Olduğunu Düşünüyorum.	Evet ()	Hayır ()			

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 01.09.2019

No: 2019/15

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %34

2. yazar katkı oranı: %33

3. yazar katkı oranı: %33

Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenmiştir, proje no: SDK-2019-1030

Sağlık Kurumlarında Transformasyonel Liderlik Davranışlarının Personel İş Doyumuna Etkisi: Bir Meta Analiz Araştırması*

Effect of Transformational Leadership Behaviors on Job Satisfaction in Healthcare Institutions: A Meta Analysis Research

Doç. Dr. Arzu YİĞİT¹, Öğr. Gör. Mine ALAOĞLU²

Öz

Bu araştırmanın amacı, sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisini tespit etmektir. Araştırmada sistematik derleme ve meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme sonucu, belirlenen dahil etme ve dışlama kriterleri doğrultusunda 35 çalışmanın meta analizi yapılmıştır. Meta analizinde ilk olarak heterojenlik testi yapılmış ve heterojenlik testi sonucuna göre rastgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Araştırmada moderatör analiz, duyarlılık analizi ve yayın yanlılığı analizi yapılmıştır. Yayın yanlılığının belirlenmesi için huni grafiği, trim ve fill testi ile Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları istatistiğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda sağlık kuruluşlarında transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumunu üzerinde (ES=0,54, G.A; 0,47-0,61; p >0.05) pozitif yönlü güçlü bir etkiye sahip olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların yayın türü, yayın yılı ve çalışmaların yapıldığı ülke değişkenlerinin moderatör rol oynamadığı ve yayın yanlılığı olmadığı tespit edilmiştir. Bir organizasyonda değişimin ustası, ilham veren, motive eden, koç veya mentor olarak tanımlanan transformasyonel liderlerin sergiledikleri davranışlar çalışanların iş ve yaşam doyumunu üzerine önemli bir etkisi olmaktadır. Bu nedenle yönetici seçim ve veya atamasında transformasyonel liderlik davranışları sergileyen kişiler tercih edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Transformasyonel liderlik, iş doyumunu, sistematik derleme, meta analiz

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of transformational leadership behaviors on staff job satisfaction in healthcare institutions. Systematic review and meta-analysis method was used in the research. As a result of the systematic review, a meta-analysis of 35 studies was conducted in line with the inclusion and exclusion criteria. In meta-analysis, firstly, heterogeneity test was performed and random effects model was preferred according to heterogeneity test result. In the study, moderator analysis, sensitivity analysis and publication bias analysis were performed. Funnel plot, trim and fill test and the statistics of Begg and Mazumdar rank correlations were used to determine the publication bias. As a result of the research, it was determined that transformational leadership behaviors in health institutions have a strong positive effect on staff job satisfaction (ES = 0.54, G.A; 0.47-0.61; p > 0.05) and are statistically significant. It was determined that the variables of publication type, year of publication, and the country in which the studies were included in the study did not play a moderator role and there was no publication bias. The behaviors exhibited by transformational leaders, who are defined as the master of change, inspiring, motivating, coach or mentor in an organization, have a significant effect on the job and life satisfaction of the employees. For this reason, people who display transformational leadership behaviors should be preferred in the selection and or appointment of managers.

Keywords: Transformational leadership, job satisfaction, systematic review, meta-analysis

Paper Type: Research

*Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen "Sağlık Kurumlarında Transformasyonel Liderlik Davranışlarının İş Doyumuna Etkisi: Meta-Analiz Araştırması" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

¹Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, arzuwigit@sdu.edu.tr.

²Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer MYO, dntmine@hotmail.com.

Atf için (to cite): Yiğit, A. ve Alaoğlu, M. (2021). Sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisi: Bir meta analiz araştırması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 327-347.

Giriş

Sağlık kurumlarında liderlik ve iş doymu yöneticiler ile çalışanların dolayısıyla kurumun hem bugününü hem de geleceğini etkileyen önemli unsurlardır. Sağlık kurumları, bireylerin ihtiyaç duydukları kaliteli sağlık hizmetine ulaşmasını sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir. Hem sağlık hizmetlerinin hem de sağlık kurumun kendine has özellikleri hizmet üretim ve sunum biçimini diğer işletmelerden farklı kılmaktadır. Sağlık kurumlarının amacına ulaşabilmesi için iş doyumuna sahip personellere ihtiyaç vardır. Sağlık personelinin iş doyumunun sağlanmasında ise yöneticiler büyük bir sorumluluğa sahiptir

Liderlik, takipçilere yön verme, yol gösterici olma, rehber ve kılavuz olma anlamlarını taşımaktadır (Küçüközkan, 2015, s. 88). Transformasyonel liderlik ilk kez 1973 yılında sosyolog James V Downton tarafından “İsyan Liderliği” (Rebel Leadership) adlı çalışmada görülmüştür (Downton, 1973). Transformasyonel liderlik, bir şeyler yapmanın yeni yollarını aramak, örgüt üyelerini entellektüel anlamda teşvik etmek ve onları gelişim konusunda yüreklendirmek, organizasyonun mevcut kural ve prosedürlerini sorgulamak ve gelişim ve değişim yolunda risk almaktır (Bass, 1985, s. 121–149). Transformasyonel liderliğin 4 boyutu bulunmaktadır Bu boyutlar (Bass & Avolio, 1994, s. 3; Karip, 1998, s. 5).

- İdealleştirilmiş etki (yani liderlerin takipçileri için rol model olarak hizmet etmelerine ve hayranlık, saygı ve güven kazanmalarına izin veren davranışlar)
- İlham verici motivasyon (liderlerin ikna edici bir vizyonu etkili bir şekilde iletme yetenekleridir. Takipçilerinde ve takım ruhunu ve iyimserliği aşılar.
- Entellektüel teşvik (liderlerin yenilikçi ve yaratıcı problem çözmeyi teşvik etmek için varsayımları sorgulama derecesi)
- Kişiselleştirilmiş değerlendirme (liderlerin çabaları)

İş doymu ise, çalışanların yaptıkları işten, fiziki çevreden ve çevrede var olan atmosferden memnuniyetidir. İş doymu yöneticilerin karşılaştığı en karmaşık alanlardan biridir (Aziri, 2011, s. 85). Çünkü iş doymu, duygusal bir algı sürecidir ve kişiden kişiye farklılık gösterir (Yapraklı ve Yılmaz, 2007, s. 160). İş doymu, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma koşulları, konum, iş arkadaşları, maaş ve çalışma saatleri ile ilgilidir (Bodur, 2002, s. 353).

Çalışmaya konu olan sağlık sektörü, sürekli değişim ve reformlarla karakterize karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, etkin ve verimli sağlık hizmeti sunumu, güçlü ve yetkin yönetim ve liderlik gerektirmektedir (Ayeleke et al, 2018, s. 89). Liderler, sağlık kurumlarında, kaliteli sağlık hizmeti verilmesine olanak sağlayan ve personel performansını yükseltecek hastane örgüt kültürünü oluşturan, organizasyon içinde önemli yere sahip kişilerdir (Uysal vd., 2012, s. 27). Transformasyonel liderler, takipçileri ile yakından ilgilenir, çalışanların motivasyonu, iş doyumları, iş ile ilgili istekleri, iş yerindeki mutlulukları, performansları gibi konulara yoğunlaşarak, bu konularla alakalı tüm iyileştirme faaliyetlerini gerçekleştirirler. Bu liderlik modelinin, etkileşimci liderlik modeli ile birçok ortak noktası olmasına karşın, yenilik ve yaratıcılık konusunda çalışanların teşvik edilmesi konusunda birbirlerinden ayrılırlar (Kılıç vd, 2018, s. 996). Transformasyonel lider, entellektüel anlamda da çalışanların tatmin olması ile ilgili çalışmalar yapar ve bu duruma gerekli önemi verir. Bu sayede, önderlik ettiği örgütün modern çağın gereklerine uygun hareket etmesini sağlarken, yaşanan değişimin performans üzerindeki olumsuz etkilerinden de örgütü korumuş olurlar (Çelik, 1998, s. 423–442).

Kendine has doğası olan sağlık kurumlarında iş doymu kavramı; optimal iş düzenlemesi, karar alma sürecine katılım, personel ve yöneticiler arasındaki iletişim düzeyi, personelin görüşlerini özgürce ifade edebilmesi gibi birçok faktörle ilişkilidir. Yönetimin bu konulardaki tutumu, sağlık kurumlarında personel memnuniyeti için önemlidir (Herzberg, et al., 1959).

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

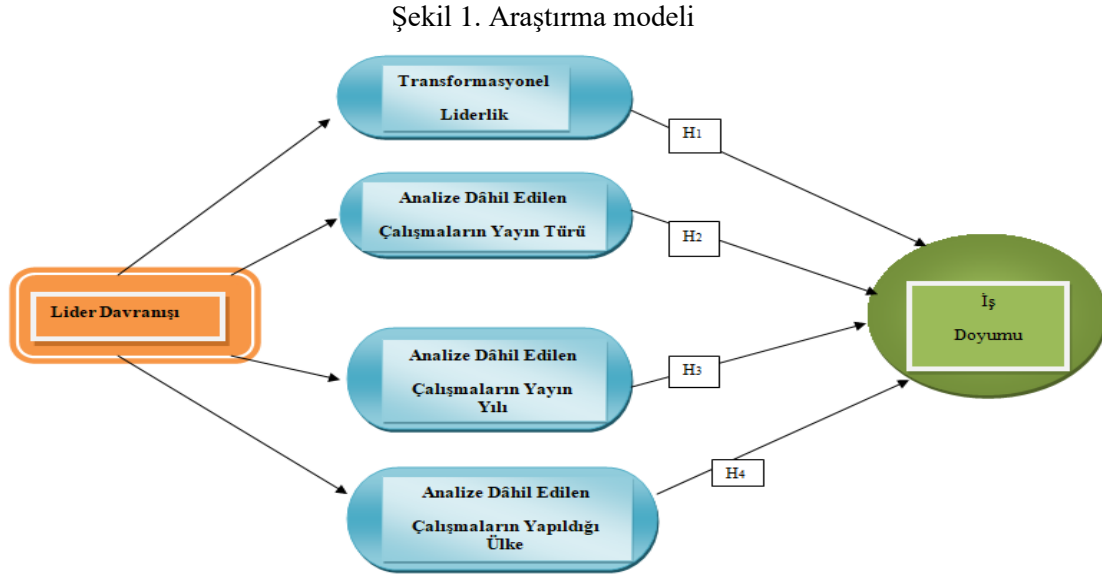
Bu çalışmada, sağlık kurumlarında yapılmış transformatönel liderlik davranışları ve personel iş doyumunu ilişkisini araştıran akademik çalışmalar (makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi) araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma 01.01.2000-15.05.2020 yılları arasında ulusal ve uluslararası veri tabanlarında yayınlanmış çalışmalar üzerinde yapılmıştır. Araştırmada benimsenen kriterler doğrultusunda, meta analizine dâhil edilen çalışmaların tamamı araştırma kapsamına alınmıştır.

1.2. Araştırma Etik Boyutu

Araştırmanın etik kurul izni Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 177570 sayılı kararla alınmıştır.

1.3. Araştırma Sorusunun Belirlenmesi

Sağlık kurumlarında transformatönel liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisi var mıdır?" sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Oluşturulan model doğrultusunda dört adet ana hipotez belirlenmiştir. Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan ilişki modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Kaynak: Braun et al., 2013, s. 274

Araştırmada Q istatistiği ile tüm çalışmaların etki büyüklüklerini eşit kabul eden hipotez test edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın Q istatistiği ile ilgili hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H1: Transformatönel liderliğin iş doyumunu üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H2: Yayın türü, transformatönel liderliğin iş doyumunu üzerindeki pozitif etkisi için bir moderatördür.

H3: Yayın yılı, transformatönel liderliğin iş doyumunu üzerindeki olumlu etkisi için bir moderatördür.

H4: Çalışmanın yapıldığı ülke transformatönel liderliğin iş doyumunu üzerindeki olumlu etkisi için bir moderatördür.

1.4. Literatür Taraması

Araştırma sorusu tespit edildikten sonra, literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sistematik derleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasında araştırma sorusuna

uygun bir şekilde cevap verebilmek Tablo 1’de verilen literatür tarama stratejileri geliştirilmiştir. Buna göre, araştırmada 01.01.2000-15.05.2020 tarihleri arasında, Dergi park, Prequest, Google Akademik, Yök Tez, Scopus, veri tabanlarından Türkçe ve İngilizce dillerinde belirlenen anahtar kelimeler kullanılarak tarama yapılmıştır. Sağlık kurumlarında transformasyonel lider davranışlarının personel iş doyumuna etkisini konu edinen makale, yüksek lisans ve doktora tezleri araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Araştırmada ilk olarak sağlık kurumlarında liderlik türü ayırt etmeksizin liderlik davranışlarının iş doyumuna üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmış çalışmalara ulaşılmıştır. Ancak diğer liderlik türlerinde meta analiz yapılabilmesi için yeteri kadar çalışma olmaması sebebiyle transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisini konu alan çalışmalara yönelinmiştir.

Araştırmada kullanılan Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma literatür tarama stratejisi

Literatür Tarama	Dahil Edilme Kriterleri	Dışlama Kriterleri
Dil	Türkçe ve İngilizce tam metin araştırmalar	Dili Türkçe ve İngilizce olmayan özet ve tam metin çalışmalar
Kanıt Düzeyi	En iyi kanıt yaklaşımını kullanan araştırmalar	-
Araştırma Tarihi	01.01.2000-15.05.2020	-01.01.2000-15.05.2020 aralığında yayınlanmamış çalışmalar
Veri Kaynakları	Dergi park, Prequest, Google Akademik, Yök Tez, Scopus Veri Tabanları	Kaynaklarda tespit edilemeyen araştırmalar
Anahtar Kelimeler	“Sağlık kuruluşu”, “hastane işletmesi”, “sağlık kurumu”, “hastane”, “liderlik”, “transformasyonel liderlik”, “yöneticilik”, “iş tatmini”, “iş doyumuna”, “lider davranışı”, “yönetici davranışı”, “etki” Health institution, “hospital business”, “health institution”, “hospital”, “Leadership”, “transformational leadership”, “management”, “job satisfaction”, “job satisfaction”, “leader behavior”, “manager behavior”, “impact”	Bu anahtar kelimeleri içermeyen çalışmalar
Araştırma Alanı	Sağlık Sektörü	Sağlık sektörü dışındaki bütün sektörler
Yöntem	Anket Yöntemi	
İstatistiksel Veri	İlişkisel meta analiz (n ve r veya R ² değerleri) için gerekli istatistiksel bilgilere sahip olma	Niceliksel bir veriye sahip olmaması, Transformasyonel Liderlik ve doyumuna odaklanmaması,

Mendeley programına yüklenen araştırmaların özetleri PICOS sorularına cevap aranacak şekilde okunmuş ve araştırma kapsamına girmeyen ve tam metnine hiçbir veri tabanından ulaşılamayan makaleler dışlanmıştır. Araştırmaya dâhil edilen araştırmaların analizinde kanıt dayalı araştırma sonuçlarının birleştirilmesinde hem eleştirel hem kalite kontrolü sağlamada bir kılavuz olan PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) kullanılmıştır.

Transformasyonel liderlik ve iş doyumuna ile ilgili nicel yöntemle yapılmış çalışmalar bir araya getirildikten sonra, çalışmaya dahil edilecek çalışmalar meta analize uygun şekilde açık ve detaylı bir şekilde kodlanmalıdır.

Kodlama yöntemi aşağıdaki 3 kategoriden oluşmaktadır.

- Çalışmanın kimliği ile ilgili bölüm: Araştırmanın adı, numarası, yazar(ların) adı, araştırma yılı ve yeri, çalışmanın yayın türü
- Çalışmanın içeriği ile ilgili bölüm: Çalışmaya ait örneklem ve uygulanan ölçek ile ilgili bilgiler
- Çalışma verileri ile ilgili bölüm: Transformasyonel lider davranışı ortalamaları, boyut düzeyinde iş doyumu, korelasyon değeri, örneklem sayısı gibi veriler yer almaktadır.

1.5 Çalışma Kalitesi Derecelendirme Kontrol Listesi

Kalite derecelendirme kontrol listesi, bireysel çalışmaların geçerliliğini değerlendirmek amacıyla yapılır. Kalite derecelendirme yapılan analiz için önemlidir çünkü çalışılan konu ile ilgili ölçümler meta analize dâhil edilen çalışmaların kalitesinden etkilenebilir (Barlow, 2013, s.96).

Bir araştırma çalışmasının geçerliliğinin temelini, bireysel çalışmaların geçerliliği oluşturur. Bu sebeple, bireysel çalışmaların potansiyel tehditleri kontrol edilir ve bu tehditler meta analizin genel geçerliliğini belirler. Araştırma ile ilgili geçerlilik tanımı ise; analize dâhil edilen çalışmada bulunan bir ilişki hakkındaki çıkarımın yaklaşık gerçeği yansıtması olarak bilinir. Çalışmaların potansiyel tehditleri değerlendirilirken meta analize dâhil edilen çalışmalarda istatistiksel sonuç ve dış geçerlilik şartı aranır (Cook & Campbell, 1979; Valentine, 2009; Wortman, 1994).

Yapı geçerliliği, ilgili kavramların tüm özelliklerini tanımlama yeteneğidir. Bir teori veya modelde bu niteliklerin gözlenebilir değişkenlerde uygulanması, kullanımlar arasındaki ilişkilerin test edilmesi için de olayların güvenilir ve geçerli ölçülerin istenilen olgular ile uyumu gerekir. İstatistiksel sonuç geçerliliği, değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında meşru analizlerde bulunabilme imkânı sağlamalıdır. Dış geçerlilik, zaman popülasyonları, kişiler ve ortamlar arasında örneklem bulgularının genelleştirilebilir olması ile ilgili bir kavramdır (Cook & Campbell, 1979).

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların kalite düzeylerinin değerlendirilmesi, “Consort ve strobe yönergeleri kontrol listesi” kullanılarak yapılmıştır. Yapılan kalite değerlendirme değerlendirmeleri sonucundaki puanlar çalışmaların metodolojik kalitesini göstermekte olup, araştırmada kullanılan puan aralıkları şu şekildedir (Barlow, 2013, s.99).

➤ Puan aralığı 8-10+	⇒	Güçlü
➤ Puan aralığı 5-7	⇒	Orta
➤ Puan aralığı 4-daha az değer	⇒	Zayıf

1.6. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde meta analiz programı kullanılmıştır. Ortalama etki büyüklüğü çalışmadaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek amacıyla kullanılan standart bir değerdir (Borenstein et al., 2009). Bu araştırmada ortalama etki büyüklüğü hesabında Pearson Korelasyon Katsayısı (r) hesaplanmıştır. Bu katsayı Standartlaştırılmış Ortalamalar Etki Büyüklüğü birbirinden bağımsız grup ortalamalarının karşılaştırılmasında kullanılmakta olup korelasyon katsayısı +1 ile -1 arasında değerler almaktadır. Bu araştırmada hesaplamalarda r değeri, z tablosunda aldığı değere dönüştürülerek yapılmıştır (Hedges & Olkin, 1985).

Meta analiz araştırmalarında ortalama etki büyüklüğü yönteminden farklı olarak sabit etkiler modeli ve rastgele etkiler modeli olmak üzere iki model bulunmaktadır. Bu araştırma rastgele etkiler modeline göre yürütülmüştür. Ortalama etki büyüklükleri bazı kriter değerleri ile karşılaştırılarak yorumlanabilmektedir. Bu araştırmada korelasyona dayalı etki büyüklüğü değerleri için belirlenmiş olan değerlerden yararlanılmıştır. Bu kriter değerler sırasıyla küçük etki ($0 \leq d < 0,10$), mütevazı etki ($0,10 < d < 0,30$), orta etki ($0,30 < d < 0,50$), güçlü etki ($0,50 < d < 0,80$) ve

çok güçlü etki ($0,80 \geq d$) aralıkları olup araştırma sonuçlarının değerlendirilmesinde bu değerler kullanılmıştır (Cohen et al., 2007, s. 221)

Araştırmada heterojenliği değerlendirebilmek amacıyla heterojenlik testi yapılmıştır. Araştırmada heterojenliği değerlendirmek için Cochran Q istatistiği olarak bilinen (k-1) serbestlik dereceli χ^2 heterojenlik testi kullanılmıştır. Bu test bir çalışmanın farklı yerlerdeki sonuçlarının farklı ise heterojen, aynı ise homojen olduğunu ifade edilmektedir (Borenstein et al., 2009; Card, 2012; Durlak et al., 2012).

Etki büyüklüklerinde toplam varyansın içinde çalışmalar arasındaki varyansın düzeyini gösteren istatistiğe etkinin çalışma düzeyi ölçümü denmekte olup (the study – level measure of effect) I^2 sembolüyle gösterilmektedir (Bakioğlu ve Özcan, 2016, s.197-198; Dinçer, 2014, s.117-119; Deeks et al., 2012, s. 278). Bu araştırmada heterojenlik I^2 istatistiği ile değerlendirilmiştir. Heterojenlik değeri ölçek üzerinde 0 ile %100 arasında değer almaktadır. 0'dan %100'e yaklaştıkça heterojenlik artmaktadır. Higgins ve Thompson (2002) göre I^2 değeri %25 ise düşük, %50 ise orta ve %75 ise yüksek heterojenlik olarak yorumlanmaktadır. I^2 değerinin % 50'nin üzerindeki olması durumunda heterojenliğin önemli olduğu ifade edilmektedir (Mittlböck & Heizl, 2006, s. 4321). Araştırma sonuçları yukarıda bahsedilen değerlere göre yorumlanmıştır.

Moderatör analizi, değişkenlerin (moderatörler) ortalama etki büyüklükleri ile alt gruplar arasındaki farklılıkların yönü arasındaki farkların test edilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir. Araştırmada moderatör analizde değişkenler arasındaki farkın istatistiksel önemi Hedges ve Olkin (1985) tarafından geliştirilen Q istatistik yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Bu yöntemde, Q kendi içerisinde [Qw] ve [Qb] olarak ikiye ayrılmaktadır. Qw, moderatör değişkenin homojenliğini kendi içinde test ederken, Qb gruplar arasındaki homojenliği test etmektedir (Borenstein et al., 2009). Bu çalışmada moderatörler arasındaki farklılıkların istatistiksel önemi için Qb değeri kullanılmıştır.

Meta analize dahil edilen çalışmaların yayın yanlılığının olup olmadığının belirlenmesinde öncelikle huni grafiğinden yararlanılmış daha sonra Trim ve fill testi ile Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları istatistiği hesaplanmıştır.

1.7. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Meta analiz araştırmalarında dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan biri araştırmaya dahil edilen çalışmaların ne denli benzer olduğunun belirlenmesidir. Bu araştırmada geçerlik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla aşağıdaki noktalara dikkat edilmiştir.

- Bu araştırmada dahil edilme ve dışlama kriterleri belirlenirken transformasyonel liderlik tüm özellikleri ele alınarak değerlendirilmiş ve olabildiğince özdeş çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir.
- Araştırmaya dahil edilen çalışmaların kalite değerlendirmesi iki farklı araştırmacı tarafından yapılmıştır.
- Araştırmada yayım türü, yayım yılı ve çalışmanın yapıldığı ülke olmak üzere üç moderatör değişken kullanılarak çalışmalar arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir.
- Araştırmada meta analize dahil edilen çalışmaların eşdeğer olmadığını düşünülmesi, hesaplanan ortalama etki büyüklüğünün daha büyük evrenlere genellenmek istemesi ve heterojenitenin yüksek olması sebebiyle rastgele etkiler modeli kullanılmıştır.
- Araştırmada yayım yanlılığı analizleri yapılmış ve analiz sonuçlarına bulgular bölümünde yer verilmiştir.

2. Bulgular

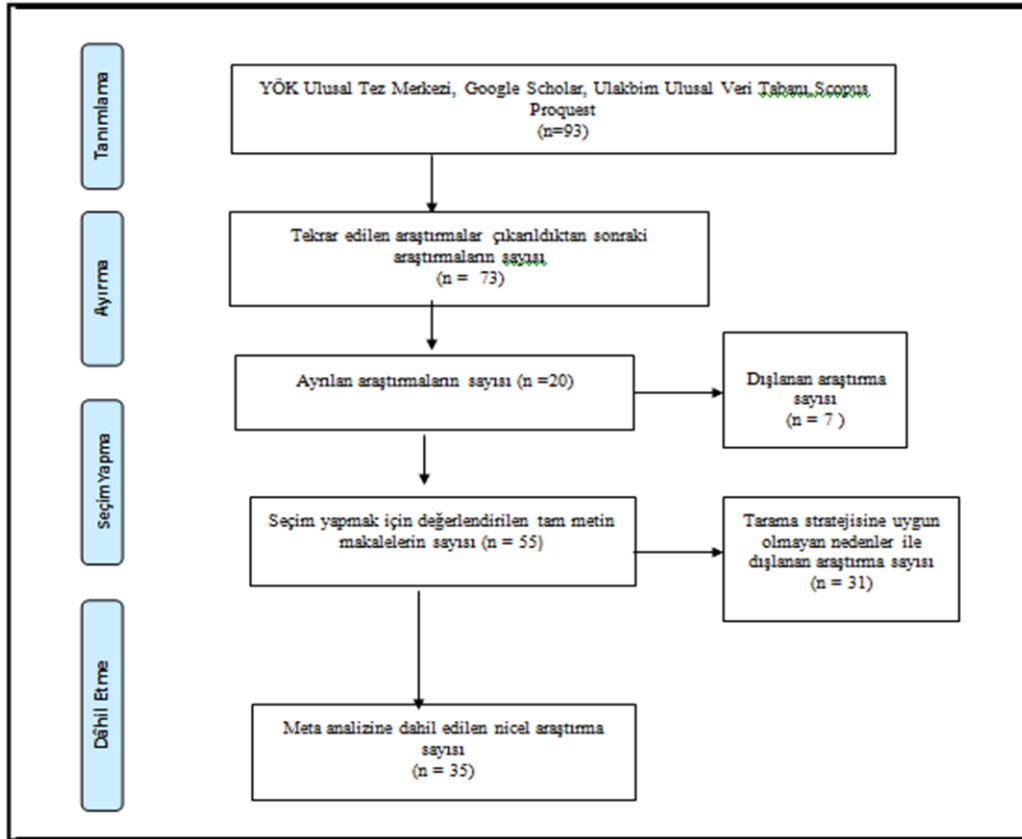
2.1. Meta Analize Dahil Edilen Çalışmalar

Araştırma kapsamında literatür tarama stratejisine uygun olarak Dergi park, Prequest, Google Akademik, YÖK Tez, Scopus veri tabanlarından, 01.01.2000-15.05.2020 yılları arasında

yapılmış sağlık kurumlarında liderlik türü ayırt etmeksizin lider davranışlarının personel iş doyumuna etkisini konu alan 93 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan duplikasyon olduğu tespit edilen 20 âdet çalışma çıkarıldıktan sonra kalan 73 çalışma, araştırma stratejileri ile dışlama ve dâhil etme kriterlerine uygun olarak okunmuştur. Dahil etme ve dışlama kriterlerine uymayan 15 çalışma dışlanmıştır. Yapılan kalite değerlendirmesi sonucunda bu çalışmaların içerisinde 58 çalışmanın araştırma kriterlerine uygun olabileceği değerlendirilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların kalite düzeylerinin değerlendirilmesi, “Consort ve strobe yönergeleri kontrol listesi” kullanılarak yapılmıştır.

Diğer liderlik türlerinde meta analiz yapılacak kadar çalışma tespit edilemediğinden sağlık kuruluşlarında transformasyonel liderlik davranışları personel iş doyumuna etkisini konu alan çalışmaların meta analize dâhil edilmesine karar verilmiştir. Dâhil etme ve dışlama kriterlerine transformasyonel lider davranışını konu alan çalışmaların dâhil edilmesi kararının alınması ile analize uymayan 38 çalışma dışlanmıştır. Yapılan kalite değerlendirmesi sonucunda bu çalışmaların içerisinde 35 çalışmanın araştırma kriterlerine uygun olabileceği değerlendirilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların kalite düzeylerinin değerlendirilmesi, “Consort ve strobe yönergeleri kontrol listesi” kullanılarak yapılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Meta analize dâhil edilen çalışmaların akış diyagramı

Kaynak: Moher et al., 2015

Kalite değerlendirmesi sonucunda ortalama değer 11,42 olarak bulunmuştur. Çalışmaların kalite değerlendirmesi araştırmacı tarafından yapılmış ve danışman tarafından kontrol edilmiştir ve araştırmaya dahil edilen çalışmaların metodolojik kalitesi “güçlü” sayılabilecek puan aralığındadır.

2.2. Araştırma Evren ve Örneklemine İlişkin Bulgular

Araştırmada benimsenen kriterler doğrultusunda sağlık kuruluşlarında transformasyonel liderliğin iş doyumunu üzerine etkisini araştıran 35 adet çalışma meta-analizine dâhil edilmiştir. Bu çalışmalar türüne göre 9 doktora tezi, 2 yüksek lisans tezi ve 24 makale olarak ayrılmaktadır. Araştırmanın örneklemini 35 çalışmaya katılan 9962 sağlık personeli oluşturmaktadır.

2000 -2020 yılları arasında değişik ülkelerde yapılan 35 adet akademik çalışmanın yıllara göre dağılımları incelendiğinde 2000,2001 yıllarında 1 çalışma, 2002 yılında 2 çalışma,2003, 2004, 2005 yıllarında 1 çalışma, 2007, 2008, 2009 yıllarına 2 çalışma, 2010 yılında 3 çalışma, 2011 yılında 4 çalışma, 2012 yılında 2 çalışma, 2013 yılında 4 çalışma, 2014, 2016 yılında 1 çalışma, 2017 ve 2018 yılında 3 çalışma, 2020 yılında 1 çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

2.3. Meta Analizi Sonuçları

Bu bölümde araştırma sonuçlarına yanıt vermek amacıyla yapılan meta analizi sonucunda ortaya çıkan verilere ilişkin bilgiler ve bu bilgilerin yorumlamaları yer almaktadır.

2.3.1. Heterojenlik Testi Sonuçları

Araştırma çalışmalardan elde edilen bulgulara göre araştırmanın örneklemini 9962 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada heterojenlik testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Heterojenlik testi sonuçları

Id	Q	Df	p	I ²	T ²	T
Heterojenite İstatistiği	847,51	34	0,000	95,99	0,09	0,29

Araştırmada heterojenlik analizi öncelikle sabit etkiler modeline göre yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda I² istatistik değeri 95,99 olarak hesaplanmıştır. Heterojenlik analizi sonuçlarını değerlendirmede kullanılan diğer bir ölçüt ise p değeridir. Bu değer 0.05’ten küçük olması ya da Q değerinin df değerinden büyük olması durumunda analize dahil edilen bireysel çalışmaların meta-analiz uygulamasının heterojen bir yapıda olduğu yorumlanmaktadır (Dinçer, 2014). Yapılan analiz ile etki büyüklükleri dağılımının heterojen bir özelliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Meta analizde araştırmaya dahil edilen çalışmaların fonksiyonel olarak eşdeğer olmadığını düşünülmesi ve hesaplanan ortalama etki büyüklüğünün daha büyük evrenlere genellenmek istemesi durumunda rastgele etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir. Sabit etkiler modeli araştırmaya dahil edilen her bir çalışma için yaygın olarak ifade edilen tek bir etkiyi tahmin ederken, rastgele etkiler modeli çalışmalardaki etki dağılımlarının ortalamasını tahmin etmektedir (Hedges ve Olkin, 1985). Yapılan analiz sonucunda etki büyüklükleri dağılımının heterojen bir özelliğe sahip olması ve yukarıda yer alan açıklamalar birlikte değerlendirilerek araştırma modeli rastgele etkiler modeline çevrilmiştir.

2.3.2. Etki Yönünü Gösteren Meta Analiz Diyagramı

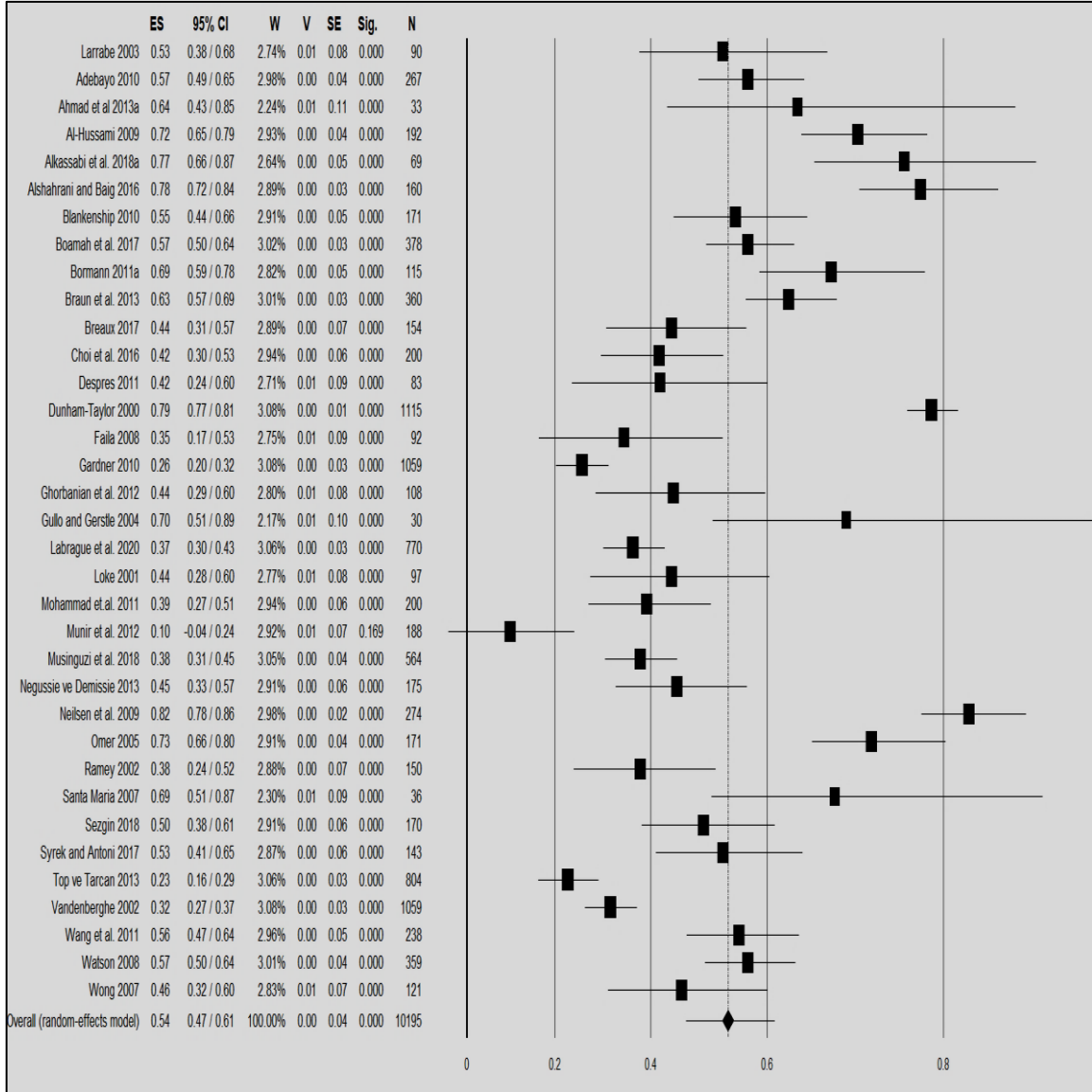
Rastgele etkiler modeline göre yürütülen araştırmada sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışları ile personel iş doyumunu arasındaki ilişkiyi inceleyen 35 çalışmanın meta analizi sonuçları Şekil 3’te forest plot ile gösterilmiştir. Şekilde transformasyonel liderlik ile iş doyumunu arasındaki etki büyüklükleri, standart hata ve %95 güven aralığına göre alt ve üst sınırlar sunulmuştur.

Rastgele etkiler modeline göre yürütülen araştırmada 35 çalışmanın standardize edilmiş etki büyüklükleri 0.10 ile 0.82 aralığında değişmektedir. Araştırmaya dahil edilen 35 çalışmanın güven aralığı ortalama değerleri en küçük 0,47 ve en büyük 0,61 olarak tespit edilmiştir.

Analiz sonucunda sağlık kuruluşlarında transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etki büyüklüğünün 0,54 (G.A; 0,47-0,61; p>0.05) değeri ile pozitif yönlü

güçlü bir etkiye sahip olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu (Cohen et al., 2007, s. 221) tespit edilmiştir. Analiz sonucu sağlık kurumlarında transformatönel liderlik ve iş doyumunu arasında pozitif yönlü bir etki olduğuna yönelik olarak belirlenmiş olan **H1** hipotezini desteklemiştir.

Şekil 3. Araştırmaların etki yönünü gösteren meta analiz diyagramı

2.3.3. Moderatör Analizleri

Moderatör analizi, alt gruplar arasındaki farklılıkların yönünü ve değişkenlerin ortalama etki büyüklükleri arasındaki farklılıkları test etmeyi sağlayan bir yöntemdir (Yiğit, 2018, s. 86). Transformatönel liderlik ve iş doyumunu ilişkisinde yayın türü moderatörüne ilişkin istatistiksel bilgileri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Yayın türü moderatör istatistik bilgileri

	ES	95% CI	W	V	SE	Sig.	N
Adebayo 2010	0.57	0.49 / 0.65	11.73%	0.00	0.04	0.000	267
Blankenship 2010	0.55	0.44 / 0.66	11.46%	0.00	0.05	0.000	171
Bormann 2011a	0.69	0.59 / 0.78	11.11%	0.00	0.05	0.000	115
Breaux 2017	0.44	0.31 / 0.57	11.38%	0.00	0.07	0.000	154
Despres 2011	0.42	0.24 / 0.60	10.72%	0.01	0.09	0.000	83
Omer 2005	0.73	0.66 / 0.80	11.46%	0.00	0.04	0.000	171
Santa Maria 2007	0.69	0.51 / 0.87	9.11%	0.01	0.09	0.000	36
Watson 2008	0.57	0.50 / 0.64	11.86%	0.00	0.04	0.000	359
Wong 2007	0.46	0.32 / 0.60	11.16%	0.01	0.07	0.000	121
Doctoral dissertation	0.58	0.44 / 0.71	100.00%	0.00	0.07	0.000	1477
Larrabe 2003	0.53	0.38 / 0.68	3.99%	0.01	0.08	0.000	90
Ahmad et al 2013a	0.64	0.43 / 0.85	3.27%	0.01	0.11	0.000	33
Al-Hussami 2009	0.72	0.65 / 0.79	4.25%	0.00	0.04	0.000	192
Alkassabi et al. 2018a	0.77	0.66 / 0.87	3.84%	0.00	0.05	0.000	69
Alshahrani and Baig 2016	0.78	0.72 / 0.84	4.20%	0.00	0.03	0.000	160
Boamah et al. 2017	0.57	0.50 / 0.64	4.37%	0.00	0.03	0.000	378
Braun et al. 2013	0.63	0.57 / 0.69	4.37%	0.00	0.03	0.000	360
Choi et al. 2016	0.42	0.30 / 0.53	4.26%	0.00	0.06	0.000	200
Dunham-Taylor 2000	0.79	0.77 / 0.81	4.46%	0.00	0.01	0.000	1115
Faila 2008	0.35	0.17 / 0.53	4.00%	0.01	0.09	0.000	92
Gardner 2010	0.26	0.20 / 0.32	4.46%	0.00	0.03	0.000	1059
Ghorbanian et al. 2012	0.44	0.29 / 0.60	4.07%	0.01	0.08	0.000	108
Gullo and Gerstle 2004	0.70	0.51 / 0.89	3.17%	0.01	0.10	0.000	30
Labrague et al. 2020	0.37	0.30 / 0.43	4.44%	0.00	0.03	0.000	770
Loke 2001	0.44	0.28 / 0.60	4.02%	0.01	0.08	0.000	97
Mohammad et.al. 2011	0.39	0.27 / 0.51	4.26%	0.00	0.06	0.000	200
Munir et al. 2012	0.10	-0.04 / 0.24	4.25%	0.01	0.07	0.169	188
Musinguzi et al. 2018	0.38	0.31 / 0.45	4.42%	0.00	0.04	0.000	564
Negussie ve Demissie 2013	0.45	0.33 / 0.57	4.23%	0.00	0.06	0.000	175
Neilsen et al. 2009	0.82	0.78 / 0.86	4.32%	0.00	0.02	0.000	274
Syrek and Antoni 2017	0.53	0.41 / 0.65	4.17%	0.00	0.06	0.000	143
Top ve Tarcan 2013	0.23	0.16 / 0.29	4.44%	0.00	0.03	0.000	804
Vandenbergh 2002	0.32	0.27 / 0.37	4.46%	0.00	0.03	0.000	1059
Wang et al. 2011	0.56	0.47 / 0.64	4.30%	0.00	0.05	0.000	238
Journal article	0.53	0.44 / 0.62	100.00%	0.00	0.05	0.000	8398
Ramey 2002	0.38	0.24 / 0.52	49.78%	0.00	0.07	0.000	150
Sezgin 2018	0.50	0.38 / 0.61	50.22%	0.00	0.06	0.000	170
Master's thesis	0.44	0.10 / 0.78	100.00%	0.03	0.18	0.012	320

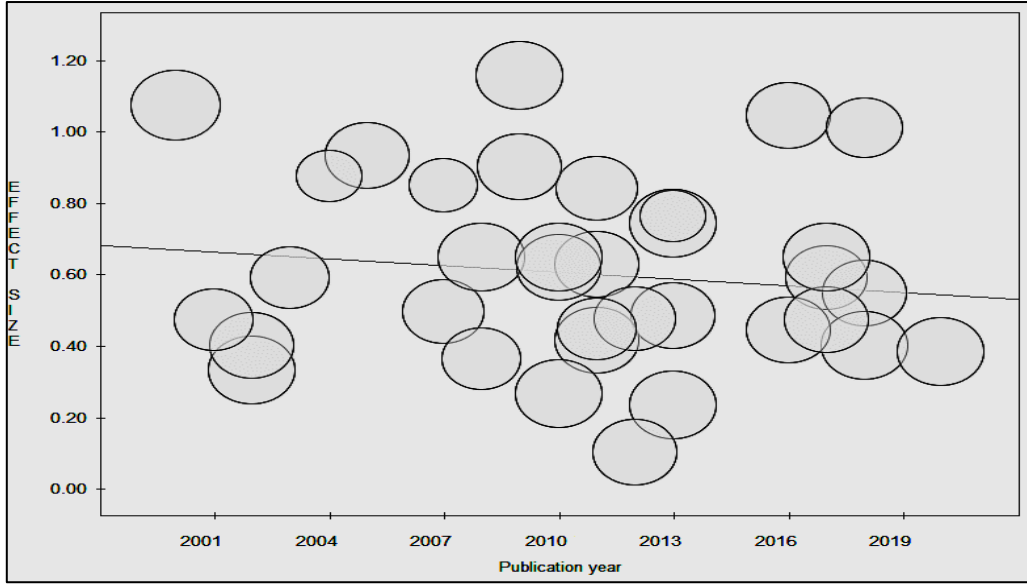
Tablo 3'de görüldüğü üzere doktora tezlerinin ortalama etki büyüklüğü 0,58 ($p > 0.05$) olup %95 güven aralığında en küçük ortalama değer 0,44 en yüksek ortalama değer 0,71'dir. Makalelerin ortalama etki büyüklüğü 0,53 ($p > 0.05$) olup %95 güven aralığında en küçük ortalama değer 0,44 en yüksek ortalama değer 0,62 iken yüksek lisans tezleri için ortalama etki büyüklüğü 0,44 53 ($p > 0.05$) olup en küçük ortalama değer 0,10 en yüksek ortalama değer 0,78 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Yayın Türü moderatörü meta analiz sonucu

Yayın Türü	k	ES	LL	UL	Sig.	V	SE	N	Q _b	df.	p
Doktora Tezi	9	0,58	0,44	0,71	0,000	0,00	0,07	1477			
Makale	24	0,53	0,44	0,62	0,000	0,00	0,05	8398	0,666	2	0,718
Yüksek Lisans Tezi	2	0,44	0,10	0,78	0,003	0,03	0,18	320			

Tablo 4’te görüldüğü üzere yapılan analiz sonucunda araştırmaya dahil edilen çalışmaların yayın türünün doktora tezi, makale ya da yüksek lisans tezi olma durumu moderatör rol oynamamaktadır ($Q_b = 0,66$; $p > 0,05$). Bu sonuca göre yayın türünün moderatör rol oynağına ilişkin **H2** hipotezi reddedilmiş olup ortalama etki büyüklükleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Şekil 4. Yayın yılı moderatörü için meta analiz sonucu

Şekil 4’te yayın yılı moderatörü için yapılan meta- regresyon analiz sonucu sunulmuştur. Yapılan analiz sonucunda etki büyüklüğü ile yayın arasında ($p=0,459$) anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle transformasyonel liderlik ve iş doyumunu ilişkisinde yayın yılı moderatörüne ilişkin **H3** hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5. Çalışmanın yapıldığı ülke moderatörü istatistik bilgileri

Ülke	Çalışma Sayısı (k)	ES	LL	UL	Sig.	V	SE	N
ABD	14	0,58	0,48	0,67	0,0000	0,00	0,05	2975
Almanya	2	0,58	0,33	0,83	0,0000	0,02	0,13	503
Belçika	2	0,29	-0,05	0,63	0,0919	0,03	0,17	2118
Danimarka	2	0,56	0,30	0,82	0,0000	0,02	0,13	462
Etiyopya	1	0,45	0,33	0,57	0,0000	0,00	0,06	175
Filipinler	1	0,37	0,30	0,43	0,0000	0,00	0,03	770
Kanada	1	0,57	0,50	0,64	0,0000	0,00	0,03	378
Malezya	2	0,52	0,22	0,82	0,0006	0,02	0,15	233
Singapur	1	0,44	0,28	0,60	0,0000	0,01	0,08	97
Suudi Arabistan	3	0,76	0,63	0,89	0,0000	0,00	0,07	400
Türkiye	2	0,37	0,04	0,69	0,0271	0,03	0,17	974
Uganda	1	0,38	0,31	0,45	0,0000	0,00	0,04	564
Çin	1	0,56	0,47	0,64	0,0000	0,00	0,05	238
Ürdün	1	0,39	0,27	0,51	0,0000	0,00	0,06	200
İran	1	0,44	0,29	0,60	0,0000	0,01	0,08	108

Tablo 5’te araştırmaya dahil edilen çalışmaların yapıldığı ülke moderatörüne ilişkin meta analiz sonuçları sunulmuştur. Tablodan görüldüğü üzere sağlık kurumlarında transformasyonel

liderlik davranışlarının iş doyumuna etkisi üzerine en fazla çalışma Amerika’da yapılmış olup çalışmaların ortalama etki büyüklüğü 0,58’ (%95 güven aralığında, $p>0.05$)’ dir. 3 çalışmanın yapıldığı Suudi Arabistan’da etki büyüklüğü 0,76’ (%95 güven aralığında, $p>0.05$) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6. Araştırmanın yapıldığı ülke moderatörü için meta analiz sonucu

Ülke	Q	df	Sig.	I ²	T ²	T	Q _b	df.	p
ABD	185,56	13	0,000	92,99	0,07	0,27			
Almanya	2,30	1	0,129	56,54	0,01	0,08			
Belçika	2,27	1	0,132	55,91	0,00	0,03			
Danimarka	122,72	1	0,000	99,19	0,55	0,74	12,78	14	0,54
Malezya	2,64	1	0,104	62,19	0,03	0,18			
Suudi Arabistan	1,05	2	0,592	0,00	0,00	0,00			
Türkiye	13,47	1	0,000	92,57	0,05	0,21			

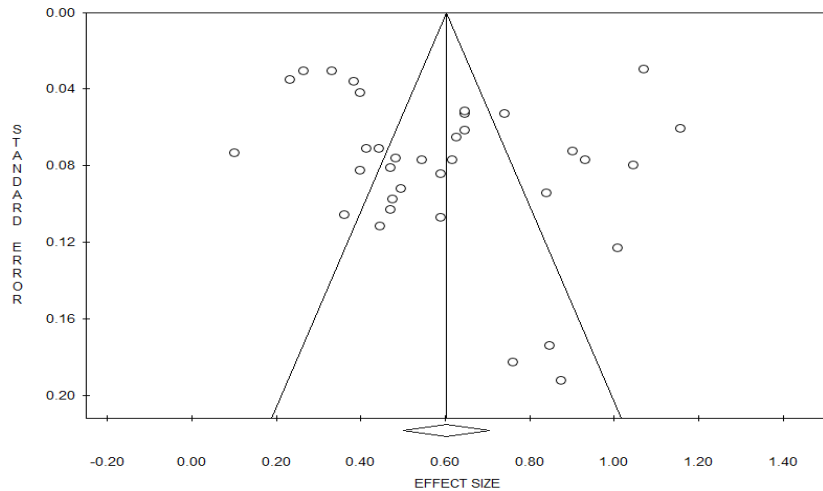
Tablo 6’da araştırmanın yapıldığı ülkeye ilişkin moderatör analiz sonucu sunulmuştur. Yapılan analiz sonucunda çalışmanın yapıldığı ülke açısından etki büyüklükleri arasında anlamlı bir fark olmadığı ($Q_b = 12,78$; $p>0.05$) tespit edilmiştir. Bu nedenle transformasyonel liderlik ve iş doyum ilişkisinde çalışmanın yapıldığı ülke moderatörüne ilişkin **H4** hipotezi reddedilmiştir

2.3.4. Yayın Yanlılığı Analizleri

Yayın yanlılığı genel olarak herhangi bir konuda yapılmış olan çalışmaların tamamının yayınlanmamış olabileceği olasılığına dayanmaktadır (Borenstein et al.,2009). Kayıp veri olarak ifade edilen yayın yanlılığı meta analiz araştırmalarında ortalama etki büyüklüğünü olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle meta analiz araştırmalarında yayın yanlılığının incelenmesi gerekmekte olup bazı hesaplama yöntemlerinden yararlanılmaktadır (Yiğit, 2018).

Bu araştırmanın yayın yanlılığı olasılığı, Şekil 5’de huni saçılım grafiği sonuçlarında gösterilmiştir. Huni saçılım grafiğinde y eksenini çalışmalara ait hata değerini (y eksenini) ve etki büyüklüğünü (x eksenini) gösteren iki eksen bulunmaktadır. Grafikte standart hata değeri küçük olan çalışmalar huninin üst kısmında ve birleştirilmiş etki büyüklüğünü gösteren dikey çizginin her iki yanında simetrik bir şekilde yayılmış olması, yayın yanlılığının olmadığı anlamına gelmektedir (Borenstein et al., 2005).

Şekil 5. Huni saçılım grafiği

Şekil 5'te görüldüğü üzere araştırma kapsamına alınan 35 çalışmanın büyük çoğunluğu huninin üst kısmına doğru ve birleştirilmiş etki büyüklüğü çizgisine çok yakın bir konumda yer almakta olup araştırmada yayın yayınlılığına ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır.

Tablo 7. Trim ve fill testi sonuçları

Id	ES	LL	UL	Sig.	V	SE	Çıkartılmış Çalışma
Gözlenen Değerler (Overall effect size)	0,54	0,47	0,61	0,0000	0,00	0,04	0
Düzeltilmiş Değerler (Overall effect size)	0,54	0,47	0,61	0,0000	0,00	0,04	0

Rastgele etkiler modeline göre yürütülen meta analizde huni grafiğinde yayın yanlılığına ilişkin kanıt bulunmamasına rağmen araştırmada hesaplanan etki büyüklüğündeki yayın yanlılığına bağlı etki miktarını değerlendirebilmek amacıyla Trim ve fill testi yapılmış olup test sonucu Tablo 7'da sunulmuştur. Tablodan görüldüğü üzere gözlenen etki büyüklüğü değerleri ile yayın yanlılığından kaynaklanan etkiyi düzeltmeye yönelik hesaplanan değerler arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Yayın yanlılığını belirlemede kullanılan bir diğer istatistik Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları istatistiğidir. Bu analizde pozitif değerler, çalışma test duyarlılığının ve küçük örneklem büyüklüğünün doğru olduğunu ifade etmektedir. Yapılan analiz sonucunda (Kendall's tau z =1,02; Sig=0,307) çalışmalarda yayın yanlılığı görülmemiştir. Classic fail-safe N istatistiği ile çalışmanın gücü ve p değerinin alfa değerinden büyük olması için analize kabul edilmesi gereken çalışma sayısını göstermektedir (Dinçer, 2014). Araştırmada p değerinin 0,05'den büyük olması için gerekli çalışma sayısı 24702 adettir. Sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumu üzerine etkisini inceleyen 24702 çalışmaya ulaşılması mümkün olmadığından, bu sonuç yayın yanlılığı olmadığını göstermektedir

2.3.5. Duyarlılık Analizi

Meta analizlerde birçok karar olduğu için, farklı kararların sonuçlar üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla duyarlılık analizi yapılır. Bu analiz sayesinde, farklı meta analiz modellerinin kullanılma etkisinin keşfi yapılır ya da örneklem büyüklüğü, metodolojik kalite veya varyansa dayalı meta analizlerdeki dışlama veya dâhil etme etkisi ortaya konulabilir (Yiğit, 2018, s. 187).

Duyarlılık analizi neticesinde, sonuçlar farklılık gösteriyor ise; bu durum ulaşılan sonucun dikkatle yorumlanması gerektiğini göstermektedir (Deeks et al, 2012, s. 289–290). Duyarlılık analizinde çalışma sayısı 34'e düşürüldüğünde en küçük etki büyüklüğü 0,53 en büyük etki büyüklüğü değeri ise 0,54' (%95 güven aralığında, p>0.05) dür. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların en küçük güven aralığı değeri 0,46 ile 0,48 arasında ve en büyük güven aralığı değeri ise 0,60 ile 0,62 arasında değişmektedir.

3. Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen analiz bulguları ile literatürde yer alan benzer çalışmaların sonuçları karşılaştırılmış ve ardından önerilere yer verilmiştir.

Rastgele etkiler modeline göre yürütülen çalışmada, sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışları ile personel iş doyumu üzerindeki etki büyüklüğünün 0,54 (G.A; 0,47-0,61; p >0.05) değeri ile pozitif yönlü güçlü düzeyde etkili ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. . Bu sonuca göre **H1** hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmada yayın türü, yayın yılı ve araştırmanın yapıldığı ülke olmak üzere üç adet moderatör değişken belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda yayın türünün makale, yüksek lisans veya doktora tezi olma durumunun moderatör rol oynamadığı tespit edilmiş (Qb = 0,66; p>0.05) ve **H2** hipotezi reddedilmiştir. Transformasyonel liderlik ve iş doyumu ilişkisinde yayın yılı moderatör analizleri yapılmış ve araştırma kapsamında incelenen çalışmaların yayın yılının moderatör rol oynamadığı

tespit edilerek **H3** hipotezi reddedilmiştir. Transformasyonel liderlik ve iş doyumunu ilişkisinde çalışmaların yapıldığı ülke moderatörüne ilişkin yapılan analiz sonucunda söz konusu özelliğinde de moderatör rol oynamadığı saptanmış ($Q_b = 12,78$; $p > 0,05$) ve **H4** hipotezi reddedilmiştir. Araştırmanın yayın yanlılığı olasılığı, huni saçılım grafiği ile incelenmiş ve araştırmaya dahil edilen 35 adet çalışmanın büyük çoğunluğunun şeklin üst kısmına doğru ve birleştirilmiş etki büyüklüğüne çok yakın bir konumda yer aldığı gözlemlenmiştir. Yayın yanlılığını belirlemek amacıyla yapılan Trim ve Fill testi sonucunda gözlenen etki büyüklüğü değerleri ile yayın yanlılığından kaynaklanan etkiyi düzeltmeye yönelik hesaplanan değerler arasında herhangi bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Yayın yanlılığını belirlemede kullanılan bir diğer Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları istatistiğine (Kendall'stau $z = 1,02$; $Sig = 0,307$) göre meta analize dahil edilen çalışmalarda yayın yanlılığı görülmemiştir. Duyarlılık analizi yapılmış, araştırmaya dahil edilen çalışmalar için en küçük etki büyüklüğü 0,53 en büyük etki büyüklüğü değeri ise 0,54' (%95 güven aralığında, $p > 0,05$) olduğu saptanmış ve araştırmaya dahil edilen çalışmaların en küçük güven aralığı değeri 0,46 ile 0,48 arasında ve en büyük güven aralığı değeri ise 0,60 ile 0,62 arasında olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen sağlık kuruluşlarında transformasyonel liderlik davranışlarının iş doyumunu üzerine etkisini inceleyen 35 çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Türkiye'de sağlık personeli üzerinde transformasyonel lider davranışlarının örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve iş doyumuna etkisi araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda transformasyonel lider davranışının örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir (Top et al., 2015, s. 1259). İstanbul ili Anadolu yakasında bulunan özel bir hastanede çalışan 170 sağlık personelinin iş doyum düzeyi ile yöneticilerinin liderlik tarzı arasındaki ilişkinin araştırılmış ve yapılan analiz sonucunda hastane yöneticilerinin liderlik davranış tarzlarının sağlık çalışanlarının iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür (Sezgin, 2018, s. 1).

Acil tıp ortamında lider davranışlarının personel iş doyumunu üzerindeki etki düzeyinin tespit eden bir lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde ve olumlu şekilde etkili olduğu bulunmuştur (Breux, 2009, s. 65). İran'da 23 istasyonda çalışan 108 acil tıp teknisyenin iş doyumunu ile yöneticilerinin transformasyonel ve transaksyonel liderlik davranışları arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda transformasyonel ve transaksyonel lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir (Ghorbanian et al., 2012, s. 1). Yapılan başka bir çalışmada transformasyonel lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkili olduğu belirlenmiştir (Syrek & Antoni, 2017, s. 172).

Hemşireler üzerinde iş doyum düzeyi ile yöneticilerinin transformasyonel liderlik davranışı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ile yapılan birçok çalışmada lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Abdelhafiz et al, 2016, s. 384; Al-Hussami, 2008, s. 286; Ahmad et al., 2013, s. 171; Breux, 2009, s. 65; Choi et al., 2016, s. 1; Dunham Taylor, 2000, s. 241; Failla, 2008, s. 480; Gardner, 2010, s. 8; Larrabee et al., 2003, s. 271; Negussie & Demissie, 2013, s. 49; Munir et al., 2012, s. 512; Mohammad et al., 2011, s. 35; Omer, 2005, s. 141; Ramey, 2002, s. 29; Santa Maria, 2007, s. 48-54; Vandenberghe et al., 2002, s. 16; Wang et al., 2012, s. 444).

Sağlık personelinin iş doyum düzeyi ile yöneticilerinin liderlik tarzı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmalarda, lider davranışı ile personel iş doyumunu arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Adebayo, 2010, s. 115; Braun et al., 2013, s. 270; Watson, 2008, s. 148; Wong, 2007, s. 100). Suudi Arabistan'ın özel ve devlet hastanelerinde çalışan 69 fizyoterapistin iş doyumunu düzeylerinin liderlikle ilişkisi araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkili olduğu saptanmıştır (Alkassabi et al., 2018, s. 1). 564 sağlık çalışanı üzerinde yapılan çalışmada, çalışanların transformasyonel liderliği tercih ettiği ve söz konusu liderlik ile iş doyumunu arasında

pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Musinguzi et al., 2018, s. 21). Üçüncü basamak bir hastanenin yoğun bakım ünitesinde çalışan hemşirenin iş doyumunu ile baş hemşirelerin transformasyonel ve transaksiyonel liderlik davranışları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analiz sonucunda yönetici hemşirelerin her iki liderlik türünün çalışanların iş doyumları üzerinde olumlu şekilde etkili olduğu tespit edilmiştir (Alshahrani & Baig, 2016, s. 366).

Akut bakım hemşiresinin iş doyum düzeyi ile yöneticilerinin transformasyonel liderlik tarzı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmada transformasyonel lider davranışının personel iş doyumunu arasında pozitif yönde ve anlamlı şekilde etkili olduğu saptanmıştır (Boamah et al., 2017, s. 1). (Bormann, 2011, s. 10). (Gullo & Gerstle, 2004, s. 259). Filipinler’de 770 hemşirenin iş doyum düzeyi ile yöneticilerinin toksik ve transformasyonel liderlik tarzı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda toksik ve transformasyonel lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkili olduğu saptanmıştır (Labrague et al., 2020, s. 1). Transformasyonel liderlik ile iş doyumunu ve psikolojik refah arasındaki aracı etkiler araştırılan bir çalışmada transformasyonel lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde ve olumlu şekilde etkili olduğu tespit edilmiştir (Nielsen et al., 2009, s. 1236). Hava kuvvetleri medikal servisinde çalışan 171 kadın personel üzerinde yaptığı çalışmada hemşire yöneticilerin transformasyonel lider davranışı ile personel iş doyumunu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır (Blankenship, 2010, s. 2).

Yukarıda yer alan araştırma sonuçlarından görüldüğü üzere sağlık kuruluşlarında transformasyonel liderlik davranışlarının iş doyumunu üzerine pozitif yönlü etkisi bulunmakta olup çalışmalardan elde edilen sonuçlar araştırmadan elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Aşağıda sağlık kurumlarında diğer liderlik türleri ile personel iş doyumunu ilişkisini inceleyen bazı çalışmalara ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Onkoloji hemşirelerinin iş doyumunu etkileyen ortam ve faktörleri tahmin etmek için amacıyla yapılan bir çalışmada ilişkisel lider davranışlarının onkoloji hemşirelerinin iş doyumunu üzerinde pozitif yönde ve olumlu şekilde rol oynadığını göstermiştir (Cummings et al., 2008, s. 508). Endonezya’nın güneydoğusunda bulunan Sulawesi’deki Konawe hastanesi personelinin iş doyumunu, iş performansına yönelik lider ve çalışma tutumunun etkisini incelemeyi amaçlayan bir çalışmada, liderliğin iş doyumunu üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunduğu tespit edilmiştir (Shahab & Nisa, 2014, s. 69). Yönetici davranışının personel iş doyumuna etki düzeyini ölçmek amacıyla 83 cerrahi yoğun bakım hemşiresine anket uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda lider davranışının personel iş doyumunu üzerinde olumlu şekilde etkili olduğu tespit edilmiştir (Despres, 2011, s. 46). Singapur’daki sağlık bakım merkezlerinde çalışan personelin iş doyumunu üzerinde lider davranışları arasında pozitif yönde ve olumlu şekilde bir ilişki bulunmuştur (Chiok Foong Loke, 2001, s. 191). Tayvan’da yapılan bir çalışmada örgüt kültürü, liderlik davranışı ve iş doyumları arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi ile test etmiştir. Çalışmada örgüt kültürü, liderlik davranışı ve iş doyumunu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşılmıştır (Tsai, 2011, s. 1). Transformasyonel lider davranışlarının sağlık personelinin örgütsel bağlılık, iş doyumunu ve gelir beklentilerini meta analiz yöntemi ile ölçmeyi amaçlayan bir çalışmada, transformasyonel liderlik davranışının tüm değişkenler üzerinde pozitif yönde ve olumlu şekilde rol oynadığı saptanmıştır (Barlow, 2013).

Türkiye’de sağlık çalışanları üzerinde yapılan araştırma sonucunda yeni fikirleri önemseyen, yeniliği destekleyen, katılımcı, ve vizyoner tutum sergileyen “destekleyici ve başarı yönelimli” liderlerin personel iş doyumunu olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Tengilimoğlu ve Yiğit, 2005, s. 395–398). Kurt ve Yiğit (2017, s. 124–125) tarafından yapılan başka bir çalışmada hastane yöneticilerinin liderlik davranışlarının personel iş doyumunu üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Analiz sonuçlarına göre; yönlendirici ve başarı yönelimli lider davranışının

iş doyumunu üzerinde herhangi bir etkiye rastlanmazken, destekleyici ve otokratik lider davranışının personel iş doyumuna olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir

Yukarıda yer verilen çalışmalardan elde edilen sonuçların araştırmamızın sonuçları ile uyumlu olduğu ve liderlik davranışlarının personel iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre ortaya çıkan öneriler aşağıdaki şekildedir;

- Sağlık kurumlarında görev alacak yöneticilerin profesyonel anlamda eğitim almış olması gerekmektedir. Yapılan yönetici tercih ve atamalarında liyakat gözetilmeli ve uygun eleman alınımına özen gösterilmelidir.
- Araştırma sonucuna göre sağlık kurumlarında transformasyonel lider davranışının personel iş doyumuna etkisi olduğu görülmektedir. Bu sebeple sağlık kurumlarındaki yöneticiler, transformasyonel lider davranışı benimsemeli ve bu konuda teşvik edilmelidir.
- Sağlık kurumlarında görev yapan yöneticiler, hangi kademedede olursa olsun, transformasyonel lider davranışından ve etkilerinden haberdar olmalıdır.
- Transformasyonel lider davranışının iş doyumuna etkileri hizmet içi eğitimlerde üst yönetim tarafından savunulmalı ve astlarla paylaşılmalıdır.
- Sağlık kurumlarının doğası ve yapısı gereği transformasyonel liderliğe ihtiyaç duyduğu unutulmamalıdır. Çünkü sağlık hizmetlerinde başarının sırrı yenilikçi ve yeniliğe ayak uydurmayı kolaylaştıracak dönüşümden geçmektedir.
- Sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışı benimseyen yönetici, sağlık sektörü ile ilgili ülkesinde ve dünyada olup bitenden haberdar olmalı yenilikleri takip etmelidir.
- Yeniliklerin takipçisi olan transformasyonel liderler, kurumunu ve ekibini yeniliğe ve dönüşüme hazırlamalıdır.

Araştırma, sağlık kurumlarında transformasyonel liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisini konu almış ve analizler bu kapsamda gerçekleştirilmiştir. Bu alanda çalışan araştırmacıların sağlık kurumlarında diğer liderlik türleri ile iş doyumunu ve farklı örgütsel çıktılar (örgütsel bağlılık, örgüt iklimi, örgütsel sessizlik vb.) arasında ilişkiyi inceleyen sistematik derleme ve meta analiz çalışmaları yapmaları önerilmektedir.

Kaynaklar

- Abdelhafiz, I. M., Alloubani, A. M. D., & Almatari, M. (2016). Impact of leadership styles adopted by head nurses on job satisfaction: A comparative study between governmental and private hospitals in Jordan. *Journal of Nursing Management*, 24(3), 384–392. doi:10.1111/jonm.12333
- Adebayo, O. O. (2010). *Obstetric nurses' perceptions of manager' s leadership style on job satisfaction and organizational commitment*. Doctoral dissertation, University Of Phoenix.
- Al-Hussami, M. (2008). A study of nurses' job satisfaction: The relationship to organizational commitment, perceived organizational support, transactional leadership, transformational leadership, and level of education. *European Journal of Scientific Research*, 22(2), 286–295.
- Alkassabi, O. Y., Al-Sobayel, H., Al-Eisa, E. S., Buragadda, S., Alghadir, A. H., & Iqbal, A. (2018). Job satisfaction among physiotherapists in Saudi Arabia: Does the leadership style matter? *BMC Health Services Research*, 18:422. doi:10.1186/s12913-018-3184-9

- Alshahrani, F. M. M., & Baig, L. A. (2016). Effect of leadership styles on job satisfaction among critical care nurses in Aseer, Saudi Arabia. *Journal of the College of Physicians and Surgeons Pakistan*, 26(5), 366–370.
- Ayeleke, Reuben Olugbenga, Dunham, Anette, North, Nicola, Wallis, Katherine. (2018). *The concept of leadership in the health care sector*. Göker S.D (Ed.) Leadership (pp. 83-96), IntecOpen Limited.
- Aziri, B. (2011). Job satisfaction, a literature review. *Management Research and Practice*, 3(1), 77–90.
- Bakioğlu, A., ve Özcan, Ş. (2016). *Meta analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Barlow, K. M. (2013). *A Meta-analysis of transformational leadership and subordinate nursing personnel organizational commitment, job satisfaction, and turnover intentions*. In UMI Dissertation Publishing. University of Maryland.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectation*. New York: The Free Press.
- Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving organisational effectiveness through transformational leadership*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Blankenship, S. L. (2010). *The consequences of transformational leadership and/or transactional leadership in relationship to job satisfaction and organizational commitment for active duty women serving in the air force medical service*. Nova Southeastern University.
- Boamah, S. A., Laschinger, H. K. S., Wong, C., & Clarke, S. (2018). Effect of transformational leadership on job satisfaction and patient safety outcomes. *Nursing outlook*, 66(2), 180-189. Doi:10.1016/j.outlook.2017.10.004
- Bodur, S. (2002). Job satisfaction of health care staff employed at health centres in Turkey. *Occupational Medicine*, 52(6), 353–355.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., Rothstein, H. R. . (2009). *Introduction to meta-analysis*. A John Wiley and Sons Ltd. Publication.
- Borenstein, M., Hedges, L., Higgins, J., & Rothstein, H. (2005). *Comprehensive meta-analysis version 2*. Englewood, NJ: Biostat,
- Borenstein M, Hedges LV, Higgins JPT, R. H. (2009). *Introduction to Meta Analysis*. 1st ed. United Kingdom: John Wiley & Sons, Ltd.
- Bormann B, L. (2011). *The relationship between staff nurse perception of nurse manager leadership behavior and staff nurse job satisfaction in a hospital applying for magnet recognition status*. Doctor of Philosophy, University of Louisville.
- Braun, S., Peus, C., Weisweiler, S., & Frey, D. (2013). Transformational leadership, job satisfaction, and team performance: A multilevel mediation model of trust. *Leadership Quarterly*, 24(1), 270–283. Doi:10.1016/j.leaqua.2012.11.006
- Breaux, P. J. (2009). *An investigation of the relationships between Emergency Medical Technician's ratings of Emergency Medical Service (EMS) director's transformational leadership and job satisfaction in rural EMS environments*. Our Lady of the Lake University.
- Card, N. A. (2012). *Applied meta-analysis for social science research*. New York: Guilford Publications.
- Çelik, V. (1998). Eğitim’de dönüşümcü liderlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(16), 423–442.
- Chiok Foong Loke, J. (2001). Leadership behaviours: Effects on job satisfaction, productivity and

- organizational commitment. *Journal of Nursing Management*, 9(4), 191–204.
- Choi, S. L., Goh, C. F., Adam, M. B. H., & Tan, O. K. (2016). Transformational leadership, empowerment, and job satisfaction: the mediating role of employee empowerment. *Human Resources for Health*, 14:73. doi: 10.1186/s12960-016-0171-2
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. London: Routledge Taylor & Francis
- Cook, T. D., & Campbell, D. T. (1979). *Quasi-experimentation design & analysis issues for field settings*. Chicago: Rand McNally.
- Cummings, G. G., Olson, K., Hayduk, L., Bakker, D., Fitch, M., Green, E., Butler, L., & Conlon, M. (2008). The relationship between nursing leadership and nurses' job satisfaction in Canadian oncology work environments. *Journal of Nursing Management*, 16(5), 508–518. doi:10.1111/j.1365-2834.2008.00897.x
- Deeks, J.J, Higgins, J.P.T, Altman, D. . (2012). *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions*. JohnWiley & Sons Ltd.
- Despres, K. K. (2011). Perceived leadership styles of nurse managers' and nurses' job satisfaction: A Correlational Study. University Of Phoenix.
- Diñçer, S. (2014). *Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta analiz*. Ankara: Pegem Akademi.
- Downton, J. V. (1973). *Rebel leadership: Commitment and charisma in the revolutionary process*. New York: Free Press.
- Dunham-Taylor, J. (2000). Nurse executive transformational leadership found in participative organizations. *Journal of Nursing Administration*, 30(5), 241–250. doi: 10.1097/00005110-200005000-00005
- Durlak, J. A., Meerson, I., Meerson, I., & Loyola, C. J. E. F. (2012). Meta-Analysis. In J. C. Thomas & M. Hersen. (Eds.), *Understanding research in clinical and counseling psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Failla, K. R., & Stichler, J. F. (2008). Manager and staff perceptions of the manager's leadership style. *Journal of Nursing Administration*, 38(11), 480–487. doi: 10.1097/01.nna.0000339472.19725.31
- Gardner, B. D. (2010). Improve RN retention through transformational leadership styles. *Nursing Management*, 41(8), 8–12. doi: 10.1097/01.NUMA.0000384003.09214.ed
- Ghorbanian, A., Bahadori, M., & Nejati, M. (2012). The relationship between managers' leadership styles and emergency medical technicians' job satisfaction. *Australasian Medical Journal*, 5(1), 1–7. doi: 10.4066/AMJ.2011892
- Gullo, S. R., & Gerstle, D. S. (2004). Transformational leadership and hospital restructuring: a descriptive study. *Policy, Politics, & Nursing Practice*, 5(4), 259–266.
- Hedges, L. V., Olkin, I. (1985). *Statistical methods for meta-analysis*. CA: Academic Press.
- Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B. B. (1959). *The motivation to work*. John Wiley & Sons.
- Karip, E. (1998). Dönüşümcü liderlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(16), 443–465.
- Kılıç, G., Gülaydın, M., Sürücü, Ö., & Kasapoğlu, B. (2018). Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Liderlik Davranışları İle Örgütsel Muhalefet İlişkisi. *Journal Of International Social Research*, 11(59) 994-1003
- Küçüközkan, Y. (2015). Liderlik ve motivasyon teorileri: kuramsal bir çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 85–116.

- Kurt, S., ve Yiğit, V. (2017). Hastanelerde algılanan liderlik davranışlarının çalışanların iş tatminine etkisi: bir üniversite hastanesinde uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 107–131.
- Labrague, L. J., Nwafor, C. E., & Tsaras, K. (2020). Influence of toxic and transformational leadership practices on nurses' job satisfaction, psychological distress, absenteeism, and turnover intention. *Journal of Nursing Management*, 28 (1), 1104-1113. doi:10.1111/jonm.13053
- Larrabee, J. H., Janney, M. A., Ostrow, C. L., Withrow, M. L., Hobbs, G. R., & Burant, C. (2003). Predicting registered nurse job satisfaction and intent to leave. *Journal of Nursing Administration*, 33(5), 271–283. <https://doi.org/10.1097/00005110-200305000-00003>
- Mittlböck, M., & Heinzl, H. (2006). A simulation study comparing properties of heterogeneity measures in meta-analyses. *Statistics in Medicine*, 25(April), 4267–4278.
- Mohammad, S. I. S., Al-Zeaud, H. A., & Batayneh, A. M. . (2011). The relationship between transformational leadership and employees' satisfaction at jordanian private hospitals. *Business and Economic Horizons*, 5(2), 35–46.
- Moher, D., Shamseer, L., Clarke, M., Ghersi, D., Liberati, A., Petticrew, M., Shekelle, P., Stewart, L. A., ... Whitlock, E. (2015). Preferred reporting items for systematic review and meta-analysis protocols (PRISMA-P) 2015 statement. *Revista Espanola de Nutricion Humana Dietetica*, 20(2), 148–160. doi:10.1186/2046-4053-4-1
- Munir, F., Nielsen, K., Garde, A. H., Albertsen, K., & Carneiro, I. G. (2012). Mediating the effects of work-life conflict between transformational leadership and health-care workers' job satisfaction and psychological wellbeing. *Journal of Nursing Management*, 20(4), 512–521. doi:10.1111/j.1365-2834.2011.01308.x
- Musinguzi, C., Namale, L., Rutebemberwa, E., Dahal, A., Nahirya-Ntege, P., & Kekitiinwa, A. (2018). The relationship between leadership style and health worker motivation, job satisfaction and teamwork in Uganda. *Journal of Healthcare Leadership*, 10 (April), 21–32. doi: 10.2147/JHL.S147885
- Negussie, N., & Demissie, A. (2013). Relationship between leadership styles of nurse managers and nurses' job satisfaction in Jimma University Specialized Hospital. *Ethiopian Journal of Health Sciences*, 23(1), 49–58.
- Nielsen, K., Yarker, J., Randall, R., & Munir, F. (2009). The mediating effects of team and self-efficacy on the relationship between transformational leadership, and job satisfaction and psychological well-being in healthcare professionals: A cross-sectional questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 46(9), 1236–1244. doi:10.1016/j.ijnurstu.2009.03.001
- Omer, T. Y. (2005). *Leadership style of nurse managers at the Saudi National Guard hospitals*, Doctoral dissertation, George Mason University.
- Ramey, J. W. (2002). *Marshall digital scholar the relationship between leadership styles of nurse managers and staff nurse job satisfaction in hospital settings*. Theses, Dissertations and Capstones. Marshall University.
- Santa Maria, V. (2007). *Leadership styles of nurse-managers: Influences on commitment*, Doctoral dissertation, Stevens Institute of Technology.
- Sezgin, G. (2018). *Hastaneler yöneticileri liderlik davranış tarzlarının sağlık çalışanlarının tatmini üzerine etkisi: Özel İstanbul Bölge Hastanesi'nde sağlık çalışanları üzerinde bir uygulama*. (Yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi.
- Shahab, M. A., & Nisa, I. (2014). The influence of leadership and work attitudes toward job

- satisfaction and performance of employee. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 2(5), 69-77.
- Syrek, C. J., & Antoni, C. H. (2017). Psychological contract fulfillment and employee responses to pay system change: The effects of transformational leadership. *Journal of Personnel Psychology*, 16(4), 172–185. doi: 10.1027/1866-5888/a000186
- Tengilimoğlu, D., ve Yiğit, A. (2005). Hastanelerde liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisini belirlemeye yönelik bir alan çalışması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(3), 374-400.
- Thompson, S. G., & Higgins, J. P. (2002). How should meta-regression analyses be undertaken and interpreted?. *Statistics in medicine*, 21(11), 1559-1573.
- Top, M., Akdere, M., ve Tarcan, M. (2015). Examining transformational leadership, job satisfaction, organizational commitment and organizational trust in Turkish hospitals: public servants versus private sector employees. *International Journal of Human Resource Management*, 26(9), 1259–1282. doi: 10.1080/09585192.2014.939987
- Tsai, Y. (2011). Relationship between organizational culture, leadership behavior and job satisfaction. *BMC health services research*, 11(1), 98. doi: 10.1186/1472-6963-
- Uysal, Ş. A., Keklik, B., Erdem, R., ve Çelik, R. (2012). Hastane yöneticilerinin liderlik özellikleri ile çalışanların iş üretkenlik düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15(1), 25–57.
- Valentine, J. C. (2009). Judging the quality of primary research. In H. Cooper & L. V. Hedges (Eds.) (pp. 129–146). New York: Russell Sage Foundation.
- Vandenberghe, C., Stordeur, S., & D'hoore, W. (2002). Transactional and transformational leadership in nursing: Structural validity and substantive relationships. *European Journal of Psychological Assessment*, 18(1), 16–29. doi:10.1027//1015-5759.18.1.16
- Wang, X., Chontawan, R., & Nantsupawat, R. (2012). Transformational leadership: Effect on the job satisfaction of Registered Nurses in a hospital in China. *Journal of Advanced Nursing*, 68(2), 444–451. doi:10.1111/j.1365-2648.2011.05762.x
- Watson, L. M. (2008). *The influence of supervisor leadership behaviors on motivators affecting job satisfaction of medical imaging professionals*. Dissertation/Thesis University of Phoenix.
- Wong, M. Y. (2007). Transformational Leadership And Job Satisfaction Of Advanced Practice Nurses In Public Health Setting (Issue March). University Of Phoenix.
- Wortman, P. M. (1994). Judging research quality. In H. Cooper & L. V. Hedges (Eds.) *The Handbook of Research Synthesis* (pp. 97–109). New York: Russell Sage.
- Yapraklı, Ş., ve Yılmaz, M. K. (2007). Çalışanların iş stresi algılarının iş tatminleri üzerindeki etkisi: Erzurum'da ilaç mümessilleri üzerinde bir saha araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 155–183. doi: 10.16951/iibd.82767
- Yiğit, A. (2018). *Sağlık hizmetlerinde sistematik derleme ve meta analiz*. Latvia, European Union: Lambert Academic Publishing

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı

Tarih: 24.10.2019

No: 177570

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50